

तैत्तिरीय
ब्राह्मणम्

Colophon

This document was typeset using X₃ΛT_ΕX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several ΛT_ΕX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma.

See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

अष्टकम् १	1
प्रथमः प्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	23
तृतीयः प्रश्नः	37
चतुर्थः प्रश्नः	55
पञ्चमः प्रश्नः	74
षष्ठमः प्रश्नः	92
सप्तमः प्रश्नः	113
अष्टमः प्रश्नः	132
अष्टकम् २	143
प्रथमः प्रश्नः	143
द्वितीयः प्रश्नः	159
तृतीयः प्रश्नः	179
चतुर्थः प्रश्नः	194
पञ्चमः प्रश्नः	216
षष्ठमः प्रश्नः	230
सप्तमः प्रश्नः	259
अष्टमः प्रश्नः	279
अष्टकम् ३	303
प्रथमः प्रश्नः	303
द्वितीयः प्रश्नः	323
तृतीयः प्रश्नः	347
चतुर्थः प्रश्नः	369
पञ्चमः प्रश्नः	374
षष्ठमः प्रश्नः	384
सप्तमः प्रश्नः	398
अष्टमः प्रश्नः	434
नवमः प्रश्नः	462
तैत्तिरीय आरण्यकम्	489
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	489

द्वितीयः प्रश्नः	525
तृतीयः प्रश्नः	540
चतुर्थः प्रश्नः	555
पञ्चमः प्रश्नः	582
षष्ठः प्रश्नः	613
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	627
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	633
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	638
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	643

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	683
प्रथमः प्रश्नः	683
द्वितीयः प्रश्नः	696
तृतीयः प्रश्नः	712

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रुयिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजां सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पशून्सन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु॥१॥

सुवीराः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। शुक्रः शुक्रशोचिषा। स्तुतोऽसि जनधाः। देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्तु। सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि। मन्थी मन्थिशोचिषा। सञ्जग्मानौ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। अपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतम्। चक्षुः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रं सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचं सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः स्थ आयुर्मे धत्तम्। आयुर्यज्ञाय धत्तम्। आयुर्यज्ञपतये धत्तम्। प्राणः स्थः प्राणं मे धत्तम्। प्राणं यज्ञाय धत्तम्॥३॥

प्राणं यज्ञपतये धत्तम्। चक्षुः स्थश्चक्षुर्मे धत्तम्। चक्षुर्यज्ञाय धत्तम्। चक्षुर्यज्ञपतये धत्तम्। श्रोत्रं स्थः श्रोत्रं मे धत्तम्। श्रोत्रं

यज्ञाय धत्तम्। श्रोत्रं यज्ञपतये धत्तम्। तौ देवौ शुक्रामन्थिनौ।
कल्पयन्तं दैवीर्विशः। कल्पयन्तं मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु धत्तम्। प्राणान्पशुषु। प्रजां मयि च
यजमाने च। निरस्तुः शण्डः। निरस्तो मर्कः। अपनुत्तो
शण्डामर्कौ सहामुना। शुक्रस्य समिदसि। मन्थिनः
समिदसि। स प्रथमः सङ्कृतिर्विश्वकर्मा। स प्रथमो मित्रो
वरुणो अग्निः। स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान्। तस्मा
इन्द्राय सुतमा जुहोमि॥५॥

नयन्वपानं सन्धत्तं तं मे जिन्वतं प्राणं यज्ञाय धत्तं मानुषीरग्निद्वे च॥ (ब्रह्मं क्षत्रं तदिषमूर्जं रयिं पुष्टिं प्रजां
तां पशून्तान्सन्धत्तं तत्प्राणमपानं व्यानं तं चक्षुः श्रोत्रं मनुस्तद्वाचं ताम्। इषादिपञ्चके वाचं तां मे पशून्सन्धत्तं
तामिं प्राणाद्वित्रितये तं मेऽन्यत्र तन्मिं)॥ [१]

कृत्तिकास्वग्निमादधीत। एतद्वा अग्नेर्नक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः।
स्वायामैवैनं देवतायामाधाय। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधत्ते। मुख्यं
एव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपंचायन्ति। गृहान् ह दाहुको भवति।
प्रजापती रोहिण्यामग्निमसृजत। तं देवा रोहिण्यामादधत।
ततो वै ते सर्वान्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधत्ते। ऋध्नोत्येव। सर्वान्रोहान्रोहति। देवा वै
भद्राः सन्तोऽग्निमाधिथ्सन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्।
 ते पुनर्वस्वोरादधत्। ततो वै तान् वामं वसूपावर्तत। यः
 पुराऽभद्रः सन्प्रापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरग्निमादधीत।
 पुनरेवैनं वामं वसूपावर्तते। भद्रो भवति। यः
 कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरिति। स पूर्वयोः
 फल्गुन्योरग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्गुनी। अर्यमेति
 तमाहुर्यो ददाति। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यः
 कामयेत् भुगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्गुन्योरग्निमादधीत।
 भगस्य वा एतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्गुनी। भग्यैव भवति।
 कालकञ्जा वै नामासुरा आसन्॥९॥

ते सुवर्गाय लोकायाग्निमचिन्वत्। पुरुष इष्टकामुपादधात्-
 पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्।
 एषा मे चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स
 इन्द्र इष्टकामावृहत्। तेऽवाकीर्यन्त। येऽवाकीर्यन्त। त
 ऊर्णवभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्।
 स चित्रायामग्निमादधीत। अवकीर्यैव भ्रातृव्यान्। ओजो
 बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत।
 वसन्तो वै ब्राह्मणस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। ब्रह्मवर्चसी

भवति। मुखं वा एतद्वतूनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्ताऽग्निमाधत्ते। मुख्यं एव भवति।
अथो योनिमन्तमेवैनं प्रजातमाधत्ते। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीत।
ग्रीष्मो वै राजन्यस्यर्तुः। स्व एवैनमृतावाधाय। इन्द्रियावी
भवति। शरदि वैश्यं आदधीत। शरद्वै वैश्यस्यर्तुः॥१२॥

स्व एवैनमृतावाधाय। पशुमान्भवति। न पूर्वयोः
फल्गुन्योरग्निमादधीत। एषा वै जघन्या रात्रिः संवत्सरस्य।
यत्पूर्वं फल्गुनी। पृष्ठित एव संवत्सरस्याग्निमाधाय।
पापीयान्भवति। उत्तरयोरा दधीत। एषा वै प्रथमा
रात्रिः संवत्सरस्य। यदुत्तरे फल्गुनी। मुखत एव
संवत्सरस्याग्निमाधाय। वसीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैनं
यज्ञ उपनमेत्। अथादधीत। सैवास्यर्द्धिः॥१३॥

खल्वाधिस्वन्त फल्गुन्योरग्निमादधीतासन्नपततामृतूनां वैश्यस्यर्तुरुत्तरे फल्गुनी षट्॥ [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवोक्षति
शान्त्यै। सिकता निवपति। एतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपम्।
रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे। ऊषां निवपति। पुष्टिर्वा एषा
प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव।
संज्ञानं ह्येतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावापृथिवी सहास्ताम्।
ते वियती अब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति। यदमुष्या

य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒स्याम॑दधात्। त ऊ॒षा॑ अभवन्॥१५॥

यद॒स्या य॒ज्ञिय॒मासी॑त्। तद॒मुष्या॑मदधात्। तद॒दश्च॒न्द्रम॑सि
कृ॒ष्णम्। ऊ॒षा॑न्नि॒वप॑न्नदो ध्या॒येत्। द्यावा॑पृ॒थिव्यो॑रे॒व य॒ज्ञिये॒-
ऽग्नि॑माधत्ते। अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। आ॒खू रू॒पं कृ॒त्वा। स
पृ॒थि॒वीं प्रावि॑शत्। स ऊ॒तीः कु॑र्वा॒णः पृ॒थि॒वीम॑नु॒ सम॑चरत्।
तदा॑खु॒करी॒षम॑भवत्॥१६॥

यदा॑खु॒करी॒षः स॑म्भा॒रो भव॑ति। यदे॒वास्य॒ तत्र॒ न्य॑क्तम्।
तदे॒वाव॑ रु॒न्धे। ऊ॒र्जं वा ए॒तः र॑सं पृ॒थि॒व्या उ॑प॒दीक॑-
उद्दि॑हन्ति। यद्व॒ल्मीक॑म्। यद्व॒ल्मीक॑व॒पा स॑म्भा॒रो भव॑ति।
ऊ॒र्जमे॒व र॑सं पृ॒थि॒व्या अ॒व रु॑न्धे। अथो॒ श्रोत्र॑मे॒व। श्रोत्र॑ः
ह्ये॒तत्पृ॒थि॒व्याः। यद्व॒ल्मीकः॑॥१७॥

अ॒ब॒धि॒रो भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑-
सृ॒जत॑। तासा॒मन्न॑मु॒पाक्षी॑यत। ताभ्यः॒ सूद॑मु॒पप्राभि॑नत्। ततो॒
वै तासा॒मन्नं॒ नाक्षी॑यत। यस्य॒ सूदः॑ स॒म्भा॒रो भव॑ति। नास्य॑
गृ॒हेऽन्नं॑ क्षीयते। आपो॒ वा इ॒दम॑ग्रे॒ सलि॑लमा॑सीत्। तेन॑
प्र॒जाप॑तिरश्राम्यत्॥१८॥

क॒थमि॒दः स्या॒दिति॑। सो॒ऽपश्य॑त्पु॒ष्कर॑पर्णं तिष्ठ॑त्।
सो॒ऽमन्य॑त। अस्ति॒ वै तत्। यस्मि॑न्नि॒दम॑धि तिष्ठ॑तीति। स
व॑रा॒हो रू॒पं कृ॒त्वोप॒ न्य॑मञ्जत्। स पृ॒थि॒वीम॑ध आ॑र्च्छत्। तस्या॑
उप॒हत्यो॑दमञ्जत्। तत्पु॒ष्कर॑पर्णे॒ऽप्रथ॑यत्। यदप्र॑थयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै
भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वातः समवहत्। तां
शर्कराभिरदृहत्। शं वै नोऽभूदिति। तच्छर्कराणां
शर्करत्वम्। यद्वराहविहतं सम्भारो भवति। अस्यामेवा-
छम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शर्करा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायं। सरिता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो
वरुणस्य पत्न्य आसन्। ता अग्निरभ्यध्यायत्। ताः
समभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्धिरण्यमभवत्।
यद्धिरण्यमुपास्यति। सरितसमेवाग्निमाधत्ते। पुरुष इन्वे
स्वाद्रेतसो बीभत्सत् इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यबीभत्सायै। अति प्रयच्छति।
आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं
कृत्वा। सोऽश्वत्थे संवत्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्।
यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव
रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्जं व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्वा
उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव
रुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोम आसीत्। तं गायत्र्याऽहरत्। तस्य
पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव
रुन्धे।

दे॒वा वै ब्रह्म॑न्नवदन्त। तत्प॒र्ण उपा॑शृणोत्। सु॒श्रवा॒ वै
नाम॑। यत्प॒र्णमयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। ब्रह्म॑व॒र्चसमे॒वाव॑ रुन्धे।
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत। सोऽ॒बिभे॒त्स मा॑ धक्ष्य॒तीति॑। त॒
श॒म्याऽश॑मयत्॥ २४॥

तच्छ॒म्यै शमि॑त्वम्। यच्छ॒मीमयः॑ सम्भा॒रो भव॑ति। शान्त्या॒
अप्र॑दाहाय। अ॒ग्नेः सृष्ट॑स्य॒ यतः॑। वि॒कङ्क॑तं भा औ॒र्च्छ॑त्।
यद्वै॒कङ्क॑तः सम्भा॒रो भव॑ति। भा ए॒वाव॑ रुन्धे। सहृ॑दयो-
ऽ॒ग्निरा॑धेय॒ इत्या॑हुः। म॒रुतो॑ऽद्वि॒र॒ग्निम॑तमयन्। तस्य॑ ता॒न्तस्य॑
हृद॑यमाच्छि॒न्दन्। साऽश॑नि॒रभव॑त्। यद॒शनि॑हतस्य वृ॒क्षस्य॑
सम्भा॒रो भव॑ति। सहृ॑दयमे॒वाग्नि॑मा ध॒त्ते॥ २५॥

ऊपां अभवन्नभवद्वल्मीकौऽश्राम्युदप्रथयुद्धयै वीमथ्सत् इत्याह रुन्धे पर्णत्वमशमयदच्छिन्दुः शोणिं च॥ ————— [३]

द्वा॒दश॑सु॒ विक्रा॑मेष्व॒ग्निमा॑ दधीत। द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः।
संव॑त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुद्धा॑ ध॒त्ते। यद्वा॑द॒शसु॑ वि॒क्रा॑मेष्वा॒ दधी॑त।
परि॑मित॒मव॑ रुन्धीत। चक्षु॑र्निमित्तं आ॒दधी॑त। इ॒यद्वा॑द॒श
वि॒क्रा॑मा(३) इति॑। परि॑मितं चै॒वापरि॑मितं चाव॑ रुन्धे। अनृ॑तं
वै वा॒चा व॑दति। अनृ॑तं मन॑सा ध्यायति॥ २६॥

चक्षु॑र्वै स॒त्यम्। अ॒द्रा(३)गि॒त्याह॑। अ॒दर्श॑मिति॑।
तथ्स॒त्यम्। यश्चक्षु॑र्निमित्तेऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। स॒त्य ए॒वैन॑मा ध॒त्ते।
तस्मा॑दाहि॒ताग्नि॑र्नानृ॑तं वदेत्। नास्य॑ ब्राह्म॒णोऽना॑श्वान्गृ॒हे
व॑सेत्। स॒त्ये ह्य॑स्या॒ग्निराहि॑तः। आ॒ग्नेयी॑ वै रा॒त्रिः॥ २७॥

आ॒ग्नेयाः प॒शवः॑। ऐ॒न्द्रम॑हः। नक्तं॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।

प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे। दि॒वाऽऽह॒वनी॒यम्। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रु॒न्धे।
अ॒र्धोदि॑ते॒ सूर्य॑ आ॒हव॒नीय॒मा द॑धाति। ए॒तस्मि॒न्वै लो॒के प्र॒जा-
प॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। प्र॒जा ए॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सृजते। अथो॑
भू॒तं चै॒व भ॑विष्य॒च्चाव॑ रु॒न्धे॥ २८॥

इडा॒ वै मा॑न॒वी य॑ज्ञानू॒काशि॒न्यासी॑त्। साऽशृ॑णोत्। अ॒सुरा॑
अ॒ग्नि॒माद॑धत् इति। तद॑गच्छत्। त आ॑ह॒वनी॒यम॒ग्र आ॑दधत्।
अथ॒ गा॒र्हप॑त्यम्। अथा॑न्वा॒हार्य॑पच॒नम्। साऽब्र॑वीत्।
प्र॒तीच्ये॑षाऽ॒ श्रीर॑गात्। भ॒द्रा भू॒त्वा परा॑ भविष्य॒न्तीति॑॥ २९॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र॒तीच्य॑स्य॒ श्रीरे॑ति। भ॒द्रो
भू॒त्वा परा॑भवति। साऽशृ॑णोत्। दे॒वा अ॒ग्नि॒माद॑धत्
इति। तद॑गच्छत्। ते॑न्वा॒हार्य॑पच॒नम॒ग्र आ॑दधत्। अथ॒
गा॒र्हप॑त्यम्। अथा॑ऽऽह॒वनी॒यम्। साऽब्र॑वीत्॥ ३०॥

प्राच्ये॑षाऽ॒ श्रीर॑गात्। भ॒द्रा भू॒त्वा सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ष्यन्ति।
प्र॒जां तु न वै॑त्स्यन्त इति। यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्राच्य॑स्य॒
श्रीरे॑ति। भ॒द्रो भू॒त्वा सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति। प्र॒जां तु न वि॑न्दते।
साऽब्र॑वीदिडा॒ मनु॑म्। तथा॒ वा अ॒हं तवा॑ग्नि॒माधा॑स्यामि। यथा॒
प्र प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्मि॒थुनै॑र्जनिष्यसे॥ ३१॥

प्रत्य॒स्मिँल्लो॒के स्था॒स्यसि॑। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं जे॑ष्यसीति।
गा॒र्हप॑त्यम॒ग्र आ॑दधात्। गा॒र्हप॑त्यं वा अनु॑ प्र॒जाः प॒शवः॑
प्रजा॑यन्ते। गा॒र्हप॑त्येनै॒वास्मै॑ प्र॒जां प॒शून्प्राज॑नयत्।
अथा॑न्वा॒हार्य॑पच॒नम्। ति॒र्यङ्मि॒त्रं वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मिन्ने॒व

तेन॑ लो॒के प्रत्य॑तिष्ठत्। अथाऽऽह॒वनी॒यम्। तेनै॒व सु॒वर्गं
लो॒कम॒भ्य॑जयत्॥ ३२॥

यस्यै॒वम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। प्र प्र॒जयां प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॒यते।
प्रत्य॑स्मिँल्लो॒के तिष्ठ॑ति। अ॒भि सु॒वर्गं लो॒कं ज॑यति। यस्य
वा अ॒य॑थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते॑। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते।
पापी॑यान्भवति। यस्य॑ यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते।
वसी॑यान्भवति॥ ३३॥

भृ॒गूणां॒ त्वाऽङ्गि॑रसां व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑तिं भृ॒ग्वङ्गि॑रसा॒-
माद॑ध्यात्। आ॒दि॒त्यानां॑ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते व्र॒तेना॑द॒धामी॑-
त्य॒न्यासां॒ ब्राह्म॑णीनां प्र॒जाना॑म्। वरु॑णस्य त्वा रा॒ज्ञो
व्रत॑पते व्र॒तेना॑द॒धामी॑तिं रा॒ज्ञः। इन्द्र॑स्य त्वेन्द्रि॒येण॑ व्रतपते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑तिं रा॒ज॒न्यस्य॑। मनो॑स्त्वा ग्राम॒ण्यो व्रत॑पते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑तिं वै॒श्यस्य॑। ऋ॒भूणां॒ त्वा दे॒वानां॑ व्रतपते
व्र॒तेना॑द॒धामी॑तिं रथका॒रस्य॑। य॒थादे॒वतम॒ग्निरा॑धी॒यते। न
दे॒वता॑भ्य॒ आवृ॑श्च्यते। वसी॑यान्भवति॥ ३४॥

ध्यायति वै रात्रिश्चरं रुन्धे भविष्यन्तीत्यब्रवीन्नित्यसंजयद्वसीयान्भवति नवं च॥ [४]

प्र॒जाप॑तिर्वा॒चः स॒त्यम॑पश्यत्। तेना॒ग्निमा॑धत्त। तेन॒ वै
स आ॑र्ध्नीत्। भूर्भुवः सु॒वरि॒त्याह॑। ए॒तद्वै वा॒चः स॒त्यम्। य
ए॒तेना॒ग्निमा॑धत्ते। ऋ॒ध्नोत्ये॒व। अथो॑ स॒त्यप्रा॑शूरे॒व भ॑वति।
अथो॒ य ए॒वं वि॒द्वान॑भि॒चर॑ति। स्तृ॒णुत॑ ए॒वैनम्॑॥ ३५॥

भूरित्याह। प्र॒जा ए॒व तद्य॑जमानः सृजते। भुव॒ इत्या॑ह।

अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॒ति ति॒ष्ठति॑ । सु॒व॒रि॒त्याह॑ । सु॒व॒र्ग ए॒व
लो॒के प्र॒ति ति॒ष्ठति॑ । त्रि॒भि॒र॒क्षरै॒र्गार्ह॑पत्य॒मा द॑धाति । त्रयं
इ॒मे लो॒काः । ए॒ष्वे॒वैनं॑ लो॒केषु॑ प्र॒ति॒ष्ठित॒माध॑त्ते । सर्वैः
प॒ञ्चभि॑राह॒वनी॒यम् ॥ ३६ ॥

सु॒व॒र्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काया॑धी॒यते॑ । यदा॑ह॒वनी॒यः । सु॒व॒र्ग
ए॒वास्मै॑ लो॒के वा॒चः स॒त्यः सर्व॑मा॒प्नोति॑ । त्रि॒भि॒र्गार्ह॑पत्य॒मा
द॑धाति । प॒ञ्चभि॑राह॒वनी॒यम् । अ॒ष्टौ स॒म्पद्य॑न्ते । अ॒ष्टाक्ष॑रा
गा॒यत्री॑ । गा॒य॒त्रोऽग्निः॑ । यावा॑ने॒वाग्निः॑ । तमा॑धत्ते ॥ ३७ ॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत । ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन् ।
ताभ्यो॑ ज्योति॒रुद॑गृह्णात् । तं ज्योतिः॑ पश्य॑न्तीः प्र॒जा अ॒भि
स॒माव॑र्तन्त । उ॒परी॑वाग्निमु॒द्गृही॒यादु॒द्धरन्॑ । ज्योति॑रे॒व पश्य॑न्तीः
प्र॒जा यज॑मानम॒भि स॒माव॑र्तन्ते । प्र॒जाप॑ते॒रक्ष्य॑श्वयत् । तत्परा॑-
ऽप॒तत् । तद॒श्वोऽभव॑त् । तद॒श्वस्या॑श्वत्वम् ॥ ३८ ॥

ए॒ष वै प्र॒जाप॑तिः । यद॒ग्निः । प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः । यद॒श्वः
पु॒रस्ता॒न्नय॑ति । स्वमे॒व चक्षुः॑ पश्य॑न्प्र॒जाप॑तिर॒नूदे॑ति ।
व॒ज्री वा ए॒षः । यद॒श्वः । यद॒श्वः पु॒रस्ता॒न्नय॑ति । जा॒ताने॒व
भ्रात॑र्व्या॒न्प्रणु॑दते । पु॒नरा॑ व॑र्तयति ॥ ३९ ॥

ज॒नि॒ष्यमा॑णाने॒व प्र॒तिनु॑दते । न्या॑ह॒वनी॒यो गार्ह॑पत्य-
म॒काम॑यत । नि॒गार्ह॑पत्य आह॒वनी॒यम् । तौ वि॒भाजं
नाश॑क्रोत् । सोऽश्वः॑ पूर्॒ववा॑ङ्म॒त्वा । प्राश्चं॑ पूर्॒वमु॑द॒वह॑त् ।

तत्पूर्ववाहः पूर्ववाद्धम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्ति-
रेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरैत्। प्राणान् विच्छिन्द्यात्। अधोऽधः
शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयत्यग्रे हरति।
अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत। सोऽबिभेत्प्र मा
धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय।
यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्व्यूहति। शान्त्या
अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्दधाति।
पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमादध्यात्। रुद्राय
पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नाक्रमयेत्।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। पार्श्वत आक्रमयेत्।
यथाऽऽहितस्याग्नेरङ्गारा अभ्यववर्तेरन्। अवरुद्धा अस्य
पशवो भवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हवींषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं
यजमानोऽनु विक्रमते। अग्नये पवमानाय। अग्नये
पावकाय। अग्नये शुचये। यदग्नये पवमानाय निर्वपति।
पुनात्येवैनम्। यदग्नये पावकाय। पूत एवास्मिन्नाद्यं दधाति।

यदग्नये शुचये। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति॥४४॥

पुनमाहुर्वनीयं धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरुत इति रुद्रो दधाति यदग्नये शुचये एकं च॥—————[५]

देवा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः। अ॒ग्नौ वा॒मं वसु॑ सं न्य॑दधत्। इ॒दमु॑ नो भविष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्तीति॑। तद॒ग्निर्नो॑ऽहम॒शक्रो॑त्। तत् त्रे॒धा वि॒न्य॑दधात्। प॒शुषु॑ तृती॒यम्। अ॒प्सु तृती॒यम्। आ॒दि॒त्ये तृती॒यम्॥४५॥

तद्दे॒वा वि॒जित्य॑। पुन॒रवा॑रुरु॒त्सन्तः। तेऽ॒ग्नये॑ पव॑मानाय पु॒रोडा॑शम॒ष्टाकं॑ पालं निर॑वपन्। प॒शवो॑ वा अ॒ग्निः पव॑मानः। यदे॒व प॒शुष्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत्। तेऽ॒ग्नये॑ पाव॑काय॒। आपो॑ वा अ॒ग्निः पाव॑कः। यदे॒वाप्स्वासी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत्॥४६॥

तेऽ॒ग्नये॑ शुच॑ये। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽ॒ग्निः शुचिः॑। यदे॒वाऽऽदि॒त्य आसी॑त्। तत्ते॒नावारु॑न्धत्। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। त॒नुवो॑ वावैता अ॒ग्न्याधे॑यस्य॒। आ॒ग्नेयो॑ वा अ॒ष्टाकं॑ पालोऽ॒ग्न्याधे॑यमिति॒। यत्तं निर्व॑पेत्। नैता॒नि। यथा॑ऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गा॑नि। ता॒दृगे॒व तत्। यदे॒तानि॑ निर्व॑पेत्। न तम्। यथा॑ऽङ्गा॑नि स्युः। नाऽऽत्मा। ता॒दृगे॒व तत्। उ॒भया॑नि स॒ह नि॒रुप्या॑णि। य॒ज्ञस्य॑ सा॒त्मत्वा॑य॒। उ॒भयं॑ वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्य॑माप्यते॥४८॥

योऽ॒ग्निमा॑ध॒त्ते। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमेका॑दशकपाल॒मनु॑ निर्व॑पेत्।

आदित्यं चरुम्। इन्द्राग्नी वै देवानामयातयामानौ। ये
एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमव
रुन्धे। आदित्यो भवति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति
तिष्ठति। धेन्वै वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनडुहस्तण्डुलाः। मिथुनमेवाव रुन्धे। घृते
भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय। चत्वारं आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। पशवो वा एतानि हवींषि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यत्सद्य एतानि हवींषि निर्वपेत्। रुद्राय पशूनपि
दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा
अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्।
संवत्सरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। संवत्सरेणैवास्मै रुद्रं
शमयित्वा। पशूनव रुन्धे। यदेकमेकमेतानि हवींषि
निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। तादृक्तत्। न प्रजनन-
मुच्छिंषेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे समस्येत्। तृतीयमेवास्मै
लोकमुच्छिंषति प्रजननाय। तं प्रजया पशुभिरनु
प्रजायते। अथो यज्ञस्यैवैषाऽभिक्रान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति।
मनुष्यरथेनैव देवरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्राँ(३) न होतव्या(३)

मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्।
यत्र जुहुयात्। अग्निः परा भवेत्। तूष्णीमेव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। अग्नीधे
ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तून्प्रीणाति। उपबर्हणं ददाति। रूपाणामव-
रुद्धौ। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। धेनुं होत्रे।
आशिषं एवाव रुन्धे। अनङ्गाहमध्वर्यवे। वह्निर्वा अनङ्गान्।
वह्निरध्वर्युः॥५४॥

वह्निनैव वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति।
मिथुनस्यावरुद्धौ। वासो ददाति। सर्वदेवत्यं वै वासः। सर्वा
एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशभ्यो ददाति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति। काममूर्ध्वं देयम्।
अपरिमितस्यावरुद्धौ॥५५॥

आदित्ये तृतीयम्पस्वासीत्तेनावारुन्धत् स्यादाप्यत्ते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि हुवींषि निर्वपेत्प्रत्यवरोहति ददात्यध्वर्युदेयमेकं

च॥

[६]

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्।
छर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच।
प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह।
विश्वा आशा दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे

चतुष्पदे॥५६॥

अ॒र्कश्चक्षु॒स्तद॒सौ सूर्य॒स्तद॒यम॒ग्निः। सम्प्रि॑यः प॒शुभिर्भुवत्।
यत्ते॑ शुक्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे
दीदिहि॑ तेन॑ त्वाऽऽद॒धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे
सर्व॑मायुर्व्या॒न॒शे। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒राट् स्व॒राट्।
ते मावि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्॥५७॥

ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। स॒म्राट्वा॑भिभूश्च। ते मावि॑शतां॒ ते
मा॑ जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। वि॒भूश्च॑ परिभूश्च। ते
मा वि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्। ये ते॑ अ॒ग्ने शि॒वे त॒नुवौ॑। प्र॒भ्वी
च प्र॒भूतिश्च॑। ते मा वि॑शतां॒ ते मा॑ जिन्वताम्। यास्ते॑ अ॒ग्ने
शि॒वास्त॒नुवः॑। ताभि॒स्त्वाऽऽद॒धे। यास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॒नुवः॑।
ताभि॑र॒मुं गच्छ॑॥५८॥

चतुष्पदे जिन्वतां तनुवन्तीणि च॥ ————— [७]

इ॒मे वा ए॒ते लो॒का अ॒ग्नयः॑। ते यदव्या॑वृत्ता आधी॒येरन्।
शोच॑ये॒युर्यज॑मानम्। घ॒र्मः शि॒र इति॑ गा॒र्हप॑त्य॒मा द॑धाति।
वा॒तः प्रा॒ण इत्य॑न्वाहा॒र्यप॑च॒नम्। अ॒र्कश्चक्षु॑रित्या॒हव॑नीयम्।
तेनै॒वैना॒न्व्याव॑र्तयति। तथा॒ न शो॑चयन्ति॒ यज॑मानम्।
रथ॑न्त॒रम॒भिगा॑यते॒ गा॒र्हप॑त्य आधी॒यमा॑ने। राथ॑न्त॒रो वा
अ॒यं लो॒कः॥५९॥

अ॒स्मिन्ने॒वैनं॑ लो॒के प्र॑ति॒ष्ठित॒मा ध॑त्ते। वा॒म॒दे॒व्यम॒भिगा॑यत

उद्ध्रियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं
प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैनं
पशव्यमुद्धरते। बृहदभिगायत आहवनीयं आधीयमाने।
बारहतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नेवैनं लोके प्रति-
ष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरग्निमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्गैः। तं वारवन्तीयैनावारयत।
तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत।
तच्छैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभि गायते।
वारयित्वैवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते।
धर्मः शिर इति गार्हपत्यमादधाति। सशीर्षाणमेवैनमा
धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरो यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः।
स आधीयमान ईश्वरो यजमानस्य पशून् हिंसितोः।
सम्प्रियः पशुभिर्भुवदित्याह। पशुभिरेवैनं सम्प्रियं करोति।
पशूनामहिंसायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय युच्छेत्याह।
आमेवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्यपचनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं
पुचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं
विद्वानित्याह। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यावेवैनौ
कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह। आ-
मेवैतामा शास्ते। अर्कश्चक्षुरित्याहवनीयम्। अर्को वै

देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्।
आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्गयति। त्रय इमे लोकाः।
एष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्तथा न कार्यम्।
वीङ्गितमप्रतिष्ठितमा दधीत। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः।
अवीङ्गितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। विराट् स्वराट् यास्ते
अग्ने शिवास्तनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदध इत्याह। एता वा
अग्नेः शिवास्तनुवः। ताभिरेवैनं समर्धयति। यास्ते अग्ने
घोरास्तनुवस्ताभिर्मुं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। ताभिरेवैनं
पराभावयति॥६४॥

लोकोऽसृजतेनुमाधत्तेऽन्वाहार्यपचनं देवानामन्नमेनं प्रतिष्ठितमाधत्ते पञ्च च॥ [८]

शमीगर्भादग्निं मन्थति। एषा वा अग्निर्यज्ञिया तनूः।
तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो
ब्रह्मौदनमपचत्। तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्।
सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्यमा चाजायेताम्। सा
द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त।
तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्या
उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अशश्च
भगश्चाजायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्या उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या

इन्द्रश्च विवस्वाश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव
तदधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यमुच्छिष्यते।
तेन समिधोऽभ्यज्या दधाति। उच्छेषणाद्वा अदिती रेतो-
ऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यत्समिधः।
एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन समिधोऽभ्यज्यादधाति।
अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस्र आदधाति मिथुनत्वाय।
इयंतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयंतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयंतीर्भवन्ति।
एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आर्द्रा भवन्ति।
आर्द्रमिव हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याश्वत्थस्यादधाति।
चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरा दधाति॥६९॥

एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवेनं धाम्ना
समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यादध्यात्।
गायत्रछन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय।
त्रिष्टुभी राजन्यस्य। त्रिष्टुच्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य
छन्दसः प्रत्ययनस्त्वाय। तं संवत्सरं गोपायेत्। संवत्सरं
हि रेतो हितं वर्धते। यद्येनं संवत्सरे नोपनमेत्।

स॒मिधः पुन॒राद॑ध्यात्। रे॒तं ए॒व तद्धि॑तं वर्ध॑मानमेति। न
मा॒९सम॑श्जीयात्। न स्त्रिय॒मुपे॑यात्॥७१॥

यन्मा॒९सम॑श्जीयात्। यथि॒स्त्रय॑मुपेयात्। निर्वी॑र्यः स्यात्।
नैन॑म॒ग्निरु॑प॒नमे॑त्। श्व आ॑धा॒स्यमा॑नो ब्रह्मो॒दनं प॑चति।
आ॒दि॒त्या वा इ॒त उ॑त्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। ते वा इ॒तो
यन्तं॑ प्र॒तिनु॑दन्ते। ए॒ते खलु॑ वा॒वाऽऽदि॑त्याः। यद्वा॑ह्म॒णाः।
तैरे॒व स॒न्त्वं ग॑च्छति॥७२॥

नैनं॑ प्र॒तिनु॑दन्ते। ब्रह्म॒वादि॑नो वदन्ति। क्वां सः।
अ॒ग्निः का॒र्यः। यो॑ऽस्मै प्र॒जां प॒शून्प्र॑ज॒नय॑तीति।
शल्कै॑स्ता॒९रात्रि॑म॒ग्निमि॑न्धीत। तस्मि॑न्नुपव्युषम॒रणी॑ निष्ट॑पेत्।
यथ॑र्ष॒भाय॑ वाशि॒ता न्या॑विच्छा॒यति॑। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒पोदू॑ह्य
भस्मा॒ग्निं म॑न्थति॥७३॥

सैव सा॒ऽग्नेः स॒न्ततिः॑। तं म॑थि॒त्वा प्रा॒ञ्चमु॑द्धरति।
स॒ंव॒त्स॒रमे॒व तद्रे॑तो॑ हि॒तं प्र॑ज॒नय॑ति। अना॑हि॒तस्त॒स्याग्नि॑-
रि॒त्याहुः॑। यः स॒मिधो॑ऽना॑धाया॒ग्निमा॑ध॒त्त इति॑। ताः
स॒ंव॒त्स॒रे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्। स॒ंव॒त्स॒रादे॒वैन॑मव॒रुध्या॑धत्ते।
यदि॑ स॒ंव॒त्स॒रेऽना॑दध्यात्। द्वा॒द॒श्यां पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।
स॒ंव॒त्स॒रप्र॑तिमा॒ वै द्वा॒द॒श रा॒त्रयः॑। स॒ंव॒त्स॒रमे॒वास्या॑ऽऽहि॑ता
भव॑न्ति। यदि॑ द्वा॒द॒श्यां ना॑दध्यात्। त्र्य॒हे पु॒रस्ता॒दाद॑ध्यात्।
आहि॑ता ए॒वास्य॑ भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचच्चतुर्थमपचदद्विती रेतोऽधत् सम्मिता घृतवंतीभिरादधाति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वार्येयाद्रच्छति मन्थति

रात्रयश्चत्वारि च॥

[९]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत।
स तपोऽतप्यत। स आत्मन्वीर्यमपश्यत्। तदवर्धत।
तदस्मात्सहसोर्ध्वमसृज्यत। सा विराडभवत्। तां देवासुरा
व्यगृह्णत। सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। मम वा एषा॥ ७५॥

दोहा एव युष्माकमिति। सा ततः प्राच्युदक्रामत्।
तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथर्व पितुं मे गोपायेति। सा
द्वितीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मे
गोपायेति। सा तृतीयमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
शःस्य पशून्मे गोपायेति॥ ७६॥

सा चतुर्थमुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथ सभां
मे गोपायेति। सा पञ्चममुदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्।
अहे बुध्निय मन्त्रं मे गोपायेति। अग्नीन् वाव सा तान्व्यक्रमत।
तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथो पङ्क्तिमेव। पङ्क्तिर्वा एषा ब्राह्मणे
प्रविष्टा॥ ७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मिमीते। यदग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तो-
ऽग्नय आधीयन्ते। पाङ्क्तुं वा इदं सर्वम्। पाङ्क्तुं नैव पाङ्क्तुं
स्पृणोति। अथर्व पितुं मे गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन
स्पृणोति। नर्य प्रजां मे गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति।

शःस्यं पशून्मे गोपायेत्याह॥७८॥

पशून्मेवैतेन स्पृणोति। सप्रथं सभां मे गोपायेत्याह।
सभामेवैतेनैन्द्रियं स्पृणोति। अहं बुध्निय मन्त्रं मे
गोपायेत्याह। मन्त्रमेवैतेन श्रियं स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचने-
ऽन्वाहार्यं पचन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्गार्हपत्य-
आज्यमधिश्रयन्ति सम्पत्नीर्याजयन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः
प्रीतः। यदाहवनीये जुह्वति॥७९॥

तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यत्सभायां विजयन्ते।
तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन
सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा
आधीयन्ते। प्रवसथमेष्यन्नेवमुपतिष्ठेतैकमेकम्। यथा
ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय गृहानेति। तादृगेव तत्।
पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तत्
ऊर्ध्वारोहत्। सा रोहिण्यभवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्।
रोहिण्यामग्निमादधीत। स्व एवेनं योनौ प्रतिष्ठितमाधत्ते।
ऋध्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पशून्मे गोपायेति प्रविष्टा पशून्मे गोपायेत्याह जुह्वति तिष्ठते स्म च॥ [१०]

ब्रह्म सन्धत्तं कृत्तिकामुद्धन्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वाचो देवासुरास्तदग्निर्नोद्धर्मः शिरं इमे वै शमीगर्भात्प्रजापतिः स

रिंरिचानः स तपः स आत्मन्वीर्यं दश॥१०॥

ब्रह्म सन्धत्तं तो दिव्यावयो शन्त्वायु प्राच्येषां यदुपर्युपरि यत्सुद्धः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशीतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धत्तमृध्नोत्येनेन॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेध्यम्। अपं पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतस्रः। शं नो माता पृथिवी तोकसाता। शं नो देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतयै। शं योरभि स्रवन्तु नः। वैश्वानरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्रसा। स्योनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्जज्ञाने रोदसी सम्बभूवतुः। ऊषान्कृष्णमवतु कृष्णमूषाः। इहोभयोर्यज्ञिय-
मागमिष्ठाः। ऊतीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्य। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शरदः सर्वाः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शरदः पुरुचीः॥२॥

वम्रीभिरनुवित्तं गुहासु। श्रोत्रं त उर्व्यबधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानाम्। क्षुधोऽपहृत्यै सुवितं नो अस्तु। उप प्रभिन्नमिषमूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य रूपं बिभ्रदिमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाः सरिरस्य मध्ये। तस्येदं विहतमाभरन्तः। अछम्बद्गारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यत्सरिरस्य मध्ये। उर्वीमपश्यज्जगतः प्रतिष्ठाम्। तत्पुष्करस्याऽऽयतनाद्धि जातम्। पूर्णं पृथिव्याः प्रथनम्॥

हरामि। याभिरदृ॑हृज्जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। उ॒र्वीमि॒मां वि॑श्वज॒नस्य॑
भ॒र्त्रीम्। ता नः॑ शि॒वाः शर्कराः॑ सन्तु॒ सर्वाः॑। अ॒ग्ने रेत॑श्चन्द्र॒ः
हिर॑ण्यम्। अ॒द्ध्यः सम्भू॑तम॒मृतं॑ प्र॒जासु॑। तथ्स॒म्भर॑न्नुत्तर॒तो
नि॒धाय॑॥४॥

अ॒तिप्र॒यच्छुं॑ दुरि॑तिं तरेयम्। अश्वो॑ रू॒पं कृ॒त्वा यद॑श्व॒त्ये-
ऽति॑ष्ठः। स॒व॒त्स॒रं दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑। तत्ते॒ न्य॑क्तमि॒ह स॒म्भर॑न्तः।
श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॑राः। ऊ॒र्जः पृ॑थि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तोऽसि।
वन॑स्पते श॒तव॑ल्शो वि॒रोह॑। त्वया॑ व॒यमिष॑मूर्जं॒ मद॑न्तः।
रा॒यस्पोषे॑ण॒ समि॑षा म॑देम। गा॒य॒त्रि॒या ह्यि॒यमा॑णस्य॒ यत्ते॑॥५॥

प॒र्णम॑प॒तत्तृती॑यस्यै दि॒वोऽधि॑। सो॒ऽयं प॒र्णः सो॒मप॒र्णाद्धि॑
जा॒तः। ततो॑ हरामि सोमपी॒थस्याव॑रुद्धौ। दे॒वानां॑ ब्रह्मवा॒दं
वद॑तां यत्। उ॒पाश्रृ॑णोः सु॒श्रवा॑ वै श्रु॒तोऽसि॑। ततो॒ मामा॑वि॒शतु॑
ब्रह्मव॑र्च॒सम्। तथ्स॒म्भर॑न्स्तदव॑रुन्धीय सा॒क्षात्। यया॑ ते
सृ॒ष्टस्या॒ग्नेः। हे॒तिम॑शमयत्प्र॒जाप॑तिः। तामि॒माम॑प्र॒दाहा॑य॥६॥

श॒मीः शान्त्यै॑ हराम्य॒हम्। यत्ते॑ सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क्क॑तं
भा आ॑र्च्छ॒ज्जात॑वेदः। तया॑ भा॒सा सम्मि॑तः। उ॒रुं नो॑
लो॒कम॑नु प्रभा॑हि। यत्ते॑ ता॒न्तस्य॑ हृद॑यमाच्छि॒न्द॒ज्जात॑वेदः।
म॒रुतो॑ऽद्विस्त॑मयित्वा। ए॒तत्ते॒ तद॑श॒नेः स॒म्भ॑रामि। सा॒त्मा
अ॒ग्ने स॒हृद॑यो भवे॒ह। चि॒त्रि॒याद॑श्व॒त्थाथ्स॑म्भृ॒ता बृ॒हत्यः॑॥७॥

शरी॑रम॒भि स॑ङ्स्कृ॒ताः स्था। प्र॒जाप॑तिना यज्ञमु॒खेन॑

सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुनाः प्रजात्यै। अश्वत्थाद्धव्य-
वाहाद्धि जाताम्। अग्नेस्तनूं यज्ञियां सम्भरामि।
शान्तयोनिं शमीगर्भम्। अग्नये प्रजनयितवै। यो अश्वत्थः
शमीगर्भः। आरुरोह त्वे सचा। तं ते हरामि ब्रह्मणा॥८॥

यज्ञियैः केतुभिः सह। यं त्वां सम्भरञ्जातवेदः। यथाशरीरं
भूतेषु न्यक्तम्। स सम्भृतः सीद शिवः प्रजाभ्यः। उरुं नो
लोकमनुनेषि विद्वान्। प्रवेधसे कवये मेध्याय। वचो वन्दारु
वृषभाय वृष्णै। यतो भयमभयं तन्नो अस्तु। अव देवान् यजे
हेड्यान। समिधाऽग्निं दुवस्यत॥९॥

॥ घृत-सूक्तम् ॥

घृतैर्बोधयतातिथिम्। आऽस्मिन् हव्या जुहोतन। उप
त्वाऽग्ने हविष्मतीः। घृताचीर्यन्तु हर्यत। जुषस्व समिधो
मम। तं त्वां समिद्धिरङ्गिरः। घृतेन वर्धयामसि। बृहच्छोचा
यविष्ठय। समिध्यमानः प्रथमो नु धर्मः। समक्तुभिरज्यते
विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो घृतनिर्णिक्पावकः। सुयज्ञो अग्निर्यजथाय
देवान्। घृतप्रतीको घृतयोनिरग्निः। घृतैः समिद्धो
घृतमस्यान्नम्। घृतपुषस्त्वा सरितो वहन्ति। घृतं
पिबन्त्सुयजा यक्षि देवान्। आयुर्दा अग्ने हविषो
जुषाणः। घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु

गव्यम्। पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने समिधानं यविष्ठ। देवा दृतं चक्रिरे हव्यवाहम्।
उरुज्रयसं घृतयोनिमाहुतम्। त्वेषं चक्षुर्दधिरे चोदयन्वति।
त्वामग्ने प्रदिव आहुतं घृतेन। सुम्नायवः सुषमिधा समीधिरे।
स वावृधान ओषधीभिरुक्षितः। उरु ज्रयांसि पार्थिवा
वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं व ऋतस्य धूरुषदम्। अग्नि मित्रं न
समिधान ऋजते॥१२॥

इन्धानो अक्रो विदथेषु दीद्यत्। शुक्रवर्णामुदु नो यंसते
धियम्। प्रजा अग्ने संवासय। आशाश्च पशुभिः सह।
राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासन्त्सवितुः सवे। मही विश्वती
सदने ऋतस्य। अर्वाची एतं धरुणे रयीणाम्। अन्तर्वती
जन्यं जातवेदसम्। अध्वराणां जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतं शक्नोर्मम। ऋतेनाग्न आयुषा वर्चसा
सह। ज्योग्जीवन्त उत्तरामुत्तरां समांम्। दर्शमहं पूर्णमासं
यज्ञं यथा यजै। ऋत्विगवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां
ते वामहं ददे। तत्सत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः।
ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनयिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृतात्सत्य-
मुपैमि। मानुषाद्वैव्यमुपैमि। दैवीं वाचं यच्छामि।

शल्लकैरग्निमिन्धानः। उभौ लोकौ संनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्
ऋध्वा। अति मृत्युं तंराम्यहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः।
इह सिञ्च तपसो यज्जनिष्यते॥१५॥

अग्निमंश्वत्थादधि हव्यवाहम्। शमीगर्भाञ्जनयन् यो
मयोभूः। अयं ते योनिर्ऋत्वियः। यतो जातो अरोचथाः।
तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया रयिम्। अपेत वीत
वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अदादिदं
यमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्।
मयि ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। सꣳसृष्टं
मनो अस्तु वः। सꣳसृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः
प्रियास्तनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वो अस्तु
सम्प्रियः। सम्प्रियास्तनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप ओषधीः।
कल्पन्तामग्नयः पृथक्। मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः। येऽग्नयः
समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृतू अभि
कल्पमानाः। इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा
वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अजीजनन्नमृतं
मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तरणिं वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अगुवः

समीचीः। पुमाँसं जातमभि सँभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा
प्राणेनाभि प्राणिमि। पूष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घायुत्वाय
शतशारदाय। शतँ शरद्ध्य आयुषे वर्चसे॥१९॥

जीवात्वै पुण्याय। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय।
गोप्तारं गुप्त्यै। सुगारुहपत्यो विदहन्नरातीः। उषसः श्रेयसीः
श्रेयसीर्दधत्॥२०॥

अग्ने सपत्न्यँ अप बाधमानः। रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु
धेहि। इमा उ मामुपतिष्ठन्तु रायः। आभिः प्रजाभिरिह
संवसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी। मध्ये वसोर्दीदिहि
जातवेदः। ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे। वृषणे शुष्मायायुषे
वर्चसे। सपत्नूरसि वृत्रतूः। यस्ते देवेषु महिमा सुवर्गः॥२१॥

यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टः। पुष्टिर्या ते मनुष्येषु पप्रथे।
तया नो अग्ने जुषमाण एहि। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात्।
वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः। यत्र यत्र जातवेदः सम्बभूथ।
ततो नो अग्ने जुषमाण एहि। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि
विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो वि
भाहि॥२२॥

ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अन्वग्निरुषसामग्रमख्यत्।

अन्वहानि प्रथ॒मो जा॒तवे॑दाः। अनु॒ सूर्य॑स्य पु॒रुत्रा च॑
र॒श्मीन्। अनु॒ द्यावा॑पृथि॒वी आत॑तान। वि॒क्रम॑स्व म॒हा॒
अ॒सि। वे॒दिष॑न्मानु॒षेभ्यः॑। त्रिषु लो॒केषु॑ जागृ॒हि। यदि॑दं
दि॒वो यद॑दः पृ॒थिव्याः॑। संवि॒दाने॑ रोद॑सी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः॑ पृ॒ष्ठे सी॑दतु जा॒तवे॑दाः। श॒म्भूः प्र॒जाभ्य॑स्तनु॒वे
स्यो॒नः। प्रा॒णं त्वाऽमृ॑त आ द॒धामि॑। अ॒न्नाद॑म॒न्नाद्या॑य।
गो॒प्तारं॑ गु॒प्त्यै॑। यत्ते॑ शु॒क्र शु॒क्रं वर्चः॑ शु॒क्रा त॒नूः। शु॒क्रं
ज्योति॑रज॒स्रम्। तेन॑ मे दीदिहि तेन॒ त्वाऽऽद॑धे। अ॒ग्निना॑ऽग्ने
ब्रह्म॑णा। आ॒न॒शे व्या॑न॒शे सर्व॑मायुर्व्या॒न॒शे॥२४॥

नर्य॑ प्र॒जां मे॑ गोपाय। अ॒मृ॒त॒त्वाय॑ जी॒वसे॑। जा॒तां
ज॒निष्य॑मा॒णां च। अ॒मृ॒ते स॒त्ये प्र॑ति॒ष्ठिता॑म्। अथ॑र्च
पि॒तुं मे॑ गोपाय। र॒स॒म॒न्नमि॑हायु॒षे। अद॑ब्धा॒योऽशी॑ततनो।
अवि॑षन्नः पि॒तुं कृ॑णु। श॒ङ्स्य॑ प॒शून्मे॑ गोपाय। द्वि॒पादो॑ ये
चतु॑ष्पदः॥२५॥

अ॒ष्टाश॑फाश्च॒ य इ॒हाग्ने॑। ये चैक॑श॒फा आ॑शु॒गाः। सप्र॑थ
स॒भां मे॑ गोपाय। ये च॒ स॒भ्याः स॒भा॒सदः॑। ता॒निन्द्रि॑याव॒तः
कुरु॑। सर्व॑मायुरुपा॒सता॑म्। अहे॑ बु॒ध्निय॑ म॒न्त्रं मे॑ गोपाय।
यमृ॑षय॒स्त्रैवि॑दा वि॒दुः। ऋचः॑ सा॒मानि॑ यजू॒षि। सा हि
श्री॑र॒मृता॑ स॒ताम्॥२६॥

चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य

मध्ये। म॒र्म॒ज्यमा॑ना म॒हते॑ सौ॒भगा॑य। म॒ह्यं धु॑क्ष्व॒ यज॑मानाय॒
कामा॑न्। इ॒हैव॑ स॒न्तत्र॑ स॒तो वो॑ अ॒ग्नयः॑। प्रा॒णेन॑ वा॒चा
मन॑सा बिभ॒र्मि। ति॒रो मा॒ सन्त॑मायु॒र्मा प्र॑हा॒सीत्। ज्योति॑षा
वो वैश्वान॒रेणो॑प॒तिष्ठे। प॒ञ्चधा॑ऽग्नी॒न्व्य॑क्रामत्। वि॒राट्थ्सृ॑ष्टा
प्र॒जाप॑तेः। ऊ॒र्ध्वाऽऽरो॑ह॒द्रोहि॑णी। योनि॑र॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठितिः॑॥ २७ ॥

विशन्तु नः पुरुचीर्विधेम निधाय यत्तेऽप्रदाहाय बृहत्या ब्रह्मणा दुवस्यत विश्ववार इममृञ्जते पुरोगां प्रजंनयिष्यथो

जनिष्यतस्मे मम महिम्ना वर्चसे दधंश्चुवर्गो भोहि सम्बभूवतुरायुर्व्यानशे चतुष्पदः सतां प्रजापतेर्द्वे च॥—[१]

न॒वै॒तान्य॑हा॒नि भ॑वन्ति। न॒व॒ वै सु॑व॒र्गा लो॒काः।
यदे॒तान्य॑हा॒न्युप॑यन्ति। न॒वस्वे॒व तथ्सु॑व॒र्गेषु॑ लो॒केषु॑ स॒त्रिणः॑
प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्तो यन्ति। अ॒ग्नि॒ष्टोमाः॑ परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्या इत्या॑हुः।
अ॒ग्नि॒ष्टोम॑सं॒मितः॑ सु॒वर्गो॑ लो॒क इति॑। द्वा॒द॒शाग्नि॑ष्टोमस्य
स्तो॒त्राणि॑। द्वा॒द॒श मा॑साः॑ सं॒वत्स॑रः। तत्तत्र॑ सू॒क्ष्मम्। उ॒क्थ्या॑
ए॒व सं॑प्त॒द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑ का॒र्याः॑॥ २८ ॥

प॒शवो॑ वा उ॒क्थानि॑। प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। वि॒श्वजि॒दभि॒जिता॑-
व॒ग्नि॒ष्टोमौ॑। उ॒क्थ्याः॑ स॒प्त॒द॒शाः परः॑ सा॒मानः॑। ते स॑ऽस्तु॒ता
वि॒राज॑म॒भि सम्प॑द्यन्ते। द्वे च॒र्चाव॑तिरिच्येते। ए॒क॒या
गौ॒रति॑रिक्तः। ए॒क॒याऽऽयु॑रू॒नः। सु॒वर्गो॑ वै लो॒को ज्योतिः॑।
ऊ॒र्ग्विरा॑ट्॥ २९ ॥

सु॒वर्गमे॒व तेन॑ लो॒कम॒भि ज॑यन्ति। यत्प॒रं रा॑थन्तरम्।
तत्प्र॒थमे॑ऽहं॒कार्य॑म्। बृ॒हद्वि॒तीयै॑। वै॒रूपं॑ तृ॒तीयै॑। वै॒राजं॑ च॒तुर्थे॑।
शा॒क्रं प॑ञ्च॒मे। रै॒वतं॑ ष॒ष्ठे। तदु॑ पृ॒ष्ठेभ्यो॑ नयन्ति। स॒न्तन॑य

ए॒ते ग्र॒हा॑ गृ॒ह्यन्ते॥३०॥

अ॒ति॒ग्रा॒ह्याः॑ परः॑ साम॒सु। इ॒मा॒ने॒वै॒तैर्लो॒का॒न्ध॒सन्त॑न्वन्ति।
मि॒थु॒ना ए॒ते ग्र॒हा॑ गृ॒ह्यन्ते। अ॒ति॒ग्रा॒ह्याः॑ परः॑ साम॒सु। मि॒थु॒नमे॒व
तैर्य॑ज॒माना॒ अव॑रुन्धते। बृ॒हत्पृ॑ष्ठं भ॒वति। बृ॒हद्वै सु॑व॒र्गो लो॒कः।
बृ॒ह॒तैव सु॑व॒र्गं लो॒कं य॑न्ति। त्र॒य॒स्त्रि॒ंशि॒ नाम॒ सामं॑। मा॒ध्यं
दि॒ने प॑र्व॒माने॒ भव॑ति॥३१॥

त्र॒य॒स्त्रि॒ंशद्वै॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। ये वा इ॒तः
परा॑श्च॒ संव॑त्सरमु॒पय॑न्ति। न है॒नं ते स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते।
अथ॒ येऽमु॒तोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। ते है॒नं स्व॑स्ति॒ सम॑श्नुवते।
ए॒तद्वा अ॒मुतोऽर्वा॑श्चमु॒पय॑न्ति। यदे॒वम्। यो ह॒ खलु॒ वाव॑
प्र॒जाप॑तिः। स उ॒वेवे॑न्द्रः। तदु॒ दे॒वेभ्यो॒ नय॑न्ति॥३२॥

कार्या विराड्गृह्यन्ते पर्वमाने भवतीन्द्र एकं च॥ [२]

सन्त॑ति॒र्वा ए॒ते ग्र॒हाः॑। यत्प॑रः॒ सामा॑नः। वि॒षू॒वा॒न्दि॒वा-
की॒र्त्यम्॑। यथा॒ शा॒ला॒यै पक्ष॑सी। ए॒व॒ संव॑त्सरस्य
पक्ष॑सी। यदे॒तेन॑ गृ॒ह्ये॒रन्। वि॒षू॒ची संव॑त्सरस्य पक्ष॑सी
व्य॑व॒स्र॒से॒याता॑म्। आ॒र्ति॒मा॒र्च्छे॒युः। यदे॒ते गृ॒ह्यन्ते॑। यथा॒
शा॒ला॒यै पक्ष॑सी म॒ध्य॒मं व॒श॒म॒भि संमा॑यच्छति॥३३॥

ए॒व॒ संव॑त्सरस्य पक्ष॑सी दि॒वाकी॒र्त्य॒म॒भि सं त॑न्वन्ति।
ना॒र्ति॒मा॒र्च्छन्ति॑। ए॒क॒वि॒ंश॒म॒ह॑र्भवति। शु॒क्रा॒ग्रा ग्र॒हा॑ गृ॒ह्यन्ते।
प्र॒त्युत्त॑ब्धै स॒य॒त्वाय॑। सौ॒र्य ए॒तद॑हः प॒शुरा॑लभ्यते। सौ॒र्यो-

ऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं
एवैष बलिर्हियते। सप्तैतदहरतिग्राह्या गृह्यन्ते॥३४॥

सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः
प्रजानाम्। शीर्षन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मात्सप्त
शीर्षन्प्राणाः। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। स
इमाल्लोकानभ्यजयत्। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्।
तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत्। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते।
ये वैश्वकर्मणं गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः।
अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्योन्यो गृह्येते। विश्वान्येवान्येन
कर्माणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति।
तावाऽपरार्धात्संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते। तावुभौ सह
महाव्रते गृह्येते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति
तिष्ठन्ति। अर्क्यमुक्थं भवति। अत्राद्यस्यावरुद्धौ॥३६॥

सप्तयच्छत्यतिग्राह्या गृह्यन्ते गृह्यते संवत्सरस्यान्योन्यो गृह्येते पञ्च च॥ [३]

एकविंश एष भवति। एतेन वै देवा एकविंशेन।
आदित्यमित उत्तमं सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष
इत एकविंशः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्।
स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष
उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरेमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु

लोकेष्वभितपन्नेति॥ ३७ ॥

दे॒वा वा आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒वर्ग॑स्य॑ लो॒कस्य॑। परा॑चो-
ऽतिपा॒दाद॑बिभयुः। तं छन्दो॑भिरदृ॒हं धृत्यै॑। दे॒वा वा
आ॑दि॒त्यस्य॑ सु॒वर्ग॑स्य॑ लो॒कस्य॑। अवा॑चोऽवपा॒दाद॑बिभयुः।
तं प॒ञ्चभी॑ र॒श्मिभि॑रुदवयन्। तस्मा॑देकवि॒ंशेऽह॑न्पञ्च
दि॒वाकी॒र्त्यानि॑ क्रियन्ते। र॒श्मयो॒ वै दि॑वाकी॒र्त्यानि॑। ये
गा॒यत्रे। ते गा॒यत्री॒षूत्तर॑योः प॒र्वमा॑नयोः॥ ३८ ॥

महा॑दि॒वाकी॒र्त्यं॒ होतुः॑ पृ॒ष्ठम्। वि॒कर्णं॑ ब्र॒ह्मसा॑मम्।
भा॒सोऽग्नि॑ष्टोमः। अथै॒तानि॑ परा॑णि। परै॒र्वै दे॒वा आ॑दि॒त्यं
सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑पा॒रयन्। यदपा॑रयन्। तत्परा॑णां प॒रत्व॑म्।
पा॒रय॑न्त्येनं परा॑णि। य ए॒वं वेद॑। अथै॒तानि॑ स्पर्श॑णि। स्पर्शै॒र्वै
दे॒वा आ॑दि॒त्यं सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑स्पा॒रयन्। यदस्पा॑रयन्।
तत्स्पर्श॑णां स्पर्श॒त्वम्। स्पा॒रय॑न्त्यैनं स्पर्श॑णि। य ए॒वं
वेद॑॥ ३९ ॥

एति पर्वमानयोः स्पर्शणि पञ्च च॥ [४]

अप्र॑तिष्ठां वा ए॒ते ग॑च्छन्ति। येषां॑ संवत्स॒रेऽना॑प्तेऽथ।
एका॒दशि॒न्याप्य॑ते। वैष्ण॒वं वा॑म॒नमा॑ल॒भन्ते। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः।
य॒ज्ञमे॒वा॒ल॒भन्ते॑ प्र॒ति॒ष्ठित्यै॑। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमा॑ल॒भन्ते। इ॒न्द्रा॒ग्नी
वै दे॒वाना॑मया॒तया॑मानौ। ये ए॒व दे॒वते॒ अया॑तयाम्नी। ते
ए॒वाऽऽल॑भन्ते॥ ४० ॥

वैश्व॒दे॒वमा॑ल॒भन्ते। दे॒वता॑ ए॒वाव॑रुन्धते। द्या॒वापृ॑थिव्या॑

धेनुमालम्बन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायव्यं
वत्समालम्बन्ते। वायुरेवैभ्यो यथाऽऽयतनाद्देवता अव रुन्धे।
आदित्यामविं वशामालम्बन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव
प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालम्बन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्टं शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्।
प्राजापत्यं तूपरं महाव्रत आलम्बन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यो
गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एवैष
बलिर्हियते। आग्नेयमा लम्बन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान्
वा एते पूर्वैर्मासैरव रुन्धते। यदेते गुव्याः पशव आलम्बन्ते।
उभयेषां पशूनामवरुद्धौ॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनीमालम्बेरन्। अप्रियं भ्रातृव्यमभ्यति-
रिच्येत। यद्वौ द्वौ पशू समस्येयुः। कनीय आयुः
कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशव आलम्बन्ते। नाप्रियं
भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते। न कनीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एवालम्बन्ते मैत्रावरुणीमालम्बन्तेऽवरुद्धौ सप्त च॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां
रसं तेजः सम्भृत्य। तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति।
तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्। महद्व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वम्। महतो व्रतमिति। तन्महाव्रतस्य महाव्रतत्वम्।
पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवत्सरः। यद्वा एतस्मिन्संवत्सरेऽधि

प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्यतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्यत एव प्रजानामूर्ध्वीयते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियते। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेधन्ते। अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितः हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति। तस्मात्तथ्सदृगेव। न मेद्यतोऽनु मेद्यति। न कृश्यतोऽनु कृश्यति। पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति। सप्तदशोऽन्यः। तस्माद्वयाऽस्यन्यतरमर्धमभि पर्यावर्तन्ते। अन्यतरतो हि तद्गरीयः क्रियते॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पशवो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पतन्ति। एकैकामुच्छिषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। परिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। यस्य तल्पसद्यमनंभिजितुः स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमंभिजयानीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुं स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्गायेत्। न तल्पसद्यं पराजयते। प्लेङ्गे शंसति। महो वै प्लेङ्गः। महंस एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आदित्ये व्यायच्छन्त। तं देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः। असुर्यः शूद्रः। इमेऽराथ्सुरिमे सुभूतमक्रन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम उद्वासीकारिणं इमे दुर्भूतमक्रन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽपं हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति। अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातृव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवति क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥ [६]

उद्धन्यमानं नवेतानि सन्ततिरेकविंश एषोऽप्रतिष्ठां प्रजापतिवृत्तः षट्॥६॥

उद्धन्यमानं शोचिष्केशोऽग्नें स्पृशन्तिग्राह्यां वैश्वदेवमालभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥

उद्धन्यमानं संविन्दन्ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑न्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः स॒त्र्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-
विन्द॑न्तुषू॒त्सन्न॑म्। तस्य॒ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्रहा॑ अभवन्। तद्ग्रहा॑णां ग्रह॒त्वम्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्रहा॑ गृह्यन्ते। तस्य॒ त्वैव॑ गृही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृद्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॑स्त॒नूनपा॑तमि॒डो
ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॒भागौ॑ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ
भव॑त॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्नेयावन्व॒ञ्चावि॑ति। अ॒ग्नये॑
पव॑माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्पव॑मानाय। तेनाऽऽज्य॒भागः॑।
तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्नेयस्याऽऽज्य॒भागस्य॑ पुरोऽनुवा॒क्या
भव॑ति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्नि॒न्य॑क्ताः

पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाऽऽग्नेयं सर्वं भवति। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाऽऽग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अनुत्तरेव तद्वति सम्भृतसम्भार इत्याहुः। पत्नीसंयाजा नव च॥ [१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजुपेयमपश्यन्। ते।

अ॒न्योऽन्य॑स्मै॒ नाति॑ष्ठन्त। अ॒हम॒नेन॑ य॒जा इति॑। तेऽब्रु॑वन्।
आ॒जिम॒स्य धा॑वा॒मेति॑॥८॥

तस्मिन्ना॒जिम॑धावन्। तं बृ॒हस्पति॑रुद॒जयत्। तेना॑यजत।
स स्वारा॑ज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्र॑वीत्। माम॒नेन॑
याज॑येति। तेनेन्द्र॑मयाजयत्। सोऽग्रं॑ दे॒वता॑नां प॒र्येत्।
अग॑च्छ॒त्स्वारा॑ज्यम्। अति॑ष्ठन्तास्मै॒ ज्यैष्ठ्या॑य॥९॥

य ए॒वं वि॒द्वान् वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। गच्छ॑ति॒ स्वारा॑ज्यम्।
अग्र॑ः समा॒नानां॑ प॒र्येति॑। तिष्ठ॑न्तेऽस्मै॒ ज्यैष्ठ्या॑य। स वा
ए॒ष ब्रा॑ह्म॒णस्य॑ चै॒व रा॑ज॒न्यस्य॑ च य॒ज्ञः। तं वा ए॒तं वा॑ज॒पेय॑
इत्या॑हुः। वा॒जाप्यो॑ वा ए॒षः। वाज॑ः ह्ये॒तेन॑ दे॒वा ऐ॒प्सन्।
सोमो॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। यो वै सोमं॑ वाज॒पेयं॑ वेद॥१०॥

वा॒ज्येवैनं॑ पी॒त्वा भ॑वति। आऽस्य॑ वा॒जी जा॑यते। अन्नं॑ वै
वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्य॑न्नम्। आऽस्या॑न्नादो जा॑यते।
ब्रह्म॑ वै वा॑ज॒पेयः॑। य ए॒वं वेद॑। अत्ति॑ ब्रह्म॒णाऽन्नम्॑। आऽस्य॑
ब्रह्मा॑ जा॑यते॥११॥

वा॒ग्वै वा॑ज॒स्य प्र॑स॒वः। य ए॒वं वेद॑। क॒रोति॑ वा॒चा वी॒र्यम्॑।
ऐनं॑ वा॒चा ग॑च्छति। अपि॑वर्ती॒ वाचं॑ वदति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑
य॒ज्ञान्वादि॑शत्। स आ॒त्मन्वा॑ज॒पेय॑मधत्त। तं दे॒वा अब्रु॑वन्।
ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद्वा॑ज॒पेयः॑॥१२॥

अप्ये॒व नोऽत्रा॑स्त्विति॑। तेभ्य॑ ए॒ता उ॒ज्जितीः॑ प्राय॑च्छत्। ता

वा ए॒ता उ॒ज्जित॑यो॒ व्याख्या॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑ सर्व॒त्वाय॑।
दे॒वता॑ना॒मनि॑र्भा॒गाय॑। दे॒वा वै ब्र॑ह्म॒णश्चा॒न्नस्य॑ च
श॒मल॑मपा॒घ्नन्। यद्व॒ह्मणः॑ श॒मल॑मासीत्। सा गा॒था
ना॒राश॑स्य॒भवत्। यद॒न्नस्य॑। सा सुरा॑॥१३॥

तस्मा॑द्वा॒यत॑श्च म॒त्तस्य॑ च॒ न प्र॑तिगृह्यम्। यत्प्र॑तिगृह्णीयात्।
श॒मलं॑ प्र॒तिगृ॑ह्णीयात्। सर्वा॑ वा ए॒तस्य॑ वा॒चोऽव॑रुद्धाः।
यो वा॑ज॒पेय॑या॒जी। या पृ॑थि॒व्यां याऽग्नौ॑ या र॒थन्त॑रे।
याऽन्तरि॑क्षे॒ या वा॒यौ या वा॑म॒देव्ये॑। या दि॒वि
याऽऽदि॒त्ये या बृ॑ह॒ति। याऽप्सु॑ यौष॑धीषु॒ या वन॑स्पतिषु।
तस्मा॑द्वाज॒पेय॑या॒ज्यात्वि॑जीनः। सर्वा॑ ह्य॒स्य वा॒चो-
ऽव॑रुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्येष्ठाय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन् एकं च॥ [२]

दे॒वा वै यद॒न्यैर्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नावा॒रुन्ध॑त। तद॑ति॒ग्राह्यै॑रति॒-
गृ॒ह्यावा॑रुन्धत। तद॑ति॒ग्राह्या॑णामति॒ग्राह्य॑त्वम्। यद॑ति॒ग्राह्या॑
गृ॒ह्यन्ते॑। यदे॒वान्यै॑र्ग्र॑हैर्य॒ज्ञस्य॑ नाव॑ रुन्धे। तदे॒व तैर॑ति॒गृह्या॑व॒
रुन्धे॑। पश्च॑ गृह्यन्ते। पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तमा॑प्त्वाऽव॒
रुन्धे॑॥१५॥

सर्व॑ ऐ॒न्द्रा भ॑वन्ति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान इन्द्रि॒यं द॑धति।
स॒प्तद॑श प्राजाप॒त्या ग्र॑हा गृह्यन्ते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः।
प्र॒जाप॑तेरा॒प्त्यै। ए॒क॒य॑र्चा गृह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑
दधाति। सो॒म॒ग्र॒हाश्च॑ सु॒रा॒ग्र॒हाश्च॑ गृह्णाति। ए॒तद्वै दे॒वाना॑

परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमव रुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शर्मलेन शर्मलं यजमानादपहन्ति।
सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः।
स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति
प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जाया३
सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रिय३ सम्भवति।
वाजपेयाभिजित३ ह्यस्य॥१८॥

पूर्वं सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्ष३
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्ष३ सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्न३ सुरा।
सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवैनं
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
अन्नाद्येनैवैनं३ स३सृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्।
यथ्सुरा। पाप्मेव खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा
एनमेतच्छर्मलेन व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाः३श्च सुराग्रहाः३श्च

व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मां पाप्मनां पृङ्केत्याह।
पाप्मनैवैन९ शर्मलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुद्ववति
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।
इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृद्धः सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव
विश९ स९ सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं ददाति। मध्व्यो-
ऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति। एकधैव यजमान
आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्माऽव रुन्धे सोमः शर्मलं यथ्मुरा ह्यस्येन व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥—————[३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते। अग्निष्टोममेव
तेनाव रुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण षोडशिनः स्तोत्रम्।
सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
तान्पशुभिरेवाव रुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेन।
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्य९ षोडशिनः स्तोत्रेण।
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेन। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोक९ षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ

आरोहत्यतिरात्रेण। नाकः रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं
 एवाऽऽत्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचः सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरात्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्यग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघासन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वपा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा ह्येते।
 अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति।
 वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो प्रजापतावेव
 यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिर्हि वाक्। अपन्नदती भवति।
 तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥

[४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
 यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं

कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभि-
षिच्यते। अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति।
अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते।
यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बहु वा
अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपात्रपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ
न्यङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्त्यै। अशमरथं

भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पुलयति व्यावृत्त्या अनात्यै द्वे च॥ [५]

देवस्याह॥ सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति। देवस्याह॥ सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं नाकं रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं नाकं रोहति। चात्वाले रथचक्रं निर्मितं रोहति। अतो वा अङ्गिरस उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। साक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति। आवेष्टयति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिनां सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। वाचो वर्ष्म देवेभ्योऽपाक्रामत्। तद्वनस्पतीन्प्राविशत्। सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्माद्दुन्दुभिः सर्वा वाचोऽतिवदति। दुन्दुभीन्त्समाघ्नन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमव रुन्धे। अथो वाच एव वर्ष्म यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयिदित्याह। एष वा एतर्हीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव वाजमुञ्जयति। सप्तदश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सप्तदश स्तोत्रं भवति। सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो वाजी।
एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।
प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥३४॥

वाजिनो वाजं धावत काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै
लोकः काष्ठा। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्चो धावन्ति। प्राडिव हि
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दाभिरेवैनान्थसुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्च्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं
च आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृङ्गः प्रयच्छति। यमेव ते
वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयाव रुन्धे। एकधा
ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
नैवारश्चरुर्भवति॥३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ पर॒मम॑न्नम्। यन्नी॒वाराः॑। पर॒मेणै॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्ये॒नाव॑र॒मन्नाद्य॑मव॒ रुन्धे। स॒प्तद॑शशरावो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै। क्षी॒रे भ॑वति।
रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति। सर्पि॒ष्वान्भव॑ति मे॒ध्यत्वाय॑।
बा॒रुह॑स्प॒त्यो वा ए॒ष दे॒वत॑या॥३८॥

यो वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। बा॒रुह॑स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
अश्वान्त्सरि॑ष्यतः स॒स्रुष॑श्चाव॒ घ्राप॑यति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॑ञ्जयन्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे। अजी॑जिपत वनस्पतय॒ इन्द्रं॑
वाजं॑ विमु॑च्यध्वमिति॑ दु॒न्दुभीन् विमु॑ञ्चति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमि॑न्द्रि॒यं दु॒न्दुभय॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वाव॑ रुन्धे॥३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ च॥ — [६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भम॑यं॒ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रु॒रुत्स॑ते। यो
वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्व॑र्भम॑यं
परि॑धापयति॥४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॑वेत्या॒ह। पत्न्या
ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भोऽन॑वच्छित्यै। स॒प्तद॑शारत्निर्यूपो भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तेरा॒स्यै। तू॒पर॑श्चतु॒रश्रि॑र्भवति।
गौ॒धूमं च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॑हयो॒ न यवाः॑। यद्गौ॒धूमाः॑॥४१॥

ए॒वमि॒व हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वा॒सो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यू॒पः। स॒र्वदे॒वत्य॑ वा॒सः। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः॒ सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते। सु॒वर्ग॑स्य
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒दश॑ वा॒जप्र॑स॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
सं॒वत्स॑रमे॒वास्मा॑ उप॑दधाति। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ क॒ल्पै रो॑हति। न॒व वै पु॑रु॒षे प्रा॑णाः। नाभि॑र्दश॒मी।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयि॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॑रु॒षस्य॑ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॒वर्गं॑
लो॒कमे॑ति। सु॒वर्दे॒वाः अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒वर्गमे॒व लो॒कमे॑ति।
अ॒मृता॑ अ॒भूमे॒त्याह॑। अ॒मृत॑मि॒व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः
प्र॒जा अ॒भूमे॒त्याह॑। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व
तेन॑ लो॒कान्नै॑ति॥४४॥

सम॒हं प्र॒जया॑ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒मेवै॒तामा॑ शा॒स्ते।
आ॒सपु॑टैर्घ्नन्ति। अन्नं॑ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैनं॑ स॒मर्ध॑यन्ति।
ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैनं॑ म॒न्नाद्ये॑न
स॒मर्ध॑यन्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑ घ्नन्ति॥४५॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॑ती॒चीन॑म॒न्नम॑द्यते॑। शी॒रुष॑तो घ्नन्ति।

शी॒रु॒ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑। दि॒ग्भ्यो घ॑न्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्य॑मव॑रुन्धते। ई॒श्वरो॑ वा ए॒ष परा॑ङ्मु॒दघः॑। यो यू॒पः
रो॒हति॑। हि॒रण्य॑म॒ध्यव॑रोहति। अ॒मृतं॑ वै हि॒रण्य॑म्। अ॒मृतः॑
सुव॒र्गो लो॒कः॥४६॥

अ॒मृतं॑ ए॒व सु॑व॒र्गे लो॒के प्र॑ति तिष्ठति। श॒तमा॑नं भवति।
श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये प्र॑ति तिष्ठति।
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रू॑पम्। यद॒जा। त्रिः॑ सं॒वत्स॑रस्या॒न्यान्प॑शून्परि
प्रजा॑यते। ब॒स्ताजि॑नम॒ध्यव॑ रोहति। पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॑जन॑ने प्र॒ति
तिष्ठ॑ति॥४७॥

परिधापयति गोधूमां जुहोति स्वं नैति प्रत्यञ्चं घन्ति लोको नव च॥ [७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जु॒होति॑। स॒प्त वा अ॒न्नानि॑। याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑।
तान्ये॒वाव॑ रुन्धे। स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः। स॒प्ता॒रण्याः॑।
उ॒भर्या॑षामव॑रुद्धौ। अ॒न्नस्यान्न॑स्य जुहोति। अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒
व॑रुद्धौ। यद्वा॑जपेयया॒ज्यन॑वरुद्धस्याश॒जीयात्॥४८॥

अ॒वरुद्धे॑न॒ व्यृद्धे॑त। स॒र्वस्य॑ स॒मव॑दाय जुहोति।
अ॒न॒वरुद्ध॑स्याव॑रुद्धौ। औदु॑म्बरेण स्रु॒वेण॑ जुहोति।
ऊ॒र्वा अ॒न्नमु॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ।
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॒ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑
ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भिर॒भिषि॑ञ्चति। अ॒न्नस्यान्न॑स्या॒भिषि॑ञ्चति।
अ॒न्नस्यान्न॑स्याव॑रुद्धौ॥४९॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यञ्च॑म॒भिषि॑ञ्चति। पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यते॑।

शी॒रु॒ष॒तोऽभि॒षि॒ञ्च॒ति। शी॒रु॒ष॒तो ह्य॒न्न॒म॒द्य॒ते। आ मु॒खा॒द॒न्व॒व॒-
स्मा॒व॒य॒ति। मु॒ख॒त ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ द॒धा॒ति। अ॒ग्ने॒स्त्वा
सा॒म्रा॑ज्येना॒भि॒षि॒ञ्चा॒मीत्या॑ह। ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः।
तेनै॒वैन॑म॒भि॒षि॒ञ्च॒ति। इन्द्र॑स्य त्वा सा॒म्रा॑ज्येना॒भि॒षि॒ञ्चा॒मी-
त्या॑ह॥५०॥

इन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्ने॒तेन॑ द॒धा॒ति। बृह॑स्पते॒स्त्वा सा॒म्रा॑ज्येना॒भि-
षि॒ञ्चा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैन॑म॒भि-
षि॒ञ्च॒ति। सोम॑ग्र॒हाऽश्वा॑वदानी॒यानि॑ च॒र्त्वि॒ग्न्य॒ उप॑हरन्ति।
अ॒मुमे॒व तैर्लो॑कमन्न॒वन्तं॑ करोति। सुरा॑ग्र॒हाऽश्वा॑नवदानी॒यानि॑
च वा॒ज॒सृ॒द्यः। इ॒ममे॒व तैर्लो॑कमन्न॒वन्तं॑ करोति। अथो
उ॒भयी॑ष्वे॒वाभि॒षि॒च्य॒ते। वि॒मा॒थं कु॑र्वते वा॒ज॒सृ॒तः॥५१॥

इन्द्रि॒यस्याव॑रुद्धौ। अ॒निरु॑क्ताभिः प्रा॒तः स॒व॒ने स्तु॑वते।
अ॒निरु॑क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राष्ट्यै॑। वा॒ज॒व॒तीभि॑र्माध्यं
दिने। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑ रुन्धे। शि॒पि॒वि॒ष्ट-
व॑तीभिस्तृतीयस॒व॒ने। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ
ए॒व प॒शुषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। बृह॑दन्त्यं भवति। अ॒न्तमे॒वैन॑ऽ
श्रि॒यै ग॑मयति॥५२॥

अ॒श्वी॒याद॒न्नस्या॒न्नस्याव॑रुद्धा इन्द्र॑स्य त्वा सा॒म्रा॑ज्येना॒भि॒षि॒ञ्चा॒मीत्या॑ह वा॒ज॒सृ॒तः शि॒पि॒स्त्रीणि॑ च॥—————[८]

नृ॒षदं॑ त्वेत्या॑ह। प्र॒जा वै नृ॒न्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒य॒ते।
द्रु॒षद॑मित्या॑ह। वन॒स्पत॑यो वै द्रु। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सू॒य॒ते।
भु॒व॒न॒सद॑मित्या॑ह। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑वति। भु॒व॒न॒मग॑न्निति॒ वै

तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥—————[९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय

यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमव रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते द्वेद्वे जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां जायामश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह। य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति। अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति। तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)

मिति। यत्प्रांश्जीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुंकः स्यात्।
यन्न प्रांश्जीयात्। अहंविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवृधेयमेव। तन्नेव प्राशितं
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं
वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव
निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां
ह्येतरहि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो
रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्मांस्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठो भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा
पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति।
न प्रमायुंको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति।
यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावेनं

तत् उन्नै॑तुमर्ह॒तीत्याहुः॑। यत्प्रा॑जाप॒त्यय॒र्चा पुन॑रैति॑।
प्र॒जाप॑तिरे॒वैनं॑ तत् उन्न॑यति। नार्ति॑मा॒र्च्छति॑ यज॑मानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते पङ्क्ता ऋतवा वतुतेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च
च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं तार्प्यं
सुसान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हुत्वा दर्श॥१०॥

देवासुरा वाज्येवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका हि पितरः पञ्चपष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एते प्रजापतेरध्यंसृज्यन्त। देवाश्चासुराश्च। तान्न व्यजानात्। इमेऽन्य इमेऽन्य इति। स देवान् शूनं करोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्पवित्रेणापुनात्। तान्परस्तात्पवित्रस्य व्यंगृह्णात्। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एता यजमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्ग्रहाः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपांशुः। सोमेन देवांस्तर्पयाणीति खलु वै सोमेन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमेनैव तद्देवांस्तर्पयति। यद्ग्रहा जुहोति॥२॥

देवा एव तद्देवान्गच्छन्ति। यच्चामसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यजमानः सुवर्गं लोकमेति। किं न्वेतदग्र आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एतदग्र आसीत्। मृन्मयानि वा एतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृतमगच्छन्। त एतानि दारुमयाणि पात्राण्यपश्यन्। तान्यंकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृतमगच्छन्। यद्दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृतमेव तैर्यजमानो गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि मृन्मयानि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। काश्चतस्रः

स्था॒लीर्वा॑य॒व्याः॑ सोम॒ग्रह॑णी॒रिति॑। दे॒वा वै पृ॒श्निं॑मदुहन्॥४॥

तस्या॑ ए॒ते स्तना॑ आसन्। इ॒यं वै पृ॒श्निः॑। तामा॑दि॒त्या
आ॑दि॒त्यस्था॒ल्या च॑तु॒ष्पदः॑ प॒शून्॑दुहन्। यदा॑दि॒त्यस्था॒ली
भ॑व॒न्ति। च॑तु॒ष्पद ए॒व तया॑ प॒शून् यज॑मान इ॒मां दु॑हे।
तामिन्द्र॑ उ॒क्थ्य॑स्था॒ल्येन्द्रि॒यम॑दुहत्। यदु॒क्थ्य॑स्था॒ली भ॑व॒न्ति।
इन्द्रि॒यमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां वि॒श्वे दे॒वा
आ॑ग्र॒यण॑स्था॒ल्योर्ज॑मदुहन्। यदा॑ग्र॒यण॑स्था॒ली भ॑व॒न्ति॥५॥

ऊ॒र्जमे॒व तया॑ यज॑मान इ॒मां दु॑हे। तां म॑नु॒ष्या
ध्रु॒वस्था॒ल्याऽऽयु॑रदुहन्। यद्ध्रु॒वस्था॒ली भ॑व॒न्ति। आ॒युरे॒व तया॑
यज॑मान इ॒मां दु॑हे। स्था॒ल्या गृ॑ह्णाति। वा॒य॒व्येन॑ जुहोति।
तस्मा॑दन्येन॒ पात्रे॑ण प॒शून्॑दुहन्ति। अ॒न्येन॒ प्रति॑गृह्णन्ति। अथो॑
व्या॒वृ॒तमे॒व तद्यज॑मानो गच्छति॥६॥

ग्रह॒त्वं ग्रहा॑ जुहोत्य॒कुर्व॑तादुहन्नाग्र॒यण॑स्था॒ली भ॑व॒न्ति न॑व च॥ ————— [१]

यु॒वꣳ सु॒राम॑म॒श्विना॑। नमु॑चा॒वासुरे॑ स॒र्चा। वि॒पि॒पा॒ना
शु॑भ॒स्पती॑। इन्द्रं॑ क॒र्म स्वा॑व॒तम्। पु॒त्रमि॑व पि॒तरा॑व॒श्विनो॒भा।
इन्द्रा॑व॒तं क॒र्मणा॑ दꣳस॒नाभिः॑। यथ्सु॒रामं॑ व्य॒पिबुः॑ श॒र्चाभिः॑।
सर॑स्वती त्वा मघ॒वन्नभी॑ष्णात्। अहा॑व्य॒ग्रे ह॒विरा॒स्येते॑।
सु॒चीव॑ घृ॒तं च॒मू इ॒व सोमः॑॥७॥

वा॒ज॒सनिꣳ र॒यिम॑स्मे सु॒वीर॑म्। प्र॒श॒स्तं धै॑हि य॒शसं॑
बृ॒हन्त॑म्। यस्मि॒न्नश्वा॑स ऋष॒भास॑ उ॒क्षणः॑। व॒शा मे॒षा

अवसृष्टासु आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे। हृदा
मतिं जनय चारुमग्रयै। नाना हि वा देवहितं सदो मितम्।
मा सःसृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम
एषः। मा मां हिंसीः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो अपिबच्छर्वाभिः।
अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं राजानमिह भक्षयामि।
द्वे सुती अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्।
ताभ्यामिदं विश्वं भुवन् समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्।
यस्ते देव वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे।
यस्ते देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनाव यजे।
सोमो वा एतस्य राज्यमादत्ते। यो राजा सत्राज्यो वा
सोमेन यजते। देवसुवामेतानि हवींषि भवन्ति। एतावन्तो
वै देवानां सवाः। त एवास्मै सवान्प्रयच्छन्ति। त एनं पुनः
सुवन्ते राज्याय। देवसू राजा भवति॥१०॥

सोमं आविशन् यजे राज्यायैकं च॥

[२]

उदस्थाद्देव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्यज्ञपतावधात्।
इन्द्राय कृण्वती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा
अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निषीदति। यस्याग्निहोत्री
निषीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थाद्देव्यदितिरिति। इयं वै
देव्यदितिः॥११॥

इ॒मामे॒वास्मा॒ उत्था॑पयति। आयु॑र्य॒ज्ञप॑तावधा॒दित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। इन्द्रा॑य कृ॒ण्वती॑ भा॒गं मि॒त्राय॑
 वरु॑णाय चेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॑वैतत्। अव॑र्ति॒ वा ए॒षैत॑स्य
 पा॒प्मानं॑ प्रति॒ख्याय॑ निषी॑दति। यस्या॑ग्नि॒होत्र्यु॑पसृष्टा
 नि॒षीद॑ति। तां दु॒ग्ध्वा ब्रा॑ह्म॒णाय॑ दद्यात्। यस्या॑न्नं॒ नाद्यात्।
 अव॑र्तिमे॒वास्मि॑न्पा॒प्मानं॑ प्रति॒मुञ्च॑ति॥१२॥

दु॒ग्ध्वा द॑दाति। न ह्यदृ॑ष्टा दक्षि॑णा दी॒यते॑। पृ॒थि॒वीं वा
 ए॒तस्य॑ पयः प्रवि॑शति। यस्या॑ग्नि॒होत्रं॑ दु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्क॑न्दति।
 यद॒द्य दु॒ग्धं पृ॑थि॒वीम॑सक्त। यदोष॑धीर॒प्यसं॑र॒द्यदा॑पः। पयो॑
 गृ॒हेषु॑ पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑ व॒त्सेषु॑ पयो॑ अस्तु॒ तन्म॑यीत्या॑ह।
 पय॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्गृ॒हेषु॑ प॒शुषु॑ धत्ते। अ॒प उप॑सृजति॥१३॥

अ॒द्भिरे॒वैन॑दाप्रोति। यो वै य॒ज्ञस्या॑र्ते॒ नाना॑र्त॒ः स॑सृजति।
 उ॒भे वै ते तर्ह्या॑र्च्छ॒तः। आ॑र्च्छ॒ति खलु॑ वा ए॒तद॑ग्नि॒होत्र॑म्।
 यदु॒ह्यमा॑न॒ः॒ स्क॑न्दति। यद॑भिदु॒ह्यात्। आ॑र्ते॒ नाना॑र्तं य॒ज्ञस्य॑
 स॑सृजेत्। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑ होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा
 पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्क॑रोति॥१४॥

यद्यु॑द्ध॒तस्य॑ स्क॑न्देत्। यत्ततो॑ऽहु॒त्वा पुन॑रे॒यात्। य॒ज्ञं
 वि॒च्छि॑न्धात्। यत्र॑ स्क॑न्देत्। तन्नि॒षद्य॑ पुन॑र्गृ॒ह्णीयात्।
 यत्रै॒व स्क॑न्दति। तत॑ ए॒वैन॑त्पुन॑र्गृ॒ह्णाति॑। तदे॒व या॒दृक्की॒दृक्क॑
 होत॒व्यम्। अथा॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। अना॑र्तेनै॒वार्तं॑

यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञश्छिद्य॑ते। यस्या॑ग्नि॒होत्रे॑ऽधि॒श्रिते॑ श्वा-
ऽन्त॒रा धा॑वति। रु॒द्रः खलु॑ वा ए॒षः। यद॒ग्निः। यद्गाम॑न्वत्या
व॒र्तये॑त्। रु॒द्राय॑ प॒शूनपि॑ दध्यात्। अ॒प॒शुर्यज॑मानः स्यात्।
यद॒पोऽन्व॑तिषि॒ञ्चेत्। अ॒ना॒द्यम॒ग्नेरापः॑। अ॒ना॒द्यमा॑भ्यामपि
दध्यात्। गा॒र्ह॒पत्या॑द्भस्मा॒दाय॑। इ॒दं विष्णु॑र्विचक्रम॒ इति॑
वैष्ण॒व्यर्चा॑ऽऽह॒वनीया॑दध्व॒स्यनु॑द्रवेत्। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।
य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भस्म॑ना प॒दमपि॑ वपति
शान्त्यै॑॥१६॥

वै देव्यदितिमुञ्चति सृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥ [३]

नि वा ए॒तस्या॑ऽऽह॒वनीयो॑ गा॒र्ह॒पत्यं॑ का॒मय॑ते।
निगा॒र्ह॒पत्य॑ आह॒वनीय॑म्। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्यो॑ऽभि
नि॒म्रोच॑ति। द॒र्भेण॑ हि॒र॒ण्यं प्र॑ब॒ध्यं पु॒रस्ता॑द्धरेत्। अथा॒ग्निम्।
अथा॑ग्नि॒होत्र॑म्। यद्धि॒र॒ण्यं पु॒रस्ता॑द्धरति। ज्योति॒र्वै
हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॒रे॒वैनं॑ पश्यनु॒द्धरति॑। यद॒ग्निं पूर्वं॑
ह॒रत्य॑था॒ग्निहोत्र॑म्॥१७॥

भा॒ग॒धेये॑नै॒वैनं॑ प्रणयति। ब्रा॒ह्म॒ण आ॑र्षे॒य उ॒द्धरे॑त्।
ब्रा॒ह्म॒णो वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्धरति।
अ॒ग्नि॒होत्र॑मु॒पसा॑द्यातमि॒तोरा॑सीत। व्र॒तमे॒व ह॒तमनु॑
म्रियते। अन्तं॑ वा ए॒ष आ॒त्मनो॑ गच्छति। यस्ता॑म्यति।
अन्त॑मेष य॒ज्ञस्य॑ गच्छति। यस्या॑ग्निमनु॒द्धृत॑ः सूर्यो॑ऽभि

निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति।
वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभि
निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गार्हपत्यं कामयते। नि
गार्हपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति।
चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्धरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धरति। एतद्वा
अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति।
यदग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागधेयेनैवैनं प्रणयति।
ब्राह्मण आर्षेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥२०॥

सर्वाभिरेवैनं देवताभिरुद्धरति। परांची वा एतस्मै
व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं सूर्योऽभ्युदेति। उषाः
केतुना जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तम्
स्वाहेति प्रत्यङ्गिषद्याज्येन जुहुयात्। प्रतीचीमेवास्मै
विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। व्रतमेव
हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥२१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्धृतं
सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्य जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य
निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्धृतं

सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्क्रीणीते।
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गार्हपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु
रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमग्निमुपासीत।
रुद्रोऽस्य पशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यं
मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जज्ञे अग्निः। स्वाद्योनेरधि जातवेदाः।
स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हव्यं वहतु
प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनं स्वाद्योनेः प्रजनयति।
गार्हपत्यं मन्थति। गार्हपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पशव उप
तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पशवोऽप क्रामन्ति। इषे
रय्यै रमस्व॥ २४॥

सहसे द्युम्नाय। ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पशवो वै रयिः।
पशूनेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोथ्सौ समिन्धातामित्याह।
ऋक्सामे वै सारस्वतावुथ्सौ। ऋक्सामाभ्यामेवैनं
समिन्धे। सम्राडसि विराडसीत्याह। रथन्तरं वै सम्राट्।
बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनं समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य
यज्ञं विच्छिनत्ति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति।

आहवनीयमुद्वाप्य। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं
हि ते। सूर्यस्य रश्मीनन्वाततानं। तत्र रयिष्ठामनु सं भरेतम्।
सं नः सृज सुमत्या वाजवत्येति॥२६॥

पूर्वेणैवास्यं यज्ञेन यज्ञमनु सन्तनोति। त्वमग्ने सप्रथा
असीत्याह। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेव यज्ञं
सन्तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव पथिकृतं स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैनं
यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनुद्वान्दक्षिणा। वही ह्येष
समृद्धौ॥२७॥

हृत्यथाग्निहोत्रं निम्रोचति हरेदेवतां गच्छत्युद्वाप्यन्मन्थेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निम्रोचति
दुर्भेण यद्विरण्यमग्निहोत्रं पुनर्वरुणो वारुणं नि वा एतस्याभ्युदेति चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषाः पुनर्मित्रो मैत्रं
यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गार्हपत्यो यद्वे मन्थेदुद्धरेत्॥)॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनं सवनं
कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मरुतामिति धयद्वतीषु
कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यधीतम्। सन्धीव खलु वा
एतत्। यत्सवनस्यातिरिच्यते। यद्वयद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः
शान्त्यै। गायत्रं सामं भवति पञ्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः
सवनान्नयन्ति॥२८॥

मरुत्वतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनात्सवनान्नयन्ति।
होतुश्चमसमनूत्रयन्ते। होताऽनु शंसति। मध्यत एव यज्ञं

स॒माद॑धाति। यस्य॒ मा॒ध्यं दिने॒ स॒वने॒ सोमो॑ऽति॒रिच्य॑ते।
आ॒दि॒त्यं तृ॒तीयस॑व॒नं का॒मय॑मानोऽभ्यति॒रिच्य॑ते। गौ॒रि॒वी॒त॑
सा॒मं भ॑वति। अति॒रिक्तं॒ वै गौ॒रि॒वी॒तम्। अति॒रिक्तं॒
य॒थ्स॑व॒नस्या॑ति॒रिच्य॑ते॥ २९॥

अति॒रिक्त॑स्य॒ शान्त्यै॑। ब॒ण्म॒हा॑ꣳ अ॒सि सूर्ये॑ति कुर्वन्ति।
यस्यै॒वाऽऽदि॒त्यस्य॒ स॒व॒नस्य॒ कामे॑नाति॒रिच्य॑ते। तेनै॒वैनं॒
का॒मेन॒ सम॑र्धयन्ति। गौ॒रि॒वी॒त॑ꣳ सा॒मं भ॑वति। तेनै॒व
मा॒ध्यं दि॒ना॒थ्स॑व॒नान्न॑यन्ति। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒मः। तेनै॒व
तृ॒तीयस॑व॒नान्न॑यन्ति। होतु॑श्च॒म॒सम॑नून्नयन्ते। होताऽनु॑
शꣳसति॥ ३०॥

म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञꣳ स॒माद॑धाति। यस्य॒ तृ॒तीयस॑व॒ने
सोमो॑ऽति॒रिच्ये॑त। उ॒क्थ्यं॑ कुर्वीत। यस्यो॒क्थ्ये॑ऽति॒रिच्ये॑त।
अ॒ति॒रा॒त्रं कुर्वी॑त। यस्या॑ति॒रा॒त्रेऽति॒रिच्य॑ते। तत्त्वे॑ दु॒ष्प्र॒ज्ञान॑म्।
यज॑मानं॒ वा ए॒तत्प॒श॒वं आ॒सा॒ह्य॑यन्ति। बृ॒ह॒थ्सामं॑ भवति।
बृ॒ह॒द्वा इ॒माँल्लो॒का॒न्दा॑धार। बा॒र्ह॒ताः प॒श॒वः। बृ॒ह॒तै॒वास्मै॑
प॒शून्दा॑धार। शि॒पि॒वि॒ष्ट॒व॒तीषु॑ कुर्वन्ति। शि॒पि॒वि॒ष्टो॒ वै दे॒वानां॑
पु॒ष्टम्। पु॒ष्ट्यै॒वैनं॑ꣳ सम॑र्धयन्ति। होतु॑श्च॒म॒सम॑नून्नयन्ते।
होताऽनु॑शꣳसति। म॒ध्य॒त ए॒व य॒ज्ञꣳ स॒माद॑धाति॥ ३१॥

यन्ति स॒व॒नस्या॑ति॒रिच्य॑ते शꣳसति दा॒धारा॑ष्टौ च॥ [५]

ए॒कैको॒ वै ज॒न॒ता॒या॒मिन्द्रः॑। ए॒कं वा ए॒ता॒विन्द्र॑म॒भि
सꣳसु॑नुतः। यौ द्वौ सꣳसु॑नुतः। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष

वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं
वा एते सः सुन्वतोर्निर्बप्सति। पूर्वणोपसृत्या देवता
इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयांभवति। एतिवन्त्याज्यानि
भवन्त्यभिजित्यै॥ ३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्।
देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः।
इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहत्। आभ्यामेवैनमन्तरैति।
वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥ ३३॥

सर्वस्माद्वित्ताद्वेद्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति।
सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य
लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै। यस्य
भूयांसो यज्ञक्रतव इत्याहुः। स देवता वृद्ध इति।
यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात्स्यात्॥ ३४॥

उक्थ्यं कुर्वीत। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीत।
यज्ञक्रतुभिरेवास्य देवता वृद्धे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स
सः सुन्वतोर्भिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह।
छन्दांसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य
छन्दांस्यभिभवति। इष्टर्गो वा ऋत्विजामध्वर्युः॥ ३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्ष्टुः क्षीयते। प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानौ मा मा

हासिष्टमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानौ जहितः। आर्तिं वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदववर्जयुः। क्रूरकृतमिवेषां लोकः स्यात्। आहंर दहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधाय। सर्पराज्ञिया ऋग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो राज्ञी। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यथस्तुतमननुशस्तमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती मांर्जालीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सर्पराज्ञीनां कीर्तयेत्। उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अग्न आयूँषि पवस् इति प्रतिपदं कुर्वीरन्। रथन्तरसामैषाँ सोमः स्यात्। आयुरेवाऽऽत्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्ये पृथिव्याश्च स्यादध्वर्युर्ब्रूयाल्लोकयोः परिददति कुर्वीरुं स्त्रीणि च॥ [६]

असुर्यं वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेत। त्वष्टा वै रूपाणामीशे। य एव रूपाणामीशे। सोऽस्मिन्पशून् वीर्यं यच्छति। नास्मात्पशवो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्तिं वा एते

नियन्ति। येषां दीक्षितानामग्निरुद्धायति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्धायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्द्यात्।
भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्धायैत्। आग्नीध्रादुद्धरेत्।
यदाग्नीध्र उद्धायैत्। गार्हपत्यादुद्धरेत्। यद्गार्हपत्य उद्धायैत्।
अत एव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलयते। यत्र खलु वै निलीनमुत्तमं पश्यन्ति।
तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्दारोरुद्धायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्।
क्रुमुकमपि कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यत्क्रुमुकः।
प्रिययैवेनं तनुवा समर्धयति। गार्हपत्यं मन्थति॥४१॥

गार्हपत्यो वा अग्रेयोनिः। स्वादेवेनं योनेर्जनयति।
नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपदस्यैत्। सुवर्णं हिरण्यं
द्वेधा विच्छिद्यं। ऋजीषेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्।
सोममेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य
प्रिया तनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं कुर्वन्ति।
प्रिययैवेनं तनुवा समर्धयन्ति। यस्याक्रीतं सोममपहरैयुः।
क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरैयुः।
आदाराश्च फाल्गुनानि चाभिषुणुयात्। गायत्री यं सोममाहरत्।
तस्य योऽंशुः पराऽपतत्॥४३॥

त आ॒दा॒रा अ॒भवन्। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॑ व॒ल्कः परा॑-
 ऽप॒तत्। तानि॑ फाल्गु॒नान्य॑भवन्। प॒शवो॑ वै फाल्गु॒नानि॑।
 प॒शवः॑ सोमो॒ राजा॑। यदा॑दा॒राः॒श्च फाल्गु॒नानि॑ चाभिषु॒णोति॑।
 सोम॑मे॒व राजा॑नम॒भिषु॑णोति। श्रु॒तेन॑ प्रा॒तः स॒वने॑ श्रीणीयात्।
 द॒ध्ना म॒ध्यं दि॒ने॥४४॥

नी॒त॒मि॒श्रेण॑ तृतीयस॒वने॑। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्त॒र-
 सा॒मा। य ए॒व॒त्विजो॑ वृ॒ताः स्युः। त ए॒नं या॑जयेयुः। एका॑
 गां दक्षि॑णां दद्या॒त्तेभ्य॑ ए॒व। पुनः॑ सोमं॑ क्रीणीयात्। य॒ज्ञेनै॒व
 तद्य॒ज्ञमि॑च्छति। सै॒व ततः॑ प्रायश्चित्तिः। सर्वा॑भ्यो॒ वा ए॒ष
 दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मान॑मागुरते। यः स॒त्राया॑गुरते॑।
 ए॒तावा॑न्खलु॒ वै पु॑रुषः। याव॑दस्य वि॒त्तम्। स॒र्ववे॒द॒सेन॑ यजेत।
 सर्व॑पृष्ठोऽस्य॒ सोमः॑ स्यात्। सर्वा॑भ्य ए॒व दे॒वता॑भ्यः॒ सर्वे॑भ्यः
 पृ॒ष्ठेभ्य॑ आ॒त्मानं॑ निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्धार्यति मन्थेन्मन्थत्यक्रामत्पराऽपतन्मध्यन्दिन आगुरते पञ्च च॥ [७]

प॒व॒मानः॑ सुव॒र्जनः॑। प॒वित्रे॑ण विच॑रुषणिः। यः पो॒ता स
 पु॒नातु॑ मा। पु॒नन्तु॑ मा दे॒वज॑नाः। पु॒नन्तु॑ मन॑वो धि॒या। पु॒नन्तु॑
 वि॒श्वं आ॒यवः॑। जा॒तवे॑दः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रे॑ण पु॒नाहि॑ मा।
 शु॒क्रेण॑ दे॒व दी॒द्यत्। अ॒ग्ने क्र॒त्वा क्र॒तूँ र॒नु॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्र॑म॒र्चिषि॑। अ॒ग्ने वि॒त॑तमन्त॒रा। ब्र॒ह्म ते॑न॒ पुनी॑महे।
 उ॒भाभ्या॑ दे॒व स॒वितः॑। प॒वित्रे॑ण स॒वेन॑ च। इ॒दं ब्र॒ह्म पु॑नीमहे।

वैश्वदे॒वी पु॒न॒ती दे॒व्यागा॑त्। यस्यै॑ ब॒ह्वीस्त्नु॒वो वी॒तपृ॑ष्ठाः। तया॑
मद॑न्तः सध॒माद्येषु॑। व॒यं॑ स्या॒म॒ पत॑यो रयी॒णाम्॥४७॥

वैश्वान॒रो र॒श्मिभि॑र्मा पुनातु। वातः॑ प्रा॒णेने॑षिरो म॒योभूः॑।
द्यावा॑पृथि॒वी पय॑सा पयो॒भिः। ऋ॒ताव॑री य॒ज्ञिये॑ मा पुनीताम्।
बृ॒हद्भिः॑ सवि॒तस्तृ॑भिः। व॒र्षि॑ष्ठैर्दे॒व म॒न्मभिः॑। अ॒ग्ने दक्षैः॑ पुनाहि
मा। येन॑ दे॒वा अपु॑नत। येनाऽऽपो॑ दि॒व्यं क॑शः। तेन॑ दि॒व्येन॑
ब्रह्म॑णा॥४८॥

इ॒दं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे। यः पा॑वमा॒नीर॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः
सम्भृ॑तं॒ रस॑म्। सर्वं॑ स पू॒तम॑श्जाति। स्व॒दि॒तं
मा॒तरि॑श्व॒ना। पा॒वमा॒नीर्यो अ॒ध्येति॑। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तं॒
रस॑म्। तस्मै॒ सर॑स्वती दु॒हे। क्षी॒रं स॒र्पिर्मधू॑दकम्।
पा॒वमा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः॥४९॥

सु॒दुघा॑ हि पय॑स्वतीः। ऋषि॑भिः सम्भृ॑तो रसः।
ब्रा॒ह्म॒णेष्व॒मृतं॑ हितम्। पा॒वमा॒नीर्दि॑शन्तु नः। इ॒मं लो॒कम॑थो
अ॒मुम्। का॒मा॒न्त्सम॑र्धयन्तु नः। दे॒वीर्दे॒वैः स॒माभृ॑ताः।
पा॒वमा॒नीः स्व॒स्त्यय॑नीः। सु॒दुघा॑ हि घृ॒तश्चु॑तः। ऋषि॑भिः
सम्भृ॑तो रसः॥५०॥

ब्रा॒ह्म॒णेष्व॒मृतं॑ हितम्। येन॑ दे॒वाः प॒वित्रे॑ण। आ॒त्मानं॑
पुन॑ते सदा॑। तेन॑ स॒हस्र॑धारेण। पा॒वमा॒न्यः पु॑नन्तु मा।
प्रा॒जाप॒त्यं प॒वित्र॑म्। श॒तोद्या॑मं॒ हिर॑ण्मयम्। तेन॑ ब्रह्म॒विदो॑
व॒यम्। पू॒तं ब्र॒ह्म पु॒नीम॑हे। इन्द्रः॑ सुनी॒ती स॒ह मा पु॑नातु।

सोमः स्वस्त्या वरुणः समीच्याः॥ यमो राजा प्रमृणाभिः
पुनातु मा। जातवेदा मोर्जयन्त्या पुनातु॥५१॥

अनु रयीणां ब्रह्मणा स्वस्त्ययनीः सुदद्या हि घृतक्षुत ऋषिभिः सम्भृतो रसः पुनातु त्रीणि च॥———[८]

प्रजा वै सत्रमासत तपस्तप्यमाना अजुह्वतीः। देवा
अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम-
जुहवुः। तेनार्धमास ऊर्जमवारुन्धत। तस्मार्धमासे देवा
इज्यन्ते। पितरोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्।
तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन मास्यूर्जमवारुन्धत।
तस्मान्मासि पितृभ्यः क्रियते। मनुष्या अपश्यश्चमसं
घृतस्य पूर्णं स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन द्वयीमूर्जमवारुन्धत।
तस्माद्विरहो मनुष्येभ्य उपहियते। प्रातश्च सायं च।
पशवोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्त-
मजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धत। तस्मात्रिरहः पशवः
प्रेरते। प्रातः सङ्गवे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य
पूर्णं स्वधाम्॥५३॥

तमुपोदतिष्ठन्तमजुहवुः। तेन संवत्सर ऊर्जमवारुन्धत।
ते देवा अमन्यन्त। अमी वा इदमभवन्। यद्वयं स्म इति।
त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरवपन्। तैरेवेषां
तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव

रुन्धे। यत्पितृभ्यः कुरोति। यामेव पितर ऊर्जमवारुन्धत।
तान्तेनाव रुन्धे। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। यामेव मनुष्या
ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव रुन्धे।
यच्चातुर्मास्यैर्यजते। यामेवासुरा ऊर्जमवारुन्धत। तान्तेनाव
रुन्धे। भवत्यात्मना। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो
वा एषा विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिल्लोके
प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रघासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष
ह त्वावैतत्सर्वं भवति। य एवं विद्वाश्चातुर्मास्यैर्यजते॥५६॥

मनुष्या अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा अपश्यञ्चमसं घृतस्य पूर्णं स्वधामसुरा ददात्यतिष्ठत्त्वारि च॥[९]

अग्निर्वाव संवत्सरः। आदित्यः परिवत्सरः। चन्द्रमा
इदावत्सरः। वायुरनुवत्सरः। यद्वैश्वदेवेन यजते।
अग्निमेव तत्संवत्सरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजमानः।
संवत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यद्वरुण-
प्रघासैर्यजते। आदित्यमेव तत्परिवत्सरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रघासैर्यजमानः। परिवत्सरीणां स्वस्तिमा
शास्त इत्याशासीत। यत्साकमेधैर्यजते। चन्द्रमसमेव
तदिदावत्सरमाप्नोति। तस्मात्साकमेधैर्यजमानः। इदा-
वत्सरीणां स्वस्तिमा शास्त इत्याशासीत। यत्पितृयज्ञेन
यजते। देवानेव तदन्ववस्यति। अथवा अस्य वायुश्चानु-

व॒त्स॒रश्चा॒प्री॒ता॒वुच्छि॑ष्येते। यच्छु॑नासी॒रीये॑ण॒ यज॑न्ते॥५८॥

वा॒युमे॒व तद॑नुव॒त्स॒रमा॑प्नोति। तस्मा॑च्छु॒नासी॒रीये॑ण॒ यज॑मानः। अ॒नुव॒त्स॒रीणा॑ऽस्व॒स्तिमा॑ शा॒स्तु इ॒त्याशा॑सीत। सं॒व॒त्स॒रं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। यश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जन्तु इति॑। ए॒ष ह॒ त्वै सं॒व॒त्स॒रमा॑प्नोति। य ए॒वं वि॒द्वाऽश्चा॑तुर्मा॒स्यैर्य॑जन्ते। वि॒श्वे दे॒वाः स॒म॒य॒जन्त॑। तेऽग्नि॑मे॒वाय॑जन्त। त ए॒तं लो॒कम॑जयन्॥५९॥

यस्मि॑न्नाग्निः। यद्वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑न्ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नाग्निः। अ॒ग्नेरे॒व सा॒यु॑ज्य॒मुपै॑ति। य॒दा वै॑श्वदे॒वेन॒ यज॑न्ते। अथ॑ सं॒व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्नोति। य॒दा सं॒व॒त्स॒रस्य॑ गृ॒हप॑तिमाप्नोति। अथ॑ स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति। य॒दा स॒हस्र॑या॒जिन॑माप्नोति॥६०॥

अथ॑ गृ॒हमे॒धिन॑माप्नोति। य॒दा गृ॒हमे॒धिन॑माप्नोति। अथा॒ग्निर्भ॑वति। य॒दाग्नि॑र्भवति। अथ॒ गौर्भ॑वति। ए॒षा वै॑श्वदे॒वस्य॒ मात्रा॑। ए॒तद्वा ए॒तेषा॑मव॒मम्। अतो॑तो वा उ॒त्तरा॑णि श्रेया॑ऽसि भवन्ति। यद्वि॒श्वे दे॒वाः स॒म॒य॒जन्त॑। तद्वै॑श्वदे॒वस्य॒ वैश्वदे॒वत्व॑म्॥६१॥

अथाऽऽदि॒त्यो वरु॑ण॒ऽरा॑जानं वरुणप्र॒घासै॑र्यजत। स ए॒तं लो॒कम॑जयत्। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। यद्वरु॑णप्र॒घासै॑र्यजन्ते। ए॒तमे॒व लो॒कं ज॑यति। यस्मि॑न्नादि॒त्यः। आ॒दि॒त्यस्यै॒व

सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रघासै-
रयजत। तद्वरुणप्रघासानां वरुणप्रघासत्वम्। अथ सोमो
राजा छन्दांसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमजयत्। यस्मिंश्चन्द्रमा विभाति।
यत्साकमेधैरयजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमा
विभाति। चन्द्रमस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै
चन्द्रमाः। एष ह त्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं
विद्वान्साकमेधैरयजते। यत्सोमंश्च राजा छन्दांसि च
समैधन्त॥६३॥

तत्साकमेधानां साकमेधत्वम्। अथर्तवः पितरः
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। त एतं लोकमजयन्।
यस्मिन्नृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति।
यस्मिन्नृतवः। ऋतूनामेव सायुज्यमुपैति। यदृतवः पितरः
प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्त। तत्पितृयज्ञस्य
पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौषधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथेमहीति। ततो वै
ता अप्रथन्त। य एवं विद्वांस्त्र्यम्बकैरयजते। प्रथते प्रजयां
पशुभिः। अथ वायुः परमेष्ठिनं शुनासीरीयेणायजत। स
एतं लोकमजयत्। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते।
एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र

चा॒तुर्मा॒स्यया॒जी मी॒यता (३) न प्रमी॒यता (३) इति॑।
 जीव॒न्वा ए॒ष ऋ॒तून॒प्येति॑। यदि॑ व॒सन्ता॑ प्र॒मीय॑ते। व॒सन्तो
 भ॑वति। यदि॑ ग्री॒ष्मे ग्री॒ष्मः। यदि॑ व॒रुषा॑सु व॒रुषाः॑। यदि॑ श॒रदि॑
 श॒रत्। यदि॑ हे॒मन् हे॒मन्तः॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॒वत्स॒रम॒प्येति॑।
 सं॒वत्स॒रः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तिर्वैषः॥६६॥

परिवत्सुरमाप्नोति शुनासीरीयेण यजतेऽजयन्सहस्रयाजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्व९ सांकमधेरयजत समेधन्त पितृयज्ञत्वं जयति

यस्मिन्वायुरहेमन्तस्त्रीणि च॥ [१०]

उ॒भये॑ यु॒व९ सु॒राम॑मुद॒स्था॒न्नि वै य॒स्यं प्रा॒तः स॒व॒न ए॒कैको॑ऽसु॒र्यं प॑व॒मानः प्र॒जा वै स॒त्रमा॑सता॒ग्निवा॑व सं॒वत्स॒रो

दश॥१०॥

उ॒भये॑ वा उद॒स्था॒त्सर्वा॑भिर्म॒ध्यतो॑ऽत्र वाव ब्रा॒ह्मणे॑ष्वथं गृह्मे॒धिन्९ षट्॒थ्यष्टिः॥६६॥

उ॒भये॑ वा वैषः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं परस्ताज्ज्योतिरवस्तात्। प्रजापते रोहिणी। आपः परस्तादोषधयोऽवस्तात्। सोमस्येन्वका विततानि। परस्ताद्वयन्तोऽवस्तात्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः परस्ताद्विक्षारोऽवस्तात्। अदित्यै पुनर्वसू। वार्तः परस्तादार्द्रमवस्तात्॥ १ ॥

बृहस्पतैस्तिष्यः। जुह्वतः परस्ताद्यजमाना अवस्तात्। सर्पाणामाश्रेषाः। अभ्यागच्छन्तः परस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तात्। पितृणां मघाः। रुदन्तः परस्तादपभ्रंशोऽवस्तात्। अर्यम्णः पूर्वे फल्गुनी। जाया परस्तादृषभोऽवस्तात्। भगस्योत्तरे। बृहवः परस्ताद्वहमाना अवस्तात्॥ २ ॥

देवस्य सवितुर्हस्तः। प्रसवः परस्तात्सनिर्वस्तात्। इन्द्रस्य चित्रा। ऋतं परस्तात्सत्यमवस्तात्। वायोर्निष्ट्या व्रततिः। परस्तादसिद्धिरवस्तात्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि परस्तात्कृषमाणा अवस्तात्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यारोहत्परस्तादभ्यारूढमवस्तात्॥ ३ ॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्परस्तात्प्रतिशृणदवस्तात्। निर्ऋत्यै मूलवर्हणी। प्रतिभञ्जन्तः परस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तात्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः परस्तात्समितिरवस्तात्। विश्वेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्परस्तादभिजितमवस्तात्।

विष्णोः श्रोणा पृच्छमांनाः। परस्तात्पन्था अवस्तात्॥४॥

वसूनां श्रविष्ठाः। भूतं परस्ताद्भूतिरवस्तात्। इन्द्रस्य शतभिषक्। विश्वव्यचाः परस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तात्। अजस्यैकपदः पूर्वं प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं परस्ताद्वैश्ववसवमवस्तात्। अहेर्बुध्नियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः परस्तादभिषुण्वन्तोऽवस्तात्। पूष्णो रेवती। गावः परस्ताद्वथ्सा अवस्तात्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामः परस्तात्थसेनाऽवस्तात्। यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः परस्तादपवहन्तोऽवस्तात्। पूर्णा पश्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आर्द्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्था अवस्ताद्वथ्सा अवस्तात्पञ्च च॥—————[१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वद्वुर्वीतोपव्युषम्। यदा वै सूर्य उदेति। अथ नक्षत्रं नैति। यावति तत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्। तावति कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते। एव५ ह वै यज्ञेषु च शतद्युम्नं च मात्स्यो निरवसाययां चकार॥६॥

यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः। हस्तं एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ट्या हृदयम्। ऊरू विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः। य एवं वेद। उभयोरेनं लोकयोर्विदुः॥७॥

अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। यां कामयेत दुहितरं प्रिया

स्यादिति। तां निष्ट्यायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजिन्नाम् नक्षत्रम्। उपरिष्ठादषाढानाम्। अवस्ताच्छ्रोणायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यदभ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयेतानप-
ज्यं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव
जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशूनसृजत।
ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते
रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्रेवत्यां पशूनां कुर्वीत।
यत्किं चार्वाचीन्५ सोमात्। प्रैव भवन्ति। सलिलं वा
इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो
वा इह यजते। अमुं स लोकं नक्षते। तन्नक्षत्राणां
नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृह्यैव भवति।
यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि।
तस्मादक्षीलनामंश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे
कुरुते। तादृगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्।
तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्।
तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणेन

परि॑यन्ति। यानि॑ यमनक्ष॒त्राणि॑॥१२॥

तान्युत्त॑रेण। अन्व॑षामरा॒थस्मेति॑। तद॑नूरा॒धाः।
ज्येष्ठ॑मेषामवधि॒ष्मेति॑। तज्ये॑ष्ठ॒घ्नी। मूल॑मेषामवृक्षा॒मेति॑।
तन्मूल॑वर्ह॒णी। यन्नास॑हन्त। तद॑षा॒ढाः। यद॑श्लो॒णत्॥१३॥

तच्छ्रो॑णा। यद॑शृ॒णोत्। तच्छ्र॑वि॒ष्ठाः। यच्छ्र॑तमभिषज्यन्।
तच्छ्र॑तभिषक्। प्रो॒ष्ठप॑दे॒षूद॑यच्छन्त। रे॒वत्या॑मरवन्त।
अ॒श्वयु॑जोरयु॒ञ्जत। अ॒प॒भर॑णी॒ष्वपा॑वहन्। तानि॒ वा ए॒तानि॑
यमनक्ष॒त्राणि॑। यान्ये॒व दे॑वनक्ष॒त्राणि॑। तेषु॑ कुर्वीत यत्का॒री
स्यात्। पु॒ण्या॒ह ए॒व कुरु॑ते॥१४॥

चकारि॑ वेदोभयोरेन॑ लोकयोर्वैदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि॒ यानि॑ यमनक्षत्राण्यश्लो॒णद्यमनक्ष॑त्राणि॒ त्रीणि॑ च॥[२]

दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प्रा॒तः प्र॑स॒वः प्रा॒णः। वरु॑णस्य सा॒यमा॑स॒वो॒-
ऽपानः॑। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ प्रा॒तस्त॑नात्। प्रा॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्। ततो॑
दे॒वा अ॑ग्नि॒ष्टोमं॑ निर॑मिमत। तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। मि॒त्रस्य॑
स॒ङ्ग॒वः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॒त्तर्हि॑ प॒शवः॑ स॒माय॑न्ति।
यत्प्र॑ती॒चीनं॑ स॒ङ्ग॒वात्॥१५॥

प्रा॒चीनं॑ म॒ध्यं दि॑नात्। ततो॑ दे॒वा उ॒क्थ्यं॑ निर॑मिमत।
तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। बृ॒हस्प॑तेर्म॒ध्यं दि॑नः। तत्पु॑ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॒त्तर्हि॑ तेक्षि॒णं त॑पति। यत्प्र॑ती॒चीनं॑ म॒ध्यं
दि॑नात्। प्रा॒चीनं॑मपरा॒ह्णात्। ततो॑ दे॒वाः षोड॑शि॒नं निर॑मिमत।
तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः॥१६॥

भग॑स्यापरा॒ह्णः। तत्पु॑ण्यं तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॑दपरा॒ह्णे
कु॑मा॒र्यो भग॑मिच्छ॒मानाश्चर॑न्ति। यत्प्र॑ती॒चीन॑मपरा॒ह्णात्।
प्रा॒चीन॑ः सा॒यात्। ततो॑ दे॒वा अ॑तिरा॒त्रं निर॑मिमत्।
तत्तदा॑त्त॒वीर्यं॑ निर्मा॒र्गः। वरु॑णस्य सा॒यम्। तत्पु॑ण्यं
तेज॒स्व्यहः॑। तस्मा॒त्तर्हि॑ नानृ॑तं वदेत्॥१७॥

ब्रा॒ह्म॒णो वा अ॑ष्टावि॒ंशो नक्ष॑त्राणाम्। स॒मा॒नस्या॒हः
पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि। च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ नव॑।
यच्च॑ पर॒स्ता॒न्नक्ष॑त्राणां यच्चा॒वस्ता॑त्। तान्येका॑दश। ब्रा॒ह्म॒णो
द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑व॒त्सरं॑ व्र॒तं चर॑ति। स॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑
व्र॒तं गु॑प्तं भ॒वति॑। स॒मा॒नस्या॒हः पञ्च॑ पु॒ण्यानि॑ नक्ष॑त्राणि।
च॒त्वार्य॑श्ची॒लानि॑। तानि॑ नव॑। आ॒ग्नेयी॑ रात्रिः। ऐ॒न्द्रम॑हः।
तान्येका॑दश। आ॒दित्यो॑ द्वा॑दशः। य ए॒वं वि॒द्वान्त्स॑व॒त्सरं॑
व्र॒तं चर॑ति। स॒व॒त्सरे॑णै॒वास्य॑ व्र॒तं गु॑प्तं भ॒वति॑॥१८॥

सङ्गवाथ्योऽङ्गिन् निर्मिमत् तत्तदात्तवीर्यं निर्मागं वदेद्ववति समानस्याहः पञ्च पुण्यानि नक्षत्राण्यष्टौ च॥—[३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कति॑ पात्रा॑णि य॒ज्ञं व॑हन्तीति॑।
त्रयो॑द॒शेति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कस्तानि॑ निर॑मिमी॒तेति॑।
प्र॒जाप॑तिरिति॑ ब्रूयात्। स यद्वू॒यात्। कुत॑स्तानि॑
निर॑मिमी॒तेति॑। आ॒त्मन् इति॑। प्रा॒णापा॒नाभ्या॑मे॒वोपा॑-
श्वन्तर्या॑मौ निर॑मिमीत॥१९॥

व्या॒नादु॑पा॒शुस॑र्वनम्। वा॒च ऐ॑न्द्रवा॒यवम्। द॒क्ष॒क्र॒तुभ्या॑

मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादाश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मनः
 आग्रयणम्। अङ्गैर्भ्य उक्थ्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायां
 ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निर्ममिमीत। स निर्मितो
 नाद्विद्यतु समं ह्यीयत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां
 निरवपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य
 धृत्या असं ह्ययाय॥ २०॥

उपा० श्रुत्वर्यामो निर्ममिमीतामिमीतु षट्॥

[४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र
 आहितः। ऋते भूमिरियञ्श्रिता। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
 तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
 तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
 तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
 वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्। तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन
 राध्यासम्॥ २१॥

यद्धर्मः पर्यवर्तयत्। अन्तान्पृथिव्या दिवः। अग्निरीशान्
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
 नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तथ्सत्यम्।
 तद्वृतं तच्छ्रुकेयम्। तेन शकेयं तेन राध्यासम्॥ २२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निर्वर्तयत्योषधीः। अग्निरीशान्
 ओजसा। वरुणो धीतिभिः सह। इन्द्रो मरुद्भिः सखिभिः
 सह। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा। तप आक्रान्तमुष्णिहा।
 शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनास्य
 नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये।
 शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्।
 तद्वृतं तच्छक्रेयम्। तेन शक्रेयं तेन राध्यासम्॥ २३॥

एकं मासमुदसृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो मह
 आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः। प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते
 मर्त्यामृतम्। येन मासा अर्धमासाः। ऋतवः परिवत्सराः।
 येन ते ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य
 ब्रह्मणा। निर्वर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेन शोचिषा।
 तप आक्रान्तमुष्णिहा। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य
 तेजसा। ऋतेनास्य नि वर्तये। सत्येन परि वर्तये।
 तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योप वर्तये। शग्मेनास्याभि
 वर्तये। तद्वृतं तत्सत्यम्। तद्वृतं तच्छक्रेयम्। तेन शक्रेयं तेन
 राध्यासम्॥ २४॥

परिवर्तये सहभिर्वर्तय उष्णिहा राध्यासं न्यवर्तयन्नुपवर्तये चत्वारि च। (ऋतमेव षोडश। यदघर्मो यो अस्याः

सप्तदशसप्तदश। एकं मासं चतुर्विंशतिः)॥

[५]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वत। तदसुरा अकुर्वत। तेऽसुरा ऊर्ध्वं
 पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते केशानग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि।

अथोपपक्षौ। ततस्तेऽवांश्च आयन्। पराऽभवन्। यस्यैव वपन्ति। अवाङेति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथ देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त उपपक्षावग्रेऽवपन्त। अथ श्मश्रूणि। अथ केशान्। ततस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैव वपन्ति। भवत्यात्मना। अथो सुवर्गं लोकमेति॥२६॥

अथैतन्मनुर्वत्रे मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत्। अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजया पशुभिः। यस्यैव वपन्ति। प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। देवासुराः संयन्ता आसन्। ते संवत्सरे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च। वरुणप्रघासैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत् वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च। साकमेधैश्चतुरो मासोऽवृञ्जत् सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चावर्तयन्त परि च। या संवत्सर उपजीवाऽऽसीत्। तामेषामवृञ्जत्। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृत्का। शीरुषं नि च वर्तयते परि च। येषां संवत्सर उपजीवा। वृद्धे तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति।

लोहितायसेन नि वर्तयते। यद्वा इमामग्निर्ऋतावागते
निवर्तयति। एतदेवेना९ रूपं कृत्वा निवर्तयति। सा ततः
श्वश्वो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाँल्लोहितायसेनं निवर्तयते। एतदेव
रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः श्वश्वो भूयान्भवन्नेति।
प्रैव जायते। त्रेण्या शल्ल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै
देवानामृद्धानि। त्रीणि छन्दा९सि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं इमे
लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्य-
याज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्चेत्। चतुषु चतुषु मासेषु
नि वर्तयेत्। परोक्षमेव तद्देवेभ्य आत्मनोऽवद्यत्यनाव्रस्काय।
देवानां वा एष आनीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि
च वर्तयते परि च। देवता एवाप्येति। नास्य रुद्रः प्रजां
पशूनभि मन्यते॥३१॥

एत्येत्युञ्जतासुरा एति लोका मन्यते॥

[६]

आयुषः प्राण९ सन्तनु। प्राणादपान९ सन्तनु।
अपानाद्व्यान९ सन्तनु। व्यानाच्चक्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्र९
सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाच९ सन्तनु। वाच
आत्मान९ सन्तनु। आत्मनः पृथिवी९ सन्तनु। पृथिव्या
अन्तरिक्ष९ सन्तनु। अन्तरिक्षादिव९ सन्तनु। दिवः सुवः
सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षं सन्तानु द्वे च॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कृतः। जघान
नवतीर्नवा। इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्रितम्।
तद्विदच्छर्यणावति। अत्राह गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्।
इत्था चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिद्राथिनो बृहत्॥ ३३॥

इन्द्रमर्केभिरर्किणः। इन्द्रं वाणीरनूषत। इन्द्र इद्धर्योः
सचा। सम्मिश्र आवचो युजा। इन्द्रो वज्री हिरण्ययः। इन्द्रो
दीर्घाय चक्षसे। आ सूर्यं रोहयद्विवि। वि गोभिरद्रिमैरयत्।
इन्द्र वाजेषु नो अवा। सहस्रप्रधनेषु च॥ ३४॥

उग्र उग्राभिरूतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। इन्द्रः स दामने कृतः।
ओजिष्ठः स बलं हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रो
न सम्भृतः। सबलो अनपच्युतः। ववक्षुरुग्रो अस्तृतः॥ ३५॥

बृहचास्तृतः॥ [८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप
न्यधत्त। नेदेनमसुरा बलीयांसोऽहनन्निति। प्रह्लादो ह वै
कायाधुवः। विरोचनं स्वं पुत्रमप न्यधत्त। नेदेनं देवा
अहनन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसमेत्योचुः। नाराजकस्य
युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छन्॥ ३६॥

तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दन्। तमिष्टिभिरन्वैच्छन्।

तमिष्टिभि॑रन्व॑विन्दन्। तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्। एष्ट॑यो ह
वै नाम॑। ता इष्ट॑य इत्याचक्षते प॒रोक्षेण॑। प॒रोक्ष॑प्रिया
इव॒ हि दे॒वाः। तस्मा॑ ए॒तमा॑ग्रावैष्ण॒वमेका॑दशकपालं
दीक्षणी॑यं निर॑वपन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। तान्प॑त्नीसंया॒जान्त॒
उपा॑नयन्॥ ३७ ॥

ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। ते प्रा॑य॒णीय॑म॒भि सु॒मारो॑हन्।
तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत। ताञ्छु॒य्वन्त॒ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व
कृ॒त्वोद॑द्रवन्। त आ॑ति॒थ्यम॒भि सु॒मारो॑हन्। तद॑प॒द्रुत्या॑तन्वत।
तानिडा॑न्त॒ उपा॑नयन्। ते तद॑न्तमे॒व कृ॒त्वोद॑द्रवन्। तस्मा॑दे॒ता
ए॒तद॑न्ता इष्ट॑यः सन्ति॑ष्ठन्ते॥ ३८ ॥

ए॒व॒ हि दे॒वा अ॒कुर्व॑त। इति॑ दे॒वा अ॒कुर्व॑त। इत्यु॒ वै
म॑नु॒ष्याः कुर्व॑ते। ते दे॒वा ऊ॑चुः। यद्वा इ॒दमु॒च्चैर्य॒ज्ञेन॒ चरा॑म।
तन्नो॑ऽसु॒राः पा॒प्माऽनु॑विन्दन्ति। उपा॒॑ःशू॒प॒सदा॑ चराम। तथा॒
नो॑ऽसु॒राः पा॒प्मा नानु॑वे॒थस्य॑न्तीति॑। त उ॑पा॒ःशू॒प॒सद॑मतन्वत।
ति॒स्र ए॒व सा॑मिधे॒नीर॒नूच्य॑॥ ३९ ॥

स्रु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑। ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑तीर॒हुत्वा।
स्रु॒वेणो॑प॒सद॑ जुह॒वां च॑क्रुः। उ॒ग्रं वचो॑ अपा॒वधी॑न्त्वेषं
वचो॑ अपा॒वधी॑ः स्वाहेति॑। अ॒श॒न॒यापि॒पा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं वचः॑।
ए॒नश्च॒ वैर॑हत्यं च त्वेषं वचः॑। ए॒त॒ ह॒ वाव॑ तच्च॑तुर्धा॒विहितं॑
पा॒प्मानं॑ दे॒वा अप॑जघ्निरे। तथो॑ ए॒वैतदे॑वंविद्यज॑मानः। ति॒स्र

ए॒व सा॑मि॒धेनी॒र॒नू॒च्य॑। सु॒वेणा॑घा॒रमा॒घार्य॑॥४०॥

ति॒स्रः परा॑ची॒राहु॑ती॒र॒हु॒त्वा। सु॒वेणो॑प॒सदं॑ जु॒होति॑।
उ॒ग्रं व॒चो अ॒पाव॑धी॒न्त्वे॒षं व॒चो अ॒पाव॑धी॒ऽ॒ स्वा॒हेति॑।
अ॒श॒न॒या॒पि॒पा॒से ह॒ वा उ॒ग्रं व॒चः। ए॒नंश्च॒ वैर॑ह॒त्यं च त्वे॒षं
व॒चः। ए॒तमे॒व तच्च॑तु॒र्धावि॑हितं पा॒प्मानं॑ य॒जमा॑नोऽपं ह॒ते।
तेऽभि॑नी॒यैवा॑हः प॒शुमा॑ऽल॒भन्त॑। अ॒हं ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्ति॑
पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युम॑प॒जघ्नि॑रे। तेना॑भिनी॒यैव॒ रात्रेः॑ प्राच॑रन्।
रात्रि॑या ए॒व तद्दे॒वा अ॒वर्ति॑ पा॒प्मानं॑ मृ॒त्युम॑प॒जघ्नि॑रे॥४१॥

तस्मा॑दभिनी॒यैवा॑हः प॒शुमा॑ ल॒भेत॑। अ॒हं ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒-
ऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑ नुद॒ते। तेना॑भिनी॒यैव॒ रात्रेः॑
प्रच॑रेत्। रात्रि॑या ए॒व तद्य॑ज॒मानोऽव॑र्ति पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्या॒नपं॑
नुद॒ते। स ए॒ष उ॑पवस॒थीये॑ऽहं द्वि॒देव॑त्यः प॒शुरा॑ ल॒भ्यते॑। द्वा॒यं
वा अ॒स्मिँल्लो॒के य॑ज॒मानः॑। अ॒स्थि च॑ मा॒२सं च॑। अ॒स्थि
चै॒व तेन॑ मा॒२सं च॑ य॑ज॒मानः॑ स॒ऽस्कु॑रुते। ता वा ए॒ताः
पञ्च॑ दे॒वताः॑। अ॒ग्नी॒षोमा॑व॒ग्निर्मि॒त्रावरु॑णौ॥४२॥

प॒ञ्चप॒ञ्ची वै य॑ज॒मानः॑। त्वद्वा॒२स॒२ स्ना॒वाऽस्थि॑
मु॒ञ्जा। ए॒तमे॒व तत्प॑ञ्चधावि॒हितमा॒त्मानं॑ वरु॒णपा॒शान्मुञ्च॑ति।
भे॒ष॒ज॒तायै॑ निर्व॒रुण॑त्वाय॑। त॒२ स॒प्तभि॒श्छन्दा॑भिः प्रा॒तर॑ह्वयन्।
तस्मा॑त्स॒प्त च॑तु॒रुत्तरा॑णि छन्दा॒२सि प्रा॒तर॑नुवा॒केऽनू॑च्यन्ते।
तमे॒तयो॑प॒समे॒त्योपा॑सीदन्। उ॒पा॑स्मै गाय॒ता न॒र इति॑।

तस्मादेतया बहिष्पवमान उपसद्यः॥४३॥

ऐच्छन्नयुःस्तिष्ठन्तेऽनूच्यानूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्देवा अवर्तितं पाप्मानं मृत्युमपजघ्निरे मित्रावरुणौ नवं च

(देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरेदालम्बन्तालभेत मृत्युमपजघ्निरे भ्रातृव्यान्॥)॥—[९]

स समुद्र उत्तरतः प्राज्वलद्भूम्यन्तेन। एष वाव स समुद्रः।
यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वेद्यन्तः। तदेतत्रिशलं
त्रिपूरुषम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खनन्ति। स सुवर्णरजताभ्यां
कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्।
तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथसुवर्णरजताभ्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्।
साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवत। तं
त्रिवृताऽददत। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृतो मात्रा।
तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवत। तं पञ्चदशेनाददत। तं
पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॥४५॥

त९ सप्तदशेनाभि प्रास्तुवत। त९ सप्तदशेनाददत।
त९ सप्तदशेनाहरन्। यावती सप्तदशस्य मात्रा। तस्य
सप्तदशेनं ह्रियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमेकविंशेनाभि
प्रास्तुवत। तमेकविंशेनाददत। तमेकविंशेनाहरन्।
यावत्येकविंशस्य मात्रा। ते यत्रिवृताः स्तुवते॥४६॥

त्रिवृतैव तद्यजमानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती
त्रिवृतो मात्रा। अग्निर्वै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेर्दहतो धूम
उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा। अग्नेरेवैनं तत्।

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑ गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन॑
स्तुवते॑। पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते॥४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑। चन्द्रमा
वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदश्यामपक्षीयते॑। पञ्चदश्यामापूर्यते॑।
चन्द्रमस एवैनं॑ तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑ गमयन्ति।
अथ यत्सप्तदशेन॑ स्तुवते॑। सप्तदशेनैव तद्यजमानमाददते।
त५ सप्तदशेनैव हरन्ति॥४८॥

यावती सप्तदशस्य मात्रा॑। प्रजापतिर्वै सप्तदशः।
प्रजापतेरेवैनं॑ तत्। मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑
गमयन्ति। अथ यदेकविंशेन॑ स्तुवते॑। एकविंशेनैव
तद्यजमानमाददते। तमेकविंशेनैव हरन्ति। यावत्येक-
विंशस्य मात्रा॑। असौ वा आदित्य एकविंशः।
आदित्यस्यैवैनं॑ तत्॥४९॥

मात्रा५ सायुज्य५ सलोकतां॑ गमयन्ति। ते कुश्र्यौ।
व्यघ्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्।
रज्जुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति॑। एतामेव तत्सुवर्णां॑
कुशीमनु समेति॑। अथ यदस्तमेति॑। एतामेव तद्रज्जुतां॑
कुशीमनुसंविशति॑। प्रह्लादो ह वै कायाध्रुवः। विरोचनं॑
स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदरोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं
नाचामेत्॥५०॥

आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रां स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यजमानमाददते सप्तदशेनैव हरन्त्यादित्यस्यैव तद्विंशति चत्वारि

च॥

[१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः
सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहुः।
कृतमानि तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमा इति।
त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः॥५१॥

एतानि वाव तानि ज्योतींषि। य एतस्य स्तोमाः।
सोऽब्रवीत्। सप्तदशेन ह्रियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यन्ते
मेति। तमश्विनौ धानाभिरभिषज्यताम्। पूषा करम्भेण।
भारती परिवापेण। मित्रावरुणौ पयस्यया। तदाहुः॥५२॥

यदश्विभ्यां धानाः। पूष्णः करम्भः। भारत्यै परिवापः।
मित्रावरुणयोः पयस्याऽथ। कस्मादेतेषां हविषामिन्द्रमेव
यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैर्हविर्भि-
रभिषज्यन्तस्मादिति। तं वसवोऽष्टाकपालेन प्रातः सवने-
ऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे
देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदष्टाकपालान्प्रातः सवने कुर्यात्। एकादश-
कपालान्माध्यं दिने सवने। द्वादशकपालांस्तृतीयसवने।
विलोमं तद्यज्ञस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः
सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने।
एकादशकपालांस्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय।

तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनं
सवनम्। विश्वेषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादेतेषां
हविषामिन्द्रमेव यजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्।
एतैर्हविर्भिरभिषज्यंस्तस्मादिति॥५४॥

एकविंश आहस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्च च॥ [११]

तस्यावाचोऽवपादादबिभयुः। तमेतेषु सप्तसु छन्दः
स्वश्रयन्। यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्।
यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाच
एवावपादादबिभयुः। तस्मा एतानि सप्त चतुरुत्तराणि
छन्दांस्युपादधुः। तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युद-
भवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यामक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव।
तदाहुः। कतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्।
द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा
वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दांस्यत्यरिच्यन्त।
यानि च नोदभवन्। तानि निर्वीर्याणि हीनान्यमन्यन्त।
साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप सश्रयतेति।
चतुर्भिरक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरक्षरैः पङ्क्तिर्बृहती-
मत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्या-
दधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। अष्टाभि-
रक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्य-
रिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती
एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। द्वादशभिरक्षरैर्गायत्री
बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरक्षरैर्जगती बृहतीमत्यरिच्यत।
तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्।
सोऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दांसि रथो मे भवत।
युष्माभिरहमेतमध्वानमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री
च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिक् त्रिष्टुप् प्रष्ट्यौ।
अनुष्टुप् पङ्क्तिश्च धुर्यौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एतं
छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु समंचरत्। एतं ह
वै छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानमनु सञ्चरति। येनैष
एतत्सञ्चरति। य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥५९॥

अभूत्वाव सा देवाक्षरा बृहत्येवोद्धिरादधात्पच्छिद्यादधात्स्थाय षट्॥ [१२]

अग्नेः कृत्तिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कृत्युतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिन्द्रो दधीचो देवासुराः स

प्रजापतिः स संमुद्रो ये वै चत्वारस्तस्यावांचो द्वादश॥१२॥

अग्नेः कृत्तिका देवगृहा ऋतमेवध्यामेव तिस्रः परांचौर्ये वै चत्वारो नवपञ्चाशत्॥५९॥

अग्नेः कृत्तिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अनु॑मत्यै पुरो॒डाशं॑ म॒ष्टाकं॑ पालं॒ निर्व॑पति। ये प्र॒त्यश्चः॒ शम्या॑या अव॒शीय॑न्ते। तन्नैर्ऋ॑तमेकं॒ कपाल॑म्। इ॒यं वा अनु॑मतिः। इ॒यं निर्ऋ॑तिः। नैर्ऋ॑तेन॒ पूर्वेण॑ प्रच॑रति। पा॒प्मानं॑ मे॒व निर्ऋ॑तिं पूर्वा॑ नि॒रव॑दयते। एकं॒ कपालो॑ भवति। ए॒कधै॑व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। यदहु॑त्वा गा॒रुह॑पत्य ई॒युः॥१॥

रु॒द्रो भू॒त्वाऽग्निर॑नू॒त्थाय॑। अध्व॑र्युं च॒ यज॑मानं च ह॒न्यात्। वी॒हि स्वा॒हाऽऽहु॑तिं जुषा॒ण इत्या॑ह। आहु॑त्यै॒वैनं॑ शमयति। ना॒र्तिमा॑च्छत्यध्व॒र्युर्न यज॑मानः। ए॒कोल्मु॑केन॒ यन्ति॑। तद्धि निर्ऋ॑त्यै भा॒गधे॑यम्। इ॒मान्दि॑शं॒ यन्ति॑। ए॒षा वै निर्ऋ॑त्यै दिक्। स्वा॒यामे॑व दि॒शि निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते॥२॥

स्व॒कृत॑ इ॒रिणे॑ जुहोति प्र॒दरे॑ वा॑। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्या आ॒यत॑नम्। स्व ए॒वाय॑तने॒ निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। ए॒ष ते॑ निर्ऋ॑ते भा॒ग इत्या॑ह। निर्दि॑शत्यै॒वैनान्॑। भू॒ते ह॒विष्म॑त्य॒सीत्या॑ह। भू॒तिमे॒वोपा॑वर्तते। मु॒ञ्चेम॑म॒हंस॑ इत्या॑ह। अ॒हंस॑ ए॒वैनं॑ मुञ्चति। अ॒ङ्गुष्ठा॑भ्यां जुहोति॥३॥

अ॒न्त॒त ए॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णं वा॑सः कृ॒ष्णतू॑षं दक्षि॑णा। ए॒तद्वै निर्ऋ॑त्यै रू॒पम्। रू॒पेणै॒व निर्ऋ॑तिं नि॒रव॑दयते। अ॒प्रती॑क्षमा॒यन्ति॑। निर्ऋ॑त्या अ॒न्तर्हि॑त्यै।

स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गार्हपत्ये जुहोति।
आहुत्यैव नमस्यन्तो गार्हपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन
प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव
धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभर्याष्वेव
प्रजास्वभिषिच्यते। देवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा।
वरो हि राज्यं समृद्धौ। आग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपति। अग्निः सर्वा देवताः॥५॥

विष्णुर्यज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चाव रुन्धे। वामनो
वही दक्षिणा। यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यद्वामनः। तेन
वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति।
अग्नीषोमीयां वा इन्द्रो वृत्रमहन्निति। यदग्नीषोमीयमेका-
दशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्त्रघ्नमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। इन्द्रो वृत्रं
हृत्वा। देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्ध्यत। स एतमैन्द्राग्रमेका-
दशकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। तेन वै स देवताश्चेन्द्रियं
चावारुन्धे। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति। देवताश्चैव
तेनैन्द्रियं च यजमानोऽव रुन्धे। ऋषभो वही दक्षिणा॥७॥

यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धौ।
आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदाग्नेयो भवति।

अ॒ग्निर्वै य॑ज्ञमु॒खम्। य॒ज्ञमु॒खमे॒वर्द्धि॑ पुर॒स्ता॑द्ध॒त्ते। यदै॒न्द्रं
दधि॑॥८॥

इन्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। ऋष॒भो व॒ही दक्षि॑णा। यद्व॒ही।
तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृष॑भः। तेनै॒न्द्रः समृ॑द्धौ। याव॑तीर्वै प्र॒जा
ओष॑धीनामहु॒ताना॑माश्नन्। ताः परा॑ऽभवन्। आ॒ग्रय॑णं
भ॑वति हु॒ताद्या॑य। यज॑मान॒स्याप॑राभावाय॥९॥

दे॒वा वा ओष॑धीष्वाजि॒मयुः॑। ता इन्द्रा॒ग्नी उद॑जयताम्।
तावे॒तमै॑न्द्रा॒ग्रं द्वा॑दशकपा॒लं निर॑वृणाताम्। यदै॑न्द्रा॒ग्नी
भव॑त्यु॒ज्जित्यै॑। द्वा॑दशकपा॒लो भव॑ति। द्वा॑दश मा॒साः
संव॑त्सरः। सं॒वत्स॑रेणै॒वास्मा॑ अन्न॒मव॑ रुन्धे। वै॒श्वदे॒व-
श्च॒रुर्भव॑ति। वै॒श्वदे॒वं वा अन्न॑म्। अन्न॑मे॒वास्मै॑ स्वदयति॥१०॥

प्र॒थम॒जो व॒त्सो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। सौ॒म्यः३ श्या॑मा॒कं च॒रुं
निर्व॑पति। सोमो॒ वा अ॑कृष्टप॒च्यस्य॑ रा॒जा। अ॒कृष्ट॒पच्य॑मे॒वास्मै॑
स्वद॑यति। वा॒सो दक्षि॑णा। सौ॒म्यः३ हि दे॒वता॑या॒ वासः॑
समृ॑द्धौ। सर॑स्वत्यै च॒रुं निर्व॑पति। सर॑स्वते च॒रुम्।
मि॒थुन॑मे॒वाव॑ रुन्धे। मि॒थुनो गा॒वो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। एति॑
वा ए॒ष य॑ज्ञमु॒खाद॑ध्याः। यो॑ऽग्नेर्दे॒वता॑या॒ एति॑। अ॒ष्टावे॒तानि॑
ह॒वीः३ पि॑ भवन्ति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रो॑ऽग्निः। तेनै॒व
य॑ज्ञमु॒खाद॑ध्या॒ अ॒ग्नेर्दे॒वता॑यै॒ नैति॑॥११॥

पदं॥ [१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यं च प्रजा भुनक्ति यं च न। तावुभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरध्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवत्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवत्सरो वै प्रजापतिः। संवत्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मरुतोऽघ्नन्। अस्मानपि न प्रायुक्षतेति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मरुतं सप्तकपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। प्रजानामघाताय। सप्तकपालो भवति। सप्तगणा वै मरुतः। गणश एवास्मै विशं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्मं आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्व्यदहरत्। तदपोषयत्। तत्प्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षा। यद्व्यद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यजमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षा

भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजंनयति।
वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति।
द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता
द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता
आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्जेष्यथेति। मां
द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां
तृतीयमिति सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति
सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं धास्यामीति। मां पञ्चममिति
पूषा। मया प्रतिष्ठया जेष्यथेति॥१७॥

तैऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा। सवित्रा
प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽऽसीत्। ततो
वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवींषि निरुप्यन्ते विजित्यै।
नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव
ह्येतरहि पशवः॥१८॥

ऐदित्यंशोचद्बुद्धरत्यब्रवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्येतरहि पशवः॥ [२]

त्रिवृद्धरहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्।
उल्बं गर्भो जरायुः। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बर्हिः सन्नद्धं
भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। एकधा
पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्ययं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति।
 प्रथमजामेव पुष्टिमव रुन्धे। प्रथमजो वृत्सो दक्षिणा समृद्धौ।
 पृषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पृषदाज्यम्। पशून्नेवाव रुन्धे।
 पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्का हि पशवः। बहुरूपं भवति॥२०॥

बहुरूपा हि पशवः समृद्धौ। अग्निं मन्थन्ति।
 अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति।
 अग्निमुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते। नवं प्रयाजा
 इज्यन्ते। नवानूयाजाः। अष्टौ हवींषि। द्वावाघारौ।
 द्वावाज्यभागौ॥२१॥

त्रिंशत्सम्पद्यन्ते। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्।
 विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। यजमानो वा एकंकपालः। तेज
 आज्यम्। यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव तेजसा
 समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। पशव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यजमानमेव पशुभिः
 समर्धयति। यदल्पमानयेत्। अल्पा एनं पशवो भुञ्जन्त
 उपतिष्ठेरन्। यद्वह्वानयेत्। बहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त
 उपतिष्ठेरन्। बह्वानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बहव एवैनं
 पशवो भुञ्जन्त उपतिष्ठन्ते। यजमानो वा एकंकपालः।
 यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यजमानस्यावद्येत्। उद्धा माद्येद्यजमानः। प्र वा मीयेत।
 सकृदेव होतव्यः। सकृदिव हि सुवर्गो लोकः। हुत्वाऽभि

जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यजमानो वा एकंकपालः। सुवर्गो लोक आहवनीयः॥ २४॥

यदेकंकपालमाहवनीये जुहोति। यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति। यद्धस्तेन जुहुयात्। सुवर्गाल्लोकाद्यजमानमवविध्येत्। स्रुचा जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। यत्प्राङ्घ्येत। देवलोकमभिजयेत्। यदक्षिणा पितृलोकम्। यत्प्रत्यक्॥ २५॥

रक्षांसि यज्ञं हन्युः। यदुदङ्। मनुष्यलोकमभिजयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तं द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी ऋतवः। ऋतून् यज्ञः। यज्ञं यजमानः। यजमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥ २६॥

वाजिनो यजति। अग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दांसि वै वाजिन इति। तान्येव तद्यजति। ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ। तयोः परिधय आधानम्। वाजिनं भागधेयम्॥ २७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्य परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बर्हिषि विषिञ्चन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बर्हिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपहूय

भक्षयन्ति। ए॒त॒थ्सो॒मपी॒था ह्ये॒ते। अथो॑ आ॒त्मन्ने॒व रे॒तो दध॑ते।
यज॑मान उत्त॒मो भ॑क्षयति। प॒शवो॒ वै वाजि॑नम्। यज॑मान
ए॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको ब॒हुरूपं॑ भ॒वत्याज्य॑भागौ प॒शव॑ आज्यमव॒धेदा॑हवनीयः प्रत्यक्तस्मा॒त्प्रति॑ष्ठितो होत॒व्यो भाग॑धेयमे॒ते च॒त्वारि॑ च॥[३]

प्र॒जाप॑तिः सवि॒ता भू॒त्वा प्र॒जा अ॑सृजत। ता
ए॒न॒मत्य॑मन्यन्त। ता अ॑स्मा॒दपा॑क्रामन्। ता वरु॑णो भूत्वा
प्र॒जा वरु॑णेनाग्राहयत्। ताः प्र॒जा वरु॑णगृहीताः। प्र॒जाप॑तिं
पुन॒रुपा॑धावन्नाथमिच्छ॒मानाः। स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्वरुण-
प्रघा॒सानप॑श्यत्। तां निर॑वपत्। तैर्वै स प्र॒जा
वरु॑णपा॒शाद॑मुञ्चत्। यद्वरु॑णप्रघा॒सा निरु॑प्यन्ते॥२९॥

प्र॒जाना॑मवरुणग्राहाय। तासां दक्षि॑णो बा॒हुर्य॑क्र आसी॑त्।
स॒व्यः प्र॑सृतः। स ए॒तां द्वि॒तीयां दक्षि॑णतो वेदिमुद॑हन्। ततो॒
वै स प्र॒जानां दक्षि॑णं बा॒हुं प्रासा॑रयत्। यद्वि॒तीयां दक्षि॑णतो
वेदिमु॑द्धन्ति। प्र॒जाना॑मे॒व तद्यज॑मानो दक्षि॑णं बा॒हुं प्रसा॑रयति।
तस्मा॑च्चातुर्मा॒स्यया॒ज्यमुष्मि॑ल्लो॒क उ॑भयाबा॒हुः। य॒ज्ञाभि॑जित॒ः
ह्यस्य॑। पृथ॒मात्रा॑द्वेदी असं॑मिन्ने भवतः॥३०॥

तस्मा॑त्पृथमा॒त्रं व्य॑सौ। उत्तर॑स्यां वेद्यामुत्तरवे॒दिमुप॑
वपति। प॒शवो॒ वा उत्तर॑वेदिः। प॒शून्नेवा॑व रु॒न्धे। अथो॑
यज्ञ॑परुषोऽन॑न्तरित्यै। ए॒तद्वा॑ह्मणान्ये॒व पञ्च॑ ह॒वीषि॑। अथै॒ष
ऐन्द्रा॑ग्नो भ॑वति। प्रा॒णापा॒नौ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदिन्द्रा॑ग्नी।

यदैन्द्राग्रो भवति॥ ३१॥

प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे। ओजो॒ बलं॑ वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्।
यदैन्द्रा॒ग्री। यदैन्द्रा॒ग्रो भव॑ति। ओजो॒ बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे।
मा॒रुत्या॑मि॒क्षा भव॑ति। वा॒रुण्या॑मि॒क्षा। मे॒षी च॑ मे॒षश्च॑
भव॑तः। मि॒थुना ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। लो॒मशौ
भव॑तो मे॒ध्यत्वाय॑॥ ३२॥

श॒मीप॒र्णान्यु॑प॒ वप॑ति। घा॒समे॒वाभ्या॑मपि॒ यच्छ॑ति।
प्र॒जाप॑तिम॒न्नाद्यं॑ नोपा॒नम॑त्। स ए॒तेन॑ श॒तेध्मे॑न ह॒विषा॑-
ऽन्नाद्यम॑वा॒रुन्धे। यत्प॑रः श॒तानि॑ श॒मीप॒र्णानि॑ भव॑न्ति।
अ॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ। सौ॒म्यानि॑ वै क॒रीरा॑णि। सौ॒म्या खलु॑
वा आहु॑तिर्दिवो वृष्टि॑ च्यावयति। यत्क॒रीरा॑णि भव॑न्ति।
सौ॒म्ययै॒वाहु॑त्या दि॒वो वृष्टि॑मव॒ रुन्धे। का॒य एक॑कपालो
भव॑ति। प्र॒जाना॑ क॒न्त्वाय॑। प्र॒तिपू॒रुषं॑ क॑रम्भपा॒त्राणि॑ भव॑न्ति।
जा॒ता ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति। एक॑मति॒रिक्त॑म्।
ज॒निष्य॑मा॒णा ए॒व प्र॒जा व॑रुणपा॒शान्मु॑ञ्चति॥ ३३॥

निरुप्यन्ते भवतो भवति मेध्यत्वाय रुन्धे षट्॥ [४]

उत्त॑रस्यां वेद्याम॒न्यानि॑ ह॒वी॒षि सा॑दयति। दक्षि॑णायां
मा॒रुती॑म्। अ॒प॒धुरमे॑वैना॒ युन॑क्ति। अथो॒ ओजं॑ ए॒वासा॑मव॒
हर॑ति। तस्मा॒द्ब्रह्म॑णश्च॒ क्षत्रा॑च्च॒ विशो॑ऽन्यतोऽप॒क्रुमि॑णीः।
मा॒रुत्या॑ पूर्॒व्या प्र॑चरति। अ॒नृत॑मे॒वाव॑ यजते। वा॒रुण्यो॑त्तरया।
अ॒न्त॒त ए॒व व॑रुण॒मव॑ यजते। यदे॒वाध्व॑र्युः क॒रोति॑॥ ३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पापी-
यान्करोति। पत्नीं वाचयति। मेध्यामेवैनां करोति। अथो तप
एवैनामुप नयति। यज्ञारं सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिं
रुन्ध्यात्। असौ मे जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवेनं
वरुणपाशेन ग्राहयति॥ ३५॥

प्रघास्यान् हवामह इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनान्।
यत्पत्नीं पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्।
यजमानोऽन्वाह। आत्मन्नेव वीर्यं धत्ते। उभौ याज्यां
सवीर्यत्वाय। यद्गामे यदरण्यं इत्याह। यथोदितमेव वरुणमव
यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥ ३६॥

भ्रातृव्यदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं
वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। भ्रातृव्यमेव
वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमव
यजते। शीर्षन्नधि निधाय जुहोति। शीर्षत एव वरुणमव
यजते। प्रत्यङ्गिष्ठं जुहोति॥ ३७॥

प्रत्यङ्गेव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत
इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति
वावैतदाह। वरुणगृहीतं वा एतद्यज्ञस्य। यद्यजुषा
गृहीतस्यातिरिच्यते। तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन
चावभृथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवयजते। अपो-

ऽवभृथमवैति॥३८॥

अप्सु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवयजते। प्रति-
युतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते।
अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधौऽस्येधिषीमही-
त्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्त उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो-
मयि धेहीत्याह। तेज एवाऽऽत्मन्धत्ते॥३९॥

करोति ग्राहयत्याहवनीयस्तिष्ठ जुहोत्यपोऽवभृथमवैति धत्ते॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सौऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीक-
वती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति।
ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्।
सौऽग्निरनीकवान्ध्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्य-
जनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति।
अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भागधेयेन प्रीणाति।
सौऽग्निरनीकवान्ध्वेन भागधेयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि
जनयते। असौ वा आदित्योऽग्निरनीकवान्। तस्य रश्मयो-
ऽनीकानि। साकः सूर्येणोद्यता निर्वपति। साक्षादेवास्मा-
अनीकानि जनयति। तेऽसुराः पराजिता यन्तः। द्यावापृथिवी
उपाश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्भ्यः सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपन्।

तान्द्यावापृथिवीभ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्भ्यः
सान्तपनेभ्यश्चरुं निर्वपति। द्यावापृथिवीभ्यामेव तदुभयतो
यजमानो भ्रातृव्यान्त्सन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तर्हि
हि तेक्षिणं तपति। चरुर्भवति। सर्वत एवैनान्त्सन्तपति। ते
देवाः श्रोविजयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरुं
निर्वपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा
श्वो भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाशजन्। न
हि देवा अहुतस्याशजन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमं होष्याम
इति। मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो-
ऽजुहवुः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैवं विदुषो मरुद्भ्यो
गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो
भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पशव्यं तत्। पाकत्रा वा
एतत्क्रियते। यन्नेध्माबर्हिर्भवति। न सामिधेनीरन्वाह॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेद।
पशुमान्भवति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी
नान्तरेति। मरुतो गृहमेधिना यजति। भागधेयैर्नैवैनान्त्समर्ध-
यति। अग्निं स्विष्टकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडांतो भवति।
पशवो वा इडा। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयगृहमेधीयं चरुं निरवपन्नजुहवुरन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥ [६]

यत्पत्नीं गृहमेधीयस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव स्यात्। वि
त्वंस्य यज्ञ ऋध्येत। यन्नाश्जीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य
यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याश्जीयात्। गृहमेध्येव
भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धते॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता अभवन्। आञ्जताभ्यञ्जता।
अनु वत्सान्वासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु
लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत्। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। आशिंता
भवन्ति। आञ्जतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वत्सान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यजमानः क्षुधं
प्राहिणोति। ते देवा गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यदधुः।
अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्तितेति। तानिन्द्रो
निहितभाग उपावर्तत। गृहमेधीयेनेष्ट्वा। इन्द्राय निष्कासं
निदध्यात्। इन्द्र एवैनं निहितभाग उपावर्तते। गार्हपत्ये
जुहोति॥४८॥

भागधेयेनैवैनं समर्धयति। ऋषभमाह्वयति। वषट्कार
एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृद्धे। इन्द्रो वृत्रं हत्वा। परां परावतमगच्छत्।
अपाराधमिति मन्यमानः। सोऽब्रवीत्। क इदं वेदिष्यतीति।
तेऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथ॑ व॒यं वे॒दाम। अ॒स्मभ्य॑मे॒व प्र॑थ॒मः॑ ह॒विर्नि॑रु॒प्याता॑
इति॑। त ए॒नम॑ध्य॒क्रीडन्। तत्क्री॑डिना॑ क्रीडित्वम्।
यन्म॒रुद्भ्यः॑ क्री॒डिभ्यः॑ प्र॒थमः॑ ह॒विर्नि॑रु॒प्यते॑ विजित्यै।
सा॒कः॑ सूर्ये॑णोद्य॒ता निर्व॑पति। ए॒तस्मि॑न्वे लो॒क इन्द्रो॑
वृ॒त्रम॑ह॒न्समृ॑द्धौ। ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॑ञ्च ह॒वीः॑षि। ए॒तद्वा॑ह्म॒ण
ऐन्द्रा॒ग्रः। अथै॑ष ऐ॒न्द्रश्च॑रु॒र्भव॑ति॥५०॥

उ॒द्धारं॑ वा ए॒तमिन्द्र॑ उद॑हरत। वृ॒त्रः॑ ह॒त्वा। अ॒न्यासु॑
दे॒वता॑स्वधि॑। य॒देष॑ ऐ॒न्द्रश्च॑रु॒र्भव॑ति। उ॒द्धार॑मे॒व तं यज॑मान॒
उद्ध॑रते। अ॒न्यासु॑ प्र॒जास्वधि॑। वै॒श्वक॑र्म॒ण ए॒क॑क॒पालो॑ भवति।
वि॒श्वान्ये॒व तेन॑ क॒र्माणि॑ यज॑मानोऽव॑ रु॒न्धे॥५१॥

ऋ॒द्ध॒तेऽन्य॑ञ्जते जु॒होति॑ वृ॒णाम॑हे भवत्य॒ष्टौ च॑॥ [७]

वै॒श्वदे॒वेन॑ वै प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता व॑रुण-
प्र॒घासै॑र्वरुणपा॒शाद॑मु॒ञ्चत्। सा॒कमे॒धैः प्र॑त्य॒स्थाप॑यत्। त्र्य॒म्बकै॑
रु॒द्रं नि॒रवा॑दयत। पि॒तृय॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कम॑गमयत्।
यद्वै॑श्वदे॒वेन॑ यज॑ते। प्र॒जा ए॒व तद्यज॑मानः सृजते। ता
व॑रुणप्र॒घासै॑र्वरुणपा॒शान्मु॒ञ्चति॑। सा॒कमे॒धैः प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति।
त्र्य॒म्बकै॑ रु॒द्रं नि॒रवा॑दयते॥५२॥

पि॒तृय॒ज्ञेन॑ सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। द॒क्षिण॑तः प्रा॒चीना॑वी॒ती
निर्व॑पति। द॒क्षिणा॑वृ॒द्धिं पि॑त॒ृणाम्। अना॑दृत्य॒ तत्। उ॒त्तर॑त
ए॒वोप॑वीय॒ निर्व॑पेत्। उ॒भये॑ हि दे॒वाश्च॑ पि॒तर॑श्चे॒ज्यन्ते॑। अथो॑

यदेव दक्षिणार्धेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय
पितृमते पुरोडाशः षट्कपालं निर्वपति। संवत्सरो वै सोमः
पितृमान्॥५३॥

संवत्सरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बर्हिषद्भ्यो धानाः। मासा
वै पितरो बर्हिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा ऋतौ
पुरुषः प्रमीयते। सौऽस्यामुष्मिल्लोके भवति। बहुरूपा धाना
भवन्ति। अहोरात्राणामभिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वात्तेभ्यो
मन्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ताः॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवाच्यायै दुग्धे भवति। सा हि
पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्यर्धो देवानाम्।
अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपमन्थति। अर्धो हि पितृणाम्।
एकयोपमन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपमन्थति। दक्षिणावृद्धि
पितृणाम्। अनारभ्योपमन्थति। तद्धि पितृन्गच्छति।
इमान्दिशं वेदिमुद्धन्ति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते।
चतुः सक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता
भवति॥५६॥

खाता हि देवानाम्। मध्यतोऽग्निरधीयते। अन्ततो
हि देवानामधीयते। वर्षीयानिध्म इध्माद्भवति
व्यावृत्त्यै। परिश्रयति। अन्तरहितो हि पितृलोको

मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्देवानाम्। यदन्तरा।
तन्मनुष्याणाम्॥ ५७ ॥

यत्समूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै।
दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धिः पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये
वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति।
षट्सम्पद्यन्ते॥ ५८ ॥

षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। यत्प्रस्तरं यजुषा
गृहीयात्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्।
अनायतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत्। न प्रमायुको भवति।
नानायतनः। यन्त्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥ ५९ ॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्।
रक्षांसि यज्ञं हन्युः। द्वौ परिधी परिदधाति।
रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुत्सृजति।
यन्त्रीणि त्रीणि हुवींष्युदाहरयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं
प्रमीयेरन्। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वञ्चः
प्रमीयते। कशिपुं कशिपव्याय। उपबर्हणमुपबर्हण्याय।
आञ्जनमाञ्जन्याय। अभ्यञ्जनमभ्यञ्जन्याय। यथाभागमे-
वैनान्प्रीणाति॥ ६० ॥

निरवदयते पितृमार्गशिष्यात्ता एकयोपं मन्थत्यखाता भवति मनुष्याणां पद्यन्ते परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥—[८]

अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह।

उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते। एकामन्वाह। एका हि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिर्हि देवानाम्। आघारावाघारयति। यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नार्षेयं वृणीते। न होतांरम्॥६१॥

यदार्षेयं वृणीत। यद्धोतांरम्। प्रमायुको यजमानः स्यात्। प्रमायुको होता। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथाय। अपं बर्हिषः प्रयाजान् यजति। प्रजा वै बर्हिः। प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। प्राचीनावीती सोमं यजति। पितृदेवत्यां हि। एषाऽऽहुतिः। पञ्चकृत्वोऽव द्यति। पञ्च ह्येता देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्ये। याज्या देवता वषट्कारः। ता एव प्रीणाति। सन्ततमव द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह। प्रणयति द्वितीयया। गमयति याज्यया। तृतीये वा इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्ययाऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयया। ऐवैनान् याज्यया गमयति। दक्षिणतोऽवदाय। उदङ्हुतिं क्रामति व्यावृत्त्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा नम इति वषट्करोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्तं यजति। संवत्सरो वै सोमः पितृमान्। संवत्सरमेव

तद्यजति। पितृन्बर्हिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बर्हिषदः। तानेव तद्यजति। पितृन्ग्निष्वात्तान् यजति। ये वा अयज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्निष्वात्ताः। तानेव तद्यजति। अग्निं कव्यवाहनं यजति। य एव पितॄणामग्निः। तमेव तद्यजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजति। तादृगेव तत्। एतत्ते तत् ये च त्वामन्विति तिसृषु स्रक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वमित्याह। ह्रीका हि पितरः। उदश्चो निष्क्रामन्ति। एषा वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु निष्क्रामन्ति॥६७॥

आहवनीयमुपतिष्ठन्ते। न्येवास्मै तद्धवते। यत्सत्याहवनीये। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृन्निर्वदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुपतिष्ठन्ते। सुसन्दृशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्दृक्। प्राणमेवाऽऽत्मन्दधते। योजा न्विन्द्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्त। अक्षन्नमीमदन्त हीति गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते। अक्षन्नमीमदन्ताथ त्वोपतिष्ठामह इति वावैतदाह। अमीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपद्यन्ते। अमीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपद्यामह इति वावैतदाह। अपः परिषिञ्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो॑ त॒र्पय॑त्ये॒व। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। य ए॒वं
वेद॑। अप॑ ब॒र्हिषा॑वनू॒याजो॑ य॒जति॑। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
प्र॒जा ए॒व मृ॒त्यो॒रु॒थ्सृ॑जति। च॒तुरः॑ प्र॒या॒जान् य॒जति॑।
द्वा॒वनू॒याजो॑। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑। षड्वा॑ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒व
प्री॑णाति। न प॒त्यन्वा॑स्ते। न सं॒याज॑यन्ति। यत्प॒त्यन्वा॑सी॒त।
य॒थ्सं॒याज॑ये॒युः। प्र॒मायु॑का स्यात्। तस्मा॒न्ना॒न्वा॑स्ते। न
सं॒याज॑यन्ति। प॒त्न्यै गो॑पी॒थाय॑॥ ७०॥

होतारमाज्यभागो यजति सन्ततमवदति व्यावृत्त्ये बर्हिषदो यजति तमेव तद्यजत्यनु निष्क्रामन्त्याहेनानृतवो नव

च॥

[९]

प्र॒ति॒पू॒रुष॑मेक॒कपा॒लां निर्व॑पति। जा॒ता ए॒व प्र॒जा
रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। ए॒क॒मति॑रि॒क्तम्। ज॒नि॒ष्यमा॑णा ए॒व
प्र॒जा रु॒द्रान्नि॒रव॑दयते। ए॒क॒कपा॒ला भव॑न्ति। ए॒क॒धैव॑ रु॒द्रं
नि॒रव॑दयते। नाभिघा॑रयति। यद॑भिघा॑रये॒त्। अ॒न्त॒र॒व॒चा॒रिण॑
रु॒द्रं कुर्या॑त्। ए॒को॒ल्मु॒केन॑ यन्ति॥ ७१॥

तद्धि॑ रु॒द्रस्य॑ भा॒ग॒धेय॑म्। इ॒मा॒न्दि॒शं य॑न्ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑
दिक्। स्वा॒या॒मे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। रु॒द्रो वा अ॑प॒शुका॑या
आहु॑त्यै नातिष्ठ॑त। अ॒सौ ते॑ प॒शुरि॑ति॒ निर्दि॑शेद्यं द्वि॒ष्यात्।
यमे॒व द्वेष्टि॑। तम॑स्मै प॒शुं निर्दि॑शति। यदि॑ न द्वि॒ष्यात्।
आ॒खु॒स्ते प॒शुरि॑ति॒ ब्रू॑यात्॥ ७२॥

न ग्रा॒म्यान्प॒शून् हि॑नस्ति। ना॒र॒ण्यान्। च॒तुष्प॒थे जु॑होति।

ए॒ष वा अ॒ग्नीनां॑ प॒ङ्क्ति॑शो॒ नाम॑। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व जु॑होति। म॒ध्यमे॑न॒
प॒र्णेन॑ जुहोति। सु॒ग॒र्घ्ये॒षा। अथो॒ खलु॑। अ॒न्त॒मेनै॒व हो॑त॒व्यम्।
अ॒न्त॒त ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते॥ ७३॥

ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒गः सु॒ह स्व॒स्त्राऽम्बि॑क॒येत्या॑ह। श॒र॒द्वा
अ॒स्याम्बि॑का॒ स्वसा॑। तया॒ वा ए॒ष हि॑नस्ति। य॒ः हि॑नस्ति।
तये॒वैन॑ः सु॒ह श॑मयति। भे॒ष॒जङ्ग॒व इत्या॑ह। याव॑न्त
ए॒व ग्रा॒म्याः पु॒शवः॑। तेभ्यो॑ भे॒ष॒जं क॑रोति। अवा॑म्ब
रु॒द्रम॑दिम॒हीत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥ ७४॥

त्र्य॑म्बकं यजाम॒ह इत्या॑ह। मृ॒त्योर्मु॑क्षीय॒ माऽमृ॑ता॒दिति॑
वावै॑तदा॒ह। उ॒त्कि॑रन्ति। भ॒ग॑स्य ली॒प्सन्ते॑। मू॒ते॑कृ॒त्वा-
ऽऽस॑जन्ति। यथा॒ जनं॑ य॒तेऽव॑सं क॒रोति॑। ता॒दृगे॒व तत्।
ए॒ष ते॑ रु॒द्र भा॒ग इत्या॑ह नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॒मा य॑न्ति। अ॒पः
परि॑षिञ्चति। रु॒द्रस्या॒न्तर्हि॑त्यै। प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते।
ये त्र्य॑म्बकैश्चर॑न्ति। आ॒दि॒त्यं च॒रुं पुन॑रेत्य॒ निर्व॑पति। इ॒यं
वा अ॒दितिः॑। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑न्ति॥ ७५॥

यन्ति ब्रूयान्निरवदयते शास्ते सिञ्चति पदं॥

[१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ताः सृष्टास्त्रिवृत्प्रजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुराः सौऽग्निर्यत्पत्नी वैश्वदेवेन ता वरुणप्रघासैरग्नये

देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दशं॥ १०॥

अनुमत्यै प्रथमजो वृत्सो बहुरूपा हि पशवस्तस्मात्पृथमात्रं यदग्नयेऽनीकवत उद्धारं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं

पञ्चसप्ततिः॥ ७५॥

अनुमत्यै प्रति तिष्ठन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

ए॒तद्वा॑ह्म॒णान्ये॒व प॒ञ्च ह॒वीः॑षि॑। अ॒थेन्द्रा॑य॒ शुना॒सीरा॑य
पुरो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। स॒व॒त्स॒रो वा
इन्द्रा॑शुना॒सीरः॑। स॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मा॑ अ॒न्नम॑व॒ रुन्धे॑। वा॒य॒व्यं
पयो॑ भवति। वा॒युर्वै वृ॑ष्ट्यै॑ प्र॒दाप॑यिता। स ए॒वास्मै॑
वृ॒ष्टिं प्र॒दाप॑यति। सौ॒र्य एक॑क॒पालो॑ भवति। सूर्ये॒ण वा
अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वृ॒ष्टिर्धृ॑ता। स ए॒वास्मै॑ वृ॒ष्टिं नि॒यच्छ॑ति॥१॥

द्वा॒दश॑ग॒वः सी॒रं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑न्ता
आसन्। ते दे॒वा अ॒ग्निम॑ब्रुवन्। त्वया॑ वी॒रेणा॑सुरान॒भिभ॑वा॒मेति॑।
सोऽब्र॑वीत्। त्रेधाऽह॒मात्मानं॑ वि॒क॑रिष्य॒ इति॑। स त्रेधा॑-
ऽऽत्मानं॑ व्य॑कुरुत। अ॒ग्निं तृ॒तीयम्। रु॒द्रं तृ॒तीयम्। वरु॑णं
तृ॒तीयम्॥२॥

सोऽब्र॑वीत्। क इ॒दं तुरी॑यमि॒ति। अ॒हमि॒तीन्द्रो॑-
ऽब्र॑वीत्। सन्तु सृ॒जाव॑हा॒ इति॑। तौ स॒मसृ॑जेताम्।
स इन्द्र॑स्तुरीयमभवत्। य॒दिन्द्र॑स्तुरीयमभवत्। तदिन्द्र॑-
तुरी॒यस्येन्द्र॑तुरीयत्वम्। ततो॒ वै दे॒वा व्य॑जयन्त। य॒दिन्द्र॑तुरी॒यं
नि॒रुप्य॑ते विजि॑त्यै॥३॥

व॒हिनीं॑ धे॒नुर्दक्षि॑णा। यद्व॒हिनीं॑। तेना॑ऽऽग्ने॒यी। यद्वौः। तेन॑
रौ॒द्री। यद्वे॒नुः। तेनै॒न्द्री। यथ्स्त्री॑ स॒ती दा॒न्ता। तेन॑ वा॒रु॒णी

समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

त९ सृष्ट९ रक्षा९स्यजिघा९सन्। स एताः
प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो
रक्षा९सि प्राणुदत। यत्पञ्चावत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव
तद्यजमानो रक्षा९सि प्रणुदते। समूढ९ रक्षः सन्दग्ध९ रक्ष
इत्याह। रक्षा९स्येव सन्दहति। अग्नये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह।
देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही
रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्र९ हत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमुचिमासुरं
नालभत। त९ शच्याऽगृह्णात्। तौ समलभेताम्।
सोऽस्मादभिश्नुनतरोऽभवत्। सोऽब्रवीत्। सन्धा९
सन्दधावहै। अथ त्वाऽव स्रक्ष्यामि। न मा शुष्केण
नार्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तमिति। स एतमपां फेनमसिञ्चत्। न वा एष
शुष्को नार्द्रो व्युष्टाऽऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतद्विवा
न नक्तम्। तस्यैतस्मिंल्लोके। अपां फेनेन शिर उदवर्तयत्।
तदेनमन्ववर्तत। मित्रद्रुगिति॥७॥

स एतानपामार्गानंजनयत्। तानजुहोत्। तैर्वै स
रक्षा९स्यपाहत। यदपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपहत्यै।
एकोल्मुकेन यन्ति। तद्धि रक्षसां भागधेयम्। इमान्दिशं

यन्ति। ए॒षा वै रक्ष॑सां दिक्। स्वाया॑मे॒व दि॒शि रक्षा॑सि
हन्ति॥८॥

स्वकृ॑त् इ॒रिणे जु॑होति प्र॒दरे वा॑। ए॒तद्वै रक्ष॑सामा॒यतन॑म्।
स्व ए॒वाय॑तने॒ रक्षा॑सि हन्ति। पु॒र्णम॑ये॒न स्रु॑वेण जुहोति।
ब्रह्म॑ वै पु॒र्णः। ब्रह्म॑णै॒व रक्षा॑सि हन्ति। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः
प्र॑स॒व इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒व रक्षा॑सि हन्ति। ह॒तः रक्षो॑-
ऽव॑धिष्म॒ रक्ष॑ इत्या॑ह। रक्ष॑सा॒ऽस्तृत्यै॑। यद्व॑स्ते॒ तद्वक्षि॑णा
नि॒रव॑त्यै। अ॒प्र॒तीक्ष॑मायन्ति। रक्ष॑साम॒न्तर्हि॑त्यै॥९॥

यच्छ्रुतिं वरुणं तृतीयं विजित्या असृजत् समृद्धौ हनो मित्रद्विगितिं हन्ति स्तृत्यै त्रीणि च॥—————[१]

धा॒त्रे पु॑रो॒डाशं॑ द्वा॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति। सं॒व॒त्स॒रो वै
धा॒ता। सं॒व॒त्स॒रेणै॒वास्मै॑ प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑ति। अ॒न्वे॒वास्मा॑
अ॒नु॒म॒ति॒र्मन्य॑ते। रा॒ते रा॒का। प्र॑ सि॒नीवा॒ली ज॑नयति।
प्र॒जास्वे॒व प्र॑जा॒तासु॑ कु॒ह्वा वाचं॑ दधाति। मि॒थु॒नौ गावौ॑
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ। आ॒ग्ना॒वैष्ण॒वमे॑का॒दश॑क॒पालं॑ निर्व॑पति।
ऐ॒न्द्रा॒वैष्ण॒वमे॑का॒दश॑क॒पालम्॥१०॥

वैष्ण॒वं त्रि॑क॒पालम्। वी॒र्यं॑ वा अ॒ग्निः। वी॒र्य॑मिन्द्रः।
वी॒र्यं विष्णुः॑। प्र॒जा ए॒व प्र॑जा॒ता वी॒र्यं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति।
तस्मा॑त्प्र॒जा वी॒र्या॑वतीः। वा॒म॒न ऋ॑ष॒भो व॒ही दक्षि॑णा।
यद्व॑ही। तेना॑ऽऽग्ने॒यः। यदृ॑ष॒भः॥११॥

तेनै॒न्द्रः। यद्वा॑म॒नः। तेन॑ वैष्ण॒वः समृ॑द्धौ। अ॒ग्नी॒षो॒मीय॑मेका॒-

दशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयमेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बभ्रुर्दक्षिणा समृद्धौ। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रेतोधाः। पूषा पशूनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशून्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुर्भवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। बहु वै पुरुषो मेध्यमुपगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवत्सरो वा अग्निरैश्वानरः। संवत्सरेणैवैनं स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पवित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्येवैनम्। बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उपं जाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं यवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रापौष्णमेकादशकपालं यदंपुनो दधाति पूषा पशून्प्रजनयति हिरण्यं दक्षिणा दक्षिणैकं च॥—————[२]

रत्निनामेतानि हवींषि भवन्ति। एते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः।

ए॒तेऽपा॒दा॒ता॒रः। य ए॒व रा॒ष्ट्रस्य॑ प्र॒दा॒ता॒रः। येऽपा॒दा॒ता॒रः।
त ए॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं प्र॒यच्छ॑न्ति। रा॒ष्ट्रमे॒व भ॑वति। य॒थ्स॑मा॒हृत्य॑
निर्व॑पेत्। अ॒र॒त्नि॒नः स्युः। य॒था॒य॒थं निर्व॑पति र॒त्नित्वा॒य॑॥१६॥

य॒थ्स॒द्यो निर्व॑पेत्। याव॑ती॒मेके॑न ह॒विषा॒ऽऽशिष॑म॒व रु॒न्धे।
ताव॑ती॒मव॑रुन्धीत। अ॒न्व॒ह॒न्निर्व॑पति। भूय॑सी॒मेवा॑शिष॒मव॑
रुन्धे। भूय॑सो य॒ज्ञक्र॑तूनुपैति। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं च॒रुं निर्व॑पति
ब्र॒ह्म॒णो गृ॑हे। मु॒ख॒त ए॒वास्मै॑ ब्र॒ह्म स॑श्यति। अथो ब्र॒ह्म॒न्ने॒व
क्ष॒त्रम॒न्वा॒र॒म्भ॒यति॑। शि॒ति॒पृ॒ष्ठो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥१७॥

ऐ॒न्द्रमे॒का॒द॒श॒क॒पा॒ल॑५ रा॒ज॒न्य॑स्य गृ॑हे। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑
रुन्धे। ऋ॒ष॒भो दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। आ॒दि॒त्यं च॒रुं म॒हिष्ये॑
गृ॑हे। इ॒यं वा अ॒दि॒तिः। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒ति॒ष्ठति॑। धे॒नु॒र्दक्षि॑णा॒
समृ॑द्ध्यै। भ॒गा॒य च॒रुं वा॒वा॒ता॒यै गृ॑हे। भ॒ग॒मे॒वास्मि॑न्दधाति।
वि॒चि॒त्त॒ग॒र्भा प॒ष्ठो॒ही दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै॥१८॥

नै॒र्ऋ॒तं च॒रुं प॑रि॒वृ॒त्त॒यै गृ॑हे कृ॒ष्णा॒नां व्री॒ही॒णां
न॒ख॒निर्भि॑न्नम्। पा॒प्मान॑मे॒व नि॒र्ऋ॒तिं नि॒रव॑दयते। कृ॒ष्णा
कू॒टा दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। आ॒ग्ने॒यम॑ष्टा॒क॒पा॒ल॑५ से॒ना॒न्यो गृ॑हे।
से॒ना॒मे॒वा॒स्य स॑श्यति। हि॒र॒ण्यं दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। वा॒रु॒णं
द॒श॒क॒पा॒ल॑५ सू॒तस्य॑ गृ॑हे। व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। म॒हा॒नि॒र॒ष्टो
दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै। मा॒रु॒त॑५ स॒प्त॒क॒पा॒लं ग्रा॒म॒ण्यो गृ॑हे॥१९॥

अ॒न्नं वै म॒रु॒तः। अ॒न्नमे॒वाव॑ रुन्धे। पृ॒श्नि॒र्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्ध्यै।

सावित्रं द्वादशकपालं क्षुत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपध्वस्तो दक्षिणा
समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालं सङ्गृहीतुर्गृहे। अश्विनौ वै
देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ
दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्नं वै पूषा। अन्नमेवाव रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ।
रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं
निरवदयते। शबल उद्गारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशैतानि
हवींषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मै
राष्ट्रमेव रुन्धे। राष्ट्रमेव भवति॥२१॥

यन्न प्रति निर्वपेत्। रत्निनं आशिषोऽवरुन्धीरन्।
प्रतिनिर्वपति। इन्द्राय सुत्राम्णे पुरोडाशमेकादशकपालम्।
इन्द्राया होमुचै। आशिष एवाव रुन्धे। अयं नो राजा
वृत्रहा राजा भूत्वा वृत्रं वेध्यादित्याह। आमेवैतामा शास्ते।
मैत्राबारुहस्पत्यं भवति। श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे॥२२॥

बारुहस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्म चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं
दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रतिष्ठापयति। बारुहस्पत्येन
पूर्वेण प्रचरति। मुखत एवास्मै ब्रह्म सङ्श्यति। अथो
ब्रह्मन्नेव क्षत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं
दिनं बरुहिः। स्वयं कृत इध्मः। अनभिजितस्याभिजित्यै।
तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा

समृद्धौ॥२३॥

रत्नित्वाय समृद्धौ पट्टोही दक्षिणा समृद्धौ ग्राम्ण्यो गृहे भांगदुघस्य गृहे भवति दुग्धेऽभिजित्ये द्वे च॥—[३]

दे॒व॒सु॒वा॒मे॒ता॒नि॒ ह॒वी॑ऽषि॒ भव॑न्ति। ए॒ता॒व॑न्तो॒ वै दे॒वा॒ना॑ऽ
स॒वाः। त ए॒वा॒स्मै स॒वा॒न्प्रय॑च्छन्ति। त ए॒न॑ऽ सु॒वन्ते।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ गृ॒हप॑तीना॑ सु॒वते। सो॒मो व॑न॒स्पती॑नाम्।
रु॒द्रः प॑शूनाम्। बृ॒ह॒स्पति॑र्वा॒चाम्। इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाना॑म्। मि॒त्रः
स॒त्याना॑म्॥२४॥

वरु॑णो धर्म॑पतीनाम्। ए॒तदे॒व सर्वं॑ भवति। स॒वि॒ता
त्वा॑ प्रस॒वाना॑ सु॒वता॑मिति॒ हस्तं॑ गृह्णाति॒ प्रसू॑त्यै। ये
दे॒वा दे॒वः सु॒वः स्थे॒त्याह॑। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। म॒ह॒ते क्ष॑त्राय॑
म॒ह॒त आ॑धि॒पत्या॑य म॒ह॒ते जा॑न॒राज्या॑येत्या॒ह। आ॒मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। ए॒ष वो॑ भर॒ता राजा॑ सो॒मोऽस्माकं॑ ब्रा॒ह्म॒णा॒ना॑ऽ
राजे॒त्याह॑। तस्मा॒त्सोम॑रा॒जानो॑ ब्रा॒ह्म॒णाः। प्र॒ति॒ त्यन्ना॑म
रा॒ज्यम॑धा॒यीत्या॑ह॥२५॥

रा॒ज्यमे॒वास्मि॑न्प्रति॒दधा॑ति। स्वां त॒नुवं॑ वरु॑णो
अ॒शि॒श्रे॒दित्या॑ह। व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। शु॒चैर्मि॑त्रस्य॒
व्र॒त्या॑ अ॒भूमे॒त्याह॑। शु॒चि॑मे॒वैनं॑ व्रत्यं करोति। अ॒म॑न्महि
म॒ह॒त ऋ॒तस्य॑ ना॒मेत्या॑ह। म॒नु॒त ए॒वैन॑म्। सर्वे॑ व्रा॒ता
वरु॑णस्याभू॒वन्नि॒त्याह॑। सर्व॑व्रा॒तमे॒वैनं॑ करोति। वि मि॒त्र
ए॒वैर॑रा॒तिम॑तारी॒दित्या॑ह॥२६॥

अरातिमैवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञिया ऋतेनेत्याह।
 स्वदयत्येवैनम्। व्यु त्रितो जरिमाणं न आनुडित्याह।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः
 प्रतिष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकादशकपालस्य देवसुवां च
 हविषामग्नये स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः
 परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभि-
 जयति॥ २७॥

सत्यानांमध्यायाहातारुदित्याह क्रमत् एकं च॥ [४]

अर्थतः स्थेति जुहोति। आहुत्यैवैनां निष्क्रीय गृह्णाति।
 अथो हविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति।
 एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो
 श्रियमेवैनमभिवहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः।
 वृषाँऽस्यूर्मिरित्याह॥ २८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य
 सङ्श्यति। व्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः।
 विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्नं वै
 मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥ २९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सत्यं वा
 एतत्। यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सत्यानृते एवाव
 रुन्धे। नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। मान्दाः

स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्ररीः स्थेत्याह। पशवो वै शक्ररीः। पशूनेवाव रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव पयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तेजस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मध्व्यमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्। यत्सरस्वती। पृष्ठमेवैनं समानानां करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति। षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिंशत्सम्पद्यन्ते। द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्। वागनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनं सर्वेभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहेव पुरुषः षट् च॥ [५]

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मणैवैनाः सः सृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मणैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुंश्च धिष्णियं ब्राह्मणाच्छुं सिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होता। ऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छुं सी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्राभ्यामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑ पुरु॒षः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये
प्रति॑ तिष्ठति। अ॒निभृ॑ष्टम॒सीत्या॑ह। अ॒निभृ॑ष्ट॒ꣳ ह्येतत्। वा॒चो
बन्धु॑रित्या॑ह। वा॒चो ह्येष॑ बन्धुः। त॒पो॒जा इत्या॑ह। त॒पो॒जा
ह्येतत्। सोम॑स्य दा॒त्रम॒सीत्या॑ह॥३४॥

सोम॑स्य ह्येतद्दा॒त्रम्। शु॒क्रा वः॑ शु॒क्रेणोत्पु॑नामीत्या॑ह। शु॒क्रा
ह्यापः॑। शु॒क्रꣳ हिर॑ण्यम्। च॒न्द्राश्च॒न्द्रेणे॑त्या॑ह। च॒न्द्रा ह्यापः॑।
च॒न्द्रꣳ हिर॑ण्यम्। अ॒मृता॑ अ॒मृते॒नेत्या॑ह। अ॒मृता॑ ह्यापः॑।
अ॒मृतꣳ हिर॑ण्यम्॥३५॥

स्वाहा॑ राज॒सूया॒येत्या॑ह। राज॒सूया॒य ह्ये॒ना उत्पु॑नाति।
स॒ध॒मादौ॑ द्यु॒म्निनी॒रूर्ज॑ ए॒ता इति॑ वारु॒ण्यर्चा॑ गृ॒ह्णाति।
व॒रु॒ण॒स॒वमे॒वाव॑ रुन्धे। ए॒क॒या गृ॒ह्णाति। ए॒क॒धैव॑ यज॑माने
वी॒र्यं॑ दधाति। क्ष॒त्रस्यो॒ल्बम॑सि क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसीति॑ ता॒र्प्यं
चो॒ष्णीषं॑ च प्रय॑च्छति सयो॒नित्वा॑य। ए॒क॒शते॑न दर्भ॑पु॒ञ्जीलैः॑
प॑वयति। श॒तायु॑र्वै पुरु॒षः श॒तवी॑र्यः। आ॒त्मैक॑शतः॥३६॥

यावा॑ने॒व पुरु॑षः। तस्मि॑न्वी॒र्यं॑ दधाति। दध्या॑शयति।
इन्द्रि॑यमे॒वाव॑ रुन्धे। उ॒दु॒म्बर॑माशयति। अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रु॒द्धौ।
शष्पा॑ण्याशयति। सुरा॑बलिमे॒वैनं॑ करोति। आ॒विदं॑ ए॒ता
भ॑वन्ति। आ॒विदं॑मे॒वैनं॑ गमयन्ति॥३७॥

अ॒ग्निरे॒वैनं॑ गा॒रुह॑पत्येनावति। इन्द्रं॑ इन्द्रि॒येण॑। पू॒षा
प॒शुभिः॑। मि॒त्रावरु॑णौ प्रा॒णापा॒नाभ्या॑म्। इन्द्रो॑ वृ॒त्राय॑

वज्रमुदयच्छत्। स दिवंमलिखत्। सोऽर्यम्णः पन्थां
अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी
उपाधावत्। स आभ्यामेव प्रसूत इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्।
आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाह॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति।
आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्याह। इयं वै देव्यदितिर्विश्व-
रूपी। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्या-
यणोऽस्यां विश्वस्मिन्नाष्ट्र इत्याह। विश्वैवेन९ राष्ट्रेण
समर्धयति। महते क्षत्राय महत अधिपत्याय महते
जानराज्यायेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। एष वो भरता राजा
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना९ राजेत्याह। तस्मात्सोमराजानो
ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै।
शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रून्नेवास्य बाधन्ते। पात मा प्रत्यश्च
पात मा तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः।
प्रतीची तिरश्च्यनूची। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मा
पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यः
पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णावुषसा
विरोक इति त्रिष्टुभा बाहू उद्गृह्णाति। इन्द्रियं वै वीर्यं
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्ठादात्मन्यत्ते॥४०॥

व्यावृत्त्यै दात्रमसीत्याहामृतं हिरण्यमेकशतो गमयन्त्याहं ब्राह्मणा नाष्ट्राभ्यः पातेत्याह चत्वारि च॥ — [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्।
अभि दिशो जयेत्। उत्तु माद्येत्। मनसाऽनु प्रक्रामति। अभि
दिशो जयति। नोन्माद्यति। समिधमा तिष्ठेत्याह। तेज एवाव
रुन्धे॥ ४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। विराजुमातिष्ठेत्याह।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पशूनेवाव रुन्धे।
ऊर्ध्वामातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूज्जिहीते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ४२॥

मारुत एष भवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवाव रुन्धे।
एकविंशतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो
गुणः। तं मध्यत उपदधाति। ग्राम्यैरेव पशुभिरारण्यान्पशून्परि
गृह्णाति। तस्माद्ग्राम्यैः पशुभिरारण्याः पशवः परिगृहीताः।
पृथिवैन्यः। अभ्यषिच्यत॥ ४३॥

स राष्ट्रं नाभवत्। स एतानि पार्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भवति।
बारुहस्पत्यं पूर्वेषामुत्तमं भवति। ऐन्द्रमुत्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म
चैवास्मै क्षत्रं च समीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्नेव क्षत्रं प्रति-
ष्ठापयति॥ ४४॥

षट्पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षडुपरिष्ठात्। द्वादश

सम्पद्यन्ते। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्यतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति। भूतानामवेष्टीर्जुहोति। अत्रात्र वै मृत्युर्जायते। यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते। तत एवैनमवयजते। तस्माद्राजसूर्येनेजानो नाभिचरितवै। प्रत्यगेनमभिचारः स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समप्यथा असिच्यत स्थापयति जायते पञ्च च॥—————[७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूल-चर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवाव रुन्धे। मृत्योर्वा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतं हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्ते। शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दिद्योन्मा पाहीत्युपरिष्ठादधि निदधाति। उभयत एवास्मै शर्म दधाति। अवेष्टा दन्दशूका इति क्लीबं सीसेन विध्यति। दन्दशूकानेवावयजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका दंशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति लोहितायसं निरस्यति। पाप्मानमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वेऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं

सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणानेवाऽऽत्मनः
पूर्वानभिषिञ्चति। यद्व्यात्। अग्नेस्त्वा तेजसाऽभिषिञ्चामीति।
तेजस्यैव स्यात्। दुश्चर्मा तु भवेत्। सोमस्य त्वा
द्युम्नेनाभिषिञ्चामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिञ्चति। अग्नेस्तेजसेत्याह। तेजं
एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्च एवास्मिन्दधाति।
इन्द्रस्येन्द्रियेणेत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुण-
योर्वीर्येणेत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह।
क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अतिं दिवस्पाहीत्याह।
अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समावंवृत्रघ्नधरागुदीचीरित्याह।
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमंकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो
वै रुद्रः। भागधेयैर्नैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उदङ्ग्रेत्याग्नीद्धे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव
दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रं यत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा
अस्य क्रयी परं नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति।
तेनैवैनं सह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह।
यमादेवास्य मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्।
यां कामयेत राष्ट्रमस्यै प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा

भवति। पर्णमयेनाध्वर्युरभिषिञ्चति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्त्विषिं
दधाति। औदुम्बरेण राज्ञ्यः। ऊर्जमेवास्मिन्नन्नाद्यं दधाति।
आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयग्रोधेन
जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भुवत्याहुः पुरुष ओजसेत्याह निरवदयते यजते जन्यो द्वे च॥ [८]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषां युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं
देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः।
देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ
संव्येष्टसारथी। षट्थसम्पद्यन्ते॥५३॥

षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं युनक्ति। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाँल्लोकानभिजयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः।
सोऽन्वारभते। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्टुभाऽन्वारभते। इन्द्रियं वै
त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्भिरेव प्रसूत उज्जयति।
आप्तं मन इत्याह। यदेव मनसैप्सीत्। तदापत्। राज्ञ्यं
जिनाति। अनाक्रान्त एवाक्रमते। वि वा एष इन्द्रियेण
वीर्येणर्ध्यते। यो राज्ञ्यं जिनाति। समहमिन्द्रियेण
वीर्येणेत्याह॥५५॥

इन्द्रि॒यमे॒व वी॒र्य॑मा॒त्मन्ध॑त्ते। प॒शूनां॑ म॒न्युर॑सि॒ तवे॑व मे
म॒न्युर्भू॑या॒दिति॑ वारा॑ही उपा॒नहा॑वुप॑ मु॒ञ्चते॑। प॒शूनां॑ वा ए॒ष
म॒न्युः। यद्व॑रा॒हः। तेनै॒व प॑शूनां॑ म॒न्युमा॒त्मन्ध॑त्ते। अ॒भि वा
इ॒य५ सु॑षुवा॒णं का॑मयते। तस्यै॑श्व॒रेन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मादा॑तोः।
वारा॑ही उपा॒नहा॑वुप॑मु॒ञ्चते॑। अ॒स्या ए॒वान्त॑र्धत्ते। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्य॑स्याना॑त्यै॥ ५६॥

नमो॑ मा॒त्रे पृ॑थि॒व्या इ॒त्याहा॑हि॒५सा॑यै। इ॒यं द॒स्यायु॑र॒स्यायु॑र्मे
धे॒हीत्या॑ह। आ॒युरे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ऊ॒र्गस्यू॑र्ज॒ मे धे॒हीत्या॑ह।
ऊ॒र्जमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यु॒ङ्क्षि॑सि॒ वर्चो॑ऽसि॒ वर्चो॑ मयि॑ धे॒हीत्या॑ह।
वर्च॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। ए॒क॒धा ब्र॑ह्म॒ण उप॑हरति। ए॒क॒धैव
यज॑मान॒ आयु॑रू॒र्जं वर्चो॑ दधाति। र॒थवि॑मो॒चनी॑या जुहोति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॥ ५७॥

त्रयो॑ऽश्वा॑ भवन्ति। रथं॑श्चतु॒र्थः। तस्मा॑च्चतु॒र्जुहो॑ति। यदु॒भौ
स॒हाव॑तिष्ठे॒ताम्। स॒मा॒नं लो॒कमि॑याताम्। स॒ह सं॑ङ्ग॒हीत्रा
र॑थ॒वाह॑ने॒ रथ॑माद॑धाति। सु॒व॒र्गादे॒वैनं॑ लो॒काद॑न्त॑र्दधाति।
ह॒५सः शु॒चि॒षदि॒त्याद॑धाति। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑मुपा॒वहर॑ति। ब्रह्म॑णा॒
ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दसा॑ऽऽद॑धाति। अति॑च्छ॒न्दा वै सर्वा॑णि
छ॒न्दा५सि॑। सर्वे॑भिरे॒वैनं॑ छ॒न्दोभि॑राद॑धाति। वर्ष॑ वा
ए॒षा छ॑न्द॑साम्। यदति॑च्छ॒न्दाः। यदति॑च्छ॒न्दसा॑ दधाति।

वर्ष्मेवैनं समानानां करोति॥५८॥

पद्यन्ते दधाति वीर्येणेत्याहानांत्ये प्रतिष्ठित्ये ब्रह्मणाऽऽदधाति सप्त च॥ [९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहं। वारुणी रात्रिः।
अहोरात्राभ्यामेवैनमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह।
मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षा। स्वमेवैनौ
भागधेयमुपावहरति। समहं विश्वैर्देवैरित्याह॥५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षत्रस्य नाभिरसि
क्षत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तृणाति सयोनित्वायं।
स्योनामा सीद सुषदामा सीदेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
मा त्वा हिंसीन्मा मा हिंसीदित्याहाहिंसायै।
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय
सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति।
ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव
इत्याह। सवितारमेवैनं सत्यसवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा
इत्याह। इन्द्रमेवैनं सत्यौजसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं
राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं
सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि
सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति।
सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। गायत्रीमेवैतेनाभि
व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि

व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दांसि। सत्यमेवाव रुन्धे। वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते एवाव रुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति स्फ्यं प्रयच्छति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैवास्मां अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रध्येयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्प्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओदनमुद्धवते। परमेष्ठी वा एषः। यदौदनः। परमामेवैनं श्रियं गमयति। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)- नित्याह। आमेवैतामा शास्ते। शौनः शेषमाख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुञ्चति। परः शतं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य चैकविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्न्यै स्विष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। अपान्नप्रे स्वाहोर्जो नप्रे स्वाहाऽग्नये गृहपतये स्वाहेति तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसवं करोति त्रिष्टुभंमैवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवावं रुन्धे करोति शतेन्द्रियः षट् च॥-[१०]

एतद्ब्राह्मणानि धात्रे रलिनान्देवसुवामर्थेतो देवीर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दश॥१०॥

एतद्ब्राह्मणानि वेष्णवं त्रिकपालमन्नं वै पूषा वाशाः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयत्युदङ्मुखेत्य ब्रह्मा(३)न्त्व९ राजञ्चतुष्पष्टिः॥६४॥

एतद्ब्राह्मणानि प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्।
तथ्स॒सृद्धिरनु॑ सम॑सर्पत्। तथ्स॒सृपा॑ स॒सृत्वम्।
अ॒ग्निना॑ दे॒वेन॑ प्रथ॒मेऽह॑न्ननु प्रायु॑ङ्क्त। सर॑स्वत्या वा॒चा
द्वितीये॑। स॒वित्रा प्र॑स॒वेन॑ तृतीये॑। पू॒ष्णा प॒शुभिश्च॑तुर्थे॑।
बृह॒स्पति॑ना ब्रह्म॑णा पश्च॒मे। इन्द्रे॑ण दे॒वेन॑ ष॒ष्ठे। वरु॑णेन॒
स्वया॑ दे॒वत॑या सप्त॒मे॥१॥

सोमे॑न॒ राज्ञा॑ऽष्ट॒मे। त्वष्ट्रा॑ रू॒पेण॑ नव॒मे। विष्णु॑ना
य॒ज्ञेना॑ऽऽप्रोत्। यथ्स॒सृपो॑ भव॑न्ति। इन्द्रि॒यमे॒व तद्वी॒र्यं
यज॑मान आप्रोति। पूर्वा॑पूर्वा वेदि॑र्भवति। इन्द्रि॒यस्य॑
वी॒र्यस्या॑वरु॒द्धौ। पुरस्ता॑दुप॒सदा॑ सौम्ये॒न प्रच॑रति। सोमो॒
वै रेतो॑धाः। रेतं ए॒व तद॑धाति। अ॒न्तरा॑ त्वाष्ट्रे॑ण। रेतं ए॒व
हितं॑ त्वष्ट्रा॑ रू॒पाणि॑ वि॒करो॑ति। उ॒परि॑ष्टाद्वैष्ण॒वेन॑। य॒ज्ञो वै
विष्णुः॑। य॒ज्ञ ए॒वान्त॑तः प्र॒ति तिष्ठ॑ति॥२॥

सप्तमे दधाति पञ्च च॥

[१]

जामि॑ वा ए॒तत्कुर्व॑न्ति। यथ्स॒द्यो दी॑क्षय॑न्ति स॒द्यः सोमं॑
क्री॒णन्ति॑। पु॒ण्डरि॒स्त्रजां॑ प्रय॑च्छत्यजा॑मित्वाय। अङ्गि॑रसः
सुव॑र्गं लो॒कं यन्तः॑। अ॒प्सु दी॑क्षात॒पसी॑ प्रावे॑शयन्।
तत्पु॑ण्डरी॒कम॑भवत्। यत्पु॑ण्डरि॒स्त्रजां॑ प्रय॑च्छति। सा॒क्षादे॒व

दीक्षातपसी अव रुन्धे। दशभिर्वत्सतरैः सोमं क्रीणाति।
दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। मुष्कुरा भवन्ति
सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। शतं ब्राह्मणाः
पिबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति। सप्तदशः स्तोत्रं भवति। सप्तदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्वर्यवे ददाति। प्रकाशमेवेनं
गमयति। स्रजमुद्गात्रे। व्यैवास्मै वासयति। रुक्मः होत्रे।
आदित्यमेवास्मा उन्नयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्याम्।
प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादश पष्ठौहीर्ब्रह्मणे। आयुरेवाव रुन्धे। वशां
मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वश्यकः। ऋषभं ब्राह्मणाच्छुःसिने।
राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। वासंसी नेष्टापोतृभ्याम्। पवित्रे
एवास्यैते। स्थूरिं यवाचितमच्छावाकाय। अन्त एव
वरुणमव यजते॥६॥

अनुद्वाहमग्नीधे। वह्निर्वा अनुद्वाहान्। वह्निर्ग्रीत्। वह्निर्नैव
वह्निं यज्ञस्याव रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं
वीर्यं पराऽपतत्। भृगुस्तृतीयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्।
सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं
भवति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णाति।

इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धौ। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्टोमसामम्।
 इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥ ७ ॥

विराट्प्रापतिरश्वः प्रजापतेरास्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सुत च॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यं दिशोऽनु
 व्यास्थापयन्ति। दिशामवेष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति
 तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव
 प्रति तिष्ठति। हविषोहविष इष्ट्वा बार्हस्पत्यमभिघारयति।
 यजमानदेवत्यो वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा
 समर्धयति॥ ८ ॥

आदित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं
 पष्ठौहीम्। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया
 पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबध्नाति।
 उच्चैरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं
 विशमतिवदति। गर्भिण्यादित्या भवति॥ ९ ॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यंकः। अगर्भा मारुती।
 विद्वै मरुतः। विशमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः
 संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सत्यं
 सन्निधाय। अनृतेनासुरानभ्यभवन्। तैरश्विभ्यां पूष्णे
 पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपन्। ततो वै ते वाचः

सत्यमवारुन्धत॥१०॥

यद॒श्चि॒भ्यां॑ पू॒ष्णे पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒शक॑पालं निर्व॑पति।
अनृ॑तेनै॒व भ्रातृ॑व्या॒नभि॒भूय॑। वा॒चः स॒त्यम॑व॒ रुन्धे॑। सर॑स्वते
सत्य॒वाचै॑ च॒रुम्। पू॒र्वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भि गृ॑णाति।
स॒वि॒त्रे स॒त्यप्र॑सवाय पु॒रो॒डाशं॑ द्वा॒द॒शक॑पालं प्र॒सूत्यै॑।
दू॒तान्प्र॑हि॒णोति॑। आ॒विदं॑ ए॒ता भ॑वन्ति। आ॒विदं॑मे॒वैनं॑
गम॑यन्ति। अथो॑ दू॒तेभ्य॑ ए॒व न छि॑द्यते। ति॒सृ॒धन्व॑ ५
शु॒ष्कदृ॒तिर्दक्षि॑णा॒ समृ॑द्धौ॥११॥

अर्धयति भवत्यरुन्धत गमयन्ति द्वे च॥

[३]

आ॒ग्ने॒यम॑ष्टाक॒पालं॑ निर्व॑पति। तस्मा॑च्छि॒शिरे॑ कुरु॒पश्चालाः॑
प्राश्चो॑ या॒न्ति। सौ॒म्यं च॒रुम्। तस्मा॑द्व॒स॒न्तं व्य॑वसाया॑दयन्ति।
सा॒वि॒त्रं द्वा॒द॒शक॑पालम्। तस्मा॑त्पु॒रस्ता॒द्यवा॑ना ५ स॒वि॒त्रा
वि॒रुन्ध॑ते। बा॒र॒ह॒स्प॒त्यं च॒रुम्। स॒वि॒त्रैव॑ वि॒रुध्य॑। ब्र॒ह्म॒णा
यवा॑नाद॑धते। त्वा॒ष्ट्रम॑ष्टाक॒पालम्॥१२॥

रू॒पाण्ये॒व तेन॑ कुर्व॑ते। वै॒श्वान॑रं द्वा॒द॒शक॑पालम्।
तस्मा॑ञ्ज॒घ्न्ये॒ नैदा॑घे प्र॒त्यञ्चः॑ कुरु॒पश्चाला॑ या॒न्ति। सा॒र॒स्वतं॑
च॒रुं निर्व॑पति। तस्मा॑त्प्रा॒वृषि॑ सर्वा॑ वाचो॑ वदन्ति। पौ॒ष्णेन॑
व्य॑वस्यन्ति। मै॒त्रेण॑ कृष॑न्ते। वा॒रु॒णेन॑ वि॒धृता॑ आसते।
क्षै॒त्रप॑त्येन॑ पाच॑यन्ते। आ॒दित्ये॑नाद॑धते॥१३॥

मा॒सिमा॑स्ये॒तानि॑ ह॒वी ५ षि॑ नि॒रु॒प्या॒णीत्या॑हुः।

तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते इति। अथो खल्वाहुः। कः संवत्सरं
जीविष्यतीति। षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि। षडुत्तरेद्युः।
तेनैवर्तून्प्रयुङ्क्ते। दक्षिणो रथवाहनवाहः पूर्वेषां दक्षिणा। उत्तरं
उत्तरेषाम्। संवत्सरस्यैवान्तौ युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमुष्टाकपालं दधते युनक्त्येकं च॥

[४]

इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स
यत्प्रथमं निरर्णीवत्। तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्।
यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्धुं। यन्नस्तः। स सिंहः। यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृकः। य ऊर्ध्वः। स
सोमः। याऽवाची। सा सुरा। त्रयाः सक्तवो भवन्ति।
इन्द्रियस्यावरुद्धौ। त्रयाणि लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवाव रुन्धे। त्रयो ग्रहाः। वीर्यमेवाव रुन्धे। नाम्ना
दशमी। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणा इन्द्रियं
वीर्यम्। प्राणानेवेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते। सीसेन
क्लीबाच्छप्याणि क्रीणाति। न वा एतदयो न हिरण्यम्॥१७॥

यथ्सीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्लीबः। न सोमो न सुरा।
यथ्सौत्राम्णी समृद्धौ। स्वाद्वीं त्वा स्वादुनेत्याह। सोममेवैनां
करोति। सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्राम्णे पच्यस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पच्यते।

तिस्रः सꣳसृष्टा वसति॥१८॥

ति॒स्रो हि रा॒त्रीः क्री॒तः सोमो॑ वस॑ति। पु॒नातुं ते
परि॒स्रुत॑मि॒ति यजु॑षा पु॒नाति॑ व्यावृ॑त्त्यै। पु॒वित्रे॑ण पु॒नाति॑।
पु॒वित्रे॑ण हि सोमं पु॒नन्ति॑। वा॒रेण॑ शश्व॑ता तनेत्या॑ह।
वा॒रेण॑ हि सोमं पु॒नन्ति॑। वा॒युः पू॒तः पु॒वित्रे॑णेति॒ नैतया॑
पुनी॑यात्। व्यृ॑द्धा ह्ये॒षा। अ॒तिप॒वित॑स्यैतया॑ पुनी॑यात्।
कु॒विद॒ङ्गेत्य॑नि॒रुक्त॑या प्राजाप॒त्यया॑ गृह्णाति॥१९॥

अ॒नि॒रुक्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। ए॒कय॑र्चा गृह्णाति।
ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। आ॒श्विनं॑ धृ॒म्रमा॑ल॒भते॑।
अ॒श्विनो॑ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ॑। ताभ्या॑मे॒वास्मै॑ भेष॑जं करोति।
सा॒र॒स्व॒तं मे॒षम्। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैनं॑ भिष॑ज्यति।
ऐ॒न्द्रमृ॑षभꣳ सै॒न्द्र॒त्वाय॑॥२०॥

अक्ष्योर्लोमानि हिरण्यं वसति गृह्णाति भिषज्यत्येकं च॥ [५]

यत्रि॒षु यू॒पैष्वा॑ल॒भेत॑। ब॒हिर्धा॑ऽस्मा॑दिन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑
दध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै॒ जन॑येत्। ए॒कयू॑प आल॑भते।
ए॒क॒धैवा॑स्मिन्निन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ दधाति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
नैतेषां॑ पशू॒नां पु॑रोडाशा॒ भव॑न्ति। ग्र॒हपु॑रोडाशा॒ ह्येते॑। यु॒वꣳ
सु॒राम॑मश्वि॒नेति॑ सर्वदे॒वत्यै॑ याज्यानुवा॒क्ये भव॑तः। सर्वा॑ ए॒व
दे॒वताः॑ प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परि॑क्रीणीयादु॒च्छेष॑णस्य पा॒तारम्। ब्राह्म॑णो
ह्याहु॑त्या उ॒च्छेष॑णस्य पा॒ता। यदि॑ ब्राह्मणं न वि॒न्देत्।
वल्मी॑क॒वपा॒याम॑व नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै
सौ॑त्राम॒ण्यै व्य॑द्धम्। तद॑स्यै समृद्धम्। ना॒ना॒दे॒व॒त्याः प॑शव॑श्च
पु॒रोडा॒शाश्च॑ भवन्ति॒ समृ॑द्धौ। ऐ॒न्द्रः प॑शूनामु॒त्त॒मो भ॑वति।
ऐ॒न्द्रः पु॑रोडा॒शानां॑ प्रथ॒मः॥ २२॥

इ॒न्द्रि॒ये ए॒वास्मै॑ स॒मीचीं॑ दधाति। पु॒रस्ता॑दनूया॒जानां॑
पु॒रोडा॒शैः प्र॑चरति। प॒शवो॒ वै पु॑रोडा॒शाः। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे।
ऐ॒न्द्रमे॒का॑दशकपालं॒ निर्व॑पति। इ॒न्द्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। सा॒वि॒त्रं
द्वा॑दशकपालं॒ प्रसू॑त्यै। वा॒रु॒णं द॑शकपालम्। अ॒न्त॒त ए॒व
वरु॑णम॒व॑ यजते। वड॑बा॒ दक्षि॑णा॥ २३॥

उ॒त वा॒ ए॒षाऽश्व॑ꣳ सू॒ते। उ॒ताऽश्व॑त॒रम्। उ॒त सोमं॑
उ॒त सु॒रा। यथ्सौ॑त्राम॒णी समृ॑द्धौ। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यं प॑शुं
च॑तुर्थम॒तिप॑वितस्या ल॒भते। ब्र॒ह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृ॒ह॒स्प॒तिः।
ब्र॒ह्म॒णैव॑ य॒ज्ञस्य॑ व्य॑द्धमपि॒ वप॑ति। पु॒रोडा॒श॑वा॒नेष॑ प॒शुर्भ॑वति।
न ह्ये॑तस्य॒ ग्रहं॑ गृ॒ह्णन्ति॑। सोम॑प्रतीकाः पि॒तर॑स्तृ॒णुते॑ति
श॒तातृ॑ण्णायाꣳ स॒मव॑नयति॥ २४॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
दक्षि॑णे॒ऽग्नौ जु॑होति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्यै। हि॒र॒ण्यम॑न्त॒रा
धा॑रयति। पू॒तामे॒वैनां॑ जुहोति। श॒तमा॑नं भवति। श॒तायुः॑

पुरुषः श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्रति॑ तिष्ठति। यत्रै॒व
श॑तातृ॒णां धा॒रय॑ति॥२५॥

तन्नि॑दधाति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। पि॒तृन् वा ए॒तस्यै॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं
गच्छ॑ति। य॒ सोमो॑ऽति॒ पव॑ते। पि॒तृणां या॑ज्यानुवा॒क्याभि॑रुप॒
तिष्ठ॑ते। यदे॒वास्य॑ पि॒तृनि॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं गच्छ॑ति। तदे॒वाव॑ रुन्धे।
ति॒सृभि॑रुप॒ तिष्ठ॑ते। तृती॒ये वा इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ता॒ने॒व
प्री॑णाति। अथो॒ त्रीणि॑ वै य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। अध्व॒र्युर॑होता॑
ब्र॒ह्मा। त उप॑तिष्ठन्ते। या॒न्ये॒व य॒ज्ञस्यै॑न्द्रि॒याणि॑। तैरे॒वास्मै॑
भे॒षजं॑ क॑रोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा समवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥ [६]

अ॒ग्नि॒ष्टोम॒मग्र॑ आह॑रति। य॒ज्ञ॒मुखं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
य॒ज्ञ॒मुख॑मे॒वारभ्य॑ स॒वमा॑ क्र॒मते॑। अथै॒षोऽभि॑षेचनीयश्चतु॒-
स्त्रि॒ंशप॑व॒मानो॑ भवति। त्रय॑स्त्रि॒ंशद्वे॑ दे॒वताः॑। ता
ए॒वाऽऽप्रो॑ति। प्र॒जाप॑तिश्चतुस्त्रि॒ंशः। तमे॒वाऽऽप्रो॑ति।
स॒ंशर॑ ए॒ष स्तो॑मा॒नाम॑य॒थापूर्व॑म्। यद्विष॑माः स्तोमाः॑॥२७॥

ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। या॒वा॒न्यव॑मानाः। अ॒न्तः श्ले॑षणं॒ त्वा
अ॒न्यत्। यथ्स॒माः प॑व॒मानाः। तेना॑ऽस॒ंशरः॑। तेन॑ यथापूर्वम्।
आ॒त्मनै॒वाग्नि॑ष्टोमेन॒र्ध्नोति॑। आ॒त्मना॑ पु॒ण्यो भ॑वति। प्र॒जा वा
उ॒क्थानि॑। प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्यो भ॑व॒त्यनु॑ सन्त॑त्यै॥२८॥

स्तोमाः पशव उक्थान्येक च॥ [७]

उप॑ त्वा जा॒मयो॒ गिर॒ इति॑ प्रति॒पद्भव॑ति। वा॒ग्वै वा॒युः।
वा॒च ए॒वैषो॑ऽभिषे॒कः। सर्वा॑सा॒मेव॑ प्र॒जाना॑ः॒ सूय॑ते। सर्वा॑ ए॒नं
प्र॒जा राजे॑ति॒ वद॑न्ति। ए॒तमु॒ त्यन्द॑श् क्षिप॒ इत्या॑ह। आ॒दि॒त्या
वै प्र॒जाः। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सूय॑ते। यन्ति॒ वा ए॒ते य॑ज्ञमु॒खात्।
ये सं॒म्भार्या॑ अ॒क्रन्॑॥२९॥

यदा॑ह प॒वंस्व वा॒चो अ॑ग्रि॒य इति॑। तेनै॒व य॑ज्ञमु॒खान्न॑यन्ति।
अ॒नुष्टु॒क्प्रथ॑मा भ॒वति॑। अ॒नुष्टु॒गुत्त॑मा। वा॒ग्वा अ॑नुष्टु॒क्। वा॒चैव॑
प्र॒यन्ति॑। वा॒चोद्य॑न्ति। उ॒द्व॒तीर्भ॑वन्ति। उ॒द्व॒द्वा अ॑नुष्टु॒भौ रू॒पम्।
आ॒नुष्टु॒भो राज॑न्यः॥३०॥

तस्मा॑दु॒द्व॒तीर्भ॑वन्ति। सौ॒र्य॑नुष्टु॒गुत्त॑मा भ॒वति॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सन्त॑त्यै। यो वै स॒वादे॑ति॒ नैन॑ः स॒व उप॑नमति।
यः सा॒मेभ्य॑ ए॒ति। पा॒पी॒यान्श्च॑सुषु॒वा॒णो भ॑वति। ए॒तानि॒ खलु॑
वै सा॒मानि॑। यत्पृ॒ष्ठानि॑। यत्पृ॒ष्ठानि॑ भ॒वन्ति॥३१॥

तैरे॒व स॒वान्नै॑ति॒। या॒नि दे॒वरा॒जाना॑ः॒ सामा॑नि।
तैर॒मुष्मि॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। या॒नि म॒नुष्य॑रा॒जाना॑ः॒ सामा॑नि।
तैर॒स्मि॑ल्लो॒क ऋ॑ध्नोति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोर् ऋ॑ध्नोति। दे॒वलो॒के
च॑ म॒नुष्य॑लो॒के च॑। ए॒क॒वि॒ंशो॑ऽभिषे॒चनी॑य॒स्योत्त॑मो भ॒वति॑।
ए॒क॒वि॒ंशः॑ के॒शव॑प॒नीय॑स्य प्रथ॒मः। स॒प्त॒द॒शो द॑श॒पेयः॥३२॥

वि॒द्वा ए॑क॒वि॒ंशः॑। रा॒ष्ट्रं स॑प्त॒द॒शः। वि॒शं ए॒वैत॑न्म॒ध्यतो॑-
ऽभिषि॑च्यते। तस्मा॑द्वा ए॒ष वि॒शां प्रि॒यः। वि॒शो हि

मध्यतोऽभिषिच्यते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति।
तथ्सुवर्गं लोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहति।
अतिजनं वेयात्। उद्वा माघेत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो
भवति। इममेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अक्रत्राजन्यो भवन्ति दशपेयो माघेन्नोणिं च॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्रुक्मौ भवतः।
आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा
अभिषिच्यमानस्याऽऽपः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तथ्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यद्रुक्ममन्तर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्या-
निर्घाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्।
आयुष्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्।
तेजस्या एवैनमुभयति क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्या
एवैनमुभयति क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षरोऽष्टौ च॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजसूयेन यजत
इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा।
अथ संवत्सरमाप्नोति। यावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि।
तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति।
अग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति।
 व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवार्धमासयोः प्रति तिष्ठति।
 अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव मासयोः
 प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव समानपक्षे पुण्याहे
 स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपशव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी।
 गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती
 कृतेत्याहुः। यदेनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा
 एषाऽहीनस्याहर्भवते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती
 कृता। अथ पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं
 विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्येवास्मा उच्छति। अथो तम एवाप
 हते। अग्निष्टोममन्तत आ हरति। अग्निः सर्वा देवताः।
 देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशव्यः सप्त च॥

[१०]

वरुणस्य जामि वा ईश्वर आग्नेयमिन्द्रस्य यज्ञिष्वग्निष्टोममुप त्वेयं वै रजताऽप्रतिष्ठितो दश॥१०॥

वरुणस्य यदश्विभ्यां यज्ञिषु तस्मादुद्वतीः सप्तत्रिंशत्॥३७॥

वरुणस्य प्रति तिष्ठति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् २ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अङ्गिरसो वै सूत्रमांसत। तेषां पृश्निर्घर्मधुगासीत्। सर्जीषेणाजीवत्। तैऽब्रुवन्। कस्मै नु सूत्रमांस्महे। यैऽस्या ओषधीर्न जनयाम् इति। ते दिवो वृष्टिमसृजन्त। यावन्तः स्तोका अवापद्यन्त। तावतीरोषधयोऽजायन्त। ता जाताः पितरो विषेणालिम्पन्॥१॥

तासां जग्ध्वा रुप्यन्त्यैत्। तैऽब्रुवन्। क इदमित्थमकरिति। वयं भागधेयमिच्छमाना इति पितरोऽब्रुवन्। किं वो भागधेयमिति। अग्निहोत्र एव नोऽप्यस्त्वित्यब्रुवन्। तेभ्य एतद्भागधेयं प्रायच्छन्। यद्धुत्वा निमार्ष्टि। ततो वै त ओषधीरस्वदयन्। य एवं वेद॥२॥

स्वदन्तेऽस्मा ओषधयः। ते वथ्समुपावासृजन्। इदं नो हव्यं प्रदापयेति। सोऽब्रवीद्वरं वृणै। दश मा रात्रीर्जातं न दोहन्। आसङ्गवं मात्रा सह चराणीति। तस्माद्वथ्सं जातं दश रात्रीर्न दुहन्ति। आसङ्गवं मात्रा सह चरति। वारैवृतुः ह्यस्य। तस्माद्वथ्सं सः सृष्टधयः रुद्रो घातुकः। अति हि सन्धान्धयति॥३॥

प्रजापतिरग्निमसृजत। तं प्रजा अन्वसृज्यन्त। तमभाग
उपास्त। सोऽस्य प्रजाभिरपाक्रामत्। तमवरुथ्समानो-
ऽन्वैत्। तमवरुधं नाशक्रोत्। स तपोऽतप्यत।
सोऽग्निरुपांरमतातापि वै स्य प्रजापतिरिति। स
रराटादुदमृष्ट॥४॥

तदघृतमभवत्। तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टाः।
ताअ्यैष्ठलक्ष्मी प्राजापत्येत्याहुः। यद्रराटादुदमृष्ट। तस्माद्रराटे
केशा न सन्ति। तदग्नौ प्रागृह्णात्। तद्वचिकिथ्सत्।
जुहवानी(३) मा हौषा(३)मिति। तद्वचिकिथ्सायै जन्म।
य एवं विद्वान् विचिकिथ्सति॥५॥

वसीय एव चेतयते। तं वाग्भ्यवदञ्जुहुधीति। सोऽब्रवीत्।
कस्त्वमसीति। स्वैव ते वागित्यब्रवीत्। सोऽजुहोथ्स्वाहेति।
तथ्स्वाहाकारस्य जन्म। य एवङ्स्वाहाकारस्य जन्म वेद।
करोति स्वाहाकारेण वीर्यम्। यस्यैवं विदुषः स्वाहाकारेण
जुह्वति॥६॥

भोगायैवास्य हुतं भवति। तस्या आहुत्यै पुरुषमसृजत।
द्वितीयमजुहोत्। सोऽश्वमसृजत। तृतीयमजुहोत्। स गाम-
सृजत। चतुर्थमजुहोत्। सोऽविमसृजत। पञ्चममजुहोत्।
सोऽजामसृजत॥७॥

सोऽग्निरभिभेत्। आहुतीभिर्वै माऽऽप्नोतीति। स प्रजापतिं
पुनः प्राविशत्। तं प्रजापतिरब्रवीत्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्।

किं भागधेयमभि जनिष्य इति। तुभ्यमेवेदं हूयात्।
इत्यब्रवीत्। स एतद्भागधेयमभ्यजायत। यदग्निहोत्रम्॥८॥

तस्मादग्निहोत्रमुच्यते। तद्धूयमानमादित्योऽब्रवीत्। मा
हौषीः। उभयोर्वै नावेतदिति। सोऽग्निरब्रवीत्। कथं नौ
होष्यन्तीति। सायमेव तुभ्यं जुहवन्। प्रातर्मह्यमित्यब्रवीत्।
तस्मादग्नये सायं हूयते। सूर्याय प्रातः॥९॥

आग्नेयी वै रात्रिः। ऐन्द्रमहः। यदनुदिते सूर्ये प्रातर्जुह्यात्।
उभयमेवाग्नेयं स्यात्। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। तथाऽग्नये
सायं हूयते। सूर्याय प्रातः। रात्रिं वा अनु प्रजाः प्र जायन्ते।
अह्ना प्रति तिष्ठन्ति। यथ्सायं जुहोति॥१०॥

प्रेव तेन जायते। उदिते सूर्ये प्रातर्जुहोति। प्रत्येव तेन
तिष्ठति। प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतदग्निहोत्रं
मिथुनमपश्यत्। तदुदिते सूर्येऽजुहोत्। यजुषाऽन्यत्।
तूष्णीमन्यत्। ततो वै स प्राजायत। यस्यैवं विदुष उदिते
सूर्येऽग्निहोत्रं जुहोति॥११॥

प्रेव जायते। अथो यथा दिवा प्रजानन्नेति। तादृगेव तत्।
अथो खल्वाहुः। यस्य वै द्वौ पुण्यौ गृहे वसंतः। यस्तयोरन्यं
राधयत्यन्यं न। उभौ वाव स तावच्छ्रुतीति। अग्निं वावा-
ऽऽदित्यः सायं प्र विशति। तस्मादग्निर्दूरान्नक्तं ददृशे। उभे

हि तेजसी सम्पद्येते॥१२॥

उद्यन्तं वावाऽऽदित्यमग्निरनुं समारोहति। तस्माद्धूम
एवाग्नेर्दिवा ददृशे। यदग्नये सायं जुहुयात्। आ सूर्याय
वृश्चेत। यथ्सूर्याय प्रातर्जुहुयात्। आऽग्नये वृश्चेत। देवताभ्यः
समदं दध्यात्। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्येव सायं
होतव्यम्। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति प्रातः।
तथोभाभ्यां सायं हूयते॥१३॥

उभाभ्यां प्रातः। न देवताभ्यः समदं दधाति। अग्निर्ज्योति-
रित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। प्रजा ज्योतिरित्याह। प्रजा एवास्मै
प्र जनयति। सूर्यो ज्योतिरित्याह। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो
दधाति। ज्योतिरग्निः स्वाहेत्याह। प्रजा एव प्रजाता अस्यां
प्रतिष्ठापयति॥१४॥

तूष्णीमुत्तरामाहुतिं जुहोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
यदुदिते सूर्ये प्रातर्जुहुयात्। यथाऽतिथये प्रद्वृताय
शून्यायावसथायाहार्यं हरन्ति। तादृगेव तत्। काऽऽह
ततस्तद्भवतीत्याहुः। यथ्स न वेद। यस्मै तद्धरन्तीति।
तस्माद्यदौषसं जुहोति। तदेव सम्प्रति। अथो यथा
प्रार्थमौषसं परिवेवेष्टि। तादृगेव तत्॥१५॥

अमृष्टं विचिकिर्धमंति जुह्वत्यजामसृजताग्निहोत्रं सूर्याय प्रातर्जुहोति जुह्वति सम्पद्येते हूयते स्थापयति सम्प्रति द्वे

रुद्रो वा ए॒षः। यद॒ग्निः। पत्नी॑ स्था॒ली। यन्मध्ये-
 ऽग्नेर॑धि॒श्रये॑त्। रु॒द्राय॑ पत्नी॒मपि॑ दध्यात्। प्र॒मायु॑का स्यात्।
 उदी॒चोऽङ्गा॑रान्नि॒रूह्या॑धिं श्रयति। पत्न्यै॑ गोपी॒थाय॑।
 व्य॒न्तान्क॑रोति। तथा॒ पत्य॑प्र॒मायु॑का भवति॥१६॥

घ॒र्मो वा ए॒षोऽशा॑न्तः। अ॒हर॑हः प्र वृ॒ज्यते। यद॒ग्नि॑होत्रम्।
 प्रति॑षि॒श्वेत्प॒शुकाम॑स्य। शा॒न्तमि॑व हि प॒शव्य॑म्। न प्रति॑-
 षि॒श्वेद्ब्र॑ह्मवर्च॒सकाम॑स्य। समि॑द्धमि॒व हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो
 खलु॑। प्रति॑षि॒च्यमे॒व। यत्प्रति॑षि॒ञ्चति॑॥१७॥

तत्प॑श॒व्यम्। य॒ज्जु॑होति। तद्ब्र॑ह्मवर्च॒सि। उ॒भय॑मे॒वाकः॑।
 प्रच्यु॑तं वा ए॒तद॒स्माल्लो॒कात्। अ॒गतं॑ दे॒वलोक॑म्। यच्छ्रु॑तं
 ह॒विरन॑भि॒घारि॑तम्। अ॒भि द्यो॑तयति। अ॒भ्येवैन॑द्धारयति।
 अथो॑ दे॒वत्रै॒वैन॑द्गमयति॥१८॥

पर्य॑ग्नि करोति। रक्ष॑सामप॒हत्यै। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति।
 त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। यत्प्रा॒चीन॑मु॒द्वास॑येत्।
 यज॑मानं शु॒चाऽर्प॑येत्। यद॑क्षि॒णा। पि॒तृदे॒वत्य॑ः स्यात्।
 यत्प्र॒त्यक्॑॥१९॥

पत्नी॑ः शु॒चाऽर्प॑येत्। उ॒दीची॑नमु॒द्वास॑यति। ए॒षा वै
 दे॒वमनु॑ष्याणां शान्ता दिक्। तामे॒वैन॑दनु॒द्वास॑यति शान्त्यै॑।
 वर्त्म करोति। य॒ज्ञस्य॑ सन्त॒त्यै। निष्ट॑पति। उपै॒व तथ्स्त्वृ॑णाति।
 च॒तुरु॑न्नयति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑॥२०॥

प॒शूने॒वाव॑ रु॒न्धे। सर्वा॑न्पू॒र्णानु॑न्नयति। सर्वे॑ हि पु॒ण्या रा॒द्धाः।
अ॒नूच॑ उ॒न्नय॑ति। प्र॒जाया॑ अ॒नूची॑न॒त्वाय॑। अ॒नूच्ये॒वास्य॑ प्र॒जा-
ऽर्धु॑का भवति। सम्मृ॑शति॒ व्यावृ॑त्त्यै। नाहो॑ष्यन्नुप॑ सादयेत्।
यदहो॑ष्यन्नुपसा॒दये॑त्। यथा॒ऽन्यस्मा॑ उपनि॒धाय॑॥२१॥

अ॒न्यस्मै॑ प्र॒यच्छ॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। आ॒ऽस्मै॑ वृ॒श्चेत॑।
यदे॒व गा॒र्हप॑त्येऽधि॒ श्रय॑ति। तेन॑ गा॒र्हप॑त्यं प्रीणाति।
अ॒ग्नि॑र॒बिभे॑त्। आहु॑तयो॒ माऽत्यै॑ष्यन्तीति॑। स ए॒ताः
स॒मिध॑मपश्यत्। तामा॑ऽधत्त। ततो॒ वा अ॒ग्नावाहु॑तयो-
ऽधि॒यन्त॑॥२२॥

यदे॑नः स॒मय॑च्छत्। तथ्स॒मिधः॑ स॒मित्त्व॑म्। स॒मिध॑मा
द॒धाति॑। स॒मेवैनं॑ यच्छति। आहु॑तीनां धृ॒त्यै। अथो॑
अ॒ग्नि॒होत्र॑मेवेध्मव॑त्करोति। आहु॑तीनां प्र॒ति॑ष्ठित्यै। ब्र॒ह्म॒वादि॑नो
वदन्ति। यदे॒काः स॒मिध॑मा॒धाय॑ द्वे आहु॑ती जुहोति। अथ॒
कस्याः॑ स॒मिधि॑ द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोतीति॑॥२३॥

यद्वे स॒मिधा॑वा द॒ध्यात्। भ्रातृ॑व्यमस्मै जनयेत्। एकाः॑
स॒मिध॑मा॒धाय॑। यजु॑षा॒ऽन्यामाहु॑तिं जुहोति। उ॒भे ए॒व
स॒मिद्व॑ती आहु॑ती जुहोति। नास्मै॒ भ्रातृ॑व्यं जनयति।
आदी॑प्तायां जुहोति। स॒मिद्ध॑मिव॒ हि ब्र॑ह्मवर्च॒सम्। अथो॑
यथा॑ऽति॒थिं ज्योति॑ष्कृत्वा प॒रि वेवै॑ष्टि। ता॒दृगे॒व तत्।
च॒तुरु॑न्नयति। द्विजु॑होति। तस्मा॑द्वि॒पाच्चतु॑ष्पादमत्ति। अथो॑
द्वि॒पद्ये॒व चतु॑ष्पदः प्र॒ति॑ष्ठापयति॥२४॥

भवति प्रतिषिञ्चति गमयति प्रत्यक्षशवं उपनिधायान्प्रयन्तेति तच्चत्वारि च॥ [३]

उत्तरावर्ती वै देवा आहुतिमजुहवुः। अवाचीमसुराः। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यं कामयेत वसीयान्थस्यादिति। कनीयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं भूयो जुहुयात्। एषा वा उत्तरावत्याहुतिः। तान्देवा अजुहवुः। ततस्तेऽभवन्॥ २५॥

यस्यैवं जुहति। भवत्येव। यं कामयेत पापीयान्थस्यादिति। भूयस्तस्य पूर्वं हुत्वा। उत्तरं कनीयो जुहुयात्। एषा वा अवाच्याहुतिः। तामसुरा अजुहवुः। ततस्ते पराऽभवन्। यस्यैवं जुहति। परैव भवति॥ २६॥

हुत्वोप सादयत्यजामित्वाय। अथो व्यावृत्तयै। गार्हपत्यं प्रतीक्षते। अननुध्यायिनमेवैनं करोति। अग्निहोत्रस्य वै स्थाणुरस्ति। तं य ऋच्छेत्। यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। एष वा अग्निहोत्रस्य स्थाणुः। यत्पूर्वाऽऽहुतिः। तां यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥ २७॥

यज्ञस्थाणुमृच्छेत्। अतिहाय पूर्वमाहुतिं जुहोति। यज्ञस्थाणुमेव परि वृणक्ति। अथो भ्रातृव्यमेवात्वाऽति क्रामति। अवाचीनं सायमुपमार्ष्टि। रेतं एव तदधाति। ऊर्ध्वं प्रातः। प्र जनयत्येव तत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। चतुरुन्नयति॥ २८॥

द्विर्जुहोति। अथ कं द्वे आहुती भवतु इति। अग्नौ वैश्वानर

इति ब्रूयात्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यद्वाह्मणः। हुत्वा द्विः प्राश्नाति। अग्रावेव वैश्वानरे द्वे आहुती जुहोति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमार्ष्टि। द्विः प्राश्नाति॥ २९॥

षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतून्नेव प्रीणाति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं देवत्यमग्निहोत्रमिति। वैश्वदेवमिति ब्रूयात्। यद्यजुषा जुहोति। तदैन्द्राग्रम्। यत्तूष्णीम्। तत्प्राजापत्यम्॥ ३०॥

यन्निमार्ष्टि। तदोषधीनाम्। यद्वितीयम्। तत्पितृणाम्। यत्प्राश्नाति। तद्गर्भाणाम्। तस्माद्गर्भा अनंश्नन्तो वर्धन्ते। यदाचामति। तन्मनुष्याणाम्। उदङ्घर्यावृत्याचामति॥ ३१॥

आत्मनो गोपीथाय। निर्णेनेक्ति शुद्धौ। निष्टपति स्वगाकृत्यै। उद्दिशति। सत्सर्षीनेव प्रीणाति। दक्षिणा पर्यावर्तते। स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते। तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरः। अथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते। हुत्वोप समिन्धे॥ ३२॥

ब्रह्मवर्चसस्य समिद्धौ। न बर्हिरनु प्र हरेत्। असंस्थितो वा एष यज्ञः। यदग्निहोत्रम्। यदनु प्रहरेत्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। तस्मान्नानु प्रहृत्यम्। यज्ञस्य सन्तत्यै। अपो नि नयति। अवभृथस्यैव रूपमकः॥ ३३॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। अग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः। किं प्रायणमग्निहोत्रमिति। वत्सो वा अग्निहोत्रस्य प्रायणम्। अग्निहोत्रं यज्ञानाम्। तस्य पृथिवी सदः। अन्तरिक्षमाग्नीद्धम्। द्यौरहविर्धानम्। दिव्या आपः प्रोक्षणयः। ओषधयो बरुहिः॥ ३४॥

वनस्पतय इध्मः। दिशः परिधयः। आदित्यो यूपः। यजमानः पशुः। समुद्रोऽवभृथः। संवत्सरः स्वगाकारः। तस्मादाहिताग्नेः सर्वमेव बर्हिष्यं दत्तं भवति। यत्सायं जुहोति। रात्रिमेव तेन दक्षिण्यां कुरुते। यत्प्रातः॥ ३५॥

अहरेव तेन दक्षिण्यं कुरुते। यत्ततो ददाति। सा दक्षिणा। यावन्तो वै देवा अहुतमादन्। ते पराऽभवन्। त एतदग्निहोत्रं सर्वस्यैव समवदाया जुहवुः। तस्मादाहुः। अग्निहोत्रं वै देवा गृहाणां निष्कृतिमपश्यन्निति। यत्सायं जुहोति। रात्रिया एव तद्धुताद्याय॥ ३६॥

यजमानस्यापराभावाय। यत्प्रातः। अहं एव तद्धुताद्याय। यजमानस्यापराभावाय। यत्ततोऽश्नाति। हुतमेव तत्। द्वयोः पयसा जुहुयात्पशुकामस्य। एतद्वा अग्निहोत्रं मिथुनम्। य एवं वेद। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते॥ ३७॥

इमामेव पूर्वया दुहे। अमूमुत्तरया। अधिश्रित्योत्तरमा

नयति। योनावेव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने। आज्येन
जुहुयात्तेजस्कामस्य। तेजो वा आज्यम्। तेजस्व्येव भवति।
पर्यसा पशुकामस्य। एतद्वै पशूनां रूपम्। रूपेणैवास्मै
पशूनव रुन्धे॥३८॥

पशुमानेव भवति। दुधेन्द्रियकामस्य। इन्द्रियं वै दधि।
इन्द्रियाव्येव भवति। यवाग्वौ ग्रामकामस्यौषधा वै मनुष्याः।
भागधेयेनैवास्मै सजातानव रुन्धे। ग्राम्येव भवति। अयंज्ञो
वा एषः। योऽसामा॥३९॥

चतुरुन्नयति। चतुरक्षरं रथन्तरम्। रथन्तरस्यैष वर्णः।
उपरीव हरति। अन्तरिक्षं वामदेव्यम्। वामदेव्यस्यैष वर्णः।
द्विर्जुहोति। द्व्यक्षरं बृहत्। बृहत् एष वर्णः। अग्निहोत्रमेव
तत्सामन्वत्करोति॥४०॥

यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो वेद। उपैनमुपसदो
नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्। उन्नीयोपं सादयति।
पृथिवीमेव प्रीणाति। होष्यन्नुपसादयति। अन्तरिक्षमेव
प्रीणाति। हुत्वोपं सादयति। दिवंमेव प्रीणाति। एता वा
अग्निहोत्रस्योपसदः॥४१॥

य एवं वेद। उपैनमुपसदो नमन्ति। विन्दत उपसत्तारम्।
यो वा अग्निहोत्रस्याश्रावितं प्रत्याश्रावितं होतारं
ब्रह्माणं वषट्कारं वेद। तस्य त्वेव हुतम्। प्राणो वा

अ॒ग्नि॒हो॒त्रस्या॒श्रा॒वितम् । अ॒पा॒नः प्र॒त्याश्रा॒वितम् । मनो॒ होता॑ ।
चक्षु॑र्ब्र॒ह्मा । नि॒मे॒षो व॑ष॒ट्कारः ॥४२॥

य ए॒वं वेद॑ । तस्य॒ त्वे॒व हु॑तम् । सा॒यं या॒वा॑नश्च॒ वै
दे॒वाः प्रा॑त॒र्यावा॑णश्चा॒ग्नि॒हो॒त्रिणो॑ गृ॒हमा॑गच्छन्ति । तान् यन्न
त॒र्पये॑त् । प्र॒जया॑ऽस्य प॒शुभि॑र्वि ति॒ष्ठेरन् । यत्त॒र्पये॑त् । तृ॒प्ता ए॑नं
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्त॒र्पये॒युः । स॒जूर्दे॒वैः सा॒यं या॒व॑भि॒रिति॑ सा॒यं
स॒मृ॒शति॑ । स॒जूर्दे॒वैः प्रा॑त॒र्यावा॑भि॒रिति॑ प्रा॒तः । ये चै॒व दे॒वाः
सा॒यं या॒वा॑नो॒ ये च॑ प्रा॒त॒र्यावा॑णः ॥४३॥

ताने॒वोभ॑या॑ऽस्त॒र्पय॑ति । त ए॑नं तृ॒प्ताः प्र॒जया॑ प॒शुभि॑स्त॒र्प॒य॒न्ति । अ॒रु॒णो ह॑ स्मा॒होप॑वेशिः । अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒वाह॑ । सा॒यं
प्रा॑त॒र्वज्रं॑ भ्रातृ॒व्येभ्यः॑ प्र ह॑रामि । तस्मा॒न्मत्पा॑पीया॑सो
भ्रातृ॒व्या इति॑ । च॒तुरु॑न्नयति । द्वि॒र्जु॒होति॑ । स॒मि॒त्स॒प्त॒मी ।
स॒प्तप॑दा श॒क्र॒री । शा॒क्र॒रो वज्रः॑ । अ॒ग्नि॒हो॒त्र ए॒व त॒त्सा॒यं
प्रा॑त॒र्वज्रं॑ यज॑मानो भ्रातृ॒व्याय॑ प्र ह॑रति । भव॑त्या॒त्मनो॑ ।
परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॒व्यो भ॑वति ॥४४॥

ब॒र्हिः प्रा॑त॒र्हुता॑द्याय जा॒यते॑ रु॒न्धेऽस्मा॑ करोत्ये॒ता वा अ॑ग्नि॒होत्र॑स्यो॒पस॑दो वष॒ट्कारश्च॑ प्रा॒त॒र्यावा॑णो वज्र॒स्त्रीणि॑ च ॥ [५]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यताऽऽत्म॒न्वन्मे॑ जा॒येते॑ति । सोऽजु॑होत् ।
तस्या॑ऽऽत्म॒न्वद॑जायत । अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्यः । तेऽब्रु॑वन् ।
प्र॒जाप॑तिर॒होषी॑दात्म॒न्वन्मे॑ जा॒येते॑ति । तस्य॑ व॒यम॑जनिष्महि ।
जा॒य॑तान्न आत्म॒न्वदि॑ति तेऽजु॑हवुः । प्रा॒णाना॑म॒ग्निः । त॒नुवै॑
वा॒युः ॥४५॥

चक्षुष आदित्यः। तेषां हुतादजायत गौरेव। तस्यै
पयंसि व्यायच्छन्त। मम हुतादजनि ममेति। ते
प्रजापतिं प्रश्नमायन्। स आदित्योऽग्निमब्रवीत्। यतरो
नो जयात्। तन्नौ सहासदिति। कस्यै कोऽहौषीदिति
प्रजापतिरब्रवीत्कस्यै क इति। प्राणानामहमित्यग्निः॥४६॥

तनुवा अहमिति वायुः। चक्षुषोऽहमित्यादित्यः। य एव
प्राणानामहौषीत्। तस्य हुतादजनीति। अग्नेरहुतादजनीति।
तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वम्। गौर्वा अग्निहोत्रम्। य एव
वेद गौरग्निहोत्रमिति। प्राणापानाभ्यामेवाग्निः समर्धयति।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति॥४७॥

य एवं वेद। तौ वायुरब्रवीत्। अनु मा भजतमिति।
यदेव गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीयमभ्युद्ववान्। तेन त्वां
प्रीणानित्यब्रूताम्। तस्माद्यद्गार्हपत्येऽधिश्रित्याहवनीय-
मभ्युद्ववति। वायुमेव तेन प्रीणाति। प्रजापतिर्देवताः
सृजमानः। अग्निमेव देवतानां प्रथममसृजत। सोऽन्यदा-
लभ्यमवित्वा॥४८॥

प्रजापतिमभि पर्यावर्तत। स मृत्योरबिभेत्।
सोऽमुमादित्यमात्मनो निरमिमीत। तं हुत्वा पराङ्मुख्यवर्तत।
ततो वै स मृत्युमपाजयत्। अपं मृत्युं जयति। य एव
वेद। तस्माद्यस्यैवं विदुषः। उत्तैकाहमुत ब्रह्म न जुह्वति।
हुतमेवास्य भवति। असौ ह्यादित्योऽग्निहोत्रम्॥४९॥

तनुर्वै वायुरग्निर्भवत्यवित्वा भवत्येकं च॥ [६]

रौ॒द्रं ग॒र्विं वा॒य॒व्य॑मु॒प॑सृष्टम्। आ॒श्विनं दु॒ह्य॑मा॒नम्।
सौ॒म्यं दु॒ग्ध॑म्। वा॒रु॒णम॑धि श्रितम्। वै॒श्व॒दे॒वा भि॒न्द॒वः।
पौ॒ष्णमु॑द॒न्तम्। सा॒र॒स्व॒तं वि॒ष्य॑न्द॒मानम्। मै॒त्रं श॑रः।
धा॒तुरु॑द्वा॒सित॑म्। बृ॒ह॒स्प॒तेरु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः प्र॑ क्रा॒न्तम्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रि॑यमा॒णम्। ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॒सन्न॑म्। अ॒ग्नेः पूर्वा॑-
ऽऽह॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रुत्त॑रा। ऐ॒न्द्रं हु॑तम्॥५०॥

उद्वासितं सप्त च॥ [७]

द॒क्षि॒ण॒त उ॒प॑ सृजति। पि॒तृ॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति।
प्रा॒ची॒मा वर्त॑यति। दे॒व॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। उ॒दी॒ची॒मावृ॑त्य
दो॒ग्धि। म॒नु॒ष्य॒लो॒कमे॒व तेन॑ जयति। पूर्वा॑ दु॒ह्या॒ज्येष्ठ॑स्य
ज्यै॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ ग॒त॒श्रीः स्या॑त्। अ॒प॒रौ दु॒ह्या॒त्कनि॑ष्ठस्य
का॒नि॒ष्ठि॒ने॒यस्य॑। यो वा॑ बु॒भू॒षेत्॥५१॥

न सं मृ॑शति। पा॒प॒व॒स्य॒सस्य॑ व्यावृ॑त्त्यै। वा॒य॒व्यं वा॑
ए॒तदु॑प॒सृष्ट॑म्। आ॒श्विनं दु॒ह्य॑मा॒नम्। मै॒त्रं दु॒ग्ध॑म्। अ॒र्य॒म्ण
उ॒द्वा॒स्य॑मा॒नम्। त्वा॒ष्ट्रमु॑न्नी॒यमा॑नम्। बृ॒ह॒स्प॒तेरु॒न्नी॑तम्। स॒वि॒तुः
प्र॒क्रा॑न्तम्। द्या॒वापृ॑थि॒व्यं ह्रि॑यमा॒णम्॥५२॥

ऐ॒न्द्रा॒ग्नमु॑प॒ सादि॑तम्। सर्वा॑भ्यो वा ए॒ष दे॒वता॑भ्यो जुहोति।
योऽग्नि॑हो॒त्रं जु॑होति। यथा॒ खलु॒ वै धे॒नुं ती॒र्थे त॑र्पयति।
ए॒वम॑ग्नि॒हो॒त्री यज॑मानं तर्पयति। तृ॒प्य॑ति प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। प्र
सु॒व॒र्गं लो॒कं जा॑नाति। पश्य॑ति पु॒त्रम्। पश्य॑ति पौ॒त्रम्। प्र

प्र॒जया॑ प॒शुभिर्मि॑थुनैर्जा॑यते। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्नि॒होत्रं जु॑हति।
य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑॥५३॥

बुभूषेद्वियमाणञ्जायते द्वे च॥ ————— [८]

त्रयो॒ वै प्रै॑यमे॒धा आ॑सन्। तेषां॒ त्रिरे॒कोऽग्नि॑होत्रम॑जुहोत्।
द्विरे॒कः। स॒कृदे॒कः। तेषां॒ यस्त्रि॑रजुहोत्। स ऋ॒चाऽजु॑होत्।
यो द्विः। स यजु॑षा। यः स॒कृत्। स तू॒ष्णीम्॥५४॥

यश्च॒ यजु॑षाऽजुहोद्यश्च॑ तू॒ष्णीम्। तावु॒भावा॑र्धुताम्।
तस्मा॒द्यजु॑षाऽऽहु॑तिः पूर्वा॑ होत॒व्या। तू॒ष्णीमु॑त्तरा। उ॒भे ए॒वर्धौ॑
अ॒व॑ रुन्धे। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः स्वा॑हेति॑ सा॒यं जु॑होति।
रेत॑ ए॒व तद्द॑धाति। सू॒र्यो ज्यो॑ति॒ज्योति॑ः सू॒र्यः स्वा॑हेति॑
प्रा॒तः। रेत॑ ए॒व हितं॑ प्र ज॑नयति। रेतो॒ वा ए॒तस्य॑ हितं॑ न
प्र जा॑यते॥५५॥

यस्या॑ग्नि॒होत्रम॑हु॒तः॒ सूर्यो॑ऽभ्यु॑देति॑। यद्यन्ते॒ स्यात्। उ॒न्नीय॑
प्रा॒दुदा॑द्रवेत्। स उ॒प॒साद्या॑तमि॒तोरा॑सीत। स य॒दा ता॒म्यैत्।
अथ॒ भूः स्वा॑हेति॑ जुहुयात्। प्र॒जाप॑तिर्वै भू॒तः। तमे॒वोपा॑सरत्।
स ए॒वैनं॑ तत् उ॒न्नय॑ति। ना॒र्तिमा॑च्छति॑ यज॑मानः॥५६॥

तूष्णीं जायते यजमानः॥ ————— [९]

यद्ग॒ग्निमु॒द्धर॑ति। वस॑वस्तर्ह्य॒ग्निः। तस्मि॒न् यस्य॑ तथा॑विधे
जुह॑ति। वसु॑ष्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्रं॑ हु॒तं भ॑वति। निहि॑तो
धू॒पाय॑च्छेते। रु॒द्रास्तर्ह्य॒ग्निः। तस्मि॒न् यस्य॑ तथा॑विधे जुह॑ति।

रुद्रेष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। प्रथममिध्ममर्चिरा लभते।
आदित्यास्तर्ह्यग्निः॥५७॥

तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। आदित्येष्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। सर्व एव सर्वश इध्म आदीप्तो भवति। विश्वे देवास्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। विश्वेष्वेवास्य देवेष्वग्निहोत्रं हुतं भवति। नितरामर्चिरुपावैति लोहिनीकेव भवति। इन्द्रस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥५८॥

अङ्गारा भवन्ति। तेभ्योऽङ्गारेभ्योऽर्चिरुदैति। प्रजापतिस्तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। प्रजापतावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। शरोऽङ्गारा अध्यूहन्ते। ब्रह्म तर्ह्यग्निः। तस्मिन् यस्य तथाविधे जुहति। ब्रह्मन्नेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। वसुषु रुद्रेष्वेवास्त्येषु विश्वेषु देवेषु। इन्द्रे प्रजापतौ ब्रह्मन्। अपरिवर्गमेवास्यैतासु देवतासु हुतं भवति। यस्यैवं विदुषोऽग्निहोत्रं जुहति। य उ चैनदेवं वेद॥५९॥

आदित्यास्तर्ह्यग्निर्इन्द्र एवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति देवेषु चत्वारि च (यदग्निर्हितः प्रथमं सर्व एव नितरामङ्गाराः

शरोऽङ्गारा ब्रह्म वसुष्वष्टौ॥)॥ [१०]

ऋतं त्वा सत्येन परिषिञ्चामीति सायं परिषिञ्चति। सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति प्रातः। अग्निर्वा ऋतम्। असावादित्यः

स॒त्यम्। अ॒ग्निमे॒व तदा॑दि॒त्येन॑ सा॒यं परि॑षिञ्चति। अ॒ग्निना॑-
 ऽऽदि॒त्यं प्रा॒तः सः। याव॑द॒होरा॒त्रे भव॑तः। ताव॑दस्य लो॒कस्य॑।
 ना॒र्तिर्न रि॒ष्टिः। नान्तो॑ न पर्य॒न्तो॑ऽस्ति। यस्यै॒वं वि॒दुषो॑ऽग्निहो॒त्रं
 जुह्व॑ति। य उ॒चैन॑दे॒वं वेद॑॥६०॥

अ॒स्ति द्वे च॑॥

[११]

अङ्गिरसः प्रजापतिरग्निः रुद्र उत्तरावर्ती ब्रह्मवादिनोऽग्निहोत्रप्रायणा यज्ञाः प्रजापतिरकामयताऽऽत्मन्बद्रो ब्रह्मविं दक्षिणतस्त्वयो

वे यदग्निमृतं त्वां सत्येनैकादश॥११॥

अङ्गिरसः प्रेव तेनं पशूनेव यन्निमाष्टि यो वा अग्निहोत्रस्योपसदो दक्षिणतः षष्टिः॥६०॥

अङ्गिरसो य उचैनदेवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके प्रथमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरकामयत प्रजाः सृजेयेति। स एतं दशहोतारम-
पश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बेऽजुहोत्। ततो वै स प्रजा
असृजत। ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामन्। ता ग्रहेणागृह्णात्।
तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। यः कामयेत् प्रजायेयेति। स दशहोतारं
मनसाऽनुद्रुत्य दर्भस्तम्बे जुहुयात्। प्रजापतिर्वै दशहोता॥१॥

प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। मनसा जुहोति। मन इव
हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। पूर्णया जुहोति। पूर्ण इव हि
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। न्यूनया जुहोति। न्यूनाद्धि प्रजा-
पतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै॥२॥

दर्भस्तम्बे जुहोति। एतस्माद्वै योनेः प्रजापतिः प्रजा
असृजत। यस्मादेव योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत।
तस्मादेव योनेः प्रजायते। ब्राह्मणो दक्षिणत उपोस्ते।
ब्राह्मणो वै प्रजानामुपद्रष्टा। उपद्रष्टुमत्येव प्रजायते। ग्रहो
भवति। प्रजानां सृष्टानां धृत्यै। यं ब्राह्मणं विद्यां विद्वांसं
यशो नर्च्छेत्॥३॥

सोऽरण्यं परेत्य। दर्भस्तम्बमुद्रुत्य। ब्राह्मणं दक्षिणतो
निषाद्य। चतुर्होतृन्व्याचक्षीत। एतद्वै देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म।
यच्चतुर्होतारः। तदेव प्रकाशं गमयति। तदेनं प्रकाशं गतम्।

प्र॒का॒शं प्र॒जानां॑ गमयति। द॒र्भ॒स्त॒म्बमु॒द्रथ्य॒ व्याच॑ष्टे॥ ४॥

अ॒ग्नि॒वान् वै द॑र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नि॒वत्ये॒व व्याच॑ष्टे। ब्रा॒ह्म॒णो द॑क्षिण॒त उपा॑स्ते। ब्रा॒ह्म॒णो वै प्र॒जानां॑मुप॒द्रष्टा। उ॒प॒द्रष्टु॒मत्ये॒वैनं॑ यशं ऋच्छति। ई॒श्वर॑न्तं यशो॒र्तो॒रित्या॑हुः। यस्यान्ते॑ व्याचष्ट इति॑। वर॒स्तस्मै॒ देयः॑। यदे॒वैनं॑ तत्रो॒पन॑मति। तदे॒वाव॑ रुन्धे॥ ५॥

अ॒ग्नि॒मा॒दधा॑नो दश॑होत्राऽर॒णिम॑व दध्यात्। प्रजा॑तमे॒वैन॑मा धत्ते। तेनै॒वो॒द्भूत्या॑ग्नि॒होत्रं जु॑हुयात्। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ञ्जुहोति। ह॒विर्निर्व॑पस्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। प्रजा॑तमे॒वैनं॑ निर्वपति। सा॒मि॒धेनी॑रनु॒वक्ष्यं दश॑होतारं व्याचक्षीत। सा॒मि॒धेनी॑रेव सृष्ट्वाऽऽर॒भ्य प्र॑तनुते। अथो॑ य॒ज्ञो वै दश॑होता। य॒ज्ञमे॒व त॑नुते॥ ६॥

अ॒भि॒चरं॑ दश॑होतारं जुहुयात्। न॒व॒ वै पु॑रुषे प्राणाः। नाभि॑र्दश॒मी। स॒प्रा॒णमे॒वैनं॑म॒भि च॑रति। ए॒ताव॑द्वै पु॒रुष॑स्य स्वम्। याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तद॒भि च॑रति। स्वकृ॑त इरि॑णे जुहोति प्र॒दरे वा॑। ए॒तद्वा अ॒स्यै नि॒र्ऋ॑तिगृहीतम्। नि॒र्ऋ॑तिगृहीत ए॒वैनं॑ नि॒र्ऋ॑त्या ग्राहयति। यद्वा॒चः क्रू॒रम्। तेन॑ वष॑ट्करोति। वा॒च ए॒वैनं॑ क्रू॒रेण॑ प्र वृ॑श्चति। ता॒जगा॑र्तिमाच्छति॥ ७॥

प्रजापतिरकामयत दर्शपूर्णमासौ सृजेयेति। स एतं चतुर्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स दर्शपूर्णमासावसृजत। तावस्मात्सृष्टावपाक्रामताम्। तौ ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। दर्शपूर्णमासावालभमानः। चतुर्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याहवनीये जुहुयात्। दर्शपूर्णमासावेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते॥८॥

ग्रहो भवति। दर्शपूर्णमासयोः सृष्टयोर्धृत्यै। सौऽकामयत चातुर्मास्यानि सृजेयेति। स एतं पञ्चहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स चातुर्मास्यान्यसृजत। तान्यस्मात्सृष्टान्यपाक्रामन्। तानि ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। चातुर्मास्यान्यालभमानः॥९॥

पञ्चहोतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। चातुर्मास्यान्येव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्रतनुते। ग्रहो भवति। चातुर्मास्यानां सृष्टानां धृत्यै। सौऽकामयत पशुबन्धं सृजेयेति। स एतं षड्होतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्। ततो वै स पशुबन्धमसृजत। सौस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्॥१०॥

तद्ग्रहस्य ग्रहत्वम्। पशुबन्धेन यक्ष्यमाणः। षड्होतारं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीये जुहुयात्। पशुबन्धमेव सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र तनुते। ग्रहो भवति। पशुबन्धस्य सृष्टस्य

धृत्यै। सोऽकामयत सौम्यमध्वरं सृजेयेति। स एतं
सप्तहोतारमपश्यत्। तं मनसाऽनुद्रुत्याऽऽहवनीयेऽजुहोत्।
ततो वै स सौम्यमध्वरमसृजत॥११॥

सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं ग्रहेणागृह्णात्। तद्ग्रहस्य
ग्रहत्वम्। दीक्षिष्यमाणः। सप्तहोतारं मनसाऽनुद्रुत्या-
ऽऽहवनीये जुहुयात्। सौम्यमेवाध्वरं सृष्ट्वाऽऽरभ्य प्र
तनुते। ग्रहो भवति। सौम्यस्याध्वरस्य सृष्टस्य धृत्यै। देवेभ्यो
वै यज्ञो न प्राभवत्। तमेतावच्छः समभरन्॥१२॥

यथ्सम्भाराः। ततो वै तेभ्यो यज्ञः प्राभवत्। यथ्सम्भारा
भवन्ति। यज्ञस्य प्रभूत्यै। आतिथ्यमासाद्य व्याचष्टे। यज्ञमुखं
वा आतिथ्यम्। मुखत एव यज्ञं सम्भृत्य प्र तनुते। अयज्ञो
वा एषः। योऽपत्नीकः। न प्रजाः प्रजायेरन्। पत्नीर्व्याचष्टे।
यज्ञमेवाकः। प्रजानां प्रजननाय। उपसत्सु व्याचष्टे। एतद्वै
पत्नीनामायतनम्। स्व एवैना आयतनेऽवकल्पयति॥१३॥

तनुत् आलभमानोऽगृह्णादसृजताभरञ्जायेरन्त्यद्व॥

[२]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत।
स त्रिवृतं स्तोममसृजत। तं पञ्चदशः स्तोमो मध्यत
उदतृणत्। तौ पूर्वपक्षश्चापरपक्षश्चाभवताम्। पूर्वपक्षं देवा
अन्वसृज्यन्त। अपरपक्षमन्वसुराः। ततो देवा अभवन्।
पराऽसुराः। यं कामयेत् वसीयान्त्स्यादिति॥१४॥

तं पूर्वपक्षे याजयेत्। वसीयानेव भवति। यं कामयेत्

पापीयान्स्यादिति। तमपरपक्षे याजयेत्। पापीयानेव भवति। तस्मात्पूर्वपक्षोऽपरपक्षात्करुण्यतरः। प्रजापतिर्वै दशहोता। चतुर्होता पञ्चहोता। षड्होता सप्तहोता। ऋतवः संवत्सरः॥१५॥

प्रजाः पशव इमे लोकाः। य एवं प्रजापतिं बहोर्भूयांसं वेद। बहोरेव भूयान्भवति। प्रजापतिर्देवासुरान्सृजत। स इन्द्रमपि नासृजत। तं देवा अब्रुवन्। इन्द्रं नो जनयेति। सोऽब्रवीत्। यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्षि। एवमिन्द्रं जनयध्वमिति॥१६॥

ते तपोऽतप्यन्त। त आत्मन्निन्द्रमपश्यन्। तमब्रुवन्। जायस्वेति। सोऽब्रवीत्। किं भागधेयमभि जनिष्य इति। ऋतून्संवत्सरम्। प्रजाः पशून्। इमाँल्लोकानित्यब्रुवन्। तं वै माऽऽहुत्या प्र जनयतेत्यब्रवीत्॥१७॥

तं चतुर्होत्रा प्राजनयन्। यः कामयेत वीरो म आजयेतेति। स चतुर्होतारं जुहुयात्। प्रजापतिर्वै चतुर्होता। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजायते। जजन्दिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहेति ग्रहेण जुहोति। आऽस्य वीरो जायते। वीरश्च हि देवा एतयाऽऽहुत्या प्राजनयन्। आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। वयं पूर्वं सुवर्गं लोकमियाम वयं पूर्वं इति॥१८॥

त आदित्या एतं पञ्चहोतारमपश्यन्। तं पुरा प्रातरनु-
वाकादाग्नीध्रेऽजुहवुः। ततो वै ते पूर्वं सुवर्गं लोकमायन्। यः
सुवर्गकामः स्यात्। स पञ्चहोतारं पुरा प्रातरनुवाकादाग्नीध्रे
जुहुयात्। संवत्सरो वै पञ्चहोता। संवत्सरः सुवर्गो लोकः।
संवत्सर एवर्तुषु प्रतिष्ठाय। सुवर्गं लोकमेति। तैऽब्रुवन्नङ्गिरस
आदित्यान्॥१९॥

क्व स्थ। क्व वः सद्ध्यो हव्यं वक्ष्याम इति। छन्दः
स्वित्यब्रुवन्। गायत्रियां त्रिष्टुभि जगत्यामिति। तस्माच्छन्दः
सु सद्ध्य आदित्येभ्यः। आङ्गीरसीः प्रजा हव्यं वहन्ति।
वहन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं
वेद। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य
एकविंशः। एतस्मिन्वा एष श्रितः। एतस्मिन्प्रतिष्ठितः। य
एवमेतं श्रितं प्रतिष्ठितं वेद। प्रत्येव तिष्ठति॥२०॥

स्यादिति संवत्सरो जनयध्वमितीत्यब्रवीत्पूर्वं इत्यादित्यानृतवः षट्॥ [३]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स एतं दशहोतारमपश्यत्।
तेन दशधाऽऽत्मानं विधाय। दशहोत्राऽतप्यत। तस्य चित्तिः
स्रुगासीत्। चित्तमाज्यम्। तस्यैतावत्येव वागासीत्। एतावान्
यज्ञक्रतुः। स चतुर्होतारमसृजत। सौऽनन्दत्॥२१॥

असृक्षि वा इममिति। तस्य सोमो हविरासीत्। स
चतुर्होत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स भूरिति व्याहरत्।
स भूमिमसृजत। अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ यजूंषि। स

द्वितीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स भुव इति व्याहरत्॥२२॥

सौऽन्तरिक्षमसृजत। चातुर्मास्यानि सामानि। स तृतीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स सुविरिति व्याहरत्। स दिवमसृजत। अग्निष्टोममुख्यमतिरात्रमृचः। एता वै व्याहृतय इमे लोकाः। इमान्खलु वै लोकाननु प्रजाः पशवश्छन्दांसि प्राजायन्त। य एवमेताः प्रजापतेः प्रथमा व्याहृतीः प्रजाता वेद॥२३॥

प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते। स पञ्चहोतारमसृजत। स हविर्नाविन्दत। तस्मै सोमस्तनुवं प्रायच्छत्। एतत्ते हविरिति। स पञ्चहोत्राऽतप्यत। सौऽताम्यत्। स प्रत्यङ्बाधत। सोऽसुरानसृजत। तदस्याप्रियमासीत्॥२४॥

तद्दुर्वर्णं हिरण्यमभवत्। तद्दुर्वर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। स द्वितीयमतप्यत। सौऽताम्यत्। स प्राङ्बाधत। स देवानसृजत। तदस्य प्रियमासीत्। तत्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। तत्सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म। य एव सुवर्णस्य हिरण्यस्य जन्म वेद॥२५॥

सुवर्ण आत्मना भवति। दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः। तस्मात्सुवर्णं हिरण्यं भार्यम्। सुवर्ण एव भवति। ऐनं प्रियं गच्छति नाप्रियम्। स सप्तहोतारमसृजत। स सप्तहोत्रैव सुवर्णं लोकमैत्। त्रिणवेन स्तोमैर्नैभ्यो लोकेभ्यो-

ऽसुरान्प्राणुदत। त्रयस्त्रिंशेन प्रत्यतिष्ठत्। एकविंशेन रुचमधत्त॥ २६॥

सप्तदशेन प्राजायत। य एवं विद्वान्थसोमेन यजते। सप्तहोत्रैव सुवर्गं लोकमेति। त्रिणवेन स्तोमेनैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यान्प्राणुदते। त्रयस्त्रिंशेन प्रति तिष्ठति। एकविंशेन रुचं धत्ते। सप्तदशेन प्र जायते। तस्मात्सप्तदशः स्तोमो न निरूह्यः। प्रजापतिर्वै सप्तदशः। प्रजापतिमेव मध्यतो धत्ते प्रजात्यै॥ २७॥

अनन्दब्रुव इति व्याहरद्वेदासीद्वेदाधत् प्रजात्यै॥

[४]

देवा वै वरुणमयाजयन्। स यस्यैयस्यै देवतायै दक्षिणामनयत्। तामह्वीनात्। तैऽब्रुवन्। व्यावृत्य प्रतिगृह्णाम। तथा नो दक्षिणा न ह्वीष्यतीति। ते व्यावृत्य प्रत्यगृह्णन्। ततो वै तान्दक्षिणा नाह्वीनात्। य एवं विद्वान्व्यावृत्य दक्षिणां प्रतिगृह्णाति। नैनं दक्षिणा ह्वीनाति॥ २८॥

राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यमित्याह। आग्नेयं वै हिरण्यम्। स्वयैवैनद्देवतया प्रतिगृह्णाति। सोमाय वास इत्याह। सौम्यं वै वासः। स्वयैवैनद्देवतया प्रतिगृह्णाति। रुद्राय गामित्याह। रौद्री वै गौः। स्वयैवैना देवतया प्रतिगृह्णाति। वरुणायामित्याह॥ २९॥

वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया प्रतिगृह्णाति। प्रजापतये पुरुषमित्याह। प्राजापत्यो वै पुरुषः। स्वयैवैनं

देवतया॑ प्रति॑ गृह्णाति। मन॑वे तल्प॒मित्या॑ह। मान॒वो वै तल्पः॑। स्वयै॑वैनं देवतया॑ प्रति॑ गृह्णाति। उत्ता॒नाया॑ङ्गीर॒सायान् इत्या॑ह। इयं वा उ॒त्तान॑ आ॒ङ्गीर॒सः॥ ३०॥

अ॒नयै॑वैन॒त्प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॒र्यर्चा॑ रथं॒ प्रति॑ गृह्णाति। वै॒श्वान॒रो वै दे॒वतया॑ रथः॑। स्वयै॑वैनं देवतया॑ प्रति॑ गृह्णाति। तेना॑मृतत्वम॑श्या॒मित्या॑ह। अ॒मृत॑मे॒वाऽऽत्म॑न्य॒त्ते। वयो॑ दा॒त्र इत्या॑ह। वयं ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा। सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति। मयो॒ मह्य॑मस्तु॒ प्रति॑ग्रही॒त्र इत्या॑ह॥ ३१॥

यद्वै शि॒वम्। तन्मयः॑। आ॒त्मन॑ ए॒वैषा॑ परी॒त्तिः। क इ॒दं कस्मा॑ अदा॒दित्या॑ह। प्र॒जाप॑तिर्वै कः। स प्र॒जाप॑तये ददाति। कामः॑ कामा॒येत्या॑ह। कामे॑न हि ददाति। कामे॑न प्रतिगृह्णाति। कामो॑ दा॒ता कामः॑ प्रतिग्रही॒तेत्या॑ह॥ ३२॥

कामो॑ हि दा॒ता। कामः॑ प्रतिग्रही॒ता। कामः॑ स॒मुद्र॑मावि॒शे॒त्या॑ह। स॒मुद्र इ॒व हि॒ कामः॑। ने॒व हि॒ काम॑स्यान्तोऽस्ति। न स॒मुद्र॑स्य। कामे॑न त्वा॒ प्रति॑गृह्णामीत्या॑ह। येन॒ कामे॑न प्रतिगृह्णाति। स ए॒वैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के काम॑ आगच्छति। कामे॑तत्त ए॒षा ते॑ काम॒ दक्षि॑णेत्या॑ह। काम॑ ए॒व तद्य॑ज॒मानो॒ऽमुष्मि॑ल्लो॒के दक्षि॑णामिच्छति। न प्र॑तिग्रही॒तरि॑। य ए॒वं वि॒द्वान्दक्षि॑णां प्रतिगृह्णाति। अ॒नृणा॑मे॒वैनां॑ प्रति॑ गृह्णाति॥ ३३॥

अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। दशमे-
ऽहन्त्सर्पराज्ञियां ऋग्भिः स्तुवन्ति। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा।
अन्नाद्यमव रुन्धते। तिसृभिः स्तुवन्ति। त्रयं इमे लोकाः।
एभ्य एव लोकेभ्योऽन्नाद्यमव रुन्धते। पृश्निवतीर्भवन्ति।
अन्नं वै पृश्नि॥३४॥

अन्नमेवाव रुन्धते। मनसा प्रस्तौति। मनसोद्गायति।
मनसा प्रति हरति। मन इव हि प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै।
देवा वै सर्पाः। तेषामियं राज्ञी। यत्सर्पराज्ञियां ऋग्भिः
स्तुवन्ति। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥३५॥

चतुर्होतृन् होता व्याचष्टे। स्तुतमनुशंसति शान्त्यै।
अन्तो वा एष यज्ञस्य। यदशममहः। एतत्खलु वै
देवानां परमं गुह्यं ब्रह्म। यच्चतुर्होतारः। दशमेऽहंश्चतुर्-
होतृव्याचष्टे। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। परमं देवानां गुह्यं ब्रह्माव
रुन्धे। तदेव प्रकाशं गमयति॥३६॥

तदेनं प्रकाशं गुतम्। प्रकाशं प्रजानां गमयति।
वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। यजमानदेवत्यं वा
अहः। भ्रातृव्यदेवत्यां रात्रिः। अह्ना रात्रिं ध्यायेत्।
भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं वृद्धे। यद्विवा वाचं विसृजेत्।
अहर्भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। यन्नक्तं विसृजेत्। रात्रिं
भ्रातृव्यायोच्छिषेत्। अधिवृक्षसूर्ये वाचं विसृजति।

ए॒ताव॑न्तमे॒वास्मै॑ लो॒कमु॑च्छि॑षति। याव॑दादि॒त्यो-
ऽस्त॑मेति॥ ३७ ॥

पृश्निं तिष्ठन्ति गमयति शि॒ष्येष्व॑ च॥ [६]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ताः सृ॒ष्टाः स॑म॒श्लिष्य॑न्। ता
रू॒पेणा॑नु॒प्रावि॑शत्। तस्मा॑दाहुः। रू॒पं वै प्र॒जाप॑तिरिति॥ ता
नाम्ना॑ऽनु॒ प्रावि॑शत्। तस्मा॑दाहुः। नाम्॒ वै प्र॒जाप॑तिरिति॥
तस्मा॑द॒प्यामि॑त्रौ स॒ङ्गत्य॑। नाम्ना॒ चेद॑ध्वयेते॥ ३८ ॥

मि॒त्रमे॒व भ॑वतः। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वासुरा॑न॒सृज॑त। स
इन्द्र॑मपि नासृजत। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। इन्द्रं॑ नो ज॒नये॑ति॥
स आ॒त्मन्निन्द्र॑मपश्यत्। तम॑सृजत। तं त्रि॒ष्टुग्वी॑र्यं
भू॒त्वाऽनु॒ प्रावि॑शत्। तस्य॒ वज्रः॑ पञ्चद॒शो ह॑स्त॒ आप॑द्यत।
तेनो॒दय्या॑सुरा॒नभ्य॑भवत्॥ ३९ ॥

य ए॒वं वेद॑। अ॒भि भ्रात॑रु॒व्यान्भव॑ति। ते दे॒वा अ॑सुरैर्विजित्य॥
सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। तेऽमु॒ष्मिँल्लो॒के व्य॑क्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्।
अ॒मुतः॑ प्र॒दानं॑ वा उ॒पजि॑जीवि॒मेति॑। ते स॒प्तहो॑तारं
य॒ज्ञं वि॒धाया॒यास्य॑म्। आ॒ङ्गीर॒सं प्राहि॑ष्वन्। ए॒तेना॒मुत्र॑
कल्प॑येति॥ ४० ॥

तस्य॒ वा इ॒यं क्लृ॑प्तिः। यदि॒दं किं॑ च। य ए॒वं वेद॑।
कल्प॑तेऽस्मै। स वा अ॒यं म॑नुष्ये॒षु य॒ज्ञः स॒प्तहो॑ता। अ॒मुत्र॑
स॒द्भ्यो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हति। य ए॒वं वेद॑। उपै॒नं य॒ज्ञो न॑मति॥

सोऽमन्यत। अ॒भि वा इ॒मेऽस्मा॑ल्लो॒काद्मुं॑ लो॒कं क॑मिष्यन्त॒
इति॑। स वाच॑स्पते॒ हृदि॑ति॒ व्याह॑रत्। तस्मा॑त्पु॒त्रो हृद॑यम्।
तस्मा॑द्स्मा॒ल्लो॒काद्मुं॑ लो॒कं नाभि॑ का॒मय॑न्ते। पु॒त्रो हि
हृद॑यम्॥४१॥

हृयंते अभवत्कल्पयेतीति चत्वारि च॥ [७]

दे॒वा वै चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञ॑म॒तन्व॑त। ते वि पा॒प्मना॒
भ्रातृ॑व्ये॒णाज॑यन्त। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। य ए॒वं
वि॒द्वाꣳश्चतु॑र्होतृभि॒र्यज्ञं॑ त॒नुते॑। वि पा॒प्मना॒ भ्रातृ॑व्ये॒ण ज॑यते।
अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति। षड्द्वौ॑त्रा प्राय॒णीय॑मा सा॒दय॑ति।
अ॒मुष्मै॒ वै लो॒काय॑ षड्द्वौ॑ता। घ्नन्ति॒ खलु॑ वा ए॒तत्सो॑मम्।
यद॑भिषु॒ण्वन्ति॑॥४२॥

ऋ॒जुधै॑वैन॒ममुं॑ लो॒कं ग॑मयति। चतु॑र्होत्राऽऽति॒थ्यम्।
यशो॑ वै चतु॑र्होता। यश॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। पञ्च॑होत्रा
प॒शुमु॑प॒साद॑यति। सु॒व॒र्ग्यो वै पञ्च॑होता। यज॑मानः प॒शुः।
यज॑मानमे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति। ग्रहा॑न्गृही॒त्वा स॒प्तहो॑तारं
जुहोति। इ॒न्द्रि॒यं वै स॒प्तहो॑ता॥४३॥

इ॒न्द्रि॒यमे॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्ते। यो वै चतु॑र्होतृ॒ननु॑स॒वन्
त॒र्पय॑ति। तृ॒प्यति॑ प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑। उपै॑नꣳ सोमपी॒थो
न॑मति। ब॒हिष्प॒वमा॑ने दश॑होतारं॒ व्याच॑क्षीत। मा॒ध्यं दि॒ने
प॒वमा॑ने चतु॑र्होतारम्। आ॒र्भवे॑ प॒वमा॑ने पञ्च॑होतारम्।
पि॒तृय॑ज्ञे षड्द्वौ॑तारम्। य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒यस्य॑ स्तो॒त्रे स॒प्तहो॑तारम्।

अनुसवनमेवैनाङ् स्तर्पयति॥४४॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैन९ सोमपीथो नमति।
देवा वै चतुर्होतृभिः सत्रमांसत। ऋद्धिपरिमितं
यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्।
सर्वेषां त्रस्तथ्सहासदिति। सोमश्चतुर्होत्रा। अग्निः पञ्चहोत्रा।
धाता षड्होत्रा॥४५॥

इन्द्रः सप्तहोत्रा। प्रजापतिर्दशहोत्रा। तेषां९ सोम९
राजानं यशं आच्छत्। तन्न्यकामयत। तेनापाक्रामत्।
तेन प्रलायमचरत्। तं देवाः प्रैषैः प्रैषमैच्छन्। तत्प्रेषाणां
प्रेषत्वम्। निविद्धिर्न्यवेदयन्। तन्निविदां निवित्वम्॥४६॥

आप्रीभिराप्नुवन्। तदाप्रीणां माप्रित्वम्। तमघ्नन्। तस्य यशो
व्यगृह्णत। ते ग्रहा अभवन्। तद्ग्रहाणां ग्रहत्वम्। यस्यैवं विदुषो
ग्रहा गृह्यन्ते। तस्य त्वैव गृहीताः। तैऽब्रुवन्। यो वै नः श्रेष्ठो-
ऽभूत्॥४७॥

तमवधिष्म। पुनरिम९ सुवामहा इति। तं छन्दोभिरसुवन्त।
तच्छन्दसां छन्दस्त्वम्। साम्ना समानयन्। तथ्साम्नः
सामत्वम्। उक्थैरुदस्थापयन्। तदुक्थानामुक्थत्वम्। य एवं
वेदं। प्रत्येव तिष्ठति॥४८॥

सर्वमायुरेति। सोमो वै यशः। य एवं विद्वान्सोममागच्छति।
यशं एवैनमृच्छति। तस्मादाहुः। यश्चैवं वेद यश्च न। तावुभौ

सोम॒माग॑च्छतः। सोमो॒ हि यशः॑। तं त्वाऽव यशं
ऋच्छ॑तीत्याहुः। यः सोमे॒ सोमं॑ प्राहेति। तस्मा॒त्सोमे॒ सोमः॑
प्रोच्यः॑। यशं ए॒वैन॑मृच्छति॥४९॥

अभिपुष्वन्ति सुसहोता तर्पयति षड्विंश निवित्त्वमभूतिष्ठति प्राहेति द्वे चं॥ [८]

इ॒दं वा अग्रे॒ नैव किं च॒ नाऽऽसी॑त्। न द्यौरा॑सीत्। न
पृ॒थि॒वी। नान्तरि॑क्षम्। तदस॑देव सन्मनो॑ऽकुरु॒त् स्यामि॑ति।
तद॑तप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒नाद्धू॑मो॑ऽजायत। तद्धू॑यो॑ऽतप्यत।
तस्मा॑त्तेपा॒नाद॒ग्निर॑जायत। तद्धू॑यो॑ऽतप्यत॥५०॥

तस्मा॑त्तेपा॒नाज्यो॑तिरजायत। तद्धू॑यो॑ऽतप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒ना-
द॒र्चिर॑जायत। तद्धू॑यो॑ऽतप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒नान्मरी॑चयो-
ऽजाय॑न्त। तद्धू॑यो॑ऽतप्यत। तस्मा॑त्तेपा॒नादु॑दारा अजायन्त।
तद्धू॑यो॑ऽतप्यत। तद॒भ्रमि॑व॒ सम॑हन्यत। तद्व॒स्तिम॑भिनत्॥५१॥

स संमु॑द्रो॑ऽभवत्। तस्मा॑त्समु॒द्रस्य॑ न पि॑बन्ति।
प्र॒जन॑नमिव॒ हि मन्य॑न्ते। तस्मा॑त्प॒शोर्जा॑यमाना॒दापः॑
पु॒रस्ता॑द्यन्ति। तद्व॒श॑होताऽन्व॑सृज्यत। प्र॒जाप॑तिर्वै द॒श॑होता।
य ए॒वं तप॑सो वी॒र्यं वि॒द्वाऽस्तप्य॑ते। भव॑त्ये॒व। तद्वा इ॒दमा॑पः
सलि॑लमासीत्। सो॑ऽरोदी॒त्प्रजा॑पतिः॥५२॥

स कस्मा॑ अ॒ज्ञि। यद्य॒स्या अ॒प्रति॑ष्ठाया॒ इति॑।
यद॒प्स्व॑वापद्यत। सा पृ॒थि॒व्य॑भवत्। यद्व॒मृ॑ष्ट। तद॒न्तरि॑क्षम-
भवत्। यदूर्ध्व॑मुदमृष्ट। सा द्यौर॑भवत्। यदरो॑दीत्। तद॒नयो॑
रोद॒स्त्वम्॥५३॥

य ए॒वं वेद॑। नास्य॑ गृ॒हे रु॑दन्ति। ए॒तद्वा ए॒षां
लो॒कानां॑ जन्म॑। य ए॒वमे॒षां लो॒कानां॑ जन्म॒ वेद॑। नैषु
लो॒केष्वा॒र्तिमा॑र्च्छति। स इ॒मां प्र॑ति॒ष्ठाम॑विन्दत। स इ॒मां
प्र॑ति॒ष्ठां वि॒त्वाऽका॑मयत् प्रजा॑येयेति॑। स तपो॑ऽतप्यत।
सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स ज॒घना॑दसु॒रान॑सृजत॥५४॥

तेभ्यो॑ मृ॒न्मये॒ पात्रे॑ऽन्नमदुहत्। याऽस्य॒ सा त॒नूरासी॑त्।
तामपा॑हत। सा तमि॑स्त्राऽभवत्। सो॑ऽकामयत् प्रजा॑येयेति॑।
स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स प्र॒जन॑नादे॒व प्र॒जा अ॑-
सृजत। तस्मा॑दि॒मा भूयि॑ष्ठाः। प्र॒जन॑ना॒द्धेना॒ असृ॑जत॥५५॥

ताभ्यो॑ दा॒रुमये॒ पात्रे॑ पयो॑ऽदुहत्। याऽस्य॒ सा त॒नूरासी॑त्।
तामपा॑हत। सा जो॒त्स्नाऽभवत्। सो॑ऽकामयत् प्रजा॑येयेति॑।
स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स उ॑प॒प॒क्षाभ्या॑मे॒वर्तून॑-
सृजत। तेभ्यो॑ रज॒ते पात्रे॑ घृ॒तम॑दुहत्। याऽस्य॒ सा
त॒नूरासी॑त्॥५६॥

तामपा॑हत। सो॑ऽहोरा॒त्रयोः॑ स॒न्धिर॑भवत्। सो॑ऽकामयत्
प्रजा॑येयेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। सो॑ऽन्तर्वा॑नभवत्। स
मुखो॑द्दे॒वान॑सृजत। तेभ्यो॑ हरि॑ते॒ पात्रे॑ सोम॑मदुहत्। याऽस्य॒
सा त॒नूरासी॑त्। तामपा॑हत। तद॒हर॑भवत्॥५७॥

ए॒ते वै प्र॒जाप॑ते॒र्दोहाः॑। य ए॒वं वेद॑। दु॒ह ए॒व प्र॒जाः।
दिवा॒ वै नो॑ऽभू॒दिति॑। तद्दे॒वानां॑ दे॒वत्वम्। य ए॒वं दे॒वानां॑

देवत्वं वेद। देवानेव भवति। एतद्वा अहोरात्राणां जन्म। य
एवमहोरात्राणां जन्म वेद। नाहोरात्रेष्वर्तिमाच्छति॥५८॥

असतोऽधि मनोऽसृज्यत। मनः प्रजापतिमसृजत।
प्रजापतिः प्रजा असृजत। तद्वा इदं मनस्येव परमं
प्रतिष्ठितम्। यदिदं किं च। तदेतच्छ्रोवस्यसन्नाम् ब्रह्म।
व्युच्छन्तीव्युच्छन्त्यस्मै वस्यसीवस्यसी व्युच्छति। प्रजायते
प्रजयां पशुभिः। प्र परमेष्ठिनो मात्रामाप्नोति। य एवं
वेद॥५९॥

अग्निं जायत तद्भूयोऽतप्यतामिनदरोदीत्युजापतीरोदस्त्वमसृजतामृजत घृतमदुह्याऽस्य सा तनूरासीदहंभवदृच्छति वेदं (इदं
धूमोऽग्निर्ज्योतिर्विर्मरीचय उदास्तद्व्यसं स जघनात्सा तमिस्रा स प्रजननात्सा जोत्सा स उपपक्षाभ्यां सौहोरात्रयोः
सन्धिः स मुखान्तदहं देवान्मृन्मये दारुमये रजते हरिते तेभ्यस्ताभ्यो द्वे तेऽन्नं पयो घृतं सोमम्॥) — [९]

प्रजापतिरिन्द्रमसृजतानुजावरं देवानाम्। तं प्राहिणोत्।
परेहि। एतेषां देवानामधिपतिरेधीति। तं देवा अब्रुवन्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। सौऽब्रवीत्।
कस्त्वमसि। वयं वै त्वच्छ्रेयांसः स्म इति। मा देवा
अवोचन्निति। अथ वा इदं तर्हि प्रजापतौ हरं
आसीत्॥६०॥

यदस्मिन्नादित्ये। तदेनमब्रवीत्। एतन्मे प्रयच्छ।
अथाहमेतेषां देवानामधिपतिर्भविष्यामीति। कोऽहं
स्यामित्यब्रवीत्। एतत्प्रदायेति। एतत्स्या इत्यब्रवीत्।
यदेतद्वीषीति। को ह वै नाम प्रजापतिः। य एवं वेद॥६१॥

विदुरे॑न॒ नाम्ना॑। तद॑स्मै रु॒क्मं कृ॒त्वा प्रत्य॑मु॒ञ्चत्। ततो॑
वा इन्द्रो॑ दे॒वाना॒मधि॑पतिरभवत्। य ए॒वं वेद॑। अधि॑पतिरे॒व
स॑मा॒नाना॑ भवति। सोऽम॑न्यत। किं किं॑ वा अ॒कर॒मिति॑। स
च॒न्द्रं म॒ आह॑रेति॒ प्राल॑पत्। तच्च॒न्द्रम॑सश्चन्द्रम॒स्त्वम्। य ए॒वं
वेद॑॥६२॥

च॒न्द्रवा॑ने॒व भ॑वति। तं दे॒वा अ॑ब्रुवन्। सु॒वीर्यो॑ मर्या॒
यथा॑ गोपा॒यत् इति॑। तथ्सूर्य॑स्य सूर्य॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑।
नैनं॑ द॒भ्नोति॑। कश्च॒ नास्मि॒न्वा इ॒दमिन्द्रि॑यं प्रत्य॑स्था॒दिति॑।
तदिन्द्र॑स्येन्द्र॒त्वम्। य ए॒वं वेद॑। इन्द्रि॑या॒व्येव॑ भ॑वति॥६३॥

अ॒यं वा इ॒दं प॑र॒मोऽभू॑दिति॑। तत्प॑रमे॒ष्टिनः॑ परमे॒ष्टित्वम्।
य ए॒वं वेद॑। प॒र॒मा॒मे॒व का॑ष्ठां गच्छति। तं दे॒वाः स॑म॒न्तं
पर्य॑विशन्। वस॑वः पुर॒स्तात्। रु॒द्रा दक्षि॑णतः। आ॒दि॒त्याः
प॒श्चात्। वि॒श्वे दे॒वा उ॑त्तर॒तः। अङ्गि॑रसः प्र॒त्यश्च॑म्॥६४॥

सा॒ध्याः प॑रा॒श्चम्। य ए॒वं वेद॑। उपै॑न॒ समा॒नाः
संवि॑शन्ति। स प्र॒जाप॑तिरे॒व भू॒त्वा प्र॒जा आ॑व॒यत्। ता
अ॑स्मै॒ नाति॑ष्ठन्तान्नाद्या॑य। ता मुखं॑ पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः।
दक्षि॑णतः पर्या॑यन्। स दक्षि॑णतः पर्य॑वर्तयत। ता मुखं॑
पुर॒स्तात्प॑श्यन्तीः। मुखं॑ दक्षि॑णतः॥६५॥

प॒श्चात्प॑र्या॑यन्। स प॒श्चात्प॑र्यवर्तयत। ता मुखं॑ पुर॒स्ता-

त्पश्यन्तीः। मुखं दक्षिणतः। मुखं पश्चात्। उत्तरतः पर्यायन्।
स उत्तरतः पर्यवर्तयत। ता मुखं पुरस्तात्पश्यन्तीः। मुखं
दक्षिणतः। मुखं पश्चात्॥६६॥

मुखमुत्तरतः। ऊर्ध्वा उदायन्। स उपरिष्ठान्त्ववर्तयत।
ताः सर्वतोमुखो भूत्वाऽऽवयत्। ततो वै तस्मै प्रजा
अतिष्ठन्तान्नाद्याय। य एवं विद्वान्परि च वर्तयन्ते नि
च। प्रजापतिरेव भूत्वा प्रजा अत्ति। तिष्ठन्तेऽस्मै प्रजा
अन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति॥६७॥

आसीद्वेदं चन्द्रमस्त्वं य एवं वेदोन्द्रियाव्येव भवति प्रत्यञ्चं मुखं दक्षिणतो मुखं पश्चान्नव च॥—[१०]

प्रजापतिरकामयत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
दशहोतारमपश्यत्। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति बहोर्भूयानभवत्।
यः कामयेत बहोर्भूयान्त्स्यामिति। स दशहोतारं प्रयुञ्जीत।
बहोरेव भूयान्भवति। सोऽकामयत वीरो म आज्ञायतेति।
स दशहोतुश्चतुर्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त॥६८॥

तस्य प्रयुक्तीन्द्रोऽजायत। यः कामयेत वीरो म
आज्ञायतेति। स चतुर्होतारं प्रयुञ्जीत। आऽस्य वीरो
जायते। सोऽकामयत पशुमान्त्स्यामिति। स चतुर्होतुः
पञ्चहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति
पशुमानभवत्। यः कामयेत पशुमान्त्स्यामिति। स
पञ्चहोतारं प्रयुञ्जीत॥६९॥

पशुमानेव भवति। सोऽकामयतुर्तवो मे कल्पेरन्निति। स पञ्चहोतुः षड्होतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्त्युतवोऽस्मा अकल्पन्त। यः कामयेतुर्तवो मे कल्पेरन्निति। स षड्होतारं प्रायुञ्जीत। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः। सोऽकामयत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति॥ ७०॥

स षड्होतुः सप्तहोतारं निरमिमीत। तं प्रायुङ्क्त। तस्य प्रयुक्ति सोमपः सोमयाज्यभवत्। आऽस्य सोमपः सोमयाज्यजायत। यः कामयेत सोमपः सोमयाजी स्याम्। आ मे सोमपः सोमयाजी जायेतेति। स सप्तहोतारं प्रायुञ्जीत। सोमप एव सोमयाजी भवति। आऽस्य सोमपः सोमयाजी जायते। स वा एष पशुः पञ्चधा प्रति तिष्ठति॥ ७१॥

पद्भिर्मुखेन। ते देवाः पशून् वित्वा। सुवर्गं लोकमायन्। तेऽमुष्मिल्लोके व्यक्षुध्यन्। तेऽब्रुवन्। अमुतः प्रदानं वा उपजिजीविमेति। ते सप्तहोतारं यज्ञं विधायायास्यम्। आङ्गीरसं प्राहिण्वन्। एतेनामुत्र कल्पयेति। तस्य वा इयं कृतिः॥ ७२॥

यदिदं किं च। य एवं वेद। कल्पन्तेऽस्मै। स वा अयं मनुष्येषु यज्ञः सप्तहोता। अमुत्र सद्ध्यो देवेभ्यो हव्यं वहति। य एवं वेद। उपैनं यज्ञो नमति। यो वै चतुर्होतृणां निदानं वेद। निदानवान्भवति। अग्निहोत्रं वै

दशहोतुर्निदानम्। दशपूर्णमासौ चतुर्होतुः। चातुर्मास्यानि
पञ्चहोतुः। पशुबन्धः षड्होतुः। सौम्योऽध्वरः सप्तहोतुः। एतद्वै
चतुर्होतृणां निदानम्। य एवं वेद। निदानवान्भवति॥ ७३॥

अमिमीत् तं प्रायुङ्क्त पञ्चहोतारं प्र युञ्जीत जायेतेति तिष्ठति कृमिर्दशहोतुर्निदानं सप्त च॥—————[११]

प्रजापतिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् दशपूर्णमासौ सृजेयेति प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति स तपः
स त्रिवृतं प्रजापतिरकामयत् दशहोतारं तेन दशधाऽऽत्मानं देवा वै वरुणमन्तो वै प्रजापतिस्ताः सृष्टाः समंश्लिष्यं देवा
वै चतुर्होतृभिर्दिदं वा अग्रं प्रजापतिरिन्द्रं प्रजापतिरकामयत् बृहोभूयानेकादश॥११॥

प्रजापतिस्तद्वहंस्य प्रजापतिरकामयतानयेवै नूतस्य वा इयं कृमिस्तस्मात्तेपानाज्योतिर्यदस्मिन्नादित्ये स षड्होतुः सप्तहोतारं
त्रिसंसतिः॥ ७३॥

प्रजापतिरकामयत् निदानवान्भवति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। किं चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वमिति। यदेवैषु चतुर्धा होताः। तेन चतुर्होतारः। तस्माच्चतुर्होतार उच्यन्ते। तच्चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वम्। सोमो वै चतुर्होता। अग्निः पञ्चहोता। धाता षड्होता। इन्द्रः सप्तहोता॥१॥

प्रजापतिर्दशहोता। य एवं चतुर्होतृणामृद्धिं वेद। ऋध्नोत्येव। य एषामेवं बन्धुतां वेद। बन्धुमान्भवति। य एषामेवं क्लृप्तिं वेद। कल्पतेऽस्मै। य एषामेवमायतनं वेद। आयतनवान्भवति। य एषामेवं प्रतिष्ठां वेद॥२॥

प्रत्येव तिष्ठति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। अथ कस्माच्चतुर्होतार उच्यन्त इति। इन्द्रो वै चतुर्होता। इन्द्रः खलु वै श्रेष्ठो देवतानामुपदेशनात्। य एवमिन्द्रः श्रेष्ठं देवतानामुपदेशनाद्वेद। वसिष्ठः समानानां भवति। तस्माच्छ्रेष्ठमायन्तं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति। कीर्तिरस्य पूर्वाऽऽगच्छति जनतामायतः। अथो एनं प्रथमेनैवानु बुध्यन्ते। अयमागन्। अयमवासादिति॥३॥

सप्तहोता प्रतिष्ठां वेदं बुध्यन्ते षड्॥

[१]

दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन्त्सप्तदशकृत्वोऽपान्यात्। आत्मानमेव

समिन्धे। तेजसे वीर्याय। अथो प्रजापतिरेवैनां भूत्वा
 प्रतिगृह्णाति। आत्मनोऽनात्यै। यद्येनमार्त्विज्याद्वृतं सन्तं
 निरुहरेरन्। आग्नीध्रे जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
 पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्। प्रतिलोमं विग्राहम्॥४॥

प्राणानेवास्योपं दासयति। यद्येनं पुनरुप शिष्येयुः।
 आग्नीध्रे एव जुहुयादशहोतारम्। चतुर्गृहीतेनाऽऽज्येन।
 पश्चात्प्राडासीनः। अनुलोममविग्राहम्। प्राणानेवास्मै
 कल्पयति। प्रायश्चित्ती वाग्धोतेत्युतुमुखऋतुमुखे जुहोति।
 ऋतूनेवास्मै कल्पयति। कल्पन्तेऽस्मा ऋतवः॥५॥

कृता अस्मा ऋतव आयन्ति। षड्भोता वै भूत्वा
 प्रजापतिरिदं सर्वमसृजत। स मनोऽसृजत। मनसोऽधि
 गायत्रीमसृजत। तद्गायत्रीं यश आर्च्छत्। तामाऽलभत।
 गायत्रिया अधि छन्दांस्यसृजत। छन्दोभ्योऽधि सामं।
 तथ्सामं यश आर्च्छत्। तदाऽलभत॥६॥

साम्नोऽधि यजूंष्यसृजत। यजुभ्योऽधि विष्णुम्।
 तद्विष्णुं यश आर्च्छत्। तमाऽलभत। विष्णोरध्योषधीर-
 सृजत। ओषधीभ्योऽधि सोमम्। तथ्सोमं यश आर्च्छत्।
 तमाऽलभत। सोमादधि पशूनसृजत। पशुभ्योऽधीन्द्रम्॥७॥

तदिन्द्रं यश आर्च्छत्। तदेनन्नाति प्राच्यवत। इन्द्र इव
 यशस्वी भवति। य एवं वेद। नैनं यशोऽति प्रच्यवते। यद्वा इदं

किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यङ्गृह्णात्। तदेनं प्रति-
 गृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृह्णीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वा-
 ऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृह्णीयात्। इयं वा उत्तान
 आङ्गीरसः। अनयैवैनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति। बरुहिषा
 प्रतीयाद्वां वाऽश्वं वा। एतद्वै पशूनां प्रियं धाम। प्रियेणैवैनं
 धाम्ना प्रत्येति॥८॥

विग्राहमृतवस्तदाऽलभतेन्द्रं गृह्णीयात्पुण्ड्रं॥ [२]

यो वा अविद्वान्निर्वर्तयते। विशीर्षा सपाप्माऽमुष्मिल्लोके
 भवति। अथ यो विद्वान्निर्वर्तयते। सशीर्षा विपाप्मा-
 ऽमुष्मिल्लोके भवति। देवता वै सप्त पुष्टिकामा न्यवर्तयन्त।
 अग्निश्च पृथिवी च। वायुश्चान्तरिक्षं च। आदित्यश्च द्यौश्च
 चन्द्रमाः। अग्निन्यवर्तयत। स साहस्रमपुष्यत्॥९॥

पृथिवी न्यवर्तयत। सौषधीभिर्वनस्पतिभिरपुष्यत्।
 वायुन्यवर्तयत। स मरीचीभिरपुष्यत्। अन्तरिक्षं न्यवर्तयत।
 तद्वयोभिरपुष्यत्। आदित्यो न्यवर्तयत। स रुश्मिभिरपुष्यत्।
 द्यौन्यवर्तयत। सा नक्षत्रैरपुष्यत्। चन्द्रमा न्यवर्तयत।
 सोऽहोरात्रैरर्धमासैर्मासैरुत्तुभिः संवत्सरेणापुष्यत्।
 तान्योषान्पुष्यति। याऽस्तेऽपुष्यन्। य एवं विद्वान्नि च
 वर्तयते परि च॥१०॥

अपुष्यन्नक्षत्रैरपुष्यत्पुण्ड्रं च॥ [३]

तस्य वा अग्नेर्हिरण्यं प्रतिजग्रहुषः। अर्धमिन्द्रियस्यापा-
क्रामत्। तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अर्धमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं
विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति।
अर्धमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै सोमस्य वासः
प्रतिजग्रहुषः। तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्॥११॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स तृतीयमिन्द्रिय-
स्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। तृतीयमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य
एवं विद्वान् वासः प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रति-
गृह्णाति। तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वै रुद्रस्य
गां प्रतिजग्रहुषः। चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तामेतेनैव
प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त॥१२॥

चतुर्थमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्गां
प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। चतुर्थमस्येन्द्रिय-
स्यापक्रामति। तस्य वै वरुणस्याश्वं प्रतिजग्रहुषः।
पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन
वै स पञ्चममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। पञ्चममिन्द्रियस्या-
ऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानश्वं प्रतिगृह्णाति॥१३॥

अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। पञ्चममस्येन्द्रियस्याप-
क्रामति। तस्य वै प्रजापतेः पुरुषं प्रतिजग्रहुषः।
षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन

वै स षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। षष्ठमिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्पुरुषं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति॥१४॥

तस्य वै मनोस्तल्पं प्रतिजग्रहुषः। सप्तममिन्द्रियस्यापक्रामत्। तमेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै स सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। सप्तममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वान्स्तल्पं प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। सप्तममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। तस्य वा उत्तानस्याऽऽङ्गीरसस्याप्राणत्प्रतिजग्रहुषः। अष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्॥१५॥

तदेतेनैव प्रत्यगृह्णात्। तेन वै सोऽष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्त। अष्टममिन्द्रियस्याऽऽत्मन्नुपाधत्ते। य एवं विद्वानप्राणत्प्रतिगृह्णाति। अथ योऽविद्वान्प्रतिगृह्णाति। अष्टममस्येन्द्रियस्यापक्रामति। यद्वा इदं किं च। तत्सर्वमुत्तान एवाऽऽङ्गीरसः प्रत्यगृह्णात्। तदेनं प्रतिगृहीतं नाहिनत्। यत्किं च प्रतिगृहीयात्। तत्सर्वमुत्तानस्त्वाऽऽङ्गीरसः प्रतिगृह्णात्वित्येव प्रतिगृहीयात्। इयं वा उत्तान आङ्गीरसः। अनयैवेनत्प्रतिगृह्णाति। नैनं हिनस्ति॥१६॥

तृतीयमिन्द्रियस्यापक्रामत्तुर्थमिन्द्रियस्यात्मन्नुपाधत्तार्थं प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यष्टममिन्द्रियस्यापक्रामत्यतिगृहीयाच्चत्वारि

च (तस्य वा अग्नेरहिरण्यं सोमस्य वासुस्तदेतेन रुद्रस्य गान्तामेतेन वरुणस्यार्थं प्रजापतेः पुरुषं मनोस्तल्पन्तमेतेनोत्तानस्य

तदेतेनाप्राणद्वे। अर्थं तृतीयमष्टमं तच्चतुर्थं तां पञ्चमं षष्ठं सप्तमन्तम्। तदेतेन द्वे तामेतेनैकं तमेतेन त्रीणि

तदेतेनैकम्॥॥ [४]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यद्वशहोतारः सत्रमासंत।
केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन प्रजा असृजन्तेति।
प्रजापतिना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन प्रजा असृजन्त।
यच्चतुर्होतारः सत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
केनौषधीरसृजन्तेति। सोमेन वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१७॥

तेनौषधीरसृजन्त। यत्पञ्चहोतारः सत्रमासंत। केन ते
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त।
केनैषां पशूनवृञ्जतेति। अग्निना वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
तेनैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणुदन्त। तेनैषां पशूनवृञ्जत।
यथ्यङ्गोतारः सत्रमासंत। केन ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्॥१८॥

केनर्तूनकल्पयन्तेति। धात्रा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्।
तेनर्तूनकल्पयन्त। यथ्सप्तहोतारः सत्रमासंत। केन ते
गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। केन सुवरायन्। केनेमाँल्लोकान्थ्सम-
तन्वन्निति। अर्यम्णा वै ते गृहपतिनाऽऽर्ध्वन्। तेन
सुवरायन्। तेनेमाँल्लोकान्थ्समतन्वन्निति॥१९॥

एते वै देवा गृहपतयः। तान् य एवं विद्वान्। अप्यन्यस्य
गार्हपते दीक्षते। अवान्तरमेव सत्रिणामृध्नोति। यो वा
अर्यमणं वेद। दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति। यज्ञो
वा अर्यमा। आर्यावसतिरिति वै तमाहुयं प्रशंसन्ति।
आर्यावसतिर्भवति। य एवं वेद॥२०॥

यद्वा इदं किं च। तत्सर्वं चतुर्होतारः। चतुर्होतृभ्योऽधि-
यज्ञो निर्मितः। स य एवं विद्वान् विवदेत। अहमेव भूयो वेद।
यश्चतुर्होतृन् वेदेति। स ह्येव भूयो वेद। यश्चतुर्होतृन् वेद।
यो वै चतुर्होतृणां होतृन् वेद। सर्वासु प्रजास्वन्नमत्ति॥ २१॥

सर्वा दिशोऽभि जयति। प्रजापतिर्वै दशहोतृणां होता।
सोमश्चतुर्होतृणां होता। अग्निः पञ्चहोतृणां होता।
धाता षड्होतृणां होता। अर्यमा सप्तहोतृणां होता। एते
वै चतुर्होतृणां होतारः। तान् य एवं वेद। सर्वासु
प्रजास्वन्नमत्ति। सर्वा दिशोऽभि जयति॥ २२॥

आध्रुवन्नाध्रुवन्नित्येवं वेदोति सर्वा दिशोऽभि जयति (वै तेन सन्निवेन॥)॥ [५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा व्यस्रंसत। स हृदयं भूतो-
ऽशयत्। आत्मन् हा (३) इत्यह्वयत्। आपः प्रत्यशृण्वन्। ता
अग्निहोत्रेणैव यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त। ताः कुसिन्धुमुपौहन्।
तस्मादग्निहोत्रस्य यज्ञक्रतोः। एकं ऋत्विक्। चतुष्कृत्वो-
ऽह्वयत्। अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाः॥ २३॥

ते प्रत्यशृण्वन्। ते द्रश्शपूर्णमासाभ्यामेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहंश्चत्वार्यङ्गानि। तस्माद्द्रश्शपूर्ण-
मासयोर्यज्ञक्रतोः। चत्वारं ऋत्विजः। पञ्चकृत्वोऽह्वयत्।
पशवः प्रत्यशृण्वन्। ते चातुर्मास्यैरेव यज्ञक्रतुनोप
पर्यावर्तन्त। त उपौहं लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्।

तस्माच्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोः॥२४॥

पञ्चत्विजः। षड्कृत्वोऽह्वयत्। ऋतवः प्रत्यशृण्वन्। ते पशुबन्धेनैव यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त। त उपौहन्थस्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्चं प्राणम्। तस्मात्पशुबन्धस्य यज्ञक्रतोः। षड्त्विजः। सप्तकृत्वोऽह्वयत्। होत्राः प्रत्यशृण्वन्। ताः सौम्येनैवाध्वरेण यज्ञक्रतुनोपपर्यावर्तन्त॥२५॥

ता उपौहन्थसप्त शीर्षण्यान्प्राणान्। तस्मात्सौम्यस्याध्वरस्य यज्ञक्रतोः। सप्त होत्राः प्राचीर्वषट्कुर्वन्ति। दशकृत्वोऽह्वयत्। तपः प्रत्यशृणोत्। तत्कर्मणैव संवत्सरेण सर्वैर्यज्ञक्रतुभिरुपपर्यावर्तत। तत्सर्वमात्मानमपरिवर्गमुपौहत्। तस्मात्संवत्सरे सर्वे यज्ञक्रतवोऽवर्च्यन्ते। तस्माद्दशहोता चतुर्होता। पञ्चहोता षड्होता सप्तहोता। एकहोत्रे बलिः हरन्ति। हरन्त्यस्मै प्रजा बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं वेद॥२६॥

चन्द्रमाश्चातुर्मास्यानां यज्ञक्रतोरेध्वरेण यज्ञक्रतुनोप पर्यावर्तन्त सप्तहोता चत्वारि च॥—[६]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। सोऽग्निरब्रवीत्। ममायमन्न-
मस्त्विति। सोऽबिभेत्। सर्वं वै माऽयं प्र धक्ष्यतीति।
स एतांश्चतुर्होतृनात्मस्पर्णानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
स आत्मानमस्पृणोत्। यदग्निहोत्रं जुहोति। एकहोतारमेव
तद्यज्ञक्रतुमाप्नोत्यग्निहोत्रम्॥२७॥

कुसिन्धं चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। चतुर्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति दर्शपूर्णमासौ। चत्वारि चाऽऽत्मनोऽङ्गानि स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। समित्पञ्चमी। पञ्चहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति चातुर्मास्यानि। लोमं छवीं मांसमस्थिं मज्जानम्॥ २८॥

तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। षड्होतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति पशुबन्धम्। स्तनावाण्डौ शिश्वमवाञ्च प्राणम्। तानि चाऽऽत्मनः स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति॥ २९॥

समिथ्सप्तमी। सप्तहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति सौम्यमध्वरम्। सप्त चाऽऽत्मनः शीर्षण्यान्प्राणान्स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति। चतुरुन्नयति। द्विर्जुहोति। द्विर्निमाष्टि। द्विः प्राश्नाति। दशहोतारमेव तद्यज्ञक्रतुमाप्नोति संवत्सरम्। सर्वं चाऽऽत्मानमपरिवर्गं स्पृणोति। आदित्यस्य च सायुज्यं गच्छति॥ ३०॥

अग्निहोत्रं मज्जानन्द्विर्जुहोत्यपरिवर्गं स्पृणोत्येकं च॥

[७]

प्रजापतिरकामयत् प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। सोऽन्तर्वानभवत्। स हरितः श्यावोऽभवत्। तस्मात्स्यन्तर्वली।

हरिणी सती श्यावा भवति। स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्।
स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभवत्। तस्मात्तान्तः कृष्णः श्यावो
भवति। तस्यासुरेवाजीवत्॥ ३१॥

तेनासुनाऽसुरानसृजत। तदसुराणामसुरत्वम्। य एवम-
सुराणामसुरत्वं वेद। असुमानेव भवति। नैनमसुर्जहाति। सो-
ऽसुरान्सृष्ट्वा पितेवामन्यत। तदनु पितृनसृजत। तत्पितृणां
पितृत्वम्। य एवं पितृणां पितृत्वं वेद। पितेवैव स्वानां
भवति॥ ३२॥

यन्त्यस्य पितरो हवम्। स पितृन्सृष्ट्वाऽऽमनस्यत्। तदनु
मनुष्यान्सृजत। तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वम्। य एवं मनुष्याणां
मनुष्यत्वं वेद। मनुष्यैव भवति। नैनं मनुर्जहाति। तस्मै
मनुष्यान्सृजानाय। दिवा देवत्राऽभवत्। तदनु देवान-
सृजत। तद्देवानां देवत्वम्। य एवं देवानां देवत्वं वेद। दिवा
हैवास्य देवत्रा भवति। तानि वा एतानि चत्वार्यम्भांसि।
देवा मनुष्याः पितरोऽसुराः। तेषु सर्वेष्वम्भो नभ इव भवति।
य एवं वेद॥ ३३॥

अजीवत्स्वानां भवति देवानसृजत सप्त च॥ [८]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यो वा इमं विद्यात्। यतोऽयं पवते।
यदभि पवते। यदभि सम्पवते। सर्वमायुरियात्। न पुरा-
ऽऽयुषः प्र मीयेत। पशुमान्स्यात्। विन्देत प्रजाम्। यो वा
इमं वेद॥ ३४॥

यतोऽयं पवंते। यदभि पवंते। यदभि सम्पवंते।
 सर्वमायुरेति। न पुराऽऽयुषः प्र मीयते। पशुमान्भवति।
 विन्दते प्रजाम्। अद्ध्यः पवंते। अपोऽभि पवंते। अपोऽभि
 सम्पवंते॥ ३५॥

अस्याः पवंते। इमामभि पवंते। इमामभि सम्पवंते।
 अग्नेः पवंते। अग्निमभि पवंते। अग्निमभि सम्पवंते।
 अन्तरिक्षात्पवंते। अन्तरिक्षमभि पवंते। अन्तरिक्षमभि
 सम्पवंते। आदित्यात्पवंते॥ ३६॥

आदित्यमभि पवंते। आदित्यमभि सम्पवंते। द्योः पवंते।
 दिवमभि पवंते। दिवमभि सम्पवंते। दिग्भ्यः पवंते। दिशोऽभि
 पवंते। दिशोऽभि सम्पवंते। स यत्पुरस्ताद्वाति। प्राण एव
 भूत्वा पुरस्ताद्वाति॥ ३७॥

तस्मात्पुरस्ताद्धान्तम्। सर्वाः प्रजाः प्रति नन्दन्ति। प्राणो
 हि प्रियः प्रजानाम्। प्राण इव प्रियः प्रजानां भवति। य एव
 वेद। स वा एष प्राण एव। अथ यदक्षिणतो वाति। मातरिश्वेव
 भूत्वा दक्षिणतो वाति। तस्मादक्षिणतो वान्तं विद्यात्। सर्वा
 दिश आ वाति॥ ३८॥

सर्वा दिशोऽनु वि वाति। सर्वा दिशोऽनु सं वातीति।
 स वा एष मातरिश्वेव। अथ यत्पश्चाद्वाति। पवमान एव
 भूत्वा पश्चाद्वाति। पूतमस्मा आहरन्ति। पूतमुपहरन्ति।

पू॒तमं॑श्जाति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष प॑र्व॒मान ए॒व॥३९॥

अथ॒ यदु॑त्तर॒तो वा॑ति। स॒वि॒तैव॑ भू॒त्वोत्त॑र॒तो वा॑ति।
स॒वि॒तैव॑ स्वा॒ना भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। स वा ए॒ष
स॒वि॒तैव॑। ते य ए॒नं पु॒रस्ता॑दा॒यन्त॑मु॒पव॑दन्ति। य ए॒वास्य॑
पु॒रस्ता॑त्पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति। पु॒रस्ता॑दि॒तरा॑न्या॒प्मनः॑
सच॑न्ते। अथ॒ य ए॒नं दक्षि॑ण॒त आ॒यन्त॑मु॒पव॑दन्ति॥४०॥

य ए॒वास्य॑ दक्षि॑ण॒तः पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति।
दक्षि॑ण॒त इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सच॑न्ते। अथ॒ य ए॒नं प॒श्चादा॑यन्त॑मु॒प
व॑दन्ति। य ए॒वास्य॑ प॒श्चात्पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति।
प॒श्चादि॑तरा॑न्या॒प्मनः॑ सच॑न्ते। अथ॒ य ए॒नमुत्त॑र॒त आ॒यन्त॑मु॒प
व॑दन्ति। य ए॒वास्योत्त॑र॒तः पा॒प्मानः॑। ता॒ंस्तेऽप॑ घ्नन्ति॥४१॥

उ॒त्तर॒त इ॒तरा॑न्या॒प्मनः॑ सच॑न्ते। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। वी॒वं
नृ॒त्येत्। प्रे॒वं च॑लेत्। व्यस्ये॑वा॒क्ष्यौ भा॑षेत। म॒ण्टये॑दि॒व।
क्रा॒थये॑दि॒व। शृ॒ङ्गाये॑तै॒व। उ॒त मो॑प॒ वदे॑युः। उ॒त मे॑
पा॒प्मान॒मप॑ ह॒न्युरि॑ति। स या॒न्दिश॑ं स॒निमे॑ष्यन्थ॒स्यात्।
य॒दा ता॒न्दिशं॑ वा॒तो वा॒यात्। अथ॒ प्रवे॑यात्। प्र वा॑ धाव॒येत्।
सा॒तमे॑व र॒दितं॑ व्यू॒ढं गु॒न्धम॒भि प्र॑च्य॒वते॑। आ॒ऽस्य॒ तं ज॑न॒पदं॑
पूर्वा॑ की॒र्तिर्ग॑च्छति। दान॑कामा अस्मै प्र॒जा भ॑वन्ति। य ए॒वं
वेद॑॥४२॥

वेद॒ सम्प॑वत आ॒दित्या॑र्प॒वते वा॒त्या वाँत्ये॑ष प॑र्व॒मान ए॒व दक्षि॑ण॒त आ॒यन्त॑मु॒प व॑दन्त्युत्तर॒तः पा॒प्मान॒स्तां स्ते॑पं

प्रजापतिः सोमं राजानमसृजत। तं त्रयो वेदा
अन्वसृज्यन्त। तान् हस्तैऽकुरुत। अथ ह सीतां सावित्री।
सोमं राजानं चकमे। श्रद्धामु स चकमे। साऽऽहं पितरं
प्रजापतिमुपससार। तं होवाच। नमस्ते अस्तु भगवः।
उप त्वाऽयानि॥४३॥

प्र त्वां पद्ये। सोमं वै राजानं कामये। श्रद्धामु स कामयत
इति। तस्या उ ह स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं
पुरस्ताद्वाख्याय। चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्।
षड्होतारमुत्तरतः। सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च
मुखेऽलङ्कृत्य॥४४॥

आऽस्यार्धं वव्राज। तां होदीक्ष्योवाच। उप मा वर्तस्वेति।
तं होवाच। भोगं तु म आचक्ष्व। एतन्म आचक्ष्व। यत्ते
पाणाविति। तस्या उ ह त्रीन् वेदान्प्रददौ। तस्मादुह स्त्रियो
भोगमैव हारयन्ते। स यः कामयेत प्रियः स्यामिति॥४५॥

यं वा कामयेत प्रियः स्यादिति। तस्मा एतं
स्थांगरमलङ्कारं कल्पयित्वा। दशहोतारं पुरस्ताद्वाख्याय।
चतुर्होतारं दक्षिणतः। पञ्चहोतारं पश्चात्। षड्होतारमुत्तरतः।
सप्तहोतारमुपरिष्ठात्। सम्भारैश्च पत्निभिश्च मुखेऽलङ्कृत्य।
आस्यार्धं व्रजेत्। प्रियो हैव भवति॥४६॥

ब्रह्मात्मन्वदसृजत। तदकामयत। समात्मना पद्येयेति।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स दशहूतोऽभवत्। दशहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 दशहूतं सन्तम्। दशहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया
 इव हि देवाः॥४७॥

आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै सप्तमं हूतः
 प्रत्यशृणोत्। स सप्तहूतोऽभवत्। सप्तहूतो ह वै नामैषः। तं
 वा एतं सप्तहूतं सन्तम्। सप्तहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै
 षष्ठं हूतः प्रत्यशृणोत्। स षड्हूतोऽभवत्॥४८॥

षड्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं षड्हूतं सन्तम्।
 षड्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत। तस्मै पञ्चमं हूतः प्रत्यशृणोत्।
 स पञ्चहूतोऽभवत्। पञ्चहूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं
 पञ्चहूतं सन्तम्। पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण॥४९॥

पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः। आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत।
 तस्मै चतुर्थं हूतः प्रत्यशृणोत्। स चतुर्हूतोऽभवत्।
 चतुर्हूतो ह वै नामैषः। तं वा एतं चतुर्हूतं सन्तम्।
 चतुर्होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः।
 तमब्रवीत्। त्वं वै मे नेदिष्ठं हूतः प्रत्यश्रौषीः।

त्वयैनानाख्यातार् इति। तस्मान्नु हैनांश्चतुर्होतार
इत्याचक्षते। तस्माच्छ्रूषुः पुत्राणां हृद्यतमः। नेदिष्ठो
हृद्यतमः। नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति। य एवं वेद॥५०॥

देवाः षड्विंशोऽभवत्पञ्चहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेणाश्रौषीः षट्॥ [११]

ब्रह्मवादिन् किं दक्षिणां यो वा अविद्वान्तस्य वै ब्रह्मवादिनो यदशहोतारः प्रजापतिर्व्यस्रं प्रजापतिः पुरुषं
प्रजापतिरकामयत् स तपः सोऽन्तर्वाग्ब्रह्मवादिनो यो वा इमं विद्यात्प्रजापतिः सोमं राजानं ब्रह्मात्मन्वदेकादश॥११॥

ब्रह्मवादिन्स्तस्य वा अग्रेयद्वा इदं किं च प्रजापतिरकामयत् य एवास्य दक्षिणतः पञ्चाशत्॥५०॥

ब्रह्मवादिनो य एवं वेद॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोणे। इमं नो यज्ञमुप याहि
विद्वान्। विश्वा अग्नेऽभियुजो विहत्य। शत्रूयतामा भरा
भोजनानि। अग्ने शर्ध महते सौभगाय। तव द्युम्नान्युत्तमानि
सन्तु। सञ्जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व। शत्रूयतामभि
तिष्ठा महांसि। अग्ने यो नोऽभितो जनः। वृको वारो
जिघांसति॥१॥

तांस्त्वं वृत्रहं जहि। वस्वस्मभ्यमा भरा। अग्ने यो नो-
ऽभिदासति। समानो यश्च निष्ट्यः। इध्मस्यैव प्रक्षायतः। मा
तस्योच्छेषि किञ्चन। त्वमिन्द्राभिभूरसि। देवो विज्ञातवीर्यः।
वृत्रहा पुरुचेतनः। अप प्राच इन्द्र विश्वां अमित्रान्॥२॥

अपापांचो अभिभूते नुदस्व। अपोदींचो अपशूराधरा च
ऊरौ। यथा तव शर्मन्मदेम। तमिन्द्रं वाजयामसि। महे वृत्राय
हन्तवे। स वृषा वृषभो भुवत्। युजे रथं गवेषणं हरिभ्याम्।
उप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः। विबाधिष्टास्य रोदसी महित्वा।
इन्द्रो वृत्राण्यप्रतीजघ्नवान्॥३॥

हव्यवाहमभिमातिषाहम्। रक्षोहणं पृतनासु जिष्णुम्।
ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिम्। अग्निं स्विष्टकृतमा हुवेम।
स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि। विश्वा देव पृतना अभि ष्या

उरुं नः पन्थां॑ प्रदि॒शन्विभा॑हि। ज्योति॑ष्मद्वेह्य॒जरं न॒ आयुः॑।
त्वाम॑ग्रे ह॒विष्मन्तः॑। दे॒वं म॒र्तास ई॒डते॑॥४॥

मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसम्। स ह॒व्या व॑क्ष्यानुषक्। विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः। सिन्धुं न ना॒वा दु॑रि॒ताऽति॑ पर्षि। अ॒ग्रे
अ॒त्रि॒वन्मन॑सा गृणा॒नः। अ॒स्माकं॑ बो॒ध्यवि॒ता त॒नूना॑म्। पू॒षा
गा अ॒न्वे॑तु नः। पू॒षा र॑क्ष॒त्वर्व॑तः। पू॒षा वा॒जः स॒नोतु॑ नः।
पू॒षेमा आ॒शा अ॒नुवे॑द॒ सर्वाः॑॥५॥

सो अ॒स्माः अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑
सर्व॑वीरः। अ॒प्रयु॑च्छन्पु॒र ए॑तु प्र॒जान॑न्। त्वम॑ग्रे स॒प्रथा॑ अ॒सि।
जुष्टो॑ होता॒ वरे॑ण्यः। त्वया॑ य॒ज्ञं वि॑त॒न्वते॑। अ॒ग्नी र॑क्षा॒सि
से॒धति॑। शु॒क्रशो॑चि॒रम॑र्त्यः। शु॒चिः पा॒वक ई॒ड्यः॑। अ॒ग्रे र॑क्षा
गो अ॒ह॑सः॥६॥

प्रति॑ ष्म दे॒व री॑षतः। तपि॑ष्ठैर॒जरो॑ दह। अ॒ग्रे ह॑सि
न्य॒त्रिण॑म्। दी॒द्यन्म॑र्त्ये॒ष्वा। स्वे क्ष॑र्ये शुचि॒व्रत॑। आ वा॑त वा॒हि
भे॒षज॑म्। वि वा॑त वा॒हि य॒द्रपः॑। त्व॑ हि वि॒श्वभे॑षजः। दे॒वानां॑
दू॒त ई॒य॑से। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒तः॑॥७॥

आ सिन्धो॒रा प॑रा॒वतः॑। दक्षं॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑। प॒रा॒न्यो
वा॑तु य॒द्रपः॑। यद॒दो वा॑त ते गृ॒हे। अ॒मृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः।
ततो॑ नो दे॒हि जी॒वसे॑। ततो॑ नो धे॒हि भे॒षज॑म्। ततो॑ नो म॒ह

आवह। वात् आवात् भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे॥८॥

प्र ण आयूँषि तारिषत्। त्वमग्ने अयासि। अया सन्मनसा हितः। अया सन् हव्यमूहिषे। अया नो धेहि भेषजम्। इष्टो अग्निराहुतः। स्वाहाकृतः पिपर्तु नः। स्वगा देवेभ्य इदं नमः। कामो भूतस्य भव्यस्य। सम्राडेको विराजति॥९॥

स इदं प्रति पप्रथे। ऋतूनुत्सृजते वशी। कामस्तदग्ने समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषा। त्वया मन्यो सरथमारुजन्तः। हर्षमाणासो धृषता मरुत्वः। तिग्मेष्व आयुधा सँशिशानाः। उप प्रयन्ति नरो अग्निरूपाः॥१०॥

मन्युर्भगो मन्युरेवास देवः। मन्युरहोता वरुणो विश्ववेदाः। मन्युं विश ईडते देवयन्तीः। पाहि नो मन्यो तपसा श्रमेण। त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः। देवाँ आसादया इह। अग्ने हव्याय वोढवे। व्रतानुबिभ्रद्व्रतपा अदाभ्यः। यजा नो देवाँ अजरः सुवीरः। दधद्रत्नानि सुविदानो अग्ने। गोपाय नो जीवसे जातवेदः॥११॥

जिघाँसत्यग्निर्वाँजघ्नानीडते सर्वा अँहंसो वातो हृदे रंजत्यग्निरूपाः सुविदानो अग्न एकं च॥———[१]

चक्षुषो हेते मनसो हेते। वाचो हेते ब्रह्मणो हेते। यो माँऽघायुरभिदासति। तमग्ने मेन्या मेनिं कृणु। यो मा चक्षुषा यो मनसा। यो वाचा ब्रह्मणाँऽघायुरभिदासति। तयाँऽग्ने त्वं

मे॒न्या। अ॒मुम॑मे॒निं कृ॑णु। यत्किञ्चा॒सौ मन॑सा॒ यच्च॑ वा॒चा।
य॒ज्ञैर्जु॑होति॒ यजु॑षा ह॒विर्भिः॑॥१२॥

तन्मृत्यु॑र्निर्ऋ॒त्या संवि॑दानः। पुरादि॒ष्टादाहु॑तीरस्य हन्तु।
या॒तुधा॑ना॒ निर्ऋ॑तिरादुरक्षः। ते अस्य घ्नन्त्व॑नृ॒तेन स॒त्यम्।
इन्द्रे॑षिता॒ आज्य॑मस्य मघ्नन्तु। मा तत्स॑मृद्धि॒ यद॒सौ करो॑ति।
ह॒न्मि ते॒ऽहं कृ॑तः॒ ह॒विः। यो मे॑ घो॒रम॑चीकृतः। अपा॑ञ्चौ त
उ॒भौ बा॒हू। अप॑न॒ह्याम्या॒स्यम्॥१३॥

अप॑ न॒ह्यामि ते बा॒हू। अप॑ न॒ह्याम्या॒स्यम्। अ॒ग्नेर्दे॒वस्य॑
ब्रह्म॑णा। सर्व॑ तेऽवधिषं कृतम्। पुराऽमुष्य॑ वषट्कारात्। य॒ज्ञं
दे॒वेषु॑ नस्कृधि। स्वि॑ष्टम॒स्माकं॑ भूयात्। माऽस्मान्प्राप॑न्न॒रा॒तयः॑। अ॒न्ति दू॒रे स॒तो अ॒ग्ने। भ्रातृ॑व्यस्याभि॒दास॑तः॥१४॥

व॒षट्कारे॑ण॒ वज्रे॑ण। कृ॒त्याः ह॑न्मि कृ॒ताम॒हम्। यो मा॒ नक्तं॑
दिवा॑ सा॒यम्। प्रा॒तश्चाहो॑ नि॒पीय॑ति। अ॒द्या तमि॑न्द्र वज्रे॑ण।
भातृ॑व्यं पादयामसि। इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तन्त्वा॑। प्रप॑द्ये सगुः
सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॒ अस्ति॒ तेन॑। ईडे॑ अ॒ग्निं वि॑प॒श्चित॑म्॥१५॥

गि॒रा य॒ज्ञस्य॑ साध॑नम्। श्रु॒ष्टी॒वान॑न्धि॒तावा॑नम्। अ॒ग्ने श॒केम॑
ते व॒यम्। यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑। अति॑ द्वेषा॑सि तरे॒मा।
अव॑तं मा॒ सम॑नसौ॒ समो॑कसौ। सचै॑तसौ॒ सरै॑तसौ। उ॒भौ
मा॒मव॑त॒ज्जात॑वेदसौ। शि॒वौ भ॑वतम॒द्य नः॑। स्व॒यं कृ॑ण्वानः
सु॒गम॑प्रयावम्॥१६॥

तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः। प्रत्न९ सधस्थमनु
पश्यमानः। आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान। त्वन्नस्तन्तुरुत
सेतुरग्ने। त्वं पन्था भवसि देवयानः। त्वयाऽग्ने पृष्ठं
वयमारुहेम। अथा देवैः संधमादं मदेम। उदुत्तमं मुमुग्धि
नः। वि पाशं मध्यमश्चुत। अवाधमानि जीवसे॥१७॥

वय९ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु बिभ्रतः। प्रजावन्तो
अशीमहि। इन्द्राणी देवी सुभगा सुपत्नी। उद९शेन पतिविद्ये
जिगाय। त्रि९शदस्या जघनं योजनानि। उपस्थ इन्द्र९
स्थविरं बिभर्ति। सेनां ह नाम पृथिवी धनञ्जया। विश्वव्यचा
अदितिः सूर्यत्वक्। इन्द्राणी देवी प्रासहा ददाना॥१८॥

सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु। आत्वाऽहार्षमन्तरभूः।
ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः। विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु। मा
त्वद्राष्ट्रमधिं भ्रशत्। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी। ध्रुवं विश्वमिदं
जगत्। ध्रुवा ह पर्वता इमे। ध्रुवो राजा विशामयम्।
इहैवैधि मा व्यथिष्ठाः॥१९॥

पर्वत इवाविचाचलिः। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठ। इह राष्ट्रमु
धारय। अभितिष्ठ पृतन्यतः। अधरे सन्तु शत्रवः। इन्द्र इव
वृत्रहा तिष्ठ। अपः क्षेत्राणि सञ्जयन्। इन्द्र एणमदीधरत्।
ध्रुवं ध्रुवेण हविषा। तस्मै देवा अधिब्रवन्। अयं च
ब्रह्मणस्पतिः॥२०॥

हविर्भिरास्यमभि दासतो विपुश्चित्तमप्रयावञ्जीवसे ददाना व्यथिष्ठा ब्रवन्नेकं च॥ [२]

जुष्टीं नरो ब्रह्मणा वः पितृणाम्। अक्षमव्ययं न
किलारिषाथ। यच्छक्ररीषु बृहता रवेण। इन्द्रे शुष्ममदधाथा
वसिष्ठाः। पावका नः सरस्वती। वाजैर्भिर्वाजिनीवती। यज्ञं
वष्टु धिया वसुः। सरस्वत्यभिर्नो नेषि वस्यः। मा पस्फरीः
पयसा मा न आधक्। जुषस्व नः सख्या वेश्या च॥ २१॥

मा त्वक्षेत्राण्यरणानि गन्म। वृञ्जे हविर्नमसा ब्रह्मिर्ग्नौ।
अयामि सुगधृतवती सुवृक्तिः। अम्यक्षि सद्यः सदने पृथिव्याः।
अश्रायि यज्ञः सूर्ये न चक्षुः। इहार्वाश्चमति ह्वये। इन्द्रं जैत्राय
जेतवे। अस्माकमस्तु केवलः। अर्वाश्चमिन्द्रममुतो हवामहे।
यो गोजिद्धं न जिदश्च जिघ्रः॥ २२॥

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्व। अस्य कुर्मो हरिवो
मेदिनं त्वा। असम्मृष्टो जायसे मातृवोः शुचिः। मन्द्रः
कविरुदतिष्ठो विवस्वतः। घृतेन त्वा वर्धयन्नग्र आहुत।
धूमस्ते केतुरभवद्विवि श्रितः। अग्निरग्रे प्रथमो देवतानाम्।
संयातानामुत्तमो विष्णुरासीत्। यजमानाय परिगृह्य देवान्।
दीक्षयेदं हविरा गच्छतन्नः॥ २३॥

अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। दीक्षापालेभ्योऽवनतं
हि शक्रा। विश्वेदेवैर्यज्ञियैः संविदानौ। दीक्षामस्मै यजमानाय
धत्तम्। प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय। मृगो न भीमः कुचरो
गिरिष्ठाः। यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु। अधि क्षियन्ति भुवनानि

विश्वा॑। नू॒मर्तो॑ दय॒ते स॒नि॒ष्यन् यः। वि॒ष्णा॑व उ॒रुगा॒याय॒
दा॒शत्॥२४॥

प्र यः स॒त्राचा॒ मन॑सा॒ यजा॑तै। ए॒ताव॑न्त॒न्नर्य॑मा॒ विवा॑सात्।
विच॑क्रमे पृ॒थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। क्षे॒त्राय॑ वि॒ष्णुर्म॑नु॒षे द॒श॒स्यन्।
ध्रु॒वासो॑ अ॒स्य की॒रयो॒ जना॑सः। उ॒रु॒क्षिति॑ः सु॒जनि॑मा
च॒कार। त्रि॒दे॒वः पृ॒थि॒वीमे॒ष ए॒ताम्। विच॑क्रमे श॒तर्च॑सं
महि॒त्वा। प्र वि॒ष्णुर॑स्तु त॒वस॒स्तवी॑यान्। त्वे॒षः ह्य॑स्य
स्थवि॑रस्य॒ नाम॥२५॥

हो॒ता॒रं चि॒त्रर॑थमध्व॒रस्य॑। य॒ज्ञस्य॑य॒ज्ञस्य॑ के॒तुः रु॒शन्त॑म्।
प्रत्य॑र्धि दे॒वस्य॑दे॒वस्य॑ म॒ह्य। श्रि॒या त्व॑ग्निमति॒थिं जना॑नाम्।
आ नो॒ विश्वा॑भि॒रूति॑भिः स॒जोषा॑ः। ब्र॒ह्म जु॒षाणो॑ ह॒र्यश्च॑ याहि।
वरी॑वृ॒ज॒स्थवि॑रेभिः सु॒शि॒प्रा। अ॒स्मे दध॑द्व॒षण॑ः शु॒ष्ममि॑न्द्र।
इन्द्रः॑ सु॒व॒र्षा ज॒नय॑न्नहा॒नि। जि॒गायो॒शिग्भिः॑ पृ॒तना॑ अभि॒
श्रीः॥२६॥

प्रा॒रोच॑यन्मन॑वे के॒तुम॑ह्य॒म्। अ॒विन्द॑ज्योति॑र्बृ॒हते॑ रणा॑य।
अ॒श्विना॒वव॑से॒ निह॑ये वाम्। आ नू॒नं या॑तः सु॒कृता॑य॒ विप्रा॑।
प्रा॒त॒र्युक्ते॑न॒ सुवृ॑ता॒ रथे॑न। उ॒पाग॑च्छ॒तम॒वसा॑गतन्नः। अ॒विष्टं॑
धी॒ष्वश्वि॑ना न आ॒सु। प्र॒जाव॑द्रेतो॒ अह॑यं नो अस्तु। आवा॑
तो॒के तन॑ये॒ तूतु॑जानाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं गमे॒म॥२७॥

त्वः सो॒म॒ ऋतु॑भिः सु॒क्रतु॑र्भूः। त्वं दक्षैः सु॒दक्षो॑ वि॒श्ववे॑दाः।

त्वं वृषां वृषत्वेभिर्महि॒त्वा। द्यु॒मेभिर्द्यु॒म्यभ॒वो नृचक्षाः॑। अषाढं
यु॒त्सु पृ॒तना॒सु प॒प्रिम्। सु॒व॒र॒षाम॒प्स्वां वृ॒ज॒न॒स्य गो॒पाम्।
भ॒रेषु॒जाः सु॒क्षि॒तिः सु॒श्र॒व॒सम्। ज॒य॒न्तं त्वा॒मनु॑ म॒देम॑ सोम।
भ॒वा मि॒त्रो न शे॒व्यो घृ॒तासु॑तिः। वि॒भू॒तद्यु॒म्न ए॒व या॒ उ
स॒प्रथाः॑॥ २८॥

अ॒धा ते वि॒ष्णो वि॒दुषां॑ चि॒दृ॒ध्यः। स्तो॒मो य॒ज्ञस्य॑
रा॒ध्यो ह॒विष्म॑तः। यः पू॒र्व्याय॑ वे॒धसे॒ नवी॑यसे। सु॒म॒ज्ज्ञान॑ये
वि॒ष्णवे॒ ददा॑शति। यो जा॒तम॒स्य म॑ह॒तो म॒हि ब्र॒वात्। से॒दु
श्र॒वोभि॑र्यु॒ज्यं चि॒द॒भ्य॑सत्। तमु॑ स्तो॒तारः पू॒र्व्यं यथा॑ वि॒द
ऋ॒तस्य॑। गर्भः॑ ह॒विषा॑ पि॒प॒र्त॒न। आ॒ऽस्य॑ जा॒न॒न्तो॒ नाम॑
चि॒द्वि॒व॒क्त॒न। बृ॒ह॒र्ते वि॒ष्णो सु॒म॒तिं भ॑जामहे॥ २९॥

इ॒मा धा॒ना घृ॒त॒स्रु॒वः। ह॒री इ॒होप॑वक्षतः। इन्द्रः॑ सु॒ख॒त॒मे
रथे॑। ए॒ष ब्र॒ह्मा प्र॑ते॒म॒हे। वि॒दथे॑ शः॑सिषः॑ ह॒री। य ऋ॒त्वि॒यः
प्र॑ते॒ व॒न्वे। व॒नुषो॑ ह॒र्य॒तं म॒दम्। इन्द्रो॑ नाम॑ घृ॒त॒न्न॒यः।
ह॒रिभि॑श्चा॒रु॒ से॒च॒ते। श्रु॒तो गु॒ण आ॒ त्वा॑ वि॒श॒न्तु॥ ३०॥

ह॒रि॒व॒र्षस॒ङ्गि॒रः। आ॒च॒र॒षणि॒प्रा वृ॒षभो॑ ज॒ना॒नाम्। रा॒जा
कृ॒ष्टी॒नां पु॑रु॒हूत॑ इन्द्रः। स्तु॒तश्र॑व॒स्य॒न्न॒व॒सोप॑म॒द्रिक्। यु॒क्ता
ह॒री वृ॒षणा॑या॒ह्य॒र्वाङ्। प्र य॒त्सि॒न्ध॒वः प्र॑स॒वं य॒दाय॑न्। आ॒पः
स॒मु॒द्रः र॒थ्ये॑व जग्मुः। अ॒त॒श्चि॒दिन्द्रः॑ स॒द॒सो व॑री॒यान्। य॒दीः
सो॒मः पृ॒ण॒ति दु॒ग्धो अ॒ः शुः। ह्य॒या॒म॒सि॒ त्वेन्द्र॑ या॒ह्य॒र्वाङ्॥ ३१॥

अरन्ते सोमस्तनुवै भवाति। शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु।
 प्रास्मा९ अंव पृतनासु प्रयुत्सु। इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
 विद्वानाः। ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः। प्रयम्यमाणान्प्रति षू
 गृभाय। इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णः। अहेडमान उपयाहि
 यज्ञम्। तुभ्यं पवन्त इन्द्रवः सुतासः। गावो न वज्रिन्थस्वमोको
 अच्छ॥ ३२॥

इन्द्रा गृहि प्रथमो यज्ञियानाम्। या तै काकुत्सुकृता या
 वरिष्ठा। यया शश्वत्पिबसि मध्वं ऊर्मिम्। तया पाहि प्र तै
 अध्वर्युरस्थात्। सन्ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः। प्रातर्युजा
 वि बोधय। अश्विनावेह गच्छतम्। अस्य सोमस्य पीतये।
 प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वम्। पुरा गृध्रादररुषः पिबाथः।
 प्रातरहि यज्ञमश्विना दधाते। प्रशंसन्ति कवयः पूर्वभाजः।
 प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत। न सायमस्ति देवया अजुष्टम्।
 उतान्यो अस्मद्यजते विचायः। पूर्वः पूर्वो यजमानो
 वर्नीयान्॥ ३३॥

चाश्वजिद्यो गच्छतं नो दाशत्रामाभिश्चोर्गमेम सप्रथा भजामहे विशन्तु याद्वर्वाडच्छं पिबाथः पद्व॥ — [३]

नक्तं जाताऽस्योषधे। रामे कृष्णे असिंक्रि च। इदं
 रजनि रजय। किलासं पलितं च यत्। किलासं च पलितं
 च। निरितो नाशया पृषत्। आ नः स्वो अश्नुतां वर्णः।
 परां श्वेतानि पातय। असितं ते निलयनम्। आस्थानमसितं
 तव॥ ३४॥

असिंक्रियस्योषधे। निरितो नाशया पृषत्। अस्थिजस्य
 किलासस्य। तनूजस्य च यत्त्वचि। कृत्यया कृतस्य ब्रह्मणा।
 लक्ष्मं श्वेतमनीनशम्। सरूपा नाम ते माता। सरूपो नाम
 ते पिता। सरूपाऽस्योषधे सा। सरूपमिदं कृधि॥३५॥

शुन९ हुवेम मघवानमिन्द्रम्। अस्मिन्भरे नृतमं
 वाजंसातौ। शृण्वन्तमुग्रमूतये समथ्सु। घ्नन्तं वृत्राणि सञ्जितं
 धनानाम्। धूनुथ द्यां पर्वतान्दाशुषे वसु। नि वो वना
 जिहते यामं नो भिया। कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः। युधे
 यदुग्राः पृषतीरयुग्धम्। प्रवेपयन्ति पर्वतान्। विविञ्चन्ति
 वनस्पतीन्॥३६॥

प्रोवारत मरुतो दुर्मदा इव। देवासः सर्वया विशा। पुरुत्रा
 हि सदृङ्ङुसि। विशो विश्वा अनु प्रभु। समथ्सु त्वा हवामहे।
 समथस्वग्निमवसे। वाजयन्तो हवामहे। वाजेषु चित्रराधसम्।
 सङ्गच्छध्व९ संवदध्वम्। सं वो मनांसि जानताम्॥३७॥

देवा भागं यथा पूर्वे। सञ्जानाना उपासता। समानो मन्त्रः
 समितिः समानी। समानं मनः सह चित्तमेषाम्। समानं केतो
 अभि स९ रभध्वम्। संज्ञानेन वो हविषा यजामः। समानी
 व आकूतिः। समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनः।
 यथा वः सुसहासति॥३८॥

संज्ञानं नः स्वैः। संज्ञानमरणैः। संज्ञानमश्विना युवम्।

इहास्मासु नियच्छतम्। संज्ञानं मे बृहस्पतिः। संज्ञानं
सविता कर्तुः। संज्ञानंमश्विना युवम्। इह मह्यं नि यच्छतम्।
उपं च्छायामिव घृणैः। अगन्म शर्म ते वयम्॥३९॥

अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्वम्।
शिवेभिरद्य परिपाहि नो गयम्। हिरण्यजिह्वः सुविताय
नव्यसे। रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत। मदेमदे हि नो
ददुः। यूथा गवामृजुक्रतुः। सङ्गभाय पुरुशता। उभया
हस्त्या वसु। शिशीहि राय आ भर॥४०॥

शिप्रिन्वाजानां पते। शचीवस्तवं दंसना। आ तू न
इन्द्र भाजय। गोष्वश्वेषु शुभ्रेषु। सहस्रेषु तुवीमघ। यद्देवा
देवहेडनम्। देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा यूयम्।
ऋतस्यर्तेन मुञ्चत। ऋतस्यर्तेनाऽऽदित्याः॥४१॥

यजत्रा मुञ्चतेह मा। यज्ञैर्वो यज्ञवाहसः। आशिक्षन्तो
न शेकिम। मेदस्वता यजमानाः। स्रुचाऽऽज्येन जुह्वतः।
अकामा वो विश्वेदेवाः। शिक्षन्तो नोप शेकिम। यदि दिवा
यदि नक्तम्। एन एनस्योकरत्। भूतं मा तस्माद्भव्यं च॥४२॥

द्रुपदादिव मुञ्चतु। द्रुपदादिवेन्मुचानः। स्विन्नः स्नात्वी
मलादिव। पूतं पवित्रेणेवाऽऽज्यम्। विश्वे मुञ्चन्तु मेनसः।
उद्वयं तमसस्परि। पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा
सूर्यम्। अगन्म ज्योतिरुत्तमम्॥४३॥

तव कृपि वनस्पतीं ज्ञानतामसंति वयं भंगदित्याश्च नव च ॥ [४]

वृषासो अशुः पवते हविष्मान्सोमः। इन्द्रस्य भाग
ऋतयुः शतार्युः। स मा वृषाणं वृषभं कृणोतु। प्रियं
विशाः सर्ववीरः सुवीरम्। कस्य वृषां सुते सचा।
नियुत्वान्वृषभो रणत्। वृत्रहा सोमपीतये। यस्ते शृङ्ग
वृषेनपात्। प्रणपात्कुण्डपाय्यः। न्यस्मिन्दध्र आ मनः॥४४॥

तः सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि। पौःस्यानि नियुतः
सश्चुरिन्द्रम्। समुद्रं न सिन्धुव उक्थशुष्माः। उरुव्यचसङ्गिर
आ विंशन्ति। इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गाः। अपः
प्रेरयन्सगरस्य बुध्नात्। यो अक्षेणेव चक्रिया शचीभिः।
विष्वक्तस्तम्भं पृथिवीमुत द्याम्। अक्षौदयच्छवसा
क्षामबुधम्। वार्णवातस्तविषीभिरिन्द्रः॥४५॥

दृढान्यौघादुशमान् ओजः। अवाभिनत्कुभः पर्वतानाम्।
आ नो अग्रे सुकेतुना। रयिं विश्वायुपोषसम्। मर्डीकं धेहि
जीवसे। त्वः सोम महे भगम्। त्वं यूनं ऋतायते। दक्षं
दधासि जीवसे। रथं युञ्जते मरुतः शुभे सुगम्। सूरौ न
मित्रावरुणा गविष्टिषु॥४६॥

रजासि चित्रा विचरन्ति तन्यवः। दिवः सम्राजा पयसा
न उक्षतम्। वाचः सुमित्रावरुणाविरावतीम्। पर्जन्यश्चित्रां
वदति त्विषीमतीम्। अभ्रा वसत मरुतः सुमायया। द्यां

वरुषयतमरुणामरेपसम्। अयुक्त सप्त शुन्युवः। सूरौ रथस्य
नृप्रियः। तामिर्याति स्वयुक्तिभिः। वहिष्ठेभिर्विहरन् यासि
तन्तुम्॥४७॥

अवव्ययन्नसितं देव वस्वः। दर्विध्वतो रश्मयः सूर्यस्य।
चर्मेवावाधुस्तमो अपस्वन्तः। पर्जन्याय प्र गायता।
दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो यवसमिच्छतु। अच्छा वद तवसं
गीर्भिराभिः। स्तुहि पर्जन्यं नमसाऽऽविवासा। कनिकदद्वृषभो
जीरदानुः। रेतो दधात्वोषधीषु गर्भम्॥४८॥

यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः
पुरुषीणाम्। तस्मा इदास्ये हविः। जुहोता मधुमत्तमम्।
इडां नः संयतं करत्। तिस्रो यदग्रे शरदस्त्वामित्। शुचिं
घृतेन शुचयः सपर्यन्। नामानि चिद्वधिरे यज्ञियानि।
असूदयन्त तनुवः सुजाताः॥४९॥

इन्द्रश्च नः शुनासीरौ। इमं यज्ञं मिमिक्षतम्। गर्भं धत्तः
स्वस्तये। ययोरिदं विश्वं भुवनमा विवेश। ययोरानन्दो
निहितो महश्च। शुनासीरावृतुभिः संविदानौ। इन्द्रवन्तौ
हविरिदं जुषेथाम्। आघाये अग्निमिन्धते। स्तृणन्ति
बर्हिरानुषक्। येषामिन्द्रो युवा सखा। अग्न इन्द्रश्च
मेदिना। हथो वृत्राण्यप्रति। युवः हि वृत्रहन्तमा। याभ्याः
सुवरजयन्नग्र एव। यावातस्थतुर्भुवनस्य मध्ये। प्रचरुषणी

वृषणा वज्रबाहू। अग्नी इन्द्रावृत्रहणा हुवे वाम्॥५०॥

मन् इन्द्रो गविष्ठिषु तन्तु गर्भे सुजाताः सखा सत च॥ [५]

उत नः प्रिया प्रियासु। सप्तस्वसा सुजुष्टा। सरस्वती
स्तोम्याऽभूत्। इमा जुह्वानायुष्मदा नमोभिः। प्रति स्तोमं
सरस्वति जुषस्व। तव शर्मन्प्रियतमे दधानाः। उपस्थेयाम
शरणं न वृक्षम्। त्रीणि पदा विचक्रमे। विष्णुर्गोपा अदाभ्यः।
ततो धर्माणि धारयन्॥५१॥

तदस्य प्रियमभि पाथो अश्याम्। नरो यत्र देवयवो
मदन्ति। उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था। विष्णोः पदे परमे
मध्व उत्सः। कृत्वादा अस्थु श्रेष्ठः। अद्य त्वा वन्वन्त्सुरेवणाः।
मर्त आनाश सुवृक्तिम्। इमा ब्रह्म ब्रह्मवाह। प्रिया त आ
बर्हिः सीदा वीहि सूर पुरोडाशम्॥५२॥

उप नः सूनवो गिरः। शृण्वन्त्वमृतस्य ये। सुमृडीका
भवन्तु नः। अद्या नो देव सवितः। प्रजावत्सावीः सौभंगम्।
परा दुःष्वप्रियं सुव। विश्वानि देव सवितः। दुरितानि परा
सुव। यद्भद्रं तन्म आ सुव। शुचिमर्कैर्बृहस्पतिम्॥५३॥

अध्वरेषु नमस्यत। अनाम्योज आ चके। या धारयन्त देवा
सुदक्षा दक्षपितारा। असुर्याय प्रमहसा। स इत् क्षेति सुधित
ओकंसि स्वे। तस्मा इडा पिन्वते विश्वदानीं। तस्मै विशः
स्वयमेवानमन्ति। यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति। सकृतिमिन्द्र

सच्युतिम्। सच्युतिं जघनच्युतिम्॥५४॥

कनात्काभान्न आ भ॑र। प्र॒य॒प्स्यन्नि॒व स॒क्थ्यौ॑। वि
न॑ इन्द्र॒ मृधो॑ जहि। कनी॑खुनदिव सा॒पयन्। अ॒भि नः
सुष्टु॑तिं नय। प्र॒जाप॑तिः स्त्रियां यशः। मु॒ष्कयो॑रदधा॒त्सप॑म्।
का॒मस्य॑ तृप्ति॒मान॒न्दम्। तस्या॑ग्रे भाजये॒ह मा॑। मोदः॑ प्रमो॒द
आ॑नन्दः॥५५॥

मु॒ष्कयो॑र्निहि॒तः स॑पः। सू॒त्वेव॑ का॒मस्य॑ तृ॒प्याणि॑।
दक्षि॑णानां प्रतिग्रहे। मन॑सश्चित्तमाकू॒तिम्। वा॒चः
स॒त्यम॑शीमहि। प॒शूनां॑ रू॒पम॑न्नस्य। यशः॑ श्रीः श्र॑यतां
मयि॑। यथा॒ऽहम॑स्या अतृ॑पः स्त्रियै पु॒मान्। यथा॒ स्त्री
तृ॒प्यति॑ पु॒ंसि प्रि॒ये प्रि॒या। ए॒वं भ॑गस्य तृ॒प्याणि॑॥५६॥

य॒ज्ञस्य॑ का॒म्यः प्रि॒यः। ददा॑मीत्य॒ग्निर्व॑दति। तथेति॑ वा॒युरा॑ह
तत्। ह॒न्तेति॑ स॒त्यं च॒न्द्रमा॑। आ॒दित्यः॑ स॒त्यमो॑मिति।
आप॒स्तथ्स॒त्यमा॑ भ॑रन्। यशो॑ य॒ज्ञस्य॑ दक्षि॑णाम्। अ॒सौ
मे॒ कामः॑ समृ॑द्धताम्। न हि स्प॒शम॑विदन्न॒न्यम॑स्मात्।
वै॒श्वान॒रात्पु॑र॒एतार॑म॒ग्नेः॥५७॥

अथे॑ममन्थन्नमृ॒तम॑मू॒राः। वै॒श्वान॒रं क्षे॑त्रजित्या॒य दे॒वाः।
येषा॑मि॒मे पूर्वे॑ अ॒र्मास॑ आ॒सन्। अ॒यूपाः॑ स॒द्म वि॑भृ॒ता पु॑रू॒णि।
वै॒श्वान॒र त्वया॑ ते नु॒त्ताः। पृ॒थि॒वीम॒न्याम॑भित॑स्थु॒र्जना॑सः।
पृ॒थि॒वीं मा॒तरं॑ म॒हीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मुप॑ ब्रुवे। बृ॒हती॑मू॒तये॑

दिवम्। विश्वं बिभर्ति पृथिवी॥५८॥

अन्तरिक्षं वि पंप्रथे। दुहे द्यौर्बृहती पयः। न ता नंशन्ति
न दंभाति तस्करः। नैनां अमित्रो व्यथिरादधर्षति। देवाश्च
याभिर्यजते ददाति च। ज्योगित्ताभिः सचते गोपतिः सह।
न ता अर्वा रेणुकंकाटो अश्नुते। न सङ्स्कृतत्रमुप यन्ति
ता अभि। उरुगायमभयं तस्य ता अनु। गावो मर्त्यस्य वि
चरन्ति यज्वनः॥५९॥

रात्री व्यख्यदायती। पुरुत्रा देव्यक्षभिः। विश्वा अधि
श्रियोऽधिता। उप ते गा इवाकरम्। वृणीष्व दुहितर्दिवः।
रात्री स्तोमं न जिग्युषी। देवीं वाचमजनयन्त देवाः। तां
विश्वरूपाः पशवो वदन्ति। सा नो मन्त्रेषमूर्जं दुहाना।
धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु॥६०॥

यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि। राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा।
चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि। क्व स्विदस्याः परमं जंगाम।
गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती। एकपदी द्विपदी सा
चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभूवुषी। सहस्राक्षरा परमे
व्योमन्। तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति। तेन जीवन्ति
प्रदिशश्चतस्रः॥६१॥

ततः क्षरत्यक्षरम्। तद्विश्वमुप जीवति। इन्द्रासूरा
जनयन्विश्वकर्मा। मरुत्वाः अस्तु गणवान्सजातवान्।

अस्य स्तुषा श्वशुरस्य प्रशिष्टिम्। सपत्ना वाचं मनसा
 उपासताम्। इन्द्रः सूरौ अतरद्रजांसि। स्तुषा सपत्ना
 श्वशुरोऽयमस्तु। अयं शत्रूञ्जयतु जरहृषाणः। अयं
 वाजं जयतु वाजंसातौ। अग्निः क्षत्रभृदनिभृष्टमोजः।
 सहस्रियो दीप्यतामप्रयुच्छन्। विभ्राजमानः समिधा न
 उग्रः। आऽन्तरिक्षमरुहदगन्धाम्॥६२॥

धुर्यंयुरोडाशं बृहस्पतिं जघनं च्युतिमानन्दो भगस्य तृप्याण्युग्रेः पृथिवी यज्वन् एतु प्रदिशश्चतस्रो वाजंसातौ चत्वारि

च॥

[६]

वृषाऽस्यं शुर्वृषभायं गृह्यसे। वृषाऽयमुग्रो नृचक्षसे।
 दिव्यः कर्मण्यो हितो बृहन्नाम। वृषभस्य या ककुत्।
 विषूवान् विष्णो भवतु। अयं यो मामको वृषा। अथो इन्द्र
 इव देवेभ्यः। वि ब्रवीतु जनैभ्यः। आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तम्।
 अथो अधिपतिं विशाम्॥६३॥

अस्याः पृथिव्या अध्यक्षम्। इममिन्द्र वृषभं कृणु। यः
 सुशृङ्गः सुवृषभः। कल्याणो द्रोण आहितः। कार्षीवल
 प्रगाणेन। वृषभेण यजामहे। वृषभेण यजमानाः। अक्रूरेणेव
 सर्पिषा। मृद्धश्च सर्वा इन्द्रेण। पृतनाश्च जयामसि॥६४॥

यस्यायमृषभो हविः। इन्द्राय परिणीयते। जयाति
 शत्रुमायन्तम्। अथो हन्ति पृतन्यतः। नृणामहं प्रणीरसत्।
 अग्रं उद्भिन्दतामसत्। इन्द्र शुष्मं तनुवा मेरयस्व। नीचा

विश्वा॑ अ॒भिति॑ष्ठा॒भिमा॑तीः। नि शृ॒णीह्या॒बाधं॑ यो नो॒ अस्ति॑।
उ॒रुं नो॑ लो॒कं कृ॑णुहि जी॒रदानो॑॥६५॥

प्रेह्य॒भि प्रेहि॑ प्र भ॒रा सह॑स्व। मा वि॒वेनो॒ वि शृ॑णुष्व।
जने॑षु। उदी॑डि॒तो वृ॑षभ॒ तिष्ठ॑ शु॒ष्मैः। इन्द्र॒ शत्रू॑न्पु॒रो अ॒स्माकं॑
यु॒ध्य। अ॒ग्ने जेता॒ त्वं ज॑या। शत्रू॑न्सहस॒ ओज॑सा। वि शत्रून्
विमृ॑धो नुद। ए॒तं ते स्तोमं॑ तुविजा॒त वि॒प्रः। रथं॑ न धीरः
स्वपा॑ अतक्षम्। यदीद॑ग्रे प्र॒ति॒त्वं दे॒व ह॑र्याः॥६६॥

सु॒वर्व॑तीर॒प ए॒ना जये॑म। यो घृ॒तेना॒भिमा॑नितः। इन्द्र॒
जैत्राय॑ जज्ञिषे। स नः॒ सङ्का॑सु पा॒रय। पृ॒तना॒साह्ये॑षु च।
इन्द्रो॑ जिगाय पृथि॒वीम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒ः सु॒वर्म॑हत्। वृ॒त्रहा॑
पु॒रुचे॑तनः। इन्द्रो॑ जिगाय॒ सह॑सा॒ सहा॑सि। इन्द्रो॑ जिगाय॒
पृ॒तना॑नि॒ विश्वा॑॥६७॥

इन्द्रो॑ जा॒तो वि पु॒रो रुरो॑ज। स नः॒ पर॒स्या वरि॑वः
कृ॒णोतु। अ॒यं कृ॒तुरगृ॑भीतः। वि॒श्वजि॑दु॒द्धिदि॒त्सोमः॑।
ऋषि॑र्वि॒प्रः काव्ये॑न। वा॒युर॑ग्रे॒गा यज्ञ॑प्रीः। सा॒कङ्ग॑न्मन॒सा
य॒ज्ञम्। शि॒वो नि॒युद्धिः॑ शि॒वाभिः॑। वा॒यो शु॒क्रो अ॑यामि ते।
मध्वो॑ अ॒ग्रं दि॒र्विष्टि॑षु॥६८॥

आ या॑हि सोमं पी॒तये। स्वा॒रु॒हो दे॒व नि॒युत्व॑ता। इ॒ममिन्द्र॑
वर्ध॑य क्ष॒त्रिया॑णाम्। अ॒यं वि॒शां वि॒श्वति॑रस्तु॒ राजा॑। अ॒स्मा
इन्द्र॑ म॒हि वर्चा॑सि धेहि। अ॒व॒र्चसं॑ कणुहि शत्रु॑मस्य। इ॒ममा॑

भञ्ज॒ ग्रामे॑ अश्वेषु॒ गोषु॑। निर॒मुं भञ्ज॒ योऽमित्रो॑ अस्य। वर्ष्मन्
क्षत्रस्य॑ क॒कुभि॑ श्रयस्व। ततो॑ न उ॒ग्रो वि भञ्ज॒ वसू॑नि॥६९॥

अ॒स्मे द्या॑वापृथि॒वी भूरि॑ वा॒मम्। सन्दु॑हाथां घर्म॒दुधे॑व
धे॒नुः। अय॑ꣳ राजा॑ प्रिय॒ इन्द्र॑स्य भूयात्। प्रियो
गवा॑मोष॒धीना॑मु॒तापाम्। यु॒नज्मि॑ त उत्तराव॑न्त॒मिन्द्र॑म्। येन॒
जया॑सि न परा॒ जया॑सै। स त्वा॑ऽकरेकवृष॒भꣳ स्वा॑ना॒म्।
अथो॑ राजन्नु॒त्तमं॑ मा॒नवा॑ना॒म्। उत्तर॑स्त्वम॒धरे॑ ते स॒पत्नाः॑।
एक॑वृषा॒ इन्द्र॑सखा जिगी॒वान्॥७०॥

विश्वा॒ आशाः॑ पृ॒तनाः॑ स॒ञ्जयं॑ जयन्। अ॒भि तिष्ठ॑ शत्रू॒यतः॑
स॒हस्व। तुभ्यं॑ भर॒न्ति क्षि॑तयो॒ यविष्ठ॑। ब॒लिम॑ग्रे अ॒न्ति॒त
ओत॑ दू॒रात्। आ भ॑न्दिष्ठस्य सु॒मतिं॑ चि॒किद्धि॑। बृ॒हत्ते
अ॒ग्रे म॒हि शर्म॑ भ॒द्रम्। यो दे॒ह्यो अ॒नम॑यद्वध॒स्त्रैः। यो
अ॒र्यप॑त्नीरुषसंश्च॒कार॑। स नि॒रुध्या॒ नहु॑षो य॒हो अ॒ग्निः।
विशंश्च॑क्रे ब॒लि॒हृ॒तः स॒हो॒भिः॥७१॥

प्र स॒द्यो अ॑ग्रे अत्यैष्य॒न्यान्। आ॒विर्य॑स्मै चारु॒तरो॑ ब॒भूथ॑।
ई॒डे॒न्यो व॑पु॒ष्यो वि॒भावा॑। प्रियो॒ विशा॑मति॒थि॒र्मानु॑षीणाम्।
ब्रह्म॑ज्येष्ठा वी॒र्या॑ सम्भृ॒तानि॑। ब्रह्मा॒ग्रे ज्येष्ठं॑ दि॒वमा॑ त॒तान।
ऋ॒तस्य॑ ब्रह्म॑ प्रथ॒मोत॑ ज॒ज्ञे। तेना॑र॒हति॑ ब्रह्म॑णा॒ स्पर्धि॑तुङ्कः।
ब्रह्म॑ सु॒चो घृ॑तव॒तीः। ब्रह्म॑णा॒ स्वर॑वो मि॒ताः॥७२॥

ब्रह्म॑ य॒ज्ञस्य॑ तन्त॑वः। ऋ॒त्विजो॑ ये ह॒विष्कृ॑तः।

शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणा५ सन्ददृश्रिरे। चषालवन्तः स्वरवः
 पृथिव्याम्। ते देवासः स्वरवस्तस्थिवा५सः। नमः सखिभ्यः
 सन्नाम्नाऽवंगात। अभिभूरग्निरतरद्रजा५सि। स्पृधो विहत्य
 पृतना अभिश्रीः। जुषाणो म आहुतिं मामहिष्ट। हत्वा
 सपत्नान् वरिवस्करन्नः। ईशानं त्वा भुवनानामभिश्चियम्।
 स्तौम्यग्र उरुकृत५ सुवीरम्। हविर्जुषाणः सपत्ना५
 अभिभूरसि। जहि शत्रू५ रप मृधो नुदस्व॥७३॥

विशां जयामसि जीरदानो हर्या विश्वा दिर्विष्टिषु वसूनि जिगीवान्स्वहोभिर्मिता नश्चत्वारि च॥—————[७]

स प्रलवन्नवीयसा। अग्रे द्युम्नेन संयता। बृहत्तन्थ
 भानुना। नवं नु स्तोममग्रये। दिवः श्येनाय जीजनम्। वसोः
 कुविद्वनाति नः। स्वारुहा यस्य श्रियो दृशे। रयिर्वीरवतो
 यथा। अग्रे यज्ञस्य चेततः। अदाभ्यः पुरएता॥७४॥

अग्निर्विशां मानुषीणाम्। तूर्णी रथः सदा नवः। नव५
 सोमाय वाजिनै। आज्यं पयसोऽजनि। जुष्ट५ शुचितमं
 वसु। नव५ सोम जुषस्व नः। पीयूषस्येह तृष्णुहि। यस्ते
 भाग ऋता वयम्। नवस्य सोम ते वयम्। आ सुमतिं
 वृणीमहे॥७५॥

स नो रास्व सहस्रिणः। नव५ हविर्जुषस्व नः। ऋतुभिः
 सोम भूतमम्। तदङ्ग प्रतिहर्य नः। राजन्सोम स्वस्तये।
 नव५स्तोमन्नव५ हविः। इन्द्राग्निभ्यां नि वेदय। तङ्गुषेता५

सचैतसा। शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्य। इन्द्राग्नी वृत्रहणा
जुषेथाम्॥७६॥

उभा हि वाꣳ सुहवा जोहवीमि। ता वाजꣳ सद्य उंशते
धेष्ठा। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्।
इह देवौ सहस्रिणौ। यज्ञं न आ हि गच्छताम्। वसुमन्तꣳ
सुवर्विदम्। अस्य हव्यस्य तृप्यताम्। अग्निरिन्द्रो नवस्य नः।
विश्वान्देवाꣳ स्तर्पयत॥७७॥

हविषोऽस्य नवस्य नः। सुवर्विदो हि जज्ञिरे। एदं
बर्हिः सुष्टरीमा नवेन। अयं यज्ञो यजमानस्य भागः। अयं
बभूव भुवनस्य गर्भः। विश्वे देवा इदमद्यागमिष्ठाः। इमे नु
द्यावापृथिवी समीची। तन्वाने यज्ञं पुरुपेशसन्धिया। आऽस्मै
पृणीतां भुवनानि विश्वा। प्रजां पुष्टिममृतं नवेन॥७८॥

इमे धेनू अमृतं ये दुहाते। पयस्वत्युत्तरामेतु पुष्टिः। इमं
यज्ञं जुषमाणे नवेन। समीची द्यावापृथिवी घृताची। यविष्ठो
हव्यवाहनः। चित्रभानुर्घृतासुतिः। नवजातो वि रौचसे।
अग्ने तत्ते महित्वनम्। त्वमग्ने देवताभ्यः। भागे देव न
मीयसे॥७९॥

स एना विद्वान् यक्ष्यसि। नवꣳ स्तोमं जुषस्व नः।
अग्निः प्रथमः प्राश्नातु। स हि वेद यथा हविः। शिवा
अस्मभ्यमोषधीः। कृणोतु विश्वचर्षणिः। भद्रान्नः श्रेयः

समनैष्ट देवाः। त्वयाऽवसेन समशीमहि त्वा। स नो
मयोभूः पितो आ विशस्व। शं तोकाय तनुवै स्योनः। एतमु
त्यं मधुना संयुतं यवम्। सरस्वत्या अधिमनावचर्कषुः।
इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः। कीनाशा आसन्मरुतः
सुदानवः॥८०॥

पुरेता वृणीमहे जुपेथान्तर्पयतामृतव्रवेन मीयसे स्योनश्चत्वारि च॥ [८]

जुष्टश्चक्षुषो जुष्टीनरो नक्तज्ञाता वृषास उत नो वृषाऽस्यशुः सप्रलवदष्टौ॥८॥

जुष्टो मन्युर्भगो जुष्टी नरो हरिवर्षसङ्घिः शिप्रिन्वाजानामुत नः प्रिया यद्वाग्वदन्ती विश्वा आशा अशीतिः॥८०॥

जुष्टः सुदानवः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

प्रा॒णो र॑क्षति॒ विश्व॑मेज॑त्। इ॒र्यो भू॑त्वा बहु॒धा ब॑हूनि॑।
स इ॒त्सर्वं॑ व्या॒नशे॑। यो दे॒वो दे॒वेषु॑ वि॒भूर॑न्तः। आवृ॑दू॒दात्
क्षेत्रि॑यध्व॒गद्व॑षा॑। तमि॒त्प्रा॑णं म॒नसो॑प॒ शि॒क्षत॑। अ॒ग्रं
दे॒वाना॑मि॒दम॑त्तु नो ह॒विः। म॒नस॑श्चित्ते॒दम्। भू॒तं भव्यं॑ च
गु॒प्यते। तद्धि दे॒वेष्व॑ग्रि॒यम्॥१॥

आ न॑ ए॒तु पुर॑श्च॒रम्। स॒ह दे॒वैरि॒म॑ हव॒म॑। म॒नः
श्रेय॑सि॒श्रेय॑सि। कर्म॑न् य॒ज्ञप॑तिं दध॑त्। जु॒षता॑ मे वा॒ग्दि॑
ह॒विः। वि॒राड्दे॒वी पुरो॑हि॒ता। ह॒व्यवा॒डन॑पायिनी। यया॑ रू॒पाणि॑
बहु॒धा वद॑न्ति। पेशा॑सि दे॒वाः प॑र॒मे ज॒नित्रे॑। सा नो॑
वि॒राडन॑पस्फुरन्ती॥२॥

वाग्दे॒वी जु॑षतामि॒द॑ ह॒विः। चक्षु॑र्दे॒वानां॑ ज्योति॑र॒मृते॑
न्य॑क्तम्। अ॒स्य वि॒ज्ञाना॑य बहु॒धा नि॒धीय॑ते। तस्य॑
सु॒म्नम॑शीमहि। मा नो॑ हासीद्विचक्ष॑णम्। आयु॑रि॒न्नः
प्रती॑र्यताम्। अन॑न्धाश्चक्षु॑षा व॒यम्। जी॒वा ज्योति॑रशीमहि।
सुव॑ज्योति॒रुता॑मृतम्। श्रोत्रे॑ण भ॒द्रमु॑त शृ॒ण्वन्ति स॒त्यम्।
श्रोत्रे॑ण वाचं॑ बहु॒धोद्य॑मानाम्। श्रोत्रे॑ण मोद॑श्च मह॑श्च श्रूयते।
श्रोत्रे॑ण सर्वा॑ दि॒श आ शृ॑णोमि। येन॑ प्रा॒च्या उ॒त दक्षि॑णा।
प्रती॑च्यै दि॒शः शृ॑ण्वन्त्यु॒त्तरा॑त्। तदिच्छो॑त्रं बहु॒धोद्य॑मानम्।

अ॒रान्न ने॒मिः परि॒ सर्वं॑ ब॒भूव॥३॥

अ॒ग्नि॒यम॑न॒पस्फुर॑न्ती स॒त्यं स॒प्त च॑॥ [१]

उ॒देहि॑ वा॒जि॒न्यो अ॑स्य॒प्स्व॑न्तः। इ॒दं रा॒ष्ट्र॒मा वि॑श
सू॒नृता॑वत्। यो रोहि॑तो॒ विश्व॑मि॒दं ज॒जान॑। स नो॑ रा॒ष्ट्रेषु॑
सु॒धि॒तान्द॑धातु। रोह॑रु॒रोह॑रु॒ रोहि॑त आरु॑रोह। प्र॒जाभि॑र्वृद्धिं
ज॒नुषा॑मुपस्थम्। ताभिः॑ स॒र॒ब्धो अ॑विद॒थ्य॒दुर्वीः। गा॒तुं
प्र॒पश्य॑न्निह रा॒ष्ट्र॒माऽहा॑ः। आऽहा॑र॒षी॒द्रा॒ष्ट्रमि॑ह रोहि॑तः। मृ॒धो
व्या॑स्थ॒दभ॑यं नो अस्तु॥४॥

अ॒स्मभ्यं॑ द्यावापृ॒थिवी॑ शक्क॑रीभिः। रा॒ष्ट्रं दु॑हाथामि॒ह
रे॒वती॑भिः। वि॒म॒म॒र॒श् रोहि॑तो वि॒श्वरू॑पः। स॒माच॑क्राणः
प्र॒रुहो॑ रुह॑श्च। दि॒वं ग॒त्वाय॑ मह॒ता म॑हिम्ना। वि नो॑ रा॒ष्ट्रमु॑नत्तु
पय॑सा॒ स्वेन॑। यास्ते॒ वि॒श॒स्तप॑सा सं ब॒भूवुः। गा॒य॒त्रं
व॒थ्सम॑नु तास्त॒ आऽगुः॑। तास्त्वा वि॑शन्तु मह॑सा॒ स्वेन॑। सं
मा॑ता पु॒त्रो अ॒भ्यै॑तु रोहि॑तः॥५॥

यू॒यमु॑ग्रा मरुतः पृ॒श्नि॒मा॒तरः॑। इ॒न्द्रेण॑ स॒युजा॑ प्रमृ॑णीथ
श॒त्रून्। आ वो॒ रोहि॑तो अशृ॒णोद॑भिद्यवः। त्रि॒सं॒ता॒सो
मरुतः॑ स्वादु॒सम्मु॑दः। रोहि॑तो॒ द्यावा॑पृ॒थिवी॑ ज॒जान॑।
तस्मि॑न्नु॒स्तन्तु॑ परमे॒ष्ठी त॑तान। तस्मि॑ञ्छि॒श्रिये॑ अ॒ज
एक॑पात्। अ॒द॒ह॒द्द्यावा॑पृ॒थिवी॑ बले॑न। रोहि॑तो॒ द्यावा॑पृ॒थिवी॑
अ॒द॒हत्। तेन॒ सु॒वः स्त॑भि॒तन्ते॑न॒ नाकः॥६॥

सो अ॒न्तरि॑क्षे रज॑सो वि॒मानः॑ । तेन॑ दे॒वाः सुव॑रन्व॒विन्दन्॑ ।
 सु॒शेव॑ त्वा भा॒नवो॑ दी॒दिवा॑ ५ सम॑ । सम॑ग्रासो जु॒ह्वो जा॑तवेदः ।
 उ॒क्षन्ति॑ त्वा वा॒जिन॒मा घृ॑तेन । स ५ सम॑ग्रे युव॑से भो॒ज॑नानि ।
 अग्रे॑ शर्ध॑ मह॒ते सौभ॑गाय । तव॑ द्यु॒मन्यु॑त्त॒मानि॑ सन्तु ।
 सञ्जा॑स्पत्य ५ सु॒यम॒मा कृ॑णुष्व । श॒त्रूय॒ताम॒भि ति॑ष्ठा
 महा॑ ५ सि ॥ ७ ॥

अ॒स्त्वेतु॑ रोहि॒तो ना॒को महा॑ ५ सि ॥

[२]

पुन॑र्न इन्द्रो म॒घवा॑ ददातु । धना॑नि श॒क्रो धन्यः॑ सु॒राधाः॑ ।
 अ॒र्वाची॑नं कृणुतां याचि॒तो मनः॑ । श्रु॒ष्टी नो॑ अ॒स्य ह॒विषो॑
 जुषा॑णः । यानि॑ नोऽजि॒नं धना॑नि । जु॒हर्थं॑ शूर॑ म॒न्युना॑ ।
 इन्द्रा॑नु॒विन्द॑ न॒स्तानि॑ । अ॒नेन॑ ह॒विषा॑ पुनः॑ । इन्द्र॑ आशा॑भ्यः
 परि॑ । सर्वा॑भ्योऽभ॑यं करत् ॥ ८ ॥

जेता॑ श॒त्रून् विच॑र॒षणिः॑ । आकू॑त्यै त्वा॒ कामा॑य त्वा
 स॒मृधे॑ त्वा । पु॒रो द॑धे अमृ॒तत्वाय॑ जी॒वसे॑ । आकू॑तिम॒स्याव॑से ।
 काम॑मस्य॒ समृ॑द्धौ । इन्द्र॑स्य यु॒ञ्जते॑ धि॒यः । आकू॑तिं दे॒वीं
 मन॑सः पु॒रो द॑धे । य॒ज्ञस्य॑ मा॒ता सु॒हवा॑ मे अस्तु । यद्वि॑च्छामि
 मन॑सा॒ सका॑मः । वि॒देय॑मेन॒द्धद॑ये नि॒विष्टम्॑ ॥ ९ ॥

सेद॑ग्निर॒ग्नी ५ रत्ये॑त्य॒न्यान् । यत्र॑ वा॒जी तन॑यो वी॒डुपा॑णिः ।
 स॒हस्र॑पाथा अ॒क्षरा॑ स॒मेति॑ । आशा॑नां त्वाऽऽशा॒पा॒लेभ्यः॑ ।
 च॒तुर्भ्यो॑ अ॒मृते॑भ्यः । इ॒दं भू॑तस्याध्य॒क्षेभ्यः॑ । वि॒धेम॑ ह॒विषा॑

व॒यम्। वि॒श्वा आ॒शा म॒धुना॒ सꣳ सृ॒जामि। अ॒न॒मी॒वा आ॒प॒
ओष॑धयो भवन्तु। अ॒यं यज॑मानो मृ॒धो व्य॑स्यताम्॥१०॥

अ॒गृभी॑ताः प॒शवः॑ सन्तु सर्वे॑। अ॒ग्निः सोमो॑ वरु॒णो
मि॒त्र इन्द्रः॑। बृ॒हस्प॑तिः सवि॒ता यः स॑ह॒स्री। पू॒षा नो॑
गोभि॑रव॒सा सर॑स्वती। त्वष्टा॑ रू॒पाणि॑ सम॒नक्तु॑ य॒ज्ञैः। त्वष्टा॑
रू॒पाणि॑ दध॑ती सर॑स्वती। पू॒षा भग॑ꣳ सवि॒ता नो॑ ददातु।
बृ॒हस्प॑तिर्द॒ददिन्द्रः॑ स॒हस्र॑म्। मि॒त्रो दा॒ता वरु॑णः सोमो॑
अ॒ग्निः॥११॥

कुरन्निर्विष्टमस्यतात्रव च॥

[३]

आ नो॑ भ॒र भग॑मिन्द्र द्युमन्त॑म्। नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि
प्रे॒के। उ॒र्व इ॒व प॒प्रथे॑ का॒मो अ॒स्मे। तमा॑पृ॒णा वसु॑पते
वसू॑नाम्। इ॒मं का॒मं म॒न्दया॑ गोभि॒रश्वैः॑। च॒न्द्रव॑ता राध॒सा
प॒प्रथ॑श्च। सु॒व॒र्यवो॑ म॒तिभि॑स्तुभ्यं वि॒प्राः। इन्द्रा॑य वाहः
कु॒शि॒कासो॑ अ॒क्रन्। इन्द्र॑स्य नु वी॒र्या॑णि प्रवोच॑म्। या॒नि
च॒कार॑ प्रथ॒मानि॑ व॒ज्री॥१२॥

अ॒ह॒न्नहि॑मन्व॒पस्त॑तर्द। प्रव॒क्षणा॑ अभि॒न॒त्पर्व॑तानाम्।
अ॒ह॒न्नहि॑ पर्व॒ते शि॒श्रिया॑णम्। त्वष्टा॑ऽस्मै वज्रं॑ स्व॒र्यन्त॑तक्ष।
वा॒श्रा इ॒व धे॑नवः स्यन्द॑मानाः। अ॒ञ्जः स॒मुद्र॑मव॒ जग्मु॑रापः।
वृ॒षाय॑मा॒णोऽवृ॑णीत सोम॑म्। त्रि॒क॒द्रुके॑ष्वपि॒ब॒त्सु॒तस्य॑। आ
सा॒य॒कं म॒घवा॑ दत्त॒ वज्र॑म्। अ॒ह॒न्नेन॑ प्रथ॒म॒जा म॒हीना॑म्॥१३॥

यदिन्द्राहन्प्रथमजा महीनाम्। आन्मायिनाममिनाः प्रोत
मायाः। आत्सूर्यं जनयन्द्यामुषासम्। तादीक्रा शत्रून्
किलाविविधसे। अहन्वृत्रं वृत्रतरं व्यसम्। इन्द्रो वज्रेण
महता वधेन। स्कन्धासीव कुलिशेनाविवृक्णा। अहिः
शयत उपपृक्पृथिव्याम्। अयोध्येव दुर्मद आ हि जुह्वे।
महावीरं तुविबाधमृजीषम्॥१४॥

नातारीरस्य समृतिं वधानाम्। स रुजानाः पिपिषु
इन्द्रशत्रुः। विश्वो विहाया अरतिः। वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे।
तरणिर्न शिश्रथत्। श्रवस्यया न शिश्रथत्। विश्वस्मा
इदिषुध्यसे। देवत्रा हव्यमूहिषे। विश्वस्मा इत्सुकृते
वारमृण्वति। अग्निर्द्वारा व्यृण्वति॥१५॥

उदुज्जिहानो अभि काममीरयन्। प्रपृञ्चन्विश्वा भुवनानि
पूर्वथा। आ केतुना सुषमिद्धो यजिष्ठः। कामं नो अग्ने
अभिहर्य दिग्भ्यः। जुषाणो हव्यममृतेषु दृढः। आ नो
रयिं बहुलां गोमतीमिषम्। नि धेहि यक्षदमृतेषु भूषन्।
अश्विना यज्ञमागतम्। दाशुषः पुरुदससा। पूषा रक्षतु नो
रयिम्॥१६॥

इमं यज्ञमश्विना वर्धयन्ता। इमौ रयिं यजमानाय धत्तम्।
इमौ पशून्क्षतां विश्वतो नः। पूषा नः पातु सदमप्रयच्छन्।
प्रते महे संरस्वति। सुभगे वाजिनीवति। सत्यवाचे भरे
मतिम्। इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति। सत्यवाचे प्रभरेमा

हृवी॑ःषि॑। इ॒मानि॑ ते दुरि॒ता सौभ॑गानि। तेभि॑र्व॒यः सु॒भगा॑सः
स्याम॥१७॥

वृज्रहीनामृजीषं व्युषवति रक्षतु नो रुयि॑ सौभ॑गान्येकं च॥ [४]

य॒ज्ञो रा॒यो य॒ज्ञ ई॒शे वसू॑नाम्। य॒ज्ञः स॒स्याना॑मु॒त
सु॑क्षिती॒नाम्। य॒ज्ञ इ॒ष्टः पू॒र्वचि॑त्तिं दधातु। य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒ण्वाः
अ॒प्येतु॑ दे॒वान्। अ॒यं य॒ज्ञो वर्ध॑तां गोभि॒रश्वैः॑। इ॒यं वेदिः
स्व॒प॒त्या सु॒वीरा॑। इ॒दं ब॒र्हि॒रति॑ ब॒र्हीऽप्य॒न्या। इ॒मं य॒ज्ञं
वि॒श्वे अव॑न्तु दे॒वाः। भग॑ ए॒व भग॑वाः अस्तु दे॒वाः। तेन॑
व॒यं भग॑वन्तः स्याम॥१८॥

तं त्वा॑ भग॒ सर्व॑ इ॒ज्जो॑हवीमि। स नो॑ भग॒ पुर॑ए॒ता भ॑वे॒ह।
भग॒ प्रणे॑त॒र्भग॒ सत्य॑राधः। भगे॒मां धि॒यमु॑द॒व द॑द॒न्नः। भग॒ प्र
णो॒ जन॑य गोभि॒रश्वैः॑। भग॒ प्र नृभि॑र्नृ॒वन्तः॑ स्याम। शश्व॑तीः
समा॒ उप॑यन्ति लो॒काः। शश्व॑तीः समा॒ उप॑यन्त्यापः। इ॒ष्टं
पू॒र्तः शश्व॑तीना॒ः समा॑नाः शाश्व॒तेन॑। ह॒विषे॑ष्वाऽन॒न्तं लो॒कं
पर॑मा रुरोह॥१९॥

इ॒यमे॒व सा या प्र॑थ॒मा व्यौच्छ॑त्। सा रू॒पाणि॑ कुरु॒ते
पञ्च॑ दे॒वी। द्वे स्वसा॑रौ वय॒तस्त॑त्रमे॒तत्। स॒ना॒तनं॑ वि॒त॑तः
षण्म॑यू॒खम्। अवा॑न्याऽस्तन्तू॒न्कि॑रतो॒ धत्तो॑ अ॒न्यान्।
नाव॑पृ॒ज्याते॒ न ग॑मा॒ते अ॒न्तम्। आ वो॑ यन्तू॒दवा॑हासो
अ॒द्या। वृष्टि॑ ये वि॒श्वे म॒रुतो॑ जु॒नन्ति॑। अ॒यं यो अ॒ग्निर्म॑रुतः
समि॑द्धः। ए॒तं जु॑षध्वं कवयो यु॒वानः॥२०॥

धा॒रा॒व॒रा म॒रु॒तो धृ॒ष्णु॒वो॒ज॒सः। मृ॒गा न भी॒मास्त॑वि॒षेभि॑-
रू॒र्मिभिः॑। अ॒ग्र॒यो न शु॑शु॒चा॒ना ऋ॒जी॒षिणः॑। भ्रु॒मि॒न्ध॒म॒न्त॒
उ॒प गा अ॑वृ॒ण्वत। वि च॑क्रमे॒ त्रि॒र्दे॒वः। आ वे॒ध॒सं नी॒ल॒पृ॒ष्ठं
बृ॒ह॒न्त॒म॑। बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ स॒द॒ने सा॒द॒य॒ध्वम्। सा॒द॒द्यौ॒निं द॒म॒
आ दी॑दि॒वा॒स॒म॑। हि॒र॒ण्य॒व॒र्ण॒म॒रु॒षः॑ स॒पे॒म। स हि शु॒चिः
श॒त॒प॒त्रः॑ स शु॒न्ध्युः॑॥ २१॥

हि॒र॒ण्य॒वा॒शी॒रि॒षि॒रः॑ सु॒व॒रू॒षाः। बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ स स्वा॒वेश
ऋ॒ष्वाः। पू॒रू स॒खि॑भ्य आ॒सु॒तिं के॑रिष्ठः। पू॒षः॑ स्त॒व
व्र॒ते व॒यम्। नरि॑ष्येम क॒दाच॑न। स्तो॒तार॑स्त इ॒ह स्म॑सि।
यास्ते॑ पू॒ष॒न्ना वो॑ अ॒न्तः सं॒मु॒द्रे। हि॒र॒ण्य॒यी॒र॒न्त॒रि॒क्षे
च॑रन्ति। याभि॑र्या॒सि दू॒त्या॑ सूर्य॒स्य। का॒मे॒न कृ॒त॒श्र॒व॑
इ॒च्छ॒मा॒नः॑॥ २२॥

अ॒र॒ण्य॒ान्य॒र॒ण्य॒ान्य॒सौ। या प्रे॒व न॒श्य॑सि। क॒था ग्रा॒मं
न पृ॑च्छसि। न त्वा॒भी॒रि॒व वि॒न्द॒ती (३)। वृ॒षा॒र॒वा॒यु
व॑दते। यदु॒पा॒व॑ति चि॒च्चि॒कः। आ॒घा॒टीभि॑रिव धा॒व॒यन्।
अ॒र॒ण्य॒ानि॒र्म॒ही॒य॒ते। उ॒त गा॒व इ॒वा॒दन्। उ॒तो वे॒श॒मे॒व
दृ॒श्य॒ते॥ २३॥

उ॒तो अ॑र॒ण्य॒ानिः सा॒यम्। श॒क॒टी॒रि॒व स॒र्ज॑ति। गा॒म॒ङ्गै॒ष
आ ह्व॑यति। दा॒र्व॒ङ्गै॒ष उ॒पा॒व॒धी॒त्। व॒स॒न्त॒र॒ण्य॒ान्या॑
सा॒यम्। अ॒क्रु॒क्ष॒दि॒तिं म॒न्य॒ते। न वा अ॑र॒ण्य॒ानि॒र॒ह॑न्ति।
अ॒न्य॒श्चे॒न्नाभि॑गच्छति। स्वा॒दोः फ॒ल॒स्य ज॒ग्ध्वा। यत्र॑ का॒मं

नि पद्यते। आज्ञनगन्धी५ सुरभीम्। बहूनामकृषीवलाम्।
प्राहं मृगाणां मातरम्। अरण्यानीमश५सिषम्॥ २४॥

स्याम् रुरोह युवानः शुन्यरिच्छमानो दृश्यते निपद्यते चत्वारि च॥ [५]

वार्त्रहत्याय शवसे। पृतनासाह्याय च। इन्द्र त्वा
वर्तयामसि। सुब्रह्माणं वीरवन्तं बृहन्तम्। उरुं गभीरं
पृथुबुध्रमिन्द्र। श्रुतर्षिमुग्रमभिमातिषाहम्। अस्मभ्यं चित्रं
वृषण५ रयिं दाः। क्षेत्रियै त्वा निर्ऋत्यै त्वा। द्रुहो मुञ्चामि
वरुणस्य पाशात्। अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि॥ २५॥

शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे। शं ते अग्निः सहाद्विरस्तु।
शं द्यावापृथिवी सहोषधीभिः। शमन्तरिक्ष५ सह वातेन
ते। शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु। या दैवीश्चतस्रः
प्रदिशः। वातपत्नीरभि सूर्यो विचष्टे। तासां त्वा जरस
आ दधामि। प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः। अमोचि
यक्ष्माद्वरितादवर्त्यै॥ २६॥

द्रुहः पाशान्निर्ऋत्यै चोदमोचि। अहा अवर्तिमविदथ्स्योनम्।
अप्यभूद्ध्रे सुकृतस्य लोके। सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यत्। देवा
अमुञ्चन्नसृजन्व्येनसः। एवमहमिमं क्षेत्रियाञ्जामिश५सात्।
द्रुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात्। बृहस्पते युवमिन्द्रश्च
वस्वः। दिव्यस्येशाथे उत पार्थिवस्य। धत्त५ रयि५ स्तुवते
कीरयेचित्॥ २७॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। देवायुधमिन्द्रमा
जोहुवानाः। विश्वावृधमभि ये रक्षमाणाः। येन हुता
दीर्घमध्वानमायन्। अनन्तमर्थमनिवर्त्स्यमानाः। यत्ते सुजाते
हिमवत्सु भेषजम्। मयोभूः शन्तमा यद्धृदोसि। ततो नो देहि
सीबले। अदो गिरिभ्यो अधि यत्प्रधावसि। स॒शोभ॑माना
कन्ये॑व शुभ्रे॥२८॥

तां त्वा मुद्रला हविषा वर्धयन्ति। सा नः सीबले रयिमा
भाजयेह। पूर्वं देवा अपरेणानुपश्यं जन्मभिः। जन्मान्यवरैः
पराणि। वेदानि देवा अयमस्मीति माम्। अह॑ हित्वा
शरीरं जरसः परस्तात्। प्राणापानौ चक्षुः श्रोत्रम्। वाचं
मनसि सम्भृताम्। हित्वा शरीरं जरसः परस्तात्। आ
भूतिं भूतिं वयमश्नवामहे। इमा एव ता उषसो याः प्रथमा
व्यौच्छन्। ता देव्यः कुर्वते पञ्चरूपा। शश्वतीर्नावपृज्यन्ति।
न गमन्त्यन्तम्॥२९॥

करोम्यवर्त्य विच्छुभ्रेऽश्नवामहे चत्वारि च॥

[६]

वसूनां त्वाऽधीतेन। रुद्राणामूर्म्या। आदित्यानां तेजसा।
विश्वेषां देवानां क्रतुना। मरुतामेम्रा जुहोमि स्वाहा। अभि-
भूतिरहमागमम्। इन्द्रसखा स्वायुधः। आस्वाशासु दुष्पहः।
इदं वर्चो अग्निना दत्तमागात्। यशो भर्गः सह ओजो बलं
च॥३०॥

दी॒र्घायु॒त्वाय॑ श॒तशार॑दाय। प्र॒तिगृ॑भ्णामि म॒हते॑ वी॒र्या॑य।
 आयु॑रसि वि॒श्वायु॑रसि। स॒र्वायु॑रसि स॒र्वमायु॑रसि। स॒र्वं म॒
 आयु॑र्भूयात्। स॒र्वमायु॑र्गेषम्। भूर्भुवः॑ सु॒वः। अ॒ग्निर्ध॑र्मेणान्नादः।
 मृ॒त्युर्ध॑र्मेणान्नपतिः। ब्र॒ह्म॑ क्ष॒त्रं स्वाहा॑॥३१॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒णेता। बृ॒हस्प॑तिः पु॒र॒ण॒ता। य॒मः
 प॒न्थाः। च॒न्द्रमाः॑ पु॒नर॑सुः स्वाहा॑। अ॒ग्निर॑न्नादोऽन्नपतिः।
 अ॒न्नाद्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। सोमो॑ राजा
 राज॑पतिः। रा॒ज्यम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑।
 वरु॑णः स॒म्राट् स॒म्राट् प॑तिः। सा॒म्राज्य॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु स्वाहा॑॥३२॥

मि॒त्रः क्ष॒त्रं क्ष॒त्रप॑तिः। क्ष॒त्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु
 स्वाहा॑। इन्द्रो॑ बलं॒ बल॑पतिः। बल॑म॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु स्वाहा॑। बृ॒हस्प॑तिर्ब्र॒ह्म ब्र॒ह्मप॑तिः। ब्र॒ह्म॒स्मिन् य॒ज्ञे
 यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। स॒वि॒ता रा॒ष्ट्रं रा॒ष्ट्रप॑तिः।
 रा॒ष्ट्रम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑। पू॒षा वि॒शां
 वि॒द॑तिः। वि॒शम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय ददातु स्वाहा॑।
 सर॑स्वती पु॒ष्टिः पु॒ष्टि॑पती। पु॒ष्टिम॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय
 ददातु स्वाहा॑। त्वष्टा॑ पशूनां मि॒थुना॑नां रू॒पकृ॑द्रूपपतिः।
 रू॒पेणा॒स्मिन् य॒ज्ञे यज॑मानाय प॒शून् द॑दातु स्वाहा॑॥३३॥

च स्वाहा साम्राज्यमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा विशमस्मिन् यज्ञे यजमानाय ददातु स्वाहा चत्वारि च

(अग्निः सोमो वरुणो मित्र इन्द्रो बृहस्पतिः सविता पूषा सरस्वती त्वष्टा दशः॥) [७]

स ई॑ पाहि॒ य ऋ॑जी॒षी तरु॑त्रः। यः शि॒प्रवान् वृ॒षभो॒ यो
मंती॒नाम्। यो गौ॑त्र॒भिर्द्व॑ज्र॒भृद्यो ह॑रि॒ष्ठाः। स इ॒न्द्र चि॒त्राः
अ॒भि तृ॒न्धि वा॒जान्। आ ते शु॒ष्मो वृ॒षभ ए॑तु प॒श्चात्।
ओ॒त्तरा॑द॒धरा॒गा पु॒रस्ता॑त्। आ वि॒श्वतो॑ अ॒भिस॑मै॒त्वर्वा॑ङ्।
इन्द्र॑ द्यु॒म्नः सु॒र्वर्व॑द्धे॒ह्यस्मे। प्रो॒ष्वस्मै॑ पु॒रोर॑थम्। इन्द्रा॑य
शू॒षम॑र्चत॥ ३४॥

अ॒भीकै॑ चिदु॒ लोक॑कृत्। स॒ङ्गे स॒मथ्सु॑ वृ॒त्रहा। अ॒स्माकं
बो॒धि चो॒दिता॑। नभ॑न्तामन्य॒केषा॑म्। ज्या॒का अ॒धि ध॒न्व॑सु।
इन्द्र॑ व॒यः शु॒नासी॑रम्। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे ह॑वामहे। आ वा॒जैरु॑पं
नो ग॒मत्। इन्द्रा॑य॒ शुना॑सीरा॒य। सु॒चा जु॑हुत नो ह॒विः॥ ३५॥

जु॒षतां॑ प्रति॒ मेधि॑रः। प्र ह॒व्यानि॑ घृ॒तव॑न्त्यस्मै। हर्य॑श्वाय
भर॑ता स॒जोषा॑ः। इन्द्र॑र्तुभिर्ब्र॒ह्म॑णा वावृ॒धानः। शु॒नासी॑री
ह॒विरि॑दं जु॒षस्व। वयः॑ सु॒पर्णा उ॑प॒सेदु॑रिन्द्रम्। प्रि॒यमे॑धा
ऋ॒षयो॑ नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पू॒र्धि चक्षुः॑।
मु॒मुग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान्। बृ॒हदिन्द्रा॑य गायत॥ ३६॥

मरु॑तो वृ॒त्रह॑न्त॒मम्। येन॒ ज्योति॑रज॒नय॑न्वृ॒तावृ॑धः। दे॒वं
दे॒वाय॒ जागृ॑वि। का॒मि॒हैकाः॒ क इ॒मे प॑त॒ङ्गाः। मा॒न्था॒लाः
कु॒लिप॑रि॒माप॑तन्ति। अना॑वृ॒तैना॒न्प्रध॑मन्तु दे॒वाः। सौ॒पर्णं
चक्षु॑स्त॒नुवा॑ विदे॒या। ए॒वा व॑न्दस्व॒ वरु॑णं बृ॒हन्त॑म्।
न॒म॒स्याधी॑र॒ममृ॑त॒स्य गो॑पाम्। स नः॑ श॒र्म त्रि॑व॒रूथं॑

वियः सत् ॥ ३७ ॥

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः। नाकं सुपर्णमुप
यत्पतन्तम्। हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं
वरुणस्य दूतम्। यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्। शं नो
देवीरभिष्टये। आपो भवन्तु पीतये। शं योरभि स्रवन्तु नः।
ईशाना वार्याणाम्। क्षयन्तीश्चर्षणीनाम् ॥ ३८ ॥

अपो याचामि भेषजम्। अप्सु मे सोमो अब्रवीत्।
अन्तर्विश्वानि भेषजा। अग्निं च विश्वशम्भुवम्। आपश्च
विश्वभेषजीः। यदप्सु ते सरस्वति। गोष्वश्वेषु यन्मधु।
तेन मे वाजिनीवति। मुखमङ्घ्रि सरस्वति। या सरस्वती
वैशम्भल्या ॥ ३९ ॥

तस्यां मे रास्व। तस्यांस्ते भक्षीय। तस्यांस्ते भूयिष्ठभाजो
भूयास्म। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममांसि
योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे
लोककृज्जातवेदः। इहैव सन्तत्र सन्त त्वाऽग्ने। प्राणेन वाचा
मनसा बिभर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहांसीत् ॥ ४० ॥

ज्योतिषा त्वा वैश्वानरेणोपतिष्ठे। अयं ते योनिर्ऋत्वियः।
यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्नग्र आरोह। अथा नो वर्धया
रयिम्। या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोहात्माऽऽत्मानम्।
अच्छा वसूनि कृण्वन्नस्मे नर्या पुरूणि। यज्ञो भूत्वा यज्ञमा

सीद॒ स्वां योनि॑म्। जा॒तवे॒दो भुव॑ आ जा॒यमा॑नः सक्षय॑
एहि॑। उ॒पाव॑रोह जा॒तवे॒दः पुन॑स्त्वम्॥४१॥

दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑ह नः प्रजा॑नन्। आ॒युः प्र॒जाꣳ र॒यिम॑स्मासुं
धेहि॑। अज॑स्रो दी॒दिहि॑ नो दुरो॑णे। तमिन्द्र॑ जोह॒वीमि॑
म॒घवा॑नमुग्रम्। स॒त्रा द॒धान॑मप्रतिष्कुतꣳ शवाꣳसि।
मꣳहि॑ष्ठो गी॒र्भिरा च॑ य॒ज्ञियो॑ऽववर्तत्। रा॒ये नो॑ वि॒श्वा सु॑पथा
कृ॒णोतु॑ व॒ज्री। त्रि॒क॑द्रुकेषु म॒हिषो॑ यवा॑शिरं तुवि॒शुष्म॑स्तृपत्।
सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑ना सु॒तं यथा॑ऽव॒शत्। स ई॑ ममा॒द् म॒हि
क॒र्म क॑र्त॒वे म॒हामु॑रुम्॥४२॥

सैनꣳ स॒श्वदे॒वं दे॒वः स॒त्यमिन्द्रुꣳ स॒त्य इन्द्रः॑। वि॒दद्य॑तीं
स॒रमा॑ रु॒ग्णम॑द्रैः। म॒हि पा॑थः पू॒र्वꣳ स॒द्विय॑कः। अग्रं
नय॑त्सुप॒द्यक्ष॑राणाम्। अ॒च्छा र॑वं प्रथ॒मा जा॑न॒तीगा॑त्।
वि॒दद्ग॑व्यꣳ स॒रमा॑ दृढमूर्वम्। येना॒नुकं॑ मा॒नुषी॑ भोज॑ते वि॒ट्।
आ ये वि॒श्वाः स्व॑प॒त्यानि॑ च॒क्रुः। कृ॒ण्वाना॑सो अमृ॑त॒त्वाय॑
गा॒तुम्। त्वं नृ॑भिर्नृप॑ते दे॒वहू॑तौ॥४३॥

भूरी॑णि वृ॒त्वा ह॑र्य॒श्व हꣳसि॑। त्वन्नि॑द॒स्युश्चु॑मुरिम्। धुनिं
चा॒स्वाप॑यो द॒भीत॑ये सु॒हन्तु॑। ए॒वा पा॑हि प्र॒त्नथा॑ म॒न्दतु॑ त्वा।
श्रु॒धि ब्र॑ह्म वावृ॒धस्वो॒त गी॑र्भिः। आ॒विः सूर्य॑ कृ॒णुहि॑ पी॒पिही॑षः।
ज॒हि शत्रूꣳ र॒भि गा॑ इन्द्र॒ तृन्धि॑। अ॒ग्ने बा॑ध॒स्व वि॒ मृधो॑
नुद॑स्व। अ॒पामी॑वा॒ अप॑ रक्षाꣳसि से॒धा। अ॒स्मात्स॑मु॒द्राद्बृ॑हतो

दिवो नः॥४४॥

अपां भूमानमुप नः सृजेह। यज्ञं प्रति तिष्ठ सुमतौ सुशेवा
आ त्वा। वसूनि पुरुधा विशन्तु। दीर्घमायुर्यजमानाय कृण्वन्।
अथामृतेन जरितारमङ्घ्रि। इन्द्रः शुनावद्वितनोति सीरम्।
संवत्सरस्य प्रतिमाणमेतत्। अर्कस्य ज्योतिस्तदिदास
ज्येष्ठम्। संवत्सरः शुनवत्सीरमेतत्। इन्द्रस्य राधः प्रयतं
पुरु त्मना। तदर्करूपं विमिमानमेति। द्वादशारे प्रति
तिष्ठतीदृषा। अश्वान्तो गव्यन्तो वाजयन्तः। हवामहे
त्वोपगन्तवा उ। आभूषन्तस्त्वा सुमतौ नवायाम्। वयमिन्द्र
त्वा शुनः हुवेम॥४५॥

अर्चन्तु हविर्गायत यः सच्चरुषणीनां वैशम्भल्या हांसीत्त्वमुरुं देवहूतो नुस्मन्। पङ्क॥ [८]

प्राण उदेहि पुनरा नो भर युजो रायो वार्त्रहत्याय वसूनाः स ई पाह्यष्टौ॥८॥

प्राणो रक्षत्यर्गभीता धारावरा मरुतो दीर्घायुत्वाय ज्योतिषा त्वा पञ्चचत्वारिंशत्॥४५॥

प्राणः शुनः हुवेम॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

स्वा॒द्वीं त्वा॑ स्वा॒दुना॑। ती॒व्रां ती॒व्रेण॑। अ॒मृता॑म॒मृते॑न।
मधु॑मतीं॒ मधु॑मता। सृ॒जामि॒ स॒ सोमे॑न। सोमो॑ऽस्य॒श्विभ्या॑
पच्य॑स्व। सर॑स्वत्यै पच्य॑स्व। इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णो॑ पच्य॑स्व।
परी॒तो पि॑श्वता सु॒तम्। सोमो॑ य उ॒त्तम॑ ह॒विः॥१॥

द॒धन्वा॑ यो न॒र्यो अ॒प्स्वन्तरा॑। सु॒षाव॑ सोम॒मद्वि॑भिः। पु॒नातु॑
ते परि॒स्रुत॑म्। सोम॑ सूर्य॑स्य दुहि॒ता। वारे॑ण श॒श्वता॑ तना॑।
वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्रा॒ङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः। इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः
सखा॑। वा॒युः पू॒तः प॒वित्रे॑ण। प्र॒त्यङ्ख॒सोमो॑ अति॑द्रुतः॥२॥

इन्द्र॑स्य यु॒ज्यः सखा॑। ब्रह्म॑ क्ष॒त्रं प॑वते तेज॑
इन्द्रि॒यम्। सुर॑या सोमः॑ सु॒त आ॑सुतो मदा॑य। शु॒क्रेण॑
देव॑ दे॒वताः॑ पिपृ॒ग्धि। रसे॒नान्नं॑ यज॑मानाय धेहि। कु॒विद॑ङ्ग
यव॑मन्तो॒ यव॑श्चित्। यथा॑ दान्त्य॑नुपूर्वं वि॒यूय॑। इहे॑हैषां
कृणु॑त भो॒ज॑नानि। ये ब॒रुहि॑षो नमो॑वृत्तिं न ज॒ग्मुः।
उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽस्य॒श्विभ्या॑ त्वा जुष्टं॑ गृह्णामि॥३॥

सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य सु॒त्राम्णो॑। ए॒ष ते॒ योनि॑स्तेज॑से त्वा।
वी॒र्या॑य त्वा बला॑य त्वा। तेजो॑ऽसि तेजो॒ मयि॑ धेहि। वी॒र्य॑मसि
वी॒र्य॑ मयि॑ धेहि। बल॑मसि बलं॒ मयि॑ धेहि। नाना॑ हि वां
दे॒वहि॑त॒ स॒दः कृ॑तम्। मा स॑सृ॒क्षाथां॑ पर॒मे व्यो॑मन्।

सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोमं एषः। मा मां हिंसीः स्वां
योनिमाविशन्॥४॥

उपयामगृहीतोऽस्याश्विनं तेजः। सारस्वतं वीर्यम्। ऐन्द्रं
बलम्। एष ते योनिर्मोदाय त्वा। आनन्दाय त्वा महसे
त्वा। ओजोऽस्योजो मयि धेहि। मन्युरसि मन्युं मयि धेहि।
महोऽसि महो मयि धेहि। सहोऽसि सहो मयि धेहि। या
व्याघ्रं विषूचिका। उभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं
सिंहम्। सेमं पात्वहंसः। सम्पृचः स्थ सं मां भद्रेण पृङ्ग।
विपृचः स्थ वि मां पाप्मना पृङ्ग॥५॥

हविः प्रत्यङ्खसोमो अतिद्रुतो गृह्याम्याविशन्विषूचिका पञ्च च॥ [१]

सोमो राजाऽमृतं सुतः। ऋजीषेणाजहान्मृत्युम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्।
इदं पयोऽमृतं मधु। सोममद्ध्यो व्यपिबत्। छन्दसा हंसः
शुचिषत्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। अद्ध्यः क्षीरं व्यपिबत्॥६॥

क्रुङ्ङाङ्गिरसो धिया। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्।
अन्नात्परिस्सुतो रसम्। ब्रह्मणा व्यपिबत् क्षत्रम्। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। रेतो मूत्रं विजहाति। योनिं प्रविशदिन्द्रियम्।
गर्भो जरायुणाऽऽवृतः। उल्बं जहाति जन्मना। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्॥७॥

वेदेन रूपे व्यकरोत्। सुतासुती प्रजापतिः। ऋतेन
सत्यमिन्द्रियम्। सोमेन सोमौ व्यपिबत्। सुतासुतौ

प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्।
 सत्यानृते प्रजापतिः। अश्रद्धामनृतेऽदधात्। श्रद्धां सत्ये
 प्रजापतिः। ऋतेन सत्यमिन्द्रियम्। दृष्ट्वा परिस्रुतो रसम्।
 शुक्लेण शुक्रं व्यपिबत्। पयः सोमं प्रजापतिः। ऋतेन
 सत्यमिन्द्रियम्। विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियम्। इदं
 पयोऽमृतं मधु॥८॥

अज्यः क्षीरं व्यपिबन्मनतेन सत्यमिन्द्रियं श्रद्धां सत्ये प्रजापतिरष्टौ च॥ [२]

सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरम्। यज्ञं हिन्वन्ति
 महिषा नमोभिः। दधानाः सोमं दिवि देवतासु। मदेमेन्द्रं
 यजमानाः स्वर्काः। यस्ते रसः सम्भृतं ओषधीषु। सोमस्य
 शुष्मः सुरया सुतस्य। तेन जिन्व यजमानं मदेन।
 सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम्। यमश्विना नमुचेरासुरादधि।
 सरस्वत्यसनोदिन्द्रियाय॥९॥

इमन्तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुम्। सोमं राजानमिह
 भक्षयामि। यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य। यदिन्द्रो
 अपिबच्छचीभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमं
 राजानमिह भक्षयामि। पितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः।
 पितामहेभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। प्रपितामहेभ्यः
 स्वधाविभ्यः स्वधा नमः। अक्षन्पितरः॥१०॥

अमीमदन्त पितरः। अतीतृपन्त पितरः। अमीमृजन्त
 पितरः। पितरः शुन्धध्वम्। पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः।

पुनन्तु॑ मा पिताम॒हाः। पुनन्तु॑ प्रपिताम॒हाः। प॒वित्रेण॑
श॒तायु॑षा। पुनन्तु॑ मा पिताम॒हाः। पुनन्तु॑ प्रपिताम॒हाः॥११॥

प॒वित्रेण॑ श॒तायु॑षा। वि॒श्वमायु॑र्व्य॒श्नवै। अ॒ग्र आयू॑र॒षि
प॒वसे॑ऽग्रे प॒वस्व। प॒वमानः॑ सु॒वर्जनः॑ पुनन्तु॑ मा दे॒वज॒नाः।
जात॑वेदः प॒वित्रव॑द्यत्ते प॒वित्रम॑र्चिषि। उ॒भाभ्यां॑ दे॒व
स॒वितर्वै॑श्वदे॒वी पु॑न॒ती। ये स॑मा॒नाः स॑म॒नसः॑। पि॒तरौ
यम॑राज्ये। तेषां॑ लो॒कः स्व॒धा नमः॑। य॒ज्ञो दे॒वेषु॑
कल्प॑ताम्॥१२॥

ये स॑जा॒ताः स॑म॒नसः॑। जी॒वा जी॒वेषु॑ मा॒मकाः॑। तेषां॑
श्री॒र्मयि॑ कल्प॑ताम्। अ॒स्मिँल्लो॒के श॒त॑ समाः॑। द्वे स्मृ॒ती
अ॑शृण॒वं पि॒तृणाम्। अ॒हं दे॒वाना॑मु॒त म॒र्त्याना॑म्। याभ्या॑मि॒दं
वि॒श्वमे॒ज॒त्समे॑ति। यद॑न्त॒रा पि॒तरं॑ मा॒तरं॑ च। इ॒दं
ह॒विः प्र॒जन॑नं मे अस्तु। दश॑वीरं॒ सु॒र्वग॑णं॒ स्व॒स्तये॑।
आ॒त्म॒सनि॑ प्रजा॒सनि॑। प॒शुस॒न्यभ॑य॒सनि॑ लो॒क॒सनि॑। अ॒ग्निः
प्र॒जां ब॑हु॒लां मे॑ करोतु। अन्नं॑ प॒यो रे॒तो अ॒स्मासु॑ धत्त।
रा॒यस्पोष॑मिष॒मूर्ज॑म॒स्मासु॑ दी॒धर॑त्स्वाहा॑॥१३॥

इन्द्रियायं पितरः शतायुषा पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः कल्पताश्च स्वस्तये पञ्च च॥—[३]

सी॒सेन॑ तन्नं॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। ऊ॒र्णासू॑त्रेण॒ क॒वयो॑
व॒यन्ति॑। अ॒श्विना॑ य॒ज्ञं स॑वि॒ता सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य
रूपं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। तद॑स्य रू॒पम॑मृ॒तं श॑ची॒भिः।

ति॒स्रोऽद॑धुर्दे॒वताः॑ स॒ररा॒णाः। लोमा॑नि श॒र्षैर्ब॑हुधा न
तो॒क्मभिः॑। त्वग॑स्य मा॒स॒मभव॑न्न ला॒जाः। तद॒श्विना॑
भि॒षजा॑ रु॒द्रव॑र्तनी। सर॑स्वती वयति॒ पेशो॑ अन्तरः॥१४॥

अस्थि॑ म॒ज्जानं॑ मा॒सरैः॑। का॒रोत॑रेण दध॑तो गवा॑ त्वचि॑।
सर॑स्वती मन॑सा पेश॒लं वसु॑। नास॑त्याभ्यां वयति॒ दर्श॑तं
वपुः॑। रसं॑ परि॒स्रुता॑ न रोहि॑तम्। न॒ग्नह॑र्धीर॒स्तसर॑न्न
वेम॑। पय॑सा शु॒क्रम॑मृतं ज॒नित्र॑म्। सुर॑या मूत्रा॑ञ्जनयन्ति॒
रेतः॑। अपा॑मतिं दुर्म॒तिं बाध॑मानाः। ऊ॒वध्यं॑ वात॑
स॒बुव॑न्तदारात्॥१५॥

इन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ हृद॑येन स॒त्यम्। पु॒रोडा॑शेन सवि॒ता
ज॑जान। यकृ॑त्क्लो॒मानं॑ वरु॒णो भिष॑ज्यन्। मत॑स्त्रे वाय॒व्यैर्न
मि॑नाति पि॒त्तम्। आ॒त्राणि॑ स्था॒ली मधु॑ पिन्व॑माना। गुदा॑
पात्रा॑णि सु॒दुघा॑ न धे॒नुः। श्ये॑नस्य पत्रं न प्ली॒हा शर्चा॑भिः।
आ॒स॒न्दी नाभि॑रु॒दरं॑ न मा॒ता। कुम्भो॑ वनि॒ष्ठुर्ज॑निता
शर्चा॑भिः। यस्मि॑न्न॒ग्रे यो॒न्यां गर्भो॑ अ॒न्तः॥१६॥

प्ला॑शीर्व्यक्तः श॒तधा॑र उ॒त्थसः॑। दु॒हे न कुम्भी॑स्व॒धां
पि॒तृभ्यः॑। मुख॑स् सद॑स्य शिर॒ इत्थ॑सदेन। जि॒ह्वा प॒वित्र॑म॒श्विना॑
स॒ सर॑स्वती। चप्प॑न्न पा॒युर्भिष॑गस्य॒ वालः॑। व॒स्तिर्न शेपो॑
हर॑सा तर॒स्वी। अ॒श्विभ्यां॑ चक्षु॒रमृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। छा॒गेन॑
तेजो॑ ह॒विषा॑ शृ॒तेन॑। पक्ष्मा॑णि गो॒धूमैः॑ क्लैरु॒तानि॑। पेशो॑ न

शुक्लमसितं वसाते॥१७॥

अवि॒र्न मे॒षो न॒सि वी॒र्याय॑। प्रा॒णस्य॑ पन्था॑
अ॒मृतो॑ ग्रहा॑भ्याम्। सर॑स्वत्युप॒वाकै॑र्व्या॒नम्। नस्या॑नि
ब॒र्हिर्ब॑दरै॒र्जजान॑। इन्द्र॑स्य रू॒पमृ॑षभो बला॑य। कर्णा॑भ्या॒ऽ
श्रोत्र॑म॒मृतं॑ ग्रहा॑भ्याम्। यवा॑ न ब॒र्हिर्भु॑वि के॒सरा॑णि। क॒र्कभ्यु॑
जज्ञे॑ मधु॑ सार॒घं मुखा॑त्। आ॒त्मन्नु॑पस्थे॒ न वृ॑कस्य॒ लोम॑।
मुखे॑ श्मश्रू॑णि॒ न व्या॑घ्रलो॒मम्॥१८॥

के॒शा न शी॒रूषन्॑ यश॑से श्रि॒यै शि॒खा॑। सि॒ऽहस्य॑
लोम॑ त्विषि॑रिन्द्रि॒याणि॑। अङ्गा॑न्या॒त्मन्मि॑षजा॒ तद॑श्विना॑।
आ॒त्मान॑मङ्गैः॒ सम॑धा॒त्सर॑स्वती। इन्द्र॑स्य रू॒पः
श॒तमा॑न॒मायुः॑। च॒न्द्रेण॑ ज्योति॑र॒मृतं॑ दधा॑ना। सर॑स्वती॒
यो॒न्यां गर्भ॑मन्तः। अ॒श्विभ्यां॑ पत्नी॒ सुकृ॑तं बिभ॑र्ति। अ॒पाः
रसे॑न॒ वरु॑णो॒ न साम्ना॑। इन्द्र॑ऽ श्रि॒यै ज॒नय॑न्नप्सु॒ राजा॑।
तेजः॑ पशू॒नाः ह॒वि॒रिन्द्रि॒याव॑त्। प॒रि॒सु॒ता प॒यसा॑ सार॒घं
मधु॑। अ॒श्विभ्यां॑ दु॒ग्धं मि॑षजा॒ सर॑स्वत्या सु॒तासु॒ताभ्या॑म्।
अ॒मृतः॑ सोम॑ इन्द्रुः॑॥१९॥

अन्तर आरादन्तर्वसाते व्याघ्रलोमः राजां चत्वारि च॥ [४]

मि॒त्रो॒ऽसि॒ वरु॑णो॒ऽसि॒। सम॑हं वि॒श्वैर्दे॒वैः। क्ष॒त्रस्य॑
नाभि॑रसि। क्ष॒त्रस्य॑ योनि॑रसि। स्यो॒नामा॑ सी॒द। सु॒षदा॑मा
सी॒द। मा त्वा॑ हि॒ऽसीत्। मा मा॑ हि॒ऽसीत्। निष॑साद

धृतव्रतो वरुणः। पुस्त्यास्वा॥२०॥

साम्राज्याय सुक्रतुः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। अश्विनोर्भैषज्येन।
तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। सरस्वत्यै
भैषज्येन॥२१॥

वीर्यायान्नाद्यायाभिषिञ्चामि। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्याम्। इन्द्रस्येन्द्रियेण। श्रियै
यशसे बलायाभिषिञ्चामि। कोऽसि कतमोऽसि। कस्मै त्वा
कायं त्वा। सुश्लोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यंराजा(३)न्। शिरो
मे श्रीः॥२२॥

यशो मुखम्। त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि। राजा मे प्राणो-
ऽमृतम्। सम्राट्क्षुः। विराट्क्षुः। जिह्वा मे भद्रम्। वाङ्महः।
मनो मन्युः। स्वराङ्गामः। मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि॥२३॥

चित्तं मे सहः। बाहू मे बलमिन्द्रियम्। हस्तौ मे कर्म
वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम। पृष्ठीर्मे राष्ट्रमुदरमसौ।
ग्रीवाश्च श्रोण्यौ। ऊरू अरली जानुनी। विशो मेऽङ्गानि
सर्वतः। नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम्। पायुर्मेऽपचितिर्भसत्॥२४॥

आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगुः सौभाग्यं पसः। जङ्घाभ्यां
पद्भ्यां धर्मोऽस्मि। विशि राजा प्रतिष्ठितः। प्रति क्षत्रे प्रति

तिष्ठामि रा॒ष्ट्रे। प्रत्य॑श्वेषु॒ प्रति॑ तिष्ठामि गोषु॑। प्रत्य॑ङ्गेषु॒ प्रति॑ तिष्ठाम्या॒त्मन्। प्रति॑ प्रा॒णेषु॒ प्रति॑ तिष्ठामि पु॒ष्टे। प्रति॑ द्यावा॑पृथि॒व्योः। प्रति॑ तिष्ठामि य॒ज्ञे॥ २५॥

त्र॒या दे॒वा एका॑दश। त्रय॑स्त्रि॒ंशः सुरा॑र्ध॒सः। बृह॑स्पति॒पुरो॒हिताः। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा। प्र॒थ॒मा द्वि॒तीयैः॑। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑। तृ॒तीयाः स॒त्येन॑। स॒त्यं य॒ज्ञेन॑। य॒ज्ञो यजु॑र्भिः॥ २६॥

यजू॑षि॒ साम॑भिः। सामा॑न्य॒ग्निः। ऋचो॑ या॒ज्याभिः॑। या॒ज्या वष॑ट्कारैः। वष॑ट्कारा आहु॑तिभिः। आहु॑तयो मे॒ कामा॑न्त्सम॑र्धयन्तु। भूः स्वाहा॑। लोमा॑नि प्रय॑तिर्मम। त्वङ्म॑ आन॑तिराग॑तिः। मा॒सं म॒ उप॑नतिः। वस्व॑स्थि। म॒ज्जा म॒ आन॑तिः॥ २७॥

पुस्त्या॑स्वा सर॑स्वत्ये भेष॑ज्येन् श्रीर॑ङ्गानि भु॑सद्य॒ज्ञे य॒ज्ञो यजु॑र्भिरुप॑नतिर्द्वे च॥ [५]

यदे॑वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वास॑श्चकृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्वह॑सः। यदि॑ दि॒वा यदि॑ नक्त॑म्। एना॑सि चकृ॒मा व॒यम्। वा॒युर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्वह॑सः। यदि॑ जाग्र॒द्यदि॑ स्वप्ने॑। एना॑सि चकृ॒मा व॒यम्॥ २८॥

सूर्यो॑ मा॒ तस्मा॒देन॑सः। वि॒श्वान्मु॑ञ्च॒त्वह॑सः। यद्वा॑मे॒ यदर॑ण्ये। यथ्स॒भायां॑ यदि॑न्द्रि॒ये। यच्छू॑द्रे यद॒र्ये। एन॑श्चकृ॒मा

व॒यम्। यदे॒क॒स्याधि॒ धर्म॑णि। तस्या॑व॒यज॑नमसि। यदापो॑
अ॒घ्निया॒ वरु॑णेति॒ शपा॑महे। ततो॑ वरुण नो मुञ्च॥२९॥

अव॑भृथ निचङ्कु॑ण निचे॒रुर॑सि निचङ्कु॑ण। अव॑
दे॒वैर्दे॒वकृ॑तमेनो॑ऽयाट्। अव॑ म॒र्त्यैर्म॒र्त्यकृ॑तम्। उ॒रोरा
नो॑ दे॒व रि॑षस्पा॒हि। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु।
दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॒ भूया॑सुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः।
द्रु॒पदा॑दि॒वेन्मु॑मुचा॒नः। स्वि॒न्नः स्ना॒त्वी मला॑दिव॥३०॥

पू॒तं प॒वित्रे॑णे॒वाऽऽज्य॑म॑। आपः॑ शु॒न्धन्तु॑ मै॒नसः॑। उ॒द्वयं
तम॑स॒स्परि॑। पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॒रम्। दे॒वं दे॒वत्रा॑ सूर्य॑म॑।
अग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। प्र॒तियु॑तो॒ वरु॑णस्य॒ पाशः॑। प्र॒त्यस्तो॑
वरु॑णस्य॒ पाशः॑। ए॒धोऽस्ये॑धिषी॒महि॑। स॒मिद॑सि॥३१॥

तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ मयि॒ धेहि॑। अ॒पो अ॒न्व॒चारि॑षम्। रसे॑न॒
सम॑सृ॒क्ष्महि॑। पय॑स्वा॒ अग्र॒ आ॒गम॑म्। तं मा॒ स॒सृ॑ज॒
वर्च॑सा। प्र॒जया॑ च॒ धने॑न च। स॒माव॑वर्ति पृथि॒वी। समु॑षाः।
समु॑ सूर्यः। समु॑ वि॒श्वमि॒दं जग॑त्। वै॒श्वान॑रज्योति॒र्भूया॑सम्।
वि॒भुं का॒मं व्य॑श्जवै। भूः स्वाहा॑॥३२॥

स्वप्न एनांसि चक्रमा वयं मुञ्च मलादिव समिदसि जगुर्नाणि च॥ [६]

होता॑ यक्ष॒थ्समि॑धेन्द्रमि॒डस्प॑दे। नाभा॑ पृथि॒व्या अधि॑। दि॒वो
वर्ष्म॑न्थ्समि॒ध्यते॑। ओजि॑ष्ठश्च॒र्षणी॑ स॒हान्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्तनू॑नपा॒तम्। ऊ॒तिभि॑र्जेता॒रम॑पराजितम्।

इन्द्रं देव॑ सु॒र्विदम्। प॒थिभि॒र्मधु॑मत्तमैः। नरा॒श॑से॒न
तेज॑सा॥ ३३ ॥

वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दिडा॑भिरिन्द्र॒मीडि॑तम्।
आ॒जुह्वा॑न॒मम॑र्त्यम्। दे॒वो दे॒वैः सर्वा॑र्यः। वज्र॑हस्तः पुर॒न्दरः।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑यक्ष॒द्वरु॑हिषीन्द्र॒न्निष॑द्वरम्।
वृष॑भं नर्या॑पसम्। वसु॑भीरु॒द्वैरा॑दित्यैः। स॒युग्भि॑र्ब॒रुहि॑रा-
स॑दत्॥ ३४ ॥

वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दोजो॑ न वी॒र्यम्।
सहो॑ द्वा॒र इन्द्र॑मवर्धयन्। सु॒प्राय॑णा वि॒श्रय॑न्तामृता॒वृधः। द्वा॒र
इन्द्रा॑य मी॒दुषे॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒दुषे॑
इन्द्र॑स्य धे॒नू। सु॒दुधे॑ मा॒तरौ म॒ही। सवा॑तरौ न तेज॑सी।
व॒त्समिन्द्र॑मवर्धताम्॥ ३५ ॥

वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ होता॑रा। भि॒षजा॑
सखा॑या। ह॒विषेन्द्र॑ भिषज्यतः। क॒वी दे॒वौ प्रचे॑तसौ। इन्द्रा॑य
धत्त॑ इन्द्रि॒यम्। वी॒तामाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒त्तिस्त्रो॑
दे॒वीः। त्रय॑स्त्रिधा॒तवो॑पसः। इडा॑ सर॒स्वती॑ भा॒रती॑॥ ३६ ॥

म॒हीन्द्र॑पत्नी॒र्हवि॑ष्मतीः। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑
यक्ष॒त्वष्टा॑रमिन्द्र॑ दे॒वम्। भि॒षज॑ सु॒यज॑ घृ॒तश्रि॑यम्।
पु॒रुरूप॑ सु॒रेत॑सं म॒घोनि॑म्। इन्द्रा॑य त्वष्टा॒ दध॑दिन्द्रि॒याणि॑।
वेत्वाऽऽज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑

शतक्रतुम्। धियो जोष्टारमिन्द्रियम्॥३७॥

मध्वां समञ्जन्यथिभिः सुगेभिः। स्वदाति हव्यं मधुना
घृतेन। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदिन्द्रः स्वाहा-
ऽऽज्यस्य। स्वाहा मेदसः। स्वाहा स्तोकानाम्। स्वाहा
स्वाहाकृतीनाम्। स्वाहा हव्यसूक्तीनाम्। स्वाहा देवाः
आज्यपान्। स्वाहेन्द्रः होत्राञ्जुषाणाः। इन्द्र आज्यस्य
वियन्तु। होतर्यजं॥३८॥

तेजसाऽऽसददवर्धतां भारतीन्द्रियं जुषाणा द्वे च (समिधेन्द्रन्तनूनपातमिडाभिर्बृहियोजं उपे देव्यां तिस्रस्त्वष्टारं

वन्स्पतिमिन्द्रम्॥ समिधेन्द्रं चतुर्वैत्वेकं वियन्तु द्विर्वीतामेकं वियन्तु द्विवैत्वेकं वियन्तु होतर्यजं॥)——[७]

समिद्ध इन्द्र उषसामनीके। पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः।
त्रिभिर्देवैस्त्रिंशता वज्रबाहुः। जुघान वृत्रं वि दुरो ववार।
नराशंसः प्रतिशूरो मिमानः। तनूनपात्प्रति यज्ञस्य
धाम। गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन्। हिरण्यैश्चन्द्री यजति
प्रचेताः। ईडितो देवैर्हरिवाः अभिष्टिः। आजुह्वानो हविषा
शर्धमानः॥३९॥

पुरन्दरो मधवान् वज्रबाहुः। आयातु यज्ञमुपनो जुषाणः।
जुषाणो बर्हिर्हरिवान् इन्द्रः। प्राचीनः सीदत्प्रदिशा
पृथिव्याः। उरुव्यचाः प्रथमानः स्योनम्। आदित्यैरुक्तं
वसुभिः सजोषाः। इन्द्रं दुरः कवष्यो धावमानाः। वृषाणं
यन्तु जनयः सुपत्नीः। द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताम्। सुवीरा
वीरं प्रथमाना महोभिः॥४०॥

उ॒षासा॒नक्ता॑ बृ॒हती॑ बृ॒हन्त॑म्। प॒यस्व॑ती सु॒दुघे॑ शू॒रमि॑न्द्रम्।
 पे॒शस्व॑ती तन्तु॑ना सं॒व्यय॑न्ती। दे॒वानां॑ दे॒वं य॑जतः सु॒रुक्मे॑।
 दै॒व्या मि॑मा॒ना मन॑सा पु॒रुत्रा॑। हो॒ता॒रावि॑न्द्रं प्रथ॒मा सु॑वाचा॑।
 मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ म॒धुना॑ दधा॒ना। प्रा॒चीनं॑ ज्योति॑र्ह॒विषा॑ वृ॒धातः॑।
 ति॒स्रो दे॒वीर्ह॒विषा॑ वर्ध॑मानाः। इन्द्रं॑ जुषा॒णा वृष॑णं॒ न
 प॒त्नीः॑॥ ४१॥

अच्छि॑न्नं तन्तुं प॒यसा॑ सर॒स्वती॑। इडा॑ दे॒वी भा॑रती
 वि॒श्वतू॑र्तिः। त्वष्टा॑ दध॒दिन्द्रा॑य शुष्मम्। अपा॒कोचि॑ष्टुर्यश॑से
 पु॒रूणि॑। वृषा॑ यज॒न्वृष॑णं॒ भूरि॑रेताः। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑ सम॑नक्तु
 दे॒वान्। वन॒स्पति॑रव॒सृष्टो॑ न पाशैः॑। त्म॒न्या सम॑ञ्जच्छ॒मिता॑
 न दे॒वः। इन्द्र॑स्य ह॒व्यैर्ज॒ठरं॑ पृ॒णानः॑। स्वदा॑ति ह॒व्यं
 म॒धुना॑ घृ॒तेन॑। स्तो॒काना॑मि॒न्दुं प्रति॑ शू॒र इन्द्रः॑। वृषा॑यमा॒णो
 वृष॑भस्तु॒राषा॑ट्। घृ॒तप्रुषा॑ म॒धुना॑ ह॒व्यमु॑न्दन्। मूर्ध॑न् य॒ज्ञस्य॑
 जुष॑ता॒ꣳ स्वाहा॑॥ ४२॥

शर्धमानो महोभिः पत्नीघृतेन चत्वारि च॥

[८]

आच॑र्षणि॒प्रा वि॒वेष॑ यन्मा॑। तꣳ स॒ग्रीचीः॑। स॒त्यमि॑त्तन्न
 त्वावाꣳ अ॒न्यो अ॒स्ति। इन्द्र॑ दे॒वो न म॑र्त्यो॒ ज्याया॑न्।
 अह॑न्नहिं॒ परि॑शया॒नम॑र्णः। अवा॑सृजोऽपो अच्छा॑ समु॒द्रम्।
 प्रस॑साहिषे पु॒रुहू॑त॒ शत्रू॑न्। ज्येष्ठ॑स्ते शुष्मं इ॒ह रा॒तिरे॑स्तु।
 इन्द्रा॑ भ॒र दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि। पतिः॑ सिन्धू॒नाम॑सि रे॒वती॑नाम्।

स शेवृधमधि धाद्युम्रमुस्मे। महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम्।
रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरीन्। राये च नः स्वपत्या इषे
धाः॥४३॥

रेवतीनां चत्वारि च॥ [९]

देवं बरुहिरिन्द्रं सुदेवं देवैः। वीरवन्धस्तीर्णं वेद्यामवर्धयत्।
वस्तोर्वृतं प्राक्तोर्भृतम्। राया बरुहिष्मतोऽत्यगात्।
वसुवने वसुधेयस्य वेतु यजं। देवीद्वार इन्द्रं सङ्घाते।
विद्वीर्यामन्नवर्धयन्। आ वत्सेन तरुणेन कुमारेण चमीविता
अपार्वाणम्। रेणुककाटं नुदन्ताम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं॥४४॥

देवी उषासानक्ता। इन्द्रं यज्ञे प्रयत्यहेताम्। दैवीर्विशः
प्रायांसिष्टाम्। सुप्रीते सुधिते अभूताम्। वसुवने वसुधेयस्य
वीतां यजं। देवी जोष्टी वसुधिती। देवमिन्द्रमवर्धताम्।
अयाव्यन्याघा द्वेषांसि। आन्यावाक्षीद्वसु वार्याणि।
यजमानाय शिक्षिते॥४५॥

वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं। देवी ऊर्जाहुती दुधे
सुदुधे। पयसेन्द्रमवर्धताम्। इषमूर्जमन्याऽवाक्षीत्। सग्धिं
सपीतिमन्या। नवेन पूर्वं दयमाने। पुराणेन नवम्।
अधातामूर्जमूर्जाहुती वसु वार्याणि। यजमानाय शिक्षिते।
वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं॥४६॥

दे॒वा दै॒व्या॒ होता॑रा। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धताम्। हु॒ताघं॑श॒स॒वा-
भा॑ष्टां वसु॒वार्या॑णि। यज॑मानाय शि॒क्षितौ॑। वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वी॒तां यज॑। दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। पति॑मिन्द्र॑मवर्धयन्।
अस्पृ॑क्षद्भार॑ती दि॒वम्। रु॒द्रैर्य॒ज्ञः सर॑स्वती। इडा॒ वसु॑मती
गृ॒हान्॥ ४७॥

वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु॒ यज॑। दे॒व इन्द्रो॑ नरा॒शः सः॑।
त्रि॒व॒रूथ॑स्त्रि॒वन्धुरः॑। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। श॒तेन॑ शि॒ति-
पृ॒ष्ठाना॒माहि॑तः। स॒हस्रे॑ण प्रवर्तते। मि॒त्रावरु॑णेद॑स्य
हो॒त्रम॑रु॒हतः॑। बृ॒हस्प॑तिः स्तो॒त्रम्। अ॒श्विनाऽऽध्व॑र्यवम्।
वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑॥ ४८॥

दे॒व इन्द्रो॑ वन॒स्पतिः॑। हि॒र॑ण्यपर्णो॒ मधु॑शाखः
सु॒पिप्प॑लः। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। दि॒वम॑ग्रेणाप्रात्। आऽन्त॑रि॒क्षं
पृ॒थि॒वीम॑द॒द॒हीत्। वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒ यज॑। दे॒वं
ब॒र्हि॒र्वारि॑तीनाम्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वा॒स॒स्थमि॑न्द्रेणा-
स॑न्नम्। अ॒न्या ब॒र्ही॑ष्य॒भ्यभू॑त्। वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु॒
यज॑। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। दे॒वमिन्द्र॑मवर्धयत्। स्वि॑ष्टं
कुर्व॑न्स्वि॑ष्ट॒कृत्। स्वि॑ष्टम॒द्य क॑रोतु नः। वसु॒वने॑ वसु॒धेय॑स्य
वेतु॒ यज॑॥ ४९॥

वियन्तु यजं शिक्षिते शिक्षिते वसुवने वसुधेयस्य वीतां यजं गृहान् वेतु यजाभूथ्यद्वं (देवं बर्हिर्देवीद्वारं)

देवी उपासानकां देवी जोष्टीं देवी ऊर्जाहंती देवा दैव्या होतांरा शिक्षितौ देवास्तिस्त्रिस्त्रिस्त्रि देवीदेवं इन्द्रो

नराशःसौ देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवम् वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकां वियन्तु

चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयन्निरवर्धतामेकोऽवर्धयः श्वतुरवर्धयत्। वस्तोरा वथ्सेन दैवीरयावीषः हुताऽस्पृक्षच्छ्रुतेन दिवः स्वासस्थः

स्विष्टः शिक्षिते शिक्षिते शिक्षितौ॥॥

[१०]

होता यक्षत्समिधाऽग्निमिडस्पदे। अश्विनेन्द्रः
सरस्वतीम्। अजो धूम्रो न गोधूमैः क्लैर्भेषजम्।
मधु शष्पैर्न तेज इन्द्रियम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।
वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वती।
अविर्मेषो न भेषजम्। पथा मधुमताभरन्। अश्विनेन्द्राय
वीर्यम्॥५०॥

बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षं नराशः सं न
नग्नहुम्। पतिः सुरायै भेषजम्। मेषः सरस्वती भिषक्। रथो
न चन्द्रश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वीर्यम्। बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं
तोक्मभिः। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य
होतर्यजं॥५१॥

होता यक्षदिडेडित आजुहानः सरस्वतीम्। इन्द्रं बलेन
वर्धयन्। ऋषभेण गवैन्द्रियम्। अश्विनेन्द्राय वीर्यम्। यवैः
कर्कन्धुभिः। मधु लाजैर्न मासरम्। पयः सोमः परिस्नुता
घृतं मधु। वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वर्हिः
सुष्टरीमोर्णम्रदाः। भिषङ्गासत्या॥५२॥

भिषजाऽश्विनाऽश्वा शिशुमती। भिषग्धेनुः सरस्वती।
भिषग्दुह इन्द्राय भेषजम्। पयः सोमः परिस्नुता घृतं मधु।

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒दुरो॑ दि॒शः। क॒व॒ष्यो॑ न
व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्या॑ न दुरो॑ दि॒शः। इन्द्रो॑ न रोद॑सी दु॒धौ।
दुहे॑ कामा॒न्त्सर॑स्वती॥५३॥

अ॒श्विनेन्द्रा॑य भेष॒जम्। शु॒क्रं न॒ ज्योति॑रिन्द्रि॒यम्। प॒यः
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑
यक्ष॒त्सुपे॑शसो॒षे नक्तं॑ दि॒वा। अ॒श्विना॑ स॒ज्जाना॑ने। समं॑ जा॒ते
सर॑स्वत्या। त्विषि॒मिन्द्रे॑ न भेष॒जम्। श्ये॒नो न रज॑सा हृ॒दा।
प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑॥५४॥

वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वैव्या॑ होता॑रा
भि॒षजा॑ऽश्विना॑। इन्द्रं॑ न जागृ॑वी दि॒वा नक्तं॑ न भेष॒जैः।
शूष॑ः सर॑स्वती भि॒षक्। सी॒सेन॑ दुह इन्द्रि॒यम्। प॒यः
सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑
यक्ष॒त्तिस्त्रो॑ दे॒वीर्न भेष॒जम्। त्रय॑स्त्रि॒धात॑वोऽप॒सः। रू॒पमिन्द्रे॑
हि॒रण्य॑यम्॥५५॥

अ॒श्विनेडा॑ न भा॒रती॑। वा॒चा सर॑स्वती। मह॑ इन्द्रा॑य
दधु॒रिन्द्रि॑यम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒
होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒त्त्वष्टा॑रमिन्द्र॒मश्विना॑। भि॒षजं॑ न
सर॑स्वतीम्। ओजो॑ न जू॒तिरिन्द्रि॑यम्। वृ॒को न र॑भ॒सो
भि॒षक्। यशः॑ सु॒रया॑ भेष॒जम्॥५६॥

श्रि॒या न मा॑सरम्। प॒यः सोमः॑ परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑।
वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजं। होता॑ यक्ष॒द्वन॑स्पतिम्। श॒मि॒तार॑ः

शतक्र॑तुम्। भी॒मं न म॒न्युः॑ राजा॑नं व्याघ्रं॑ नम॑साऽश्वि॒ना
भाम॑म्। सर॑स्वती भि॒षक्। इन्द्रा॑य दुह इन्द्रि॒यम्। पयः॑ सोमः॑
परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑॥५७॥

होता॑ यक्षद॒ग्निः॑ स्वाहाऽऽज्य॑स्य स्तो॒काना॑म्। स्वाहा
मेद॑सां पृथ॑क्। स्वाहा छा॒गंम॒श्विभ्या॑म्। स्वाहा मे॒षः॑
सर॑स्वत्यै। स्वाह॑र्षभमिन्द्रा॑य सि॒ःहाय॑ सह॑सेन्द्रि॒यम्।
स्वाहाऽग्निं॑ न भैष॑जम्। स्वाहा सोम॑मिन्द्रि॒यम्। स्वाहेन्द्रः॑
सु॒त्रामा॑णः सवि॒तारं॑ वरु॑णं भि॒षजा॑ पति॑म्। स्वाहा वन॒स्पतिं॑
प्रि॒यं पाथो॑ न भैष॑जम्। स्वाहा दे॒वाः आ॑ज्य॒पान्॥५८॥

स्वाहाऽग्निः॑ हो॒त्राङ्गु॑षा॒णो अ॒ग्निर्भैष॑जम्। पयः॑ सोमः॑
परि॒स्रुता॑ घृ॒तं मधु॑। वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑। होता॑
यक्षद॒श्विना॑ सर॑स्वतीमिन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑णम्। इ॒मे सोमाः॑
सु॒रामा॑णः। छा॒गैर्न मे॒षैर्ऋ॑षभैः सु॒ताः। श॒ष्पैर्न तो॒क्त्रभिः॑।
ला॒जैर्मह॑स्वन्तः। मदा॑ मास॑रेण॒ परि॑ष्कृ॒ताः। शु॒क्राः
पय॑स्वन्तोऽमृ॒ताः। प्र॒स्थिता॑ वो मधु॒श्चुतः॑। तान॒श्विना॑
सर॑स्वतीन्द्रः॑ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑। जुष॑न्ताः सौ॒म्यं मधु॑। पिब॑न्तु
मद॑न्तु वि॒यन्तु॑ सोम॑म्। होत॑र्यज॑॥५९॥

वीर्यं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यज॑ नास॑त्या सर॑स्वती मधु॑ हिर॒ण्यं भैष॑जं वि॒यन्त्वाज्य॑स्य॒ होत॑र्यजा॑ज्य॒पान्मृताः॑ पञ्चं च

(सुमि॒धाऽग्निः॑ षट्। तनून॑पा॒थ्सु॒ता नरा॑शः सु॒मृषिः॑। इडे॒डितो॑ यवै॒रष्टौ॑। व॒रुहिः॑ सु॒ता। दुरो॑ऽश्विना॒ नवा॑ सु॒पेश॑सर॒षिः।

दे॒व्या होता॑रा॒ सोसे॑न् रसः॑। ति॒श्रस्व॑ष्टा॒रमृ॒ष्टाव॑ष्टौ। वन॒स्पति॑मृषिः॑। अ॒ग्नित्र॑यो॒दश। अ॒श्विना॑ द्वा॒दश त्रयो॑दश। सुमि॒धाऽग्निं॑

वद॑रे॒वदै॒र्यवै॒रश्वि॑ना॒ त्विषि॑म॒श्विना॑ न भैष॑जः॒ रूप॑म॒श्विना॑ भी॒मं भाम॑म्॥) [११]

समिद्धो अ॒ग्निर॑श्विना। त॒प्तो घ॒र्मो वि॒राट्॑सुतः। दु॒हे
धे॒नुः सर॑स्वती। सोम॑ शु॒क्रमि॒हेन्द्रि॑यम्। त॒नूपा॑ भिष॒जा
सु॒ते। अ॒श्विनो॒भा सर॑स्वती। म॒ध्वा र॒जा सी॑न्द्रि॒यम्।
इन्द्रा॑य प॒थिभि॑र्वहान्। इन्द्रा॑येन्दुः सर॑स्वती। न॒राश॑सैन
न॒ग्रहः॑ ॥६०॥

अधा॑ताम॒श्विना म॑धु। भे॒षजं॑ भिष॒जा सु॒ते। आ॒जुह्वा॑ना
सर॑स्वती। इन्द्रा॑येन्द्रि॒याणि वी॑र्यम्। इडा॑भिर॒श्विना वि॑षम्।
समूर्ज॑स॒ रयि॑ द॒धुः। अ॒श्विना न॑मु॒चेः सु॒तम्।
सोम॑ शु॒क्रं प॑रि॒स्रुता॑। सर॑स्वती त॒माभ॑रत्। ब॒र्हिषेन्द्रा॑य
पात॑वे ॥६१॥

क॒व॒प्यो न॑ व्यच॑स्वतीः। अ॒श्विभ्यां॑ न दुरो दि॒शः।
इन्द्रो॑ न रोद॑सी दु॒घै। दु॒हे का॒मान्ध॒सर॑स्वती। उ॒षासा॑
नक्त॑म॒श्विना। दि॒वेन्द्र॑ सा॒यमिन्द्रि॑यैः। स॒ज्जाना॑ने सु॒पेश॑सा।
समं॑ जा॒ते सर॑स्वत्या। पा॒तं नो॑ अ॒श्विना दि॒वा। पा॒हि नक्त॑
सर॑स्वति ॥६२॥

दैव्या॑ हो॒तारा भिष॑जा। पा॒तमिन्द्र॑सचा॑ सु॒ते। ति॒स्रस्त्रे॒धा
सर॑स्वती। अ॒श्विना भा॑रतीडा॑। ती॒व्रं प॑रि॒स्रुता॑ सोमम्। इन्द्रा॑य
सुष॑वुर्मदम्। अ॒श्विना भे॒षजं॑ म॑धु। भे॒षजं॑ नः सर॑स्वती।
इन्द्रे॑ त्वष्टा॒ यशः॑ श्रि॒यम्। रू॒प रू॒पम॑धुः सु॒ते। ऋ॒तुथेन्द्रो॑
व॒नस्प॑तिः। श॒श॒मानः॑ प॑रि॒स्रुता॑। की॒लाल॑म॒श्विभ्यां॑ म॑धु। दु॒हे
धे॒नुः सर॑स्वती। गोभि॑र्न सोम॑म॒श्विना। मा॒सरे॑ण प॒रिष्कृ॑ता॑।

समधाता॒ꣳ सरस्वत्या। स्वाहेन्द्रै॑ सुतं मधु॥६३॥

नृग्रहः पातवे सरस्वत्यधुः सुतैऽष्टौ च॥ [१२]

अ॒श्विना॑ ह॒विरिन्द्रि॒यम्। नमु॑चेर्धिया सरस्वती। आ
शुक्र॑मा॒सुराद्व॑सु। म॒घमिन्द्रा॑य ज॒ग्निरे। यम॑श्विना॒ सरस्वती॑।
ह॒विषेन्द्र॑मवर्धयन्। स बि॒भेद व॒लं म॒घम्। नमु॑चावा॒सुरे
सचा॑। तमिन्द्रं॑ प॒शवः सचा॑। अ॒श्विनो॒भा सरस्वती॑॥६४॥

दधा॑ना अ॒भ्यनू॑षत। ह॒विषा॑ य॒ज्ञमिन्द्रि॒यम्। य इन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॒धुः। स॒विता वरु॑णो भ॒गः। स सु॒त्रामा॑ ह॒विष्प॑तिः।
यज॑मानाय सश्र॒त। स॒विता वरु॑णोऽदधत्। यज॑मानाय
दा॒शुषे॑। आद॑त्त नमु॑चेर्व॒सु। सु॒त्रामा॑ बल॑मिन्द्रि॒यम्॥६५॥

वरु॑णः क्ष॒त्रमिन्द्रि॒यम्। भगे॑न स॒विता श्रि॒यम्।
सु॒त्रामा॑ यश॑सा॒ बलम्। दधा॑ना य॒ज्ञमा॑शत। अ॒श्विना॑
गोभि॑रिन्द्रि॒यम्। अश्वे॑भिर्वी॒र्यं बलम्। ह॒विषेन्द्र॑ꣳ सरस्वती।
यज॑मानमवर्धयन्। ता नास॑त्या सु॒पेश॑सा। हिर॑ण्यवर्तनी
नरा॑। सरस्वती ह॒विष्म॑ती। इन्द्र॑ कर्म॒सु नोऽव॑त। ता भि॒षजा॑
सु॒कर्म॑णा। सा सु॒दुघा॑ सरस्वती। स वृ॒त्रहा॑ श॒तक्र॑तुः।
इन्द्रा॑य दधुरिन्द्रि॒यम्॥६६॥

उभा सरस्वती बलमिन्द्रियत्रा पद्व॥ [१३]

दे॒वं ब॒रुहिः॑ सरस्वती। सु॒दे॒वमिन्द्रै॑ अ॒श्विना॑। तेजो॑ न
चक्षु॑र॒क्ष्योः। ब॒रुहिषा॑ दधुरिन्द्रि॒यम्। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य

वियन्तु यजं। देवीद्वारो अश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती।
प्राणं न वीर्यन्नसि। द्वारो दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं॥६७॥

देवी उषासावश्विना। भिषजेन्द्रे सरस्वती। बलं न
वाचमास्ये। उषाभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य
वियन्तु यजं। देवी जोष्टी अश्विना। सुत्रामेन्द्रे सरस्वती।
श्रोत्रं न कर्णयोर्यशः। जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं॥६८॥

देवी ऊर्जाहुती दुधे सुदुधे। पयसेन्द्रः सरस्वत्यश्विना
भिषजावत। शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियम्।
वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देवा देवानां भिषजा।
होताराविन्द्रमश्विना। वषट्कारैः सरस्वती। त्विषिं न हृदये
मतिम्। होतृभ्यां दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥६९॥

देवीस्तिस्तिस्तिस्तिस्ती देवीः। सरस्वत्यश्विना भारतीडा।
शूषन्न मध्ये नाभ्याम्। इन्द्राय दधुरिन्द्रियम्। वसुवने
वसुधेयस्य वियन्तु यजं। देव इन्द्रो नराशंसः। त्रिवरूथः
सरस्वत्याऽश्विभ्यामीयते रथः। रेतो न रूपममृतं जनित्रम्।
इन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
यजं॥७०॥

देव इन्द्रो वनस्पतिः। हिरण्यपर्णो अश्विभ्याम्।
 सरस्वत्याः सुपिप्पुलः। इन्द्राय पच्यते मधु। ओजो न
 जूतिमृषभो न भामम्। वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवं बर्हिर्वारितीनाम्। अध्वरे
 स्तीर्णमश्विभ्याम्। ऊर्णम्रदाः सरस्वत्याः॥७१॥

स्योनमिन्द्र ते सदः। ईशायै मन्युः राजानं बर्हिषा
 दधुरिन्द्रियम्। वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज। देवो अग्निः
 स्विष्टकृत्। देवान् यक्षद्यथायथम्। होतारविन्द्रमश्विना। वाचा
 वाचः सरस्वतीम्। अग्निः सोमः स्विष्टकृत्। स्विष्ट इन्द्रः
 सुत्रामा सविता वरुणो भिषक्। इष्टो देवो वनस्पतिः। स्विष्टा
 देवा आज्यपाः। इष्टो अग्निरग्निना। होता होत्रे स्विष्टकृत्।
 यशो न दधदिन्द्रियम्। ऊर्जमपंचितिः स्वधाम्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥७२॥

द्वारो दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज जोष्टीभ्यां दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज होतृभ्यां
 दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यजैन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु यज सरस्वत्या वनस्पतिः षट् (देवं
 बर्हिर्देवाद्वासी देवी उपासांश्विना देवी जोष्टी देवी ऊर्जाहती देवा देवानां भिषजां वपद्वारेर्देवीस्तिष्ठस्तिष्ठो देवीदेव
 इन्द्रो नराशंसो देव इन्द्रो वनस्पतिर्देवं बर्हिर्वारितीनान्देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्। समिधाऽग्निं देवं बर्हिः सरस्वत्यश्विना
 सर्वं वियन्तु। द्वारस्तिष्ठः सर्ववियन्तु। अज इन्द्रमोजोऽग्निं परः सरस्वतीम्। नक्तं पूर्वं सरस्वति। अन्यत्र सरस्वती।
 भिषक्पूर्वं दह इन्द्रियम्। अन्यत्र दधुरिन्द्रियम्। सौत्रामण्याः सुतासुती। अञ्जन्ययं यजमानः॥)॥—[१४]

अग्निमद्य होतारमवृणीत। अयः सुतासुती यजमानः।
 पचन्पृक्तीः। पचन्पुरोडाशान्। गृह्णन्ग्रहान्। बध्नन्नश्विभ्यां

छाग॑ꣳ सर॑स्वत्या॒ इन्द्रा॑य। ब॒ध्नन्त्सर॑स्वत्यै मे॒षमिन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्।
ब॒ध्नन्निन्द्रा॑य॒र्षभ॑म॒श्विभ्या॑ꣳ सर॑स्वत्यै। सू॒प॒स्था
अ॒द्य दे॒वो वन॑स्पति॒रभवत्। अ॒श्विभ्यां॑ छागे॒न सर॑स्वत्या॒
इन्द्रा॑य॥ ७३॥

सर॑स्वत्यै मे॒षेणेन्द्रा॑या॒श्विभ्या॑म्। इन्द्रा॑य॒र्षभे॑णा॒श्विभ्या॑ꣳ
सर॑स्वत्यै। अक्ष॑ꣳ स्तान्मे॒दस्तः॑ प्रति॑प॒च॒ताग्र॑भीषुः। अवी॑वृ॒धन्त॑
ग्र॒हैः। अ॒पा॒ताम॒श्विना॑ सर॑स्वतीन्द्रः॒ सु॒त्रामा॑ वृ॒त्रहा॑।
सोमा॑न्त्सुरा॒म्णाः। उ॒पो उ॒क्थाम॑दाः श्रौ॒द्विम॑दा॒ अदन्।
अवी॑वृ॒धन्ताङ्गू॑षैः। त्वाम॒द्य॒र्ष आ॒र्षेय॒र्षीणा॑न्नपादवृणीत।
अ॒यꣳ सु॑तासुती यज॑मानः। ब॒हुभ्य॑ आ सङ्ग॑तेभ्यः। ए॒ष मे॑
दे॒वेषु॑ वसु॒ वार्या॑ यक्ष्यतु इति॑। ता या दे॒वा दे॒व॒दाना॑न्यदुः।
तान्य॑स्मा॒ आ च॑ शास्व॒। आ च॑ गुरस्व। इ॒षित॑श्च॒ होत॑रसि॒
भद्र॑वाच्याय॒ प्रेषि॑तो॒ मानु॑षः। सू॒क्तवा॒काय॑ सू॒क्ता ब्रू॑हि॥ ७४॥

इन्द्राय॑ यज॑मानः॒ सप्त॑ च॥

[१५]

उ॒शन्त॑स्त्वा हवाम॒ह आ नो॑ अ॒ग्ने सु॒केतु॑ना॒। त्वꣳ सो॑म
म॒हे भग॑ त्वꣳ सो॑म॒ प्रचि॑कितो मनी॒षा। त्वया॑ हि नः
पि॒तरः॑ सोम॒ पूर्वे॑ त्वꣳ सो॑म पि॒तृभिः॑ संवि॒दानः॑। ब॒र्हिष॑दः
पि॒तर॒ आऽहं॑ पि॒तृन्। उ॒प॒हूताः॑ पि॒तरोऽग्नि॑ष्वात्ताः पि॒तरः॑।
अ॒ग्निष्वा॒त्तानु॑तुम॒तो हवाम॑हे। नरा॒शꣳसे॑ सोमपी॒थं य आ॑शुः।
ते नो॑ अर्वन्तः सु॒हवा॑ भवन्तु। शं नो॑ भवन्तु द्वि॒पदे॑ शं
चतु॑ष्पदे। ये अ॒ग्निष्वा॒त्ता येऽन॑ग्निष्वात्ताः॥ ७५॥

अ॒हो॒मुचः॑ पि॒तरः॑ सो॒म्यासः॑। परेऽवरेऽमृता॑सो भवन्तः।
 अधि॑ ब्रुवन्तु ते अ॒वन्त्व॒स्मान्। वा॒न्या॒यै दु॒ग्धे जुष॑माणाः
 कर॑म्भम्। उ॒दीरा॑णा॒ अवरे॑ परे॑ च। अ॒ग्नि॒ष्वात्ता ऋ॑तुभिः
 संवि॑दा॒नाः। इन्द्र॑वन्तो ह॒विरि॒दं जुष॑न्ताम्। यद॑ग्रे कव्यवाहन॒
 त्वम॑ग्न ईडि॒तो जा॑तवेदः। मा॒त॒ली क॒व्यैः। ये ता॑तृपु॒र्देव॑त्रा
 जेह॑मानाः। हो॒त्रावृ॑धः स्तोम॑तष्टासो अ॒कैः। आ॒ग्ने
 याहि॑ सुवि॒दत्रे॑भिर्वा॒ङ्। स॒त्यैः क॒व्यैः पि॒तृभि॑र्धर्म॒सद्भिः॑।
 ह॒व्यवा॑ह॒म॒जरं॑ पुरु॒प्रिय॑म्। अ॒ग्निं घृ॑तेन॑ ह॒विषा॑ सप॒र्यन्।
 उपा॑सदं कव्यवाहं पि॒तृणा॑म्। स नः॑ प्र॒जां वी॒रव॑ती॒ः
 समृ॑ण्वतु॥ ७६॥

अ॒ग्नि॒ष्वात्ता जेह॑मानाः स॒प्त च॑॥

[१६]

होता॑ यक्षदि॒डस्प॑दे। स॒मि॒धा॒नं म॒हद्य॑शः। सु॒षमि॑द्धं
 वरे॑ण्यम्। अ॒ग्निमि॑न्द्रं वयो॒धस॑म्। गा॒य॒त्रीं छ॑न्द
 इन्द्रि॒यम्। त्र्यविं॑ गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य
 होत॑र्यजं। होता॑ यक्षच्छुचि॒व्रत॑म्। तनून॑पा॒तमु॑द्भिदम्। यं
 गर्भ॑मदि॒तिर्दधे॑॥ ७७॥

शुचि॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्। उ॒ष्णिहं॑ छ॒न्द इन्द्रि॒यम्।
 दि॒त्यवा॑हं गां वयो॒ दध॑त्। वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॑र्यजं। होता॑
 यक्षदी॒डेन्य॑म्। ईडि॒तं वृ॑त्र॒हन्त॑मम्। इडा॑भिरीड्य॒ः सहः॑।
 सोम॑मिन्द्रं वयो॒धस॑म्। अ॒नुष्टु॑भं छ॒न्द इन्द्रि॒यम्। त्रि॒व॒थ्सं गां
 वयो॒ दध॑त्॥ ७८॥

वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुबर्हिषदम्।
 पूषण्वन्तममर्त्यम्। सीदन्तं बर्हिषि प्रिये। अमृतेन्द्रं
 वयोधसम्। बृहतीं छन्द इन्द्रियम्। पञ्चाविं गां वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होतायक्षद्व्यचस्वतीः। सुप्रायणा
 ऋतावृधः॥७९॥

द्वारो देवीर्हिरण्ययीः। ब्रह्माण इन्द्रं वयोधसम्। पङ्क्तिं
 छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य
 होतर्यजं। होता यक्षत्सुपेशसे। सुशिल्पे बृहती उभे।
 नक्तोषासा न दर्शते। विश्वमिन्द्रं वयोधसम्। त्रिष्टुभं छन्द
 इन्द्रियम्॥८०॥

पष्ठवाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं।
 होता यक्षत्प्रचेतसा। देवानामुत्तमं यशः। होतारा दैव्या
 कवी। सयुजेन्द्रं वयोधसम्। जगतीं छन्द इहेन्द्रियम्।
 अनङ्गाहं गां वयो दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता
 यक्षत्पेशस्वतीः॥८१॥

तिस्रो देवीर्हिरण्ययीः। भारतीर्बृहतीर्महीः। पतिमिन्द्रं
 वयोधसम्। विराजं छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुं गां न वयो
 दधत्। वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षत्सुरेतसम्।
 त्वष्टारं पुष्टिवर्धनम्। रूपाणि बिभ्रतं पृथक्। पुष्टिमिन्द्रं
 वयोधसम्॥८२॥

द्विपदं छन्दं इहेन्द्रियम्। उक्षाणं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षच्छतक्रतुम्। हिरण्य-
 पर्णमुक्थिनम्। रशनां बिभ्रतं वशिम्। भगमिन्द्रं वयोधसम्।
 ककुभं छन्दं इहेन्द्रियम्। वशां वेहतं गां न वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षश्वाहाकृतीः। अग्निं
 गृहपतिं पृथक्। वरुणं भेषजं कविम्। क्षत्रमिन्द्रं वयोधसम्।
 अतिच्छन्दसं छन्दं इन्द्रियम्। बृहदृषभं गां वयो दधत्।
 वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥८३॥

दधे दधत्तवृधं इन्द्रियं पेशस्वतीर्वयोधसं वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं सप्त च (इडस्पदं अग्निङ्गायत्रीञ्चविम्। शुचिं व्रतं
 शुचिमुष्णिहं दित्यवाहम्। ईडेन्यं सोममनुष्टुभं त्रिवथ्सम्। सुबर्हिपदं मृतेन्द्रं बृहतीं पञ्चाविम्। व्यचस्वतीः सुप्रायणा द्वारौ
 ब्रह्माणः पङ्क्तिमिह त्र्यवाहम्। सुपेशंसे विश्वमिन्द्रं त्रिष्टुभं पष्ठवाहम्। प्रचेतसा सयुजेन्द्रं जगतीमिहानुद्वाहम्। पेशस्वतीस्तिस्रः
 पतिं विराजंमिह धेनुना। सुरतंसन्त्वष्टारं पृष्टिमिन्द्रं द्विपदमिहोक्षाणम्। शतक्रतुं भगमिन्द्रं ककुभंमिह वशात्र। स्वाहाकृतीः
 क्षत्रमतिच्छन्दसं बृहदृषभं गां वयो दधेन्द्रियमुषि वसु नवं दशेन्द्रियमष्टं नव दश गां न वयो दधेन्द्रियं सर्वं
 वेत्तु॥) [१७]

समिद्धो अग्निः समिधा। सुषमिद्धो वरेण्यः। गायत्री छन्दं
 इन्द्रियम्। त्र्यविगौर्वयो दधुः। तनूनपाच्छुचिं व्रतः। तनूपाच्च
 सरस्वती। उष्णिक्छन्दं इन्द्रियम्। दित्यवाङ्गौर्वयो दधुः।
 इडाभिरग्निरीड्यः। सोमो देवो अमर्त्यः॥८४॥

अनुष्टुप्छन्दं इन्द्रियम्। त्रिवथ्सो गौर्वयो दधुः।
 सुबर्हिरेग्निः पूषण्वान्। स्तीर्णबर्हिरेमर्त्यः। बृहती छन्दं
 इन्द्रियम्। पञ्चाविगौर्वयो दधुः। दुरो देवीर्दिशो महीः।

ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः। पङ्क्तिश्छन्द इहेन्द्रियम्। तुर्यवाङ्गौर्वयो
दधुः॥८५॥

उषे यद्ही सुपेशसा। विश्वे देवा अमर्त्याः। त्रिष्टुच्छन्द
इन्द्रियम्। पष्ठवाङ्गौर्वयो दधुः। दैव्या होतारा भिषजा। इन्द्रेण
सयुजा युजा। जगती छन्द इहेन्द्रियम्। अनुङ्गान्गौर्वयो दधुः।
तिस्र इडा सरस्वती। भारती मरुतो विशः॥८६॥

विराट्छन्द इहेन्द्रियम्। धेनुगौर्न वयो दधुः। त्वष्टा तुरीपो
अद्भुतः। इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना। द्विपाच्छन्द इहेन्द्रियम्। उक्षा
गौर्न वयो दधुः। शमिता नो वनस्पतिः। सविता प्रसुवन्भगम्।
ककुच्छन्द इहेन्द्रियम्। वशा वेहद्गौर्न वयो दधुः। स्वाहा यज्ञं
वरुणः। सुक्षत्रो भेषजं करत्। अतिच्छन्दाश्छन्द इन्द्रियम्।
बृहदृषभो गौर्वयो दधुः॥८७॥

अमर्त्यस्तुर्यवाङ्गौर्वयो दधुर्विशो वशा वेहद्गौर्न वयो दधुश्चत्वारि च॥ [१८]

वसन्तेनर्तुना देवाः। वसंवस्त्रिवृता स्तुतम्। रथन्तरेण
तेजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। ग्रीष्मेण देवा ऋतुना। रुद्राः
पञ्चदशे स्तुतम्। बृहता यशसा बलम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
वर्षाभिर्ऋतुनाऽऽदित्याः। स्तोमे सप्तदशे स्तुतम्॥८८॥

वैरूपेण विशौजसा। हविरिन्द्रे वयो दधुः। शारदेनर्तुना
देवाः। एकविंश ऋभवः स्तुतम्। वैराजेन श्रिया श्रियम्।
हविरिन्द्रे वयो दधुः। हेमन्तेनर्तुना देवाः। मरुतस्त्रिणवे

स्तुतम्। बलेन शक्रोः सहः। हविरिन्द्रे वयो दधुः।
 शैशिरेणर्तुना देवाः। त्रयस्त्रिंशोऽमृतं स्तुतम्। सत्येन
 रेवतीः क्षत्रम्। हविरिन्द्रे वयो दधुः॥८९॥

स्तोमं सप्तदशे स्तुतं सहो हविरिन्द्रे वयो दधुश्चत्वारिं च (वसुन्तेनं ग्रीष्मेणं वरुणाभिः शारदेनं हेमन्तेनं शैशिरेणं

पद॥)॥

[१९]

देवं ब्रह्मिन्द्रे वयोधसम्। देवं देवमवर्धयत्। गायत्रिया
 छन्दसेन्द्रियम्। तेज इन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज। देवीद्वारो देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवीदेवमवर्धयन्।
 उष्णिहा छन्दसेन्द्रियम्। प्राणमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वियन्तु यज॥९०॥

देवी देवं वयोधसम्। उषे इन्द्रमवर्धताम्। अनुष्टुभा
 छन्दसेन्द्रियम्। वाचमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य
 वीतां यज। देवी जोष्टी देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी
 देवमवर्धताम्। बृहत्या छन्दसेन्द्रियम्। श्रोत्रमिन्द्रे वयो
 दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज॥९१॥

देवी ऊर्जाहुती देवमिन्द्रं वयोधसम्। देवी देवमवर्धताम्।
 पङ्क्त्या छन्दसेन्द्रियम्। शुक्रमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यज। देवा दैव्या होतां देवमिन्द्रं
 वयोधसम्। देवा देवमवर्धताम्। त्रिष्टुभा छन्दसेन्द्रियम्।
 त्विषिमिन्द्रे वयो दधत्। वसुवने वसुधेयस्य वीतां यज॥९२॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीर्वयो॑धसम्। पति॒मिन्द्र॑मवर्धयन्।
जग॑त्या॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। बल॒मिन्द्रे॒ वयो॑ दधत्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेयस्य वियन्तु यज॑। दे॒वो नरा॑शःसो दे॒वमिन्द्र॑
वयो॑धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्। वि॒राजा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। रेतु॑
इन्द्रे॒ वयो॑ दधत्। व॒सुव॑ने वसु॑धेयस्य वेतु यज॑॥१३॥

दे॒वो वन॑स्पतिर्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॑धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।
द्वि॒पदा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। भग॒मिन्द्रे॒ वयो॑ दधत्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेयस्य वेतु यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वारि॑तीनां दे॒वमिन्द्र॑
वयो॑धसम्। दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत्। क॒कुभा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। यश॑
इन्द्रे॒ वयो॑ दधत्। व॒सुव॑ने वसु॑धेयस्य वेतु यज॑। दे॒वो
अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृद्दे॒वमिन्द्र॑ वयो॑धसम्। दे॒वो दे॒वम॑वर्धयत्।
अति॑च्छन्दसा॒ छन्द॑सेन्द्रियम्। क्ष॒त्रमिन्द्रे॒ वयो॑ दधत्। व॒सुव॑ने
वसु॑धेयस्य वेतु यज॑॥१४॥

वियन्तु यजं वीतां यजं वीतां यजं वेतु यजं वेतु यजं पञ्च च (देवं बर्हिर्गायत्रिया तेजः। देवीद्वारं उष्णिहं
प्राणम्। देवी देवमुषे अनुष्टुभा वाचम्। देवी जोष्टी बृहत्या श्रोत्रम्। देवी ऊर्जाहंती पङ्क्ता शुक्रम्। देवा देव्या होतांरा
त्रिष्टुभा त्विषिम्। देवीस्तिस्तिस्तिस्ति देवीः पतिं जगत्या बलम्। देवो नराशःसो विराजा रेतः। देवो वनस्पतिर्द्विपदा
भगम्। देवं बर्हिर्वारितीनां ककुभा यशः। देवो अग्निः स्विष्टकृदतिच्छन्दसा क्षत्रम्। वेतु वियन्तु चतुर्वीतामेकौ वियन्तु
चतुर्वैत्ववर्धयदवर्धयः श्वतुरवर्धतामेकौऽवर्धयः श्वतुरवर्धयत्॥)॥

[२०]

स्वाद्धीं त्वा सोमः सुरावन्तः सीसेन मित्रोऽसि यद्वैवा होता यक्षत्सुमिधेन्द्रः समिद्ध इन्द्र आचर्षणिप्रा देवं
बर्हिर्होता यक्षत्सुमिधाऽग्निः समिद्धो अग्निरश्विनाऽश्विनां हविरिन्द्रियं देवं बर्हिः सरस्वत्यग्निमुद्योशन्तो होता यक्षदिडस्पदे

सर्मिद्धो अग्निः समिधा वसन्तेनर्तुना देवं बर्हिर्हिरन्ध्रं वयोधसं विश्रुतिः॥२०॥

स्वाद्धीं त्वाऽमीमदन्त पितरः साम्राज्याय पूतं पवित्रेणोपासानक्तु बदैरर्धातां देव इन्द्रो वनस्पतिः पष्ठवाहुङ्गां देवी देवं
वयोधसं चतुर्नवतिः॥१४॥

स्वाद्धीं त्वां वेतु यजं॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके षष्ठः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

त्रिवृ॒थ॒स्तोमो॑ भवति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं॑ वै त्रिवृत्। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒समे॒वाव॑
रुन्धे। अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑ सोमो॑ भवति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं॑ वा अ॒ग्नि॒ष्टोमः॑।
ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। र॒थ॒न्त॒र॒५॑ सामं॑ भवति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं॑ वै
र॒थ॒न्त॒र॒म्। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒समे॒वाव॑ रुन्धे। प॒रि॒स्र॒जी॑ होता॑ भवति॥१॥

अ॒रु॒णो मि॑र्मि॒रस्त्रि॑शु॒क्रः। ए॒तद्वै ब्र॑ह्मव॒र्च॒सस्य॑ रू॒पम्।
रू॒पेणै॒व ब्र॑ह्मव॒र्च॒सम॑व रुन्धे। बृ॒ह॒स्प॒ति॒र॒काम॑यत दे॒वानां॑
पु॒रो॒धां ग॑च्छेय॒मिति॑। स ए॒तं बृ॑हस्प॒तिस॒वम॑पश्यत्।
तमाऽह॑रत्। तेना॑यजत। ततो॒ वै स दे॒वानां॑ पु॒रो॒धाम॑गच्छत्।
यः पु॒रो॒धाका॑मः स्यात्। स बृ॑हस्प॒तिस॒वेन॑ यजेत॥२॥

पु॒रो॒धामे॒व ग॑च्छति। तस्य॑ प्रा॒तः स॒वने॑ स॒न्नेषु॑
ना॒रा॒श॒५॑सेषु॑। एका॑दश दक्षि॑णा नीयन्ते। एका॑दश मा॒ध्यं
दि॒ने स॒वने॑ स॒न्नेषु॑ ना॒रा॒श॒५॑सेषु॑। एका॑दश तृ॒तीय॑स॒वने॑
स॒न्नेषु॑ ना॒रा॒श॒५॑सेषु॑। त्रय॑स्त्रि॒५॑श॒थ्सम्प॑द्यन्ते। त्रय॑स्त्रि॒५॑श॒द्वै
दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे। अ॒श्व॑श्चतु॒स्त्रि॒५॑शः। प्रा॒जा॒प॒त्यो
वा अ॒श्वः॑॥३॥

प्रा॒जा॒प॒तिश्चतु॒स्त्रि॒५॑शो दे॒वता॑नाम्। याव॑तीरे॒व दे॒वताः॑।
ता ए॒वाव॑ रुन्धे। कृ॒ष्णाजि॑नैऽभिषि॑ञ्चति। ब्र॒ह्म॒णो
वा ए॒तद्रू॑पम्। यत्कृ॑ष्णाजि॒नम्। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सेनै॒वैन॑५

समर्धयति। आज्येनाभिषिञ्चति। तेजो वा आज्यम्।
तेज एवास्मिन्दधाति॥४॥

होता भवति यजेत वा अश्वो दधाति॥ [१]

यदाग्नेयो भवति। अग्निमुखा हृद्धिः। अथ यत्पौष्णः।
पुष्टिर्वै पूषा। पुष्टिर्वैश्यस्य। पुष्टिमेवाव रुन्धे। प्रसवाय
सावित्रः। अथ यत्त्वाष्ट्रः। त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति।
निर्वरुणत्वाय वारुणः॥५॥

अथो य एव कश्च सन्धसूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वैश्वदेवः। वैश्वदेवो हि वैश्यः। अथ यन्मारुतः। मारुतो
हि वैश्यः। सप्तैतानि हवींषि भवन्ति। सप्तगणा वै
मरुतः। पृश्निः पष्ठौही मारुत्या लभ्यते। विद्वै मरुतः।
विश एवैतन्मध्यतोऽभिषिच्यते। तस्माद्वा एष विशः प्रियः।
विशो हि मध्यतोऽभिषिच्यते। ऋषभचर्मोऽध्यभिषिञ्चति। स
हि प्रजनयिता। दध्राऽभिषिञ्चति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥६॥

वारुणो विद्वै मरुतोऽष्टौ च॥ [२]

यदाग्नेयो भवति। आग्नेयो वै ब्राह्मणः। अथ यथ्सौम्यः।
सौम्यो हि ब्राह्मणः। प्रसवायैव सावित्रः। अथ यद्वार्हस्पत्यः।
एतद्वै ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। अथ यदग्नीषोमीयः। आग्नेयो
वै ब्राह्मणः। तौ यदा सङ्गच्छेते॥७॥

अथ वीर्यावत्तरो भवति। अथ यथ्सारस्वतः। एतद्धि

प्रत्यक्षं ब्राह्मणस्य वाक्पतीयम्। निर्वरुणत्वायैव वारुणः।
अथो य एव कश्च सन्त्सूयते। स हि वारुणः। अथ
यद्वावापृथिव्यः। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। तं द्यावापृथिवी
नान्वमन्येताम्। तमेतेनैव भागधेयेनान्वमन्येताम्॥८॥

वज्रस्य वा एषोऽनुमानाय। अनुमतवज्रः सूयाता इति।
अष्टावेतानि हवींषि भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्री
ब्रह्मवर्चसम्। गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमं रुन्धे। हिरण्येन
घृतमुत्पुनाति। तेजस एव रुचे। कृष्णाजिनैऽभिषिञ्चति।
ब्रह्मणो वा एतदृक्सामयो रूपम्। यत्कृष्णाजिनम्।
ब्रह्मन्नेवैनमृक्सामयोरध्यभिषिञ्चति। घृतेनाभिषिञ्चति। तथा
वीर्यावत्तरो भवति॥९॥

सङ्गच्छते भागधेयेनान्वमन्येतां रूपं चत्वारि च॥ [३]

न वै सोमेन सोमस्य सवोऽस्ति। हतो ह्येषः। अभिषुतो
ह्येषः। न हि हतः सूयते। सौमीं सूतवंशामा लभते।
सोमो वै रेतोधाः। रेत एव तद्वधाति। सौम्यर्चाऽभिषिञ्चति।
रेतोधा ह्येषा। रेतः सोमः। रेत एवास्मिन्दधाति। यत्किं च
राजसूयमृते सोमम्। तत्सर्वं भवति। अषाढं युत्सु पृतनासु
पप्रिम्। सुवर्षामप्स्वां वृजनस्य गोपाम्। भरेषुजां
सुक्षितिं सुश्रवंसम्। जयन्तं त्वामनु मदेम सोम॥१०॥

रेतः सोमः सूत च॥ [४]

यो वै सोमेन सूयते॑। स देवसुवः॑। यः पशुना॑ सूयते॑। स देवसुवः॑। य इष्ट्या॑ सूयते॑। स मनुष्यसुवः॑। एतं वै पृथये देवाः प्रायच्छन्। ततो वै सोऽप्यारण्यानां॑ पशूनामसूयत। यावतीः॑ कियतीश्च प्रजा वाचं वदन्ति। तासां॑ सर्वासां॑ सूयते॥११॥

य एतेन॑ यजते। य उ॑ चैनमेवं वेद। नाराशः॑स्यर्चा-
ऽभिषिञ्चति। मनुष्या॑ वै नराशः॑सः। निहुत्य॑ वावैतत्।
अथाभिषिञ्चति। यत्किं च॑ राजसूयमनुत्तरवेदीकम्। तत्सर्वं॑
भवति। ये मे पञ्चाशतं॑ ददुः। अश्वानां॑ सधस्तुतिः॑। द्युमदग्ने॑
महि श्रवः॑। बृहत्कृधि॑ मघोनाम्। नृवदमृत॑ नृणाम्॥१२॥

सूयते सधस्तुतिस्त्रीणि च॥

[५]

एष गौसुवः॑। षड्विंश॑ उक्थ्यो बृहत्सामा। पवमाने
कण्वरथन्तरं॑ भवति। यो वै वाजपेयः॑। स सम्राट्सुवः॑। यो
राजसूयः॑। स वरुणसुवः॑। प्रजापतिः॑ स्वाराज्यं॑ परमेष्ठी।
स्वाराज्यं॑ गौरेव। गौरिव॑ भवति॥१३॥

य एतेन॑ यजते। य उ॑ चैनमेवं वेद। उभे बृहद्रथन्तरे
भवतः॑। तद्धि स्वाराज्यम्। अयुतं॑ दक्षिणाः। तद्धि
स्वाराज्यम्। प्रतिधुषा॑ऽभिषिञ्चति। तद्धि स्वाराज्यम्।
अनुद्धते॑ वेद्यै दक्षिणत आहवनीयस्य॑ बृहतः॑ स्तोत्रं
प्रत्यभिषिञ्चति। इयं॑ वाव रथन्तरम्॥१४॥

असौ बृहत्। अनयोरेवैनमनन्तरहितमभिषिञ्चति।
 पशुस्तोमो वा एषः। तेन गोसवः। षट्त्रिंशः सर्वः। रेवञ्जातः
 सहसा वृद्धः। क्षत्राणां क्षत्रभृत्तमो वयोधाः। महान्महित्वे
 तस्तभानः। क्षत्रे राष्ट्रे च जागृहि। प्रजापतेस्त्वा परमेष्ठिनः
 स्वाराज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। स्वाराज्यमेवैनं गमयति॥१५॥

इव भवति रथन्तरमाहैकं च॥

[६]

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ। त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये
 या। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। या राजन्ये दुन्दुभावायतायाम्। अश्वस्य क्रन्द्ये
 पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न
 आगन्वर्चसा संविदाना। या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये।
 त्विषिरश्वेषु पुरुषेषु गोषु॥१६॥

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे। वाते पर्जन्ये वरुणस्य
 शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान। सा न आगन्वर्चसा
 संविदाना। राडंसि विराडंसि। सम्राडंसि स्वराडंसि। इन्द्राय
 त्वा तेजस्वते तेजस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय त्वौजस्वत
 ओजस्वन्तः श्रीणामि॥१७॥

इन्द्राय त्वा पयस्वते पयस्वन्तः श्रीणामि। इन्द्राय
 त्वाऽऽयुष्मत् आयुष्मन्तः श्रीणामि। तेजोऽसि। तत्ते प्र

यच्छामि। तेजस्वदस्तु मे मुखम्। तेजस्वच्छिरो अस्तु मे।
तेजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। तेजसा सम्पिपृग्धि मा।
ओजोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि॥१८॥

ओजस्वदस्तु मे मुखम्। ओजस्वच्छिरो अस्तु मे।
ओजस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। ओजसा सं पिपृग्धि मा।
पयोऽसि। तत्ते प्र यच्छामि। पयस्वदस्तु मे मुखम्।
पयस्वच्छिरो अस्तु मे। पयस्वान् विश्वतः प्रत्यङ्। पयसा
सं पिपृग्धि मा॥१९॥

आयुरसि। तत्ते प्र यच्छामि। आयुष्मदस्तु मे मुखम्।
आयुष्मच्छिरो अस्तु मे। आयुष्मान् विश्वतः प्रत्यङ्। आयुषा
सं पिपृग्धि मा। इममग्र आयुषे वर्चसे कृधि। प्रियं रेतो
वरुण सोम राजन्। मातेवाँस्मा अदिते शर्म यच्छ। विश्वे
देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्॥२०॥

आयुरसि विश्वायुरसि। सर्वायुरसि सर्वमायुरसि। यतो
वातो मनोजवाः। यतः क्षरन्ति सिन्धवः। तासां त्वा सर्वासां
रुचा। अभिषिञ्चामि वर्चसा। समुद्र इवासि गृह्णन्। सोमं
इवास्यदाभ्यः। अग्निरिव विश्वतः प्रत्यङ्। सूर्य इव ज्योतिषा
विभूः॥२१॥

अपां यो द्रवणे रसः। तमहमस्मा आमुष्यायुणाय। तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय गृह्णामि। अपां य ऊर्मौ रसः। तमहमस्मा आ-

मु॒ष्याय॑णा॒य। ओज॑से वी॒र्या॑य गृह्णामि। अ॒पां यो म॑ध्यतो
रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मु॒ष्याय॑णा॒य। पु॒ष्ट्यै॑ प्र॒जन॑नाय गृह्णामि।
अ॒पां यो य॒ज्ञियो॑ रसः॑। तम॒हम॒स्मा आ॑मु॒ष्याय॑णा॒य। आयु॑षे
दी॒र्घायु॑त्वा॒य गृह्णामि॥ २२ ॥

गोष्वाजंस्वन्तः श्रीणाम्योजोऽसि तत्ते प्रयच्छामि पर्यसा सम्पिपृग्धि माऽसंदिभूर्यज्ञियो रसो द्वे च॥ — [७]

अ॒भिप्रे॑हि वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॑त्ता॒ सप॑त्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑
मि॒त्रव॑र्धनः। तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्गौ न्य॒ङ्गाव॑भि॒त
आ॒तिष्ठ॑ वृ॒त्रह॑त्रथम्। आ॒तिष्ठ॑न्तं॒ परि॒ विश्वे॑ अभूषन्।
श्रियं॑ वसा॒नश्च॑रति॒ स्वरो॑चाः। म॒हत्तद॑स्यासु॒रस्य॑ नाम।
आ वि॒श्वरू॑पो अ॒मृता॑नि तस्थौ। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ म॒द॒त्वन्
बृ॒हस्प॑तिः॥ २३ ॥

अनु॒ सोमो॑ अ॒न्व॒ग्नि॑रा॒वीत्। अनु॑ त्वा वि॒श्वे दे॒वा
अ॑वन्तु। अनु॑ स॒प्त रा॒जा॒नो य उ॒ताभिषि॑क्ताः। अनु॑ त्वा
मि॒त्रावरु॑णावि॒हाव॑तम्। अनु॑ द्यावा॒पृथि॒वी वि॒श्वश॑म्भू। सूर्यो॑
अहो॑भि॒रनु॑ त्वाऽवतु। च॒न्द्रमा॑ नक्ष॒त्रैरनु॑ त्वाऽवतु। द्यौश्च
त्वा पृथि॒वी च प्र॑चे॒तसा॑। शु॒क्रो बृ॒हद॑क्षि॒णा त्वा पि॑पर्तु।
अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒ः सोमो॑ अ॒ग्निः। आऽयं॑ पृ॒णक्तु॑ रज॑सी
उ॒पस्थ॑म्॥ २४ ॥

बृहस्पतिः सोमो अग्निरकं च॥ — [८]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः प॑रा॒चीरा॑यन्।

स ए॒तं प्र॒जाप॑तिरो॒दन॑म॒पश्य॑त्। सोऽन्नं॑ भू॒तोऽति॑ष्ठत्। ता
अ॒न्यत्रा॑न्नाद्य॒मवि॑त्वा। प्र॒जाप॑तिं प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्त। अन्न॑मे॒वैनं॑
भू॒तं प॑श्यन्तीः प्र॒जा उ॒पाव॑र्तन्ते। य ए॒तेन॒ यज॑ते। य उ॑
चैन॑मे॒वं वेद॑। सर्वा॑ण्यन्ना॒नि भव॑न्ति॥२५॥

सर्वे॑ पु॒रुषाः। सर्वा॑ण्ये॒वान्नान्य॑व॒ रुन्धे॑। सर्वा॑न्पु॒रुषान्।
राड॑सि वि॒राड॒सीत्या॑ह। स्वा॒राज्य॑मे॒वैनं॑ गमयति। यद्वि॒रण्यं॑
ददा॑ति। तेज॒स्तेना॑व॒ रुन्धे॑। यत्ति॑सृ॒धन्व॑म्। वी॒र्यं॑ तेन॑।
यदष्ट्रा॑म्॥२६॥

पुष्टिं॑ तेन॑। यत्क॑म॒ण्डलु॑म्। आयु॑ष्टेन॑। यद्वि॒रण्य॑मा ब॒ध्नाति॑।
ज्योति॑र्वै हि॒रण्य॑म्। ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधाति। अथो तेजो॑ वै
हि॒रण्य॑म्। तेज॑ ए॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते। यदो॑दनं प्रा॒श्नाति॑। ए॒तदे॒व
सर्व॑मव॒रुध्य॑॥२७॥

तद॑स्मिन्नेक॒धाऽधा॑त्। रो॒हिण्यां॑ का॒र्यः। यद्वा॑ह्मण ए॒व
रो॒हिणी॑। तस्मा॑दे॒वा। अथो॑ वर्ष्मे॒वैनं॑ समा॒नाना॑ करोति।
उ॒द्य॒ता सूर्ये॑ण का॒र्यः। उ॒द्यन्तं॑ वा ए॒तं सर्वाः॑ प्र॒जाः
प्रति॑नन्दन्ति। दि॒दृक्षे॑ण्यो॑ दर्श॒नीयो॑ भवति। य ए॒वं वेद॑।
ब्र॒ह्म॒वादि॑नो॑ वदन्ति॥२८॥

अ॒वेत्यो॑ऽवभृ॒था (३) ना (३) इति॑। यद्व॑र्भपु॒ञ्जीलैः॑ प॒वय॑ति।
तथि॑स्वि॒देवा॑वैति। तन्ना॑वैति। त्रि॒भिः प॑वयति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः।
ए॒भिरे॒वैनं॑ लो॒कैः प॑वयति। अथो॑ अ॒पां वा ए॒तत्तेजो॑ वर्चः॑।

यद्दर्भाः। यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयति। अपामेवैनं तेजसा वर्चसा-
ऽभिषिञ्चति॥ २९॥

भवन्त्यष्टौमवर्ध्यां वदन्ति दर्भा यद्दर्भपुञ्जीलैः पवयत्येकं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स एतं
पञ्चशारदीयमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। ततो वै स
बृहोर्भूयानभवत्। यः कामयेत बृहोर्भूयान्त्स्यामिति। स
पञ्चशारदीयेन यजेत। बृहोरेव भूयान्भवति। मरुत्स्तोमो वा
एषः। मरुतो हि देवानां भूयिष्ठाः॥ ३०॥

बृहोर्भवति। य एतेन यजते। य उचैनमेवं वेद।
पञ्चशारदीयो भवति। पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः। ऋतुष्वेव
संवत्सरे प्रति तिष्ठति। अथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः। पाङ्क्तो यज्ञः।
यज्ञमेवाव रुन्धे। सप्तदशः स्तोमा नाति यन्ति। सप्तदशः
प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै॥ ३१॥

भूयिष्ठा यन्ति द्वे च॥ [१०]

अगस्त्यो मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्। तानिन्द्र आदत्त।
त एनं वज्रमुद्यत्याभ्यायन्त। तानगस्त्यश्चैवेन्द्रश्च
कयाशुभीयेनाशमयताम्। ताञ्छान्तानुपाह्वयत। यत्कयाशुभीयं
भवति शान्त्यै। तस्मादेत ऐन्द्रामारुता उक्षाणः सवनीया
भवन्ति। त्रयः प्रथमेऽहन्ना लभ्यन्ते। एवं द्वितीयै। एवं
तृतीयै॥ ३२॥

ए॒वं च॑तु॒र्थे। प॒ञ्चो॑त्त॒मेऽह॑न्ना ल॒भ्यन्ते॑। व॒र्षि॑ष्ठमि॒व
ह्ये॒तद॑हः। व॒र्षि॑ष्ठः स॒मा॒ना॒ना॑ भ॒वति॑। य ए॒तेन॑ य॒जते॑। य
उ॒चैन॑मे॒वं वेद॑। स्वा॒रा॑ज्यं वा ए॒ष य॒ज्ञः। ए॒तेन॑ वा ए॒क॒या वा
का॒न्द॒मः स्वा॒रा॑ज्यम॒गच्छ॑त्। स्वा॒रा॑ज्यं गच्छ॑ति। य ए॒तेन॑
य॒जते॑॥ ३३॥

य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। मा॒रु॒तो वा ए॒षः स्तोमः॑। ए॒तेन॑ वै
म॒रु॒तो दे॒वानां॑ भूयि॑ष्ठा अ॒भवन्। भूयि॑ष्ठः स॒मा॒ना॒ना॑ भ॒वति॑।
य ए॒तेन॑ य॒जते॑। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। प॒ञ्च॒शा॒र॒दी॒यो वा ए॒ष
य॒ज्ञः। आ प॑ञ्च॒मा॒त्पु॒रु॒षा॒दन्न॑म॒त्ति। य ए॒तेन॑ य॒जते॑। य उ॒
चैन॑मे॒वं वेद॑। स॒प्त॒द॒शः स्तो॒मा ना॒तिं य॒न्ति। स॒प्त॒द॒शः प्र॒जा॒
प॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रे॒व नै॒ति॥ ३४॥

तृतीयं गच्छति य एतेन यजतेऽति य एतेन यजते य उ चैनमेवं वेद त्रीणि च (अगस्त्यः स्वाराज्यं मारुतः

पञ्चशारदीयो वा एष यज्ञः सप्तदशं प्रजापतेरेव नैति॥) [११]

अ॒स्या ज॒रा॑सो द॒मा म॒रि॒त्राः। अ॒र्च॒द्धू॒मा॒सो अ॒ग्नयः॑
पा॒व॒काः। श्वि॒ची॒च॒यः श्वा॒त्रा॒सो भु॒र॒ण्य॒वः। व॒न॒र॒ष॒दो वा॒य॒वो
न सो॒माः। य॒जा नो मि॒त्रा॒वरु॑णा। य॒जा दे॒वा ऋ॒तं बृ॒हत्।
अ॒ग्ने य॒क्षि स्व॒न्द॒मम्। अ॒श्वि॑ना॒ पि॒ब॒तः सु॒तम्। दी॒द्य॒ग्री
शु॒चि॒व्र॒ता। ऋ॒तुना॑ य॒ज्ञवा॑ह॒सा॥ ३५॥

द्वे वि॒रू॒पे च॒रतः॑ स्व॒र्थे। अ॒न्याऽन्या॑ व॒थ्स॒मुप॑ धा॒पये॑ते।
ह॒रि॒र॒न्यस्यां॑ भ॒वति॑ स्व॒धा॒वान्। शु॒क्रो अ॒न्यस्यां॑ द॒दृशे॑

सुवर्चाः। पूर्वापरं चरतो माययैतौ। शिशू क्रीडन्तौ परि
यातो अध्वरम्। विश्वान्यन्यो भुवनाऽभि चष्टे। ऋतूनन्यो
विदधञ्जायते पुनः। त्रीणि शता त्रीषहस्राण्यग्निम्। त्रिंशच्च
देवा नव चाऽसपर्यन्॥३६॥

औक्षं घृतैरास्तृणन्बर्हिरस्मै। आदिद्धोतारं न्यषादयन्त।
अग्निनाऽग्निः समिध्यते। कविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाङ्मुहोऽऽस्यः।
अग्निर्देवानां जठरम्। पूतदक्षः कविक्रतुः। देवो देवेभिरा
गमत्। अग्निश्रियो मरुतो विश्वकृष्टयः। आ त्वेषमुग्रमव
ईमहे वयम्॥३७॥

ते स्वानिनो रुद्रिया वरुषनिर्णिजः। सिंहा न हेषक्रतवः
सुदानवः। यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा। यद्वाऽवमे सुभगासो
दिवि ष्ठा। ततो नो रुद्रा उत वाऽन्वस्य। अग्ने वित्ताद्धविषो
यद्यजांमः। ईडे अग्निं स्ववसन्नमोभिः। इह प्रसप्तो वि च
यत्कृतं नः। रथैरिव प्रभरे वाजयद्धिः। प्रदक्षिणिन्मरुताः
स्तोममृद्धाम्॥३८॥

श्रुधि श्रुत्कर्ण वह्निभिः। देवैरग्ने सयावभिः। आसीदन्तु
बर्हिषि। मित्रो वरुणो अर्यमा। प्रातर्यावाणो अध्वरम्।
विश्वेषामदितिर्यज्ञियानाम्। विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम्।
अग्निर्देवानामव आवृणानः। सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः। त्वे
अग्ने सुमतिं भिक्षमाणाः॥३९॥

दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियासः। नक्ता च चक्रुरुषसा विरूपे।
 कृष्णं च वर्णमरुणं च सन्धुः। त्वामग्न आदित्यास आस्यम्।
 त्वां जिह्वा९ शुचयश्चक्रिरे कवे। त्वा९ रातिषाचो अध्वरेषु
 सश्विरे। त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम्। नि त्वा यज्ञस्य साधनम्।
 अग्ने होता रमृत्विजम्। वनुष्वदेव धीमहि प्रचेतसम्। जीरं
 दूतममर्त्यम्॥४०॥

यज्ञवाहसासुपर्यन्वयमुद्धां भिक्षमाणाः प्रचेतसमेकं च॥ [१२]

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि। वायुर्न नियुतो नो
 अच्छ। पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे। इन्द्रः स्वाहा ररिमा
 ते मदाय। कस्य वृषा सुते सचा। नियुत्वान्वृषभो रणत्।
 वृत्रहा सोमपीतये। इन्द्रं वयं महाधने। इन्द्रमर्भे हवामहे।
 युजं वृत्रेषु वज्रिणम्॥४१॥

द्विता यो वृत्रहन्तमः। विद इन्द्रः शतक्रतुः। उप नो
 हरिभिः सुतम्। स सूर आजनयं ज्योतिरिन्द्रम्। अया धिया
 तरणिरद्रिबर्हाः। ऋतेन शुष्मी नवमानो अकैः। व्युस्त्रिधो
 अस्रो अद्रिर्बिभेद। उतत्यदाश्वश्चियम्। यदिन्द्र नाहुषीष्वा।
 अग्ने विक्षु प्रतीदयत्॥४२॥

भरेष्विन्द्र९ सुहव९ हवामहे। अ९होमुच९ सुकृतं दैव्यं
 जनम्। अग्निं मित्रं वरुण९ सातये भगम्। द्यावापृथिवी
 मरुतः स्वस्तये। महि क्षेत्रं पुरुश्चन्द्रं वि विद्वान्।

आदि॒त्सखि॑भ्यश्चरथ॒ꣳ समै॑रत्। इन्द्रो॒ नृभि॑रजन॒दीद्या॑नः
सा॒कम्। सूर्य॑मुष॒सं गा॒तुम॒ग्निम्। उ॒रुं नो॑ लो॒कमनु॑ नेषि
वि॒द्वान्। सुव॑र्व॒ज्योति॑रभय॒ꣳ स्व॒स्ति॥४३॥

ऋ॒ष्वा तं इन्द्र॑ स्थवि॑रस्य बा॒हू। उप॑स्थेयाम शर॒णा
बृ॒हन्ता॑। आ नो॒ विश्वा॑भि॒रूति॑भिः स॒जोषाः॑। ब्रह्म॑ जुषा॒णो
ह॑र्यश्च याहि। वरी॑वृज॒त्स्थवि॑रेभिः सुशि॒प्र। अ॒स्मे दध॑द्वृष॒णꣳ
शुष्म॑मिन्द्र। इन्द्रा॑य॒ गावं आ॒शिरम्। दु॒दुहे व॒ज्रिणे॒ मधु॑।
यथ्सी॑मुपहू॒रे वि॒दत्। तास्ते॑ वज्रि॒न्धेन॑वो॒ जोज॑युर्नः॥४४॥

गभ॑स्तयो न॒ियुतो॑ वि॒श्ववा॑राः। अ॒हर॑हृ॒भूय॒ इज्जो॑गु॒वानाः॑।
पूर्णा॑ इन्द्र॒ क्षुम॑तो॒ भोज॑नस्य। इ॒मां ते॒ धियं॑ प्र भ॑रे म॒हो
म॒हीम्। अ॒स्य स्तो॒त्रे धि॑षणा॒ यत्त॑ आ॒न॒जे। तमु॑त्स॒वे च॑ प्रस॒वे
च॑ सा॒स॒हिम्। इन्द्र॑ दे॒वासः॒ शव॑सा म॒दं ननु॑॥४५॥

वज्रिणमयध्वस्ति जोजयुर्नः सप्त च॥

[१३]

प्र॒जाप॑तिः प॒शून्सृ॑जत। तै॑ऽस्मात्सृ॒ष्टाः परा॑ च
आ॒यन्। तान॑ग्नि॒ष्टोमे॒न नाऽऽप्रो॑त्। तानु॑क्थ्ये॒न नाऽऽप्रो॑त्।
तान्थ्यो॑ड॒शिना॒ नाऽऽप्रो॑त्। तान्ना॑त्रि॒या नाऽऽप्रो॑त्।
तान्त्स॒न्धिना॒ नाऽऽप्रो॑त्। सो॑ऽग्निम॑ब्रवीत्। इ॒मान्म
ई॒प्सेति॑। तान॒ग्निस्त्रि॒वृता॒ स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्॥४६॥

स इन्द्र॑मब्रवीत्। इ॒मान्म ई॒प्सेति॑। तानिन्द्रः॑ प॒ञ्चद॑शेन
स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्रो॑त्। स विश्वा॑न्दे॒वान॑ब्रवीत्। इ॒मान्म

ईप्स॒तेति॑। तान् वि॒श्वेदे॒वाः स॑प्तद॒शेन॒ स्तोमे॑न॒ नाऽऽप्नु॑वन्।
स विष्णु॑मब्रवीत्। इ॒मान्म॑ ईप्सेति॑। तान् विष्णु॑रेकवि॒ंशेन॒
स्तोमे॑नाऽऽप्नोत्। वा॒र॒व॒न्तीये॑नावारयत॥४७॥

इ॒दं विष्णु॑र्वि च॑क्रम॒ इति॒ व्य॑क्रमत। यस्मा॑त्प॒शवः॑ प्रप्रेव॒
भ्र॑ंशैरन्। स ए॒तेन॑ यजेत। यदाप्नो॑त्। तद॒प्तोर्याम॑स्याप्तोर्याम॒-
त्वम्। ए॒तेन॒ वै दे॒वा जै॒त्वा॑नि जि॒त्वा। यं का॒म॒म॒का॒म॒य॒न्त॒
तमा॑ऽऽप्नुवन्। यं का॒मं का॒म॒य॑ते। तमे॒तेना॑ऽऽप्नोति॥४८॥

स्तोमेन॒ नाऽऽप्नो॑दवारयत् नव॑ च॥

[१४]

व्या॒घ्रोऽय॑म॒ग्नौ च॑रति॒ प्रवि॑ष्टः। ऋ॒षीणां॑ पु॒त्रो अ॑भि॒शस्ति॒पा
अ॒यम्। न॒म॒स्का॒रेण॒ नम॑सा ते जुहोमि। मा दे॒वाना॑
मिथु॒याक॑र्म भा॒गम्। सा॒वी॒र॒हि दे॒व प्र॑स॒वाय॑ पि॒त्रे।
व॒र्ष्माण॑म॒स्मै वरि॑माण॑म॒स्मै। अथा॒स्मभ्य॑ं स॒वितः॑
स॒र्वता॑ता। दि॒वेदि॑व॒ आ सु॑वा॒ भूरि॑ प॒श्वः। भू॒तो भू॒तेषु॑ चरति॒
प्रवि॑ष्टः। स भू॒ताना॑म॒धिप॑तिर्ब॒भूव॥४९॥

तस्य॑ मृ॒त्यौ च॑रति॒ राज॒सूय॑म्। स राजा॑ रा॒ज्यम॑नु॒
मन्य॑तामि॒दम्। येभिः॑ शिल्पैः॑ पप्रथा॒नाम॑दृ॒हत्।
येभि॑र्द्याम॒भ्यपि॑ श॒त्रुजा॑प॒तिः। येभि॑र्वाचं॒ विश्व॑रूपा॑
स॒मव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घ्रिः। येभि॑रा॒दित्य॑स्तप॒ति
प्र के॒तुभिः॑। येभिः॑ सूर्यो॑ ददृ॒शे चि॒त्रभा॑नुः। येभि॑र्वाचं॒
पुष्क॑लेभि॒रव्य॑यत्। तेने॒मम॑ग्न इ॒ह वर्च॑सा॒ सम॑ङ्घ्रिः॥५०॥

आऽयं भा॒तु श॒वसा॒ पञ्च॑ कृ॒ष्टीः। इन्द्र॑ इव ज्ये॒ष्ठो
भ॑वतु प्र॒जावान्। अ॒स्मा अ॑स्तु पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। आऽयं
पृ॒णक्तु॑ रज॑सी उ॒पस्थ॑म्। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप रोच॒नावत्।
इन्द्रि॑यावत्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पि॒ताः सप्त॑
सा॒कम्। तस्मि॒न्नाजा॑न॒मधि॑ विश्रये॒मम्। द्यौर॑सि पृथि॒व्यसि॑।
व्याघ्रो॒ वैयाघ्रे॑ऽधि॑॥५१॥

विश्र॑यस्व दि॒शो म॒हीः। विश॑स्त्वा सर्वा॑ वाञ्छन्तु। मा
त्वद्रा॒ष्ट्रमधि॑ भ्रशत्। या दि॒व्या आपः॑ पय॑सा सम्ब॒भूवुः।
या अ॒न्तरि॑क्ष उ॒त पार्थि॑वीर्याः। तासां॑ त्वा सर्वा॑सा॒ रुचा॑।
अ॒भिषि॑ञ्चामि वर्च॑सा। अ॒भि त्वा॒ वर्च॑साऽसिचं दि॒व्येन॑।
पय॑सा स॒ह। यथा॑सा॒ राष्ट्र॑वर्धनः॥५२॥

तथा॑ त्वा सवि॒ता क॑रत्। इन्द्रं॑ विश्वा॑ अवीवृधन्।
स॒मुद्र॑व्य॒चस॑ङ्गिरः। र॒थीत॑म॒ रथी॑नाम्। वाजा॑ना॒ रु
स॒त्पतिं॑ पति॑म्। वस॑वस्त्वा पु॒रस्ता॑द॒भिषि॑ञ्चन्तु गाय॒त्रेण॑
छन्द॑सा। रु॒द्रास्त्वा॑ दक्षिण॒तोऽभिषि॑ञ्चन्तु त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॑सा।
आ॒दित्या॑स्त्वा प॒श्चाद॑भिषि॑ञ्चन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।
विश्वे॑ त्वा दे॒वा उत्तर॑तोऽभिषि॑ञ्चन्तु त्वाऽनु॒ष्टुभे॑न॒ छन्द॑सा।
बृह॑स्पति॑स्त्वो॒परि॑ष्टाद॒भिषि॑ञ्चन्तु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा॥५३॥

अ॒रुणं॑ त्वा वृ॒कमु॒ग्रङ्गं॑ जङ्क॒रम्। रोच॑मानं म॒रुता॑म॒ग्रे
अ॒र्चिषः॑। सूर्य॑वन्तं म॒घवा॑नं विषास॒हिम्। इन्द्र॑मुक्थे॒षु

नाम॒हूत॑म॒५ हुवे॑म। प्र बा॒हवा॑ सि॒सृतं जी॒वसे॑ नः। आ नो॒
गव्य॑तिमु॒क्षतं घृ॒तेन॑। आ नो॒ जनै॑ श्रव॒यतं यु॒वाना॑। श्रु॒तं
मे मि॒त्रावरु॑णा॒ हवे॑मा। इन्द्र॑स्य ते वी॒र्य॒कृतः॑। बा॒हू उ॒पाव॑
हरामि॥५४॥

बभूवाव्ययत्तेनेममंग्र इह वर्चसा समङ्कि वेयाग्रेऽधि राष्ट्रवर्धनः पाङ्केन छन्दसोपावहरामि॥—————[१५]

अ॒भि प्रेहि॑ वी॒रय॑स्व। उ॒ग्रश्चे॒त्ता स॒पत्न॒हा। आ॒तिष्ठ॑
वृ॒त्रह॑न्त॒मः। तुभ्य॑ दे॒वा अधि॑ब्रवन्। अ॒ङ्कौ न्य॒ङ्काव॑भि॒तो रथं॑
यो। ध्वा॒न्तं वा॑ता॒ग्रम॑नु॒ सञ्च॑रन्तौ। दू॒रेहै॑तिरिन्द्रि॒यावा॑न्प॒तत्री॑।
ते नो॒ऽग्र॒यः प॑प्र॒यः पा॑रयन्तु। नम॑स्त ऋ॒षे ग॒द। अव्य॑थायै
त्वा स्व॒धायै॑ त्वा॥५५॥

मा न॑ इन्द्रा॒भित॒स्त्वदृ॒ष्वारि॑ष्टासः। ए॒वा ब्र॑ह्मन्तवेद॑स्तु।
ति॒ष्ठा रथे॑ अधि॒ यद्वज्र॑हस्तः। आ र॒श्मीन्दे॑व यु॒वसे॒ स्वश्वः॑।
आ ति॑ष्ठ वृ॒त्रह॑न्नातिष्ठ॑न्तं परि॑। अनु॒ त्वेन्द्रो॑ मद॒त्वनु॑ त्वा
मि॒त्रावरु॑णौ। द्यौश्च॑ त्वा पृथि॒वी च॒ प्रचे॑तसा। शु॒क्रो बृ॑हद॒क्षिणा॑
त्वा पि॒पर्तु॑। अनु॑ स्व॒धा चि॑किता॒५ सोमो॑ अ॒ग्निः। अनु॑
त्वाऽव॒तु स॒विता स॒वेन॑॥५६॥

इन्द्रं॑ वि॒श्वा अ॒वीवृ॑धन्। स॒मुद्र॒व्यच॑सङ्गि॒रः। र॒थीत॑म॒५
रथी॑नाम्। वा॒जा॒ना॒५ स॒त्पतिं॑ पति॒म। परि॑मा से॒न्या घो॑षाः।
ज्या॒ना वृ॑ञ्जन्तु गृ॒ध्रवः॑। मे॒थि॒ष्ठाः पि॒न्वमा॑ना इ॒ह। मां
गोप॑तिम॒भि संवि॑शन्तु। तन्मेऽनु॑मति॒रनु॑ मन्यताम्। तन्मा॒ता
पृथि॒वी तत्पि॒ता द्यौः॥५७॥

तद्वावाणः सोमसुतो मयोभुवः। तदश्विना शृणुत९
 सौभगा युवम्। अव ते हेड उदुत्तमम्। एना व्याघ्रं
 परिषस्वजानाः। सि९ह९ हिन्वन्ति महते सौभगाय। समुद्रं
 न सुहुवंतस्थिवा९सम्। मर्मृज्यन्ते द्वीपिनमप्स्वन्तः।
 उदसावेतु सूर्यः। उदिदं मामकं वचः। उदिहि देव सूर्य।
 सह वग्नुना मम। अहं वाचो विवाचनम्। मयि वागस्तु
 धर्णसिः। यन्तु नदयो वर्षन्तु पर्जन्याः। सुपिप्पला
 ओषधयो भवन्तु। अत्रवतामोदनवतामामिक्षवताम्। एषा९
 राजा भूयासम्॥५८॥

स्वधायै त्वा सुवेन द्यौः सूर्यं सप्त च॥

[१६]

ये केशिनः प्रथमाः सत्रमासन्त। येभिराभृतं यदिदं
 विरोचते। तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन। रायस्पोषेणेमं वर्चसा
 स९ सृजाथ। नर्ते ब्रह्मणस्तपसो विमोकः। द्विनाम्नी दीक्षा
 वशिनी ह्युग्रा। प्र केशाः सुवते कण्डिनो भवन्ति। तेषां
 ब्रह्मेदीशे वपनस्य नान्यः। आ रोह प्रोष्ठं विषहस्व शत्रून्।
 अवास्नाग्दीक्षा वशिनी ह्युग्रा॥५९॥

देहि दक्षिणां प्रतिरस्वायुः। अथामुच्यस्व वरुणस्य
 पाशात्। येनावपथ्सविता क्षुरेण। सोमस्य राज्ञो वरुणस्य
 विद्वान्। तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्योर्जेमम्। रय्या वर्चसा स९
 सृजाथ। मा ते केशाननु गाद्वर्च एतत्। तथा धाता करोतु

ते। तुभ्यमिन्द्रो बृहस्पतिः। सविता वर्च आदधात्॥६०॥

तेभ्यो निधानं बहुधा व्येच्छन्। अन्तरा द्यावापृथिवी अपः
सुवः। दर्भस्तम्बे वीर्यकृते निधाय। पौंस्येनेमं वर्चसा स॥
सृजाथ। बलं ते बाहुवोः सविता दधातु। सोमस्त्वाऽनक्तु
पयसा घृतेन। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्। पौंस्येनेमं
वर्चसा स॥सृजाथ। यथ्सीमन्तङ्कङ्कतस्ते लिलेख। यद्वा
क्षुरः परिववर्ज वपस्ते। स्त्रीषु रूपमश्विनैतन्नि धत्तम्।
पौंस्येनेम॥ स॥ सृजाथो वीर्येण॥६१॥

अबौसाग्दीक्षा वशिनी ह्यग्राऽदधाद्ववर्ज वपस् स्ते द्वे च॥ [१७]

इन्द्रं वै स्वाविशो मरुतो नापाचायन्। सोऽनपचाय्यमान
एतं विघ्नमपश्यत्। तमाऽहरत्। तेनायजत। तेनैवासान्त॥
सऽस्तम्भं व्यहन्। यद्व्यहन्। तद्विघ्नस्य विघ्नत्वम्। वि
पाप्मानं भ्रातृव्य॥ हते। य एतेन यजते। य उ चैनमेवं
वेद॥६२॥

य॥ राजानं विशो नापचार्येयुः। यो वा ब्राह्मणस्तमंसा
पाप्मना प्रावृतः स्यात्। स एतेन यजेत। विघ्नेनैवैनद्विहत्य।
विशामाधिपत्यं गच्छति। तस्य द्वे द्वादशे स्तोत्रे भवतः। द्वे
चतुर्विंशे। औद्विद्यमेव तत्। एतद्वै क्षत्रस्यौद्विद्यम्। यदस्मै
स्वाविशो बलि॥ हरन्ति॥६३॥

हरन्त्यस्मै विशो बलिम्। ऐनमप्रतिख्यातं गच्छति। य एवं

वेदं। प्र॒बाहु॒ग्वा अ॒ग्रे क्ष॒त्रा॒ण्याते॑पुः। ते॒षामि॒न्द्रः क्ष॒त्रा॒ण्याद॑त्त।
न वा इ॒मानि॑ क्ष॒त्रा॒ण्यभू॑व॒न्निति॑। तन्नक्ष॑त्राणां नक्ष॒त्रत्व॑म्। आ
श्रेय॑सो भ्रातृ॒व्यस्य॑ तेजं इन्द्रि॒यं द॑त्ते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य उ॑
चैनमे॒वं वेद॑॥६४॥

तद्यथा॑ ह॒ वै संच॑क्रिणौ क॒प्लका॑वु॒पाव॑हितौ स्याता॑म्।
ए॒वमे॒तौ यु॒ग्मन्तौ॑ स्तोमौ॑। अ॒युक्षु॑ स्तोमेषु क्रियेते। पा॒प्मनो॑-
ऽप॑ह॒त्यै। अप॑ पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यं ह॑ते। य ए॒तेन॑ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। तद्यथा॑ ह॒ वै सू॑त॒ग्राम॒ण्यः। ए॒वं छ॒न्दांसि॑।
तेष्व॒सावा॑दि॒त्यो बृ॑ह॒तीर॒भ्यूढः॑॥६५॥

स॒तो बृ॑ह॒तीषु॑ स्तुव॒ते स॒तो बृ॑हन्। प्र॒जया॑ प॒शुभि॑रसा॒नीत्ये॒व।
व्यति॑ष॒क्ताभिः॑ स्तुव॒ते। व्यति॑ष॒क्तं वै क्ष॒त्रं वि॒शा। वि॒शैवैनं॑
क्ष॒त्रेण॑ व्यति॑ष॒जति॑। व्यति॑ष॒क्ताभिः॑ स्तुव॒ते। व्यति॑ष॒क्तो वै
ग्रा॒म॒णीः स॑जा॒तैः। स॒जा॒तैरे॒वेन॑ व्यति॑ष॒जति॑। व्यति॑ष॒क्ताभिः॑
स्तुव॒ते। व्यति॑ष॒क्तो वै पु॑रुषः पा॒प्मभिः॑। व्यति॑ष॒क्ताभिरे॒वास्य॑
पा॒प्मनो॑ नुद॒ते॥६६॥

वेद॒ हर॑न्त्येनमे॒वं वेद॑भ्यूढः पा॒प्मभिरे॑कं च॥

[१८]

त्रिवृ॒द्यदा॑ग्नि॒र्योऽग्नि॑मु॒खा ह्य॒द्वि॒र्यदा॑ग्ने॒य आ॑ग्ने॒यो न वै सोम॑न् यो वै सोम॑न्ने॒ष गो॑स॒वः सि॒र्हेऽभि॑ प्रेहि॑ मि॒त्रव॑र्धनः
प्र॒जाप॑तिस्ता औ॒दनं प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत ब॒होर्भू॒यान्ग॑स्त्यो॒स्या ज॑रा॒सुस्ति॑ष्टा ह॒रीं प्र॒जाप॑तिः प॒शून्वा॒ग्रोऽय॑म॒भिप्रे॑हि॑ वृ॒त्रह॑न्त॒मो
ये के॒शिन् इन्द्रं॑ वा अ॒ष्टाद॑श॥१८॥

त्रिवृ॒द्यो वै सोम॑नायु॒रसि॑ ब॒हुर्भव॑ति ति॒ष्टा ह॑रीर॒थ आयं॑ भा॒तु तेभ्यो॑ नि॒धानं॑ ष॒ट्थ्यष्टिः॑॥६६॥

त्रिवृ॒त्पा॒प्मनो॑ नुद॒ते॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके
सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

पीवो॑न्ना॒ꣳ रयि॑वृधः॒ सुमे॑धाः। श्वेतः॒ सि॑षक्ति॒ नियु॑ता-
मभि॑श्रीः। ते वा॒यवे॒ सम॑नसो॒ वित॑स्थुः। विश्वे॑न्नरः॒ स्वप॑त्यानि
चक्रुः॑। रा॒येऽनु॒ यञ्ज॑तू रोद॑सी उ॒भे। रा॒ये दे॒वी धि॑षणा
धाति॑ दे॒वम्। अ॒धा वा॒युं नि॒युतः॑ स॒श्वत॑ स्वाः। उ॒त श्वे॑तं
वसु॑धिति॒न्निरे॑के। आ वा॒यो प्र याभिः॑। प्र वा॒युम॑च्छा॒ बृह॑ती
म॑नीषा॥१॥

बृह॑द्रयिं वि॒श्ववा॑रा॒ꣳ रथ॑प्राम्। द्यु॒तद्या॑मा॒ नियु॑तः
पत्य॑मानः। क॒विः क॒विमि॑यक्षसि प्रयज्यो। आ नो॑ नि॒युद्धिः॑
श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रम्। स॒हस्रि॑णी॒भिरु॑प॒ याहि॑ य॒ज्ञम्। वा॒यो
अ॒स्मिन् ह॒विषि॑ मादयस्व। यू॒यं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः।
प्रजा॑पते॒ न त्वदे॑तान्य॒न्यः। विश्वा॑ जा॒तानि॒ परि॒ ता ब॑भूव।
यत्का॑मास्ते जुहुमस्तं नो॑ अस्तु॥२॥

व॒यः॒ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। रयी॑णां पतिं॒ यज॑तं
बृह॑न्तम्। अ॒स्मिन्भरे॒ नृत॑मं वाज॑सातौ। प्र॒जाप॑तिं
प्रथ॑म॒जामृ॑तस्य। यजा॑म॒ देव॑मधि॒ नो ब्र॑वीतु। प्रजा॑पते॒
त्वन्नि॑धि॒पाः पु॑रा॒णः। दे॒वानां॑ पि॒ता ज॑नि॒ता प्र॒जाना॑म्।
पति॑र्वि॒श्वस्य॑ जग॑तः पर॒स्याः। ह॒विर्नो॑ दे॒व वि॒ह्वे जु॑षस्व।
तवे॒मे लो॒काः प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑॥३॥

प्रावतो निवतं उद्वतंश्च। प्रजापते विश्वसृज्जीवधन्य इदं
 नो देव। प्रतिहर्य हव्यम्। प्रजापतिं प्रथमं यज्ञियानाम्।
 देवानामग्रे यजतं यजध्वम्। स नो ददातु द्रविणं सुवीर्यम्।
 रायस्पोषं विष्यंतु नाभिमुस्मे। यो राय ईशे शतदाय
 उक्थ्यः। यः पशूनां रक्षिता विष्टितानाम्। प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्य॥४॥

सहस्रधामा जुषतां हविर्नः। सोमापूषणमौ देवौ।
 सोमापूषणा रजसो विमानम्। सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम्।
 विष्ववृतं मनसा युज्यमानम्। तं जिन्वथो वृषणा
 पञ्चरश्मिम्। दिव्यन्यः सदनं चक्र उच्चा। पृथिव्यामन्यो
 अध्यन्तरिक्षे। तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुम्। रायस्पोषं
 विष्यतान्नाभिमुस्मे॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वः। रयिं सोमो
 रयिपतिर्दधातु। अवतु देव्यदितिरनर्वा। बृहद्वदेम विदथे
 सुवीराः। विश्वान्यन्यो भुवना जजान। विश्वमन्यो
 अभिचक्षाण एति। सोमापूषणाववतं धियं मे। युवभ्यां
 विश्वाः पृतना जयेम। उदुत्तमं वरुणास्तभ्राह्माम्। यत्किं चेदं
 कितवासः। अव ते हेडस्तत्त्वा यामि। आदित्यानामवसा
 न दक्षिणा। धारयन्त आदित्यासंस्तिस्त्रो भूमिर्धारयन्। यज्ञो
 देवानां शुचिरपः॥६॥

ते शुक्रासः शुचयो रश्मिवन्तः। सीदन्नादित्या अधि
 ब॒रुहिषि॑ प्रिये। कामेन॑ दे॒वाः सर॑थं दि॒वो नः॑। आ या॑न्तु
 य॒ज्ञमुप॑ नो जुषा॒णाः। ते सून॑वो अ॒दितेः पीव॑सामिषम्।
 घृ॒तं पि॒न्वत्प्रति॑हर्यन्नृते॒जाः। प्र य॒ज्ञिया॒ यज॑मानाय येमुरे।
 आ॒दि॒त्याः काम॑ पितुमन्त॑मस्मे। आ नः॑ पु॒त्रा अ॒दिते॑र्यान्तु
 य॒ज्ञम्। आ॒दि॒त्यासः॑ प॒थिभिर्दे॒व्यानैः॑॥७॥

अ॒स्मे काम॑ दा॒शुषे॑ स॒न्नम॑न्तः। पुरो॑डाशं घृ॒तव॑न्तं
 जुष॑न्ताम्। स्क॒भाय॑त॒ निर्ऋ॑ति॒ः सेध॑ताम॑तिम्। प्र
 र॒श्मिभि॑र्यत॑माना अमृ॒ध्राः। आ॒दि॒त्याः काम॑ प्रय॑तां वष॑ट्कृतिम्।
 जुष॑ध्वं नो ह॒व्यदा॑तिं यज॒त्राः। आ॒दि॒त्यान्काम॑मव॑से हुवेम। ये
 भू॒तानि॑ ज॒नय॑न्तो विचि॒ख्युः। सीद॑न्तु पु॒त्रा अ॒दिते॑रुप॒स्थम्।
 स्ती॒र्णं ब॒रुहि॑र्ह॒विर॑द्याय दे॒वाः॥८॥

स्ती॒र्णं ब॒रुहिः॑ सी॒दता॑ य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। ध्रा॒जाः
 सेध॑न्तो अ॒मतिं॑ दुरेवा॑म्। अ॒स्मभ्य॑ पु॒त्रा अ॒दितेः॑ प्र
 य॑स॒त। आ॒दि॒त्याः काम॑ ह॒विषो॑ जुषा॒णाः। अग्ने॑ नय॑
 सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्। वि॒श्वानि॑ दे॒व व॒युना॑नि वि॒द्वान्।
 यु॒योध्य॑स्मञ्जु॒हुरा॑णमे॒नः। भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑ उ॒क्तिं वि॑धेम। प्र वः॑
 शु॒क्राय॑ भा॒नवे॑ भर॒ध्वम्। ह॒व्यं म॒तिं चा॒ग्नये॑ सु॒पूत॑म्॥९॥

यो दै॒व्यानि॑ मा॒नुषा॑ ज॒नूँषि॑। अ॒न्तर्वि॑श्वानि वि॒द्वन्ना॒
 जिगा॑ति। अ॒च्छा गि॒रो म॒तयो॑ दे॒वय॑न्तीः। अ॒ग्निं य॑न्ति

द्रविणं भिक्षमाणाः। सुसन्दशः सुप्रतीकः स्वश्चमः।
 हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम्। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवाः।
 अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः। पुनरस्मभ्यः सुविताय देव।
 क्षां विश्वेभिरजरैभिर्यजत्र॥१०॥

अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्। स्वस्तिभिरति दुर्गाणि
 विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी। भवां तोकाय तनयाय शं
 योः। प्रकारवो मनना वच्यमानाः। देवद्रीचीं नयथ देवयन्तः।
 दक्षिणावाङ्वाजिनी प्राच्येति। हविर्भरन्त्यग्रये घृताचीं। इन्द्रं
 नरो युजे रथम्। जगृभ्णाते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्॥११॥

वसूयवो वसुपते वसूनाम्। विद्वा हि त्वा गोपतिः शूर
 गोनम्। अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः। तवेदं विश्वमभितः
 पशव्यम्। यत्पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य। गवामसि गोपतिरेकं
 इन्द्र। भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः। समिन्द्र णो मनसा नेषि
 गोभिः। सः सूरिभिर्मघवन्त्सः स्वस्त्या। सं ब्रह्मणा देवकृतं
 यदस्ति॥१२॥

सं देवानां सुमत्या यज्ञियानाम्। आराच्छत्रुमप
 बाधस्व दूरम्। उग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन। अस्मे
 धेहि यवमद्रोमदिन्द्र। कृधीधियं जरित्रे वाजरत्नाम्। आ
 वेधसः स हि शुचिः। बृहस्पतिः प्रथमं जायमानः। महो
 ज्योतिषः परमे व्योमन्। सप्तास्यस्तुविजातो रवेण। वि

स॒प्त॒र॒श्मि॒रध॒म॒त्त॒मा॑ ॥ १३ ॥

बृ॒ह॒स्प॒तिः॑ स॒म॒ज॒य॒द्व॒सू॒नि। म॒हो ब्र॒जान्गो॒म॒तो दे॒व ए॒षः।
अ॒पः सि॒षा॑स॒न्ध॒सु॒व॒र॒प्र॒ती॒त्तः। बृ॒ह॒स्प॒ति॒र॒ह॒न्त्य॒मि॒त्र॒म॒कैः।
बृ॒ह॒स्प॒ते॒ पर्ये॒वा पि॒त्रे। आ नो॑ दि॒वः पा॒वी॒र॒वी। इ॒मा
जु॒ह्वा॑ना॒ यस्ते॒ स्तनः॑। स॒र॒स्व॒त्य॒भि नो॑ ने॒षि। इ॒य॒५
शु॒ष्मे॑भिर्बि॒स॒खा इ॒वा॒रु॒जत्। सा॒नुं गि॒री॒णान्त॑वि॒षेभि॑रू॒र्मि॒भिः।
पा॒रा॒व॒द॒घ्नी॒म॒व॒से सु॒वृ॒त्ति॒भिः। स॒र॒स्व॒ती॒मा वि॒वा॒से॒म
धी॒ति॒भिः॑ ॥ १४ ॥

देवयानैर्देवाः सुपूतं यजत्र हस्तमस्ति तमाङ्गस्यूर्मिभिर्द्वे च॥ [२]

सो॒मो धे॒नु॒५ सो॒मो अ॒र्व॒न्त॒मा॒शुम्। सो॒मो वी॒रं क॑र्म॒ण्यं
द॒दा॒तु। सा॒द॒न्यं वि॒द॒थ्य॑ ५ स॒भे॒यम्। पि॒तुः श्र॒व॒णं यो
द॒दा॒श॒द॒स्मै। अ॒षा॒ढं यु॒थ्सु॒ त्व॑ ५ सो॒म॒ क॒र्तु॑भिः। या ते
धा॒मा॑नि ह॒विषा॒ यज॑न्ति। त्वमि॒मा ओष॑धीः सो॒म॒ वि॒श्वाः।
त्वम॒पो अ॑ज॒न॒य॒स्त्व॒ङ्गाः। त्वमा॑त॒त॒न्थो॒र्व॒न्त॒रि॒क्षम्। त्वं
ज्यो॒ति॒षा॒ वि तमो॑ वव॒र्थ॑ ॥ १५ ॥

या ते॒ धा॒मा॑नि दि॒वि या पृ॑थि॒व्याम्। या प॒र्व॒ते॒ष्वोष॑धीष्व॒प्सु।
तेभि॑र्नो॒ वि॒श्वैः॑ सु॒म॒ना अ॒हे॒डन्। रा॒ज॒न्ध॒सो॒म॒ प्र॒ति ह॒व्या
गृ॒भा॒य। वि॒ष्णो॒र्नु॒कं तद॑स्य प्रि॒यम्। प्र तद्वि॒ष्णुः। प॒रो मा॒त्र॒या
त॒नु॒वा वृ॒धा॒न। न ते॑ म॒हि॒त्व॒म॒न्व॑श्नु॒वन्ति। उ॒भे ते॑ वि॒द्म
र॒ज॑सी पृथि॒व्या वि॒ष्णो॑ दे॒व त्वम्। प॒र॒म॒स्य॑ वि॒थ्से॑ ॥ १६ ॥

विचक्रमे त्रिर्देवः। आ ते महो यो जात एव। अभि
 गोत्राणि। आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्। अमित्रस्य
 व्यथया मन्युमिन्द्र। आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीः।
 आर्याय विशोवतारीर्दासीः। अयं शृण्वे अध जयन्नुत
 घ्नन्। अयमुत प्र कृणुते युधा गाः। यदा सत्यं कृणुते
 मन्युमिन्द्रः॥१७॥

विश्वं दृढं भयत एजदस्मात्। अनु स्वधामक्षरन्नापो
 अस्य। अवर्धत मध्य आ नाव्यानाम्। सध्रीचीनेन मनसा
 तमिन्द्र ओजिष्ठेन। हन्मनाहन्नभिद्यून। मरुत्वंतं वृषभं
 वावृधानम्। अकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्। विश्वासाहमवसे
 नूतनाय। उग्रं संहोदामिह तं हुवेम। जनिष्ठा उग्रः
 सहसे तुराय॥१८॥

मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः। अवर्धन्निन्द्रं मरुतंश्चिदत्र।
 माता यद्वीरं दधनद्धनिष्ठा। कस्यावो मरुतः स्वधाऽऽसीत्।
 यन्मामेकं समर्धत्ताहिहत्यै। अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्।
 विश्वस्य शत्रोरनमं वधस्त्रैः। वृत्रस्य त्वा श्वसथा दीषमाणाः।
 विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः। मरुद्विरिन्द्र सख्यं ते
 अस्तु॥१९॥

अथेमा विश्वाः पृतना जयासि। वर्धो वृत्रं मरुत इन्द्रियेण।
 स्वेन भामेन तविषो बभूवान्। अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः।

सु॒गा अ॒पश्च॑कर॒ वज्र॑बाहुः। स यो वृषा॒ वृष्णि॑येभिः॒ समौ॑काः।
म॒हो दि॒वः पृ॑थि॒व्याश्च॑ स॒म्राट्। स॒तीन॑स॒त्वा ह॒व्यो भ॑रैषु।
म॒रुत्वा॑ नो भव॒त्विन्द्र॑ ऊ॒ती। इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑तरद्वृ॒त्रतूर्ये॑॥ २०॥

अ॒ना॒धृष्यो॑ म॒घवा॒ शूर॒ इन्द्रः॑। अ॒न्वे॒नं वि॒शो अ॒मद॑न्त
पूर्वीः। अ॒यं रा॒जा ज॑ग॒तश्च॑र॒षणी॑नाम्। स ए॒व वी॒रः
स उ॑ वी॒र्या॑वान्। स ए॒करा॑जो ज॒ग॒तः प॑र॒स्याः। य॒दा
वृ॒त्रम॑त॒रच्छू॒र इन्द्रः॑। अ॒था॒भ॒वद॑मि॒ताभि॑क॒तूना॑म्। इन्द्रो॑ य॒ज्ञं
व॒र्धय॑न्वि॒श्ववे॑दाः। पु॒रोडा॑शस्य जुष॒तां ह॒विर्नः॑। वृ॒त्रं ती॒र्त्वा
दा॒न॒वं वज्र॑बाहुः॥ २१॥

दि॒शोऽदृ॑हद्दृ॒हिता॒ दृ॒हणे॑न। इ॒मं य॒ज्ञं व॒र्धय॑न्वि॒श्व-
वे॑दाः। पु॒रोडा॑शं प्र॒ति गृ॑ष्णा॒त्विन्द्रः॑। य॒दा वृ॒त्रम॑त॒रच्छू॒र
इन्द्रः॑। अ॒थै॒करा॑जो अ॒भ॒वज्ज॑नाना॒नाम्। इन्द्रो॑ दे॒वाञ्छ॑म्ब॒रह॑त्य
आ॒वत्। इन्द्रो॑ दे॒वाना॑म॒भ॒वत्पु॑रो॒गाः। इन्द्रो॑ य॒ज्ञे ह॒विषा॑
वावृ॒धानः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो अ॒भय॑ं श॒र्म य॑स॒त्। यः स॒प्त सि॒न्धुं
र॑द॒धात्पृ॑थि॒व्याम्। यः स॒प्त लो॒कान॑कृ॒णोद्वि॑शश्च। इन्द्रो॑
ह॒विष्मा॒न्त्सग॑णो म॒रुद्भिः॑। वृ॒त्रतू॒र्नो य॒ज्ञमि॒होप॑ या॒सत्॥ २२॥

व॒वर्ध॑ वि॒श्व इन्द्र॑स्तुरा॒र्यास्तु॑ वृ॒त्रतूर्ये॑ वज्र॑बाहुः पृथि॒व्याञ्चो॑णि च॥ [३]

इन्द्र॑स्तर॒स्वान॑भि॒माति॑हो॒ग्रः। हि॒र॒ण्य॑वाशीरि॒षिः
सु॒व॒र्षाः। तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अ॒पि भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से
स्या॑म। हि॒र॒ण्य॑व॒र्णो अ॒भय॑ं कृ॒णोतु॑। अ॒भि॒मा॒ति॒हेन्द्रः॑ पृ॒त॒नासु॑

जिष्णुः। स नः शर्म त्रिवरूथं वि यंसत्। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः। इन्द्रं स्तुहि वज्रिणं स्तोमपृष्ठम्।
पुरोडाशस्य जुषतां हविर्नः॥२३॥

हत्वाभिमांतीः पृतनाः सहस्वान्। अथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीतम्। अभिमातिहर्नं
पुरुहूतमिन्द्रम्। य एक इच्छतपतिर्जनैषु। तस्मा इन्द्राय
हविरा जुहोत। इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितः। दिशां
पतिरभवद्वाजिनीवान्। अभिमातिहा तविषस्तुविष्मान्।
अस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दात्॥२४॥

य इमे द्यावापृथिवी महित्वा। बलेनादृहदभिमातिहेन्द्रः।
स नो हविः प्रति गृभ्णातु रातये। देवानां देवो निधिपा
नो अव्यात्। अनवस्ते रथं वृष्णे यत्ते। इन्द्रस्य नु
वीर्याण्यहन्नहिम्। इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा। शर्मस्य च
शृङ्गिणो वज्रबाहुः। सेदु राजा क्षेति चर्षणीनाम्। अरान्न
नेमिः परि ता बभूव॥२५॥

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून्। वितिग्मेनं
वृषभेणा पुरोभेत्। सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः। प्र स्वां
मतिमतिरच्छाशदानः। विष्णुं देवं वरुणमूतये भगम्।
मेदसा देवा वपया यजध्वम्। ता नो यज्ञमार्गतं विश्वधेना।
प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम्। मेदसा देवा वपया यजध्वम्।

विष्णुं च देवं वरुणं च रातिम्॥२६॥

ता नो अमीवा अप् बाधमानौ। इमं यज्ञं जुषमाणावुपेतम्।
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नः। विशे जनाय महि शर्म
यच्छतम्। दीर्घप्रयञ्जू हविषा वृधाना। ज्योतिषा-
ऽरातीर्दहतन्तमांसि। ययोरोजसा स्कमिता रजांसि।
वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा। याऽपत्ये ते अप्रतीत्ता सहोभिः।
विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ॥२७॥

विष्णूवरुणावभिः शस्तिपावाम्। देवा यजन्त हविषा घृतेन।
अपामीवांसं सेधतंसं रक्षसंश्च। अथाधत्तं यजमानाय शं
योः। अहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ती। देवानां देवतमा शचिष्ठा।
विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतन्नः। इदं नरा प्रयतमृतये हविः। मही नु
द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे। रुचा भवतांसं शुचयद्विरकैः॥२८॥

यथ्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्। नृवद्ध्योक्षा पंप्रथानेभिरेवैः।
प्रपूर्वजे पितरा नव्यसीभिः। गीर्भिः कृणुध्वंसं सदने ऋतस्य।
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन। जनेन यातं महि वां वरूथम्।
स इत्स्वपा भुवनेष्वास। य इमे द्यावापृथिवी जजान। उर्वी
गभीरे रजसी सुमेकै। अवशे धीरः शच्या समैरत्॥२९॥

भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तम्। पृथ्वन्तं गर्भमपदीदधाते। नित्यं
न सूनुं पित्रोरुपस्थे। तं पिपृतंसं रोदसी सत्यवाचम्। इदं
द्यावापृथिवी सत्यमस्तु। पितृमार्तर्यदिहोपं ब्रुवे वाम्। भूतं

देवाना॑मव॒मे अवो॑भिः। विद्या॑मेषं वृ॒जनं जी॒रदा॑नुम्। उ॒र्वी
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ले दू॒रे अ॑न्ते। उप॑ ब्रुवे नम॑सा य॒ज्ञे अ॒स्मिन्।
दधा॑ते ये सु॒भगे सु॒प्रतू॑र्ती। द्यावा॒ रक्ष॑तं पृथि॒वी नो॒ अभ्वा॑त्।
या जा॒ता ओष॑धयोऽति॒ विश्वाः॑ परि॒ष्ठाः। या ओष॑धयः
सोम॑रा॒ज्ञीर॑श्वाव॒तीः सोम॑व॒तीम्। ओष॑धीरिति॒ मातरो॑ऽन्या
वो अ॒न्याम॑वतु॥ ३०॥

हविर्ना दाद्वभूव राति पूर्वहृतावर्कैरैरदस्मिन्यञ्च च॥ [४]

शुचिं॑ नु स्तोम॑ः श॒जथ॑द्व॒त्रम्। उ॒भा वा॑मिन्द्रा॒ग्नी प्र
च॑र्ष॒णिभ्यः॑। आ वृ॒त्रह॑णा गी॒र्भिर्वि॑प्रः। ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य
य॒न्ता। सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जि॒न्वा। वि॒श्वं तद्भू॑द्रं
यद॒वन्ति॑ दे॒वाः। बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। स ई॑ः
स॒त्येभिः॑ स॒खिभिः॑ शुच॑द्भिः। गो॒धाय॑सं वि॒धन॑सैर॒तर्द॑त्।
ब्रह्म॑णस्पति॒र्वृष॑भिर्व॒राहैः॑॥ ३१॥

घ॒र्मस्वे॑देभिर्द्रवि॑णं॒ व्या॑नट्। ब्रह्म॑णस्पते॒रभव॑द्यथाव॒शम्।
स॒त्यो म॒न्युर्म॑हि कर्मा॑ करिष्य॒तः। यो गा॑ उ॒दाज॑त्स दिवे
वि चा॑भजत्। म॒हीव॑ रीतिः श॒वसा॑ सर॒त्पृथ॑क्। इ॒न्ध्या॑नो
अ॒ग्निं व॑नवद्वनुष्य॒तः। कृ॒तब्र॑ह्मा शूशुव॒द्रात॑ह॒व्य इ॒त्। जा॒तेन॑
जा॒तम॑ति॒सृत्प्र॑ सृ॒सते॑। यं यं यु॒जं कृ॑णुते ब्रह्म॑णस्पतिः।
ब्रह्म॑णस्पते सु॒यम॑स्य वि॒श्वहा॑॥ ३२॥

रा॒यः स्या॑म र॒थ्यो वि॒वस्व॑तः। वी॒रेषु॑ वी॒राः उप॑पृङ्धि

न॒स्त्वम्। यदी॑शा॒नो ब्र॒ह्म॑णा॒ वे॒षि मे॒ हव॑म्। स इ॒ज्जने॑न॒ स
वि॒शा स जन्म॑ना। स पु॒त्रैर्वाजं॑ भर॒ते ध॒ना नृ॑भिः। दे॒वानां॑
यः पि॒तर॑मा॒ विवा॑सति। श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॒ ब्र॒ह्म॑ण॒स्पति॑म्।
यास्ते॑ पू॒षन्ना॒वो अ॒न्तः। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यत्पू॒षेमा आशाः॑। प्र॒प॑थे
प॒थाम॑जनिष्ट पू॒षा॥ ३३॥

प्र॒प॑थे दि॒वः प्र॒प॑थे पृ॒थि॒व्याः। उ॒भे अ॒भि प्रि॒यत॑मे सु॒धस्थे॑।
आ च॒ परा॑ च चरति प्र॒जान॑न्। पू॒षा सु॒बन्धु॑र्दि॒व आ
पृ॒थि॒व्याः। इ॒डस्प॑तिर्म॒घवा॑ द॒स्मव॑र्चाः। तं दे॒वासो अ॑द॒दुः
सूर्या॑यै। का॒मेन॑ कृ॒तं त॒वस॑ः स्व॒श्चम्। अ॒जाऽश्वः॑ पशु॒पा
वाज॑बस्त्यः। धि॒यं जि॒न्वो वि॒श्वे भु॑व॒ने अ॑र्पितः। अ॒ष्ट्रां पू॒षा
शि॑थि॒रामु॒द्वरी॑वृजत्॥ ३४॥

स॒ञ्चक्षा॑णो भु॒व॒ना दे॒व ई॑यते। शु॒ची वो ह॒व्या म॑रुतः
शु॒चीना॑म्। शु॒चिः॑ हि॒नोम्य॑ध्व॒रः शु॒चि॑भ्यः। ऋ॒तेन॑
स॒त्यमृ॑त॒साप॑ आयन्। शु॒चि॑जन्मा॒नः शु॒चयः॑ पाव॒काः। प्र
चि॒त्रम॑र्कं गृ॒ण॒ते तु॒राय॑। मा॒रु॒ताय॑ स्वत॒वसे॑ भर॒ध्वम्। ये
सहा॑सि॒ सह॑सा॒ सह॑न्ते। रेज॑न्ते अ॒ग्ने पृ॒थि॒वी म॒खेभ्यः॑।
अ॒से॒ष्वा म॑रुतः खा॒दयो॑ वः॥ ३५॥

वक्षः॑ सुरु॒क्मा उप॑ शिश्रि॒याणाः॑। वि वि॒द्युतो॒ न वृ॑ष्टि॒र्भी
रुचा॑नाः। अनु॑ स्व॒धामा॑यु॒धैर्य॑च्छ॒मानाः॑। या वः॑ शर्म
शश॑मा॒नाय॑ सन्ति। त्रि॒धातू॑नि दा॒शुषे॑ यच्छ॒ताधि॑। अ॒स्मभ्य॑

तानि मरुतो वियन्त। रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम्। इमे
तुरं मरुतो रामयन्ति। इमे सहः सहस्र आ नमन्ति। इमे
शः संवनुष्यतो नि पांति॥३६॥

गुरुद्वेषो अरुरुषे दधन्ति। अरा इवेदचरमा अहेव। प्रप्र
जायन्ते अकंवा महोभिः। पृश्नैः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः।
स्वया मत्या मरुतः सं मिमिक्षुः। अनु ते दायि मह इन्द्रियाय।
सुत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये। अनु क्षत्रमनु सहो यजत्र। इन्द्र
देवेभिरनु ते नृष्ये। य इन्द्र शुष्मो मघवन्ते अस्ति॥३७॥

शिक्षा सखिभ्यः पुरुहूत नृभ्यः। त्वं हि दृढा
मघवन्विचेताः। अपावृधि परिवृतिं न राधः। इन्द्रो राजा
जगतश्चरषणीनाम्। अधिक्षमि विषुरूपं यदस्ति। ततो
ददातु दाशुषे वसूनि। चोदद्राध उपस्तुतश्चिदवाक्। तमुष्टुहि
यो अभिभूत्योजाः। वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः। अषाढमुग्रं
सहमानमाभिः॥३८॥

गीर्भिर्वर्ध वृषभं चरषणीनाम्। स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे।
तमुं ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्। यो वायुना जयति गोमंतीषु। प्र
धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ। आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चात्।
ओत्तरादधरागा पुरस्तात्। आ विश्वतो अभिसमेत्वर्वाङ्। इन्द्र
द्युम्नं सुर्वर्द्धेह्यस्मे॥३९॥

आ देवो यांतु सविता सुरत्रः। अन्तरिक्षप्रा वहमानो
अश्वैः। हस्ते दधानो नर्या पुरूणि। निवेशयं च प्रसुवं
च भूमं। अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम्। हिरण्यशम्यं यजतो
बृहन्तम्। आस्थाद्रथः सविता चित्रभानुः। कृष्णा रजांसि
तविषीं दधानः। सघां नो देवः सविता सवायं। आ
साविषद्वसुपतिर्वसूनि॥४०॥

विश्रयमाणो अमंतिमुरूचीम्। मूर्तभोजनमधरासतेन।
विजनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यन्। रथः हिरण्यप्रउगं
वहन्तः। शश्वद्विशः सवितुर्देव्यस्य। उपस्थे विश्वा भुवनानि
तस्थुः। वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यत्। गभीरवेपा असुरः
सुनीथः। कैंदानीः सूर्यः कश्चिकेत। कतमान्द्याः रश्मिरस्या
ततान॥४१॥

भगं धियं वाजयन्तः पुरन्धिम्। नराशंसो ग्रास्पतिर्नो
अव्यात्। आ ये वामस्य सङ्गथे रयीणाम्। प्रिया देवस्य
सवितुः स्याम। आ नो विश्वे अस्क्रागमन्तु देवाः। मित्रो
अर्यमा वरुणः सजोषाः। भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः।
करन्सुषाहां विथुरं न शवः। शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु।
शः सरस्वती सह धीभिरस्तु॥४२॥

शमभिषाचः शमुं रातिषाचः। शं नो दिव्याः पार्थिवाः
शं नो अप्याः। ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे। मित्रस्य
व्रते वरुणस्य देवाः। ते सौभगं वीरवद्भोमदप्रः। दधातन्

द्रविणं चित्रमुस्मे। अग्रे याहि दूत्यं वारिषेण्यः। देवाः
अच्छां ब्रह्मकृतां गुणेन। सरस्वतीं मरुतो अश्विनापः। यक्षि
देवान्नक्षत्रधेयाय विश्वान्॥४३॥

द्यौः पितुः पृथिवि मातरधृक्। अग्रे भ्रातर्वसवो मृडतां
नः। विश्वं आदित्या अदिते सजोषाः। अस्मभ्यः शर्म
बहुलं वि यन्त। विश्वे देवाः शृणुतेमः हवं मे। ये
अन्तरिक्षे य उप द्यवि ष्ठा। ये अग्निजिह्वा उत वा यजत्राः।
आसद्यास्मिन्बृहिषि मादयध्वम्। आ वा मित्रावरुणा
हव्यजुष्टिम्। नमसा देवाववसाऽऽववृत्याम्॥४४॥

अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सहा अस्माकम्। वृष्टिर्दिव्या
सुपारा। युवं वस्त्राणि पीवसा वसाथे। युवोरच्छिद्रा
मन्तवो ह सर्गाः। अवातिरतमनृतानि विश्वा। ऋतेन
मित्रावरुणा सचेथे। तथ्सु वा मित्रावरुणा महित्वम्। ईर्मा
तस्थुषीरहभिर्दुहे। विश्वाः पिन्वथ स्वसरस्य धेनाः। अनु
वामेकः पविरा वर्वति॥४५॥

यद्वर्हिष्ठन्नाति विदे सुदानू। अच्छिद्रः शर्म भुवनस्य
गोपा। ततो नो मित्रावरुणाववीष्टम्। सिषासन्तो
जीगिवांसः स्याम। आ नो मित्रावरुणा हव्यदातिम्।
घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः। प्रति वामत्र वरमा जनाय।
पृणीतमुद्रो दिव्यस्य चारोः। प्र बाहवांसिसृतं जीवसे नः।

आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन॥४६॥

आ नो जने॑ श्रवयतं युवाना। श्रुतं मे॑ मित्रावरुणा
हवे॒मा। इ॒मा रु॒द्राय॑ स्थि॒रध॑न्वने गिरः। क्षि॒प्रेष॑वे दे॒वाय॑
स्व॒धाम्ने॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑। ति॒ग्मायु॑धाय भरता
शृ॒णोत॑न। त्वा॒दत्ते॑भी रु॒द्र श॑न्तमेभिः। श॒त५ हि॒मा अ॑शीय
भे॒षजे॑भिः। व्य॑स्मद्वेषो॑ वि॒तरं व्य॑५हः। व्य॒मीवा॑श्चा॒तय॑स्वा
वि॒षूचीः॥४७॥

अ॒र्हन्वि॑भ॒र्षि मा न॑स्तो॒के। आ ते॑ पि॒तर्म॑रुता५ सु॒म्रमे॑तु।
मा नः॑ सू॒र्यस्य॑ स॒न्दृशो॑ यु॒योथाः। अ॒भि नो॑ वी॒रो अ॑र्वति
क्षमे॑त। प्र जा॑येमहि रु॒द्र प्र॒जाभिः॑। ए॒वा ब॑भ्रो वृष॒भ चे॑कितान।
यथा॑ दे॒व न ह॑णी॒षे न ह॑५सि। हा॒व॒न॒श्रू॒र्नो रु॒द्रेह॑ बो॒धि।
बृ॒हद्व॑दे॒म वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑। परि॑ णो रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः स्तु॑हि श्रु॒तम्।
मी॒ढुष्ट॑मा॒र्हन्वि॑भ॒र्षि। त्वम॑ग्रे रु॒द्र आ वो॑ राजा॒नम्॥४८॥

वसूनि ततानास्तु विश्वान् ववृत्यां ववर्ति घृतेन विषूचीः श्रुतन्द्रे च॥ [६]

सू॒र्यो दे॒वीमु॑ष॒स५ रोच॑माना॒मर्यः॑। न योषा॑म॒भ्येति॑ प॒श्चात्।
यत्रा॒ नरो॑ दे॒व॒यन्तो॑ यु॒गानि॑। वि॒त॒न्वते॑ प्र॒ति भ॒द्राय॑ भ॒द्रम्।
भ॒द्रा अ॒श्वा ह॑रि॒तः सू॒र्यस्य॑। चि॒त्रा ए॒द॒ग्वा अ॒नु॒माद्या॑सः।
न॒म॒स्यन्तो॑ दि॒व आ पृ॑ष्ठम॒स्थुः। परि॑ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति
स॒द्यः। तथ्सू॒र्यस्य॑ दे॒वत्वं तन्म॑हित्वम्। म॒ध्या क॑र्तो॒र्वित॑त॒५
सञ्ज॑भार॥४९॥

यदेदयुक्तं हरितः सधस्थात्। आद्रात्री वासस्तनुते
 सिमस्मै। तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षै। सूर्यो रूपं कृणुते
 द्यौरुपस्थै। अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः। कृष्णमन्यद्धरितः
 सं भरन्ति। अद्या देवा उदिता सूर्यस्य। निरःहंसः
 पिपृतान्निर्वद्यात्। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्ताम्। अदितिः
 सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥५०॥

दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति। दूरे अर्थस्तरणिभ्राजमानः।
 नूनं जनाः सूर्येण प्रसूताः। आयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि। शं
 नो भव चक्षसा शं नो अह्ना। शं भानुना शं हिमा शं घृणेन।
 यथा शमस्मै शमसद्गुरोणे। तथ्सूर्य द्रविणं धेहि चित्रम्। चित्रं
 देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः॥५१॥

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा
 जगतस्तस्थुषश्च। त्वष्टा दधत्तन्नस्तुरीपम्। त्वष्टा वीरं
 पिशङ्गरूपः। दशेमन्त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्। अतन्द्रासो
 युवतयो बिभर्त्रम्। तिग्मानीकः स्वयंशसं जनेषु।
 विरोचमानं परिषीन्नयन्ति। आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु।
 जिह्मानामूर्ध्वस्वयंशा उपस्थै॥५२॥

उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात्। प्रतीचीं सिःहं प्रति-
 जोषयेते। मित्रो जनान्प्र स मित्रा अयं मित्रो नमस्यः
 सुशेवः। राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः। तस्य वयं

सु॒म॒तौ य॒ज्ञिय॑स्य। अ॒पि भ॒द्रे सौ॑म॒न॒से स्या॑म। अ॒न॒मी॒वा॒स॒
इ॒ड्या॒ म॒द॒न्तः। मि॒त॒ज्म॑वो॒ वरि॑म॒न्ना पृ॑थि॒व्याः। आ॒दि॒त्यस्य॑
व्र॒तमु॑प॒क्ष्यन्तः॥५३॥

व॒यं मि॒त्रस्य॑ सु॒म॒तौ स्या॑म। मि॒त्रं न ई॑ शि॒म्या गो॑षु
ग॒व्यव॑त्। स्वा॒धियो॑ वि॒दथे॑ अ॒प्स्वजी॑जनन्। अ॒रेज॑यता॒
रो॒द॒सी पा॒ज॒सा गि॑रा। प्र॒ति प्रि॑यं य॒ज॒तं ज॒नुषा॑मवः। म॒हा॑
आ॒दि॒त्यो न॑म॒सोप॑सद्यः। या॒त॒य॒ज्जनो॑ गृण॒ते सु॑शेवः। तस्मा॑
ए॒तत्प॒न्य॑तमाय॒ जुष्ट॑म्। अ॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत। आ
वा॒ रथो॑ रो॒द॒सी ब॒द्धा॒नः॥५४॥

हि॒र॒ण्य॒यो वृ॑ष॒भि॒र्या॒त्वश्वैः॑। घृ॒तव॑र्त॒निः प॒वि॒भी॒रुचा॑नः।
इ॒षां वो॒ढा नृ॑प॒तिर्वा॑जिनी॒वान्। स प॑प्र॒थानो॑ अ॒भि प॑ञ्च॒ भूम॑।
त्रि॒व॒न्धुरो॑ म॒न॒साया॑तु यु॒क्तः। वि॒शो येन॑ गच्छ॒थो दे॒व॒यन्तीः॑।
कु॒त्रा चि॒द्याम॑म॒श्विना॑ द॒धाना॑। स्व॒श्वा य॒शसा॑ऽऽया॒तम॑र्वाक्।
द॒स्ना नि॒धिं म॑धु॒मन्तं॑ पि॒बाथः॑। वि॒ वा॒ रथो॑ व॒ध्वा
या॒द॒मानः॥५५॥

अ॒न्ता दि॒वो बा॑ध॒ते वर्त॑नि॒भ्याम्। यु॒वोः श्रि॒यं परि॑
योषा॑वृणीत। सू॒रो दु॒हिता॑ परि॒त॒क्त्रि॒यायाम्। यद्दे॒व॒यन्त॑मव॒थः
श॒ची॒भिः। परि॑घ्न॒ सवा॑ म॒नावा॑ व॒यो॒गाम्। यो ह॒स्यवा॑
रथि॑राव॒स्त उ॒स्त्राः। रथो॑ यु॒जानः॑ परि॒याति॑ व॒र्तिः। तेन॑ नः
शं यो॒रुष॑सो व्यु॒ष्टौ। न्य॑श्वि॒ना वह॑तं य॒ज्ञे अ॒स्मिन्। यु॒वं
भु॒ज्युम॑व॒विद्ध॑ समु॒द्रे॥५६॥

उदूहथुरणसो अस्निधानैः। पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिः।
 द॒सनाभिरश्विना पारयन्ता। अग्नीषोमा यो अद्य वाम्।
 इदं वचः सपर्यति। तस्मै धत्त९ सुवीर्यम्। गवां पोष९
 स्वश्वियम्। यो अग्नीषोमा हविषा सपर्यात्। देवद्रीचा मनसा
 यो घृतेन। तस्य व्रत९ रक्षतं पातम९ हंसः॥५७॥

विशे जनाय महि शर्म यच्छतम्। अग्नीषोमा य
 आहुतिम्। यो वां दाशाद्धविष्कृतिम्। स प्रजया सुवीर्यम्।
 विश्वमायुर्व्यश्नवत्। अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वाम्।
 यदमुष्णीतमवसं पुणिङ्गोः। अवातिरतं प्रथयस्य शेषः।
 अविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः। अग्नीषोमाविम९ सु
 मेऽग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य॥५८॥

जुभा॒र द्यौरग्रेरुपस्थं उपक्ष्यन्तौ बद्धधानो वृध्वा यादमानः समुद्रेऽहंसः प्रस्थितस्य॥ [७]

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 नाभिः। यो मा ददाति स इदेव माऽऽवाः। अहमन्नमन्न-
 मदन्तमद्भि। पूर्वमग्रेरपि दहत्यन्नम्। यत्तौ हासाते
 अहमुत्तरेषु। व्यात्तमस्य पशवः सुजम्भम्। पश्यन्ति धीराः
 प्रचरन्ति पाकाः। जहाम्यन्यन्न जहाम्यन्यम्। अहमन्नं
 वशमिच्चरामि॥५९॥

समानमर्थं पर्येमि भुञ्जत्। को मामन्नं मनुष्यो दयेत।
 पराके अन्नं निहितं लोक एतत्। विश्वैर्देवैः पितृभिर्गुप्तमन्नम्।

यद॒द्यते॑ लु॒प्यते॑ यत्प॒रोप्यते॑। श॒त॒त॒मी सा त॒नूर्मे॑ बभूव।
म॒हान्तौ॑ च॒रू स॑कृद्गु॒धेन॑ पप्रौ। दि॒वं च॑ पृ॒श्निं पृ॒थि॒वीं च॑
सा॒कम्। तथ्स॒म्पिब॑न्तो न मि॒नन्ति॑ वे॒धसः॑। नैतद्भूयो॑ भव॑ति
नो कनी॑यः॥६०॥

अन्नं॑ प्रा॒णमन्न॑मपा॒नमा॑हुः। अन्नं॑ मृ॒त्युं तमु॑ जी॒वातु॑माहुः।
अन्नं॑ ब्र॒ह्माणो॑ ज॒रसं॑ वदन्ति। अन्नं॑माहुः प्र॒जन॑नं प्र॒जाना॑म्।
मोघ॑मन्नं विन्दते॒ अप्र॑चेताः। स॒त्यं ब्र॑वीमि व॒ध इ॒त्थस॑ तस्य॑।
नार्य॑मणं पु॒ष्यति॑ नो सखा॑यम्। के॒वल॑ाघो भवति के॒वला॑दी।
अ॒हं मे॒घः स्त॒नय॑न्व॒र्षन्त्र॑स्मि। मा॒मद॑न्त्य॒हम॑द्भ्य॒न्यान्॥६१॥

अ॒ह॑ꣳ स॒द॒मृतो॑ भवामि। मदा॑दि॒त्या अधि॑ सर्वे॒ तप॑न्ति।
दे॒वीं वाच॑म॒जन॑यन्त॒ यद्वा॑ग्वद॑न्ती। अ॒न॒न्ताम॑न्ता॒दधि॑ निर्मितां
म॒हीम्। यस्या॑ दे॒वा अ॑दधु॒र्भोज॑नानि। एका॑क्षरां द्वि॒पदा॑ꣳ
ष॒ट्पदां॑ च। वाचं॑ दे॒वा उप॑ जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ दे॒वा उप॑
जीवन्ति॒ विश्वे॑। वाचं॑ गन्ध॒र्वाः प॒शवो॑ मनु॒ष्याः। वा॒चीमा॑ विश्वा
भुव॑ना॒न्यर्पि॑ता॥६२॥

सा नो॑ ह॒वं जु॑षता॒मिन्द्र॑पत्नी। वा॒ग॒क्षरं॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒तस्य॑।
वेदा॑नां मा॒ताऽमृत॑स्य॒ नाभिः॑। सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्।
अव॑न्ती दे॒वी सु॒हवा॑ मे अस्तु। या॒मृष॑यो म॒न्त्रकृ॑तो
मनी॑षिणः। अ॒न्वैच्छं॑ दे॒वास्तप॑सा॒ श्रमे॑ण। ता॒न्दे॒वीं वाच॑ꣳ

हविषां यजामहे। सा नो दधातु सुकृतस्य लोके। चत्वारि
वाक्परिमिता पदानि॥६३॥

तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः। गुहा त्रीणि निहिता
नेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति। श्रद्धयाऽग्निः
समिध्यते। श्रद्धया विन्दते हविः। श्रद्धां भगस्य मूर्धनि।
वचसा वेदयामसि। प्रियं श्रद्धे ददतः। प्रियं श्रद्धे
दिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वंसु॥६४॥

इदं म उदितं कृधि। यथा देवा असुरेषु। श्रद्धामुग्रेषु
चक्रिरे। एवं भोजेषु यज्वंसु। अस्माकमुदितं कृधि। श्रद्धां
देवा यजमानाः। वायुगोपा उपासते। श्रद्धां हृदय्या-
ऽऽकूत्या। श्रद्धया हूयते हविः। श्रद्धां प्रातरह्वामहे॥६५॥

श्रद्धां मध्यन्दिनं परि। श्रद्धां सूर्यस्य निमृचि। श्रद्धे
श्रद्धापयेह मां। श्रद्धा देवानधि वस्ते। श्रद्धा विश्वमिदं जगत्।
श्रद्धां कामस्य मातरम्। हविषां वर्धयामसि। ब्रह्म जज्ञानं
प्रथमं पुरस्तात्। वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्निया
उप मा अस्य विष्ठाः॥६६॥

सुतश्च योनिमसतश्च विवः। पिता विराजामृषभो रयीणाम्।
अन्तरिक्षं विश्वरूप आविवेश। तमर्कैरभ्यर्चन्ति वत्सम्। ब्रह्म
सन्तं ब्रह्मणा वर्धयन्तः। ब्रह्म देवानंजनयत्। ब्रह्म विश्वमिदं
जगत्। ब्रह्मणः क्षत्रं निर्मितम्। ब्रह्म ब्राह्मण आत्मना।

अन्तरस्मिन्निमे लोकाः॥६७॥

अन्तर्विश्वमिदं जगत्। ब्रह्मैव भूतानां ज्येष्ठम्।
तेन कौऽरहति स्पर्धितुम्। ब्रह्मन्देवास्रयस्त्रिंशत्।
ब्रह्मन्निन्द्रप्रजापती। ब्रह्मन् ह विश्वा भूतानि। नावीवान्तः
सुमाहिता। चतस्र आशाः प्रचरन्त्वग्नयः। इमं नो यज्ञं नयतु
प्रजानन्। घृतं पिन्वन्नजरं सुवीरम्॥६८॥

ब्रह्मं समिद्धवत्याहुतीनाम्। आ गावो अगमन्नुत भद्रमक्रन्।
सीदन्तु गोष्ठे रणयन्त्वस्मे। प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युः।
इन्द्राय पूर्वीरुषसो दुहानाः। इन्द्रो यज्वने पृणते च शिक्षति।
उपेद्धदाति न स्वं मुषायति। भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्।
अभिन्ने खिल्ले नि दधाति देवयुम्। न ता नशन्ति न ता
अर्वा॥६९॥

गावो भगो गाव इन्द्रो मे अच्छात्। गावः सोमस्य
प्रथमस्य भक्षः। इमा या गावः सजनास इन्द्रः। इच्छामीद्धृदा
मनसा चिदिन्द्रम्। यूयं गावो मेदयथा कृशं चित्। अश्लीलं
चित्कृणुथा सुप्रतीकम्। भद्रं गृहं कृणुथ भद्रवाचः। बृहद्वो
वयं उच्यते सभासु। प्रजावतीः स्यूवसं रिशन्तीः। शुद्धा
अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः। मा वः स्तेन ईशत् माऽघशंसः।
परि वो हेती रुद्रस्य वृज्यात्। उपेदमुपपर्वनम्। आसु
गोषूपपृच्यताम्। उपर्षभस्य रेतसि। उपेन्द्र तव वीर्यं॥७०॥

चरामि कनीयोऽन्यानर्पिता पदानि यज्वंसु हवामहे विष्टा लोकाः सुवीरमर्वा पिबन्तीः षट्॥ ————— [८]

ता सूर्याचन्द्रमसां विश्वभृत्तमा म॒हत् । तेजो॒ वसु॑मद्राजतो
दिवि । सामा॑त्माना चरतः सामचा॒रिणा॑ । ययो॑र्व्रतं न म॒मे जा॑तु
देवयोः॑ । उ॒भावन्तौ॑ परि॑ यात अ॒मर्या॑ । दि॒वो न र॒श्मीऽस्त॑नुतो
व्य॑र्णवे । उ॒भा भु॑वन्ती भुव॑ना क॒विक्र॑तू । सूर्या॑ न च॒न्द्रा
च॑रतो ह॒ताम॑ती । पती॑ द्युमद्वि॒श्ववि॑दा उ॒भा दि॒वः । सूर्या॑ उ॒भा
च॒न्द्रम॑सा विचक्ष॒णा ॥ ७१ ॥

वि॒श्ववा॑रा वरिवो॒भा वरे॑ण्या । ता नो॑ऽवतं मतिमन्ता
महि॑व्रता । वि॒श्वव॑प॒री प्र॒तर॑णा तर॒न्ता । सुव॑र्वि॒दा
दृ॒शये॑ भूरि॑रश्मी । सूर्या॑ हि च॒न्द्रा वसु॑ त्वे॒षदर्श॑ता ।
म॒न॒स्वि॒नो॒भानु॑चर॒तोनु॑ स॒न्दि॒वम् । अ॒स्य श्रवो॑ न॒द्यः स॒प्त
बि॑भ्रति । द्यावा॑ क्षामा॑ पृथि॒वी दर्श॑तं वपुः । अ॒स्मे
सूर्या॑चन्द्रमसा॑ऽभिचक्षे॑ । श्रद्धे॒कमि॑न्द्र चरतो विचर्तु॑रम् ॥ ७२ ॥

पूर्वा॒परं॑ च॑रतो मा॒यये॑तौ । शिशू॑ क्रीड॑न्तौ परि॑ यातो
अध्व॑रम् । वि॒श्वान्य॑न्यो भुव॑नाऽभि चष्टे॑ । ऋ॒तून॑न्यो
वि॒दध॑ञ्जायते पुनः । हि॒र॒ण्यव॑र्णाः शुच॑यः पाव॒का यासा॑ऽ
राजा॑ । यासा॑ दे॒वाः शि॒वेन॑ मा चक्षु॑षा पश्यत । आपो॑ भ॒द्रा
आदि॑त्प॒श्यामि॑ । नास॑दासी॒न्नो सदा॑सीत्त॒दानी॑म् । नासी॒द्रजो॑
नो व्यो॑मा प॒रो यत् । किमा॑व॒रीवः॑ कुह॒ कस्य॑ शर्मन् ॥ ७३ ॥

अ॒म्भः किमा॑सी॒द्रह॑नं गभी॒रम् । न मृ॒त्युर॑मृतं तर॒हि
न । रात्रि॑या अ॒हं आसी॑त्प्रके॒तः । आनी॑दवा॒तऽस्व॒धया॑

तदेकम्। तस्माद्ध्यानं न परः किञ्चनासं। तमं आसीत्तमंसा
गूढमग्रे प्रकेतम्। सलिलं सर्वमा इदम्। तुच्छेनाभ्वपिहितं
यदासीत्। तमसस्तन्महिना जायतैकम्। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि॥७४॥

मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्। सतो बन्धुमसति
निरविन्दन्। हृदि प्रतीप्या कवयो मनीषा। तिरश्चीनो विततो
रश्मिरेषाम्। अधः स्विदासी(३)दुपरि स्विदासी(३)त्।
रेतोधा आसन्महिमानं आसन्। स्वधा अवस्तात्प्रयतिः
पुरस्तात्। को अद्धा वेदं क इह प्र वोचत्। कुत आजाता
कुत इयं विसृष्टिः। अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनाय॥७५॥

अथा को वेदं यत आबभूव। इयं विसृष्टिर्यत आबभूव।
यदि वा दधे यदि वा न। यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्।
सो अङ्ग वेदं यदि वा न वेदं। किंस्विद्वनङ्क उ स वृक्ष
आसीत्। यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा
पृच्छतेदुतत्। यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। ब्रह्म वनं ब्रह्म स
वृक्ष आसीत्॥७६॥

यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः। मनीषिणो मनसा विब्रवीमि
वः। ब्रह्माध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन्। प्रातरग्निं प्रातरिन्द्रं
हवामहे। प्रातर्मित्रावरुणा प्रातरश्विना। प्रातर्भगं पूषणं
ब्रह्मणस्पतिम्। प्रातः सोममुत रुद्रं हुवेम। प्रातर्जितं
भगमुग्रं हुवेम। वयं पुत्रमदितेर्यो विधर्ता। आध्रश्चिद्यं

मन्यमानस्तुरश्चित्॥ ७७ ॥

राजा चिद्वं भगं भूक्षीत्याहं। भगु प्रणेतुर्भगु सत्यराधः।
भगेमां धियमुदव ददन्नः। भगु प्र णो जनय गोभिरश्वैः। भगु
प्र नृभिर्नृवन्तः स्याम। उतेदानीं भगवन्तः स्याम। उत प्रपित्व
उत मध्ये अहाम्। उतोदिता मघवन्त्सूर्यस्य। वयं देवानां
सुमतौ स्याम। भगं एव भगवां अस्तु देवाः॥ ७८ ॥

तेन वयं भगवन्तः स्याम। तं त्वां भगु सर्व इज्जोहवीमि। स
नो भग पुर एता भवेह। समध्वरायोषसो नमन्त। दधिक्रावेव
शुचये पदाय। अर्वाचीनं वसुविदं भगं नः। रथमिवाश्वा
वाजिन आवहन्तु। अश्वावतीर्गोमतीर्न उषासः। वीरवतीः
सदमुच्छन्तु भद्राः। घृतं दुहाना विश्वतः प्रपीनाः। यूयं पात
स्वस्तिभिः सदा नः॥ ७९ ॥

विचक्षणा विचतुरं शर्मन्त्रधि विसर्जनाय ब्रह्म वनं ब्रह्म स वृक्ष आसीतुरश्चिदेवाः प्रपीना एकं च॥ — [९]

पीवोन्नान्ते शुक्रासः सोमो धेनुमिन्द्रस्तरं स्वाञ्छुचिमा देवो यातु सूर्यो देवीमहमस्मि ता सूर्याचन्द्रमसा नवं॥ ९॥

पीवोन्नामग्रे त्वं पारयानाधृष्यः शुचिं नु विश्रयमाणो दिवो रुक्मोऽन्नं प्राणमन्नन्ता सूर्याचन्द्रमसा नवंसप्ततिः॥ ७९॥

पीवोन्नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे द्वितीयाष्टके

अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टकम् ३ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

अ॒ग्निर्नः॑ पा॒तु कृ॒त्तिकाः॑ । नक्ष॑त्रं दे॒वमिन्द्रि॑यम् । इ॒दमा॑सां
विचक्ष॑णम् । ह॒विरा॒सं जु॑होतन । यस्य॒ भान्ति॑ र॒श्मयो॒ यस्य॑
के॒तवः॑ । यस्ये॒मा वि॒श्वा भु॑वनानि॒ सर्वा॑ । स कृ॒त्तिकाभि॑-
र॒भिसं॑वसानः । अ॒ग्निर्नो॑ दे॒वः सु॑विते द॑धातु । प्र॒जाप॑ते रोहि॒णी
वैतु॑ प॒त्नी । वि॒श्वरू॑पा बृ॒हती चि॒त्रभा॑नुः ॥ १ ॥

सा नो॑ य॒ज्ञस्य॑ सु॒विते॑ द॑धातु । यथा॒ जीवे॑म श॒रदः॑ सर्वा॑राः ।
रोहि॑णी दे॒व्युद॑गात्पु॒रस्ता॑त् । वि॒श्वा रू॒पाणि॑ प्रति॒मोद॑माना ।
प्र॒जाप॑तिः । ह॒विषा॑ वर्ध॒यन्ती॑ । प्रि॒या दे॒वाना॑मुप॑यातु य॒ज्ञम् ।
सोमो॑ राजा॑ मृ॒गशी॑रु॒षेण॑ आ॒गन् । शि॒वं नक्ष॑त्रं प्रि॒यम॑स्य॒ धाम॑ ।
आ॒प्याय॑मानो बहु॒धा जने॑षु । रे॒तः प्र॒जां यज॑माने द॑धातु ॥ २ ॥

यत्ते॒ नक्ष॑त्रं मृ॒गशी॑रु॒षमस्ति॑ । प्रि॒यः रा॑जन् प्रि॒यत॑मं
प्रि॒याणा॑म् । तस्मै॑ ते सोम ह॒विषा॑ वि॒धेम । शं न॑ एधि द्वि॒पदे॑
शं चतु॑ष्पदे । आ॒र्द्रया॑ रु॒द्रः प्रथ॑मा न एति । श्रे॒ष्ठो दे॒वाना॑
पति॑र॒घ्नियाना॑म् । नक्ष॑त्रमस्य ह॒विषा॑ वि॒धेम । मा नः॑ प्र॒जाः
री॒रिष॑न्मोत वी॒रान् । हे॒ती रु॒द्रस्य॑ परि॑ णो वृ॒णक्तु॑ । आ॒र्द्रा
नक्ष॑त्रं जुष॒ताः ह॒विर्नः॑ ॥ ३ ॥

प्र॒मुञ्च॑मानौ दुरि॒तानि॑ वि॒श्वा । अपा॒घश॑ः सन्नु॒दता॑मरा॒तिम् ।

पुन॑र्नो दे॒व्यदि॑तिः स्पृ॒णोतु। पुन॑र्वसू नः पुन॑रेतां य॒ज्ञम्।
 पुन॑र्नो दे॒वा अ॒भिय॑न्तु सर्वे॑। पुनः पुन॑र्वो ह॒विषा॑ यजामः।
 ए॒वा न दे॒व्यदि॑तिरन॒र्वा। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्रति॒ष्ठा।
 पुन॑र्वसू ह॒विषा॑ वर्धय॑न्ती। प्रि॒यं दे॒वाना॑म॒प्येतु॑ पाथः॥४॥

बृ॒हस्प॑तिः प्रथ॑मं जाय॑मानः। ति॒ष्य नक्ष॑त्रम॒भि सम्ब॑भूव।
 श्रे॒ष्ठो दे॒वानां॑ पृ॒तना॑सु जि॒ष्णुः। दि॒शोऽनु॑ सर्वा॑ अभ॑यं नो
 अस्तु। ति॒ष्यः पुर॑स्ता॒दुत म॑ध्य॒तो नः। बृ॒हस्प॑तिर्नः परि॑ पातु
 प॒श्चात्। बा॒धेतां॑ द्वेषो॑ अभ॑यं कृ॒णुता॑म्। सु॒वीर्य॑स्य प॒तयः॑
 स्या॑म। इ॒दं स॒र्पेभ्यो॑ ह॒विर॑स्तु जुष्ट॑म्। आ॒श्रे॒षा येषा॑मनु॒यन्ति॑
 चे॒तः॥५॥

ये अ॒न्तरि॑क्षं पृ॒थि॒वीं क्षि॒यन्ति॑। ते नः स॒र्पासो॑
 ह॒वमा॑गमि॒ष्ठाः। ये रो॑च॒ने सूर्य॑स्यापि॑ स॒र्पाः। ये दि॒वं दे॒वीमनु॑
 स॒ञ्चर॑न्ति। येषा॑माश्रे॒षा अ॑नु॒यन्ति॑ का॒मम्। तेभ्यः स॒र्पेभ्यो॑
 मधु॑मञ्जुहोमि। उप॑हू॒ताः पि॒तरो॑ ये म॒घासु॑। मनो॑जवसः
 सु॒कृतः॑ सु॒कृत्याः॑। ते नो नक्ष॑त्रे ह॒वमा॑गमि॒ष्ठाः। स्व॒धाभि॑र्य॒ज्ञं
 प्र॑य॒तं जुष॑न्ताम्॥६॥

ये अ॑ग्नि॒दग्धा॑ येऽन॑ग्नि॒दग्धाः। येऽमुं लो॒कं पि॒तरः॑
 क्षि॒यन्ति॑। या॑श्च वि॒द्म या॑ उ॒ च न प्र॑वि॒द्म। म॒घासु॑
 य॒ज्ञं सु॒कृतं॑ जुषन्ताम्। ग॒वां प॑तिः फ॒ल्गुनी॑नामसि॒ त्वम्।
 तद॑र्यमन्वरुणमि॒त्र चारु॑। तं त्वा व॒यं स॒नितार॑

सनीनाम्। जीवा जीवन्तमुप संविशेम। येनेमा विश्वा
भुवनानि सञ्जिता। यस्य देवा अनु सं यन्ति चेतः॥७॥

अर्यमा राजाऽजरस्तुविष्मान्। फल्गुनीनामृषभो
रौरवीति। श्रेष्ठो देवानां भगवो भगासि। तत्त्वां विदुः
फल्गुनीस्तस्य वित्तात्। अस्मभ्यं क्षत्रमजरं सुवीर्यम्।
गोमदश्ववदुप सन्नुदेह। भगो ह दाता भग इत्प्रदाता। भगो
देवीः फल्गुनीरा विवेश। भगस्येत्तं प्रसवं गमेम। यत्र देवैः
सधमादं मदेम॥८॥

आयातु देवः संवितोपयातु। हिरण्ययेन सुवृता रथेन।
वहन् हस्तं सुभगं विद्वानापसम्। प्रयच्छन्तं पपुर्नि
पुण्यमच्छं। हस्तः प्रयच्छत्वमृतं वसीयः। दक्षिणेन प्रति-
गृणीम एनत्। दातारमद्य संविता विदेय। यो नो हस्ताय
प्रसुवाति यज्ञम्। त्वष्टा नक्षत्रमभ्येति चित्राम्। सुभं संसं
युवतिं रोचमानाम्॥९॥

निवेशयन्मृतान्मर्त्यांश्च। रूपाणि पिंशन् भुवनानि
विश्वा। तन्नस्त्वष्टा तदु चित्रा विचष्टाम्। तन्नक्षत्रं भूरिदा
अस्तु मह्यम्। तन्नः प्रजां वीरवतीं सनोतु। गोभिर्नो अश्वैः
समनक्तु यज्ञम्। वायुर्नक्षत्रमभ्येति निष्ट्याम्। तिग्मशृङ्गो
वृषभो रोरुवाणः। समीरयन् भुवना मातरिश्वा। अप-
द्वेषांसि नुदतामरातीः॥१०॥

तन्नो वा॒युस्तदु॑ नि॒ष्ट्यां शृ॑णोतु। तन्नक्ष॑त्रं भूरि॒दा अ॑स्तु
मह्य॑म्। तन्नो दे॒वासो॑ अनु॑जानन्तु काम॑म्। यथा॒ तरे॑म
दुरि॒तानि॒ विश्वा॑। दूर॑म॒स्मच्छ॑त्र॒वो य॑न्तु भी॒ताः। तदिन्द्रा॑ग्नी
कृ॑णुतां तद्विशा॑खे। तन्नो दे॒वा अनु॑मदन्तु य॒ज्ञम्। प॒श्चात्
पु॒रस्ता॑दभयं नो अस्तु। नक्ष॑त्राणा॒मधि॑पत्नी॒ विशा॑खे।
श्रेष्ठा॑विन्द्रा॒ग्नी भुव॑नस्य गो॒पौ॥११॥

विषू॑चः शत्रू॑नप॒ बाध॑मानौ। अप॒ क्षुधं॑ नुदता॒मरा॑तिम्।
पूर्णा॑ प॒श्चादु॑त पूर्णा॑ पु॒रस्ता॑त्। उन्म॑ध्य॒तः पौ॑र्णमा॒सी जि॑गाय।
तस्यां॑ दे॒वा अधि॑ सं॒वस॑न्तः। उ॒त्त॒मे नाकं॑ इ॒ह मा॑दयन्ताम्।
पृ॒थ्वी सु॒वर्चा॑ यु॒वतिः॑ स॒जोषा॑ः। पौ॑र्णमा॒स्युद॑गाच्छोभ॑माना।
आ॒प्या॒यय॑न्ती दुरि॒तानि॒ विश्वा॑। उ॒रुं दुहा॑ं यज॑मानाय
य॒ज्ञम्॥१२॥

चित्रभा॑नुर्यज॑माने दधातु ह॒विर्नः॑ पाथ॒श्चेतो॑ जुष॒न्ताश्चेतो॑ मदे॒म रोच॑माना॒मरा॑तीगो॒पौ य॒ज्ञम्॥—————[१]

ऋ॒द्ध्यास्मि॑ ह॒व्यैर्न॑म॒सोप॑सद्य। मि॒त्रं दे॒वं मि॒त्रधे॑यं नो अस्तु।
अ॒नूरा॒धान् ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। श॒तं जी॑वेम श॒रदः॑ सर्वा॑राः।
चि॒त्रं नक्ष॑त्र॒मुद॑गात्पु॒रस्ता॑त्। अ॒नूरा॒धास॑ इति॒ यद्वद॑न्ति।
तन्मि॒त्र ए॑ति प॒थिभि॑र्दे॒व्या नैः॑। हि॒र॒ण्ययै॑र्वित॑तैर॒न्तरि॑क्षे।
इन्द्रो॑ ज्ये॒ष्ठाम॑नु नक्ष॑त्रमेति। यस्मि॑न्वृ॒त्रं वृ॒त्रतू॑र्ये॒ त॒तारं॑॥१३॥

तस्मि॑न्व॒यम॑मृ॒तं दुहा॑नाः। क्षुधं॑ तरे॒म दुरि॑तिं दुरि॑ष्टिम्।
पु॒र॒न्द॒राय॑ वृष॒भाय॑ धृ॒ष्णवे॑। अषा॑ढाय॒ सह॑मानाय मी॒ढुषे॑।

इन्द्राय ज्येष्ठा मधुमद्बुहाना। उरुं कृणोतु यजमानाय
लोकम्। मूलं प्रजां वीरवतीं विदेय। पराच्येतु निर्ऋतिः
पराचा। गोभिर्नक्षत्रं पशुभिः समंक्तम्। अहर्भूयाद्यजमानाय
मह्यम्॥१४॥

अहर्नो अद्य सुविते दधातु। मूलं नक्षत्रमिति यद्वदन्ति।
पराचीं वाचा निर्ऋतिं नुदामि। शिवं प्रजायै शिवमस्तु
मह्यम्। या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुः। या अन्तरिक्ष
उत पार्थिवीर्याः। यासामषाढा अनुयन्ति कामम्। ता न आपः
शः स्योना भवन्तु। याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः।
याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः॥१५॥

यासामषाढा मधुं भक्षयन्ति। ता न आपः शः स्योना
भवन्तु। तन्नो विश्वे उपं शृण्वन्तु देवाः। तदषाढा अभिसंयन्तु
यज्ञम्। तन्नक्षत्रं प्रथतां पशुभ्यः। कृषिवृष्टिर्यजमानाय
कल्पताम्। शुभ्राः कन्या युवतयः सुपेशसः। कर्मकृतः
सुकृतो वीर्यावतीः। विश्वान् देवान् हविषा वर्धयन्तीः।
अषाढाः काममुप यान्तु यज्ञम्॥१६॥

यस्मिन् ब्रह्माऽभ्यजयत्सर्वमेतत्। अमुं च लोकमिदम्
च सर्वम्। तन्नो नक्षत्रमभिजिद्विजित्य। श्रियं दधात्वहणीय-
मानम्। उभौ लोकौ ब्रह्मणा सञ्जिते। तन्नो
नक्षत्रमभिजिद्विचष्टाम्। तस्मिन्वयं पृतनाः सञ्जयेम।

तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम्। शृण्वन्ति श्रोणाममृतस्य
गोपाम्। पुण्यामस्या उपशृणोमि वाचम्॥१७॥

म॒हीं दे॒वीं विष्णु॑पत्नीम॒जूर्या॑म्। प्र॒तीची॑मेना॒ ह॒विषा॑
य॒जामः॑। त्रे॒धा विष्णु॑रुरुगा॒यो विच॑क्रमे। म॒हीं दिवं
पृ॒थि॒वीम॒न्तरि॑क्षम्। तच्छ्रो॑णैति॒श्रवं इ॒च्छमा॑ना। पु॒ण्यं श्लो॒कं
य॒जमा॑नाय कृण्वती। अ॒ष्टौ दे॒वा वस॑वः सो॒म्यासः॑। चत॑स्रो
दे॒वीर॒जराः॑ श्रवि॑ष्ठाः। ते य॒ज्ञं पा॑न्तु रज॑सः प॒रस्ता॑त्।
सं॒वत्स॒रीण॑म॒मृतं॑ स्व॒स्ति॥१८॥

य॒ज्ञं नः॑ पा॒न्तु वस॑वः प॒रस्ता॑त्। द॒क्षिण॒तो-
ऽभिय॑न्तु श्रवि॑ष्ठाः। पु॒ण्यं नक्ष॑त्रम॒भि संवि॑शाम। मा
नो अ॒राति॑र॒घशः॑ साऽग॒न्। क्ष॒त्रस्य॑ राजा वरु॑णोऽधि॒राजः॑।
नक्ष॑त्राणां श॒तभि॑ष॒ग्वसि॑ष्ठः। तौ दे॒वेभ्यः॑ कृणुतो दी॒र्घमा॑युः।
श॒तं स॒हस्रा॑ भेष॒जानि॑ धत्तः। य॒ज्ञं नो॒ राजा॒ वरु॑ण
उप॑यातु। तन्नो वि॒श्वे अ॒भि संय॑न्तु दे॒वाः॥१९॥

तन्नो नक्ष॑त्रं श॒तभि॑ष॒ग्वजु॑षाणम्। दी॒र्घमा॑युः प्र॒ति-
र॒द्धेष॒जानि॑। अ॒ज एक॑पा॒दुद॑गात्प॒रस्ता॑त्। वि॒श्वा भू॒तानि॑
प्र॒ति मोद॑मानः। तस्य॑ दे॒वाः प्र॑स॒वं य॑न्ति स॒र्वे।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒मृत॑स्य गो॒पाः। वि॒भ्राज॑मानः समिधा॒न उ॒ग्रः।
आऽन्तरि॑क्षमरु॒हद॑ग॒न्धाम्। तं सूर्य॑ दे॒वम॒जमे॑कपादम्।
प्रो॒ष्ठप॒दासो॑ अ॒नुय॑न्ति स॒र्वे॥२०॥

अहिर्बुध्नियः प्रथमान एति। श्रेष्ठो देवानामुत मानुषाणाम्।
तं ब्राह्मणाः सोमपाः सोम्यासः। प्रोष्ठपदासो अभि रक्षन्ति
सर्वे। चत्वार एकमभि कर्म देवाः। प्रोष्ठपदास इति यान्
वदन्ति। ते बुध्नियं परिषद्यः स्तुवन्तः। अहिः रक्षन्ति
नमसोपसद्य। पूषा रेवत्यन्वेति पन्थाम्। पुष्टिपती पशुपा
वाजबस्त्यौ॥२१॥

इमानि हव्या प्रयता जुषाणा। सुगैर्नो यानैरुपयातां
यज्ञम्। क्षुद्रान् पशून् रक्षतु रेवती नः। गावो नो अश्वाः
अन्वेतु पूषा। अन्नः रक्षन्तौ बहुधा विरूपम्। वाजः सनुतां
यजमानाय यज्ञम्। तदश्विनावश्वयुजोपयाताम्। शुभङ्गमिष्टौ
सुयमेभिरश्वैः। स्वं नक्षत्रं हविषा यजन्तौ। मध्वा सम्पृक्तौ
यजुषा समक्तौ॥२२॥

यौ देवानां भिषजौ हव्यवाहौ। विश्वस्य दूतावमृतस्य
गोपौ। तौ नक्षत्रं जुजुषाणोपयाताम्। नमोऽश्विभ्यां
कृणुमोऽश्वयुग्भ्याम्। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। तद्यमो
राजा भगवान् विचष्टाम्। लोकस्य राजा महतो महान्
हि। सुगं नः पन्थामभयं कृणोतु। यस्मिन्नक्षत्रे यम एति
राजा। यस्मिन्नेनमभ्यषिञ्चन्त देवाः। तदस्य चित्रं हविषा
यजाम। अपं पाप्मानं भरणीर्भरन्तु। निवेशनी यत्ते देवा
अदधुः॥२३॥

ततार॑ मह्यं॑ प्रास॑चीर्या॑ या॑न्तु॒ यज्ञं॑ वाच॑ऽ स्व॒स्ति दे॒वा अनु॑यन्ति॒ सर्वे॑ वाज॑वस्त्यौ॒ सम॑क्तौ दे॒वास्त्रीणि॑ च॥-[२]

नवो॑नवो भवति॒ जाय॑मानो॒ यमा॑दित्या अ॒ऽशुमा॑प्या॒यय॑न्ति।
ये वि॒रूपे॑ सम॑नसा॒ संव्य॑यन्ती। स॒मानं॑ तन्तु॑ परि॒तात॑ना ते।
वि॒भू प्र॒भू अ॒नुभू॑ वि॒श्वतो॑ हुवे। ते नो॒ नक्ष॑त्रे हव॒माग॑मेतम्।
व॒यं दे॒वी ब्र॒ह्मणा॑ संवि॒दानाः। सु॒रत्ना॑सो दे॒ववी॑तिं दधा॑नाः।
अ॒होरा॑त्रे ह॒विषा॑ व॒र्धय॑न्तः। अति॑ पा॒प्मान॑मति॒ मुक्त्या॑
गमे॑म। प्रत्यु॑वदृश्याय॒ती॥२४॥

व्यु॒च्छन्ती॑ दुहि॒ता दि॒वः। अ॒पो म॒ही वृ॑णुते चक्षु॑षा।
तमो॒ ज्योति॑ष्कृणोति॒ सून॑री। उदु॒स्त्रियाः॑ सच॒ते सूर्यः॑।
सचा॑ उ॒द्यन्नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। तवे॑दु॒षो व्यु॑षि सूर्य॑स्य च। सं
भ॒क्तेन॑ गमे॒महि। तन्नो॒ नक्ष॑त्रमर्चि॒मत्। भा॒नुम॑त्तेज॒ उच्च॑रत्।
उप॑य॒ज्ञमि॒हाग॑मत्॥२५॥

प्र नक्ष॑त्राय दे॒वाय॑। इन्द्रा॒येन्दुः॑ हवामहे। स नः॑ सवि॒ता
सु॒वत्स॑निम्। पु॒ष्टिदा॑ वी॒रव॑त्तमम्। उदु॒त्यं चि॒त्रम्। अदि॑तिर्न
उरु॑ष्यतु म॒हीमू॒ षु मा॑तरम्। इ॒दं वि॑ष्णुः प्रतद्वि॒ष्णुः।
अ॒ग्निर्मू॒र्धा भुवः॑। अनु॑नो॒ऽद्यानु॑मतिर॒न्विद॑नुमते॒ त्वम्।
ह॒व्यवा॑ह॒ऽः स्वि॑ष्टम्॥२६॥

आ॒यत्य॑गमु॒त्स्वि॑ष्टम्॥

[३]

अ॒ग्निर्वा॑ अ॒काम॑यत। अ॒न्नादो॑ दे॒वाना॑ऽस्यामि॒ति। स
ए॒तम॑ग्नये॒ कृत्ति॑काभ्यः पुरो॒डाश॑म॒ष्टार्क॑पालं॒ निर॑वपत्। ततो॒
वै सो॑ऽन्ना॒दो दे॒वाना॑मभवत्। अ॒ग्निर्वै॑ दे॒वाना॑मन्ना॒दः। यथा॑ ह

वा अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मन्ना॒दः। ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति।
 य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति।
 अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ कृत्तिका॑भ्यः स्वाहा॑। अ॒म्बायै॑ स्वाहा॑ दु॒लायै॑
 स्वाहा॑। नि॒तल्यै॑ स्वाहा॒ऽभ्रय॑न्त्यै स्वाहा॑। मे॒घय॑न्त्यै स्वाहा॑
 व॒रुष॑यन्त्यै स्वाहा॑। चु॒पुणी॑कायै॒ स्वाहेति॑॥२७॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा अ॑सृजत। ता अ॑स्मात्सृ॒ष्टाः परा॑चीरायन्।
 तासा॑ं रोहि॒णीम॒भ्यध्या॑यत्। सोऽ॒काम॑यत। उप॒ मा वर्ते॑त।
 समे॑नया गच्छे॒येति॑। स ए॒तं प्र॒जाप॑तये रोहि॒ण्यै च॑रुं
 निर॑वपत्। ततो॒ वै सा तमु॑पावर्तत। समे॑नयागच्छत। उप॒ ह॒
 वा ए॑नं प्रि॒यमा॑वर्तते। सं प्रि॒येण॑ गच्छते। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑
 रोहि॒ण्यै स्वाहा॑। रोच॑मानायै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाभ्यः॑ स्वाहेति॑॥२८॥

सोमो॒ वा अ॑कामयत। ओष॑धीना॑ राज्यम॒भिज॑येयमिति॑।
 स ए॒तं सोमा॑य मृ॒गशी॒र्षाय॑ श्यामा॒कं च॑रुं पय॑सि
 निर॑वपत्। ततो॒ वै स ओष॑धीना॑ राज्यम॒भ्यज॑यत्।
 सु॒माना॑नां॑ ह॒ वै रा॒ज्यम॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
 यज॑ते। य उ॑चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। सोमा॑य स्वाहा॑
 मृ॒गशी॒र्षाय॑ स्वाहा॑। इ॒न्वका॑भ्यः स्वाहौष॑धीभ्यः स्वाहा॑।
 रा॒ज्याय॑ स्वाहा॒ऽभिजि॑त्यै स्वाहेति॑॥२९॥

रु॒द्रो वा अ॑कामयत। प॒शुमा॑न्त्स्यामिति॑। स ए॒तं
 रु॒द्राया॑ऽऽ॒र्द्रायै॑ प्रै॒र्यङ्ग॑वं च॑रुं पय॑सि निर॑वपत्। ततो॒

वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। रुद्राय स्वाहाऽऽर्द्रायै स्वाहा। पिन्वमानायै स्वाहा पशुभ्यः स्वाहेति॥३०॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत्। साऽकामयत्। ओषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति। सैतमदित्यै पुनर्वसुभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्राजायत्। प्रजायते ह वै प्रजया पशुभिः। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अदित्यै स्वाहा पुनर्वसुभ्याम्। स्वाहा भूत्यै स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेति॥३१॥

बृहस्पतिर्वा अकामयत्। ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पर्यसि निरवपत्। ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत्। ब्रह्मवर्चसी ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। बृहस्पतये स्वाहा तिष्याय स्वाहा। ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥३२॥

देवासुराः संयन्ता आसन्। ते देवाः सर्पेभ्य आश्रेषाभ्य आज्यं करम्भं निरवपन्। तानेताभिरेव देवताभिरुपानयन्। एताभिर्ह वै देवताभिर्द्विषन्तं भ्रातृव्यमुपनयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सर्पेभ्यः स्वाहाऽऽश्रेषाभ्यः स्वाहा। द्वादशूकैभ्यः स्वाहेति॥३३॥

पितरो वा अकामयन्त। पितृलोक ऋध्रुयामेति। त एतं

पितृभ्यो मघाभ्यः पुरोडाशं षट्कपालं निरवपन्। ततो वै ते पितृलोक आर्ध्ववन्। पितृलोके ह वा ऋध्नोति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। पितृभ्यः स्वाहा मघाभ्यः। स्वाहाऽनघाभ्यः स्वाहाऽगदाभ्यः। स्वाहाऽरुन्धतीभ्यः स्वाहेति॥३४॥

अर्यमा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतमर्यम्णे फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अर्यम्णे स्वाहा फल्गुनीभ्यां स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥३५॥

भगो वा अकामयत। भगी श्रेष्ठी देवानां स्यामिति। स एतं भगाय फल्गुनीभ्यां चरुं निरवपत्। ततो वै स भगी श्रेष्ठी देवानामभवत्। भगी ह वै श्रेष्ठी समानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। भगाय स्वाहा फल्गुनीभ्यां स्वाहा। श्रेष्ठाय स्वाहेति॥३६॥

सविता वा अकामयत। श्रन्मै देवा दधीरन्। सविता स्यामिति। स एतं सवित्रे हस्ताय पुरोडाशं द्वादशकपालं निरवपदाशूनां व्रीहीणाम्। ततो वै तस्मै श्रद्धेवा अदधत। सविताऽभवत्। श्रद्धेवा अस्मै मनुष्या दधते। सविता समानानां भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। सवित्रे स्वाहा हस्ताय। स्वाहा

ददते स्वाहा॑ पृण॒ते। स्वाहा॑ प्र॒यच्छ॑ते स्वाहा॑ प्रतिगृ॒भ्णते
स्वाहेति॥३७॥

त्वष्टा॒ वा अ॑कामयत। चि॒त्रं प्र॒जां वि॑न्देयेति। स ए॒तं
त्वष्ट्रे॑ चि॒त्रायै॑ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स
चि॒त्रं प्र॒जाम॑विन्दत। चि॒त्रं ह॒ वै प्र॒जां वि॑न्दते। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। त्वष्ट्रे॑
स्वाहा॑ चि॒त्रायै॑ स्वाहा॑। चै॒त्राय॑ स्वाहा॑ प्र॒जायै॑ स्वाहेति॥३८॥

वा॒युर्वा अ॑कामयत। का॒म॒चार॑मेषु लो॒केष्व॒भिज॑येय॒मिति॑।
स ए॒तद्वा॒यवे॑ नि॒ष्ट्यायै॑ गृ॒ष्ट्यै दु॒ग्धं प॑यो॒ निर॑वपत्। ततो॒
वै स का॑म॒चार॑मेषु लो॒केष्व॒भ्यज॑यत्। का॒म॒चार॑ ह॒ वा ए॒षु
लो॒केष्व॒भिज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑।
सोऽ॒त्र जु॑होति। वा॒यवे॑ स्वाहा॑ नि॒ष्ट्यायै॑ स्वाहा॑। का॒म॒चारा॑य॒
स्वाहा॑ऽभिजित्यै॒ स्वाहेति॥३९॥

इ॒न्द्रा॒ग्नी वा अ॑कामयेताम्। श्रै॒ष्ठ्यं दे॒वाना॑म॒भिज॑येवेति॑।
तावे॒तमि॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑ विशा॒खाभ्या॑ पुरो॒डाश॑मेकादशकपालं॒
निर॑वपताम्। ततो॒ वै तौ श्रै॒ष्ठ्यं दे॒वाना॑म॒भ्यज॑यताम्।
श्रै॒ष्ठ्यं ह॒ वै सं॑मा॒नाना॑म॒भि ज॑यति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑
यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। इ॒न्द्रा॒ग्निभ्या॑ऽ
स्वाहा॑ विशा॒खाभ्या॑ऽ स्वाहा॑। श्रै॒ष्ठ्याय॑ स्वाहा॑ऽभिजित्यै॒
स्वाहेति॥४०॥

अथै॒तत्पौ॑र्णमा॒स्या आ॒ज्यं नि॑र्वपति। कामो॒ वै पौ॑र्णमा॒सी।

काम् आज्यम्। कामेनैव कामः समर्धयति। क्षिप्रमेनः सकामः उपनमति। येन कामेन यजते। सोऽत्र जुहोति। पौर्णमास्यै स्वाहा कामाय स्वाहाऽऽगत्यै स्वाहेति॥४१॥

अग्निः पञ्चदश प्रजापतिः षोडश सोमः एकादश रुद्रो दशक्षेकादश बृहस्पतिर्दश देवासुरा नवं पितरः एकादशार्यमा भगो

दशं दश सविता चतुर्दश त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी दशं दशाथेतत्पौर्णमास्या अष्टौ पञ्चदश॥—————[४]

मित्रो वा अकामयत। मित्रधेयमेषु लोकेष्वभिजयेयमिति। स एतं मित्रायानूराधेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स मित्रधेयमेषु लोकेष्वभ्यजयत्। मित्रधेयः ह वा एषु लोकेष्वभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। मित्राय स्वाहाऽनूराधेभ्यः स्वाहा। मित्रधेयाय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४२॥

इन्द्रो वा अकामयत। ज्यैष्ठ्यं देवानामभिजयेयमिति। स एतमिन्द्राय ज्यैष्ठ्यायै पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपन्महार्त्रीहीणाम्। ततो वै स ज्यैष्ठ्यं देवानामभ्यजयत्। ज्यैष्ठ्यः ह वै समानानामभिजयति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। इन्द्राय स्वाहा ज्यैष्ठ्यायै स्वाहा। ज्यैष्ठ्याय स्वाहाऽभिजित्यै स्वाहेति॥४३॥

प्रजापतिर्वा अकामयत। मूलं प्रजां विन्देयेति। स एतं प्रजापतये मूलाय चरुं निरवपत्। ततो वै स मूलं प्रजामविन्दत। मूलः ह वै प्रजां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। प्रजापतये

स्वाहा मूलाय स्वाहा। प्रजायै स्वाहेति॥४४॥

आपो वा अकामयन्त। समुद्रं काममभिजयेमेति।
ता एतमद्भ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ताः समुद्रं
काममभ्यजयन्। समुद्रं ह वै काममभिजयति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अद्भ्यः
स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। समुद्राय स्वाहा कामाय स्वाहा।
अभिजित्यै स्वाहेति॥४५॥

विश्वे वै देवा अकामयन्त। अनपज्यं जयेमेति। त
एतं विश्वेभ्यो देवेभ्योऽषाढाभ्यश्चरुं निरवपन्। ततो वै ते-
ऽनपज्यमजयन्। अनपज्यं ह वै जयति। य एतेन
हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विश्वेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहाऽषाढाभ्यः स्वाहा। अनपज्याय स्वाहा जित्यै
स्वाहेति॥४६॥

ब्रह्म वा अकामयत। ब्रह्मलोकमभिजयेयमिति।
तदेतं ब्रह्मणेऽभिजिते चरुं निरवपत्। ततो वै
तद्ब्रह्मलोकमभ्यजयत्। ब्रह्मलोकं ह वा अभिजयति। य
एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति।
ब्रह्मणे स्वाहाऽभिजिते स्वाहा। ब्रह्मलोकाय स्वाहाऽभिजित्यै
स्वाहेति॥४७॥

विष्णुर्वा अकामयत। पुण्यं श्लोकं शृण्वीय। न मां
पापी कीर्तिरागच्छेदिति। स एतं विष्णवे श्रोणायै पुरोडाशं

त्रिकपालं निरवपत्। ततो वै स पुण्यं श्लोकं मशृणुत्। नैनं पापी कीर्तिरागच्छत्। पुण्यं ह वै श्लोकं शृणुते। नैनं पापी कीर्तिरागच्छति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। विष्णवे स्वाहा श्रोणायै स्वाहा। श्लोकाय स्वाहा श्रुताय स्वाहेति॥४८॥

वसवो वा अकामयन्त। अग्रं देवतानां परीयामेति। त एतं वसुभ्यः श्रविष्ठाभ्यः पुरोडाशं मष्टाकपालं निरवपन्। ततो वै तेऽग्रं देवतानां पर्यायन्। अग्रं ह वै समानानां पर्येति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वसुभ्यः स्वाहा श्रविष्ठाभ्यः स्वाहा। अग्राय स्वाहा परीत्यै स्वाहेति॥४९॥

इन्द्रो वा अकामयत्। दृढोऽशितिलः स्यामिति। स एतं वरुणाय शतभिषजे भेषजेभ्यः पुरोडाशं दशकपालं निरवपत्कृष्णानां ब्रीहीणाम्। ततो वै स दृढोऽशितिलोऽभवत्। दृढो ह वा अशितिलो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। वरुणाय स्वाहा शतभिषजे स्वाहा। भेषजेभ्यः स्वाहेति॥५०॥

अजो वा एकपादकामयत्। तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। स एतमजायैकपदे प्रोष्ठपदेभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यभवत्। तेजस्वी ह वै ब्रह्मवर्चसी भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं

वेदं। सोऽत्र जुहोति। अजायैकपदे स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। तेजसे स्वाहा ब्रह्मवर्चसाय स्वाहेति॥५१॥

अहिवै बुध्रियोऽकामयत। इमां प्रतिष्ठां विन्देयेति। स एतमहये बुध्रियाय प्रोष्ठपदेभ्यः पुरोडाशं भूमिकपालं निरवपत्। ततो वै स इमां प्रतिष्ठामविन्दत। इमां ह वै प्रतिष्ठां विन्दते। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अहये बुध्रियाय स्वाहा प्रोष्ठपदेभ्यः स्वाहा। प्रतिष्ठायै स्वाहेति॥५२॥

पूषा वा अकामयत। पशुमान्स्यामिति। स एतं पूष्णे रेवत्यै चरुं निरवपत्। ततो वै स पशुमानभवत्। पशुमान् ह वै भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। पूष्णे स्वाहा रेवत्यै स्वाहा। पशुभ्यः स्वाहेति॥५३॥

अश्विनौ वा अकामयेताम्। श्रोत्रस्विनावबधिरो स्यावेति। तावेतमश्विभ्यामश्वयुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालं निरवपताम्। ततो वै तौ श्रोत्रस्विनावबधिरावभवताम्। श्रोत्रस्वी ह वा अबधिरो भवति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेदं। सोऽत्र जुहोति। अश्विभ्यां स्वाहाऽश्वयुग्भ्यां स्वाहा। श्रोत्राय स्वाहा श्रुत्यै स्वाहेति॥५४॥

यमो वा अकामयत। पितृणां राज्यमभिजयेयमिति। स एतं यमायापभरणीभ्यश्चरुं निरवपत्। ततो वै स पितृणां राज्यमभ्यजयत्। समानानां ह वै राज्यमभि जयति। य

ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑।
य॒माय॒ स्वाहा॑ऽप॒भर॑णीभ्यः॒ स्वाहा॑। रा॒ज्याय॒ स्वाहा॑ऽभिजि॑त्यै
स्वाहेति॑॥५५॥

अथै॒तद॑मा॒वास्या॑या आ॒ज्यं निर्व॑पति। का॒मो वा
अ॑मा॒वास्या॑। का॒म आ॒ज्यम्। का॒मेनै॒व का॒मः॑ स॒मर्ध॑यति।
क्षि॒प्रमे॑न॒ः स॒का॒म उ॒पन॑मति। येन॒ का॒मेन॒ यज॑ते। सोऽ॒त्र
जु॒होति॑। अ॒मा॒वास्या॑यै स्वाहा॒ का॒माय॒ स्वाहा॑ऽग॒त्यै
स्वाहेति॑॥५६॥

मित्र॒ इन्द्रः॑ प्र॒जाप॑तिर्दशं दशा॒प एका॑दशं वि॒श्वे ब्र॒ह्म दश॑दशं विष्णु॒स्योदश॑ वस॒व इन्द्रो॑ऽजोऽहिर्वै बु॒धिर्यः॑ पू॒षाऽश्वि॑र्नो

य॒मो दशं॑ दशाथै॒तद॑मा॒वास्या॑या अ॒ष्टौ पञ्च॑दश॥ [५]

च॒न्द्रमा॒ वा अ॑का॒मय॑त। अ॒हो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑-
व॒त्स॒रमा॑त्स्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑मा॒प्नुया॑मिति।
स ए॒तं च॒न्द्रम॑से प्रती॒दृश्या॑यै पु॒रोडा॑शं प॒ञ्चद॑शक॒पालं
नि॒रव॑पत्। ततो॒ वै सोऽ॒हो॒रा॒त्रान॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑व॒त्स॒र-
मा॑त्स्वा। च॒न्द्रम॑सः सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑मा॒प्नोत्। अ॒हो॒रा॒त्रान्
ह॒ वा अ॑र्धमा॒सान्मासा॑नृ॒तून्त्स॑व॒त्स॒रमा॑त्स्वा। च॒न्द्रम॑सः
सायु॑ज्यः स॒लो॒कता॑मा॒प्नोति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैनदे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति॑। च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑ प्रती॒दृश्या॑यै
स्वाहा॑। अ॒हो॒रा॒त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑ऽर्धमा॒सेभ्यः॒ स्वाहा॑। मा॒सेभ्यः॒
स्वाह॑र्तुभ्यः स्वाहा॑। सं॒व॒त्स॒राय॒ स्वाहेति॑॥५७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे वा अ॑का॒मये॑ताम्। अत्य॑हो॒रा॒त्रे मु॑च्येवहि।

न ना॑वहोरा॒त्रे आ॑प्नुया॒तामि॒ति॑ । ते ए॒तम॑होरा॒त्राभ्यां॑ च॒रुं
नि॒र॒व॒प॒ताम् । द्वा॒यानां॑ व्रीही॒णाम् । शु॒क्लानां॑ च कृ॒ष्णानां॑ च ।
स॒वा॒त्योर्दु॒ग्धे । श्वे॒तायै॑ च कृ॒ष्णायै॑ च । ततो॒ वै ते अ॒त्य॑होरा॒त्रे
अ॒मु॒च्येते । नैनै॑ अहोरा॒त्रे आ॑प्नुताम् । अ॒तिं ह॒ वा अ॑होरा॒त्रे
मु॒च्यते । नैन॑महोरा॒त्रे आ॑प्नुतः । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑
चैन॒दे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ह्ने स्वाहा॒ रात्रि॑यै॒ स्वाहा॑ ।
अ॒ति॒मु॒त्त॒यै स्वा॒हेति॑ ॥ ५८ ॥

उ॒षा वा अ॑कामयत । प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑ सु॒भगा॑ स्या॒मि॒ति॑ ।
सै॒तमु॒षसे॑ च॒रुं नि॒र॒व॒प॒त् । ततो॒ वै सा प्रि॒याऽऽदि॒त्यस्य॑
सु॒भगा॑ऽभवत् । प्रि॒यो ह॒ वै सं॒मा॒नानां॑ सु॒भगा॑ भवति । य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते । य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ ।
उ॒षसे॑ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ट्यै॒ स्वाहा॑ । व्यू॒ष्यै स्वाहा॑ व्यु॒च्छन्त्यै॒
स्वाहा॑ । व्यु॑ष्टायै॒ स्वा॒हेति॑ ॥ ५९ ॥

अथै॒तस्मै॒ नक्ष॑त्राय च॒रुं नि॒र्व॒प॒ति॑ । यथा॒ त्वं दे॒वाना॑म॒सि॑ ।
ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्याणां॑ भूया॒समि॒ति॑ । यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म् ।
ए॒व॑ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्याणां॑ भवति । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते ।
य उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । नक्ष॑त्राय॒ स्वाहो॑दि॒ष्यते
स्वाहा॑ । उ॒द्य॒ते स्वा॒होदि॑ताय॒ स्वाहा॑ । हर॑से॒ स्वाहा॒ भर॑से॒
स्वाहा॑ । भ्राज॑से॒ स्वाहा॒ तेज॑से॒ स्वाहा॑ । तप॑से॒ स्वाहा॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॒ स्वा॒हेति॑ ॥ ६० ॥

सूर्यो॒ वा अ॑कामयत । नक्ष॑त्राणां प्रति॒ष्ठा स्या॒मि॒ति॑ । स

ए॒त॒ꣳ सूर्या॑य॒ नक्ष॑त्रेभ्यश्चरुं॒ निर॑वपत्। ततो॒ वै स नक्ष॑त्राणां
प्रति॒ष्ठाऽभ॑वत्। प्रति॒ष्ठा ह॒ वै स॑मा॒नानां॑ भवति। य ए॒तेन॑
ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। सूर्या॑य॒
स्वाहा॑ नक्ष॑त्रेभ्यः॒ स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६१॥

अथै॒तमदि॑त्यै च॒रुं निर॑वपति। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्यामे॒व
प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। अदि॑त्यै॒ स्वाहा॑ प्रति॒ष्ठायै॑
स्वाहेति॑॥६२॥

अथै॒तं विष्ण॑वे च॒रुं निर॑वपति। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञ
ए॒वान्त॑तः प्रति॑ तिष्ठति। सोऽत्र॑ जुहोति। विष्ण॑वे॒ स्वाहा॑
य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। प्रति॒ष्ठायै॑ स्वाहेति॑॥६३॥

चन्द्रमाः पञ्चदशाहोरात्रे सप्तदशोपा एकादशाथैतस्मै नक्षत्राय त्रयोदश सूर्यो दशाथैतमदित्यै पञ्चाथैतं विष्णवे षट्धम्स
(सविताऽऽशूनां ब्रौहीणामिन्द्रो महारब्रौहीणामिन्द्रः कुष्णानां ब्रौहीणामहोरात्रे द्वयानां ब्रौहीणाम् पितरः षड्दूपालꣳ सविता
द्वादशकपालमिन्द्राग्नी एकादशकपालमिन्द्र एकादशकपालमिन्द्रो दशकपालं विष्णुं श्लिकपालमहिर्भूमिकपालमश्विनो द्विकपालं चन्द्रमाः
पञ्चदशकपालमग्निस्त्वष्टा वसवोऽष्टाकपालमन्यत्र चरुम्। रुद्रोऽयमा पूषा पशुमान्यस्याꣳ सोमो रुद्रो बृहस्पतिः पर्यसि वायुः
पयः सोमो वायुरिन्द्राग्नी मित्र इन्द्र आपो ब्रह्म यमोऽभिजित्यै त्वष्टा प्रजापतिः प्रजायै पोषमास्या अमावास्याया अगत्यै
विश्वे जित्या अश्विनौ श्रुत्यै। ब्रह्म तदेतं विष्णुः स एतं वायुः स एतदापस्ताः। पितरो विश्वे वसवोऽकामयन्त मेति
त एतन्निरवपन्। आपोऽकामयन्त मेति ता एतन्निरवपन्। इन्द्राग्नी अश्विनावकामयेतां वेति तावेतन्निरवपताम्। अहोरात्रे
वा अकामयेतामिति ते एतन्निरवपताम्। अन्यत्राकामयतेति स एतन्निरवपत्। इन्द्राग्नी श्रेष्ठमिन्द्रो ज्येष्ठमिन्द्रो वृद्धः।
अहिः सूर्योऽदित्यै विष्णवे प्रतिष्ठायै। सोमो यमः समानानाम्। अग्निर्नो रीरिषद्वयत्र रीरिषः॥)॥—————[६]

अ॒ग्नि॒र्न॒स्त॒त्रो वा॒युर॒हि॒र्बु॒ध्नियं ऋ॒क्षा वा इ॒यम॒थै॒तत्पौ॒र्ण॒मा॒स्या अ॒जो वा ए॒कपा॒थसू॒र्य॒स्त्रि॒प॒ष्टिः॥६३॥

अ॒ग्नि॒र्नः पा॒तु प्र॒ति॒ष्ठा॒यै स्वा॒हेति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके प्रथमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोमं॑ आसीत्। तं गा॒य॒त्र्या-
ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत्। तत्पु॒र्णोऽभ॑वत्। तत्पु॒र्णस्य॑
पु॒र्णत्व॑म्। ब्रह्म॒ वै पु॒र्णः। यत्पु॒र्णशा॒ख्या व॒थ्सान॑पाकरोति।
ब्रह्म॒णैवैना॑न॒पाक॑रोति। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः पु॒शवः॑॥१॥

तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
यत्पु॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पयति। स्वयै॒वैना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पयति।
यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दिति। अ॒पु॒र्णान्त॑स्मै शुष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्थस्या॒दिति॑।
ब॒हुप॑र्णान्त॑स्मै बहु॒शा॒खामा॑हरेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनं॑ करोति॥२॥

यत्प्राची॑मा ह॑रेत्। दे॒वलो॒कम॑भि ज॒येत्। यदु॒दीचीं॑
मनु॒ष्यलो॒कम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा ह॑रति। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑रभि-
जि॒त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॒वोर्जं॑ यज॑माने
दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्याध्य॑क्षाः।
अ॒न्तरि॑क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै पु॒शवः॑॥३॥

वा॒यवं ए॒वैना॒न्परि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति।
यदा॑ह। वा॒यवः॑ स्थेत्यु॒पाय॑वः स्थे॒त्याह॑। यज॑मानायै॒व प॒शूनुप॑
ह्वय॑ते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॑र्पय॒त्वित्या॑ह प्रसू॒त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तमं॒ कर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।

आप्यायध्वमग्निया देवभागमित्याह॥४॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नु॒ष्येभ्य॑श्चाप्यायन्त। दे॒वेभ्य॑
ए॒वैना॒ इन्द्रा॒याप्या॑ययति। ऊ॒र्जस्व॑तीः प॒यस्व॑तीरित्याह।
ऊ॒र्ज॑ः हि प॒यः स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा
इत्या॑ह प्रजा॑त्यै। मा वः स्तेन ई॒शत॒ माऽघ॑श॒स इत्या॑ह
गु॒त्यै। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः परि॑ वो वृ॒णक्त्वि॑त्याह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते।
ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गो॑प॒तौ स्या॑त ब॒ह्वीरि॑त्याह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः
क॑रोति॥५॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॑हीत्याह। प॒शूनां॑ गो॒पीथा॑य।
तस्मा॑त्सा॒यं प॒शव॑ उप॒स॒माव॑र्तन्ते। अ॒न॒धः सा॑दयति।
ग॒र्भाणां॑ धृ॒त्या अ॒प्र॒पा॑दाय। तस्मा॒द्ग॒र्भाः प्र॒जाना॑मप्र॒पा॑दुकाः।
उ॒प॒री॒व नि॑दधाति। उ॒प॒री॒व हि सु॑व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै॥६॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥ [१]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इत्य॑श्चप॒रु॒शुमा॑दत्ते प्र॒सू॑त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्याह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यु
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॑मित्याह य॒त्यै। यो वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। नैनाः स हि॑नस्ति। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ओष॑धीः
प॒र्व॒शो वे॑द। स ए॒ना न हि॑नस्ति। अ॒श्वप॑र्श्वा ब॒रु॒हिर॑च्छैति।
प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः स॑यो॒नित्वा॑य॥७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
एव रयिं दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरांतय इत्याह।
रक्षसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्विषणां बरुहिरच्छेत्याह। विद्या
वै धिषणां। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितुष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै
कवयः। यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो
यदेतदुक्ता यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति।
देवेभ्यो जुष्टमिह बरुहिरासद इत्याह। बरुहिषः समृद्धौ।
कर्मणोऽनपराधाय। देवानां परिषूतमसीत्याह॥९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषूतम्। अथो यथा
वस्यसे प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
प्रतिप्रोच्यं बरुहिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्टं प्यात्। अति तद्यज्ञस्य
रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वं दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वर्षवृद्धमसीत्याह। वर्षवृद्धा वा
ओषधयः। देवबरुहिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै।
आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्याऽऽत्मनो मीयते। य
एवं वेद॥११॥

देव॑र्ब॒हिः श॒तव॑ल्शं वि॒रोहे॒त्याह॑। प्र॒जा वै ब॒र्हिः।
 प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। स॒हस्र॑वल्श वि व॒यं रु॑हेमेत्याह।
 आ॒मेवै॒तामा शा॑स्ते। पृथि॒व्याः स॒म्पृचः॑ पा॒हीत्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै।
 अ॒युङ्गायु॑ङ्गान्मु॒ष्टीं लु॑नोति। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्र॒जात्यै॑। सु॒स॒म्भृतां॑
 त्वा स॒म्भ॒रामी॒त्याह॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॒त्सम्भ॑रति॥१२॥

अ॒दित्यै॑ रा॒स्नाऽसी॒त्याह॑। इ॒यं वा अ॒दितिः॑। अ॒स्या
 ए॒वैन॒द्रास्नां॑ करोति। इ॒न्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इ॒न्द्रा॒णी वा
 अ॒ग्रे दे॒वता॑ना॒ं स॒मन॑ह्यत। साऽऽ॒ध्नीत्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह्य॑ति।
 प्र॒जा वै ब॒र्हिः। प्र॒जाना॑म॒परा॑वापाय। तस्मा॒त्स्नाव॑सन्तताः
 प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।
 स ते॒ मा॒स्था॒दित्या॑हाहि॒सायै॑। प॒श्चात्प्रा॑श्चमु॒पगू॑हति।
 प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ रे॒तो धी॑यते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ रे॒तो
 दधा॑ति। इ॒न्द्रस्य॑ त्वा बा॒हुभ्या॑मु॒द्यच्छ॑ इत्याह। इ॒न्द्रि॒यमे॒व
 यज॑माने दधाति। बृ॒हस्प॑तै॒र्मूर्ध्ना॑ ह॒रामी॒त्याह॑। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑
 बृ॒हस्प॑तिः॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्ष॒मन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑।
 दे॒वङ्ग॑म॒सीत्या॑ह। दे॒वाने॒वैन॑द्रमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति।
 गर्भा॑णां धृ॒त्या अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्र॒पादु॑काः।
 उ॒परी॑व नि दधाति। उ॒परी॑व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। सु॒व॒र्गस्य॑

लोकस्य समष्ट्यै॥१५॥

संयोनित्वायं स्वधाकृताऽसीत्याह दायद्वेदं भरति जायन्ते बृहुस्पतिः समष्ट्यै॥ [२]

पूर्वेद्युरिध्माबृहः करोति। यज्ञमेवारभ्य गृहीत्वोपवसति। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्त्रं सेताम्। यज्ञो वै प्रजापतिः। यथ्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे उपदधात्यप्रस्त्रं साय। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया इत्याह। देवयज्याया एवेनानि शुन्धति। मातरिश्वनो घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै। द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता। यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह। वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। दृहंस्व मा ह्वारित्याह धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवेनत्करोति। शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय। त्रिवृत्पलाशशाखायां दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः। त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वायं। साक्षात्पवित्रं दर्भाः। प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।

तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यं ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयं सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतं स्वाहाकृतं स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपां चैवौषधीनां च रसं सृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान् यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नामं गृह्णाति। भद्रमेवासां कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वं दुहे। अथो यथा प्रदात्रे पुण्यमाशास्तै। एवमेवेना एतदुपस्तौति। तस्मात्प्रादादित्युन्नीय वन्दमाना उपस्तुवन्तः पशून्दुहन्ति॥२२॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरिति॑ वाचं॒ विसृ॑जते।
 य॒था दे॒वत॑मे॒व प्रसौ॑ति। दै॒व्यस्य॑ च मा॒नुषस्य॑ च॒ व्यावृ॑त्यै।
 त्रि॒रा॒ह। त्रि॒षत्या॑ हि दे॒वाः। अवा॑चं॒ यमोऽन॑न्वार॒भ्योत्तराः॑।
 अप॑रि॒मितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वे॑
 दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्॥ २३॥

या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः।
 पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑ वै ह॒वी॒ऽर्षि॑। नेत॒ इतः॑ पु॒रोडा॑श॒
 ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति। का॒ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व
 न दु॒ह्यात्। अस॑तो॒ वा ए॒ष सम्भू॑तः। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व
 तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो दोग्धी॑ति॥ २४॥

अ॒ग्नि॒होत्र॑मे॒व न दु॒ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पुनन्ति।
 य॒दा खलु॑ वै पु॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्धि॑विरिति।
 सम्पृ॑च्यध्वमृ॒तावरी॑रित्या॒ह। अ॒पां चै॒वौष॑धी॒नां च॒ रस॒॑ऽस॑
 सृ॑जति। तस्मा॑द॒पां चौष॑धी॒नां च॒ रस॑मुप॒जीवामः॑। म॒न्द्रा
 धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॒ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒
 त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्या॒ह॥ २५॥

सोम॑मे॒वैन॑त्करोति। यो वै सोमं॑ भक्षयित्वा। सं॒व॒त्स॒र॑
 सोमं॑ न पिब॑ति। पु॒नर्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। सोमः॑
 खलु॑ वै सा॒न्नाय्य॑म्। य ए॒वं वि॒द्वान्त्सा॑न्नाय्यं पिब॑ति।
 अ॒पुन॑र्भक्ष्यो॑ऽस्य सोमपी॒थो भ॑वति। न मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्।
 यन्मृ॒न्मये॒नापि॑ दध्यात्। पि॒तृदे॒वत्य॒॑ऽस्यात्॥ २६॥

अ॒य॒स्पा॒त्रेण॑ वा दा॒रुपा॒त्रेण॑ वाऽपि॑ दधाति। तद्धि सदे॒वम्।
 उ॒द॒न्व॒द्भव॑ति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अद॑स्तमसि॒
 विष्ण॑वे॒ त्वेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। य॒ज्ञायै॑वैन॒दद॑स्तं करोति।
 विष्णो॑ ह॒व्यः र॑क्ष॒स्वेत्या॑ह गु॒प्त्यै॑। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां
 धृ॒त्या अ॑प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॒पादु॑काः। उ॒परी॑व
 निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्य॑
 सम॑ष्ट्यै॥ २७ ॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्याद्वोर्ध्वेति दधीत्याह स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्म॑णे वां दे॒वेभ्यः॑ शके॒यमित्या॑ह श॒क्त्यै॑। य॒ज्ञस्य॑ वै
 सन्त॑तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ सन्ता॑यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 विच्छि॑त्तिमनु॒ प्रजाः॑ प॒शवो॑ यज॑मानस्य॒ विच्छि॑द्यन्ते। य॒ज्ञस्य॑
 सन्त॑तिरसि य॒ज्ञस्य॑ त्वा सन्त॑त्यै स्तृणामि सन्त॑त्यै त्वा
 य॒ज्ञस्येत्या॑ह॒वनीया॑त्सन्त॑नोति। यज॑मानस्य प्र॒जायै॑ पशूना॑
 सन्त॑त्यै। अ॒पः प्रण॑यति। श्रद्धा॒ वा आपः॑। श्रद्धा॒मेवा॑रभ्यं
 प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। य॒ज्ञो वा आपः॑॥ २८ ॥

य॒ज्ञमे॒वा॒रभ्यं॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः प्रण॑यति। वज्रो॒ वा
 आपः॑। वज्र॑मे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हृत्य॑ प्र॒णीय॑ प्रच॑रति। अ॒पः
 प्रण॑यति। आपो॒ वै र॑क्षो॒घ्नीः। रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। अ॒पः प्रण॑यति।
 आपो॒ वै दे॒वानां॑ प्रि॒यं धाम॑। दे॒वाना॑मे॒व प्रि॒यं धाम॑ प्र॒णीय॑
 प्रच॑रति॥ २९ ॥

अ॒पः प्रण॑यति। आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑ ए॒वा॒रभ्यं॑

प्रणीय प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं
रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह।
एष वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥ ३० ॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्यैति।
अध्वर्योश्च यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति
तं धूर्व यं वयं धूर्वाम् इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव
धूर्वति। यश्चैनं धूर्वति। तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि
सस्त्रितमं पप्रितमं जुष्टतमं वह्नितमं देवहूतममित्याह।
यथायजुरेवैतत्॥ ३१ ॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ२हस्व मा
हारित्याह धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय।
मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हि२सिषमित्याहाहि२सायै।
यद्वै किं च वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु
वातायेत्याह। अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनौर्बाहुभ्यामित्याह॥ ३२ ॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु आस्ताम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। अग्रये जुष्टं निर्वपामीत्याह।
अग्रयं एवैनां जुष्टं निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रयं इमे लोकाः।
एषां लोकानामात्यै। तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवाव रुन्धे।
स एवमेवानुपूर्व२ हवी२षि निर्वपति॥ ३३ ॥

इदं देवानामिदमु नः सहेत्याहु व्यावृत्यै। स्फात्यै
 त्वा नारात्या इत्याहु गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।
 यः परीणहि। सुवरभि वि ख्येषं वैश्वानरं ज्योतिरित्याह।
 सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरं ज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि
 गृहीत उदवेपेताम्। दृ० हन्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।
 गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहु गत्यै।
 अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
 एवैनदुपस्थे सादयति। अग्ने हव्य० रक्षस्वेत्याहु गुप्त्यै॥ ३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्वाहुभ्यामित्याह हवी० पि निर्वपति गत्यै चत्वारि च॥ — [४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यम्रियत। तासां यन्मेध्यं
 यज्ञिय० सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दर्भा अभवन्।
 यद्भैरप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।
 ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥ ३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
 सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
 असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
 वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
 वसवः। प्राणा रश्मयः॥ ३६॥

प्राणैरेव प्राणान्धसं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
 मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो

गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव
इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयताग्रं यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं
यज्ञपतिम्॥ ३७ ॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य
इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं
वव्रिरे। संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः
स्थेत्याह। तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं
प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह। यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति।
त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८ ॥

अथो रक्षसामपहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता
अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥ ३९ ॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहुकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो
रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं

प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवण-
मेवैनत्करोति। प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय।
अग्नेस्तनूरसीत्याह। अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो
विसर्जनमित्याह। यदा हि प्रजा ओषधीनामश्नन्ति। अथ
वाचं विसृजन्ते। देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमि
शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां
हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं सङ्घातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्या-
सुरघ्नी वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानां-
मुद्वदतामुपशृण्वन्ति। ते परा भवन्ति। उच्चैः समाहन्त वा
आह विजित्यै॥४३॥

वृङ्क्ते णामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वरुषवृद्धमसि
प्रति त्वा वरुषवृद्धं वेत्त्वित्याह। वरुषवृद्धा वा ओषधयः।

व॒रुष॑वृद्धा इ॒षीकाः॑ समृ॑द्ध्यै। य॒ज्ञः रक्षा॑स्यनु प्रावि॑शन्।
तान्य॒स्ना प॒शुभ्यो॑ निरवा॑दयन्त। तुषै॒रोष॑धीभ्यः। परा॑पूतः
रक्षः॑ परा॑पूता अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै॥ ४४॥

रक्ष॑सां भा॒गोऽसी॑त्याह। तुषै॒रेव रक्षा॑सि निरव॑दयते।
अ॒प उ॒पस्पृ॑शति मेध्य॒त्वाय॑। वा॒युर्वो विवि॑न॒क्तित्या॑ह। प॒वित्रं
वै वा॒युः। पु॒नात्ये॑वैनान्। अ॒न्तरि॑क्षादिव॒ वा ए॒ते प्रस्क॑न्दन्ति।
ये शू॒र्पात्। दे॒वो वः॑ सवि॒ता हि॒रण्य॑पाणिः प्र॒तिगृ॑ह्णा॒त्वित्या॑ह
प्र॒तिष्ठि॑त्यै। ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। त्रिष्फ॒लीकर्त॑वा आ॑ह।
त्र्या॑वृद्धि॒ यज्ञः॑। अथो॑ मेध्य॒त्वाय॑॥ ४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्रे यज्ञपति यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या अपहत्या अस्कन्दाय

त्रीणि च॥

[५]

अव॑धूतः रक्षोऽव॑धूता अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑सामप॑हत्यै।
अदि॑त्यास्त्वग॒सीत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैन॑त्त्वचं
करो॑ति। प्र॒ति त्वा पृ॒थि॒वी वे॒त्त्वित्या॑ह प्र॒तिष्ठि॑त्यै।
पु॒रस्ता॑त्प्र॒तीची॑न॒ग्रीव॑मुत्त॑रलो॒मोप॑स्तृणाति मेध्य॒त्वाय॑।
तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑त्प्रत्य॒श्वः प॒शवो॑ मेध॒मुप॑तिष्ठन्ते। तस्मा॑त्प्र॒जा
मृ॒गं ग्रा॑ह॒काः। य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॥ ४६॥

कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वा। यत्कृ॑ष्णाजि॒ने ह॒विर॑धिपि॒नष्टि॑।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॑ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। द्यावा॑पृथि॒वी
स॒हास्ता॑म्। ते श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हूर्वे॑ताः श॑म्यामा॒त्रमे॒कम॒हः।
दि॒वः स्क॑म्भ॒निर॑सि॒ प्रति॑ त्वाऽदि॑त्यास्त्वग॒वेत्त्वित्या॑ह।

द्यावा॑पृ॒थि॒व्योर्वी॒त्यै॑। धि॒षणा॑ऽसि पर्व॒त्या प्रति॑ त्वा दि॒वः
स्क॑म्भ॒निर्वे॒त्त्वित्या॑ह। द्यावा॑पृ॒थि॒व्योर्विधृत्यै॑॥४७॥

धि॒षणा॑ऽसि पा॒र्वते॒यी प्रति॑ त्वा पर्व॒तिर्वे॒त्त्वित्या॑ह।
द्यावा॑पृ॒थि॒व्योर्धृत्यै॑। दे॒वस्य॑ त्वा सवि॒तुः प्र॑स॒व इत्या॑ह
प्रसू॑त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॑ह। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह य॒त्यै॑। अधि॑वपा॒मीत्या॑ह।
य॒थादे॒वतमे॒वैनान॑धि॒ वपति॑। धा॒न्यम॑सि धि॒नुहि दे॒वानित्या॑ह।
ए॒तस्य॑ यजु॑षो वी॒र्येण॑॥४८॥

याव॑देका॑ दे॒वता॑ का॒मय॑ते याव॑देका॑। ताव॑दाहु॒तिः
प्रथ॑ते। न हि तदस्ति॑। यत्ताव॑दे॒व स्यात्। याव॑ञ्जुहोति॑।
प्रा॒णाय॑ त्वाऽपा॒नाय॑ त्वेत्या॑ह। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति॑।
दी॒र्घाम॑नु प्र॒सिति॑मायु॒षे धा॑मित्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॑न्दधाति॑।
अ॒न्तरि॑क्षादि॒व वा ए॒तानि॑ प्रस्क॑न्दन्ति। या॒नि दृ॒षदः॑। दे॒वो
वः सवि॑ता हि॒रण्य॑पाणिः॒ प्रति॑गृह्णा॒त्वित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्यै॑।
ह॒विषो॑ऽस्क॑न्दाय। अ॒संव॑पन्ती पि॒ष्पा॒णूनि॑ कुरु॒तादि॑त्या॑ह
मे॒ध्य॒त्वाय॑॥४९॥

निला॑यतु वि॒धृत्यै॑ वी॒र्येण॑ स्क॑न्दन्ति च॒त्वारि॑ च॥ [६]

धृ॒ष्टि॑रसि॒ ब्रह्म॑ य॒च्छेत्या॑ह धृत्यै॑। अपा॑ग्नेऽग्नि॒मा॒माद॑ जहि॒
निष्क्र॑व्याद॒॑ से॒धा दे॒वय॑जं व॒हेत्या॑ह। य ए॒वामा॑त्क्र॒व्यात्।
तम॑प॒हत्य॑। मे॒ध्येऽग्नौ॑ क॒पाल॒मुप॑दधाति॑। निर्द॑ग्ध॒९

रक्षो निर्दग्धा अरांतय इत्याह। रक्षाऽस्येव निर्दहति।
अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एव
वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृ२हेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृ२हति।
धूर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृ२हेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृ२हति।
धरुणमसि दिवं दृ२हेत्याह। दिवमेवैतेन दृ२हति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ२हेत्याह। दिश एवैतेन दृ२हति।
इमानेवैतैर्लोकान्दृ२हति। दृ२हन्तेऽस्मा इमे लोकाः प्रजया
पशुभिः। य एव वेद। त्रीण्यग्रे कपालान्युपदधाति। त्रय इमे
लोकाः। एषां लोकानामास्यै। एकमग्रे कपालमुप दधाति।
एकं वा अग्रे कपालं पुरुषस्य सम्भवति॥५२॥

अथ द्वे। अथ त्रीणि। अथ चत्वारि। अथाष्टौ। तस्मादष्टा-
कपालं पुरुषस्य शिरः। यदेवं कपालान्युपदधाति। यज्ञो वै
प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिः सः स्मरति। आत्मानमेव
तथ्सः स्मरति। तः सः स्मृतमात्मानम्॥५३॥

अमुष्मिल्लोकेऽनु परैति। यदष्टावुपदधाति। गायत्रिया
तथ्सम्मिता। यन्नव। त्रिवृता तत्। यद्विंश। विराजा तत्।
यदेकादश। त्रिष्टुभा तत्। यद्वादश॥५४॥

जगत्या तत्। छन्दः सम्मितानि स उपदधत्कपालानि।
 इमाल्लोकाननुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृहति। अथाऽऽयुः
 प्राणान्प्रजां पशून् यजमाने दधाति। सृजातानस्मा
 अभितो बहुलान्करोति। चितः स्थेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
 भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्याह। देवतानामेवैनानि
 तपसा तपति। तानि ततः सः स्थिते। यानि घर्मे
 कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयर्चा वि मुञ्चति।
 चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवंमेवेतेन दृहति सम्भवति तः सःस्कृतमात्मानं द्वादश सःस्थिते त्रीणि च॥—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याहु प्रसूत्यै।
 अश्विनौर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
 आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याहु यत्यै। सं वपामीत्याह।
 यथादेवतमेवैनानि संवपति। समापो अद्भिरङ्गमतु समोषधयो
 रसेनेत्याह। आपो वा ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो
 जिन्वन्ति। अन्या वा एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। सः रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
 सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
 ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
 एकधा सःसृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः
 स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
 इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप॒ ओष॑धी॒र्मह॑यन्ति। ता॒दृगे॒व तत्। जन॑यत्यै
त्वा॒ संयौ॑मीत्या॒ह। प्र॒जा ए॒वैतेन॑ दा॒धार। अ॒ग्नये॑
त्वा॒ऽग्नीषो॑मा॒भ्यामि॑त्या॒ह व्यावृ॑त्त्यै। म॒खस्य॑ शिरो-
ऽसी॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः। यत्पु॑रो॒डाशः॑।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह॥ ५८ ॥

घ॒र्मोऽसि॑ वि॒श्वायु॑रित्या॒ह। वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति।
उ॒रु प्र॑थस्वो॒रु ते॑ य॒ज्ञप॑तिः प्रथता॒मित्या॑ह। यज॑मानमे॒व
प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ प्रथयति। त्वचं॑ गृ॒ह्णीष्वे॑त्या॒ह। सर्व॑मे॒वैन॑
स॒तनुं॑ करोति। अथा॒ऽऽप आ॒नीय॑ परि॒मार्ष्टि॑। मा॒स ए॒व
तत्त्वचं॑ दधाति। तस्मा॑त्त्व॒चा मा॒सं छ॑न्नम्। घ॒र्मो वा ए॒षो-
ऽशा॑न्तः॥ ५९ ॥

अ॒र्धमा॒सेऽर्ध॑मा॒से प्र॑वृज्यते। यत्पु॑रो॒डाशः॑। स ई॒श्वरो॑
यज॑मान॑ शु॒चा प्र॑दहः। पर्य॑ग्नि करोति। प॒शुमे॒वैन॑मकः।
शान्त्या॒ अप्र॑दाहाय। त्रिः पर्य॑ग्नि करोति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।
अथो॒ रक्ष॑साम॒पहत्यै॑। अ॒न्तरि॑त॒ रक्षो॑ऽन्तरि॑ता अ॒रातय॑
इत्या॑ह॥ ६० ॥

रक्ष॑साम॒न्तर॑हित्यै। पु॒रो॒डाशं॑ वा अधि॑श्रित॒ रक्षा॑स्य-
जिघा॑सन्। दि॒वि नाको॑ नामा॒ग्नी र॑क्षो॒हा। स
ए॒वास्मा॑द्रक्षा॑स्यपा॒हन्। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता श्र॑पय॒त्वित्या॑ह।
स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒वैन॑ श्रपयति। व॒र्षि॑ष्ठे अधि॒ नाक॑

इत्याह। रक्षसामपहत्यै। अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहा-
ऽनतिदाहाय। अग्ने हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय श्रुत्यै
करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयेत्।
आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवांसयति। तस्माद्ब्रुहां
मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवांसयति। तस्मान्मांसेनास्थिं
छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवांसयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलति-
भावुको भवति। य एवं वेद। पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः।
स नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्धसम्पृणक्ति। न प्रमायुका
भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
यदेवमभिवासयति। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति।
देवा वै हविर्भृत्वाऽब्रुवन्। कस्मिन्निदं म्रक्ष्यामह इति।
सोऽग्निरब्रवीत्॥६४॥

मयि तनूः सं निधध्वम्। अहं वस्तं जनयिष्यामि।
यस्मिन्म्रक्ष्यध्व इति। ते देवा अग्नौ तनूः सन्त्यदधत।
तस्मादाहुः। अग्निः सर्वा देवता इति। सोऽङ्गारेणाऽऽपः।
अभ्यपातयत्। तत एकतोऽजायत। स द्वितीयमभ्य-

पातयत्॥६५॥

ततो॑ द्वितो॑ऽजायत। स तृतीयं॑मभ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रितो॑-
ऽजायत। यद॒द्ध्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
यदा॒त्मभ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत् सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदि॒तः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॒वद॑ति।
श्या॒वद॑न्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्रदिधि॑षुः परि॒वित्ते। परि॒वित्तो
वी॒र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्व॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यव॑रुद्धौ। उ॒ल्मुके॑ना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒तत्वाय॑।
श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अन्या जिन्वन्त्यनु विसृत्येवमाहाशान्त आह गुल्यं छत्रं ब्रह्माब्रवीद्वितीयंमभ्यपातयधूर्याभिनिमृक्ते देवाः॥—[८]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इति॑ स्फ्य॒माद॑त्ते प्र॒सू॒त्यै।
अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मि॒त्याह॑। अ॒श्विनौ हि दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॑
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मि॒त्याह॑ य॒त्यै। आद॑द् इन्द्र॒स्य
बा॒हुर॑सि॒ दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं
व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥

तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। वि॒षाद्वै नामा॑सुर आ॑सीत्।
सोऽ॒बिभेत्। य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्य॒न्तीति॑। स
पृ॒थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑

वृत्रमहन्। तस्य लोहितं पृथिवीमनु व्यधावत्। सा मेध्याऽभवत्। पृथिवि देवयजनीत्याह॥६९॥

मेध्यामेवैनं देवयजनीं करोति। ओषध्यास्ते मूलं मा हिंसिषमित्याह। ओषधीनामहिंसायै। व्रजं गच्छ गोस्थानमित्याह। छन्दांसि वै व्रजो गोस्थानः। छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति। वर्षतु ते द्यौरित्याह। वृष्टिर्वै द्यौः। वृष्टिमेवाव रुन्धे। बधान देव सवितः परमस्यां परावतीत्याह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बध्नाति परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वे नामासुर आसीत्। स पृथिव्यामुपमुत्तोऽशयत्। तं देवा अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति। पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयं हरति॥७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयं हरति। दिव

ए॒वैन॒मप॑हन्ति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अप॑रि॒मिता॑दे॒वैन॒मप॑हन्ति। असु॑राणां वा इ॒यम॑ग्रं आसीत्। याव॑दासी॒नः परा॑पश्य॒ति। ताव॑द्दे॒वाना॑म्। ते दे॒वा अ॑ब्रुवन्। अ॒स्त्वे॒व नो॒ऽस्याम॑पीति॥ ७३॥

क॒यन्नो दा॑स्य॒थेति॑। याव॑त्स्व॒यं परि॑गृ॒ही॒थेति॑। ते वस॑व॒स्त्वेति॑ दक्षि॒णतः॑ पर्य॑गृ॒ह्णन्। रु॒द्रास्त्वेति॑ प॒श्चात्। आ॒दि॒त्यास्त्वेत्यु॑त्तर॒तः। तेऽग्नि॑ना प्राश्चो॒ऽजय॑न्। वसु॑भिर्दक्षि॒णा। रु॒द्रैः प्र॒त्यश्चः॑। आ॒दि॒त्यैरु॑द॒श्चः। यस्यै॒वं वि॒दुषो॒ वेदिं॑ परि॑गृ॒ह्णन्ति॑॥ ७४॥

भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो भवति। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒व इत्या॑ह प्रसू॒तयै॑। कर्म॑ कृ॒ण्वन्ति वे॒धस॒ इत्या॑ह। इ॒षित॑ हि कर्म॑ क्रि॒यते॑। पृ॒थि॒व्यै मे॒ध्यं चा॒मे॒ध्यं च॒ व्युद॑क्रामताम्। प्रा॒चीन॑मुदी॒चीनं॑ मे॒ध्यम्। प्र॒ती॒चीनं॑ दक्षि॒णाऽमे॒ध्यम्। प्रा॒ची॒मुदी॒चीं प्र॑व॒णां करो॑ति। मे॒ध्यामे॒वेना॑ दे॒वय॑ज॒नीं करो॑ति॥ ७५॥

प्राश्चो॒ वेद्य॑ सावु॒न्नय॑ति। आ॒ह॒व॒नीय॑स्य॒ परि॑गृ॒ही॒त्यै। प्र॒ती॒ची श्रो॑णी॒। गा॒र्ह॒प॒त्यस्य॑ परि॑गृ॒ही॒त्यै। अथो॑ मिथु॒न॒त्वाय॑ उ॒द्ध॑न्ति। यदे॒वास्या॑ अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हन्ति॑। उ॒द्ध॑न्ति। तस्मा॒दोष॑ध॒यः परा॑भवन्ति॥ ७६॥

मू॒लं छि॑नत्ति। भ्रातृ॑व्यस्यै॒व मू॒लं छि॑नत्ति। मू॒लं वा

अति॒तिष्ठ॒द्रक्षा॒स्य॒नूत्पि॑पते। यद्ध॒स्तेन॑ छि॒न्ध्यात्। कु॒न्खिनीः॑
प्र॒जाः स्युः। स्फ्येन॑ छिन॒त्ति। वज्रो॒ वै स्फ्यः। वज्रेणै॒व
य॒ज्ञाद्रक्षा॒स्यप॑हन्ति। पि॒तृदे॒वत्याऽति॑खाता। इय॒तीं
खन॑ति॥७७॥

प्र॒जाप॑तिना यज्ञमुखेन॒ सम्मि॑ताम्। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॒ निला॑यत।
तां च॑तुरङ्गुलेऽन्व॑विन्दन्। तस्मा॑च्चतुरङ्गुलं॒ खेया॑। च॒तुरङ्गुलं॑
खन॑ति। च॒तुरङ्गुले॑ ह्योष॑धयः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। आ प्र॑ति॒ष्ठायै॑
खन॑ति। यज॑मानमे॒व प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। दक्षि॑णतो वर्षी॒यसीं॑
करोति। दे॒वय॑जनस्यै॒व रू॒पम॑कः॥७८॥

पु॒रीष॑वतीं करोति। प्र॒जा वै प॒शवः॒ पु॒रीष॑म्। प्र॒जयै॒वैनं॑
प॒शुभिः॒ पु॒रीष॑वन्तं करोति। उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ए॒ताव॑ती॒ वै पृ॑थि॒वी। याव॑ती॒ वेदिः॑। तस्या॑ ए॒ताव॑त ए॒व
भ्रातृ॑व्यं निर्भ॒ज्य। आ॒त्मन॒ उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ऋ॒तम॑स्यृ॒तस॑दनमस्यृ॒तश्री॑र॒सीत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॥७९॥

क्रू॒रमि॑व॒ वा ए॒तत्क॑रोति। यद्वेदि॑ क॒रोति॑। धा अ॑सि
स्व॒धा अ॒सीति॑ योयु॒प्यते॒ शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॑सि॒ वस्वीं॑
चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वेनां॒ वस्वीं॑ करोति। पुरा॑ क्रू॒रस्य॑
वि॒सृपो॑ वि॒रष्णि॒न्नित्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। उ॒दा॒दाय॑ पृथि॒वीं
जी॒रदा॑नुर्या॒मैर॑यं च॒न्द्रम॑सि॒ स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्यां॑
अमे॒ध्यम्। तद॑प॒हत्य॑। मे॒ध्यां दे॒वय॑जनीं कृ॒त्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माबर्हिरुपसादय। स्रुवं च स्रुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नी५
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोग्नीः॥८१॥

रक्षंसामपंहत्यै। स्फ्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य
सन्तत्यै। उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक
आप आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्ब्रह्मीरासाद्याः।
स्फ्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याह द्वितीयं हरतीति परिगृह्णति देवयजनीं करोति भवन्ति खनत्यकरोतकृत्वा

रक्षोग्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्फ्यः। यदन्वञ्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यञ्च धारयति। वज्रो वै स्फ्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षाऽस्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्फ्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्फ्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्क्रेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोपधाय वृश्चन्त्येवम्। हस्ताववं नेनित्ते। आत्मानमेव
पवयते। स्फ्यं प्रक्षालयति मेध्यत्वाय। अथो पाप्मानं एव
भ्रातृव्यस्य न्यङ्गं छिनत्ति। इध्माबर्हिरुपसादयति युक्त्यै।
यज्ञस्य मिथुनत्वाय। अथो पुरोरुचमेवैतां दधाति। उत्तरस्य

कर्मणोऽनुख्यात्यै। न पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्॥८४॥

यत्पुरस्तात्प्रत्यगुपसादयेत्। अन्यत्राऽऽहुतिपथादिभ्यं
प्रतिपादयेत्। प्रजा वै बर्हिः। अपराध्याद्वर्हिषां प्रजानां
प्रजननम्। पश्चात्प्रागुपसादयति। आहुतिपथेनेभ्यं प्रति-
पादयति। सम्प्रत्येव बर्हिषां प्रजानां प्रजननमुपैति।
दक्षिणमिधम्। उत्तरं बर्हिः। आत्मा वा इध्मः। प्रजा
बर्हिः। प्रजा ह्यात्मन उत्तरतरा तीर्थे। ततो मेधमुपनीय।
यथादेवतमेवैनत्प्रतिष्ठापयति। प्रति तिष्ठति प्रजयां
पशुभिर्यजमानः॥८५॥

वृश्चति सादयेदिध्मः पञ्च च॥ [१०]

तृतीयस्यां देवस्यांश्चपुशुं यो वै पूर्वद्युः कर्मणे वामिन्द्रो वृत्रमहन्सोऽपोऽवधृतं धृष्टिर्देवस्येत्याहु सं वपामि देवस्य

स्फ्यमा देव वज्रो वै स्फ्यो दश॥१०॥

तृतीयस्यां यज्ञस्यानन्तरिकाय पवित्रवत्यध्वर्यु चाधिषवणमस्यन्तरिक्ष एव रक्षंसामन्तरहित्यै द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि

मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

प्रत्युष्टं॑ रक्षः प्रत्युष्टा॑ अरा॑तय॒ इत्या॑ह। रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै।
अ॒ग्नेर्व॑स्तेजि॑ष्ठेन॒ तेज॑सा॒ निष्ट॑पा॒मीत्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। स्रुचः॑
स॒म्मा॑र्ष्टि। स्रुव॑म॒ग्रे। पु॒मा॑स॒मेवा॑भ्यः स॒श्य॑ति मिथुन॒त्वाय॑।
अथ॑ जुहूम्। अथो॑प॒भृत॑म्। अथ॑ ध्रुवाम्। अ॒सौ वै जुहूः॥१॥

अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृथि॒वी ध्रु॒वा। इ॒मे वै लो॒काः स्रुचः॑।
वृष्टिः॑ स॒म्मार्ज॑नानि। वृष्टि॒र्वा इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं क॑ल्पयति।
ते ततः॑ क्लृ॒प्ताः स॒मेध॑न्ते। स॒मेध॑न्तेऽस्मा इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑
प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। यदि॑ का॒मये॑त् व॒र्षुकः॑ प॒र्जन्यः॑
स्या॒दिति॑। अ॒ग्रतः॑ स॒म्मृज्या॑त्॥२॥

वृष्टि॑मे॒व नि य॑च्छति। अ॒वा॒चीना॑ग्रा हि वृष्टिः॑।
यदि॑ का॒मये॑ताव॒र्षुकः॑ स्या॒दिति॑। मूल॒तः स॒म्मृज्या॑त्।
वृष्टि॑मे॒वोद्य॑च्छति। तदु॒ वा आ॑हुः। अ॒ग्रत॑ ए॒वोपरि॑ष्टात्स॒म्मृ॒ज्यात्।
मूल॒तोऽध॑स्तात्। तद॑नुपूर्वं क॑ल्पते। व॒र्षुको॑
भव॒तीति॑॥३॥

प्राची॑म॒भ्याका॑रम्। अ॒ग्रैरन्त॑र॒तः। ए॒वमि॑व॒ ह्यन्न॑म॒द्यते॑।
अथो॑ अ॒ग्राद्वा ओष॑धीना॒मूर्जं॑ प्र॒जा उप॑जीवन्ति। ऊ॒र्ज
ए॒वान्नाद्य॑स्याव॒रुद्धे॑। अ॒धस्ता॑त्प॒तीची॑म्। द॒ण्डमु॑त्त॒मतः॑।
मूले॑न॒ मूलं॑ प्र॒तिष्ठि॑त्यै। तस्मा॑द॒रत्नौ॑ प्राश्नु॒परि॑ष्टा॒ल्लोमा॑नि।

प्रत्यश्च्यधस्तात्॥ ४॥

स्रुग्येषा। प्राणो वै स्रुवः। जुहूर्दक्षिणो हस्तः।
उपभृत्स्रुव्यः। आत्मा ध्रुवा। अन्नं स्रुमार्जनानि। मुखतो
वै प्राणोऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नं प्रविश्य। बाह्यतस्तनुवः
शुभयति। तस्मात्स्रुवमेवाग्रे स्रुमार्ष्टि। मुखतो हि प्राणो-
ऽपानो भूत्वा। आत्मानमन्नमाविशति। तौ प्राणापानौ।
अव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति। य एवं वेद॥ ५॥

जुहूर्मुज्याद्भवतीति प्रत्यश्च्यधस्तात्माष्टि पञ्च च॥

[१]

दिवः शिल्पमवततम्। पृथिव्याः ककुभिं श्रितम्।
तेन वयं सहस्रवल्शेन। सपत्नं नाशयामसि
स्वाहेति स्रुख्स्रुमार्जनान्यग्नौ प्र हरति। आपो वै
दर्भाः। रूपमेवेषामेतन्महिमानं व्याचष्टे। अनुष्टुभर्चा।
आनुष्टुभः प्रजापतिः। प्राजापत्यो वेदः। वेदस्याग्रं
स्रुख्स्रुमार्जनानि॥ ६॥

स्वेनैवैनानि छन्दसा। स्वयां देवतया समर्धयति। अथो
ऋग्वाव योषां। दर्भो वृषां। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य
तद्यज्ञे करोति प्रजननाय। प्रजायते प्रजया पशुभिर्यजमानः।
तान्येके वृथैवापांस्यन्ति। तत्तथा न कार्यम्। आरब्धस्य
यज्ञियस्य कर्मणः सविदोहः॥ ७॥

यद्यैनानि पशवोऽभि तिष्ठेयुः। न तत्पशुभ्यः कम्।

अ॒द्धिर्मा॑र्जयित्वा॒त्क॒रे न्य॑स्येत्। यद्वै य॒ज्ञिय॑स्य॒ कर्म॑णो-
ऽन्य॒त्राऽऽहु॑तीभ्यः स॒न्तिष्ठ॑ते। उ॒त्क॒रो वाव॑ तस्य॑ प्र॒तिष्ठा॑।
ए॒ता९ हि॑ तस्मै॑ प्र॒तिष्ठां॑ दे॒वाः स॒मभ॑रन्। यद॒द्धिर्मा॑र्जयति।
तेन॑ शा॒न्तम्। यदु॑त्क॒रे न्य॑स्यति। प्र॒तिष्ठा॑मे॒वैनानि॑
तद॑मयति॥८॥

प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑जमानः। अथो॑ स्त॒म्बस्य॑
वा ए॒तद्रूप॑म्। यथ्सु॑ख्स॒म्मार्ज॑नानि। स्त॒म्बशो॑ वा ओष॑धयः।
तासां॑ ज॒रत्क॒क्षे प॒शवो॑ न र॑मन्ते। अप्रि॑यो ह्येषां॑ ज॒रत्क॒क्षः।
याव॑दप्रि॒यो ह॒ वै ज॑रत्क॒क्षः प॑शूनाम्। ताव॑दप्रि॒यः प॑शूनां
भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒न्यत्रा॑ग्नेर्दधति। न॒व॒दा॒व्यासु॑ वा ओष॑धीषु
प॒शवो॑ रमन्ते॥९॥

न॒व॒दा॒वो ह्येषां॑ प्रि॒यः। याव॑त्प्रि॒यो ह॒ वै न॑व॒दा॒वः
प॑शूनाम्। ताव॑त्प्रि॒यः प॑शूनां भ॑वति। यस्यै॒तान्य॒ग्नौ प्र॑हरन्ति।
तस्मा॑दे॒तान्य॒ग्रावे॒व प्र॑हरेत्। य॒तरस्मि॑न्त्स॒म्मृज्या॑त्। प॒शूनां
धृ॒त्यै। यो भू॑ताना॒मधि॑पतिः। रु॒द्रस्त॑न्तिच॒रो वृषा॑। प॒शून्स्माकं॑
मा हि॑सीः। ए॒तद॑स्तु हु॒तं तव॑ स्वा॒हेत्य॑ग्निस॒म्मार्ज॑नान्य॒ग्नौ
प्र॑हरति। ए॒षा वा ए॒तेषां॑ योनिः। ए॒षा प्र॑तिष्ठा। स्वा॒मे॒वैनानि॑
योनि॑म्। स्वां॑ प्र॒तिष्ठां॑ ग॑मयति। प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्य॑जमानः॥१०॥

अयं॑ज्ञो वा ए॒षः। योऽप॒त्नीकः॑। न प्र॒जाः प्रजा॑येरन्।
पत्य॑न्वास्ते। य॒ज्ञमे॒वाकः॑। प्र॒जानां॑ प्र॒जन॑नाय। यत्तिष्ठ॑न्ती
स॒न्नह्ये॑त। प्रि॒यं ज्ञा॒तिं रु॑न्ध्यात्। आसी॑ना स॒न्नह्ये॑ते। आसी॑ना
ह्ये॒षा वी॒र्यं क॑रोति॥११॥

यत्प॒श्चात्प्राच्य॑न्वासी॑त। अ॒नया॑ स॒मद॑न्दधीत। दे॒वानां॑
पत्न्या॑ स॒मद॑न्दधीत। देशा॑द्वक्षिण॒त उदी॑च्यन्वास्ते।
आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। आ॒शासा॑ना सौम॒नस॑मित्याह।
मे॒ध्यामे॒वैनां॑ के॒वलीं॑ कृ॒त्वा। आ॒शिषा॑ स॒मर्ध॑यति। अ॒ग्नेरनु॑-
व्र॒ता भू॒त्वा स॒न्नह्ये॑ सुकृ॒ताय॑ क॒मित्या॑ह। ए॒तद्वै पत्न्यै॑
व्रतो॒पन॑यनम्॥१२॥

तेनै॒वैनां॑ व्र॒तमु॑प॒नय॑ति। तस्मा॑दाहुः। यश्चै॒वं वेद॑ यश्च
न। यो॒क्रमे॒व यु॑ते। यम॑न्वास्ते। तस्या॑मुष्मि॒ल्लोके॑ भ॒वती॑ति
यो॒क्रेण॑। यद्यो॒क्रम्। स यो॒गः। यदास्ते॑। स क्षे॒मः॥१३॥

यो॒गक्षे॒मस्य॑ क्लृ॒प्त्यै। यु॒क्तं क्रि॑याता आ॒शीः कामे॑ यु॒ज्याता॑
इति॑। आ॒शिषः॑ स॒मृद्धौ। ग्र॒न्थिं ग्र॑न्थाति। आ॒शिषं॑ ए॒वास्यां॑
परि॑ गृह्णाति। पु॒मान् वै ग्र॒न्थिः। स्त्री प॒त्नी। तन्मि॑थुनम्।
मि॒थुनमे॒वास्य॑ तद्य॒ज्ञे क॑रोति प्र॒जन॑नाय। प्र जा॑यते प्र॒जया॑
प॒शुभि॑र्यज॑मानः॥१४॥

अथो॑ अ॒र्धो वा ए॒ष आ॒त्मनः॑। यत्प॒त्नीं॑। य॒ज्ञस्य॑
धृ॒त्या अ॒शिथि॑लं भा॒वाय॑। सु॒प्रज॑संस्त्वा व॒यं सु॒पत्नी॑रुप

सेदि॒मेत्या॑ह। य॒ज्ञमे॒व तन्मि॑थुनीकरोति। ऊ॒नेऽति॑रिक्तं
धीयाता॒ इति॑ प्रजा॑त्यै। म॒हीनां॑ पयो॒ऽस्योष॑धीना॒५
रस॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं॒ व्याच॑ष्टे। तस्य॒
तेऽक्षी॑यमाणस्य॒ निर्व॑पामि देवय॒ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒-
मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥१५॥

करोति॑ ब्रतोप॒नय॑नं॒ क्षेमो॑ यज॑मानः शा॒स्ते॥ [३]

घृ॒तं च॒ वै मधु॑ च प्र॒जाप॑तिरासीत्। यतो॒ मध्वा॑सीत्।
ततः॑ प्र॒जा अ॑सृजत। तस्मा॒न्मधु॑षि प्र॒जन॑नमिवास्ति।
तस्मा॒न्मधु॑षा न प्रच॑रन्ति। या॒तया॑म॒ हि। आ॒ज्ये॑न प्रच॑रन्ति।
य॒ज्ञो वा आ॒ज्यम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञं प्रच॑रन्त्यया॒तया॑मत्वाय।
प॒त्यवे॑क्षते॥१६॥

मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। यद्वै पत्नी॑ य॒ज्ञस्य॑ करोति। मि॒थुनं॑
तत्। अथो॒ पत्न्या॑ ए॒वैष य॒ज्ञस्या॑न्वार॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै।
अ॒मेध्यं॑ वा ए॒तत्क॑रोति। यत्प॒त्यवे॑क्षते। गा॒र्हप॒त्येऽधि॑
श्रय॑ति मेध्य॒त्वाय॑। आ॒हुव॒नीय॑म॒भ्युद्व॑वति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै।
तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु प्रेहीत्या॑ह॥१७॥

तेजो॒ वा अ॒ग्निः। तेज॒ आ॒ज्यम्। तेज॑सै॒व तेजः॑
सम॑र्धयति। अ॒ग्निस्ते॒ तेजो॒ मा वि॒नैदि॒त्याहा॑हि॒सायै॑।
स्फ्य॑स्य॒ वर्त्म॑न्त्सादयति। य॒ज्ञस्य॒ सन्त॑त्यै। अ॒ग्नेर्जि॑ह्वाऽसि॑
सु॒भूर्दे॒वाना॑मित्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। धाम्ने॑धाम्ने॑ दे॒वेभ्यो॑
यजु॑षेयजुषे भ॒वेत्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥१८॥

तद्वा अतः पु॒वित्रा॑भ्यामे॒वोत्पु॑नाति। यज॑मानो
वा आज्यम्। प्रा॒णापा॒नौ पु॒वित्रे॑। यज॑मान ए॒व
प्रा॒णापा॒नौ द॑धाति। पु॒नरा॒हारम्। ए॒वमि॑व हि प्रा॒णापा॒नौ
स॒ञ्चर॑तः। शु॒क्रम॑सि ज्योति॑रसि तेजोऽसीत्या॑ह।
रूप॑मे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं व्याच॑ष्टे। त्रि॒र्यजु॑षा। त्रय॑ इ॒मे
लो॒काः॥१९॥

ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। त्रिः। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः। अथो
मे॒ध्यत्वा॑य। अथाऽऽज्य॑वतीभ्याम॒पः। रूप॑मे॒वासा॑मे॒तद्वर्णं॑
दधाति। अपि॒ वा उ॒ताऽऽहुः॑। यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्ण॑
हि॒र॒ण्यं पे॒शलं बिभ्र॑ती रू॒पाण्या॑स्ते। ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति।
आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑॥२०॥

ए॒षा हि वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ त॒नूः। यदाज्यम्।
तत्रो॒भयो॑र्मीमा॒सा। जामि॑ स्यात्। यद्यजु॑षाऽऽज्यं
यजु॑षाऽप॒ उत्पु॑नीयात्। छन्द॑साऽप॒ उत्पु॑नात्यजा॑मित्वाय।
अथो॑ मिथुन॒त्वाय॑। सा॒वि॒त्रि॒यर्चा॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतं मे
कर्मा॑स॒दिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतमे॒वास्य॑ कर्म भवति। प॒च्छो
गा॑यत्रि॒या त्रि॑ष्वमृद्ध॒त्वाय॑। अ॒द्भिरे॒वौष॑धीः सं न॑यति।
ओष॑धीभिः प॒शून्। प॒शुभि॑र्यज॑मानम्। शु॒क्रं त्वा॑ शु॒क्रायां॑
ज्योति॑स्त्वा ज्योति॑ष्य॒र्चिस्त्वाऽर्चि॑षीत्या॑ह सर्व॒त्वाय॑।
पर्या॑प्त्या अन॑न्तरायाय॥२१॥

देवा॒सुराः संय॑त्ता आसन्। स ए॒तमिन्द्र॑ आज्य॑स्याव-
का॒शम॑पश्यत्। तेनावै॑क्षत। ततो॑ दे॒वा अभ॑वन्। परा॑ऽसुराः।
य ए॒वं वि॒द्वानाज्य॑म॒वेक्ष॑ते। भव॑त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य
भ्रातृ॑व्यो भवति। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति। यदाज्ये॑ना॒न्यानि॑
ह॒वीऽष्य॑भिघा॒रय॑ति॥२२॥

अथ॑ केनाऽऽज्य॑मिति॑। स॒त्येनेति॑ ब्रूयात्। चक्षुर्वै स॒त्यम्।
स॒त्येनै॒वेन॑द॒भि घा॑रयति। ई॒श्वरो॒ वा ए॒षोऽन्धो॑ भवि॑तोः।
यश्चक्षु॑षाऽऽज्य॑म॒वेक्ष॑ते। नि॒मील्या॑वै॒क्षेत्। दा॒धारा॒त्मश्चक्षुः॑।
अ॒भ्याज्य॑ घा॒रय॑ति। आ॒ज्यं गृ॑ह्णाति॥२३॥

छन्दा॑ऽसि वा आ॒ज्यम्। छन्दा॑ऽस्ये॒व प्री॑णाति। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्णाति। चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑।
अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री। गा॒य॒त्रः प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व प॒शुषु॑ दधाति।
च॒तुर्ध्रु॑वायाम्॥२४॥

चतु॑ष्पादः प॒शवः॑। प॒शुष्वे॒वोपरि॑ष्ठात्प्रति॑ तिष्ठति।
य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः। भ्रातृ॑व्यदे॒वत्यो॑प॒भृत्। च॒तुर्जु॑ह्वां
गृ॑ह्ण॒न्भूयो॑ गृ॒ह्णीयात्। अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑ गृ॒ह्णन्कनी॑यः। यज॑मानायै॒व
भ्रातृ॑व्यमु॒पस्ति॑ करोति। गौर्वै स्रुचः॑। च॒तुर्जु॑ह्वां गृ॑ह्णाति।
तस्मा॑च्चतु॑ष्पदी॥२५॥

अ॒ष्टावु॑प॒भृति॑। तस्मा॑द॒ष्टाश॑फा। च॒तुर्ध्रु॑वायाम्। तस्मा॑च्चतुः
स्तना॑। गा॒मे॒व तथ्स॑ऽस्करोति। साऽस्मै स॑ऽस्कृतेष॒मूर्ज॑

दुहे। यञ्जुह्वां गृह्णाति। प्रयाजेभ्यस्तत्। यदुपभृति।
 प्रयाजानूयाजेभ्यस्तत्। सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते।
 यद्धुवायामाज्यम्॥ २६॥

अभिघारयति गृह्णाति ध्रुवायां चतुष्पदी प्रयाजानूयाजेभ्यस्तद्धे च॥ [५]

आपो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुव इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महि-
 मानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह।
 अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रे यज्ञपतिम्। युष्मानिन्द्रो-
 ऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्य इत्याह।
 वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।
 संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह॥ २७॥

तेनाऽऽपः प्रोक्षिताः। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। कृष्णो रूपं
 कृत्वा। स वनस्पतीन्प्राविशत्। कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा
 स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। अथो अग्रेरेव मेधमव-
 रुन्धे। वेदिरसि बर्हिषे त्वा स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
 पृथिवी वेदिः॥ २८॥

प्रजा एव पृथिव्यां प्रतिष्ठापयति। बर्हिरसि सुगन्धस्त्वा
 स्वाहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः। यजमानः सुचः। यजमानमेव
 प्रजासु प्रतिष्ठापयति। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति
 बर्हिरासाद्य प्रोक्षति। एभ्य एवैनंलोकेभ्यः प्रोक्षति। अथ ततः
 सह सुचा पुरस्तात्प्रत्यञ्च ग्रन्थिं प्रत्युक्षति। प्रजा वै बर्हिः।

यथा॒ स॒त्यूँ काल॒ आपः॑ पुरस्ता॒द्यन्ति॑॥२९॥

ता॒दृगे॒व तत्। स्व॒धा पि॒तृभ्य॒ इत्या॑ह। स्व॒धाका॒रो हि
पि॒तृणा॑म्। ऊ॒र्ग्व ब॒र्हिष॑द्भ्य॒ इति॑ दक्षि॒णायै॑ श्रो॒णेरोत्तर॑स्यै
नि॒नय॑ति॒ सन्त॑त्यै। मा॒सा वै पि॒तरो॑ ब॒र्हिष॑दः। मा॒साने॒व
प्री॑णाति। मा॒सा वा ओष॑धीर्व॒र्धय॑न्ति। मा॒साः प॑चन्ति॒ समृ॑द्धौ।
अन॑ति॒स्कन्द॑न् ह प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑। यत्रै॒तदे॒वं क्रि॑यते॑॥३०॥

ऊ॒र्जा पृ॑थि॒वीं ग॑च्छ॒तेत्या॑ह। पृथि॒व्यामे॒वोर्जं॑ दधाति।
तस्मा॑त्पृथि॒व्या ऊ॒र्जा भु॑ञ्जते। ग्र॒न्थिं वि॑ स्र॒क्ष॑सयति।
प्र॒ज॒नय॑त्ये॒व तत्। ऊ॒र्ध्वं प्रा॒श्चमु॑द्गूढं प्र॒त्यश्च॑मा य॑च्छति।
तस्मा॑त्प्रा॒चीन् रे॒तो धी॑यते। प्र॒तीचीः॑ प्र॒जा जा॑यन्ते। वि॒ष्णोः
स्तू॒पोऽसी॑त्या॒ह। य॒ज्ञो वै वि॒ष्णुः॑॥३१॥

य॒ज्ञस्य॑ धृ॒त्यै। पुरस्ता॑त्प्र॒स्तरं॑ गृह्णाति। मुख्य॑मे॒वैनं॑ करोति।
इय॑न्तं गृह्णाति। प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमुखे॑न॒ सम्मि॑तम्। इय॑न्तं
गृह्णाति। य॒ज्ञप॑रुषा॒ सम्मि॑तम्। इय॑न्तं गृह्णाति। ए॒ताव॑द्वै पुरु॒षे
वी॒र्य॑म्। वी॒र्य॑सम्मि॒तम्॥३२॥

अप॑रि॒मितं॑ गृह्णाति। अप॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धौ। तस्मि॑न्प॒वित्रे॑
अपि॑ सृजति। यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। प्रा॒णापा॒नौ प॒वित्रे॑।
यज॑मान ए॒व प्रा॑णापा॒नौ द॑धाति। ऊ॒र्णाम्र॑दसं त्वा
स्तृ॒णामी॑त्या॒ह। यथा॒य॒जुरे॑वैतत्। स्वा॒स॒स्थं दे॒वेभ्य॑ इत्या॑ह।
दे॒वेभ्य॑ ए॒वैन॑त्स्वा॒स॒स्थं क॑रोति॥३३॥

ब॒र्हिः स्तृ॑णाति। प्र॒जा वै ब॒र्हिः। पृ॒थि॒वी वेदि॑ः। प्र॒जा ए॒व
पृ॒थि॒व्यां प्रति॑ष्ठापयति। अ॒न॒ति॒दृश्जं॑ स्तृणाति। प्र॒जयै॑वैनं
प॒शुभि॒र॒न॒ति॒दृश्जं॑ करोति। धा॒रय॑न्प्र॒स्तरं॑ प॒रि॒धीन्प॒रि॑ दधाति।
यज॑मानो॒ वै प्र॑स्तरः। यज॑मान ए॒व तथ्स्व॑यं प॒रि॒धीन्प॒रि॑
दधाति। ग॒न्ध॒र्वोऽसि॑ वि॒श्वाव॑सुरित्याह॥३४॥

वि॒श्वमे॒वायु॑र्यज॑माने दधाति। इन्द्र॑स्य बा॒हुर॑सि
दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति।
मि॒त्रावरु॑णौ त्वोत्त॑रतः प॒रि॒धत्ता॑मित्याह। प्रा॒णापा॒नौ
मि॒त्रावरु॑णौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्दधाति। सूर्य॑स्त्वा पु॒रस्ता॑त्
पा॒त्वित्या॑ह। रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। कस्या॑श्चिद॒भि॒श॑स्त्या॒ इत्या॑ह।
अ॒प॒रि॒मि॒तादे॒वैनं॑ पाति॥३५॥

वी॒तिहो॑त्रं त्वा क॒व॒ इत्या॑ह। अ॒ग्निमे॒व हो॒त्रेण॑
सम॑र्धयति। द्यु॒मन्त॑ꣳ स॒मि॒धीम॒हीत्या॑ह॒ समि॑द्धौ। अ॒ग्ने
बृ॒हन्त॑म॒ध्वर॑ इत्या॑ह॒ वृद्धौ॑। वि॒शो य॒त्रे स्थ॑ इत्या॑ह।
वि॒शां यत्यै॑। उ॒दी॒चीना॑ग्रे नि द॑धाति प्रति॑ष्ठित्यै। वसू॑नाꣳ
रु॒द्राणा॑मादित्या॒नाꣳ स॒द॑सि सी॒देत्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒व स॒द॑ने
प्र॒स्तर॑ꣳ सा॒दय॑ति। जुहू॑र॒सि घृ॒ताची॑ नाम्नेत्याह॥३६॥

अ॒सौ वै जुहूः॑। अ॒न्तरि॑क्षमु॒पभृ॑त्। पृ॒थि॒वी ध्रु॒वा।
तासा॑मे॒तदे॒व प्रि॒यं ना॑मं। यद्घृ॒ताची॑ति। यद्घृ॒ताची॑त्याह॑।
प्रि॒येणै॑वेना॒ नाम्ना॑ सादयति। ए॒ता अ॑सद॒न्धसु॑कृतस्य
लो॒क इत्या॑ह। स॒त्यं वै सु॑कृतस्य लो॒कः। स॒त्य ए॒वेनाः॑

सुकृतस्य लोके सादयति। ता विष्णो पाहीत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञस्य धृत्यै। पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनियमित्याह। यज्ञाय यजमानायाऽऽत्मनै। तेभ्य एवाऽऽशिषमाशास्तेऽनात्यै॥ ३७ ॥

स्थेत्याह पृथिवी वेदिर्यन्ति क्रियते वीणुर्वीर्यसम्मितं करोत्याह पाति नाम्नेत्याह लोके सादयति षट् च॥—[६]

अग्निना वै होत्रा। देवा असुरानभ्यभवन्। अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहीत्याह भ्रातृव्याऽभिभूत्यै। एकविंशतिमिध्मदारूणि भवन्ति। एकविंशो वै पुरुषः। पुरुषस्याऽऽत्यै। पञ्चदशेध्मदारूण्यभ्या दधाति। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर आप्यते। त्रीन्परिधीन्परि दधाति॥ ३८ ॥

ऊर्ध्वे समिधावा दधाति। अनूयाजेभ्यः समिधमति शिनष्टि। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेनोप वाजयति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यः प्राणः। यजमान आहवनीयः। यजमान एव प्राणं दधाति॥ ३९ ॥

त्रिरुप वाजयति। त्रयो वै प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। वेदेनोपयत्यं स्रुवेण प्राजापत्यमाधारमा धारयति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञमेव प्रजापतिं मुखत आरभते। अथो प्रजापतिः सर्वा देवताः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति। अग्निमग्नीत्रिस्त्रिः सं मृङ्गीत्याह। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ४० ॥

अथो रक्षसामपहत्यै। परिधीन्त्सं मार्षि। पुनात्येवैनान्।

त्रि॒स्त्रिः सं मा॑र्ष्टि। त्र्या॑वृद्धि॒ य॒ज्ञः। अथो॑ मे॒ध्य॒त्वाय॑। अथो॑
ए॒ते वै दे॒वा॒श्वाः। दे॒वा॒श्वा॒ने॒व तथ्सं॑ मा॑र्ष्टि। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै। आसी॑नोऽन्यमा॑घा॒रमा॑ घा॒रय॑ति॥४१॥

तिष्ठ॑न्नन्यम्। यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा यु॒ञ्ज्यात्। ए॒वमे॒व
तद॑ध्व॒र्युर्य॒ज्ञं यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भ्यू॒ढ्यै। वह॑न्त्येनं
ग्रा॒म्याः प॒शवः॑। य ए॒वं वेद॑। भु॒व॒नम॑सि वि प्र॑थ॒स्वेत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै भु॑व॒नम्। य॒ज्ञ ए॒व यज॑मानं प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑
प्रथ॑यति। अ॒ग्रे यष्ट॑रि॒दं नम॑ इत्या॑ह॥४२॥

अ॒ग्निर्वै दे॒वानां॑ यष्टा॑। य ए॒व दे॒वानां॑ यष्टा॑। तस्मा॑ ए॒व
नम॑स्करोति। जु॒ह्वेह्य॑ग्नि॒स्त्वाँ ह्व॑यति दे॒वय॑ज्याया॒ उप॑भृदेहिं
दे॒वस्त्वाँ स॒विता ह्व॑यति दे॒वय॑ज्याया॒ इत्या॑ह। आ॒ग्नेयी॑ वै
जु॒हूः। सा॒वि॒त्र्युप॑भृत्। ताभ्या॑मे॒वैने प्र॑सू॒त आद॑त्ते। अ॒ग्ना॒विष्णू॑
मा वा॒मव॑ क्रमिष॒मित्या॑ह। अ॒ग्निः पु॒रस्ता॑त्। विष्णु॑र्य॒ज्ञः
प॒श्चात्॥४३॥

ताभ्या॑मे॒व प्र॑ति॒प्रोच्या॑त्या क्रा॑मति। विजि॑हाथां
मा मा॒ सन्ता॑प्त॒मित्या॑हाहि॒सायै॑। लो॒कं मे॑ लो॒ककृ॑तौ
कृ॒णु॒त॒मित्या॑ह। आ॒मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। विष्णोः॑ स्था॒नम॑सीत्या॑ह।
य॒ज्ञो वै विष्णुः॑। ए॒तत्ख॑लु॒ वै दे॒वाना॑मप॑राजितमा॒यत॑नम्।
यद्य॑ज्ञः। दे॒वाना॑मे॒वाप॑राजित आ॒यत॑ने तिष्ठति। इ॒त इन्द्रो॑
अ॒कृ॒णोद्वी॑र्या॒णीत्या॑ह॥४४॥

इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। स॒मा॒रभ्यो॑र्ध्वो अ॑ध्व॒रो

दि॒वि॒स्पृ॒श॒मित्या॑ह वृ॒द्धैः॑। आ॒घा॒रमा॑घा॒र्यमा॑ण॒मनु॑ समा॒रभ्य॑।
 ए॒तस्मि॑न्का॒ले दे॒वाः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो॒ समृ॑द्धेनै॒व यज्ञे॑न॒ यज॑मानः
 सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अहु॑तो य॒ज्ञो य॒ज्ञप॑ते॒रित्या॑हाना॒त्यै।
 इन्द्रा॑वा॒न्त्स्वाहे॑त्या॒ह। इन्द्रि॒यमे॒व यज॑माने दधाति। बृ॒हद्वा
 इत्या॑ह॥४५॥

सु॒व॒र्गो वै लो॒को बृ॒हद्वाः॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
 य॒ज॒मा॒नदे॒वत्या॑ वै जु॒हूः। भ्रा॒तृव्य॑दे॒वत्यो॑प॒भृत्। प्रा॒ण
 आ॒घा॒रः। यत्स॑ऽस्पर्शयै॑त्। भ्रा॒तृव्ये॑ऽस्य प्रा॒णं द॑ध्यात्।
 अस॑ऽस्पर्शयन्न॒त्या क्रा॑मति। यज॑मान ए॒व प्रा॒णं द॑धाति।
 पा॒हि मा॑ऽग्ने दुश्च॑रिता॒दा मा॒ सुच॑रिते भ॒जेत्या॑ह॥४६॥

अ॒ग्नि॒र्वाव प॒वित्र॑म्। वृ॒जि॒नम॑नृतं दुश्च॑रितम्। ऋ॒जुक॑र्म॒ः
 स॒त्यः॑ सुच॑रितम्। अ॒ग्निरे॒वैनं॑ वृ॒जि॒नाद॑नृता॒दुश्च॑रितात्पाति।
 ऋ॒जुक॑र्मे स॒त्ये सुच॑रिते भजति। तस्मा॑दे॒वमा शा॑स्ते।
 आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यदा॑घा॒रः।
 आ॒त्मा ध्रु॒वा॥४७॥

आ॒घा॒रमा॑घा॒र्य ध्रु॒वाः॑ सम॑नक्ति। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
 प्र॒ति द॑धाति। द्विः सम॑नक्ति। द्वौ हि प्रा॑णापा॒नौ। तदा॑हुः।
 त्रिरे॒व सम॑ज्यात्। त्रिधा॑तु हि शि॒र इति॑। शि॒र इ॒वैतद्य॒ज्ञस्य॑।
 अथो॒ त्रयो॒ वै प्रा॑णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। म॒खस्य॑
 शिरो॑ऽसि स॒ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रङ्ग॒मित्या॑ह। ज्योति॑रे॒वास्मा॑

उपरि॑ष्ठाद॒धाति॑ । सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै ॥ ४८ ॥

परि॑दधाति प्रा॒णं द॑धाति हि य॒ज्ञो घा॑रयति नम॒ इत्या॑ह प॒श्चाद्वी॒र्या॑णीत्या॒ह भा इत्या॑ह भ॒जेत्या॑ह ध्रु॒वेवास्मि॑न्दधाति

जी॒र्णि च॥ ————— [७]

धि॒ष्णि॒या वा ए॒ते न्यु॑प्यन्ते । यद्व॒ह्मा । यद्वो॑ता । यद॑ध्व॒र्युः ।
यद॒ग्रीत् । यद्यज॑मानः । तान् यद॑न्तरे॒यात् । यज॑मानस्य
प्रा॒णान्त्सङ्क॑र॒षेत् । प्र॒मायु॑कः स्यात् । पु॒रोडा॑शमप॒गृह्य
सञ्च॑रत्यध्व॒र्युः ॥ ४९ ॥

यज॑मानायै॒व तल्लो॒कं शि॑षति । नास्य॑ प्रा॒णान्त्सङ्क॑र॒-
षति॑ । न प्र॒मायु॑को भवति । पु॒रस्ता॑त् प्र॒त्यङ्मा॑सीनः । इडा॑या
इडा॒मा द॑धाति । ह॒स्त्यां हो॑त्रे । प॒शवो॑ वा इडा॑ । प॒शवः
पुरु॑षः । प॒शुष्वे॒व प॒शून्प्रति॑ष्ठापयति । इडा॑यै वा ए॒षा
प्रजा॑तिः ॥ ५० ॥

तां प्रजा॑तिं यज॑मानोऽनु प्र जा॑यते । द्वि॒रङ्गु॒लाव॑नक्ति
पर्व॑णोः । द्वि॒पाद्यज॑मानः प्रति॑ष्ठित्यै । स॒कृदुप॑ स्तृणाति । द्वि॒रा
द॑धाति । स॒कृद॒भि घा॑रयति । च॒तुः सम्प॑द्यते । च॒त्वारि॒ वै प॒शोः
प्रति॑ष्ठानानि । यावा॑ने॒व प॒शुः । तमुप॑ह्वयते ॥ ५१ ॥

मुख॑मिव प्रत्युप॑ह्वयेत । स॒म्मुखाने॑व प॒शूनुप॑ ह्वयते । प॒शवो॑
वा इडा॑ । तस्मा॒त्साऽन्वा॒रभ्या॑ । अध्व॒र्युणा॑ च यज॑मानेन च ।
उप॑हूतः पशु॑मान॑सा॒नीत्या॑ह । उप॒ हो॑नौ ह्वय॑ते होता॑ । इडा॑यै
दे॒वता॑नामुप॑ह्वे । उप॑हूतः पशु॑मान्भवति । य ए॒वं वेद॑ ॥ ५२ ॥

यां वै हस्त्यामिडांमादधाति। वाचः सा भागधेयम्।
यामुपह्वयते। प्राणानां५ सा। वाचं चैव प्राणांश्चाव रुन्धे।
अथ वा एतर्ह्युपहृतायामिडायाम्। पुरोडाशस्यैव बर्हिषदो
मीमांसा। यजमानं देवा अब्रुवन्। हविर्नो निर्वपेति।
नाहमभागो निर्वपस्यामीत्यब्रवीत्॥५३॥

न मयाऽभागयाऽनुवक्ष्यथेति वागब्रवीत्। नाहमभागा
पुरोनुवाक्या भविष्यामीति पुरोनुवाक्या। नाहमभागा याज्या
भविष्यामीति याज्या। न मयाऽभागेन वषट्कारिष्यथेति
वषट्कारः। यद्यजमानभागं निधाय पुरोडाशं बर्हिषदं
करोति। तानेव तद्वाग्निः करोति। चतुर्धा करोति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। बर्हिषदं करोति॥५४॥

यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा बर्हिः। यजमानमेव
प्रजासु प्रतिष्ठापयति। तस्मादस्त्राऽन्याः प्रजाः
प्रतितिष्ठन्ति। मां५ सेनान्याः। अथो खल्वाहुः। दक्षिणा
वा एता हविर्यज्ञस्यान्तर्वेद्यव रुध्यन्ते। यत्पुरोडाशं
बर्हिषदं करोतीति। चतुर्धा करोति। चत्वारो ह्येते
हविर्यज्ञस्यर्त्विजः॥५५॥

ब्रह्मा होताऽध्वर्युरग्नीत्। तमभि मृशेत्। इदं ब्रह्मणः। इदं५
होतुः। इदमध्वर्योः। इदमग्नीध इति। यथैवादः सौम्येऽध्वरे।
आदेशमृत्विग्भ्यो दक्षिणा नीयन्ते। तादृगेव तत्। अग्नीधे

प्रथमाया दधाति॥५६॥

अग्निमुखा हृद्धिः। अग्निमुखामेवर्द्धिं यजमान ऋध्नोति।
सकृदुपस्तीर्य द्विरादधत्। उपस्तीर्य द्विरभि धारयति।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। वेदेन
ब्रह्मणे^१ ब्रह्मभागं परिहरति। प्राजापत्यो वै वेदः। प्राजापत्यो
ब्रह्मा॥५७॥

सविता यज्ञस्य प्रसूत्यै। अथ काममन्येन। ततो
होत्रै^२। मध्यं वा एतद्यज्ञस्य। यद्धोता^३। मध्यत एव यज्ञं
प्रीणाति। अथा^४ध्वर्यवे^५। प्रतिष्ठा वा एषा यज्ञस्य। यदध्वर्युः।
तस्मा^६द्धविर्यज्ञस्यैतामेवाऽऽवृतमनु॥५८॥

अन्या दक्षिणा नीयन्ते। यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै।
अग्निमग्नीथ्सकृत्सकृत्सं मृड्ढीत्याह। पराडिव ह्येतर्हि
यज्ञः। इषिता दैव्या होता^७ इत्याह। इषितं^८ हि कर्म
क्रियते^९। भद्रवाच्याय^{१०} प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय^{११} सूक्ता
ब्रूहीत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा दैव्या होतृभ्य
इत्याह। यज्ञमेव तत्स्वगा करोति। स्वस्तिर्मानुषेभ्य
इत्याह। आमेवैतामा शास्ते। शं योर्ब्रूहीत्याह। शंयुमेव
बार्हस्पत्यं भागधेयेन^{१२} समर्धयति॥५९॥

चरत्यध्वर्युः प्रजातिह्वयते वेदाब्रवीद्वरहिषदं करोत्युत्विजो दधाति ब्रह्माऽनुकरोति चत्वारि च॥ [८]

अथ सुचावनुष्टुग्भ्यां वाजवतीभ्यां व्यूहति। प्रतिष्ठा वा
अनुष्टुक्। अन्नं वाजः प्रतिष्ठित्यै। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। प्राची^{१३}

जुहूम॑हति। जा॒ताने॒व भ्रातृ॑व्यान्प्रणु॑दते। प्र॒तीची॑मुप॒भृतम्।
ज॒निष्य॑माणाने॒व प्रति॑नुदते। सवि॑षूच ए॒वापो॑ह्य स॒पत्नान्
यज॑मानः। अ॒स्मिँल्लो॒के प्रति॑ तिष्ठति॥६०॥

द्वाभ्या॑म्। द्विप्र॑तिष्ठो हि। वसु॑भ्यस्त्वा रु॒द्रेभ्य॑स्त्वा-
ऽऽदि॒त्येभ्य॑स्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। सु॒क्षु प्र॑स्तरम॑नक्ति।
इ॒मे वै लो॒काः सु॒चः। यज॑मानः प्र॒स्तरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽनक्ति। त्रे॒धाऽन॑क्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः॥६१॥

ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यो॑ऽनक्ति। अ॒भिपूर्व॑म॑नक्ति।
अ॒भिपूर्व॑मे॒व यज॑मानं॒ तेज॑साऽनक्ति। अ॒क्तं॑ रिहा॑णा
इत्या॑ह। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। यज॑मानः प्र॒स्तरः। यज॑मानमे॒व
तेज॑साऽनक्ति। वि॒यन्तु॑ वय॒ इत्या॑ह। वय॑ ए॒वैनं॑ कृ॒त्वा।
सु॒वर्गं॑ लो॒कं ग॑मयति॥६२॥

प्र॒जां योनिं॑ मा निर्मृ॑क्ष॒मित्या॑ह। प्र॒जायै॑ गोपी॒थाय॑।
आ॒प्याय॑न्ता॒माप॑ ओष॑धय॒ इत्या॑ह। आप॑ ए॒वौष॑धीरा
प्या॑ययति। म॒रुतां॑ पृष॑तयः॒ स्थेत्या॑ह। म॒रुतो॑ वै वृष्ट्या॑
ई॒शते॑। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। दि॒वं गच्छ॑ ततो॑ नो वृष्टि॑मे॒रये॒त्या॑ह।
वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे॥६३॥

याव॒द्वा अ॑ध्व॒र्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑द॒स्यायु॑र्म॒ीयते॑।
आ॒युष्पा अ॑ग्नेऽस्यायु॑र्म॒े पा॒हीत्या॑ह। आयु॑रे॒वाऽऽत्म॑न्य॒त्ते।
याव॒द्वा अ॑ध्व॒र्युः प्र॑स्तरं प्र॒हर॑ति। ताव॑दस्य॒ चक्षु॑र्म॒ीयते॑।

चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहीत्याह। चक्षुरेवाऽऽत्मन्धत्ते।
ध्रुवाऽसीत्याह प्रतिष्ठित्यै। यं परिधिं पर्यधत्था इत्याह॥६४॥

यथायजुरेवैतत्। अग्ने देव पुणिभिर्वीर्यमाण इत्याह।
अग्नय एवैनं जुष्टं करोति। तन्त एतमनु जोषं भरामीत्याह।
सजातानेवास्मा अनुकान्करोति। नेदेष त्वदपचेतयाता
इत्याहानुख्यात्यै। यज्ञस्य पाथ उप समितमित्याह।
भूमानमेवोपैति। परिधीन्म हरति। यज्ञस्य समिष्ट्यै॥६५॥

सुचौ सं प्रस्रावयति। यदेव तत्र क्रूरम्। तत्तेन
शमयति। जुह्वामुपभृतम्। यजमानदेवत्या वै जुहूः।
भ्रातृव्यदेवत्योपभृत्। यजमानायैव भ्रातृव्यमुपस्तिं करोति।
सःस्रावभागाः स्थेत्याह। वसवो वै रुद्रा आदित्याः
सःस्रावभागाः। तेषां तद्भागधेयम्॥६६॥

तानेव तेन प्रीणाति। वैश्वदेव्यर्चा। एते हि विश्वे देवाः।
त्रिष्टुग्भवति। इन्द्रियं वै त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव यजमाने
दधाति। अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामीत्याह। इयं
वा अग्निरपन्नगृहः। अस्या एवैने सदने सादयति। सुम्नाय
सुम्निनी सुम्ने मा धत्तमित्याह॥६७॥

प्रजा वै पशवः सुम्नम्। प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते। धुरि धुर्यौ
पातमित्याह। जायापत्योर्गोपीथाय। अग्नेऽदध्यायोऽशीततनो
इत्याह। यथायजुरेवैतत्। पाहि माऽद्य दिवः पाहि प्रसित्यै

पा॒हि दु॒रि॒ष्ट्यै पा॒हि दु॒र॒द्भ॒न्यै पा॒हि दु॒श्च॒रि॒तादि॒त्या॒ह।
 आ॒मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। अ॒वि॒ष॒न्नः पि॒तुं कृ॑णु सु॒ष॒दा योनि॑ः
 स्वा॒हेती॑ध्मसं॒वृश्च॑नान्यन्वाहार्यपचनेऽभ्या॒धाय॑ फलीकरणहोमं
 जु॒होति॑। अति॑रिक्तानि वा इ॒ध्मसं॑ वृश्च॑नानि॥६८॥

अति॑रिक्ताः फली॒कर॑णाः। अति॑रिक्तमाज्योच्छे॒षण॑म्।
 अति॑रिक्त ए॒वाति॑रिक्तं दधाति। अथो॒ अति॑रिक्तेनै॒वाति॑रिक्त-
 मा॒त्स्वाऽव॑ रुन्धे। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। तां वे॒देना॒न्ववि॑न्दन्।
 वे॒देन॒ वेदि॑ वि॒विदुः पृथि॒वीम्। सा प॑प्रथे पृथि॒वी पार्थि॑वानि।
 गर्भं॑ बिभर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। ततो॑ य॒ज्ञो जा॑यते वि॒श्वदा॒निरि॑ति
 पु॒रस्ता॑त्स्थ॒तम्ब॒यजु॑षो वे॒देन॒ वेदि॑ः सम्मा॒रष्ट्य॑नु॒वित्यै॥६९॥

अथो॒ यद्वे॑दश्च वेदि॑श्च भव॑तः। मि॒थुन॒त्वाय॑ प्रजा॑त्यै।
 प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तानि॑ श्मश्रू॒णि। यद्वे॑दः। प॒त्न्या उ॒पस्थ॑
 आ॒स्य॑ति। मि॒थुनमे॒व क॑रोति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। वे॒दः होता॑-
 ऽऽह॑वनीया॑त्स्तृण॒त्रेति॑। य॒ज्ञमे॒व तथ्स॑न्त॒नोत्यो॑त्तर॒स्मादर्ध॑-
 मा॒सात्। त॑ स॒न्त॑त॒मुत्त॑रेऽर्धमा॒स आ॑ल॒भते॥७०॥

तं का॒लेका॒ल आ॑गते यजते। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। स त्वा
 अ॒ध्व॒र्युः स्या॑त्। यो यतो॑ य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्क्ते। तदे॑नं प्रतिष्ठापयतीति।
 वा॒ता॒द्वा अ॒ध्व॒र्युर्य॑ज्ञं प्रयु॒ङ्क्ते। दे॒वा गा॑तुविदो गा॒तुं वि॒त्वा
 गा॒तुमि॑तेत्या॒ह। यत॑ ए॒व य॒ज्ञं प्र॑यु॒ङ्क्ते। तदे॑नं प्रतिष्ठापयति।
 प्रति॑ तिष्ठति प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यजमानः॥७१॥

लभते यजमानः॥

[९]

यो वा अयथादेवतं य॒ज्ञमु॑प॒चर॑ति। आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते।
पापी॑यान्भवति। यो यथादे॒वतम्। न दे॒वता॑भ्य आवृ॒श्च्यते।
वसी॑यान्भवति। वा॒रु॒णो वै पा॑शः। इ॒मं वि॒ष्यामि॑ वरु॒णस्य॑
पा॒शमि॑त्याह। व॒रु॒णपा॒शादे॒वैना॑ मु॒ञ्चति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूतो
यथादे॒वतम्॥ ७२॥

न दे॒वता॑भ्य आवृ॒श्च्यते। वसी॑यान्भवति। धा॒तुश्च॒ योनौ॑
सुकृ॑तस्य॒ लोक॑ इत्याह। अ॒ग्निर्वै धा॒ता। पु॒ण्यं क॑र्म
सुकृ॑तस्य॒ लोकः। अ॒ग्निरे॒वैना॑ धा॒ता। पु॒ण्ये क॑र्मणि
सुकृ॑तस्य॒ लोके॑ द॒धाति॑। स्यो॒नं मे॑ स॒ह प॒त्यां करो॑मीत्याह।
आ॒त्मन॑श्च॒ यज॑मानस्य॒ चाना॑त्यै स॒न्त्वाय॑। स॒मायु॑षा॒ सं
प्र॒जये॑त्याह॥ ७३॥

आ॒मे॒वैता॑मा शा॒स्ते पूर्ण॑पा॒त्रे। अ॒न्ततो॑ऽनु॒ष्टुभा॑। चतु॑ष्प॒द्वा
ए॒तच्छ॑न्दः॒ प्रति॑ष्ठितं॒ पत्न्यै॑ पूर्ण॑पा॒त्रे भ॑वति। अ॒स्मिँल्लो॒के
प्रति॑ तिष्ठानीति॑। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्रति॑ तिष्ठति। अथो
वाग्वा अ॑नु॒ष्टुक्। वाङ्मि॑थुनम्। आपो॑ रेतः॒ प्र॒जन॑नम्। ए॒तस्मा॑द्वै
मि॑थुनाद्विद्योत॑मानः॒ स्तन॑यन्वर्षति। रेतः॒ सि॒ञ्चन्॥ ७४॥

प्र॒जाः प्र॑ज॒नय॑न्। यद्वै य॒ज्ञस्य॑ ब्रह्म॑णा यु॒ज्यते॑। ब्रह्म॑णा
वै तस्य॑ वि॒मो॒कः। अ॒द्भिः शान्तिः॑। वि॒मुक्तं॑ वा ए॒तर्ह्ये
यो॒क्रं ब्रह्म॑णा। आ॒दायै॑न॒त्पत्नी॑ स॒हाप॑ उपगृहीते॒ शान्त्यै॑।
अ॒ञ्जलौ॑ पूर्ण॑पा॒त्रमा॑ न॒यति॑। रेत॑ ए॒वास्या॑ प्र॒जां द॑धाति।

प्रजया हि मनुष्यः पूर्णः। मुखं वि मृष्टे। अवभृथस्यैव रूपं
कृत्वोत्तिष्ठति॥७५॥

सवितृप्रसूतो यथादेवतं प्रजयेत्याह मिश्रमृष्ट एकं च॥ [१०]

परिवेषो वा एष वनस्पतीनाम्। यदुपवेषः। य एवं
वेदं विन्दते परिवेष्टारम्। तमुत्करे। यं देवा मनुष्येषु।
उपवेषमधारयन्। ये अस्मदपं चेतसः। तानस्मभ्यमिहा
कुरु। उपवेषोपं विद्धि नः॥७६॥

प्रजां पुष्टिमथो धनम्। द्विपदो नश्चतुष्पदः। ध्रुवाननप-
गान्कुर्विति पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं गूहति। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यश्चः
शूद्रा अवस्यन्ति। स्थविमत उपगूहति। अप्रतिवादिन
एवैनान्कुरुते। धृष्टिर्वा उपवेषः। शुचर्तो वज्रो ब्रह्मणा
संशितः। योपवेषे शुक्। साऽमुमृच्छतु यं द्विष्म
इति॥७७॥

अथास्मै नाम गृह्य प्रहरति। निरमुनुद ओकंसः। सपत्नो
यः पृतन्यति। निर्बाध्येन हविषा। इन्द्र एणं पराशरीत्। इहि
तिस्रः परावतः। इहि पञ्च जनाः अति। इहि तिस्रोऽति
रोचनायावत्। सूर्यो असद्विवि। परमान्त्वा परावतम्॥७८॥

इन्द्रो नयतु वृत्रहा। यतो न पुनरायसि। शश्वतीभ्यः
समाभ्य इति। त्रिवृद्धा एष वज्रो ब्रह्मणा संशितः। शुचैवेन
विध्वा। एभ्यो लोकेभ्यो निर्णुद्य। वज्रेण ब्रह्मणा स्तृणुते।
हृतोऽसाववधिष्मामुमित्याह स्तृत्यै। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्।

शुचैवैनमर्पयति॥७९॥

प्रत्युष्टं दिवः शिल्पमयंजो घृतं च देवासुराः स एतमिन्द्र आपो देवीरग्निना धिष्ण्या अथ सुचौ यो वा
अयथादेवतं परिवेषो वा एकादश॥११॥

प्रत्युष्टमयंज एषा हि विश्वेषां देवानामूर्जा पृथिवीमथो रक्षंसान्तां प्रजातिं द्वाभ्यां तं कालेकाले नवंससतिः॥७९॥

प्रत्युष्टमर्पयति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभते। क्षत्राय राजन्यम्। मरुद्ध्यो
वैश्यम्। तपसे शूद्रम्। तमसे तस्कर्म। नारकाय
वीरहणम्। पाप्मने क्लीबम्। आक्रयायायोगूम्। कामाय
पुंश्चलूम्। अतिक्रुष्टाय मागधम्॥१॥

गीताय सूतम्। नृत्ताय शैलूषम्। धर्माय सभाचरम्।
नर्माय रेभम्। नरिष्टायै भीमलम्। हसाय कारिम्। आनन्दाय
स्त्रीषखम्। प्रमुदे कुमारीपुत्रम्। मेधायै रथकारम्। धैर्याय
तक्षाणम्॥२॥

श्रमाय कौलालम्। मायायै कार्मारम्। रूपाय मणिकारम्।
शुभे वपम्। शरव्याया इषुकारम्। हेत्यै धन्वकारम्। कर्मणे
ज्याकारम्। दिष्टाय रज्जुसर्गम्। मृत्यवे मृगयुम्। अन्तकाय
श्वनितम्॥३॥

सन्धये जारम्। गेहायोपपतिम्। निर्ऋत्यै परिवित्तम्।
आर्त्यै परिविविदानम्। अराध्यै दिधिषूपतिम्। पवित्राय
भिषजम्। प्रज्ञानाय नक्षत्रदर्शम्। निष्कृत्यै पेशस्कारीम्।
बलायोपदाम्। वर्णायानूरुधम्॥४॥

नदीभ्यः पौञ्जिष्टम्। ऋक्षीकाभ्यो नैषादम्। पुरुषव्याघ्राय
दुर्मदम्। प्रयुज्य उन्मत्तम्। गन्धर्वाप्सरभ्यो ब्रात्यम्। सर्पदेव-

जुनेभ्योऽप्रतिपदम्। अवैभ्यः कितवम्। इर्यताया अकितवम्।
पिशाचेभ्यो बिदलकारम्। यातुधानेभ्यः कण्टककारम्॥५॥

उथ्सादेभ्यः कुञ्जम्। प्रमुदे वामनम्। द्वाभ्यः स्नामम्।
स्वप्रायान्धम्। अधर्माय बधिरम्। संज्ञानाय स्मरकारीम्।
प्रकामोद्यायोपसदम्। आशिक्षायै प्रश्जिनम्। उपशिक्षाया
अभिप्रश्जिनम्। मर्यादायै प्रश्जविवाकम्॥६॥

ऋत्यै स्तेनहृदयम्। वैरहत्याय पिशुनम्। विवित्यै
क्षत्तारम्। औपद्रष्टाय सङ्गहीतारम्। बलायानुचरम्। भूमे
परिष्कन्दम्। प्रियाय प्रियवादिनम्। अरिष्ट्या अश्वसादम्।
मेधाय वासः पल्पूलीम्। प्रकामाय रजयित्रीम्॥७॥

भायै दार्वाहारम्। प्रभाया आग्नेन्धम्। नाकस्य पृष्ठायाभि-
षेत्तारम्। ब्रध्नस्य विष्टपाय पात्रनिर्णेगम्। देवलोकाय
पेशितारम्। मनुष्यलोकाय प्रकरितारम्। सर्वेभ्यो लोकेभ्य
उपसेत्तारम्। अवत्यै वधायोपमन्थितारम्। सुवर्गाय लोकाय
भागदुघम्। वर्षिष्ठाय नाकाय परिवेष्टारम्॥८॥

अर्मेभ्यो हस्तिपम्। जवायाश्वपम्। पुष्ट्यै गोपालम्।
तेजसेऽजपालम्। वीर्यायाविपालम्। इरायै कीनाशम्।
कीलालाय सुराकारम्। भद्राय गृहपम्। श्रेयसे वित्तधम्।
अध्यक्षायानुक्षत्तारम्॥९॥

मन्यवेऽयस्तापम्। क्रोधाय निसरम्। शोकायाभिसरम्।

उत्कूलविकूलाभ्यां त्रिस्थिनम्। योगाय योक्तारम्। क्षेमाय
विमोक्तारम्। वपुषे मानस्कृतम्। शीलायाञ्जनीकारम्।
निर्ऋत्यै कोशकारीम्। यमायासूम्॥१०॥

यम्यै यमसूम्। अथर्वभ्योऽवतोकां। संवत्सराय
पर्यारिणीम्। परिवत्सरायाविजाताम्। इद्वत्सरायाप-
स्कद्वरीम्। इद्वत्सरायातीत्वरीम्। वत्सराय विजर्जरां।
संवत्सराय पलिक्रीम्। वनाय वनपम्। अन्यतोरण्याय
दावपम्॥११॥

सरोभ्यो धैवरम्। वेशन्ताभ्यो दाशम्। उपस्थावरीभ्यो
बैन्दम्। नड्बुलाभ्यः शौष्कलम्। पार्याय कैवर्तम्। अवार्याय
मार्गारम्। तीर्थेभ्य आन्दम्। विषमेभ्यो मैनालम्। स्वनेभ्यः
पर्णकम्। गुहाभ्यः किरातम्। सानुभ्यो जम्भकम्। पर्वतेभ्यः
किम्पूरुषम्॥१२॥

प्रतिश्रुत्काया ऋतुलम्। घोषाय भूषम्। अन्ताय
बहुवादिनम्। अनन्ताय मूकम्। महंसे वीणावादम्। क्रोशाय
तूणवधम्। आक्रन्दाय दुन्दुभ्याघातम्। अवरस्पराय
शङ्खधम्। ऋभुभ्योजिनसन्धायम्। साध्येभ्यश्चर्मणम्॥१३॥

बीभत्सायै पौल्कसम्। भूत्यै जागरणम्। अभूत्यै
स्वपनम्। तुलायै वाणिजम्। वर्णाय हिरण्यकारम्।
विश्वेभ्यो देवेभ्यः सिध्मलम्। पश्चाद्दोषाय ग्लावम्।

ऋत्यै जनवादिनम्। व्यृद्ध्या अपगल्भम्। स॒श॒राय॑
प्रच्छिदम्॥१४॥

हसाय पु॒श्चलू॒मा ल॑भते। वी॒णावा॒दं ग॑णकं गी॒ताय॑।
याद॑से शाबु॒ल्याम्। न॒र्माय॑ भद्रव॒तीम्। तू॒णव॒ध्मं ग्रा॑म॒ण्यं
पा॒णिस॒ङ्घातं॑ नृ॒त्ताय॑। मोदा॑यानु॒क्रोश॑कम्। आ॒न॒न्दाय॑
तल॒वम्॥१५॥

अ॒क्षरा॒जाय॑ कि॒त॒वम्। कृ॒ताय॑ सभा॒विनम्। त्रेता॑या आदि॒-
नव॑द॒र॒शम्। द्वा॒प॒राय॑ ब॒हिः स॑दम्। कल॑ये सभा॒स्था॒णुम्।
दुष्कृ॑ताय॑ च॒रका॑चार्यम्। अध्व॑ने ब्रह्मचा॒रिणम्। पि॒शा॒चेभ्यः॑
सैल॑गम्। पि॒पा॒सायै॑ गोव्य॒च्छम्। निर॑ऋत्यै गोघा॒तम्। क्षु॒धे
गो॑विक॒र्तम्। क्षु॒त्तृष्णा॒भ्यान्त॑म्। यो गां वि॒कृन्त॑न्तं मा॒सं
भि॒क्ष॑माण उप॒तिष्ठ॑ते॥१६॥

भूम्यै पी॒ठस॒र्पिण॑मा ल॑भते। अ॒ग्नये॑ऽस॒लम्। वा॒यवे॑
चाण्डा॒लम्। अ॒न्तरि॑क्षाय व॒श॒न॒र्तिन॑म्। दि॒वे ख॑ल॒तिम्।
सूर्या॑य ह॒र्य॒क्षम्। च॒न्द्रम॑से मि॒र्मिर॑म्। नक्ष॑त्रेभ्यः कि॒ला॑सम्।
अ॒ह्ने शु॒क्लं पि॒ङ्गल॑म्। रा॒त्रियै॑ कृ॒ष्णं पि॒ङ्गा॒क्षम्॥१७॥

वा॒चे पु॒रुष॑मा ल॑भते। प्रा॒णम॑पा॒नं व्या॑नमु॒दा॒न॑स॒मानं॑
ता॒न् वा॒यवे॑। सूर्या॑य चक्षु॒रा ल॑भते। मन॑श्च॒न्द्रम॑से। दि॒ग्भ्यः
श्रो॒त्रम्। प्र॒जाप॑तये पु॒रुष॑म्॥१८॥

अथै॒तान॑रूपेभ्य॒ आल॑भते। अति॑ह॒स्वम॑तिदी॒र्घम्।

अति॑कृ॒श॒म॒त्य॑ꣳस॒लम्। अति॑शु॒क्ल॒म॒ति॑कृ॒ष्णम्। अति॑श्ल॒क्ष्ण॒-
म॒ति॑लो॒म॒शम्। अति॑कि॒रि॒ट॒म॒ति॑द॒न्तु॒रम्। अति॑मि॒र्मि॒र॒म॒ति॑-
मे॒मि॒षम्। आ॒शा॒यै॑ जा॒मिम्। प्र॒ती॒क्षा॒यै॑ कु॒मा॒रीम्॥१९॥

ब्रह्मणे गीताय श्रमाय सन्ध्यै नृदीभ्यं उध्मादेभ्य ऋत्ये भाया अर्मभ्यो मन्यवे युम्यै दशदश सरौभ्यो द्वादश

प्रतिश्रुत्कायै वीभृत्सायै दशदश हसाय समाक्षराजाय त्रयोदश भूम्यै दश वाचे षडथ नवैकान्नविंशतिः॥१९॥

ब्रह्मणे युम्यै नवदश॥१९॥

ब्रह्मणे कुमारीम्॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके चतुर्थः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः ॥

स॒त्यं प्र॒पद्ये। ऋ॒तं प्र॒पद्ये। अ॒मृतं प्र॒पद्ये। प्र॒जाप॑तेः
प्रि॒यां त॒नुव॒मना॑र्ता॒ प्र॒पद्ये। इ॒दम॒हं प॑ञ्चद॒शेन॒ वज्रे॑ण। द्विष॑न्तं
भ्रातृ॑व्य॒मव॑ क्रामामि। योऽ॒स्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्विष्मः॑।
भूर्भुवः॑ सु॒वः। हिम्॥१॥

स॒त्यं दश॑॥

[१]

प्र वो॒ वाजा॑ अ॒भिद्य॑वः। ह॒विष्म॑न्तो घृ॒ताच्या॑। दे॒वाञ्जि॑गाति
सु॒म्र॒युः। अ॒ग्न आ॒याहि॑ वी॒तये॑। गृ॒णानो॑ ह॒व्यदा॑तये। नि होता॑
स॒त्सि ब॒र्हिषि॑। तं त्वा॑ स॒मिद्वि॑र॒ङ्गिरः॑। घृ॒तेन॑ वर्धयामसि।
बृ॒हच्छो॑चा यविष्ठ॒। स नः॑ पृथुः श्र॒वाय्य॑म्॥२॥

अच्छा॑ दे॒व वि॒वास॑सि। बृ॒हद॑ग्ने सु॒वीर्य॑म्। ई॒डेन्यो॑
नम॒स्यस्ति॑रः। तमा॑सि द॒र्शतः॑। स॒मग्नि॑रि॒ध्यते॑ वृषा॑। वृषो॑
अ॒ग्निः स॒मिध्य॑ते। अ॒श्वो न॑ दे॒ववा॑हनः। तं ह॒विष्म॑न्त
ई॒डते॑। वृष॑णं त्वा व॒यं वृष॑न्। वृषा॑णः स॒मिधी॑महि॥३॥

अ॒ग्ने दी॑द्यतं बृ॒हत्। अ॒ग्निं दू॑तं वृ॒णीम॑हे। होता॑रं
वि॒श्ववे॑दसम्। अ॒स्य य॒ज्ञस्य॑ सु॒क्रतु॑म्। स॒मिध्य॑मानो अध्व॒रे।
अ॒ग्निः पा॑व॒क ई॒ड्यः। शो॒चिष्कै॑श॒स्तमी॑महे। स॒मिद्धो॑ अ॒ग्न
आ॒हुतः। दे॒वान् य॑क्षि स्वध्व॒र। त्वं हि॑ ह॒व्यवा॑डसि। आ
जु॑होत दु॒वस्य॑त। अ॒ग्निं प्र॑य॒त्यध्व॑रे। वृ॒णीध्व॑ ह॒व्यवा॑हनम्।
त्वं व॑रुण उ॒त मि॒त्रो अ॑ग्ने। त्वां व॑र्धन्ति म॒तिभि॑र्वसि॒ष्ठाः। त्वे

वसुं सुषण॒नानि॑ सन्तु। यूयं पा॑त स्व॒स्तिभिः॑ सदा॑ नः॥४॥

श्रवा॒र्यमि॒धोम॒ह्यसि॑ सप्त च॥

[२]

अ॒ग्ने॑ म॒हा॑ अ॒सि ब्रा॒ह्मण॑ भार॒त। अ॒सा॒वसौ॑। दे॒वेद्धो॑
मन्वि॑द्धः। ऋषि॑ष्टुतो वि॒प्रा॑नुम॒दितः॑। क॒वि॒श॒स्तो ब्र॒ह्म॑स॒ शितो॑
घृ॒ताह॑वनः। प्र॒णीर्य॑ज्ञाना॑म्। र॒थीर॑ध्व॒राणा॑म्। अ॒तूर्तो॑ हो॒ता।
तूर्णि॑र॒हव्य॑वाट्। आ॒स्पात्रं॑ जुहू॒र्दे॒वाना॑म्॥५॥

च॒म॒सो दे॑व॒पानः॑। अ॒रा॑ इ॒वाग्ने॑ ने॒मि॒र्दे॒वाऽस्त्वं
प॑रि॒भूर॑सि। आ व॑ह दे॒वान् यज॑मानाय। अ॒ग्निम॑ग्न॒ आव॑ह।
सोम॑माव॑ह। अ॒ग्निमा॑व॑ह। प्र॒जाप॑ति॒माव॑ह। अ॒ग्नीषो॑मा॒वाव॑ह।
इन्द्रा॑ग्नी आव॑ह। इन्द्र॑माव॑ह। म॒हेन्द्र॑माव॑ह। दे॒वाऽअ॑ज्य॒पाऽ
आव॑ह। अ॒ग्निऽहो॒त्रायाऽऽव॑ह। स्वं म॑हि॒मान्माव॑ह। आ
चा॑ग्ने दे॒वान् व॑ह। सु॒यजा॑ च यज जा॒तवे॑दः॥६॥

दे॒वाना॑मिन्द्र॒मा व॑ह षट् च॥

[३]

अ॒ग्निर्हो॒ता वे॒त्व॒ग्निः। हो॒त्रं वै॑त्तु प्रा॒वि॒त्रम्। स्मो व॒यम्।
सा॒धु ते॑ यज॒मान॑ दे॒वता॑। घृ॒तव॑तीमध्व॒र्यो सु॒च॒मास्य॑स्व।
दे॒वायु॑वं वि॒श्ववा॑राम्। ई॒डा॒महै॑ दे॒वाऽई॒डे॒न्यान्। न॒म॒स्याम॑
नम॒स्यान्। यजा॑म य॒ज्ञिया॑न्॥७॥

अ॒ग्निर्हो॒ता न॑वं॥

[४]

स॒मि॒धो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। तनून॑पा॒द॒ग्न आ॒ज्य॑स्य
वे॒तु। इ॒डो अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य वि॒यन्तु॑। ब॒र्हि॒र॒ग्न आ॒ज्य॑स्य

वेतु। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा सोमम्। स्वाहाऽग्निम्। स्वाहा
प्रजापतिम्। स्वाहाऽग्नीषोमौ। स्वाहेन्द्राग्नी। स्वाहेन्द्रम्।
स्वाहा महेन्द्रम्। स्वाहा देवाः आज्यपान्। स्वाहाऽग्निः
होत्राञ्जुषाणाः। अग्न आज्यस्य वियन्तु॥८॥

इन्द्राग्नी पञ्च च॥ [५]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्। द्रविणस्युर्विपन्यया। समिद्धः
शुक्र आहुतः। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। त्वः सोमासि
सत्पतिः। त्वः राजोत वृत्रहा। त्वं भद्रो असि क्रतुः।
जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु। अग्निः प्रत्नेन
जन्मना। शुम्भानस्तनुवः स्वाम्। कविर्विप्रेण वावृधे।
जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु। सोमं गीर्भिष्ठा वयम्। वर्धयामो
वचोविदः। सुमृडीको न आविश। जुषाणः सोम आज्यस्य
हविषो वेतु॥९॥

स्वाः षट् च॥ [६]

अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्। पतिः पृथिव्या अयम्। अपाः
रेताः सि जिन्वति। भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता। यत्रा नियुद्धिः
सचसे शिवाभिः। दिवि मूर्धानं दधिषे सुवर्षाम्। जिह्वामग्ने
चकृषे हव्यवाहम्। प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः। विश्वा जातानि
परि ता बभूव। यत्कामास्ते जहुमस्तं नो अस्तु॥१०॥

वयः स्याम पतयो रयीणाम्। स वेद पुत्रः पितरः स

मातरम्। स सूनुर्भुवत्स भुवत्पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षं
 स सुवः। स विश्वा भुवो अभवत्स आभवत्। अग्नीषोमा
 सवेदसा। सहृती वनतङ्गिरः। सन्देवत्रा बभूवथुः। युवमेतानि
 दिवि रोचनानि। अग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम्॥११॥

युवः सिन्धूः रभिशस्तेरवद्यात्। अग्नीषोमावमुञ्चतं
 गृभीतान्। इन्द्राग्नी रोचना दिवः। परि वाजेषु भूषथः।
 तद्वाञ्छेति प्रवीर्यम्। श्वथद्वृत्रमुत संनोति वाजम्। इन्द्रा
 यो अग्नी सहृरी सपर्यात्। इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरैः।
 सहस्तमा सहसा वाजयन्ता। एन्द्रं सानसिः रयिम्॥१२॥

सजित्वानः सदासहम्। वर्षिष्ठमृतये भर। प्रसंसाहिषे
 पुरुहूत शत्रून्। ज्येष्ठस्ते शुष्मं इह रातिरस्तु। इन्द्रा भर
 दक्षिणेना वसूनि। पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनाम्। महाः
 इन्द्रो य ओजसा। पर्जन्यो वृष्टिमाः इव। स्तोमैर्वत्सस्य
 वावृधे। महाः इन्द्रो नृवदाचर्षणिप्राः॥१३॥

उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः। अस्मद्रियग्वावृधे
 वीर्याय। उरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत्। पिप्रीहि देवाः
 उशतो यविष्ठ। विद्वाः ऋतूः ऋतुपते यजेह। ये दैव्या
 ऋत्विजस्तेभिरग्ने। त्वः होतृणामस्यायजिष्ठः। अग्निः
 स्विष्टकृतम्। अयाङ्गिरग्नेः प्रिया धामानि। अयादत्सोमस्य
 प्रिया धामानि॥१४॥

अयाङ्ग्रेः प्रिया धामानि। अयाङ्ग्राजापतेः प्रिया धामानि।
 अयाङ्ग्रीषोमयोः प्रिया धामानि। अयाङ्गिन्द्राग्नियोः प्रिया
 धामानि। अयाङ्गिन्द्रस्य प्रिया धामानि। अयाङ्गमहेन्द्रस्य
 प्रिया धामानि। अयाङ्गैवानामाज्यपानां प्रिया धामानि।
 यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षश्च मंहिमानम्।
 आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा जातवेदाः।
 जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः। पावक
 शोचे वेष्ट्वं हि यज्वां। ऋता यजासि महिना वियद्भूः।
 हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥१५॥

अस्त्वधुत्तं रयिं चरषणिप्राः सोमस्य प्रिया धामानीषः षट्॥ [७]

उपहूतं रथन्तरं सह पृथिव्या। उप मा रथन्तरं सह
 पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण। उप मा
 वामदेव्यं सहान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्सह दिवा।
 उप मा बृहत्सह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः सप्त होत्राः। उप
 मा सप्त होत्रां ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः सहर्षभा। उप मा
 धेनुः सहर्षभा ह्वयताम्॥१६॥

उपहूतो भक्षः सखा। उप मा भक्षः सखा ह्वयताम्।
 उपहूतां(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडा। उपो अस्मां इडा
 ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडा। मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी।
 ब्रह्म देवकृतमुपहूतम्॥१७॥

दैव्या अध्वर्यव उपहूताः। उपहूता मनुष्याः। य इमं

य॒ज्ञमवा॑न्। ये य॒ज्ञप॑तिं॒ वर्धा॑न्। उप॑हू॒ते द्या॑वा॒पृथि॒वी।
 पूर्॒वजे॑ ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उप॑हू॒तोऽयं॑ यज॑मानः।
 उत्त॑रस्या॒न्देव॑य॒ज्याया॑मुप॑हूतः। भूय॑सि ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतः।
 दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूतः। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
 तस्मि॒न्नुप॑हूतः। वि॒श्वम॑स्य प्रि॒यमुप॑हूतम्। वि॒श्वस्य॑
 प्रि॒यस्योप॑हू॒तस्योप॑हूतः॥१८॥

सहर॑म्भा ह॒यता॑मुप॑हूतः ह॒विष्क॑रण॒ उप॑हूतश्च॒त्वारि॑ च॥ [८]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो न॒राश॑सः।
 व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य वेतु। दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा
 म॒न्द्रः क॒विः। स॒त्यम॑न्मा॒यजी॑ होता॑। होत॑र्होत॒ुराय॑जीयान्।
 अ॒ग्ने या॑न्दे॒वानया॑द्। या॑स्र॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अ॑म॒थ्स॑त।
 ता॑स्र॒ संस॑नुषी॒स्र हो॒त्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
 स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुव॑ने॒ वसु॑धेय॑स्य न॒मोवा॑के
 वी॒हि॑॥१९॥

अपि॑प्रेः पञ्च॑ च॥ [९]

इ॒दं द्या॑वा॒पृथि॒वी भ॒द्रम॑भूत्। आ॒र्धं सू॑क्तवा॒कम्। उ॒त
 न॑मोवा॒कम्। ऋ॒ध्यास्म॑ सू॒क्तोच्य॑म॒ग्ने। त्व॑स्र॒ सू॒क्तवा॑गंसि।
 उप॑श्रि॒तो दि॒वः पृ॑थि॒व्योः। ओ॒मन्व॑ती ते॒ऽस्मिन् य॒ज्ञे य॑ज॒मान॑
 द्या॑वा॒पृथि॒वी स्ता॑म्। श॒ङ्गये॑ जी॒रदा॑न्। अ॒त्रसू॑ अ॒प्रवे॑दे।
 उ॒रुग॑व्यूती अ॒भयं॑ कृ॒तौ॥२०॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापा। शम्भुवौ मयोभुवौ। ऊर्जस्वती च
 पयस्वती च। सूपचरणा च स्वधिचरणा च। तयोराविदि।
 अग्निरिदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। सोम
 इदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्निरिदं
 हविरं जुषत॥ २१॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। प्रजापतिरिदं
 हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। अग्नीषोमाविदं
 हविरं जुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्। इन्द्राग्नी
 इदं हविरं जुषेताम्। अवीवृधेतां महो ज्यायोऽक्राताम्।
 इन्द्र इदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 महेन्द्र इदं हविरं जुषत॥ २२॥

अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत। देवा आज्यपा
 आज्यमजुषन्त। अवीवृधन्त महो ज्यायोऽकृत।
 अग्निर्होत्रेणेदं हविरं जुषत। अवीवृधत महो ज्यायोऽकृत।
 अस्यामृधद्धोत्रायान्देवङ्गमायाम्। आशास्तेऽयं यजमानोऽसौ।
 आयुरा शास्ते। सुप्रजास्त्वमा शास्ते। सजातवनस्यामा
 शास्ते॥ २३॥

उत्तरान्देवयज्यामा शास्ते। भूयो हविष्करणमा शास्ते।
 दिव्यं धामा शास्ते। विश्वं प्रियमा शास्ते। यदनेन
 हविषाऽऽशास्ते। तदश्यात्तदध्यात्। तदस्मै देवा रासन्ताम्।
 तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते। वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वीतं च।

उ॒भे च॑ नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी अ॒ह॑स॒स्पाता॑म्। इ॒ह गति॑र्वा॒मस्ये॑दं
च॑। नमो॑ दे॒वेभ्यः॑॥२४॥

अ॒भ्यु॒ कृता॑व॒कृता॑ग्निरि॒द॒ ह॒विर॑जु॒पत॑ महेन्द्र॒ इ॒द॒ ह॒विर॑जु॒पत॑ स॒जात॑वन्स्या॒मा शा॑स्ते वी॒तं च॑ त्रीणि॑ च॥[१०]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवी॑
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे॥२५॥

तच्छुं॑ यो॒रष्टौ॑॥—————[११]

आप्या॑यस्व॒ सन्तौ॑। इ॒ह त्वष्टा॑रम॒ग्रियं॑ तन्न॑स्तुरी॒पम्।
दे॒वानां॑ प॒त्नीरु॑श॒तीर॑वन्तु नः। प्राव॑न्तु नस्तु॒जये॑ वा॒जसा॑तये।
याः पार्थि॑वासो॒ या अ॒पाम॑पि॒ व्रते॑। ता नो॑ देवीः सु॒हवाः॒
शर्म॑ यच्छत। उ॒त ग्रा वि॑यन्तु दे॒वप॑त्नीः। इन्द्रा॑ण्य॒ग्राय्य॑श्चिनी
राट्। आ रोद॑सी वरुणा॒नी शृ॑णोतु। वि॒यन्तु॑ दे॒वीर्य॑
ऋतु॑र्जनीनाम्॥२६॥

अ॒ग्निर्हो॑ता॒ गृह॑प॒तिः स॑ राजा॑। वि॒श्वा वे॒द ज॑नि॒मा
जा॒तवे॑दाः। दे॒वाना॑मु॒त यो म॑र्त्या॒नाम्। यजि॑ष्ठः स प्र
य॑जतामृ॒तावा॑। व॒यमु॑ त्वा गृह॑पते॒ जना॑नाम्। अ॒ग्ने अ॒कर्म॑
स॒मिधा॑ बृ॒हन्त॑म्। अ॒स्थूरि॑ णो॒ गार्ह॑पत्यानि सन्तु। ति॒ग्मेन॑
न॒स्तेज॑सा॒ स॒ शि॑शाधि॥२७॥

ज॒नीना॑मृष्टौ च॥—————[१२]

उप॑हूत॒ रथ॑न्त॒र॒ सह॑ पृथि॒व्या। उप॑ मा रथ॑न्त॒र॒ सह॑

पृथिव्या ह्वयताम्। उपहूतं वामदेव्यं स॒हान्तरिक्षेण। उप॑ मा
वामदेव्यं स॒हान्तरिक्षेण ह्वयताम्। उपहूतं बृहत्स॒ह दिवा।
उप॑ मा बृहत्स॒ह दिवा ह्वयताम्। उपहूताः स॒प्त होत्राः॑। उप॑
मा स॒प्त होत्रा॑ ह्वयन्ताम्। उपहूता धेनुः स॒हर्ष॑भा। उप॑ मा
धेनुः स॒हर्ष॑भा ह्वयताम्॥ २८ ॥

उपहूतो भ॒क्षः सखा॑। उप॑ मा भ॒क्षः सखा॑ ह्वयताम्।
उपहूताँ(४)हो। इडोपहूता। उपहूतेडो॑। उपो॑ अ॒स्मां इडो॑
ह्वयताम्। इडोपहूता। उपहूतेडो॑। मा॒न॒वी घृ॒तप॑दी मैत्रावरु॒णी।
ब्रह्म॑ दे॒वकृ॑तमुपहूतम्॥ २९ ॥

दैव्या॑ अध्व॒र्यव॑ उपहूताः। उपहूता मनु॒ष्याः।
य इ॒मं य॒ज्ञम॑वान्। ये य॒ज्ञप॑त्रीं वर्धन्। उपहूते
द्यावा॑पृथि॒वी। पू॒र्वजे ऋ॒ताव॑री। दे॒वी दे॒वपु॑त्रे। उपहूतेयं
यज॑माना। इन्द्रा॒णीवा॑ऽविध॒वा। अ॒दि॒तिरि॑व सु॒पु॒त्रा।
उत्त॑रस्यान्दे॒वय॒ज्याया॑मुपहूता। भूय॑सि ह॒विष्क॑रणं उपहूता।
दि॒व्ये धा॑म॒न्नुप॑हूता। इ॒दं मे॑ दे॒वा ह॒विर्जु॑षन्ता॒मिति॑
तस्मि॑न्नुपहूता। वि॒श्व॑म॒स्याः प्रि॒यमु॑पहूतम्। वि॒श्व॑स्य
प्रि॒यस्यो॑पहूत॒स्योप॑हूता॥ ३० ॥

स॒हर्ष॑भा ह्वयतामुपहूतं सु॒पु॒त्रा प॑दं॥

[१३]

स॒त्यं प्र॑वोऽग्ने॑ म॒हान॑ग्नि॒रहो॑तां स॒मिधो॑ऽग्निर्वृ॒त्राण्य॑ग्नि॒मूर्धो॑पहूतं दे॒वं ब॒र्हि॒रि॒दं द्या॑वापृथि॒वी तच्छं॑ योरा

प्या॒युस्वो॑पहूत॒त्रयो॑दश॥ १३ ॥

स॒त्यं व॒यं स्या॑म वृ॒ष्टि॒द्यावा॑ त्रि॒शत्॥ ३० ॥

सत्यमुपहूता॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके पञ्चमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ षष्ठमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः प्रपाठकः ॥

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः। वनस्पते मधुना दैव्येन।
यदूर्ध्वस्तिष्ठाद्विणेह धत्तात्। यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे।
उच्छ्रयस्व वनस्पते। वर्ष्मन्मृथिव्या अधि। सुमिती मीयमानः।
वर्चोधा यज्ञवाहसे। समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्। ब्रह्म
वन्वानो अजरः सुवीरम्॥१॥

आरे अस्मदमतिं बाधमानः। उच्छ्रयस्व महते सौभगाय।
ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये। तिष्ठा देवो न संविता। ऊर्ध्वो वाजस्य
सनिता यदञ्जिभिः। वाघद्विर्विह्वयामहे। ऊर्ध्वो नः पाह्यः हंसो
नि केतुना। विश्वः समत्रिणं दह। कृधी न ऊर्ध्वं च रथाय
जीवसे। विदा देवेषु नो दुवः॥२॥

जातो जायते सुदिनत्वे अहाम्। समर्य आ विदथे
वर्धमानः। पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा। देवया विप्र उदियति
वाचम्। युवा सुवासाः परिवीत आगात्। स उ श्रेयान्भवति
जायमानः। तं धीरांसः कवय उन्नयन्ति। स्वाधियो
मनसा देवयन्तः। पृथुपाजा अमर्त्यः। घृतनिर्णिख्स्वाहुतः।
अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाद्। तः सुबाधो यतः सुचः। इत्था
धिया यज्ञवन्तः। आचक्रुरग्निमूतये। त्वं वरुण उत मित्रो
अग्ने। त्वां वर्धन्ति मतिभिर्वसिष्ठाः। त्वे वसु सुषणनानि

सन्तु। यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः॥३॥

सुवीरं दवः स्वाहुतोऽष्टौ च॥ [१]

होता यक्षदग्निः समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभां
पृथिव्याः सङ्गृथे वामस्य। वर्षमिन्द्रिव इडस्पदे वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपाम्।
मध्वाद्य देवो देवेभ्यो देवयानान्पथो अनक्तु वेत्वाऽऽज्यस्य
होतर्यजं। होता यक्षन्नराशः स नृशस्त्रं नृङ्ः प्रणेत्रम्।
गोभिर्वपावान्स्याद्वीरैः शक्तीवान्नथैः प्रथमया वा हिरण्यैश्चन्द्री
वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षदग्निमिड ईडितो देवो
देवाः आवक्षद्दूतो हव्यवाडमूरः। उपेमं यज्ञमुपेमां देवो
देवहूतिमवतु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वरुहिः
सुष्टरीमोर्णम्रदा अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथताः
स्वासस्थं देवेभ्यः। एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः सन्दन्तु
प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होतर्यजं॥४॥

होता यक्षद्वरु ऋष्याः कवप्यो कोषधावनीरुदाताभीर्जिहतां
विपक्षोभिः श्रयन्ताम्। सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे
विश्रयन्तामृतावृधो वियन्त्वाज्यस्य होतर्यजं। होता
यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृङ्ः पतिभ्यो योनिं
कृण्वाने। सः स्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं वरुहिः सीदतां
वीतामाज्यस्य होतर्यजं। होता यक्षद्वैव्या होतारा

म॒न्द्रा पो॒ता॒रा क॒वी प्र॒चे॒त॒सा। स्वि॑ष्ट॒म॒द्या॒न्यः क॑रदि॒षा
 स्व॑भि॒गूर्त॒म॒न्य ऊ॒र्जा स॑त॒व॒से॒मं य॒ज्ञं दि॒वि दे॒वेषु॑ ध॒त्तां
 वी॒ता॒मा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं। हो॒ता य॑क्ष॒त्ति॒स्रो दे॒वीर॒प॒सां॒म॒प॒स्त॒मा
 अ॒च्छि॑द्र॒म॒द्ये॒द॒म॒प॒स्त॒न्व॒ताम्। दे॒वेभ्यो॑ दे॒वीर्दे॒व॒म॒पो
 वि॒य॒न्त्वा॒ज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं। हो॒ता य॑क्ष॒त्त्व॒ष्टा॒र॒म॒चि॑ष्टु॒म॒पा॒कः
 रे॒तो॒धां वि॒श्र॑व॒सं य॒शो॒धाम्। पु॒रु॒रूप॒म॒का॒म॒क॒र्श॒नः
 सु॒पोषः॑ पोषैः॒ स्या॒त्सु॒वी॒रो वी॒रै॒र्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ हो॒त॒र्य॒जं।
 हो॒ता य॑क्ष॒द्व॒न॒स्प॒ति॒मु॒पा॒व॒स्र॒क्ष॒द्धि॒यो जो॒ष्टा॒रः॑ श॒श॒म॒न्न॒रः।
 स्व॒दा॒त्स्व॒धि॒ति॒र्ऋ॒तु॒था॒द्य दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्या॒वा॒ङ्मे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒
 हो॒त॒र्य॒जं। हो॒ता य॑क्ष॒द॒ग्निः॑ स्वा॒हाऽऽज्य॑स्य॒ स्वा॒हा मे॒द॒सः
 स्वा॒हा॑ स्तो॒का॒नाः॑ स्वा॒हा स्वा॒हा॑कृ॒ती॒नाः॑ स्वा॒हा
 ह॒व्य॒सू॒क्ती॒नाम्। स्वा॒हा दे॒वाः॑ आ॒ज्य॒पा॒न्स्वा॒हाऽग्निः॑
 हो॒त्रा॒ञ्जु॒षा॒णा अ॒ग्न आ॒ज्य॑स्य॒ वि॒य॒न्तु हो॒त॒र्य॒जं॥५॥

प्रियमिन्द्रस्यास्तु वेत्वाऽऽज्यस्य होत॒र्य॒जं सु॒वी॒रो वी॒रै॒र्वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य होत॒र्य॒जं च॒त्वारि॑ च (अग्नि॒न्त॒नू॒न॒पा॒त॒न्न॒रा॒शः॑ स॒म॒ग्नि॒मि॒ड

ई॒डि॒तो ब॒रु॒हि॒र्दु॒रं उ॒पा॒सा॒न॒क्ता दै॒व्यां ति॒न्न॒स्व॒ष्टा॒रं व॒न॒स्प॒ति॒म॒ग्नि॒म्। प॒ञ्च वे॒त्वे॒कां वि॒य॒न्तु द्वि॒र्वा॒ता॒मे॒कां वि॒य॒न्तु द्वि॒र्वे॒त्वे॒कां

वि॒य॒न्तु हो॒त॒र्य॒जं॥॥

[२]

स॒मि॒द्धो अ॒द्य म॒नु॒षो दुरो॒णे। दे॒वो दे॒वान् य॑ज॒सि
 जा॒त॒वे॒दः। आ च॒ वहं॑ मि॒त्र॒म॒ह॒श्चि॒क्रि॒त्वान्। त्वं दू॒तः
 क॒वि॒र॑सि॒ प्र॒चे॒ताः। त॒नू॒न॒पा॒त्प॒थ ऋ॒त॒स्य॒ या॒ना॒न्। म॒ध्वा
 स॒म॒ञ्ज॒न्स्व॑द॒या सु॒जि॒ह्व। म॒न्मा॒नि धी॒भि॒रु॒त य॒ज्ञमृ॒न्ध॒न्।
 दे॒व॒त्रा च॑ कृ॒णु॒ह्यध्व॑रं नः। न॒रा॒शः॑स॒स्य म॒हि॒मा॒न॑मे॒षाम्।

उप॑ स्तोषाम॒ यज॒तस्य॑ य॒ज्ञैः॥६॥

ते सु॒क्रत॑वः शुच॑यो धिय॒न्धाः। स्वद॑न्तु दे॒वा उ॒भया॑नि
ह॒व्या। आ॒जुह्वा॑न् ई॒ड्यो व॒न्द्यश्च। आया॑ह्य॒ग्ने वसु॑भिः
स॒जोषा॑ः। त्वं दे॒वाना॑मसि य॒ह्म हो॒ता। स ए॑नान् यक्षी॑षितो
य॒र्जीया॑न्। प्रा॒चीनं॑ ब॒र्हुहिः प्र॒दिशा॑ पृथि॒व्याः। वस्तो॑र॒स्या
वृ॒ज्यते॒ अग्ने॑ अ॒ह्मा॑म्। व्यु॑ प्रथ॒ते वि॒तरं॑ वरी॑यः। दे॒वेभ्यो॑
अदि॑तये स्यो॒नम्॥७॥

व्यच॑स्वतीरुर्वि॒या वि॒श्रय॑न्ताम्। पति॑भ्यो न ज॒नय॑ः
शु॒म्भमा॑नाः। दे॒वीर्द्वारो॑ बृ॒हती॑र्वि॒श्वमि॒न्वाः। दे॒वेभ्यो॑ भव॒थ
सु॒प्राय॑णाः। आ॒सुष्व॑यन्ती यज॒ते उ॒पा॒के। उ॒षासा॑न॒क्ता
सद॑तां नि यो॒नौ। दि॒व्ये योष॑णे बृ॒हती॑ सु॒रुक्मे। अधि॑
श्रि॒यः शु॒क्रपि॑शं दधा॑ने। दै॒व्या हो॒तारा॑ प्रथ॒मा सु॒वाचा॑।
मि॒मा॒ना य॒ज्ञं मनु॑षो यज॑ध्यै॥८॥

प्र॒चोद॑यन्ता वि॒दथे॑षु का॒रू। प्रा॒चीनं॑ ज्योतिः प्र॒दिशा॑
दि॒शन्ता॑। आ नो॑ य॒ज्ञं भा॑र॒ती तू॒यमे॒तु। इडा॑ मनु॒ष्वदि॒ह
चे॒तय॑न्ती। ति॒स्रो दे॒वीर्ब॒र्हुरे॒दः स्यो॒नम्। सर॑स्वती॒ स्वप॑सः
सद॑न्तु। य इ॒मे द्या॒वापृ॑थि॒वी ज॒नित्री॑। रू॒पैरपि॑ः श॒द्भुव॑नानि
वि॒श्वान्। तम॒द्य हो॑तरि॒षितो॑ य॒र्जीया॑न्। दे॒वं त्वष्टा॑रमि॒ह य॑क्षि
वि॒द्वान्॥९॥

उ॒पाव॑सृज॒त्मन्या॑ सम॒ञ्जन्। दे॒वानां॑ पा॒थं ऋ॒तुथा॑ ह॒वीःषि॑।
व॒न॒स्पतिः॑ शमि॒ता दे॒वो अ॒ग्निः। स्वद॑न्तु ह॒व्यं मधु॑ना घृ॒तेन॑।

स॒द्यो जा॒तो व्य॑मिमीत य॒ज्ञम्। अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोगाः।
अ॒स्य होतुः॑ प्र॒दिश्य॑तस्य॒ वा॒चि। स्वाहा॑कृतं ह॒विर॑दन्तु
दे॒वाः॥१०॥

यज्ञैः स्योनं यजध्वै विद्वानष्टौ च॥ [३]

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे। वा॒जी सन्परि॑णीयते। दे॒वो दे॒वेषु॑
य॒ज्ञियः॑। परि॑त्रिविष्ट्यध्व॒रम्। यात्य॑ग्नी र॒थीरि॑व। आ दे॒वेषु॑
प्रयो॑ दधत्। परि॑ वाज॑पतिः क॒विः। अ॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत्।
दध॒द्रत्नानि॑ दा॒शुषे॑॥११॥

अग्निर्होता नो नव॥ [४]

अजै॑द॒ग्निः। अस॑न॒द्वाज॑न्नि। दे॒वो दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यावा॑ट्।
प्राञ्जो॑भिर्हिन्वा॒नः। धेना॑भिः कल्प॑मानः। य॒ज्ञस्यायुः॑ प्रति॒रन्।
उप॑ प्रेष्य॑ होतः। ह॒व्या दे॒वेभ्यः॑॥१२॥

अजैदष्टौ॥ [५]

दैव्याः॑ शमि॒तार॑ उ॒त म॑नुष्या॒ आर॑भध्वम्। उप॑नयत् मे॒ध्या
दुरः॑। आ॒शासा॑ना॒ मेध॑पतिभ्यां॒ मेध॑म्। प्रा॒स्मा अ॒ग्निं भ॑रता।
स्तृ॒णीत॑ ब॒र्हिः। अन्वे॑नं मा॒ता म॑न्यताम्। अनु॑ पि॒ता। अनु॑
भ्रा॒ता सग॑र्भ्यः। अनु॑ सखा॒ सयू॑थ्यः। उ॒दीची॑नाः॒ अस्य॑ प॒दो
निध॑त्तात्॥१३॥

सूर्यं॑ चक्षु॑र्गमयतात्। वा॒तं प्रा॒णम॑न्वव॑सृजतात्। दि॒शः
श्रो॒त्रम्। अ॒न्तरि॑क्ष॒मसु॑म्। पृ॒थि॒वीः शरी॑रम्। ए॒क॒धाऽस्य॑
त्वच॑माच्छा॒तात्। पु॒रा नाभ्या॑ अपि॒शसो॑ व॒पामु॑त्खि॑दतात्।

अ॒न्तरे॒वोष्माणं॑ वा॒रय॑तात्। श्ये॒नम॑स्य॒ वक्षः॑ कृणु॒तात्।
प्र॒शसा॑ बा॒हू॥१४॥

श॒ला दो॒षणी॑। क॒श्यपे॒वाँसा॑। अ॒च्छि॒द्रे श्रो॒णी॑।
क॒वषो॒रू स्ने॒कपर्णा॑ष्ठीव॒न्ता॑। षड्विं॑शति॒रस्य॒ वङ्क॑यः।
ता अ॒नु॒ष्टो॒च्चाव॑यतात्। गा॒त्रं गा॒त्रम॒स्यानू॑नं कृणु॒तात्।
ऊ॒व॒ध्यगो॑हं पा॒र्थिवं॑ खन॒तात्। अ॒स्त्रा रक्षः॑ स॒सृज॑तात्।
व॒नि॒ष्ठुम॑स्य॒ मा रा॑विष्ट॥१५॥

उ॒रूकं॑ म॒न्यमा॑नाः। ने॒द्वस्तो॑के तन॒ये। रवि॑तारव॒च्छमि॑तारः।
अ॒ग्नि॒गो श॒मीध्व॑म्। सु॒शर्मि॑ श॒मीध्व॑म्। श॒मीध्व॑म॒ग्निगो॑।
अ॒ग्नि॒गुश्चापा॑पश्च। उ॒भौ दे॒वानाँ॑ श॒मि॒तारौ॑। ता॒वि॒मं प॒शूँ
श्र॑पय॒तां प्र॒वि॒द्वाँसौ॑। यथा॑यथाऽस्य॒ श्रप॑ण॒न्तथा॑तथा॥१६॥

धृ॒ता॒द्बा॒हू मा रा॑विष्ट॒ तथा॑तथा॥

[६]

जु॒षस्व॑ स॒प्रथ॑स्तमम्। वचो॑ दे॒वप्स॑रस्तमम्। ह॒व्या जु॒ह्वान॑
आ॒सनि॑। इ॒मं नो॑ य॒ज्ञम॒मृते॑षु धेहि। इ॒मा ह॒व्या जा॑तवे॒दो
जु॒षस्वा। स्तो॒काना॑म॒ग्ने मे॑द॒सो घृ॑तस्य॑। हो॒तः प्रा॑शा॒न प्र॒थमो॑
नि॒षद्य॑। घृ॒तव॑न्तः पा॒वक॑ ते। स्तो॒काः श्रो॑तन्ति॒ मेद॑सः। स्व॒धर्म॑
दे॒ववी॑तये॥१७॥

श्रे॒ष्ठं नो॑ धेहि॒ वार्य॑म्। तु॒भ्यँ स्तो॒का घृ॑त॒श्रुतः॑। अ॒ग्ने
वि॒प्राय॑ सन्त्य। ऋ॒षिः श्रे॒ष्ठः स॒मि॒ध्यसे॑। य॒ज्ञस्य॑ प्रा॒विता॑
भ॒व। तु॒भ्यँ श्रो॑तन्त्य॒ग्निगो॑ श॒चीवः॑। स्तो॒कासौ॑ अ॒ग्ने मे॑द॒सो

घृतस्य। कविशस्तो बृहता भानुनागाः। हव्या जुषस्व मेधिर।
ओजिष्ठन्ते मध्यतो मेद उद्धृतम्। प्र ते वयं ददामहे। श्रोतन्ति
ते वसो स्तोका अधित्वचि। प्रति तान्देवशोर्विहि॥१८॥

देववीतय उद्धृतत्राणि च॥

[७]

आवृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मैः। इन्द्र यातन्नमोभिरग्ने अर्वाक्।
युव९ राधोभिरकवेभिरिन्द्र। अग्ने अस्मे भवतमुत्तमेभिः। होता
यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य वपाया मेदसः। जुषेता९ हविः।
होतर्यज। विह्यख्यन्मनसा वस्य इच्छन्। इन्द्राग्नी ज्ञास उत
वा सजातान्॥१९॥

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यम्। स वा धियं
वाजयन्तीमतक्षम्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। पुरोडाशस्य
जुषेता९ हविः। होतर्यज। त्वामीडते अजिरं दूत्याय।
हविष्मन्तः सदमिन्मानुषासः। यस्य देवैरासदो बरुहिरग्ने।
अहान्यस्मै सुदिना भवन्तु। होता यक्षदग्निम्। पुरोडाशस्य
जुषेता९ हविः। होतर्यज॥२०॥

सजातान्ग्निन्द्रे च॥

[८]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानः। ईदृ रयिं यशसं पूर्वभाजम्।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा। प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः।
माच्छेद्म रश्मीरिति नाधमानाः। पितृणा९ शक्तीरनु-
यच्छमानाः। इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति। ताह्यद्रीं
धिषणाया उपस्थैः। अग्नि९ सुदीति९ सुदृशं गृणन्तः।

न॒म॒स्याम॒स्त्वेडं॑ जा॒तवे॒दः। त्वां दू॒तम॑र॒तिः॑ ह॒व्य॒वाह॑म्।
दे॒वा अ॑कृ॒ण्वन्न॒मृत॑स्य॒ नाभि॑म्॥२१॥

जा॒तवे॒दो द्वे च॑॥ [९]

त्व॑ ह्य॒ग्ने प्र॒थ॒मो म॒नोता॑। अ॒स्या धि॒यो अ॒भ॒वो
दस्म॒होता॑। त्व॑ सी॑ वृष॒न्नकृ॑णोर्दुष्टरी॑तु। स॒हो वि॒श्वस्मै॑
सह॑से सह॑द्यै। अ॒धा हो॒ता न्य॑सीदो॒ यजी॑यान्। इ॒डस्प॒द
इ॒षय॒न्नीड्यः॑ सन्। तं त्वा॒ नरः॑ प्र॒थ॒मं दे॒व॒यन्तः॑। म॒हो रा॒ये
चि॒तय॑न्तो॒ अनु॑गमन्। वृ॒तेव॑ यन्तं॒ ब॒हुभि॑र्वस॒व्यैः। त्वे र॒यिं
जा॑गृ॒वाः सो॒ अनु॑गमन्॥२२॥

रु॒श॒न्तम॒ग्निं द॑र्श॒तं बृ॒हन्त॑म्। व॒पाव॑न्तं वि॒श्वहा॑
दी॒दि॒वाः स॑म्। प॒दं दे॒वस्य॑ नम॑सा वि॒यन्तः॑। श्र॒व॒स्यवः॑ श्र॒व
आ॒प॒न्नमृ॑क्तम्। ना॒मा॒नि चि॒दधि॑रे य॒ज्ञिया॑नि। भ॒द्राया॑ ते
रण॑यन्त॒ सन्दृ॑ष्टौ। त्वां वर्ध॑न्ति क्षि॒तयः॑ पृथि॒व्याम्। त्व॑
रा॒य उ॒भया॑सो॒ जना॑नाम्। त्वं त्रा॒ता त॑रणे॒ चेत्यो॑ऽभूः। पि॒ता
मा॒ता स॒द॒मिन्मा॑नु॒षाणा॑म्॥२३॥

स॒प॒र्ये॒ण्यः स॒ प्रि॒यो वि॒क्ष्व॑ग्निः। हो॒ता म॒न्द्रो निष॑सादा॒
यजी॑यान्। तं त्वा॑ व॒यं द॒म आ दी॑दि॒वाः स॑म्। उ॒प॒जु॒बाधो॑
नम॑सा स॒दे॒म। तं त्वा॑ व॒यः सु॒धियो॑ न॒व्यम॑ग्ने। सु॒म्रा॒यव॑
ई॒महे॑ दे॒व॒यन्तः॑। त्वं वि॒शो अ॒नयो॑ दी॒द्यानः॑। दि॒वो अ॑ग्ने बृ॒हता॑
रो॒च॒नेन॑। वि॒शां क॒विं वि॒श्व॒पति॑ः श॒श्व॒तीना॑म्। नि॒तो॒शनं॑ वृष॒भं
च॑र्षणी॒नाम्॥२४॥

प्रेतीषणि मिषयन्तं पावकम्। राजन्तमग्निं यजतः
 रयीणाम्। सो अग्र ईजे शशमे च मर्तः। यस्तु
 आनदत्समिधा हव्यदातिम्। य आहुतिं परि वेदा नमोभिः।
 विश्वेत्सवामा दधते त्वोतः। अस्मा उ ते महि महे विधेम।
 नमोभिरग्रे समिधोत हव्यैः। वेदीसूनो सहसो गीर्भिरुक्थैः।
 आ ते भद्रायाः सुमतौ यतेम॥२५॥

आ यस्ततन्थ रोदसी विभासा। श्रवोभिश्च श्रवस्यस्तरुत्रः।
 बृहद्भिर्वाजैः स्थविरेभिरस्मे। रेवद्भिरग्रे वितरं वि भाहि।
 नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे। भूरितोकाय तनयाय पश्वः। पूर्वोरिषो
 बृहतीरारे अघाः। अस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु। पुरुष्यग्रे
 पुरुधा त्वाया। वसूनि राजन्वसुताते अश्याम्। पुरुणि हि
 त्वे पुरुवार सन्ति। अग्रे वसु विधते राजनित्वे॥२६॥

जागृवाः सो अनुगन्मानुषाणाश्चरपणीनां यतेमाश्यान्द्रे च॥ [१०]

आभरतः शिक्षतं वज्रबाहू। अस्माः इन्द्राग्नी अवतः
 शचीभिः। इमे नु ते रश्मयः सूर्यस्य। येभिः सपित्वं पितरो
 न आयन्। होता यक्षदिन्द्राग्नी। छागस्य हविष आत्तामद्य।
 मध्यतो मेद उद्धृतम्। पुरा द्वेषोभ्यः। पुरा पौरुषेय्या गृभः।
 घस्तान्नूनम्॥२७॥

घासे अज्राणां यवसप्रथमानाम्। सुमत्क्षराणां शतरुद्रि-
 याणाम्। अग्निष्वात्तानां पीवोपवसनानाम्। पार्श्वतः श्रोणितः
 शितामृत उथ्सादतः। अङ्गादङ्गादवत्तानाम्। करत एवेन्द्राग्नी।

जुषेता॑ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं। दे॒वेभ्यो॑ वनस्पते ह॒वी॑षि।
हिर॑ण्यपर्णं प्र॒दिव॑स्ते अ॒र्थम्॥२८॥

प्र॒दक्षि॑णिद्र॒श्नया॑ नि॒यूय॑। ऋ॒तस्य॑ वक्षि प॒थिभी॑
रजि॑ष्ठैः। हो॒ता यक्ष॑द्वन॒स्पति॑म॒भिहि॑। पि॒ष्टत॑मया
रभि॑ष्ठया र॒श्नया॑धि॒त। यत्रे॑न्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑गस्य ह॒विषः॑
प्रि॒या धा॑मा॒नि। यत्र॑ वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒सि।
यत्र॑ दे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि। यत्रा॑ग्नेर्होतुः
प्रि॒या धा॑मा॒नि। तत्रै॑तं प्र॒स्तुत्ये॑वोप॒स्तुत्ये॑ वो॒पाव॑स्रक्षत्।
रभी॑या॒समि॑व कृ॒त्वी॥२९॥

कर॑दे॒वं दे॒वो वन॒स्पतिः॑। जुष॑ता॒ ह॒विः। हो॒त॒र्य॒जं।
पि॒प्री॑हि दे॒वा उ॑श॒तो य॑विष्ठ। वि॒द्वा ऋ॒तू र॒ऋतु॑पते यजे॒ह।
ये दै॒व्या ऋ॒त्विज॑स्तेभि॒रग्ने॑। त्वं हो॒तृणा॑म॒स्याय॑जिष्ठः।
हो॒ता यक्ष॑द॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत॑म्। अया॑ड॒ग्निरि॑न्द्रा॒ग्नि॒योश्छा॑गस्य
ह॒विषः॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि। अया॑ड्वन॒स्पतेः॑ प्रि॒या पा॑था॒सि।
अया॑ड्वे॒वाना॑माज्य॒पाना॑ प्रि॒या धा॑मा॒नि। यक्ष॑द॒ग्नेर्हो॑तुः
प्रि॒या धा॑मा॒नि। यक्ष॑त्स्वं म॒हि॒मान॑म्। आ॒य॒ज॒ता मे॒ज्या
इ॒षः। कृ॒णोतु॑ सो अ॒ध्व॒रा जा॒तवे॑दाः। जुष॑ता॒ ह॒विः।
हो॒त॒र्य॒जं॥३०॥

नूनमर्थं कृत्वी पाथासि सप्त च॥

[११]

उपो॑ ह॒ यद्वि॑दथ॒ व॒जिनो॑ गूः। गी॒र्भिर्वि॑प्राः
प्र॒म॒तिमि॑च्छ॒मानाः॑। अ॒र्वन्तो॑ न का॒ष्ठा॒न्नक्ष॑माणाः।

इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते। वनस्पते रशनयाऽभिधाय।
 पिष्टतमया वयुनानि विद्वान्। वह देवत्रा दिधिषो
 हवींषि। प्र चंदातारममृतेषु वोचः। अग्निं स्विष्टकृतम्।
 अयाङ्गिरिन्द्राग्नियोश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि॥३१॥

अयाङ्गनस्पतेः प्रिया पाथांसि। अयाङ्गवानामाज्यपानां
 प्रिया धामानि। यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि। यक्षत्स्व
 महिमानम्। आयजतामेज्या इषः। कृणोतु सो अध्वरा
 जातवेदाः। जुषतां हविः। अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य
 होतः। पावक शोचे वेष्ट्वं हि यज्वा। ऋता यजासि महिना
 वियद्भूः। हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य॥३२॥

धामानि भूरकं च॥

[१२]

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्सुवीरं वीरैर्वस्तोर्वृज्येताक्तोः
 प्रभ्रियेतात्यन्यान्नाया बर्हिष्मतो मदेम वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु यज। देवीद्वारः सङ्घाते विद्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतो
 वत्स ईमेनास्तरुण आमिमीयात्कुमारो वा नवजातो
 मैना अर्वा रेणुकंकाटः पृणग्वसुवने वसुधेयस्य वियन्तु
 यज। देवी उषासानक्ताऽद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यहेतामपि
 नूनं दैवीर्विशः प्रायांसिष्टां सुप्रीते सुधिते वसुवने
 वसुधेयस्य वीतां यज। देवी जोष्टी वसुधिती ययोरन्या-
 ऽद्याद्वेषांसि युयवदान्यावक्षद्वसु वार्याणि यजमानाय

वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वी ऊ॒र्जाहु॑ती
 इष॑मूर्ज॑म॒न्याव॑क्ष॒त्सग्धि॑ꣳ स॒र्पीति॑म॒न्या न॑वे॒न् पूर्वं
 दय॑मानाः स्याम॑ पुरा॒णेन॑ न॒वं ता॑मूर्ज॑मूर्जाहु॑ती ऊ॒र्जय॑माने
 अधा॑तां वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वा दै॒व्या
 होता॑रा नेष्टा॑रा पोता॑रा ह॒ताघ॑शꣳसा॒वाभ॑रद्व॒सू वसुवने॑
 वसुधेय॑स्य वीतां॑ यज॑। दे॒वीस्ति॑स्रस्ति॒स्रो दे॒वीरि॑डा
 सर॑स्वती भार॑ती द्यां भार॑त्यादि॒त्यैर॑स्पृक्ष॒त्सर॑स्वतीमꣳ
 रु॒द्रैर्य॑ज्ञमा॑वीदि॒हैवे॑डया॒ वसु॑म॒त्या स॒धमा॑द॒ मदे॑म वसुवने॑
 वसुधेय॑स्य वियन्तु॑ यज॑। दे॒वो न॑रा॒शꣳस॑स्त्रि॒शीर्षा
 ष॑ड॒क्षः श॑तमि॒देन॑ꣳशि॒तिपृ॑ष्ठा आ॒दध॑ति स॒हस्र॑मीं प्र॒वह॑न्ति
 मि॒त्रावरु॑णे॒दस्य॑ हो॒त्रम॑र॒हतो॑ बृ॒हस्प॑तिः स्तो॒त्रम॑श्विना-
 ऽऽध्व॑र्य॒वं वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो
 वन॑स्पति॒र्वरु॑षप्रा॒वा घृ॒तनि॑र्णि॒ग्द्याम॑ग्रेणास्पृक्ष॒दान्त॑रि॒क्षं
 मध्ये॑नाप्राः पृथि॒वीमु॑परेणा॒दꣳही॑द्वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑
 यज॑। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॑रि॒तीनां॑ नि॒धेधा॑ऽसि प्र॒च्यु॑तीना॒मप्र॑-
 च्यु॒तन्नि॑का॒मध॑रणं पुरु॒स्पार्ह॑ं यश॑स्वदे॒ना ब॒र्हिषा॑ऽन्या
 ब॒र्हीꣳष्य॑भि प्या॒म वसुवने॑ वसुधेय॑स्य वेतु॑ यज॑। दे॒वो
 अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्सु॑द्रवि॒णा म॒न्द्रः क॒विः स॒त्यम॑न्माऽऽय॑जी
 होता॑ होतु॑र॒होतु॑राय॑जीया॒नग्रे॑ या॒न्दे॒वान॑या॒ड्याꣳ अपि॑प्रे॒र्ये
 ते हो॒त्रे अ॑म॒त्सत॑ ताꣳ स॑स॒नुषी॑ꣳ हो॒त्रां दे॒वङ्ग॑मान्दिवि

दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मः॑ स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभू॒र्वसु॑वने॒ वसु॑धेय॒स्य
नमो॑वा॒के वी॑हि यज॑॥ ३३॥

यजे॑कं च॥ ————— [१३]

दे॒वं ब॒र्हिः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वीर्द्वारि॑ः। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वी उ॒षासा॒नक्ता॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य
वीताम्। दे॒वी जो॒ष्टी॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्। दे॒वी
ऊ॒र्जाहु॑ती। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्॥ ३४॥

दे॒वा दै॒व्या होता॑रा। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वीताम्।
दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वियन्तु। दे॒वो
नरा॒शंसः॑। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वो वन॑स्पतिः।
व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य वेतु। दे॒वं ब॒र्हिर्वा॒रिती॑नाम्। व॒सुवने॑
वसु॒धेय॑स्य वेतु॥ ३५॥

दे॒वो अ॒ग्निः स्वि॑ष्ट॒कृत्। सु॒द्रवि॑णा म॒न्द्रः क॒विः।
स॒त्यम॑न्माय॒जी होता॑। होत॑रु॒होत॑राय॒जीयान्। अ॒ग्ने
या॒न्दे॒वानया॑ट्। या॒ अपि॑प्रेः। ये ते॑ हो॒त्रे अम॑थ्सत। ता॒
स॑स॒नुषी॒॑ होत्रा॑न्दे॒वङ्ग॑माम्। दि॒वि दे॒वेषु॑ य॒ज्ञमे॑रये॒मम्।
स्वि॑ष्ट॒कृच्चा॒ग्ने होता॑ऽभूः। व॒सुवने॑ वसु॒धेय॑स्य नमो॑वा॒के
वी॑हि॥ ३६॥

वी॒तां वे॒त्वभू॑रेकं च॥ ————— [१४]

अ॒ग्निम॒द्य होता॑रमवृणीता॒यं यज॑मानः पच॑न्प॒त्तीः

पचन्पुरोडाशं बध्नन्निन्द्राग्निभ्यां छागं सूपस्था अद्य
 देवो वनस्पतिरभवदिन्द्राग्निभ्यां छागेनाघस्तान्तं मेदस्तः
 प्रतिपचताग्रभीष्टामवीवृधेतां पुरोडाशेन त्वामद्यर्ष आर्षेय
 ऋषीणान्नपादवृणीतायं यजमानो बहुभ्य आ सङ्गतेभ्य
 एष मे देवेषु वसु वार्या यक्ष्यत इति ता या देवा
 देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्वा च गुरस्वेषितश्च
 होतुरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता
 ब्रूहि॥ ३७॥

अग्निमथैकम्॥

[१५]

अञ्जन्ति होतां यक्ष्ममिद्धो अद्याग्निरजैर्द्वेयां जुषस्वा वृत्रहणा गीर्भिस्त्वष्ट्याभरतमुपौह यद्देवं ब्रूहिः सुदेवं देवं

ब्रूहिर्गन्धिमुद्य पञ्चदश॥ १५॥

अञ्जन्त्यग्निरहोतां नो गीर्भिरुपौ ह यद्विदथं वाजिनः सप्तत्रिंशत्॥ ३७॥

अञ्जन्ति सूक्ताब्रूहि॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके षष्ठः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

सर्वान् वा ए॒षोऽग्नौ॑ कामा॒न्प्रवेश॑यति। योऽग्नी॑न॒न्वाधा॑य
व्र॒तमु॑पैति। स॒यद॑नि॒ष्ट्वा प्र॑या॒यात्। अ॒काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑
ना॒नुप्र॑या॒युः। अ॒तेजा॑ अ॒वीर्यः॑ स्यात्। स जु॑हुयात्। तुभ्यं॑ ता
अ॒ङ्गिर॑स्तम। वि॒श्वाः सु॑क्षि॒तयः॑ पृथक्। अ॒ग्ने कामा॑य॒ येमि॑र
इति॑। कामा॑ने॒वास्मि॑न्दधाति॥१॥

काम॑प्री॒ता ए॒नं कामा॑ अनु॒ प्रया॑न्ति। ते॒जस्वी॑
वी॒र्या॑वान्भवति। सन्त॑ति॒र्वा ए॒षा य॒ज्ञस्य॑। योऽग्नी॑न॒न्वाधा॑य
व्र॒तमु॑पैति। स यदु॑द्वायति। वि॒च्छि॑त्तिरे॒वास्य॑ सा। तं
प्राश्च॑मु॒द्धृत्य॑। म॒न॒सोप॑तिष्ठेत्। म॒नो वै प्र॒जाप॑तिः। प्रा॒जाप॑त्यो
य॒ज्ञः॥२॥

म॒न॒सैव॑ य॒ज्ञः सन्त॑नोति। भूरि॑त्याह। भू॒तो वै प्र॒जाप॑तिः।
भू॒तिमे॒वोपै॑ति। वि॒ वा ए॒ष इन्द्रि॑येण॑ वी॒र्येण॑र्ध्यते।
यस्याऽऽहि॑ता॒ग्नेर॒ग्निर॑प॒क्षाय॑ति। याव॑च्छ॒र्म्यया॑ प्रवि॒ध्यैत्। यदि॑
ताव॑दप॒क्षायै॑त्। त॑ सम्भ॑रेत्। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र उ॑ त॒
एक॑म्॥३॥

तृतीये॑न॒ ज्योति॑षा॒ संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चारु॑रेधि।
प्रि॒ये दे॒वानां॑ प॒रमे॑ ज॒नित्र॑ इति॑। ब्रह्म॑णै॒वैन॑ सम्भ॑रति।
सैव॑ ततः॒ प्राय॑श्चित्तिः। यदि॑ प॒रस्त॑राम॒पक्षायै॑त्।

अनुप्रयायावस्येत्। सो एव ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा
एतस्य पशून्पयः प्रविशति। यस्य हविषे वथ्सा अपाकृता
धयन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यन्न दुह्यात्।
यज्ञपरुरन्तरियात्। वायव्यां यवागूं निर्वपेत्। वायुर्वै पयसः
प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः।
पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति।
ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं
हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा
ओषधयः। पय एवारभ्य गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्।
तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं
दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयो-
ऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये
यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं
हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं

यजेत्। अग्निमुखा एव देवताः प्रीणाति। अग्निं वा अन्व॒न्या
देवताः। इन्द्रमन्व॒न्याः। ता ए॒वोभ॒र्याः प्रीणाति। पयो वा
ओष॑धयः। पयः पयः। पय॑सै॒वास्मै॒ पयोऽव॑ रुन्धे। अथोत्त॑रस्मै
ह॒विषे॑ व॒थ्सान॒पाकु॑र्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अ॒र्धो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मीयते।
यस्य॒ व्रत्येऽह॑न्प॒त्यना॑लम्भु॒का भव॑ति। ताम॑प॒रुध्य॑ यजेत।
सर्वे॑णै॒व य॒ज्ञेन॑ यजते। तामि॒ध्वोप॑ ह्वयेत। अमू॒हम॑स्मि।
सा त्वम्। द्यौर॒हम्। पृथि॑वी त्वम्। सामा॒हम्। ऋ॒त्नम्।
तावेहि॑ सम्भ॑वाव। स॒ह रेतो॑ दधाव॒है। पु॒॒से पु॒त्राय॑ वेत्त॑वै।
रा॒यस्पोषा॑य सु॒प्रजा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑येति। अ॒र्ध ए॒वैना॒मुप॑
ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

दधाति यज्ञ उत एकन्धयन्ति रुन्धे कुर्यादाच्छत्यपाकुर्यात्पृथिवी त्वमष्टौ च (सर्वान् वि वै यदि परस्तरामोषधीरन्यतरानुभयान्धो

वे॥)॥

[१]

यद्विष॑ण्णेन जुहुयात्। अप्र॑जा अप॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्।
यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒तनः॑ स्यात्। प्रा॒जाप॒त्यय॒र्चा
व॑ल्मीकव॒पायाम॑व॒ नयेत्। प्रा॒जाप॒त्यो वै व॑ल्मीकः। य॒ज्ञः
प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तावे॒व य॒ज्ञं प्र॑तिष्ठापयति। भूरि॑त्या॒ह। भू॒तो
वै प्र॒जाप॑तिः॥१०॥

भूति॑मे॒वोपै॑ति। तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्।
सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्की॒टाव॑प॒न्नेन॑ जुहुयात्। अप्र॑जा
अप॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒तनः॑

स्यात्। म॒ध्य॒मेन॑ पु॒र्णेन॑ द्यावापृ॒थिव्य॑र्चाऽन्तः परि॒धि
निन॑येत्। द्यावापृ॒थिव्योरे॒वैन॒त्प्रति॑ष्ठापयति॥११॥

तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः
प्राय॑श्चित्तिः। यदव॑वृष्टेन जुहुयात्। अप॑रूपमस्याऽऽत्म॑ञ्जायेत।
कि॒लासो॑ वा॒स्याद॑र॒शसो॑ वा॑। यत्प्रत्ये॒यात्। य॒ज्ञं विच्छि॑न्द्यात्।
स जु॑हुयात्। मि॒त्रो जना॑न्कल्पयति प्रजा॒नन्॥१२॥

मि॒त्रो दा॑धार पृ॒थिवी॑मु॒त द्याम्। मि॒त्रः कृ॒ष्टीरनि॑मिषाऽभि
च॑ष्टे। स॒त्याय॑ ह॒व्यं घृ॒तव॑ञ्जुहोतेति॑। मि॒त्रेणै॒वैन॑त्कल्पयति।
तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्राय॑श्चित्तिः।
यत्पूर्व॑स्या॒माहु॑त्या॒ हुता॒यामु॒त्तरा॑ऽऽहु॑तिः स्कन्दे॑त्। द्वि॒पाद्भिः
प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॑ध्येत। यदु॒त्तर॑याऽभि जु॑हुयात्॥१३॥

चतु॑ष्पाद्भिः प॒शुभि॑र्यज॑मानो व्य॑ध्येत। यत्र॒ वेत्थ॑
वन॑स्पते दे॒वानां॒ गुह्या॒ नामा॑नि। तत्र॑ ह॒व्यानि॑ गाम॒येति॑
वान॑स्पत्य॒र्चा समि॑धमा॒धाय॑। तू॒ष्णीमे॒व पुन॑र्जुहुयात्।
वन॑स्पति॒नैव य॒ज्ञस्या॒र्ता चाना॑र्ता चाऽऽहु॑ती वि दा॑धार।
तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्। सैव ततः प्राय॑श्चित्तिः।
यत्पु॒रा प्र॑या॒जेभ्यः॒ प्राङ्ङा॑रः स्कन्दे॑त्। अध्व॒र्यवे॑
च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ स्यात्॥१४॥

यद्दक्षि॑णा। ब्र॒ह्मणे॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ स्यात्।
यत्प्र॒त्यक्। हो॒त्रे च॒ पत्न्यै॑ च॒ यज॑मानाय॒ चाक॑ऽ

स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे च पशुभ्यश्च यजमानाय चाकं
 स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोऽस्य पशून्घातुकः स्यात्।
 यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

स्रुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
 यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते।
 नमो यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति
 येन स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रं शृङ्गो वृषभो जातवेदाः।
 स्तोमं पृष्ठो घृतवाँन्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा
 जहाम्। गोपोषं नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवैनं प्र हरति।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वे प्रजापतिः स्थापयति प्रजान्नाभि जुहुयात्स्याद्विद्येत् जहाम् त्रीणि च (यद्विष्यण्णेन प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन

यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्॥) [२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण धर्यते। यस्याऽऽहिताग्ने-
 रग्निर्मथ्यमानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य
 होतव्यम्। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र
 विन्देत्। अजायां होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा।
 अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१७॥

अजस्य तु नाशजीयात्। यदजस्यां शजीयात्।
 यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाशयम्।
 यद्यजान्न विन्देत्। ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष

वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। यद्वा॑ह्म॒णः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं
भ॑वति॥१८॥

ब्रा॒ह्म॒णं तु व॑स॒त्यै नाप॑ रु॒न्ध्यात्। यद्वा॑ह्म॒णं व॑स॒त्या
अ॑प॒रु॒न्ध्यात्। यस्मि॑न्ने॒वाग्ना॑वाहु॒तिं जु॑हुयात्। तं भा॑ग॒धेये॑न
व्य॑र्धयेत्। तस्मा॑द्वा॒ह्म॒णो व॑स॒त्यै नाप॑रु॒ध्यः। यदि॑
ब्रा॒ह्म॒णं न वि॒न्देत्। द॒र्भस्त॒म्बे हो॑त॒व्यम्। अ॒ग्नित्वा॑न् वै
द॒र्भस्त॒म्बः। अ॒ग्नावे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति। द॒र्भाः स्तु
ना॒ध्यासी॑त॥१९॥

यद्द॒र्भान्ध्या॑सी॒त। यामे॒वाग्ना॑वाहु॒तिं जु॑हुयात्।
ताम॒ध्यासी॑त। तस्मा॑द्द॒र्भा ना॒ध्यासि॑त॒व्याः। यदि॑ द॒र्भान्न
वि॒न्देत्। अ॒प्सु हो॑त॒व्यम्। आपो॑ वै सर्वा॑ दे॒वताः।
दे॒वता॑स्वे॒वास्या॑ग्नि॒होत्र॑ ५ हु॒तं भ॑वति। आप॒स्तु न परि॑चक्षीत।
यदापः॑ परि॒चक्षी॑त॥२०॥

यामे॒वाप॑स्वाहु॒तिं जु॑हुयात्। तां परि॑चक्षीत। तस्मा॑दापो
न परि॑चक्ष्याः। मे॒ध्या च॑ वा ए॒तस्या॑मे॒ध्या च॑ त॒नुवौ स॑ ५
सृ॒ज्येते। यस्याऽऽहि॑ताग्नेर॒न्यैर॒ग्निभि॑र॒ग्नयः॑ स॑ ५ सृ॒ज्यन्ते॑।
अ॒ग्नये॑ वि॒विच॑ये पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। मे॒ध्या
चै॒वास्या॑मे॒ध्यां च॑ त॒नुवौ व्या॑वर्तयति। अ॒ग्नये॑ व्र॒तप॑तये
पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। अ॒ग्निमे॒व व्र॒तप॑तिः ५ स्वेन॑
भा॒ग॒धेये॒नोप॑ धावति। स ए॒वैनं॑ व्र॒तमा॑ ल॒म्भय॑ति॥२१॥

गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंकः। अ॒ग्निरिन्द्र॑स्त्वष्टा बृह॒स्पतिः॑।
 पृथि॒व्यामव॑ चुश्चोतै॒तत्। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर॑ऋतिं परा॒चैः।
 रेतो॑ वा ए॒तद्वाजिन॑माहि॒ताग्नेः। यद॑ग्निहोत्रम्। तद्य॒त्स्रवे॑त्।
 रेतो॑ऽस्य॒ वाजिन॑ स्रवेत्। गर्भं॑ स्रवन्तमगदमंक॒रित्या॑ह।
 रेतं॑ ए॒वास्मिन्वाजिनं॑ दधाति॥२२॥

अ॒ग्निरित्या॑ह। अ॒ग्निर्वै रेतो॑धाः। रेतं॑ ए॒व तद॑धाति।
 इन्द्र॑ इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒वास्मिन्॑ दधाति। त्वष्टे॑त्या॑ह। त्वष्टा॒
 वै प॑शूनां मि॒थुनानां॑ रूप॒कृत्। रूप॑मे॒व प॒शुषु॑ दधाति।
 बृह॒स्पति॑रित्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒वास्मै॑
 प्र॒जाः प्र ज॑नयति। पृथि॒व्यामव॑ चुश्चोतै॒तदित्या॑ह।
 अ॒स्यामे॒वैन॑त्प्रतिष्ठापयति। नाभि॑प्राप्नोति॒ निर॑ऋतिं
 परा॒चैरित्या॑ह। रक्ष॑साम॒पंह॑त्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत लम्बयति दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै

यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य दर्भस्तुम्बैऽप्सु हौतव्यम्॥)॥ [३]

याः पु॒रस्ता॑त्प्र॒स्रव॑न्ति। उ॒परि॑ष्टात्सर्व॒तश्च॒ याः। ताभी॑
 र॒श्मिप॑वित्राभिः। श्र॒द्धां य॒ज्ञमा र॑भे। दे॒वा गा॑तुविदः।
 गा॒तुं य॒ज्ञाय॑ विन्दत। मन॑स॒स्पति॑ना दे॒वेन॑। वाता॑द्य॒ज्ञः प्र
 यु॑ज्यताम्। तृती॑यस्यै दि॒वः। गा॒य॒त्रिया॑ सोम॒ आभृ॑तः॥२४॥

सो॒मपी॒थाय॑ सन्नयितुम्। वक॑ल॒मन्तर॑मा ददे। आपो॑ दे॒वीः
 शु॒द्धाः स्थ॑। इ॒मा पा॒त्राणि॑ शु॒न्धत॑। उ॒पा॒त॒ङ्काय॑ दे॒वाना॑म्।
 प॒र्णव॑ल्क॒मुत॑ शु॒न्धत॑। पयो॑ गृहेषु पयो॑ अ॒घ्निया॑सु। पयो॑

व॒ध्सेषु॑ प॒य॒ इन्द्रा॑य ह॒विषे॑ ध्रियस्व। गा॒य॒त्री प॑र्णव॒ल्केन॑।
प॒यः सोमं॑ करो॒त्विमम्॥२५॥

अ॒ग्निं गृ॑ह्णामि सु॒रथं॑ यो म॒योभूः॑। य उ॒द्यन्त॑मा॒रोह॑ति
सूर्य॑महे॒। आ॒दि॒त्यं ज्योति॑षां ज्योति॑रुत्त॒मम्। श्वो य॒ज्ञाय॑
रम॑तां दे॒वता॑भ्यः। वसू॑न्नु॒द्राना॑दि॒त्यान्। इन्द्रे॑ण स॒ह दे॒वताः॑।
ताः पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒मामूर्जं॑
पञ्च॒दर्शीं॑ ये प्रवि॑ष्टाः। तान्दे॒वान्परि॑ गृह्णामि पूर्॒वः॥२६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्ण॒मा॒सः॑ ह॒विरि॑दमे॒षां
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्यः॑ ह॒विरि॑दमे॒षां मयि॑। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒वसु॑स॒द॒मा ग॑मन्। तान्पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॑हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि॥२७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्।
अ॒ग्निं गृ॑हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। स्व
आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ड्ढु॒व्या पि॑तृ॒भ्य
आ। तं पूर्॒वः परि॑ गृह्णामि। अ॒विष॑न्नः पि॒तुं क॑रत्। अज॑स्रं
त्वाः संभा॑पालाः॥२८॥

वि॒ज॒यभा॑गः॑ स॒मिन्ध॑ताम्। अ॒ग्ने दी॑दाय मे स॒भ्य।
विजि॑त्यै श॒रदः॑ श॒तम्। अन्न॑मावस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि
श॒रदः॑ श॒तम्। आ॒व॒स॒थे श्रियं॑ म॒न्त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि

यच्छतु। इदमहमग्निज्येष्ठेभ्यः। वसुभ्यो यज्ञं प्रब्रवीमि।
इदमहमिन्द्रज्येष्ठेभ्यः॥ २९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्यः।
आदित्येभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। पर्यस्वतीरोषधयः।
पर्यस्वद्वीरुधां पर्यः। अपां पर्यसो यत्पर्यः। तेन मामिन्द्र
सः सृजा। अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे
राध्यताम्। वायो व्रतपत आदित्य व्रतपते॥ ३०॥

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे
राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि सःस्कृताम्।
बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं
कृत्वा। प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामैकविंशतिधा।
सम्भरामि सुसम्भृता॥ ३१॥

त्रीन्यरिधीः स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेष्टं
मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृता। या जाता ओषधयः।
देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्।
अपां मेध्यं यज्ञियम्। सदैवः शिवमस्तु मे॥ ३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्।
अपरिमितानां परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो
मा निगाङ्गतमच्चनाहम्। पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु।
सकृदाच्छिन्नं बरुहिरूणामृदु। स्योनं पितृभ्यस्त्वा

भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः। पितामहाः
प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दुर्भः। इयान्प्रादेशसंमितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पर्यो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ।
यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे
हव्यशोधने। पवित्रे स्थो वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्।
त्वया यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्।
त्वया होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्।
पवित्रेण सहागहि॥३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुपं सेवताम्।
अप्रस्रंसाय यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः
सन्नीतं बिभृताम्। इन्द्राय शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय।
त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो
भवासि नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दोहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्धत। एता आ चरन्ति मधुमद्गुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥३७॥

ब॒ह्वीर्भ॑वन्ती॒रुप॑जाय॒मानाः। इ॒ह व॒ इन्द्रो॑ रमयतु
गावः। पू॒षा स्थ॑। अ॒य॒क्ष्मा वः॑ प्र॒जया॒ सꣳ सृ॑जामि।
रा॒यस्पोषे॑ण बहु॒लाभ॑वन्तीः। ऊ॒र्जं प॑यः पि॒न्व॑माना घृ॒तं च॑।
जी॒वो जी॑वन्ती॒रुप॑वः सदेयम्। द्यौश्चे॒मं य॒ज्ञं पृ॑थि॒वी च॒
स॒न्दु॑हाताम्। धा॒ता सोमे॑न स॒ह वा॑तेन वा॒युः। य॒ज॑मानाय॒
द्र॒वि॑णं दधातु॥३८॥

उ॒त्सं दु॑हन्ति क॒लशं॑ चतुर्बि॒लम्। इडां॑ दे॒वीं म॑धु॒मतीꣳ
सु॒व॒र्वि॒दम्। तदिन्द्रा॒ग्नी जि॑न्वतꣳ सू॒नृता॑वत्। तद्य॒ज॑मान॒
ममृ॑त॒त्वे द॑धातु। का॒म॑धु॒क्षः प्र॒ णो॑ ब्रू॒हि। इन्द्रा॑य
ह॒वि॒रिन्द्रि॑यम्। अ॒मूं य॒स्यां दे॒वाना॑म्। म॒नु॒ष्या॑णां प॒यो
हि॒तम्। ब॒हु दु॑ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यः॑। ह॒व्य॒मा प्या॑यतां पुनः॥३९॥

व॒त्से॒भ्यो म॑नु॒ष्ये॒भ्यः। पु॒न॒र्दो॒हाय॑ कल्पताम्। य॒ज्ञस्य॑
सन्त॑तिरसि। य॒ज्ञस्य॑ त्वा॒ सन्त॑तिमनु॒ सन्त॑नोमि।
अ॒द॒स्तम॑सि वि॒ष्णावे॑ त्वा। य॒ज्ञाया॑पि द॒धाम्य॑हम्।
अ॒द्वि॒ररि॑क्तेन पात्रेण। याः पू॒ताः प॑रि॒शेर॑ते। अ॒यं प॑यः सोमं
कृ॒त्वा। स्वां॑ योनिमपि गच्छतु॥४०॥

प॒र्ण॒व॒ल्कः प॒वि॒त्रम्। सौ॒म्यः सो॒मा॒द्धि॑ निर्मितः। इ॒मौ प॒र्णं
च॑ द॒र्भं च॑। दे॒वानाꣳ ह॒व्य॒शो॒ध॒नौ। प्रा॒त॒र्वे॒षाय॑ गोपाय। वि॒ष्णो
ह॒व्यꣳ हि॑ रक्ष॑सि। उ॒भा॒व॒ग्नी उ॑पस्तृण॒ते। दे॒वता॑ उप॒वस॑न्तु
मे। अ॒हं ग्रा॒म्यानु॑प॒ वसा॑मि। म॒ह्यं गो॑प॒तये॑ प॒शून्॥४१॥

आभूत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य व्रतपते सुसुम्भृता मे सह पुनातु गहि
नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून् (याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः॥) — [४]

देवा देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु।
द्वितीयास्तृतीयेषु। त्रिरैकादशा इह माऽवत। इदं
शकेयं यदिदं करोमि। आत्मा करोत्वात्मनै। इदं करिष्ये
भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना प्रावतं युवम्।
इदमहं सेनाया अभीत्वयै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्य ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय।
आ प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमंङ्क्ष्व
त्वचमङ्क्ष्व। सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये
जुष्टमभि धारयामि। स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रति
तिष्ठ। व्रीहीणां मेधं सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथसुर्भुवनस्य
गोपाः। शृत उथ्स्नाति जनिता मतीनाम्। यस्त आत्मा
पशुषु प्रविष्टः। देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम
घृतवान् हि भूत्वा। देवान्गच्छ सुवर्विन्द यजमानाय मह्यम्।
इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरैमि। स्वं मे इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं
पूर्तं स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा।

वा॒युरु॑प॒श्रो॒ता। आ॒दि॒त्योऽनु॑ख्या॒ता। द्यौः पि॒ता॥४५॥

पृ॒थि॒वी मा॒ता। प्र॒जाप॑ति॒र्बन्धुः॑। य ए॒वास्मि॑ स सन् य॑जे।
मा भे॒र्मा संवि॑क्था॒ मा त्वा॑ हि॒ंसिष॑म्। मा ते ते॒जोऽप॑
क्र॒मीत्। भ॒र॒तमु॑द्ध॒रेम॑नु॒षिश्च॑। अ॒व॒दा॒ना॒नि ते प्र॑त्यव॒दास्या॑मि।
नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हि॒ंसीः। यद॑व॒दा॒ना॒नि तेऽव॑द्यन्।
वि॒लो॒माका॑र॒षमा॒त्मनः॑॥४६॥

आज्ये॑न॒ प्रत्य॑नज्म्येनत्। तत्त॒ आ प्या॑यतां पुनः॑।
अज्या॑यो यवमा॒त्रात्। आ॒व्या॒धात्कृ॑त्यतामि॒दम्। मा
रू॒रुपाम॑ य॒ज्ञस्य॑। शु॒द्धं स्वि॑ष्टमि॒दं ह॒विः। म॑नु॒ना दृ॒ष्टां
घृ॒तप॑दीम्। मि॒त्रावरु॑णसमी॒रिता॑म्। द॒क्षि॒णा॒र्धाद॑सं॒म्भिन्द॑न्।
अ॒व॒द्याम्ये॑कतोमु॒खाम्॥४७॥

इ॒डे भा॒गं जु॑षस्व नः। जि॒न्व गा जि॑न्वा॒र्वतः॑। तस्या॑स्ते
भक्षि॑वाणः॒ स्याम॑। सु॒र्वात्मा॑नः सु॒र्वग॑णाः। ब्र॒ध्र पि॑न्व॒स्व।
दद॑तो मे॒ मा क्षा॑यि। कु॒र्वतो॑ मे॒ मोप॑दसत्। दि॒शां कृ॑तिर॒सि।
दि॒शो मे॑ कल्पन्ताम्। कल्प॑न्तां मे॒ दि॒शः॥४८॥

दैवी॑श्च॒ मानु॑षीश्च। अ॒हो॒रा॒त्रे मे॑ कल्पेताम्। अ॒र्धमा॑सा
मे॑ कल्पन्ताम्। मा॒सा मे॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तवो॑ मे॒
कल्पन्ता॑म्। सं॒व॒त्स॒रो मे॑ कल्पताम्। कृ॒तिर॒सि कल्प॑तां
मे। आ॒शा॒नां त्वाऽऽशा॑पा॒लेभ्यः॑। च॒तु॒र्भ्यो अ॒मृते॑भ्यः। इ॒दं
भू॒तस्या॑ध्य॒क्षेभ्यः॑॥४९॥

वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। भज॑तां भा॒गी भा॒गम्। मा
भा॒गोऽभ॑क्त। निर॑भा॒गं भ॑जामः। अ॒पस्मि॑न्वा॒ ओष॑धीर्जिन्वा॒
द्वि॒पात्पा॑हि। चतु॑ष्पादव। दि॒वो वृ॑ष्टिमेर॑य। ब्रा॒ह्म॒णाना॑मिद॒ः
ह॒विः॥ ५० ॥

सो॒म्याना॑ः सोमपी॒थिना॑म्। निर्भ॑क्तो ब्रा॒ह्मणः॑।
नेहा॑ ब्रा॒ह्मण॑स्यास्ति। सम॑ङ्गां ब॒र्हिर्ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑।
समा॑दित्यैर्वसु॑भिः सं म॒रुद्भिः॑। समि॒न्द्रेण॑ वि॒श्वेभिर्दे॒वेभि॑रङ्गाम्।
दि॒व्यं नभो॑ गच्छ॒तु य॒थ्स्वाहा॑। इन्द्रा॑णीवाविध॒वा भू॑यासम्।
अदि॑तिरिव सुपु॒त्रा। अ॒स्थूरि॑ त्वा गार्हप॒त्य॥ ५१ ॥

उ॒पनि॑षदे सुप्रजा॒स्त्वाय॑। सं पत्नी॒ पत्या॑ सुकृ॒तेन॑
गच्छ॑ताम्। य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। स॒ञ्जाना॑नौ
विज॑हतामरा॒तीः। दि॒वि ज्योति॑र॒ज॒रमा॑ र॒भेता॑म्। दश॑ते
त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑। ताः प्री॑णातु यज॑मानो घृ॒तेन॑। ना॒रि॒ष्ठयोः॑
प्र॒शिष॒मीड॑मानः। दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑ यज॑मानोऽमृ॒तोऽभू॑त्। यं
वा॑ दे॒वा अ॑कल्पयन्॥ ५२ ॥

ऊ॒र्जो भा॒गः श॑तक्र॒तू। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्रीणानि। तेन॑
तृ॒प्यत॑म॒ह॒हौ। अ॒हं दे॒वाना॑ः सुकृ॒ताम॑स्मि लो॒के।
ममे॒दमि॑ष्टं न मिथु॑र्भवाति। अ॒हं ना॑रि॒ष्ठावनु॑ यजामि वि॒द्वान्।
यदा॑भ्यामिन्द्रो अद॑धाद्वाग॒धेय॑म्। अदा॑रसृ॒द्धव॑त देवसोम।
अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो मृडता नः। मा नो॑ विदद॒भिभा॑मो
अश॑स्तिः॥ ५३ ॥

मा नो॑ विदद्दृजना॒ द्वेष्ट्या॒ या। ऋष॒भं वा॒जिनं॑ व॒यम्।
 पूर्ण॑मांसं यजामहे। स नो॑ दोहता॒ सुवीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑
 सह॑स्त्रिणम्। प्रा॒णाय॑ सुराध॑से। पूर्ण॑मांसाय॒ स्वाहा॑।
 अ॒मावा॒स्या सु॒भगा॑ सुशेवा॑। धे॒नुरि॑व॒ भूय॑ आ॒प्याय॑माना।
 सा नो॑ दोहता॒ सुवीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॑स्त्रिणम्।
 अ॒पा॒नाय॑ सुराध॑से। अ॒मावा॒स्यायै॑ स्वाहा॑। अ॒भि स्तृ॑णीहि
 परि॑ धेहि वेदिम्। जा॒मिं मा हि॑ सीरमु॒या शया॑ना।
 होतृ॑षद॒ना हरि॑ताः सुवर्णाः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
 ब्र॒ध्ने॥५४॥

अ॒भी॒र्त्तव्यं॑ करोमि क॒मी॒त्पिताऽऽत्म॑न॒ एक॑तो॒ मु॒खा मे॒ दि॒शोऽध्व॑क्षेभ्यो ह॒विर्गार्ह॑पत्या कल्पयु॒त्रश॑स्तिः सा नो॑ दोहता॒ सुवीर्य॑म् सप्त च॑॥

सुवीर्यं सप्त च॑॥ [५]

परि॑स्तृणीत॒ परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽ॒ग्निर्यज॑मानं भुनक्तु।
 अ॒पा र॑स॒ ओष॑धीना॒ सुवर्णः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
 सन्तु॑ का॒मदु॒घाः। अ॒मुत्रा॒मुष्मि॑ल्लो॒के। भू॑प॒ते भुव॑नपते। म॒हतो॑
 भू॒तस्य॑ पते। ब्र॒ह्माण॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भू॑पतिर॒हं भुव॑नपतिः।
 अ॒हं म॑हतो भू॒तस्य॑ पतिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत॒ आ॒र्त्विज्यं॑ करिष्यामि। दे॒वं स॑वितरे॒तं
 त्वा॑ वृणते। बृह॒स्पतिं॑ दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद॒हं मन॑से प्र ब्रवीमि।
 मनो॑ गाय॒त्रियै॑। गा॒य॒त्री त्रि॑ष्टुभै॑। त्रि॑ष्टु॒जग॑त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभै॑।
 अ॒नु॒ष्टुक्प॒ङ्क्तौ॑। प॒ङ्क्तिः प्र॒जाप॑तये॥५६॥

प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः। विश्वे देवा बृहस्पतये।
 बृहस्पतिर्ब्रह्मणे। ब्रह्म भूर्भुवः सुवः। बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्मा।
 अहं मनुष्याणाम्। बृहस्पते यज्ञं गोपाय। इदं तस्मै हर्म्यं
 करोमि। यो वो देवाश्चरति ब्रह्मचर्यम्। मेधावी दिक्षु मनसा
 तपस्वी॥५७॥

अन्तर्दूतश्चरति मानुषीषु। चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः।
 घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। मर्मज्यमाना महते सौभगाय।
 मह्यं धुक्व यजमानाय कामान्। भूमिर्भूत्वा महिमानं पुपोष।
 ततो देवी वर्धयते पयांसि। यज्ञियां यज्ञं वि च यन्ति शं
 च। ओषधीराप इह शक्नोतीश्व। यो मां हृदा मनसा यश्च
 वाचा॥५८॥

यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवाः। यः श्रुतेन हृदयेनेष्णता च।
 तस्येन्द्र वज्रेण शिरश्छिनद्मि। ऊर्णामृदु प्रथमानं स्योनम्।
 देवेभ्यो जुष्टं सदानाय बर्हिः। सुवर्गे लोके यजमानं हि
 धेहि। मां नाकस्य पृष्ठे परमे व्योमन्। चतुः शिखण्डा युवतिः
 सुपेशाः। घृतप्रतीका वयुनानि वस्ते। साऽऽस्तीर्यमाणा महते
 सौभगाय॥५९॥

सा मे धुक्व यजमानाय कामान्। शिवा च मे शग्मा चैधि।
 स्योना च मे सुषदा चैधि। ऊर्जस्वती च मे पयस्वती चैधि।
 इषमूर्जं मे पिन्वस्व। ब्रह्म तेजो मे पिन्वस्व। क्षत्रमोजो मे

पिन्वस्व। विशं पुष्टिं मे पिन्वस्व। आयुरन्नाद्यं मे पिन्वस्व।
प्रजां पशून्मे पिन्वस्व॥६०॥

अस्मिन् यज्ञ उप भूय इन्द्रु मै। अविक्षोभाय परिधीं
दधामि। धर्ता धरुणो धरीयान्। अग्निर्द्वेषांसि निरितो
नुदाते। विच्छिनन्नि विधृतीभ्यां सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान्
ये च जनिष्यमाणाः। विशो यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अहं
स्वानामुत्तमोऽसानि देवाः। विशो यन्त्रे नुदमाने अरातिम्।
विश्वं पाप्मानममतिं दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य लोके। धृतीं स्थो विधृती
स्वधृती। प्राणान्मयि धारयतम्। प्रजां मयि धारयतम्।
पशून्मयि धारयतम्। अयं प्रस्तर उभयस्य धर्ता। धर्ता
प्रयाजानामुतानूयाजानाम्। स दाधार समिधो विश्वरूपाः।
तस्मिन्श्नुचो अध्या सादयामि। आ रोह पथो जुहु
देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा
सम्भृताङ्गा। वहांसि मा सुकृतां यत्र लोकाः। अवाहं बाध
उपभृता सपत्नान्। जातान्भ्रातृव्यान् ये च जनिष्यमाणाः।
दोहै यज्ञं सुदुघामिव धेनुम्। अहमुत्तरो भूयासम्।
अधरे मत्सपत्नाः। यो मा वाचा मनसा दुर्मरायुः।
हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य चित्तमधरं ध्रुवायाः। अहमुत्तरो भूयासम्।

अधरे॒ मथ्स॒पत्नाः॑। ऋष॒भोऽसि॑ शाक्करः। घृ॒ताची॑नां॒ सूनुः॑।
 प्रि॒येण॒ नाम्ना॑ प्रि॒ये स॒दसि॑ सीद। स्यो॒नो मे॑ सीद सु॒षदः॑
 पृथि॒व्याम्। प्रथ॑यि प्र॒जया॑ प॒शुभिः॑ सुव॒र्गे लो॒के। दि॒वि सी॑द
 पृथि॒व्याम॒न्तरि॑क्षे। अ॒हमु॒त्तरो॑ भूयासम्॥६४॥

अधरे॒ मथ्स॒पत्नाः॑। इ॒यं स्था॒ली घृ॒तस्य॑ पूर्णा।
 अ॒च्छिन्न॑पयाः श॒तधा॑र उ॒त्सः॑। मा॒रुते॑न॒ शर्म॑णा दै॒व्येन॑।
 य॒ज्ञोऽसि॑ स॒र्वतः॑ श्रि॒तः। स॒र्वतो॒ मां भू॑तं भ॒विष्य॑च्छ्रयताम्।
 श॒तं मे॑ सन्त्वा॒शिषः॑। स॒हस्रं॑ मे सन्तु सूनृ॒ताः। इ॒राव॑तीः
 प॒शुम॑र्तीः। प्र॒जाप॑तिरसि स॒र्वतः॑ श्रि॒तः॥६५॥

स॒र्वतो॒ मां भू॑तं भ॒विष्य॑च्छ्रयताम्। श॒तं मे॑ सन्त्वा॒शिषः॑।
 स॒हस्रं॑ मे सन्तु सूनृ॒ताः। इ॒राव॑तीः प॒शुम॑र्तीः।
 इ॒दमिन्द्रि॒यम॒मृतं॑ वी॒र्यम्॑। अ॒नेनेन्द्रा॑य प॒शवो॑ऽचिकि॒त्सन्।
 तेन॑ दे॒वा अव॑तोप॒ माम्। इ॒हेष॒मूर्जं॑ यशः॒ सह॑ ओजः॒ सने॑यम्।
 श्रु॒तं मयि॑ श्रयताम्। यत्पृथि॒वीमच॑र॒त्तत्प्र॑विष्टम्॥६६॥

येना॒सिश्च॒द्वल॑मिन्द्रे॒ प्रजा॑पतिः। इ॒दं तच्छु॑क्रं मधु॒
 वा॒जिनी॑वत्। येनो॒परि॑ष्टा॒दधि॑नोन्महेन्द्रम्। दधि॒ मां धि॑नोतु।
 अ॒यं वे॒दः पृथि॒वीमन्वा॑विन्दत्। गुहा॑ स॒र्ती ग॒हने॑ ग॒ह्वरे॑षु।
 स वि॑न्दतु यज॑मानाय लो॒कम्। अ॒च्छि॒द्रं य॒ज्ञं भू॑रि॒क॒र्मा
 करो॑तु। अ॒यं य॒ज्ञः स॒मस॑दद्धविष्मान्। ऋ॒चा सा॒म्ना य॒जुषा॑
 दे॒वता॑भिः॥६७॥

तेन॑ लो॒का॒न्सूर्य॑वतो जयेम। इन्द्र॑स्य स॒ख्यम॑मृ॒तत्व॑म॒-
श्याम्। यो नः॑ कनी॑य इ॒ह का॒मया॑ते। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे
यज॑मानाय॒ मह्य॑म्। अप॒ तमिन्द्रा॑ग्नी भुव॑नान्नुदेताम्।
अ॒हं प्र॒जां वी॒रव॑तीं विदेय। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वाजं॑ त्वा
सरि॒ष्यन्त॑म्। वाजं॑ जे॒ष्यन्त॑म्। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्॥६८॥

वा॒ज॒जि॒त्यायै॑ सं मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। उप॑हूतो
द्यौः पि॒ता। उप॒ मां द्यौः पि॒ता ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्।
आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। उप॑हूता पृथि॒वी मा॒ता।
उप॒ मां मा॒ता पृथि॒वी ह्व॑यताम्। अ॒ग्निरा॑ग्नी॒ध्रात्॥६९॥

आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पुण्याय। मनो॒ ज्योति॑र्जुषता॒मा-
ज्य॑म्। विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं स॒मिमं॑ द॒धातु॑। बृह॒स्पति॑स्तनुतामि॒मं
नः। वि॒श्वे दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॒वृश्चामि॑।
अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्। प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि
वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नोऽभि॑दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। इ॒ध्मस्यै॒व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मां द्वेष्टि॑ जातवेदः।
यं चाऽऽहं॑ द्वेष्मि॒ यश्च॑ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॑ग्ने सन्द॑ह।
या॑ऽश्चा॒हं द्वेष्मि॒ ये च॑ माम्। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वाजं॑ त्वा
ससृ॒वाऽस॑म्॥७१॥

वाजं॑ जिगि॒वाऽस॑म्। वा॒जिनं॑ वाज॒जित॑म्। वा॒ज॒जि॒त्यायै॑

सम्मूर्जिम्। अग्निमन्त्रादमन्त्राद्याय। वेदिर्बर्हिः शृतं हविः।
इध्मः परिधयः सुचः। आज्यं यज्ञ ऋचो यजुः। याज्याश्च
वषट्काराः। सं मे सन्नतयो नमन्ताम्। इध्मसन्नहने हुते॥७२॥

दिवः खीलोऽवततः। पृथिव्या अध्युत्थितः। तेनां
सहस्रकाण्डेन। द्विषन्तं शोचयामसि। द्विषन्मे बहु शोचतु।
ओषधे मो अहं शुचम्। यज्ञ नमस्ते यज्ञ। नमो नमश्च ते
यज्ञ। शिवेन मे सन्तिष्ठस्व। स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व॥७३॥

सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्चसेन मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धिमनु सन्तिष्ठस्व। उप ते यज्ञ नमः। उप ते नमः।
उप ते नमः। त्रिष्फलीक्रियमाणानाम्। यो न्यङ्गो अवशिष्यते।
रक्षसां भागधेयम्। आपस्तत्र वहतादितः॥७४॥

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे। आशिश्लेषं दृषदि यत्कपाले।
अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम्।
यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीः। अग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता
जुहोमि। उद्यन्नद्यमित्र महः। सपत्नान्मे अनीनशः। दिवैनान्
विद्युतां जहि। निम्रोचन्नधरान्कृधि॥७५॥

उद्यन्नद्य वि नो भज। पिता पुत्रेभ्यो यथा। दीर्घायुत्वस्य
हेशिषे। तस्य नो देहि सूर्य।

॥ हृद्रोगघ्न-मन्त्राः ॥

उद्यन्नद्य मित्रमहः। आरोहन्नुत्तरां दिवम्। हृद्रोगं मम सूर्य।

हरि॒माणं॑ च नाशय। शुके॑षु मे हरि॒माणम्। रो॒प॒णाका॑सु
द॒ध्मसि॑॥७६॥

अथो॑ हारि॒द्र॒वेषु॑ मे। हरि॒माणं॑ नि द॒ध्मसि॑।
उद॑गादयमा॒दित्यः॑। वि॒श्वेन॑ स॒हसा॑ स॒ह। द्विष॑न्तं मम
र॒न्धयन्। मो अ॒हं द्विष॑तो र॒धम्।

यो नः॑ शपा॒दश॑पतः। यश्च॑ नः शप॑तुः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑ तस्मै
नि॒मृक्क॑। सर्व॑ पा॒पं स॒मूह॑ताम्॥७७॥

यो नः॑ स॒पत्नो॒ यो रणः॑। म॒र्तोऽभि॑दास॑न्ति देवाः।
इ॒ध्मस्यै॑व प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि किञ्च॒न। अ॒व॒सृष्टः॑
परा॑पत। श॒रो ब्र॒ह्मस॑शितः। गच्छा॒मित्रा॒न्प्र वि॑श। मैषां॑
कश्च॒नोच्छे॑षः॥७८॥

पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सोमंगाय पशून्मे पिन्वस्व दुर्मरायुं देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि

सर्वतः श्रितः प्रविष्टं देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्दधत समुवांसं हुते स्योनेन मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि

दध्मस्यूहतामृष्टौ च॥ _____ [६]

सक्षे॒दं प॑श्य। वि॒ध॒र्त॒रि॒दं प॑श्य। नाके॒दं प॑श्य। र॒म॒तिः
प॒नि॒ष्ठा। ऋ॒तं व॑र्षिष्ठम्। अ॒मृता॒यान्या॑हुः। सूर्यो॑ व॒रि॒ष्ठो
अ॒क्षभि॑र्विभा॒ति। अनु॑ द्यावा॑पृथि॒वी दे॒वपु॑त्रे। दी॒क्षाऽसि॑ तप॑सो
योनिः॑। तपो॑ऽसि ब्र॒ह्मणो॑ योनिः॑॥७९॥

ब्र॒ह्मा॑सि क्ष॒त्रस्य॑ योनिः॑। क्ष॒त्रम॑स्यु॒तस्य॑ योनिः॑।

ऋतमसि भूरा रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य
भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे कामा यजमानस्य सन्तु। वातं
प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं यो भुवनस्य गोपाः।
स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्वर गायत्रीं प्रपद्ये।
तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर त्रिष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि।
इन्द्रं शाक्वर जगतीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वरानुष्टुभं
प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्वर पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि।
ऋतं च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्।
सुवर्गं लोकं नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी
दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः।
तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया
वायुर्दीक्षया दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया
दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा
दीक्षया दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया

दीक्षितः। यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चापचितिश्च॥८६॥

आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुम्नो महते रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविशस्व। पितेवैधि सूनव आ सुशेवं। शिवो मां शिवमा विंश। सत्यं म आत्मा। श्रद्धा मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु। सत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि

योनिस्तव॒ योनि॑रस्मि॒। ममै॒व सन्वहं॑ ह॒व्यान्य॑ग्रे॒। पु॒त्रः पि॒त्रे
लो॒क॒कृ॒ज्जा॑तवेदः॒। आ॒जु॒ह्वानः॑ सु॒प्रती॑कः पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्रे स्वां
योनि॒मा सी॑द सा॒ध्या। अ॒स्मिन्स॒धस्थे॑ अ॒ध्युत्त॑रस्मिन्॥८८॥

विश्वे॑ दे॒वा यज॑मानश्च सीदत। ए॒कमि॒षे वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु।
द्वे ऊ॒र्जे वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। त्रीणि॑ व्र॒ताय॒ वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु।
च॒त्वारि॒ मायो॑भवाय॒ वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। प॒ञ्च प॒शुभ्यो॑
वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। ष॒ड्राय॑स्पोषाय॒ वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। स॒प्त
स॒प्तभ्यो॑ हो॒त्राभ्यो॑ वि॒ष्णुस्त्वाऽन्वे॑तु। स॒खायः॑ स॒प्तप॑दा
अ॒भूम॑। स॒ख्यं ते॑ गमेयम्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा यो॑षम्। स॒ख्यान्मे॒ मा यो॑षाः। साऽसि॑
सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये।
तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः
पादः॑। साऽसि॑ सु॒ब्रह्म॑ण्ये। तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑॥९०॥

प॒रोर॑जास्ते प॒ञ्चमः॑ पादः॑। सा न॒ इष॒मूर्जं॑ धु॒क्ष्वा तेज॑
इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्।
दे॒वानां॑ धे॒नुः सु॒दुघा॑मन॒पस्फुर॑न्तीम्। इन्द्रः॑ सोमं॑ पिबतु।
क्षेमो॑ अस्तु नः। इ॒मान्न॑राः कृणु॒त वेदि॑मेत्य॑। वसु॑मतीः
रु॒द्रव॑तीमादि॒त्यव॑तीम्॥९१॥

व॒र्ष्मन्दि॑वः। नाभा॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न
रि॒ष्येत्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा यु॒वतिः॑

सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्ये। तस्याः सुपर्णावधि
 यौ निविष्टौ। तयोर्देवानामधि भागधेयम्। अप जन्म भयं
 नुद। अप चक्राणि वर्तय। गृहः सोमस्य गच्छतम्। न वा
 उ वेतन्म्रियसे न रिष्यसि। देवाः इदैषि पृथिभिः सुगेभिः।
 यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुष्कृतः। तत्र त्वा देवः संविता
 दधातु॥९२॥

ब्रह्मणो योनिरहंसः पङ्क्तिं प्रपद्ये दीक्षा ययाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितस्तया त्वा दीक्षया दीक्षयाम्योपधयो दीक्षा द्यौस्त्वा

दीक्षमाणमनु दीक्षतामपचितिक्षाक्षितिरुत्तरस्मिन्नामेयं दिशः पादं आदित्यवतीं वर्तय पञ्च च॥ [७]

यदस्य पारे रजसः। शुक्रं ज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति
 द्विषः। अग्ने वैश्वानर स्वाहा। यस्माद्भीषाऽवाशिष्टाः। ततो नो
 अभयं कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे।
 यस्माद्भीषा न्यषदः। ततो नो अभयं कृधि॥९३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
 प्रति तिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे
 लोके यजमानः हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे।
 यस्माद्भीषाऽवैपिष्टाः पलायिष्टाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं
 कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृडा। नमो रुद्राय मीढुषे॥९४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा
 उवेतन्म्रियसे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि
 स्थ ऋत्वियौ। इन्द्राग्नी चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्।

अहु॑तस्य हु॒तस्य॑ च। हु॒तस्य॑ चाहु॑तस्य च। अहु॑तस्य हु॒तस्य॑
 च। इन्द्रा॑ग्नी अ॒स्य सोम॑स्य। वी॒तं पि॑बतं जुषे॒थाम्। मा
 यज॑मानं॒ तमो॑ विदत्। म॒र्त्विजो॑ मो इ॒माः प्र॒जाः। मा यः
 सोम॑मि॒मं पिबा॑त्। स॒सृष्ट॑मु॒भयं॑ कृतम्॥१५॥

कृधि मी॒ढुषे॑ऽहु॒तस्य॑ च सप्त च॥ ————— [८]

अ॒ना॒गस॑स्त्वा व॒यम्। इन्द्रे॑ण॒ प्रेषि॑ता॒ उप॑। वा॒युष्टे॑
 अस्त्व॑श॒भूः। मि॒त्रस्ते॑ अस्त्व॑श॒भूः। वरु॑णस्ते
 अस्त्व॑श॒भूः। अपा॑ङ्ग॒या ऋत॑स्य॒ गर्भाः॑। भुव॑नस्य
 गोपाः॒ श्येना॑ अतिथयः। पर्व॑तानां ककुभः प्र॒युतो॑ नपातारः।
 व॒शुनेन्द्र॑ ह्ययत। घोषे॒णामी॑वा॒श्चात॑यत॥१६॥

यु॒क्ताः स्थ॒ वह॑त। दे॒वा ग्रा॑वा॒ण इन्द्रु॑रिन्द्र॒ इत्य॑वादिषुः।
 एन्द्र॑मचुच्यवुः पर॒मस्याः॑ परा॒वतः॑। आ॒ऽस्मात्स॒धस्था॑त्।
 ओरोर॑न्तरि॒क्षात्। आ सु॑भू॒तम॑सुषवुः। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सं म॒
 आसु॑षवुः। स॒मरे॑ रक्षा॑स्यवधिषुः। अप॑ह॒तं ब्र॒ह्मज्य॑स्य।
 वाक्क्र॑ त्वा॒ मन॑श्च श्रीणीताम्॥१७॥

प्रा॒णश्च॑ त्वा॒ऽपा॒नश्च॑ श्रीणीताम्। चक्षु॑श्च त्वा॒ श्रोत्रं॑ च
 श्रीणीताम्। दक्ष॑श्चत्वा॒ बलं॑ च श्रीणीताम्। ओज॑श्च त्वा॒
 सह॑श्च श्रीणीताम्। आयु॑श्च त्वा॒ऽजरा॑ च॒ श्रीणीताम्॑। आ॒त्मा
 च॑ त्वा त॒नूश्च॑ श्रीणीताम्। शृ॒तो॒ऽसि शृ॒तं कृ॑तः। शृ॒ताय॑
 त्वा शृ॒तेभ्य॑स्त्वा। यमिन्द्र॑मा॒हुर्वरु॑णं॒ यमा॒हुः। यं मि॒त्रमा॒हुर्यमु॑
 स॒त्यमा॒हुः॥१८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा।
मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि
धायि सुवीर्यम्। त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा
सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। तस्य
दोहमशीमहि॥१९॥

तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा
सोमस्य तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः
परो अन्यो अस्ति। य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः
प्रजया संविदानः। त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष
ब्रह्मा य ऋत्वियः। इन्द्रो नाम श्रुतो गणे॥१००॥

प्र ते महे विदथे शंसिषु हरी। य ऋत्वियः प्र ते वन्वे।
वनुषो हर्यतं मदम्। इन्द्रो नाम घृतं नयः। हरिभिश्चारु
सेचते। श्रुतो गण आ त्वा विशन्तु। हरिवर्षसङ्गिरः।
इन्द्राधिपतेऽधिपतिस्त्वं देवानामसि। अधिपतिं माम्।
आयुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु॥१०१॥

इन्द्रश्च सम्राड्वरुणश्च राजा। तौ ते भक्षं चक्रतुरग्रं एतम्।
तयोरनु भक्षं भक्षयामि। वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु।
प्रजापतिर्विश्वकर्मा। तस्य मनो देवं यज्ञेन राध्यासम्।
अर्थेणा अस्य जहितः। अवसानपतेऽवसानं मे विन्द। नमो
रुद्राय वास्तोष्पतये। आयने विद्रवणे॥१०२॥

उ॒द्याने॒ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पायति
त९ हु॑वे। या॒न्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मि॑। य॒मस्य॑ ब॒लिना॑
चरा॑मि। इ॒हैव॑ सन्तः॒ प्रति॑ तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॑वेभ्यो॒ नि
ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा॑ अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृ॒तीये॑ लो॒के
अ॒नृणाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑ उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वा॑न्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षी॑येम। इ॒दम॑नु श्रेयो॑-
ऽव॒सान॒मा ग॑न्म। शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे।
गोम॑द्धन॒वद॑श्व॒वद॑ूर्ज॒स्वत्। सु॒वीरा॑ वी॒रैर॑नु स॒श्वरे॑म। अ॒र्कः
प॒वित्र॑९ रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
द्यावा॑पृथि॒वी पय॑सा संवि॒दाने॑। घृ॒तं दु॑हाते अ॒मृतं॑ प्रपी॑ने।
प॒वित्र॑म॒र्को रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि॒ विश्वा॑।
सुव॑ज्योति॒र्यशो॑ म॒हत्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त प्र॑तिष्ठाम्॥१०४॥

चात॒यत् श्री॑णी॒ता९ स॒त्यमा॑हुर॒शीम॑हि गु॒णे कुरु॑ वि॒द्वद॑व॒णे पि॑तृयाणां अ॒र्को रज॑सो वि॒मान॑स्त्रीणि च॥—[९]

उद॑स्ताम्प॒सीत्स॑वि॒ता मि॒त्रो अ॑र्य॒मा। सर्वा॑न॒मित्रा॑न-
वधी॑द्युगेन॑। बृ॒हन्तं॑ मा॒म॒कर॑द्वी॒रव॑न्तम्। र॒थन्त॑रे श्र॑यस्व
स्वाहा॑ पृथि॒व्याम्। वा॒म॒दे॒व्ये श्र॑यस्व स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षे। बृ॒हति॑
श्र॑यस्व स्वाहा॑ दि॒वि। बृ॒हता॑ त्वोप॑स्त॒भ्रोमि॑। आ त्वा॑ ददे
यश॑से वी॒र्या॑य च। अ॒स्मास्व॑ग्नि॒या यू॒यं द॑धाथेन्द्रि॒यं पयः॑।
यस्ते॑ द्र॒प्सो यस्त॑ उद॒रूषः॑॥१०५॥

दैव्यः॑ के॒तुर्वि॑श्वं भुव॑नमा॒विवेश॑। स नः॑ पा॒ह्यरि॑ष्ट्यै

स्वाहा॑। अनु॑ मा॒ सर्वो॑ य॒ज्ञोऽयमे॑तु। विश्वे॑ दे॒वा म॒रुतः॑
सामा॑र्कः। आ॒प्रियश्छन्दा॑सि नि॒विदो॑ यजू॑षि। अस्ये॑
पृथि॒व्यै यद्य॑ज्ञियम्। प्र॒जाप॑तेर्व॒र्तनि॑मनु॒ वर्त॑स्व। अनु॑वी॒रैरनु॑
राध्याम् गोभिः॑। अन्व॒श्वैरनु॑ सर्वै॒रु पु॒ष्टैः। अनु॑ प्र॒जया॑
ऽन्वि॑न्द्रियेण॑॥१०६॥

दे॒वा नो॑ य॒ज्ञमृ॑जुधा न॒यन्तु॑। प्र॒तिक्ष॑त्रे प्र॒ति ति॑ष्ठामि रा॒ष्ट्रे।
प्र॒त्यश्वै॑षु प्र॒ति ति॑ष्ठामि गो॒षु। प्र॒ति प्र॒जायां॑ प्र॒ति ति॑ष्ठामि
भ॒व्यै। वि॒श्वम॒न्याऽभि॑ वावृ॒धे। तद॒न्यस्या॒मधि॑श्रितम्। दि॒वे च॑
वि॒श्वक॑र्मणे। पृथि॒व्यै चा॑करं नमः॑। अ॒स्का॒न्द्यौः पृथि॑वीम्।
अ॒स्कानृ॑ष॒भो यु॒वागाः॑॥१०७॥

स्क॒न्नेमा॑ वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॑ ज॒नय॑तु।
अ॒स्कान॑ज॒नि प्रा॑ज॒नि। आ स्क॒न्नाज्जा॑यते वृ॒षा। स्क॒न्नात्प्र॑
ज॒निषी॑महि। ये दे॒वा येषा॑मि॒दं भा॑ग॒धेयं॑ ब॒भूव॑। येषां॑ प्र॒याजा॑
उ॒तानू॑या॒जाः। इन्द्र॑ज्ये॒ष्ठेभ्यो॑ वरु॒णरा॑ज॒भ्यः। अ॒ग्निहो॑तृ॒भ्यो
दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। उ॒त त्या॑ नो दि॒वा म॒तिः॑॥१०८॥

अ॒दि॒तिरू॒त्या ग॑मत्। सा श॒न्ताची॑ म॒यस्कर॑त्। अप॒
स्त्रिधः॑। उ॒त त्या॑ दै॒व्या भि॑ष॒जा। शन्न॑स्करतो अ॒श्विना॑।
यू॒याता॑म॒स्मद्र॑पः। अप॒ स्त्रिधः॑। श॒म॒ग्निर्ग॒ग्निभि॑स्करत्।
शन्न॑स्तपतु सूर्यः॑। शं वा॒तो वा॒त्व॒र॒पाः॑॥१०९॥

अप॒ स्त्रिधः॑। तदि॒त्प॒दं न॑ विचि॒केत॑ वि॒द्वान्। यन्मृ॑तः

पुनरप्येति जीवान्। त्रिवृद्यद्भुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न
मृतः स जीवात्। प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर।
अरङ्गमाय जग्मवे। अपश्चाद्वध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवांगात्।
इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त इन्दुविन्द्रपीतस्य मधुमतः।
उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुष इन्द्रियेण गा मतिररुपा अंगात्राणि च॥

[१०]

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु
देवान्। आश्रावितमत्याश्रावितम्। वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे।
अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति
कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्प्रयतं देवहेडनम्।
अरायो अस्मां अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधे-
तन। ततं म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय
शस्यते। अयं समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य
समुत्पणुतर्भुवः। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने।
त्वमग्ने अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि।
मैषान्नुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरुचीः। तिरो

मृ॒त्युं द॑धतां पर्व॒तेन॑ । इ॒ष्टेभ्यः॑ स्वाहा॒ वष॑डनि॒ष्टेभ्यः॑ स्वाहा॑ ।
भे॒षजं॑ दुरि॒ष्ट्यै स्वाहा॑ निष्कृ॒त्यै स्वाहा॑ । दौ॒रा॒र्घ्यै स्वाहा॑
दै॒वीभ्य॑स्त॒नूभ्यः॑ स्वाहा॑ ॥११३॥

ऋ॒द्धौ स्वाहा॑ समृ॒द्धौ स्वाहा॑ । यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे । ततो॑
नो॒ अभ॑यं कृ॒धि । म॒घव॑ञ्छु॒ग्धि तव॑ तन्न॒ ऊ॒तये॑ । वि॒ द्विषो॑ वि
मृ॒धो ज॑हि । स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्प॑तिः । वृ॒त्रहा॑ वि मृ॒धो व॑शी ।
वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः । स्व॒स्ति॒दा अ॑भय॒ङ्करः॑ । आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑
न ऊ॒नम् ॥११४॥

आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः । य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा
रु॒जासि॑ । भू॒यिष्ठ॑भाजो॒ अध॑ ते स्याम । अ॒ना॒ज्ञातं॑ यदा॒ज्ञात॑म् ।
य॒ज्ञस्य॑ क्रि॒यते॑ मि॒थु । अ॒ग्ने तद॑स्य कल्पय । त्व॑ हि
वे॒त्थ यथा॑त॒थम् । पु॒रुष॑स॒म्मितो॑ य॒ज्ञः । य॒ज्ञः पु॒रुष॑स॒म्मितः॑ ।
अ॒ग्ने तद॑स्य कल्पय । त्व॑ हि वे॒त्थ यथा॑त॒थम् । यत्पा॑क॒त्रा
मन॑सा दी॒नद॑क्षा न । य॒ज्ञस्य॑ म॒न्वते॑ म॒र्तासः॑ । अ॒ग्नि॒ष्टद्धो॑ता॑
ऋतु॑विद्वि॒जान॑न् । यजि॑ष्ठो दे॒वाः ऋ॑तु॒शो य॑जाति ॥११५॥

देवाश्चित्रं तनूभ्यः स्वाहो नं पुरुषसम्मितोऽग्ने तदस्य कल्पय पञ्च च ॥ [११]

यदे॒वा दे॒वहे॑डनम् । दे॒वास॑श्चकृ॒मा व॒यम् । आदि॑त्या-
स्तस्मा॑न्मा मु॒ञ्चत । ऋ॒तस्य॑र्तेन॒ मामु॑त । दे॒वा जी॒वनका॑म्या
यत् । वा॒चाऽनृ॑तमूदि॒म । अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः । गा॒रु॒हप॑त्यः
प्रमु॑ञ्चतु । दुरि॒ता या॑नि चकृ॒म । क॒रोतु॑ माम॒नेन॑सम् ॥११६॥

ऋतेन॑ द्यावापृथिवी॑। ऋतेन॑ त्व॑ संर॑स्वति। ऋतान्मा॑
मुञ्च॑ता॑ हंसः॑। यदन्य॑कृतमारि॑म। स॒जा॒त॒श॒सा॒दु॒त वा॑
जा॒मि॒श॒सा॒त्। ज्याय॑सः श॑सादु॒त वा॑ कनी॑यसः।
अना॑ज्ञातं दे॒वकृतं॑ यदेनः॑। तस्मा॒त्त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि।
यद्वा॒चा यन्मन॑सा। बा॒हुभ्या॑म॒रूभ्या॑म॒ष्टीव॒द्भ्या॑म्॥११७॥

शि॒श्जैर्य॑दनृतं॑ च॒कृमा॑ व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।
यद्ध॑स्ता॒भ्यां च॒कर॑ किल्बिषाणि। अ॒क्षाणां॑ व॒ग्नुमु॑प॒जिघ्र॑मानः।
दूरे॑प॒श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च। तान्य॑प्स॒रसा॒वनु॑दत्तामृ॒णानि॑।
अदी॑व्य॒नृणं॑ यद॒हं च॒कार॑। यद्वादा॑स्यन्थ्सञ्ज॒गारा॑ जने॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। यन्मयि॑ मा॒ता गर्भे॑ स॒ति॥११८॥

एन॑श्च॒कार॒ यत्पि॒ता। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। यदा॑ पि॒पेष्
मा॒तरं॑ पि॒तरम्। पु॒त्रः प्र॑मु॒दितो॑ ध॒यन्। अहि॑सि॒तौ
पि॒तरौ॒ मया॒ तत्। तद॑ग्रे अ॒नृणो॑ भ॒वामि॑। यद॒न्तरि॑क्षं
पृथि॑वीमु॒त द्याम्। यन्मा॑तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म। अ॒ग्निर्मा॑
तस्मा॒देन॑सः। यदा॑श॒सा नि॒शसा॑ यत्प॑रा॒शसा॑॥११९॥

यदेन॑श्च॒कृमा॑ नूत॑नं॒ यत्पु॑रा॒णम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।
अति॑ क्रामामि दुरि॑तं यदेनः॑। जहा॑मि रि॒प्रं प॑र॒मे सु॒धस्थे॑। यत्र॒
यन्ति॑ सु॒कृतो॑ नापि॑ दुष्कृतः॑। तमा॑ रो॒हामि॑ सु॒कृतां॑ नु लो॒कम्।
त्रि॒ते दे॒वा अ॑मृज॒तैतदेनः॑। त्रि॒त ए॒तन्म॑नु॒ष्येषु॑ मामृजे। ततो॑
मा॒ यदि॑ किञ्चि॑दान॒शे। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु
मामनेनसम्। दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता
ओषधीभ्यः। अथो या अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु
शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं चराम। यद्वा दिवा नूतनं
यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत उत्पुनीत नः। इमं मे
वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसंमष्टीवद्वा १ सति पंगुशसाऽऽनुशैऽग्निर्मा तस्मादिनसः पुनीत नृन्मणिं च (यदेवा देवा ऋतेन सजातश्चाद्यद्वाचा
यद्वस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता यदा पिपेष्ट यदन्तरिक्षं यदाशसाऽति क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु जाता
यदापं इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने अयासि।)॥—————[१२]

यत्ते ग्रावणां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि
स्वर्धिता परूषि। तथ्सन्धस्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमिथ्सङ्क्षयेम। यत्ते ग्रावां बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो
यत्ते दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्ट्यायतां देव
सोम। यत्ते त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो
वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे
व्योमन्। अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति
वर्णो अस्य। तस्मिन्वयमुपहूतास्तव स्मः। आ नो भज
सदसि विश्वरूपे। नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि
हासीद्विर आवृणानः। अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो

रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उपं क्षरन्ति जुह्वो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तवं वर्धयन्तीः।
तस्मै ते सोम नम इद्वषट्वा उपं मा राजन्सुकृते ह्वयस्व।
सं प्राणापानाभ्यां समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व
सोम राजन्। यत्त आस्थितः शमु तत्ते अस्तु। जानीतान्नः
सङ्गमने पथीनाम्। एतं जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः
सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्यते कृणुतादविरस्मै।
अरिष्टो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।
नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्।
अभूद्देवः संविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा
दधत्। उपं नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह
नः सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांश्चा
घविषा परि णो वृणक्तु। आप्यायस्व सन्ते॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्यन्नं च॥

[१३]

यद्विदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे
तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो
विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां

चर्मन् हविषां दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो
लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि
तेज इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजा-
पतिः सोमो वरुणो येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन
प्राणाः। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै
तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज इन्द्रियम्। अपां
पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां
रसः। सोमस्य प्रियं धाम। इन्द्रस्य प्रियतमं हविः स्वाहा।
अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं धाम। विश्वेषां
देवानां प्रियतमं हविः स्वाहा। वयं सोम व्रते तवा
मनस्तनूषु पिप्रतः। प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा।
कव्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। देवास इह मादयध्वम्। सोम्यास
इह मादयध्वम्। कव्यास इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः
पितरः सोम्याः सोमपीथात्। अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्।
वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयतां रयिः। सचतां नः शचीपतिः। परं मृत्यो
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते

शृण्वते ते॑ ब्रवीमि। मा नः॑ प्रजा५ रीरिषो॑ मोत वीरान्।
 इ॒दमू॒नु श्रेयो॑व॒सान॒माग॑न्म। यद्भो॒जिद्धं॑ न॒जिदं॑ श्व॒जिद्यत्।
 पु॒र्णं वन॑स्पतैरि॒व। अ॒भि नः॑ शीयता५ र॒यिः। सच॑तां नः॒
 शची॑पतिः॥१३०॥

वन्स्पतां वद्भ्यो लोका दधिरे तेजं इन्द्रियं धामांशीमहीवाभिः शीयता५ रयिरकं च॥ [१४]

सर्वान् यद्विष्यन्ते वि वै याः पुरस्ताद्देवा देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पुरेऽनागस उदस्ताम्पसीद्वह्नं प्रतिष्ठा
 यद्देवा यत्ते ग्राव्यण् यद्दिदक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवाप्स्वाहुतिं ब्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानां मस्मिन् यज्ञेऽग्रे यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः प्रतमहे ब्रह्मं
 प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदन्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता२ सङ्गहृणीति।
द्वादशारत्नी रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वे मुञ्जाः। ऊर्ज-
मेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥

[१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तद्वधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।

स॒र्पि॒ष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। च॒त्वार॑ आ॒र्षे॒याः प्रा॒श्न॑न्ति।
दि॒शामे॒व ज्योति॑षि जुहोति। च॒त्वारि॒ हिर॑ण्यानि ददाति।
दि॒शामे॒व ज्योती॑ऽप्य॒व रु॒न्धे॥ ४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन्नश्नान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रशना भवति। बहु वा एष
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥ ५॥

यद्दर्भमयी रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं
मेध्यमा लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्तम्।
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्धति।
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव
तद्धाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥ ६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्थद च॥

[२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति। आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः
प्रतिप्रोच्य। न देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति।
यदाह। ब्रह्मन्नश्वं मेध्यं भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन

राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये
प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥७॥

न देवताभ्यु आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं वा
एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते। इमामंगृभ्णन्नशनामृतस्ये-
त्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)-
रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यथ्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा
ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमरत्निं
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सङ्स्करोति। तादृगेव तत्।
पूर्वं आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तथा देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।

यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।
सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥—————[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो
मातुरनुजायाः पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं
विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति
श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। पुरो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य
प्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं
हन्ति। सैध्रकं मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चलेयो हन्ति।
पुंश्चल्वां वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं

हन्ति। पाप्मा वा एतर्मीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन
यजत इति। अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः
प्राजापत्यः। वज्रैणैव पाप्मानं भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमप प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
एव सन्दधाति। अभिक्त्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥

[४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेनं राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्रिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्घ्रिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः। बलं नैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता। पश्चात्प्राङ्घ्रिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बह्वश्वायै बह्वजाविकायै। बहुव्रीहियवायै बहुमाष-
तिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपूरुषायै
रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषायै राजास्त्विति। भूमा
वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति।
शतेन क्षत्तसङ्गहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्यैनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति।
आयुर्वा उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्गहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्द-
धाति। शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः।
आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो
दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥

[५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथ्स्तोक्ता अन्वाहं।
सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य

स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै। स्तोकां जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः।
स्तोकांसु वा अहमश्वमेधः सःस्थापयामि। तेन ततः
सःस्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं
जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे
स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य
एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। प्र वा एषो-
ऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः

पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रतिं तिष्ठति।
 एतां ह वाव सौऽश्वमेधस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय।
 अस्कन्त्रं हि तत्। यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥ २४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते पदं च॥ ————— [६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति।
 प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
 दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां
 त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठो।
 ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो
 बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः
 सारसारितमः॥ २५॥

ज्वमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः
 सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे
 वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्।
 देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय

त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सृते त्वाऽसृते त्वाऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
 अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
 प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
 देवता अन्वायन्ताः॥ २७॥

सारसारित्तमोऽर्पिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नः हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्गृताय स्वाहेत्याह।
 एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥ २८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या
 इति। अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं
 विद्वानश्वमेधः सः स्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति।
 तस्माद्धोतव्या इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति।
 भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥ २९॥

यस्यानायतनं अन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः

पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यैः सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥ ३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्भस्यादिति। सकृदेव
होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं
जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः
प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः
प्रजास्वर्धुकः॥ ३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ
पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्यो-
ऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां
पशूनां श्रेष्ठ्यं गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्।

प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
नाम्ना चेद्ध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व
एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमिति क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय
त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं
देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तत्प्या
राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
वा अश्वः प्रमुक्तः परा परावतं गन्तौ। इह धृतिः स्वाहेह
विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतृषु पथ्सु
जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। ताभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः
प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
येऽश्वं मेध्य रक्षन्ति। तेषां य उदृचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उदृचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते।
योऽबलोऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्।
हन्येतास्य यज्ञः। चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय।
अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पृथु जुहोति न गच्छन्ति नवं च॥ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥ ३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्योद्ब्रह्मणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥ ३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वराज्यमुच्यते॥ ३९॥

त्रिंशतमोद्ब्रह्मणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्य देवता जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥ ४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै

शीर्ष॑ण्यः प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व
रुन्धे। पूर्णा॑हुतिमुत्त॑मां जु॒होति। सर्वं॑ वै पूर्णा॑हुतिः।
सर्व॑मे॒वाप्नो॑ति। अथो॑ इ॒यं वै पूर्णा॑हुतिः। अ॒स्यामे॒व प्रति॑
तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व रुन्ध उच्यते कामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिरश्वमे॒धम॑सृजत। त॒सृष्टं॑ न किञ्चनोद॑यच्छत्।
तं वै॑श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॑श्वदे॒वानि जु॒होति।
य॒ज्ञस्योद्य॑त्यै। स्वाहाऽऽधि॒मार्धी॑ताय॒ स्वाहा॑। स्वाहा-
ऽधी॑तं मन॑से स्वाहा॑। स्वाहा॒ मनः॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। काय॒
स्वाहा॒ कस्मै॑ स्वाहा॑ क॒तम॑स्मै स्वाहेति॑ प्राजाप॒त्ये मुख्ये॑
भवतः। प्र॒जाप॑तिमुखाभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिरुद्यच्छते॥४२॥

अदि॑त्यै स्वाहाऽदि॑त्यै म॒ह्यै स्वाहाऽदि॑त्यै सुमृ॒डीका॑यै
स्वाहेत्या॑ह। इ॒यं वा अदि॑तिः। अ॒स्या ए॒वैनं॑ प्रति॒ष्ठायोद्य॑च्छते।
सर॑स्वत्यै स्वाहा॒ सर॑स्वत्यै बृ॒हत्यै॑ स्वाहा॒ सर॑स्वत्यै पाव॒कायै॑
स्वाहेत्या॑ह। वा॒ग्वै सर॑स्वती। वा॒चैवैन॑मुद्यच्छते। पू॒ष्णे स्वाहा॑
पू॒ष्णे प्र॑प॒थ्याय॑ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहेत्या॑ह। प॒शवो॑
वै पू॒षा। प॒शुभिरे॒वैन॑मुद्यच्छते। त्वष्ट्रे॑ स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ तु॒रीपा॑य॒
स्वाहा॒ त्वष्ट्रे॑ पु॒रुरूपा॑य॒ स्वाहेत्या॑ह। त्वष्ट्रा॒ वै प॑शूनां
मि॒थुना॑ना॒ रूप॑कृत्। रू॒पमे॒व प॒शुषु॑ दधाति। अथो॑
रू॒पैरे॒वैन॑मुद्यच्छते। विष्ण॑वे स्वाहा॒ विष्ण॑वे नि॒खुर्य॑पाय॒
स्वाहा॒ विष्ण॑वे नि॒भूय॑पाय॒ स्वाहेत्या॑ह। य॒ज्ञो वै विष्णुः॑।

य॒ज्ञायै॒वैन॒मुद्य॑च्छते। पूर्णा॒हुति॑मु॒त्त॒मां जु॑होति। प्रत्यु॒त्त॑ब्ध्यै
स॒य॒त्वाय॑॥४३॥

यच्छुते पुरु॒रूपाय॑ स्वाहेत्या॒हाष्टौ च॑॥ [११]

सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालं प्रा॒तर्निर्व॑पति। अ॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री।
गा॒य॒त्रं प्रा॑तः स॒व॒नम्। प्रा॒तः स॒व॒नादे॒वैनं॑ गा॒य॒त्रियाश्छ॑न्द॒सोऽधि॑
नि॒र्मि॑मीते। अथो॑ प्रा॒तः स॒व॒नमे॒व तेना॑ऽऽप्नोति।
गा॒य॒त्रीं छ॑न्दः। स॒वि॒त्रे प्र॑स॒वि॒त्र एका॑दशकपालं म॒ध्यन्दि॑ने।
एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रैष्टु॑भं मा॒ध्यं दि॒नं स॒व॒नम्। मा॒ध्यं
दि॒नादे॒वैनं॑ स॒व॒नात्रि॒ष्टुभ॑श्छ॒न्द॒सोऽधि॑ नि॒र्मि॑मीते॥४४॥

अथो॑ मा॒ध्यं दि॒नमे॒व स॒व॒नं तेना॑ऽऽप्नोति। त्रि॒ष्टुभं॑
छ॒न्दः। स॒वि॒त्र आ॑स॒वि॒त्रे द्वा॑दशकपालमपरा॒ह्णे। द्वा॑दशाक्षरा
जग॑ती। जा॒ग॒तं तृ॒तीय॑स॒व॒नम्। तृ॒तीय॑स॒व॒नादे॒वैनं॑
जग॑त्याश्छ॒न्द॒सोऽधि॑ नि॒र्मि॑मीते। अथो॑ तृ॒तीय॑स॒व॒नमे॒व
तेना॑ऽऽप्नोति। जग॑तीं छ॒न्दः। ई॒श्व॒रो वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑
परा॒व॒तं ग॒न्तोः। इ॒ह धृ॑तिः स्वाहे॒ह वि॒धृतिः॑ स्वाहे॒ह र॒न्तिः
स्वाहे॒ह र॒म॒न्तिः स्वा॑हेति॒ चत॑स्र आहु॑तीर्जुहोति॥४५॥

चत॑स्रो दि॒शः। दि॒ग्भिरे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति। आश्व॑त्थो
व्र॒जो भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। अश्वो॑ रू॒पं
कृ॒त्वा। सो॑ऽश्व॒त्थे सं॑व॒त्सर॑म॒तिष्ठ॑त्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्।
यदाश्व॑त्थो व्र॒जो भ॑वति। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽपि निर्मिमीते जहोति नवं च॥ [१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यंजायत। आऽस्मिन्नाष्ट्रे राजन्यं इषव्यः शूरो महारथो जायतामित्याह। राजन्यं एव शौर्यं महिमानं दधाति। तस्मात्पुरा राजन्यं इषव्यः शूरो महारथोऽजायत। दोग्ध्रीं धेनुरित्याह। धेन्वामेव पयो दधाति। तस्मात्पुरा दोग्ध्रीं धेनुरंजायत। वोढाऽनुङ्घानित्याह॥ ४७॥

अनुङ्घ्येव वीर्यं दधाति। तस्मात्पुरा वोढाऽनुङ्घानंजायत। आशुः सप्तिरित्याह। अश्वं एव जवं दधाति। तस्मात्पुराऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति। तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥ ४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी। स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै

तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुब्रानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥ [१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानजुहोत्।
तैर्वै स देवानप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति।
अग्नेर्वा एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

महतीमेव तद्देवतां प्रीणाति। तण्डुलैर्जुहोति। वसूनां
वा एतद्रूपम्। यत्तण्डुलाः। यत्तण्डुलैर्जुहोति। वसूनेव
तत्प्रीणाति। पृथुकैर्जुहोति। रुद्राणां वा एतद्रूपम्।
यत्पृथुकाः। यत्पृथुकैर्जुहोति॥५२॥

रुद्रानेव तत्प्रीणाति। लाजैर्जुहोति। आदित्यानां
वा एतद्रूपम्। यल्लाजाः। यल्लाजैर्जुहोति। आदित्यानेव
तत्प्रीणाति। कुरम्बैर्जुहोति। विश्वेषां वा एतद्देवानां रूपम्।
यत्कुरम्बाः। यत्कुरम्बैर्जुहोति॥५३॥

विश्वानेव तद्देवान्प्रीणाति। धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राणां
वा एतद्रूपम्। यद्धानाः। यद्धानाभिर्जुहोति। नक्षत्राण्येव

तत्प्रीणाति। सक्तुभिर्जुहोति। प्रजापतेर्वा एतद्रूपम्।
यथ्सक्तवः। यथ्सक्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्रजापतिमेव तत्प्रीणाति। मसूस्यैर्जुहोति। सर्वासां वा
एतद्देवतानां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति।
सर्वा एव तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
प्रियाङ्गा ह वै नामैते। एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि
समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। अश्वस्यैवाङ्गानि
सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथक्जुहोति कर्मभैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्येनान्नेर्मधुना

तण्डुलेः पृथक्कैलाजेः कर्मभैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलेर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपहन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।
रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्रा॒णो वा आ॒ज्यम्। उ॒भ॒यत॑ ए॒वा॒स्यं प्रा॒णं द॑धाति।
 पु॒रस्ता॑च्चो॒परि॑ष्ठाच्च। ए॒कस्मै॒ स्वा॒हेत्या॑ह। अ॒स्मिन्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। द्वा॒भ्या॑ꣳ स्वा॒हेत्या॑ह। अ॒मुष्मि॑न्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति। उ॒भयो॑रे॒व लो॒कयोः प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति।
 अ॒स्मिꣳश्चा॒मुष्मि॑ꣳश्च। श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः
 श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॑र्य॒मव॑ रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह।
 आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रुन्धे। स॒र्वस्मै॒ स्वा॒हेत्या॑ह।
 अ॒परि॑मितमे॒वाव॑ रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाꣳस्यपहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥ [१५]

प्र॒जाप॑तिं वा ए॒ष ई॒प्स॒तीत्या॑हुः। योऽ॒श्वमे॒धेन॑ यज॑त
 इति॑। अथो॑ आहुः। स॒र्वाणि॑ भू॒तानी॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वा॒हेत्या॑ह।
 प्र॒जाप॑तिर्वा ए॒कः। तमे॒वाऽऽप्नो॑ति। ए॒कस्मै॒ स्वाहा॒ द्वा॒भ्या॑ꣳ
 स्वा॒हेत्य॑भिपूर्वमाहु॑तीर्जुहोति। अ॒भिपूर्व॑मे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
 ए॒कोत्त॑रं जुहोति॥५९॥

ए॒क॒वदे॒व सु॑व॒र्गं लो॒कमे॑ति। स॒न्त॑तं जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑
 लो॒कस्य॑ स॒न्त॑त्ये। श॒ताय॑ स्वा॒हेत्या॑ह। श॒तायु॑र्वै पु॒रुषः
 श॒तवी॑र्यः। आ॒यु॑रे॒व वी॑र्य॒मव॑ रुन्धे। स॒हस्रा॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह।
 आ॒यु॑र्वै स॒हस्र॑म्। आ॒यु॑रे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒युता॑य॒ स्वाहा॑
 नि॒युता॑य॒ स्वाहा॑ प्र॒युता॑य॒ स्वा॒हेत्या॑ह॥६०॥

त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। इ॒माने॒व लो॒कान॑व॒ रुन्धे॑। अ॒र्बुदा॑य॒

स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानमव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्रोति। परार्धाय
स्वाहेत्याह। परार्धमेवाऽऽप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव
रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा
वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा
व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति।
उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते
जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त च॥ ————— [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं
लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
स्वाहेत्युद्वाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं
गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति।
पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहा-
ऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा
सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं

भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवासमै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्यज्ञः सङ्गामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

द्व्यः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेऽङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अज्येताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवैनं समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पेभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः।

ता ए॒वोभयी॒रव॑ रुन्धे॥६६॥

वन॒स्पति॑भ्यः स्वाहेति॑ वनस्पति॒होमाञ्जु॑होति। आ॒र॒ण्यस्या॒-
न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। मे॒षस्त्वा॑ पच॒तैर॑व॒त्त्वित्यपा॑व्यानि जुहोति।
प्रा॒णा वै दे॒वा अपा॑व्याः। प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे। कू॒प्याभ्यः॑
स्वाहा॒ऽद्ध्यः स्वाहेत्य॑पा॒ः होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु वा आपः॑।
अन्नं॑ वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑
जाय॑ते। तद॒व॑ रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विपन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्ये कामति रुन्धे जायत एकं च॥—[१७]

अ॒म्भा॑सि जुहोति। अ॒यं वै लो॒कोऽम्भा॑सि। तस्य
वस॒वोऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्यो॑तिः। यद॒म्भा॑सि जुहोति।
इ॒ममे॒व लो॒कम॑व॑ रुन्धे। वसू॑ना॒ः सायु॑ज्यं गच्छति।
अ॒ग्निं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। नभा॑सि जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै
नभा॑सि॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्यो॑तिः। यन्नभा॑सि
जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणा॑ः सायु॑ज्यं गच्छति।
वा॒युं ज्योति॑रव॑ रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
महा॑सि। तस्या॑दित्या अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कम॑व॑ रुन्धे।
आ॒दि॒त्याना॑ः सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्यं॑ ज्योति॑रव॑
रुन्धे। नमो॑ राज्ञे नमो॑ वरु॑णायेति॑ य॒व्यानि॑ जुहोति।
अ॒न्नाद्य॑स्याव॑रुद्धौ। म॒योभू॑र्वातो॑ अ॒भि वा॑तू॒स्ता इति॑ ग॒व्यानि॑

जुहोति। प॒शूना॑मव॑रुद्धौ। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहेति॑
सन्तति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सन्तत्यै॥७०॥

सि॒ताय॑ स्वाहाऽसि॒ताय॑ स्वाहेति॑ प्रमु॑क्तीर्जुहोति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रमु॑क्त्यै। पृथि॑व्यै स्वाहाऽन्तरि॑क्षाय॑
स्वाहेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॑ स्वाहाऽद॒न्तका॑य॑
स्वाहेति॑ शरीर॑होमाञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्यज॑मानोऽव॑
रुन्धे। कस्त्वा॑ युनक्ति॒ स त्वा॑ युन॒क्तिति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति।
इ॒मे वै लो॒काः परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै॥७१॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ महि॒मानौ॑ जुहोति। सु॒व॒र्गो
वै लो॒को महः॑। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॑
रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्राह्म॑णो ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी जा॑यता॒मिति॑ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सानि॑ जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒व तैर्यज॑मानोऽव॑ रुन्धे।
जज्ञि॑ बीज॒मिति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृथि॑व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नति॑होमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सन्न॑त्यै। भू॒ताय॑ स्वाहा॑ भविष्य॑ते स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भू॒तम्॥७२॥

अ॒सौ भ॑विष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॑ प्रति॑ तिष्ठति।
सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्धौ। यदक्र॑न्दः प्रथ॒मं जा॑यमान॒
इत्य॑श्वस्तो॒मीयं॑ जुहोति। सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्य॒ जित्यै॑।
सर्व॑मे॒व तेना॑ऽऽप्नोति। सर्व॑ जयति। योऽश्व॑मे॒धेन॑

यजते॥ ७३॥

य उ चैनमेवं वेद। यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानं पश्यत्। तानं जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमाञ्जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपहन्ति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहेत्यन्ततो जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ ७४॥

वै नभारं सि सूर्यो ज्योतिः सन्तत्यै समष्ट्यै भूतं यजते नवं च॥ [१८]

एकयूपो वैकादशिनी वा। अन्येषां यज्ञानां यूपा भवन्ति।
एकविंशिन्यश्वमेधस्य। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। बैल्वो
वा खादिरो वा पालाशो वा। अन्येषां यज्ञक्रतूनां यूपा
भवन्ति। राज्ञुदाल एकविंशत्यरत्निरश्वमेधस्य। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। नान्येषां पशूनां तैजस्या अवदन्ति।
अवदन्त्यश्वस्य॥ ७५॥

पाप्मा वै तैजनी। पाप्मनोऽपहत्यै। प्लक्षशाखायामन्येषां
पशूनामवदन्ति। वेतसशाखायामश्वस्य। अप्सु योनिर्वा
अश्वः। अप्सु जो वेतसः। स्व एवास्य योनाववं द्यति।
यूपेषु ग्राम्यान्पशून्नियुञ्जन्ति। आरोकेष्वारण्यान्धारयन्ति।
पशूनां व्यावृत्त्यै। आ ग्राम्यान्पशूल्लभन्ते। प्रारण्यान्सृजन्ति।
पाप्मनोऽपहत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

राज्जुदालमग्निष्ठं मि॒नोति॑। भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॒ अप॑हृत्यै।
 पौतु॑द्रवाव॒भितो॑ भवतः। पु॒ण्य॑स्य ग॒न्ध॒स्याव॑रुद्धौ। भ्रू॒ण॒ह॒त्या-
 मे॒वास्मा॑दप॒हत्यै॑। पु॒ण्ये॑न ग॒न्धेनो॑भ॒यतः॑ परि॑ गृह्णाति।
 षड्बै॒ल्वा भ॑वन्ति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒स॒स्याव॑रुद्धौ। षड्वा॑दि॒राः।
 तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥ ७७॥

षट्वा॑ला॒शाः। सो॒म॒पी॒थ॒स्याव॑रुद्धौ। ए॒क॒विं॒शतिः॑
 सम्प॑द्यन्ते। ए॒क॒विं॒शति॑र्वै दे॒वलो॑काः। द्वा॒द॒श मा॒साः
 प॒ञ्च॒त॒र्वः। त्रय॑ इ॒मे लो॑काः। अ॒सावा॑दि॒त्य ए॒क॒विं॒शः। ए॒ष
 सु॒व॒र्गो लो॑कः। सु॒व॒र्ग॒स्य लो॑क॒स्य स॒म॒ष्ट्यै॑। श॒तं प॒शवो॑
 भव॑न्ति॥ ७८॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒यु॒ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति
 तिष्ठ॑ति। स॒र्वं वा अ॑श्वमे॒ध्याप्रो॑ति। अ॒प॒रि॒मि॒ता भव॑न्ति।
 अ॒प॒रि॒मि॒त॒स्याव॑रुद्धौ। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्।
 द॒क्षि॒ण॒तोऽन्ये॑षां पशूनाम॑व॒द्यन्ति॑। उ॒त्त॒र॒तोऽश्व॑स्येति॑। वा॒रु॒णो
 वा अ॑श्वः॥ ७९॥

ए॒षा वै व॑रुणस्य॒ दिक्। स्वा॒या॒मे॒वा॒स्य दि॒श्यव॑द्यति।
 यदित॑रेषां पशूनाम॑व॒द्यति॑। श॒त॒दे॒व॒त्यं ते॒नाव॑ रुन्धे।
 चि॒तेऽग्रा॑वधि॑ वैत॒से क॒टेऽश्वं॑ चि॒नोति॑। अ॒प्सु॒योनि॑र्वा
 अ॑श्वः। अ॒प्सु॒जो वैत॑सः। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑तिष्ठापयति।
 पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ तू॒परं चि॑नोति। प॒श्चात्प्रा॒चीनं॑ गोमृ॒गम्॥ ८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्श्चसम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं
 गोमृगमिति सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै।
 आत्मनाऽभि जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति।
 सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव
 धारां तेनाव रुन्धे। इलुवर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय
 स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः। परिवत्सरो बलिवर्दः।
 संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे। आयुरेवास्मिन्दधाति।
 तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरोद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
 विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः
 सः स्फुरेरन्। एवमेव तथ्स्तोमाः सः स्फुरन्ते। यदेकविंशः।
 ते यथ्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः
 स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
 संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा
 भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव
 रुन्धे। य एकादशः। स्तनं एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवेनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः
 स्तोमं एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्।

ए॒क॒वि॒ं॒श ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। यथा॒ प्रष्टि॑भि॒र्याति॑। ता॒दृगे॒व तत्॥८४॥

यो वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभो॑ वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञा॑
भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। ए॒ता वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभः॑। य ए॒व
वेद॑। क॒कुद्ध॒ राज्ञा॑ भवति॑। यो वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑
वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॑। ए॒क॒वि॒ं॒शोऽग्नि॑र्भवति॑।
ए॒क॒वि॒ं॒शः स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ं॒शति॑र्यूपाः॑। ए॒तानि॑ वा अ॑श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ राज्ञा॑ भवति॑॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञा भवति पद च॥ [२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे पव॑माने। सु॒व॒र्गं लो॒कं न
प्राजा॑नन्। तमश्वः॑ प्राजा॑नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मेध्ये॑नोद॑श्चो
बहि॑ष्पवमा॒नं सर्प॑न्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्रज्ञा॑त्यै। न
वै म॑नुष्यः सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑। अश्वो॑ वै सु॒व॒र्गं
लो॒कमञ्ज॑सा वेद॑। यदु॑द्गा॒तोद्गाये॑त्। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑ऽन्येन॑ प॒था
प्र॑तिपा॒दये॑त्। ता॒दृक्त॑त्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑मप॒रुध्य॑। अश्व॑मुद्गी॒थाय॑ वृणीते। यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑-
ऽञ्ज॑सा॒ नय॑ति। ए॒वमे॒वैन॑मश्वः सु॒व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति॑।
पुच्छ॑म॒न्वा र॑भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। हिं क॑रोति।
सामै॒वाकः॑। हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑ सः॥८७॥

वडं॒बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॒त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। अथो॒
यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। उद॑गासीद॒श्वो
मेध्य॒ इत्या॑ह। प्रा॒जाप॒त्यो वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्सामयो॑रे॒व प्रति॑ तिष्ठति।
हि॒र॒ण्येनो॒पाक॑रोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॒खतो॑
द॒धाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॒ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥

[२२]

पुरु॑षो वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यद॒श्वे प॒शून्त्रि॑युञ्जन्ति।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्के। अश्वं॑ तू॒परं॑ गो॒मृग॑म्। तान॑ग्नि॒ष्ठ
आल॑भते। से॒ना॒मुखमे॒व तत्स॑श्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं॑ भी॒ष्मं
भा॒वुक॑म्। आ॒ग्नेयं॑ कृ॒ष्णग्री॑वं पु॒रस्ता॑ल्ल॒लाटे॑। पूर्वा॒ग्निमे॒व तं
कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थापयन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अन्नं॑ वै
पू॒षा। तस्मा॑त्पूर्वा॒ग्नावा॑हार्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्ण॑मु॒परि॑ष्ठात्।
ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भा॒वुकः॑। आ॒ग्नेयो॑ कृ॒ष्णग्री॑वौ बा॒हुवोः॑।
बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्मा॑द्राज॒न्यो बा॒हुब॒लीभा॑वुकः। त्वा॒ष्ट्रौ लो॑मश॒सक्थो॑
स॒क्थोः। स॒क्थोरे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते। तस्मा॑द्राज॒न्यं

ऊरुबलीभावुकः। शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे।
 ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो कवचे एवैते अभितः
 पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति। धात्रे
 पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।
 अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं
 कुरुते। तस्मादुथ्सेधं भूये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्गहृण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं विभूरंह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेनं
 प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवेभ्यः प्रजापती रक्षांसि प्रजापतिमीप्सति विभूरंश्चानामन्यम्भांस्येकयूपो
 राङ्गदालमेकविंशो देवाः पुरुपुस्त्रयोविंशतिः॥२३॥

साङ्गहृण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सिताय प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राजन्यं
 एकनवतिः॥११॥

साङ्गहृण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तमष्टादशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्त्वाऽष्टादशिभिरवा-
रुन्ध। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्त्वा यजमानो-
ऽवं रुन्धे। संवत्सरस्य वा एषा प्रतिमा। यदष्टादशिनः।
द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरौऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
तैरात्त्वा यजमानोऽवं रुन्धे। अग्निष्ठेऽन्यान्पशून्नुपाकरोति।
इतरेषु यूपेष्वष्टादशिनोऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते
सवीर्यत्वाय। यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां
पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः। विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ
स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
अरण्येष्वजयेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरेयुः।
अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत।
अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभते। तेनैव पशूनवं रुन्धे।
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो

भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
हरन्ति। ग्राम्यैः सः स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो नाम।
सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्थमुजेत्थ्यतुन्नीणि च॥

[१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स एता-
नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्याश्चरण्याश्च। तानालभत। तैर्वै
स उभौ लोकाववारुन्ध। ग्राम्यैरेव पशुभिरिमं लोकमवारुन्ध।
आरण्यैरमुम्। यद् ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्॥५॥

अमुं तैः। अनवरुद्धो वा एतस्य संवत्सर इत्याहुः।
य इतइतश्चातुर्मास्यानि संवत्सरं प्रयुङ्क्त इति। एतावान्
वै संवत्सरः। यच्चातुर्मास्यानि। यदेते चातुर्मास्याः पशव
आलभ्यन्ते। प्रत्यक्षमेव तैः संवत्सरं यजमानोऽव रुन्धे।
वि वा एष प्रजया पशुभिर्ऋध्यते। यः संवत्सरं प्रयुङ्क्ते।
संवत्सरः सुवर्गो लोकः॥६॥

सुवर्गं तु लोकं नापराध्नोति। प्रजा वै पशवं एकादशिनीं।
यदेत ऐकादशिनाः पशवं आलभ्यन्ते। साक्षादेव प्रजां
पशून् यजमानोऽव रुन्धे। प्रजापतिर्विराजमसृजत। सा
सृष्टाऽश्वमेधं प्राविशत्। तान्दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तामाप्रोत्।

तामात्वा दशिभिरवारुन्ध। यद्वशिनं आलभ्यन्ते॥७॥

विराजमेव तैरात्वा यजमानोऽव रुन्धे। एकादश दशत
आलभ्यन्ते। एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभाः पशवः। पशून्नेवाव
रुन्धे। वैश्वदेवो वा अश्वः। नानादेवत्याः पशवो भवन्ति।
अश्वस्य सर्वत्वाय। नानारूपा भवन्ति। तस्मान्नानारूपाः
पशवः। बहुरूपा भवन्ति। तस्माद्बहुरूपाः पशवः समृद्धौ॥८॥

आरण्याल्लोको दशिनं आलभ्यन्ते नानारूपाः पशवो द्वे च॥—————[२]

अस्मै वै लोकाय ग्राम्याः पशव आलभ्यन्ते। अमुष्मा
आरण्याः। यद्ग्राम्यान्पशूनालभते। इममेव तैर्लोकमव
रुन्धे। यदारण्यान्। अमुं तैः। उभयाँन्पशूनालभते।
ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयोँर्लोकयोरवरुद्धौ। उभयाँन्पशूना-
लभते॥९॥

ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
उभयाँन्पशूनालभते। ग्राम्याःश्चारण्याःश्च। उभयेषां
पशूनामवरुद्धौ। त्रयस्त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एषां
लोकानामाप्त्यै। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्माँत्सत्यात्॥१०॥

अस्मिँल्लोके बहवः कामा इति। यत्समानीभ्यो
देवताँभ्योऽन्येऽन्ये पशव आलभ्यन्ते। अस्मिन्नेव तल्लोके
कामाँन्दधाति। तस्मादस्मिँल्लोके बहवः कामाः। त्रयाणां
त्रयाणां सह वपा जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत
इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। एषां लोकानां कृत्यै।

पर्य॑ग्निकृताना॒र॒ण्यानु॑त्सृ॒जन्त्य॑हि॒सायै॑॥११॥

अवरुद्धा उभयान्यशूनालभते सत्यादहि॑सायै॑॥

[३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॒दि॒त्यो ब्र॒ध्नः।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। अ॒रु॒षमि॒त्याह॑। अ॒ग्नि॒र्वा अ॒रु॒षः।
अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। च॒रन्त॒मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै च॒रन्।
वा॒युमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। प॒रि॒त॒स्थुष॑ इ॒त्याह॑॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः प॒रि॒त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्
यु॒नक्ति॑। रोच॑न्ते रोच॒ना दि॒वीत्या॑ह। नक्ष॑त्राणि॒ वै रो॑चना
दि॒वि। नक्ष॑त्राण्ये॒वास्मै॑ रोचयति। यु॒ञ्जन्त्य॑स्य॒ काम्ये॑त्या॒ह।
का॒माने॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। ह॒री वि॒पक्ष॑सेत्या॒ह। इ॒मे वै ह॒री
वि॒पक्ष॑सा। इ॒मे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥१३॥

शो॒णा धृ॒ष्णू नृ॒वाह॑सेत्या॒ह। अ॒हो॒रा॒त्रे वै नृ॒वाह॑सा।
अ॒हो॒रा॒त्रे ए॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। ए॒ता ए॒वास्मै॑ दे॒वता॑ यु॒नक्ति॑।
सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। के॒तुं कृ॒ण्वन्न॑के॒तव॑ इति॑ ध्व॒जं
प्रति॑मु॒ञ्चति॑। यश॑ ए॒वैन॒राज्ञा॑ ग॒मय॑ति। जी॒मूत॑स्ये॒व भ॒वति॑
प्रती॑क॒मि॒त्याह॑। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। ये ते प॒न्था॑नः स॒वितः॑
पूर्व्या॑स॒ इत्य॑ध्व॒र्युर्य॑ज॒मानं॑ वाचयत्य॒भिजि॑त्यै॥१४॥

प॒रा वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञ ए॑ति। यस्य॑ प॒शु॒रुपा॑कृ॒तोऽन्य॑त्र
वे॒द्या ए॑ति। ए॒तस्तो॑त॒रेते॑न॒ प॒था पु॒न॒र॒श्वमा॑व॒र्तया॑सि न
इ॒त्याह॑। वा॒युर्वै स्तो॑ता॒। वा॒युमे॒वास्य॑ प॒रस्ता॑द्वधा॒त्यावृ॑त्यै।

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति। यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति। लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुव॒रिति॑ प्राजाप॒त्याभि॒राव॑यन्ति। प्राजाप॒त्यो वा अश्वः॑। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या॒ सम॑र्धयन्ति। भूरिति॑ महि॒षी। भुव॒ इति॑ वा॒वाता॑। सुव॒रिति॑ परि॒वृत्ती॑। एषां लो॒काना॑म॒भिजि॑त्यै। हि॒र॒ण्ययाः॑ का॒चा भ॑वन्ति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः॥१६॥

ज्योति॑श्चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति। स॒हस्रं॑ भवन्ति। स॒हस्रं॑स॒म्मितः॑ सुव॒र्गो लो॒कः। सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑भिजि॑त्यै। अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीः॒ क्राम॑न्ति। योऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। वस॑वस्त्वाऽञ्जन्तु गाय॒त्रेण॑ छन्द॒सेति॑ महि॒ष्यभ्य॑नक्ति। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। तेजो॑ गाय॒त्री। तेज॑सै॒वास्मै॑ तेजोऽव॑ रुन्धे॥१७॥

रु॒द्रास्त्वा॑ञ्जन्तु त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सेति॑ वा॒वाता॑। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। इन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्। तेज॑सै॒वास्मा॑ इन्द्रि॒यमव॑ रुन्धे। आ॒दि॒त्यास्त्वा॑ऽञ्जन्तु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेति॑ परि॒वृत्ती॑। तेजो॒ वा आ॒ज्यम्। प॒शवो॑ जग॑ती। तेज॑सै॒वास्मै॑ प॒शूनव॑ रुन्धे। प॒त्नयो॑ऽभ्य॑ञ्जन्ति। श्रि॒या वा ए॒तद्रूपम्॥१८॥

यत्प॒त्नयः॑। श्रि॒यमे॒वास्मि॑न्तद॑धति। नास्मा॑त्तेज॑ इन्द्रि॒यं प॒शवः॑ श्रीरप॑ क्रामन्ति। लाजी(३)ञ्छाची(३)न् यशो॑म॒माँ(४)

इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति। प्रजामेवान्नादीं कुर्वते।
 एतद्देवा अन्नमत्तैतदन्नमद्धि प्रजापत इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यं
 दधते। यदि नावजिघ्रेत्। अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव
 हैव जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं
 पृथिवी सधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै।
 समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति
 सरूपत्वाय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहिमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति त्रीणि च॥—————[४]

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृद्ध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
 होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवैनं ब्रह्मवर्चसेनं
 च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो
 वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो
 दधाति। तस्मादक्षिणोऽर्थो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता
 भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो
 वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरो-
 ऽर्थस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवत्यो
 वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेनं च
 समर्धयतः। किं स्विदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः
 पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विदासीद्बृहद्वय

इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं
स्विदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव
रुन्धे। किं स्विदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला।
अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी
चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विज्जायते पुनरित्याह।
चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य
भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे। किं स्विदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठति। पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिर्वै परो-
ऽन्तः पृथिव्याः। वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य
नाभिमित्याह। यज्ञो वै भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे।
पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो
अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे। पृच्छामि वाचः परमं
व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम। ब्रह्मवर्चसमेवाव
रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥—[५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन
यजते। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान
आहुतीर्जुहोति। प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा

अपक्रामन्ति। अवन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वां
प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्। निधीनां त्वां निधिपतिः
हवामहे वसो ममेत्याह। अपैवास्मै तद्धवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
त्रय इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः
परियन्ति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते।
अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
अम्बे अम्बाल्यम्बिक इति पत्नीमुदानयति। अहृतैवैनम्।
सुभगे काम्पीलवासिनीत्याह। तप एवैनमुपनयति। सुवर्गे
लोके सम्प्रोर्ण्वाथामित्याह॥२७॥

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। आऽहमजानि गर्भधमा
त्वमजाऽसि गर्भधमित्याह। प्रजा वै पशवो गर्भः।
प्रजामेव पशूनात्मन्यत्ते। देवा वा अश्वमेधे पवमाने।
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः प्राजानात्।
यथ्सूचीभिरसिपथान्कल्पयन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
प्रज्ञात्यै। गायत्री त्रिष्टुब्जगतीत्याह॥२८॥

यथायजुरेवैतत्। त्रय्यः सूच्यो भवन्ति। अयस्मर्यो रजता
हरिण्यः। अस्य वै लोकस्य रूपमयस्मर्यः। अन्तरिक्षस्य

रज॒ताः। दि॒वो ह॒रि॒ण्यः। दि॒शो वा अ॒य॒स्मय्यः। अ॒वा॒न्त॒र॒दि॒शा
र॒ज॒ताः। ऊ॒र्ध्वा ह॒रि॒ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ क॒ल्पय॑ति। क॒स्त्वा
छ॒यति॑ क॒स्त्वा वि॒शा॒स्तीत्या॑हाहि॒सायै॑॥२९॥

हुवते कामन्त्यूर्वाथामित्याह जगतीत्याह कल्पयत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री॒ रा॒ष्ट्रं क्रा॑मति। योऽश्व॑मे॒धेन॒
यज॑ते। ऊ॒र्ध्वा॒मे॒ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः।
श्रि॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॒रङ्गि॒रावि॑वेत्या॑ह। रा॒ष्ट्रं
वै भा॒रः। रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्यू॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॑मित्या॑ह।
श्री॒र्वे रा॒ष्ट्रस्य॑ म॒ध्यम्॑॥३०॥

श्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। शी॒ते वा॒ते पु॒नन्नि॑वेत्या॑ह। क्षे॒मो
वै रा॒ष्ट्रस्य॑ शी॒तो वा॒तः। क्षे॒ममे॒वाव॑ रुन्धे। यद्ध॑रि॒णी
यव॑म॒त्तीत्या॑ह। वि॒द्वै ह॑रि॒णी। रा॒ष्ट्रं यवः॑। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं
च॑ स॒मीची॑ दधाति। न पु॒ष्टं प॒शु म॑न्यत॒ इत्या॑ह। तस्मा॑द्राजा
प॒शून् पु॒ष्यति॑॥३१॥

शू॒द्रा यद॑र्य॒जारा॑ न पोषा॑य ध॒नाय॑तीत्या॑ह। तस्मा॑द्वैशी॒पुत्रं
नाभि॑षि॒ञ्चन्ते॑। इ॒यं य॒का श॑कुन्ति॒केत्या॑ह। वि॒द्वै श॑कुन्ति॒का।
रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। वि॒शं चै॒वास्मै॑ रा॒ष्ट्रं च॑ स॒मीची॑ दधाति।
आ॒ह॒ल॒मिति॑ सर्प॒तीत्या॑ह। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्राय॑ वि॒शः सर्प॑न्ति।
आ॒ह॒तं ग॒भे प॑स॒ इत्या॑ह। वि॒द्वै ग॒भः॑॥३२॥

रा॒ष्ट्रं प॑सः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं

घातु॑कम्। मा॒ता च॑ ते पि॒ता च॑ त॒ इत्या॑ह। इ॒यं वै मा॒ता।
अ॒सौ पि॒ता। आ॒भ्यामे॒वैनं॑ परि॑ददाति। अ॒ग्रं वृ॒क्षस्य॑ रोह॒त॒
इत्या॑ह। श्री॒र्वै वृ॒क्षस्या॒ग्रम्। श्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे॥३३॥

प्रसु॑ला॒मीति॑ ते पि॒ता गु॒भे मु॒ष्टिम॑न्त॒स्यदि॒त्याह॑। वि॒द्वै
गर्भः॑। रा॒ष्ट्रं मु॒ष्टिः। रा॒ष्ट्रमे॒व वि॒श्याह॑न्ति। तस्मा॑द्रा॒ष्ट्रं वि॒शं
घातु॑कम्। अप॒ वा ए॒तेभ्यः॑ प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति। ये य॒ज्ञेऽपू॑तं
वद॑न्ति। द॒धि॒क्राव्णो॑ अ॒कारि॒षमि॑ति॒ सुर॑भि॒मती॒मृचं॑ वदन्ति।
प्रा॒णा वै सु॑र॒भयः॑। प्रा॒णाने॒वाऽऽत्म॑न्द॒धते॑। नै॒भ्यः प्रा॒णा
अप॑क्रामन्ति। आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒भुव॒ इत्य॒द्विर्मा॑र्जयन्ते।
आपो॒ वै सर्वा॑ दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वाऽऽत्मानं॑ पवयन्ते॥३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गर्भो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाः सृ॒ष्ट्वा प्रे॒णाऽनु॑ प्रावि॑शत्। ताभ्यः पुनः
सम्भ॑वितुं नाश॑क्रोत्। सोऽब्र॑वीत्। ऋ॒ध्रव॑दि॒त्सः। यो मे॒तः
पुनः॑ स॒म्भर॑दिति॒। तं दे॒वा अ॑श्वमे॒धेनै॒व स॑म॒भरन्। ततो॒ वै त
आ॑र्ध्रुवन्। योऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। प्र॒जाप॑तिमे॒व स॑म्भ॒रत्यृ॑ध्नोति॒।
पुरु॑ष॒माल॑भते॥३५॥

वैरा॒जो वै पुरु॑षः। वि॒राज॑मे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै
वि॒राट्। अन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अश्व॒माल॑भते। प्रा॒जाप॑त्यो
वा अश्वः॑। प्र॒जाप॑तिमे॒वाल॑भते। अथो॒ श्रीर्वा॑ एक॑शफम्।
श्रि॒यमे॒वाव॑ रुन्धे। गा॒माल॑भते॥३६॥

य॒ज्ञो वै गौः। य॒ज्ञमे॒वाल॑भते। अथो॒ अन्नं॑ वै गौः। अन्नमे॒वाव॑
 रुन्धे। अ॒जा॒वी आल॑भते भू॒म्ने। अथो॒ पुष्टि॑र्वै भू॒मा। पुष्टिमे॒वाव॑
 रुन्धे। पर्य॑ग्निकृतं पुरुषं चार॒ण्याऽश्चो॒त्सृज॑न्त्यहि॑सायै।
 उ॒भौ वा ए॒तौ प॒शू आल॑भ्येते। यश्चा॑वमो यश्च॑ परमः।
 तै॑ऽस्यो॒भये॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑ अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता
 अ॒भिहु॑ता भवन्ति। नैनं॑ द॒ङ्गवः॑ प॒शवो॑ य॒ज्ञे ब॒द्धाः। अ॒भीष्टा॑
 अ॒भिप्री॑ताः। अ॒भिजि॑ता अ॒भिहु॑ता हि॑सन्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
 यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥

[८]

प्र॒थमे॒न वा ए॒ष स्तोमे॑न रा॒ध्वा। च॒तुष्टो॑मे॒न
 कृ॒तेनाया॑नामु॒त्तरे॑हन्। ए॒कवि॑शे प्र॒तिष्ठा॑यां प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
 ए॒कवि॑शात्प्र॒तिष्ठा॑यां ऋ॒तून॒न्वारो॑हति। ऋ॒तवो॑ वै पृ॒ष्ठानि॑।
 ऋ॒तवः॑ संवत्स॒रः। ऋ॒तुष्वे॒व संवत्स॑रे प्र॒तिष्ठा॑य। दे॒वता॑
 अ॒भ्यारो॑हति। श॒क्रर॑यः पृ॒ष्ठं भ॑वन्त्य॒न्यदे॒न्यच्छ॑न्दः। अ॒न्येऽन्ये॑
 वा ए॒ते प॒शव॑ आल॑भ्यन्ते॥ ३८॥

उ॒तेव॑ ग्रा॒म्याः। उ॒तेवा॑र॒ण्याः। अ॒हरे॒व रू॒पेण॑ स॒मर्ध॑यति।
 अथो॒ अहं॑ ए॒वैष ब॒लिर्हि॑यते। तदा॑हुः। अप॑शवो वा ए॒ते।
 यद॑जा॒वय॑श्चार॒ण्याश्च॑। ए॒ते वै सर्वे॑ प॒शवः॑। यद्व्या॑ इति॑।
 ग॒व्यान्प॒शूनु॑त्तमे॒ऽहं ना॑ल॑भते॥ ३९॥

तेनै॒वोभया॑न्प॒शून॑व॒ रुन्धे॑। प्रा॒जाप॒त्या भ॑वन्ति। अन॑भि॒
 जि॒तस्या॑भिजि॒त्यै। सौरी॑र्न॒व श्वे॒ता व॒शा अ॑नू॒बन्ध्या॑

भवन्ति। अ॒न्त॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सम॑व॒ रुन्धे॑। सोमा॑य
स्व॒राज्ञे॑ऽनोवा॒हाव॑न॒द्वाहा॑विति॒ द्व॒न्दि॒नः प॒शूना॑ल॒भते॑।
अ॒होरा॒त्राणा॑म॒भिजि॑त्यै। प॒शुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
यज॑ते। छृ॒गलं॑ क॒ल्माषं॑ कि॒किदी॑विं वि॒दी॒गय॑मिति॒
त्वा॒ष्ट्रान्प॒शूना॑ ल॒भते॑। प॒शुभि॑रे॒वाऽऽत्मा॑न्॒ सम॑र्धयति।
ऋ॒तुभि॑र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। पि॒शङ्गा॑स्त्रयो॒
वास॑न्ता इत्यृ॒तुप॒शूना॑ल॒भते॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वाऽऽत्मा॑न्॒
सम॑र्धयति। आ वा ए॒ष प॒शुभ्यो॑ वृ॒श्च्यते॑। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑
यज॑ते। पर्य॑ग्निकृ॒ता उ॒त्सृ॑ज॒न्त्यना॑व्र॒स्काय॑॥ ४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ वं॥ [१]

प्र॒जाप॑तिर॒काम॑यत॒ महान॑न्ना॒दः स्या॑मिति॒। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
म॑हि॒माना॑वपश्यत्। ताव॑गृ॒ह्णीत॑। ततो॒ वै स महान॑न्ना॒दो-
ऽभव॑त्। यः का॒मये॑त॒ महान॑न्ना॒दः स्या॑मिति॒। स ए॒ताव॑श्वमे॒धे
म॑हि॒मानो॑ गृ॒ह्णीत॑। म॒हाने॒वान्ना॒दो भ॑वति। यज॒मान॑दे॒वत्या॑
वै व॒पा। राजा॑ महि॒मा। यद्व॒पां म॑हि॒म्नोभ॑यतः परि॒यज॑ति।
यज॑मानमे॒व रा॒ज्येनो॑भयतः परि॒गृह्णा॑ति। पु॒रस्ता॑श्वाहा॒कारा
वा अ॒न्ये दे॒वाः। उ॒परि॑ष्टाश्वाहा॒कारा अ॒न्ये। ते वा ए॒तेऽश्व॑
ए॒व मे॒ध्य उ॒भये॑ऽव॒रुध्य॑न्ते। यद्व॒पां म॑हि॒म्नोभ॑यतः परि॒यज॑ति।
ताने॒वोभया॑न्प्रीणाति॥ ४१॥

परियजति षट्॥ [१०]

वैश्व॒दे॒वो वा अश्वः॑। तं यत्प्रा॑जाप॒त्यं कुर्या॑त्। या

दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ व्य॑र्धयेत्। दे॒वता॑भ्यः
स॒मद॑ दध्यात्। स्ते॒गान्द॑ष्ट्राभ्यां म॒ण्डूकां॑ ज॒म्येभि॑रिति।
आज्य॑मव॒दानं॑ कृत्वा प्र॑तिस॒ङ्ख्याय॑माहु॒तीर्जु॑होति। या ए॒व
दे॒वता॑ अपि॑भागाः। ता भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। न दे॒वता॑भ्यः
स॒मद॑ दधाति॥४२॥

चतु॑र्दशै॒तान॑नुवा॒काञ्जु॑होत्यन॒न्तरि॑त्यै। प्र॒या॒साय॑ स्वाहेति॑
प॒ञ्चद॑शम्। प॒ञ्चद॑श॒ वा अ॑र्धमा॒सस्य॑ रात्रयः। अ॒र्धमा॒स॒शः
सं॒वत्स॑र आ॒प्यते। दे॒वा॒सुराः सं॑य॒न्ता आ॑सन्। तेऽब्रु॑वन्न॒ग्रयः॑
स्वि॑ष्टकृ॒तः। अ॒श्वस्य॑ मे॒ध्यस्य॑ व॒यमु॑द्धारमु॒द्धराम॑हे।
अथै॒तान॑भि॒ भ॒वामे॑ति। ते लोहि॑तमु॒द॒हरन्त॑। ततो॑ दे॒वा
अ॒भवन्॑॥४३॥

परा॑ऽसुराः। यथि॑स्वि॒ष्टकृ॒द्भ्यो लोहि॑तं जु॒होति॑
भ्रातृ॑व्याऽभि॒भूत्यै॑। भ॒व॒त्या॒त्मना॑। परा॑ऽस्य॒ भ्रातृ॑व्यो
भव॑ति। गो॒मृग॑क॒ण्ठेन॑ प्रथ॒मामाहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वै
गो॒मृगः। रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॒त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॑
यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते॑॥४४॥

अ॒श्वश॑फेनं द्वितीया॒माहु॑तिं जुहोति। प॒शवो॑ वा एक॑शफम्।
रु॒द्रोऽग्निः॑ स्वि॒ष्टकृ॒त्। रु॒द्रादे॒व प॒शून्त॑र्दधाति। अथो॑ यत्रै॒षाऽऽहु॑तिर्हूयते। न तत्र॑ रु॒द्रः प॒शून्भि॑म॒न्यते॑। अ॒यस्म॑येन
कम॑ण्ड॒लुना॑ तृतीया॒म्। आहु॑तिं जुहोत्याया॒स्यो वै प्र॒जाः।

रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो
यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभिमन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवेनमालभते।
आज्येन जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्।
मेधेनैवास्मिन्मेधं दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्।
पशून्मात्रया व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती। बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया
समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै
पुरुषो द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः।
अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्याँ(३)न्द्विपदा(३) इति। अश्वो
वा अश्वस्तोमीयम्। पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा
द्विपदा जुहोति। तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव
चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति। द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठयाश्चवेत।

द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्पर्ययति स्थापयति पञ्च च॥

[१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्।
तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। यत्संवत्सरमिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते।
अस्यां वाव तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः।
तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति। यत्सावित्रियो भवन्ति। सवितृ-
प्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं
गन्तोः। यत्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं
प्रजाः क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव
तदन्विच्छति। तस्माद्विवां नष्टेष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते
सायं धृतीर्जुहोति। अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो
अहोरात्राभ्यामेवास्मै योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥

[१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं क्रामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।

श्रियंमेवास्मिन्तद्धतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियंमश्नुते।
वीणांऽस्मै वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायेताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत
इति। ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः।
क्षत्रं राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः
श्रीः परिगृहीता भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्।
अपास्माद्राष्ट्रं क्रामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा
कामयते। अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्।
नक्तं राजन्यः। ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा
हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति।
इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं
वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैनं स समर्धयति। इत्यजिना इत्ययुध्यथा
इत्यमुं सङ्ग्राममहन्निति राजन्यः। युद्धं वै राजन्यस्य।
युद्धेनैवैनं स समर्धयति। अक्लृप्ता वा एतस्यर्तव इत्याहुः।
योऽश्वमेधेन यजत इति। तिस्रोऽन्यो गायति तिस्रोऽन्यः।
षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतूनेवासमै कल्पयतः।
ताभ्यां सङ्स्थायां। अनोयुक्ते च शते च ददाति। शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति॥५५॥

सर्वेषु वा एषु लोकेषु मृत्यवोऽन्वायन्ताः। तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयात्। लोकलोक एनं मृत्युर्विन्देत्। मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। लोकालोकादेव मृत्युमवयजते। नैनं लोकलोके मृत्युर्विन्दति। यदमुष्मै स्वाहाऽमुष्मै स्वाहेति जुह्वत्सश्चक्षीत। बहं मृत्युममित्रं कुर्वीत। मृत्यवे स्वाहेत्येकस्मा एवैकां जुहुयात्। एको वा अमुष्मिल्लोके मृत्युः॥५६॥

अशनया मृत्युरेव। तमेवामुष्मिल्लोकेऽवयजते। भ्रूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति। भ्रूणहत्यामेवाव यजते। तदाहुः। यद्धूणहत्या पात्र्याऽथ। कस्माद्यज्ञेऽपि क्रियत इति। अमृत्युर्वा अन्यो भ्रूणहत्याया इत्याहुः। भ्रूणहत्या वाव मृत्युरिति। यद्धूणहत्यायै स्वाहेत्यवभृथ आहुतिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य

पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥ [१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्च्यवते। योऽश्वमेधेन यजते। आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ। त्रयो भवन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति।

अ॒ग्नयेऽ॑होमु॒चेऽष्टा॑क॒पाल॒ इति॒ दश॑ह॒विष॒मिष्टिं॑ निर्व॑पति।
 दश॑क्षरा वि॒राट्। अन्नं॑ वि॒राट्। वि॒राजै॑वान्नाद्य॒मव॑ रुन्धे।
 अ॒ग्नेर्म॑न्वे प्रथ॒मस्य॒ प्रचे॑तस् इति॑ याज्यानुवा॒क्या भव॑न्ति
 सर्व॑त्वाय॑॥६२॥

अधिपतय इत्याहुभिजित्या ऐन्द्राग्नो भवति रुन्ध एकं च॥ ————— [१६]

यद्य॒श्वमु॒पत॑प॒द्विन्दे॑त्। आ॒ग्नेय॑म॒ष्टाक॑पालं निर्व॑पेत्। सौ॒म्यं
 च॒रुम्। सा॒वि॒त्रम॒ष्टाक॑पालम्। यदा॑ग्ने॒यो भव॑ति। अ॒ग्निः सर्वा॑
 दे॒वताः॑। दे॒वता॑भिरे॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। यथ्सौ॒म्यो भव॑ति। सोमो॑
 वा ओष॑धीना॒ऽ राजा॑। याभ्य॑ ए॒वैनं॑ वि॒न्दति॑॥६३॥

ताभिरे॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। यथ्सौ॒वि॒त्रो भव॑ति। स॒वि॒तृप्र॑सूत
 ए॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। ए॒ताभिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिर्भिष॒ज्यति॑। अ॒ग॒दो
 है॒व भव॑ति। पौ॒ष्णं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ श्लो॒णः स्यात्। पू॒षा
 वै श्लौ॒ण्यस्य॑ भि॒षक्। स ए॒वैनं॑ भिष॒ज्यति॑। अ॒श्लौ॒णो है॒व
 भव॑ति॥६४॥

रौ॒द्रं च॒रुं निर्व॑पेत्। यदि॑ म॒हती॑ दे॒वता॑ऽभि॒मन्ये॑त।
 ए॒तद्दे॒वत्यो॑ वा अ॒श्वः। स्वयै॒वैनं॑ दे॒वता॑या भिष॒ज्यति॑।
 अ॒ग॒दो है॒व भव॑ति। वै॒श्वान॒रं द्वा॒दश॑कपालं निर्व॑पेन्मृगाख॒रे
 यदि॑ नाऽऽग॒च्छेत्। इ॒यं वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रः। इ॒यमे॒वैनं॑म॒र्चिभ्या॑
 परि॒रोध॑मान॑यति। आ॒हैव॑ सु॒त्यम॑हर्गच्छति। यद्य॑धी॒यात्॥६५॥

अ॒ग्नयेऽहो॑मुचेऽष्टाक॑पालः। सौ॒र्यं प॒यः। वा॒य॒व्यं
आज्य॑भागः। यज॑मानो वा अश्वः। अ॒हंसा॒ वा ए॒ष
गृही॑तः। यस्याश्वो मेधा॑य प्रोक्षितोऽध्येति। यद॒होमु॑चे
निर्व॑पति। अ॒हंस ए॒व तेन॑ मुच्यते। यज॑मानो वा अश्वः।
रेत॑सा वा ए॒ष व्य॑ध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधा॑य प्रोक्षितोऽध्येति। सौ॒र्यं रेतः॑। यत्सौ॒र्यं
पयो॑ भवति। रेत॑सै॒वैन॒स॒ सम॑र्धयति। यज॑मानो वा अश्वः।
गर्भै॒र्वा ए॒ष व्य॑ध्यते। यस्याश्वो मेधा॑य प्रोक्षितोऽध्येति।
वा॒य॒व्या गर्भाः॑। यद्वा॑य॒व्यं आ॒ज्यभा॑गो भवति। गर्भै॒रे॒वैन॒स॒
स॒ सम॑र्धयति। अथो॒ यस्यै॒षाऽश्व॑मे॒धे प्राय॑श्चित्तिः क्रि॒यते॑।
इ॒ष्ट्वा व॑सी॒यान्भव॑ति॥६७॥

विन्दत्यश्वो हव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैनस समर्धयति द्वे च॥ [१७]

तदा॑हुः। द्वा॒द॒श ब्र॒ह्मो॒दनान्ध॑स॒स्थिते॑ निर्व॑पेत्।
द्वा॒द॒शभि॒र्वेष्टि॑भिर्यजे॒तेति॑। यदिष्टि॑भिर्यजे॒त। उ॒प॒ना॒मु॒क
ए॒नं य॒ज्ञः स्या॑त्। पापी॑या॒स्तु स्या॑त्। आ॒प्तानि॒ वा
ए॒तस्य॒ छन्दा॑सि। य ई॒जानः॑। तानि॒ क ए॒ताव॑दाशु पुनः
प्रयु॑ञ्जी॒तेति॑। सर्वा॒ वै स॒स्थिते॑ य॒ज्ञे वागा॑प्यते॥६८॥

सा॒प्ता भ॑वति या॒तया॑म्नी। कू॒रीकृ॑तेव॒ हि भव॑त्यरु॒ष्कृता॑।
सा न पुनः॑ प्र॒युज्ये॑त्याहुः। द्वा॒द॒शैव ब्र॒ह्मो॒दनान्ध॑स॒स्थिते॑
निर्व॑पेत्। प्र॒जाप॑ति॒र्वा औ॒दनः॑। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। उ॒प॒ना॒मु॒क

ए॒नं य॒ज्ञो भ॑वति। न पापी॑यान्भवति। द्वा॒द॒श भ॑वन्ति।
द्वा॒द॒शमा॑साः सं॒व॒त्स॒रः। सं॒व॒त्स॒र ए॒व प्र॑ति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥

[१८]

ए॒ष वै वि॒भूर्नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒भु भ॑वति।
यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै प्र॒भूर्नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑
प्र॒भु भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा ऊ॒र्ज॒स्वा॒न्नाम॑
य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्रो॒र्ज॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
ए॒ष वै प॒य॒स्वा॒न्नाम॑ य॒ज्ञः॥७०॥

सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प॒य॒स्व॒द्भव॑ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते।
ए॒ष वै वि॒धृतो॑ नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ वि॒धृतं॑ भवति।
यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै व्या॒वृत्तो॑ नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑
ह॒ वै तत्र॑ व्या॒वृत्तं॑ भवति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
प्रति॑ष्ठितो॒ नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑ ह॒ वै तत्र॑ प्रति॑ष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै ते॒ज॒स्वी नाम॑ य॒ज्ञः। सर्व॑
ह॒ वै तत्र॑ ते॒ज॒स्वि भ॑वति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै
ब्र॒ह्म॒वर्च॑सी नाम॑ य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॒ह्म॒वर्च॑सी
जा॑यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वा अ॒ति॒व्या॒धी नाम॑
य॒ज्ञः। आ ह॒ वै तत्र॑ रा॒ज॒न्यो॑ऽति॒व्या॒धी जा॑यते। यत्रै॒तेन॑
य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो नाम॑ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑
मनु॑ष्या भवन्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑न्ते। ए॒ष वै क्लृ॑प्तो नाम॑
य॒ज्ञः। कल्प॑ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ यो॒गक्षे॑मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑

यजन्ते॥७२॥

पर्यस्वात्रामं यज्ञः प्रतिष्ठितं भवति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते षट् (एष वै विभूः प्रभूरूर्जस्वान्ययस्वान् विधृतो व्यावृत्तः

प्रतिष्ठितस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यतिव्याधी दीर्घः कुतो द्वादश॥)॥ [१९]

ता॒र्प्येणाश्व॑ संज्ञ॑पयन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ संम॑र्धयन्ति। या॒मेन॒ साम्ना॑ प्रस्तो॒ताऽनूप॑तिष्ठते।
य॒म॒लो॒कमे॒वैनं॑ गमयति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्यधीवा॒से चाश्व॑
संज्ञ॑पयन्ति। ए॒तद्वै प॑शूना॑ रूपम्। रू॒पेणै॒व प॑शूनव॑ रुन्धे।
हि॒र॒ण्य॒क॒शिपु॑ भवति। तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अश्वो॑
भवति। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्।
अ॒न्तरि॑क्षस्य कृत्यधीवा॒सः। दि॒वो हि॑रण्यकशिपु। आ॒दि॒त्यस्य॑
रु॒क्मः। प्र॒जाप॑ते॒रश्वः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्नोति॥७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्यधीवा॒सेन॑। दि॒वः हि॑रण्यकशिपुना॑।
आ॒दि॒त्यः रु॒क्मेण॑। अश्वे॑नै॒व मे॒ध्येन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यः
सलो॒कता॑माप्नोति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॑ सायु॑ज्यम्।
सा॒ष्टि॒ताः स॒मानलो॒कता॑माप्नोति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॑ यज॑ते। य
उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥७५॥

अवरुद्ध्या आप्नोत्यष्टौ च॥ [२०]

आ॒दि॒त्याश्चाङ्गि॑रसश्च सु॒व॒र्गे लो॒केऽस्पर्ध॑न्त। तेऽङ्गि॑रस
आ॒दि॒त्येभ्यः॑। अ॒मुमा॑दि॒त्यमश्व॑श्च॑ श्वे॒तं भू॑तं दक्षि॑णामनयन्।
ते॑ऽब्रुवन्। यन्नो नै॑ष्ट। स वर्यो॑ भू॒दिति॑। तस्मा॑दश्व॑

सर्व॒र्ये॒त्याह्व॑यन्ति। तस्मा॑द्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्र॒जाप॑तिरा-
ल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॑दश्वो नाम॥ ७६॥

यच्च॑य॒दरु॑रासीत्। तस्मा॑दर्वा नाम। यथ्स॒द्यो
वाजा॑न्त्समजयत्। तस्मा॑द्वाजी नाम। यदसु॑राणां
लो॒काना॑दत्त। तस्मा॑दादित्यो नाम। अ॒ग्निर्वा अ॑श्वमेधस्य
योनि॑रायतनम्। सूर्यो॑ऽग्नेर्योनि॑रायतनम्। यद॑श्वमेधेऽग्नौ
चित्य॑ उत्तरवेदिमु॒पव॑पति। योनि॑मन्तमे॒वैन॑मा॒यत॑नवन्तं
करोति॥ ७७॥

योनि॑मानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्रा॒णापा॒नौ वा
ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदर्का॑श्वमेधौ। प्रा॒णापा॒नावे॒वाव॑ रुन्धे।
ओजो॑ बलं वा ए॒तौ दे॒वाना॑म्। यदर्का॑श्वमेधौ। ओजो॑
बल॑मे॒वाव॑ रुन्धे। अ॒ग्निर्वा अ॑श्वमेधस्य योनि॑रायतनम्।
सूर्यो॑ऽग्नेर्योनि॑रायतनम्। यद॑श्वमेधेऽग्नौ चित्य॑ उत्तरवेदिं
चि॒नोति॑। ताव॑र्काश्वमेधौ। अ॒र्काश्व॑मे॒धावे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑
अ॒र्काश्व॑मे॒धयो॑रे॒व प्र॑ति तिष्ठति॥ ७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनश्चत्वारि च॥ [२१]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः पि॒तरम्। प॒शुं भू॒तं मे॒धायाऽऽऽल॑भन्त।
तमा॒लभ्यो॑पावसन्। प्रा॒तर्य॑ष्टा॒स्मह॑ इति। ए॒कं वा
ए॒तद्दे॒वाना॑महः। यथ्स॑वथ्स॒रः। तस्मा॑दश्वः पु॒रस्ता॑थ्स॒वथ्स॑र
आल॑भ्यते। यत्प्र॒जाप॑तिराल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॑दश्वः।
यथ्स॒द्यो मे॒धोऽभ॑वत्॥ ७९॥

तस्मादश्वमेधः। वेदुकोऽश्वमाशुं भवति। य एवं वेद।
यद्वै तत्प्रजापतिरालब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वः प्रजापतेः
पशूनामनुरूपतमः। आऽस्य पुत्रः प्रतिरूपो जायते। य एवं
वेद। सर्वाणि भूतानि सम्भृत्यालभते। समेनं देवास्तेजसे
ब्रह्मवर्चसाय भरन्ति। योऽश्वमेधेन यजते॥८०॥

य उ चैनमेवं वेद। एतद्वै तद्देवा एतान्देवताम्। पशुं
भूतं मेधायाऽऽऽलभन्त। यज्ञमेव। यज्ञेन यज्ञमयजन्त
देवाः। कामप्रं यज्ञमकुर्वत। तेऽमृतत्वमकामयन्त।
तेऽमृतत्वमगच्छन्। योऽश्वमेधेन यजते। देवानामेवायनेनैति॥८१॥

प्राजापत्येनैव यज्ञेन यजते कामप्रेण। अपुनर्मारमेव
गच्छति। एतस्य वै रूपेण पुरस्तात्प्राजापत्यमृषभं तूपरं
बहुरूपमालभते। सर्वेभ्यः कामेभ्यः। सर्वस्याऽऽस्यै। सर्वस्य
जित्यै। सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति। सर्वं जयति। योऽश्वमेधेन
यजते। य उ चैनमेवं वेद॥८२॥

मेधोऽभवद्यजन्त एति वेदः॥

[२२]

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य
लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी।
यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति।
एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं
जुह्वति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव

मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्र॒श्पूर्णमा॒सौ वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य
पदे॥८३॥

यद्द्र॒श्पूर्णमा॒सौ यज॑ते। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य प॒देप॑दे
जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य
प॒देप॑दे जुह्वति। यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑नं वेद॑।
अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुहोति। अ॒सौ वा
आ॑दि॒त्योऽश्वः॑। स आ॑ह॒वनी॒यमा॑गच्छति। तद्वि॒वर्त॑ते।
यद॑ग्निहोत्रं जुहोति। अश्व॑स्यै॒व मेध्य॑स्य वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने
जुहोति। ए॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वै पु॒रा। अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य
वि॒वर्त॑ने॒विवर्त॑ने जुह्वति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥

[२३]

प्रजाप॑तिस्तमष्टादशिभिः प्रजाप॑तिरकामयतोभावस्मे युञ्जन्ति तेज॑साऽप॑प्राणा अप॑श्रू॒र्ध्वा प्रजा॑पतिः प्रेणाऽनुं प्रथ॑मेनं
प्रजाप॑तिरकामयत म॒हान्वै॑श्वदे॒वो वा अश्वो॑ऽश्वस्य प्रजाप॑तिस्तं य॒ज्ञकृ॑तुभि॒रप॑श्रू॒र्ध्वाऽप्रा॑णाः सर्व॑पु॒ वारु॑णो यद्यश्व॑न्तदा॒हुरे॑ष वै
विभू॑स्ता॒र्ष्येणा॑दित्याः प्रजाप॑तिं पि॒तरं॒ यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ लोम॑नी त्रयो॑वि॒ंशतिः॥२३॥

प्रजाप॑तिरस्मिंश्छोक उ॒त्तर॑तः श्रिय॑मे॒व प्रजा॑प॒तिरकाम॑यत म॒हान्य॑त्प्रातः प्र वा ए॒ष ए॒भ्यो लो॒केभ्यः॑ सर्व॑ ह वै तत्र
पर्यः॑ स्व॒द्य उ॒ चैनमे॒वं वेदं॑ च॒त्वार्य॑शीतिः॥८४॥

प्रजाप॑तिरश्वमे॒धं जु॑ह्वति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॑युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒ता। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सु॒ता॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पाघ्ना॑मप॒
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताश्च॑। भु॒वं न॑
दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॑का

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-
विशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याथ्स्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते।
एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च
महेशश्च। सर्वे समव्यञ्जितम्। सतैः सर्वैः संमाविष्टः। ऊरुः
सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः
प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः।
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सतैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर

एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं ५
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साक॒ज्जानां॑ सप्तथ॑माहुरेक॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो
देव॒जा इति॑। तेषा॑मिष्टानि॒ विहि॑तानि धाम॒शः। स्थात्रे
रै॒जन्ते॒ विकृ॑तानि रूप॒शः। को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः।
सखा॒ सखा॑यमब्रवीत्। जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याजं
सखि॑विद॒ः सखा॑यम्। न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति।
यदी॑ः शृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॑॥८॥

न हि प्र॒वेदं॑ सुकृतस्य॒ पन्था॑मिति॑। ऋ॒तुर॑ऋ॒तुना
नु॒द्यमा॑नः। वि॒न॒नादा॑भिधा॒वः। षष्टि॑श्च त्रि॒ःश॑का व॒ल्गाः।
शुक्ल॑कृ॒ष्णौ च॒ षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒गव॑स्त्रैर्ज॒रद॑क्षः। व॒स॒न्तो
वसु॑भिः स॒ह। सं॒वत्स॑रस्य॒ सवि॑तुः। प्रै॒ष॒कृत्प्र॑थमः स्मृतः।
अ॒मूना॑दयतेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मूःश्च॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते।
यत्रै॑तदुप॒दृश्य॑ते। ए॒तदे॒व वि॑जानीयात्। प्र॒माणं॑ का॒लपर्य॑ये।
वि॒शेष॑णं तु॒ वक्ष्या॑मः। ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शुक्ल॑वासां
रु॒द्रग॑णः। ग्री॒ष्मेणा॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह। नि॒जह॑न् पृथि॒वीः
स॒र्वाम्॥१०॥

ज्योति॑षाऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्वरू॒पाणि॑ वासा॒ःसि।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददता॑ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भा॑ऽऽपीत
 इव॑ दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरुदक्ष॑ इव॑ दृश्यते।
 ह्लादयते॑ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य॑ चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रं॑श्यन्ते। संवत्सरात्ता॑ भ्रं॑श्यन्ते। याः प्रतितिष्ठ॑न्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठ॑न्ति। वर्षाभ्य॑ इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने क॒नीनि॑के। आङ्गे॑ चाद्र॑णं
 नास्ति। ऋभूणां॑ तन्निबोध॑त। क॒नका॑भानि॑ वासा॑सि।
 अ॒हता॑नि निबोध॑त। अन्नम॑श्नीत॑ मृज्मी॑त। अ॒हं वो
 जी॒वन॑प्रदः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒रद्य॑त्रोप॒दृश्य॑ते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त॑ इव। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः।
 अमु॒तो जे॒तुमि॑षुमु॒खमि॑व। सन्नद्धाः॑ सह॑ दद॑शे ह।
 अप॒ध्वस्तै॑र्वस्तिव॑र्णैरिव। वि॒शि॒खासः॑ कप॒र्दिनः॑। अ॒क्रुद्ध॑स्य
 यो॒त्स्य॑मानस्य। क्रुद्ध॑स्यैव॑ लोहि॑नी। हे॒मत॑श्चक्षुषी वि॒द्यात्।
 अ॒क्ष्णयोः॑ क्षिप॑णोरिव॥१३॥

दुर्भिक्षं॑ दे॒वलो॑केषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः
 प्र॑वदन्तीः। वैद्यु॒तो या॑न्ति शैशि॑रीः। ता अ॒ग्निः प॑र्वम॒ना
 अ॒न्वैक्ष॑त। इ॒ह जी॑वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॑षा भव॑ति।
 इ॒हे॒हवः॑ स्व॒तप॑सः। मरु॑तः सूर्य॑त्वचः। शर्म॑ स॒प्रथा॑
 आवृ॑णे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासाँसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण। धनुर्ज्यामछिनश्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासाँसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिँस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मै न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति।
तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मण
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवहति। स द्रुप्सः। तस्येषा

भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑श्मु॒मती॑मतिष्ठत्। इ॒यानः कृ॒ष्णो द॒शभिः
स॒हस्रैः। आव॑र्तमिन्द्रः श॒च्या ध॒मन्त॑म्। उप॒स्रुहि तं
नृ॒मणा॑मथ॒द्रामि॑ति। ए॒तयै॑वेन्द्रः स॒लावृ॑क्या स॒ह। अ॒सुरान्
प॑रिवृ॒श्चति॑। पृथि॑व्य॒श्शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः सं॒वत्स॒रो दि॒वं
च। नै॒वं वि॒दुषाऽऽचा॒र्यान्ते॒वासि॑नौ। अ॒न्यो॒न्यस्मै॑ द्रु॒ह्याता॑म्।
यो द्रु॒ह्यति॑। भ्र॒श्यते॑ स्वं॒र्गालो॑कात्। इ॒त्य॒तुम॑ण्ड॒लानि॑।
सूर्य॑मण्ड॒लान्या॒ख्यायि॑काः। अ॒त ऊ॒र्ध्वं सं॑निर्व॒चनाः॥१९॥

[६]

आ॒रोगो॑ भ्राजः प॒टरः प॒तङ्गः। स्व॒र्णरो॑ ज्योतिषी॒मान्
विभा॒सः। ते अ॒स्मै स॒र्वे दि॒वमा॑त॒पन्ति॑। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑
अ॒नप॑स्फुर॒न्त इ॒ति। क॒श्यपो॑ऽष्ट॒मः। स॒ म॒हा॒मेरुं॑ न
ज॒हाति॑। तस्यै॒षा भ॑वति। य॒त्ते शि॒ल्पं क॒श्यप॑ रोच॒नाव॑त्।
इ॒न्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अ॒र्पिताः॑ स॒प्त
सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति।
भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्। एकं चाजुह्वतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवन्ति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवन्ति। सप्त दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्येषा भवन्ति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमिः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टौत ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवन्ति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

क्वेदम॑भ्रं नि॒वि॒शते। का॒यः॑ सं॒वत्स॒रो मि॒थः। का॒हः क्वे॒यं
दे॒व रा॒त्री। क्व मा॒सा ऋ॒तवः॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सा मु॒हूर्ताः।
नि॒मेषा॑स्त्रु॒टिभिः॑ स॒ह। क्वे॒मा आ॒पो नि॒वि॒शन्ते। य॒दीतो॑
या॒न्ति स॒म्प्र॑ति। का॒ला अ॒प्सु नि॒वि॒शन्ते। आ॒पः सू॒र्ये
स॒माहि॑ताः॥ २६॥

अ॒भ्रा॑ण्य॒पः प्र॑प॒द्यन्ते। वि॒द्युत्सू॒र्ये स॒माहि॑ता। अ॒नव॑र्णे इ॒मे
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। किं॑ऽस्वि॒दत्रा॑न्त॒रा भू॒तम्।
ये॒नेमे॑ वि॒धृते॑ उ॒भे। वि॒ष्णुना॑ वि॒धृते॑ भू॒मी। इ॒ति व॑त्स॒स्य
वे॒दना॑। इ॒रा॒वती॑ धे॒नुम॑ती हि भू॒तम्। सू॒यव॑सिनी॒ मनु॑षे
द॒शस्ये॑॥ २७॥

व्य॑ष्ट॒भ्राद्रोद॑सी॒ विष्ण॑वे॒ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भितो॑
म॒यू॒खैः। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑
प॒राय॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒जती॑ रोद॒सी उ॒भे।
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्य॒ते। त्रि॒पदा॑द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॒ष्णोरे॑क॒मुत्त॑मम्॥ २८॥

अ॒ग्नयो॑ वा॒यव॑श्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒राय॑णम्। पृ॒च्छामि॑ त्वा
प॒रं मृ॒त्युम्। अ॒वम॑ म॒ध्यम॑श्च॒तुम्। लो॒कं च॑ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।
ए॒तत्पृ॑च्छामि॒ स॒म्प्र॑ति। अ॒मुमा॑हुः प॒रं मृ॒त्युम्। प॒वमा॑नं तु
म॒ध्यम॑म्। अ॒ग्निरे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्रमा॑श्चतु॒रुच्य॑ते॥ २९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॒रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑य॒न्ति स॑र्वदा।

आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्मासि च सम्प्रति। पृच्छामि त्वां पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥ ३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमिति॥ ३३॥

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हि नुस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥ ३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्।
अङ्घ्रिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।
मूर्धन्वान्सूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरुगिरः॥ ३६॥

नैनं गरो हि नुस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥ ३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा

तैरुदीरिताः। अमूँल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवन्ति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते।
मृहर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छ्रुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवन्तः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स९ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती

आगतः॑ सूर्यया॑ सह। त्मुग्रो॑ह भुज्युम॑श्चिनोदमे॒घे। र॒यिं
न कश्चि॑न्ममृवां (२) अवा॑हाः। तमू॑हथुनो॑भिरा॑त्मन्वती॑भिः।
अन्तरि॑क्षप्रु॒ङ्गिरपो॑दकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षप॒स्त्रिरहा॑तिव्रज॑द्भिः। नास॑त्या भुज्युमू॑हथुः
पत॑ङ्गैः। समु॒द्रस्य॒ धन्व॑न्ना॒र्द्रस्य॑ पा॒रे। त्रिभी॑रथैः श॒तप॑द्भिः
षड॑श्वैः। स॒वितारं॒ वित॑न्वन्तम्। अनु॑ब॒ध्नाति॑ शा॒म्बरः॑।
आप॑पूर॒षम्बर॑श्चैव। स॒वितारे॑प॒सोऽभवत्। त्य॑ सु॒तृप्तं
वि॑दित्वै॒व। बहु॑सोम गिरं व॑शी॥४३॥

अन्वेति॑ तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्तम्। आय॑सू॒यान्थोम॑तृप्सुषु। स
सङ्गाम॑स्तमो॑द्योऽत्यो॒तः। वाचो॑ गाः पि॑पाति॒ तत्। स
तद्गो॑भिः स्तवा॑ऽत्येत्य॒न्ये। र॒क्षसा॑नन्वि॒ताश्च॑ ये। अन्वेति॑
परि॑वृ॒त्याऽस्तः॑। ए॒वमे॒तौ स्थो॑ अ॒श्विना॑। ते ए॒ते द्युः पृथि॑व्योः।
अह॑र॒हर्गर्भं॑ दधाथे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒थ्साव॑होरा॒त्रे। पृथि॑व्या अहः॑। दि॒वो
रात्रिः॑। ता अवि॑सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ। अ॒ग्निश्चा॑ऽऽदि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॒थ्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः।
अहो॑ऽग्निः॥४५॥

ता॒म्रो अ॑रुणः। ता अवि॑सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ। वृ॒त्रश्च॑ वैद्यु॒तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॒त आ॑दि॒त्यस्य॑। ता
अवि॑सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒थ्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ
तावेव प्रतिपद्येते। सेयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या
वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य
वृत्तः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति
व्रतम्। महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छे कुर्धरुणेष्वारभम्।
पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविश्वतः।
अतप्ततनूनं तदामो अंश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत।
ब्रह्मा देवानाम्। असतः सद्ये ततक्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृशे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं
देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृमीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं

तान्यभ॑वन्द्द॒शे। अ॒स्थ्य॒श्चा॒ सम्भ॑विष्यामः। नाम॒ नामै॒व नाम॒
मै॑॥५०॥

नपु॑स॒कं पु॒मा॒ऽस्म्य॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः।
य॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च। मया॑ भू॒तान्य॑यक्षत। प॒शवो॑ मम॑
भू॒ता॒नि। अ॒नू॒ब॒न्ध्यो॑ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे
पु॑स आ॒हुः। प॒श्य॑दक्ष॒ण्वा॒न्नवि॑चे॒तद॒न्धः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॑जा॒नात्स॑वि॒तुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो म॑णिम॒विन्द॑त्।
तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत्। अ॒ग्नी॒वः प्र॑त्य॒मुश्च॑त्। तम॑जि॒ह्वा अ॒सश्च॑त।
ऊ॒र्ध्वमू॒लम॑वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वेद॑ सम्प्र॒ति। न स जा॑तु
ज॒नः श्रद्द॑ध्यात्। मृ॒त्युर्मा॑ मा॒रया॑दितिः। ह॒सित॑ रु॒दितं॑
गी॒तम्॥५२॥

वी॒णाप॑णव॒लासि॑तम्। मृ॒तं जी॒वं च॑ यत्कि॒ञ्चित्। अ॒ङ्गानि॑
स्ने॒व वि॒द्धि॑ तत्। अ॒तृ॒ष्य॒ऽस्तृ॒ष्य॑ध्यायत्। अ॒स्माज्जा॒ता
मै॑ मि॒थू च॑रन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॒हः। अ॒चेता॑ यश्च
चे॒तनः॑। स॒ तं म॑णिम॒विन्द॑त्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽ॒ग्नी॒वः
प्र॑त्य॒मुश्च॑त्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सश्च॑त। नै॒तमृ॑षिं वि॒दित्वा॑ न॒गरं प्र॑विशेत्।
य॒दि प्र॑विशेत्। मि॒थौ च॑रित्वा प्र॒विशे॑त्। तत्स॑म्भ॒वस्य॑ व्र॒तम्।
आ॒तम॑ग्ने र॒थं ति॑ष्ठ। एका॑श्चमे॒कयो॑ज॒नम्। एक॑च॒क्रमे॑क॒धुरम्।
वा॒तघ्रा॑जिग॒तिं वि॑भो। न रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॑॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे
युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधैहि यः पुमान्। इतः सिक्तं
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरिभिः। याहि
मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव
ता इहि। मा मन्दैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा
मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैर्हरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवत्सरो विष्ववर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तवा। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मैधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै

जारा।

कौशिकब्राह्मण

गौतमं ब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः।
 अष्टौ दिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
 ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः
 खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता
 च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा
 इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
 प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।
 वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं
 विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण
 आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
 न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
 दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
 महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
 स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।

अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मा॒र्ता॒ण्ड॒मास्य॑त्। स॒प्तभिः॑ पु॒त्रैर॑दितिः। उ॒प्रैत्पू॒र्व्यं
यु॒गम्। प्र॒जायै॑ मृत्यवे त॑त्। परा मा॒र्ता॒ण्ड॒माभ॑रदितिः।
ताननु॑क्रमिष्यामः। मि॒त्रश्च॑ वरु॑णश्च। धा॒ता चा॑र्य॒मा च॑।
अ॒ंशश्च॑ भग॑श्च। इन्द्रश्च॑ वि॒वस्वा॑श्चेत्येते। हि॒र॒ण्य॒ग॒र्भो
ह॒ंसः शु॑चिषत्। ब्रह्म॑ज॒ज्ञानं॑ तदि॒त्प॒दमि॑ति। ग॒र्भः
प्रा॒जाप॑त्यः। अथ॒ पुरु॑षः स॒प्त पुरु॑षः॥६३॥

[यथा॒स्थानं॑ गर्भि॒ण्यः]

[१३]

योऽसौ त॒प॒न्नुदे॑ति। स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायोदेति॑।
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायोदे॒गाः।
अ॒सौ योऽस्त॑मेति॑। स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णाना॑दायास्तमेति॑।
मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णाना॑दायास्त॑ङ्गाः।
अ॒सौ य आ॒पूर्य॑ति। स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरा॒पूर्य॑ति॥६४॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरा॒पूरि॑ष्ठाः।
अ॒सौ योऽप॑क्षीयति॑। स सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑क्षीयति॑। मा
मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑क्षेष्ठाः। अ॒मूनि॒
नक्ष॑त्राणि। सर्व॑ेषां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पन्ति॒ चोत्स॑र्पन्ति॒

च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्
मो॒त्स॑पत्॥६५॥

इ॒मे मा॒साँश्चा॑र्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
चो॒त्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मो॒त्स॑पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑
प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चो॒त्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मो॒त्स॑पत्। अ॒य॒ꣳ सं॑व॒त्स॒रः। सर्वे॑षां
भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चो॒त्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मो॒त्स॑प॒। इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चो॒त्स॑र्पति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मो॒त्स॑प॒। इ॒य॒ꣳ रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒
चो॒त्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मो॒त्स॑प॒। ॐ भूर्भुवः॑ स्वः। ए॒तद्वो॑ मि॒थुनं॑ मा
नो मि॒थुन॑ꣳ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदित्यस्याष्टपु॑रुष॒स्य। वसू॑नामादित्यानां॑ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादित्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा
भा॒नि। आ॒दि॒त्याना॑मादित्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
स॒ताꣳ स॒त्याना॑म्। आ॒दि॒त्याना॑ं स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।

अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां

रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्रैरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं
मा नो मिथुनं रीढम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
यस्मिन्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा एवा ह्यग्ने।
एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
देवाः॥ ७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः।

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॒ सूर्यश्च॑। स॒ह सं॒श्चस्कर॑र्द्धिया। वा॒य्वश्चा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो अ॒द्रुहः॑। दे॒वीर्भुव॑न॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॒ग्नीर्म॑हामा॒नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॑॥ ७५॥

दे॒वीः पर्जन्य॑सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पा॒घ्नाम॑प॒चाव॑र्तिम्।
अप॑दे॒वीरि॒तो हि॑त। व॒ज्रं दे॒वीर॑जी॒ताः॑श्च। भुव॑नं दे॒व॒सूव॑रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॑षत॥ ७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभिर्य॑ज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॑ष्टनेमिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॑र्दधातु।
के॒तवो॑ अरु॑णासश्च। ऋ॒षयो॑ वात॑र॒शनाः॑। प्र॒तिष्ठाꣳ श॒तधा॑
हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धाय॑सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

अ॒ग्नि॒र्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽ॒ग्नेरा॒यत॑नं वेद॑॥७८॥

आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒ग्नेरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। वा॒यु॒र्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॑ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। अ॒सौ वै तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽमु॑ष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒मुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑॥८२॥

योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। प॒र्जन्यो॒ वा

अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पु॒र्जन्य॑स्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पु॒र्जन्य॑स्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। सं॒वत्स॑रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः सं॒वत्स॑रस्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै सं॒वत्स॑रस्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽप्सु नावं॑ प्र॒ति॑ष्ठितां वेद॑। प्र॒त्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्र॒ति॑ष्ठिताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पा॑ रस॒मुद॑य॑ सन्। सूर्ये॑ शु॒क्र रस॑माभू॑तम्। अ॒पा॑ रस॑स्य॒ यो रसः॑। तं वो॑ गृ॒ह्णाम्यु॑त्त॒ममि॑ति। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॑ रसः॑। तेऽमु॒ष्मिन्ना॑दित्ये॒ स॒माभू॑ताः। जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयि॒त्वा गु॑ल्फद॒घ्नम्॥८५॥

पु॒ष्कर॑पर्णेः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च स॒स्तीर्य॑। तस्मि॑न्वि॒हाय॑से। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्प्र॒णीते॑ऽयम॒ग्निश्ची॑यते॑। साप्र॑णी॒तेऽयम॒प्सु ह्ययं॑ ची॒यते॑। अ॒सौ भुव॑नेऽप्यना॑हिता॒ग्निरे॒ताः। तम॑भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॑न्धे चा॒तुर्मा॑स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति॑। ए॒तद्ध॑ स्म॒ वा

आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्धसलिलमेव। स प्रजापतिरेकः
पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या क्वयो
मनीषेति। उपैन्नन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य

यन्मा॒ऽसमासी॑त्। ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॑ वा॒तर॑श्ना ऋष॑य॒
उद॑तिष्ठन्॥११॥

ये नखाः॑। ते वैखान॒साः। ये वालाः॑। ते वाल॑खिल्याः। यो
रसः॑। सोऽपाम्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्मं॑ भू॒तः सर्प॑न्तम्। तम॑ब्रवीत्।
मम॒ वैत्व॑ङ्गा॒ऽसा। सम॑भूत्॥१२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्॒वमे॒वाह॑मिहास॒मिति॑। तत्पु॑रुषस्य
पुरु॑षत्वम्। स स॒हस्र॑शीर्षा॒ पुरु॑षः। स॒हस्रा॒क्षः स॒हस्र॑पात्।
भू॒त्वोद॑तिष्ठत्। तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्॒वः सम॑भूः। त्वमि॒दं
पूर्वः॑ कुरु॒ष्वेति॑। स इ॒त आ॒दायाऽऽपः॑॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑ना॒ पुर॑स्तादु॒पाद॑धात्। ए॒वाह्ये॒वेति॑। तत॑ आ॒दित्य॑
उद॑तिष्ठत्। सा प्राची॑ दिक्। अथा॑रुणः के॒तुर्दक्षि॑णत
उ॒पाद॑धात्। ए॒वाह्य॒ग्र इति॑। ततो॑ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रुणः के॒तुः प॒श्चादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि
वा॒यो इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रुणः
के॒तुरु॑त्तर॒त उ॒पाद॑धात्। ए॒वाही॒न्द्रेति॑। ततो॑ वा इन्द्र॒
उद॑तिष्ठत्। सोदी॑ची दिक्। अथा॑रुणः के॒तुर्मध्य॑ उ॒पाद॑धात्।
ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति। ततो॑ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। से॒यं दिक्॥१५॥

अथा॑रुणः के॒तुरु॑परि॒ष्टादु॒पाद॑धात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्ध॒र्वाप्स॒रस॒श्चोद॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा

दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्क्षो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९६॥

आपो ह यद्धृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अज्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा।
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥९८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयिबुवृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥९९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता

वै तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्माद्वक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पुल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति।
दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः।
अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे।
तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्।
तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा५ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा५
सर्वत्वाय। पुष्करपर्ण५ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो

वै पुष्करपर्णम्। सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मा-
दस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्चस्करर्द्धिया
इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्च-
चितय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या
वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः।
पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं

चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः।
वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याङ् ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको
भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्श्चिन्वीत।
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा

ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑तिदाहाय। न पु॑ष्करप॒र्णानि॑ हि॒रण्यं॑
वाऽधि॒तिष्ठे॑त्। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑भ्यारोहाय। न कूर्म॑स्याश्री॒यात्।
नो॒दक॑स्या॒घातु॑कान्येन॑मो॒दकानि॑ भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैनमे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सीषधेम। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं
च॑ नस्त॒न्वं च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु।
आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॑ता
त॒नूना॑म्। आ॒प्लव॑स्व प्र॒प्लव॑स्व। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॒हुः।
सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒तिमु॑श्चस्व॒ स्वां पु॑रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वायम्भु॒वाः। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते॑ दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते॒ ख्यास्मि॑ तीरिषत्। उत्तिष्ठ॑त॒ मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। यु॒वां सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा न॒वद्वारा॑॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिर॒ण्मयः॑ को॒शः। स्व॒र्गो
लो॒को ज्योति॑षाऽऽवृ॒तः। यो वै तां॑ ब्रह्म॑णो वे॒द।
अ॒मृते॑नाऽऽवृ॒तां पु॑रीम्। तस्मै॑ ब्रह्म॑ च॒ ब्रह्मा॑ च। आ॒युः
की॒र्तिं प्र॒जां द॑दुः। वि॒भ्राज॑माना॒ हरि॑णीम्। य॒शसा॑
सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं हिर॑ण्मयीं ब्र॒ह्मा॑॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॒यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॒की।

इह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॑वासुरानु॑भ॒यान्। यत्कु॑मा॒री
म॒न्द्रय॑ते। य॒द्योषि॑द्यत्प॑तिव्रता॑। अरि॑ष्टं यत्किं च॑ क्रि॒यते॑।
अ॒ग्निस्तदनु॑वेधति। अ॒श्रुता॑सः श्र॒तास॑श्च॥११७॥

य॒ज्वानो॑ येऽप्य॑य॒ज्वनः॑। स्वर्य॑न्तो नापे॑क्षन्ते। इन्द्र॑म॒ग्निं
च॑ ये वि॒दुः। सि॒कता॑ इव सं॒यन्ति॑। र॒श्मिभिः॑ समुदीरि॑ताः।
अ॒स्माल्लो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋषि॑भिर॒दात्पृ॑श्निभिः। अपे॑त॒ वीत॑ वि
च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॒ नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तु-
भिर्व्य॑क्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृष्टा
ये च॒ कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॑ताः।
रेतः॑ पीता॒ आण्डे॑पीताः। अङ्गा॑रेषु च॒ ये हु॑ताः। उ॒भया॑न्
पु॒त्रपौ॒त्रकान्। यु॒वेऽहं॑ य॒मराज॑गान्। श॒तमि॒त्रु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॑ यद्व॒ह्म विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॒ यम॑स्य॒ चा।
वरु॑णस्याश्वि॒नोर॒ग्नेः। म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे
अस्तु॑। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो रा॒यो
धन॑म्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हाऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शीर्ष्णीं च। अपे॑तो नि॒रृतिः॑ ह॒थः।
परि॑बाधः श्वेत॑कुक्षम्। नि॒जङ्घः॑ श॒बलो॑दरम्। स॒ तान्
वा॒च्याय॑या स॒ह। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दशः॑। ई॒र्ष्या॑सू॒ये बु॑भुक्षाम्।

म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दी॒धिरे। रथे॑न कि॒शुका॑व॒न्ता। अ॒ग्ने नाश॑य
स॒न्द॒शः॑॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ स॒न्त्वस्मे॑।
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीनाम्॑। गवा॑
कृ॒णोत्य॑र्व॒ताम्। प॒र्जन्यः॑ पु॒रुषी॑णा॒म्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मामै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॑रायुः पुन॑र्भगः। पुन॑र्ब्राह्म॒णमै॒तु
मा। पुन॑र्द्रवि॒णमै॒तु मा। यन्मे॒ऽद्य रे॑तः पृथि॒वीम॑स्कान्।
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पु॑न॒राद॑दे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
वर्च॑से। यन्मे॒ रे॒तः प्र॑सि॒च्यते॑। यन्म॒ आजा॑यते पुनः। तेन॑
मा॒ममृ॑तं कुरु। तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्भ्यस्ति॑रो॒ऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्रव॒णः स॑दा। ति॒रोऽधे॑हि
स॒प॒त्नान्नः॑। ये अपो॒ऽश्नन्ति॑ के॒चन॑। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वै॑श्रव॒णः।
रथ॑स॒हस्र॑व॒न्धुर॑म्। पु॒रुश्च॑क्र॒सह॑स्राश्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। धनं॑ गा॒वो ह॑स्ति
हि॒र॒ण्यम॑श्वान्॥१२४॥

असांम सुम॒तौ य॒ज्ञियं॑स्य। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं
वि॒राज॑म्। सु॒द॒र॒शने॑ च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गिरौ॑।
श॒त॒द्वा॒ट्टार॑गम॒न्ता। स॒॒हा॒र्यं॑ न॒गरं॑ तव॑। इति॑ मन्त्राः।
कल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ बलि॒ः हरे॑त्। हि॒र॒ण्य॒ना॒भये॑
वि॒तु॒दये॑ कौ॒बे॒राया॑यं ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ बलिः॑ ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्।
क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः। ब्रा॒ह्म॒णा वय॑ः॒ स्मः। नम॑स्ते
अस्तु॒ मा मां॑ हि॒ःसीः। अस्मा॑त्प्रविश्यान्नम॒द्धीति॑। अथ
तम॑ग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयु॒ञ्जीत॑। ति॒रोऽधा॑ भूः।
ति॒रोऽधा॑ भुवः॥१२६॥

ति॒रोऽधा॑ः स्वः। ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः॒ स्वः। सर्वे॑षां
लो॒का॒ना॒माधि॑पत्ये सीदेति। अथ तम॑ग्निमिन्धीत्।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयु॒ञ्जीत॑। ति॒रोऽधा॑ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑
भुवः॒ स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ः स्वः॒ स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः॒ स्वः॒
स्वाहा॑। यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुती॑र्हुता भवे॒युः॥१२७॥

अपि ब्राह्मण॑मुखीनाः। तस्मिन्न॒हः काले॑ प्रयु॒ञ्जीत॑।
परः॑ सु॒प्त॒ज॒नाद्वे॒पि। मा॒स्म प्र॒मा॒द्यन्त॑माध्यापयेत्। सर्वार्थाः॑
सिद्ध्य॒न्ते। य एवं॑ वे॒द। क्षु॒ध्यन्नि॑दम॒जान॑ताम्। सर्वार्थाः॑
न सिद्ध्य॒न्ते। यस्तै॑ वि॒घातु॑को भ्रा॒ता। म॒मा॒न्त॒र्हृद॑ये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा॑ इ॒मम॑ग्र॒पिण्डं॑ जुहोमि। स मे॑ऽर्था॒न्मा वि॑वधीत्।

मयि स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं
 वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।
 कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय
 नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां
 शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा
 भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
 ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
 समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
 चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
 औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मासैत्त्विन्द्रियमि-
 त्येतेनानुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
 चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
 व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्ये-
 ऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वै जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
 नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एवस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।

तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा विश्व॑वे॒दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-

ऽभि॑मन्त्रि॒तेना॒म्भ॑सा शा॒म्यन्ति॒ तदु॑ ह॒ वा ए॒ते ब्र॑ह्म॒वादि॑नः
 पूर्वा॑भि॒मुखाः स॒न्ध्याया॑ गाय॒त्रिया॑ऽभि॒मन्त्रि॑ता आप॑ ऊ॒र्ध्वं
 वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा ता॒नि रक्षा॑सि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षिपन्ति॒ यत्प्र॑दक्षि॒णं प्र॑क्रमन्ति॒ तेन॑
 पा॒प्मान॑मव॒धून्वन्त्यु॑द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आदि॒त्यम॑भि॒ध्याय॑न्
 कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्त्सक॑लं भ॒द्रम॑श्रुते॒ऽसावा॑दि॒त्यो ब्र॒ह्मेति॑
 ब्रह्मै॒व सन् ब्र॑ह्मा॒प्येति॒ य ए॒वं वेद॑॥ २॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळनं दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्त॒स्यर्ते॑न॒ मामि॑त। दे॒वा जी॒वनका॑म्या यद्वा॒चाऽनृ॑त॒-
 मूदि॑म। तस्मा॑न्न इ॒ह मु॑ञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑
 द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॑ त्व॒ सं॒रस्व॑ति। कृ॒तान्नः पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं
 चानृ॑तमूदि॒म। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः।
 ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृत॒मारि॑म। स॒जात॑श॒सादु॑त
 जा॒मिश॑सा॒ज्याय॑सः श॒सादु॑त वा कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
 दे॒वकृ॑तं॒ यदे॒नस्तस्मा॑त् त्वम॒स्माञ्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि॥ ३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑ज्या॒ शिश्रै॑र्यद॒नृतं
 च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्यः प्रमु॑ञ्चतु
 च॒कृम॑ या॒नि दुष्कृ॑ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
 सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अ॒जहा॑दरा॒तीस्तेना॑हं
 ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान आ॑क्षि। यत्कु॒सीद॑मप्र॒तीत्तं मये॑ह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि
जी॒वन्ने॒व प्र॒ति तत्ते॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पे॒ष
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॒शसा॑ति॒क्रामा॑मि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरु॒ण तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृ॒णम॑हं ब॒भूवा॑दि॒त्सन्वा॒ सञ्ज॑गर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दिन्द्र॑श्च संवि॒दानो॑ प्रमु॒ञ्चता॑म्। यद्ध॒स्ताभ्यां॑
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च॒ तान्य॑प्स॒रसा॑व॒नुद॑त्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
रा॒ष्ट्रभृ॑त्कि॒ल्बिषा॑णि॒ यद॑क्ष॒वृत्त॑म॒नुद॑त्तमे॒तत्। ने॒त्रं ऋ॒णानृ॒णव॑
इ॒त्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व ते॒ हे॒ळ
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॑ वरु॒ण तत्त्वा॑ या॒मि त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ वि॒कु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॑ नि॒स्वनः॑।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष॒मम॑ना॒गसो॑ दू॒रादू॒रम॑ची॒चत॑म्। निर्य॑क्ष॒मम॑ची॒चते॑
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्म॑त्समृ॒च्छातै॑ तम॑स्मै
प्रसु॑वाम॒सि। दुःश॑ः॒सानु॑श॒साभ्यां॑ घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्म॑त्समृ॒च्छातै॑ तम॑स्मै प्रसु॑वाम॒सि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स॑ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ वि॒दधा॑तु रा॒योऽनु॑मा॒र्ष्टु त॒न्वो(१) यद्वि॑लि॒ष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण
 आयाति परायक्ष्मं सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो
 जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु
 गव्यं पितेवं पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे
 कृधि तिग्ममोजो वरुण सशिशधि। मातेवास्मा अदिते
 शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न आयूषि
 पवस आ सुवोर्जमिषं च नः। आरे बाधस्व दुच्छुनाम्।
 अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्। दधद्रयिं मयि
 पोषम्॥६॥

अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तमीमहे
 महागयम्। अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो
 नुदस्व। अस्मे दीदिहि सुमना अहेळच्छर्मन्ते स्याम त्रिवरूथ
 उद्भौ। सहसा जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताज्ञातवेदो
 नुदस्व। अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम
 प्रणुदा नः सपत्नान्। अग्ने यो नोऽभितो जनो वृको वारो
 जिघांसति। तांस्त्वं वृत्रहं जहि वस्वस्मभ्यमाभर। अग्ने
 यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठः। तं वयं समिधं
 कृत्वा तुभ्यमग्नेऽपि दध्मसि॥७॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च

तस्मै निमृक् सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो
 यो रणो मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायंतो मा
 तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
 यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तानग्रे सन्दह याङ्श्चाहं द्वेष्मि ये च
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेष्टते जनः। निन्दाद्यो
 अस्मान्दिप्साच्च सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु। सशितं मे
 ब्रह्म सशितं वीर्या(१)म्बलम्। सशितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणं सङ्गरो देवतांसु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजान्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः

प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभिर्दत्तं॑ ज॒रसः॑ प॒रस्ता॒दच्छिन्नं॑
तन्तु॑मनु॒सञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्चर॑न्ति॒ येषां॑ दत्तं॑ पि॒त्र्यमाय॑नवत्।
अ॒बन्ध्वे॒के द॑दतः प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छु॒क्रवा॑सः स्व॒र्ग ए॑षाम्।
आर॑भेथामनु स॒र॑भेथा॑ समानं पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यदग्नौ तस्मै गोत्रा॑येह जाया॑पती स॒र॑भेथाम्।
यदन्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषद्दुरि॒ता या॑नि
चकृ॑म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिश॑स्त
एनः॑। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
वि॑वि॒थ्सि लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ मदन्ते वि॒हाय॑ रोगं
त॒न्वा(१)॑ स्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्ये॑म
पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यदन्न॑म॒द्व्यनृ॑तेन दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त
वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अस्ति॒ यदे॒व किं
च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यदन्न॑म॒ग्निं
बहु॑धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॑त गा॒मजा॑मवि॒म। यद्दे॒वानां॑
चक्षु॒ष्यागो॑ अस्ति॒ यदे॒व किं च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑
तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यु॒न्मया॑ मन॑सा वा॒चा कृ॑त॒मेनः॑
कदा॒चन॑। सर्व॑स्मा॑त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्वं हि॑ वे॒त्थ
यथा॑त॒थम्॥१०॥

[६]

वा॒तर॑श॒ना ह॒ वा ऋ॒षयः॑ श्र॒म॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो
 ब॒भूवु॑स्तानृ॒षयो॑ऽर्थ॒माय॑ऽस्ते नि॒लाय॑मच॒रऽस्तेऽनु॑प्रवि॒शुः
 कू॒श्मा॒ण्डानि॑ ता॒ऽस्तेष्व॑न्वि॒न्द॒ञ्छ्रद्ध॑या च॒ तप॑सा च॒
 तानृ॒षयो॑ऽब्रुवन्क॒था नि॒लाय॑ च॒रथे॑ति॒ त ऋ॒षी॑नब्रुवन्मो॒
 वोऽस्तु॑ भ॒गव॑न्तोऽस्मि॒न्धा॒मि के॑न॒ वः स॑पर्या॒मेति॑
 तानृ॒षयो॑ऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेप॒सः स्या॑मेति॒ त
 ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं यददी॑व्य॒नृण॑म॒हं
 ब॒भूवाऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं जुह॒त वैश्वान॑राय॒
 प्रति॑वेदयाम॒ इत्यु॑प॒तिष्ठ॑त॒ यदर्वा॑ची॒नमे॒नो भ्रू॑णह॒त्याया॒-
 स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॑प॒सो-
 ऽभ॑वन्क॒र्मादि॑ष्वे॒तैर्जु॑ह्यात्पू॒तो दे॒वलो॒कान्ध॑सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॑ह्याद्योऽपू॒त इ॒व म॑न्ये॒त यथा॑ स्ते॒नो
 यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमेष॑ भ॒वति॑ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑
 यदर्वा॑ची॒नमे॒नो भ्रू॑णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मुच्य॒ते या॒वदे॒नो
 दी॒क्षामु॑पैति दीक्षि॒त ए॒तैः सं॑त॒ति जु॑होति सं॒वत्स॑रं दी॒क्षितो॑
 भ॒वति॑ सं॒वत्स॑रादे॒वाऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ मा॒सं दी॒क्षितो॑ भ॒वति॑
 यो मा॒सः स सं॑वत्स॒रः सं॒वत्स॑रादे॒वाऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑
 चतु॑र्विंशति॒ः रात्री॑र्दीक्षि॒तो भ॒वति॑ चतु॑र्विंशति॒रर्ध॑मा॒साः

संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः
 संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न
 माऽसमश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो
 सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं
 धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
 यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
 यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सन्ति प्रतायन्ते सन्ति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यद्ग्नौ
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
 करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः हरति
 तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः
 सन्तिष्ठते यथ्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा
 तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः कूल्या अस्य
 पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या
 यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः
 कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसिर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पयसाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यथ्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसिर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श
 उदीच्यां प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत
 उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य

सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य
यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन
यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं पाणिं
पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
तेनार्थर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां
नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरं परमे व्योमन्
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
स्वरित्याहेतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तार्थं
सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवान् सविता
श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं
स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे

नमो॑ अस्त्व॒ग्नये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॒ ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे
नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॒ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ क॒रोमि॥१६॥

[१२]

म॒ध्यन्दि॑ने प्र॒बल॒मधी॑यीता॒सौ खलु॑ वावैष आ॒दित्यो॑
यद्वा॒ह्मण॑स्तस्मात्त॒र्हि तेऽक्षि॑णं॒ तप॑ति॒ तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता।
चि॒त्रं दे॒वाना॑मु॒दगा॑दनी॒कं चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्या॒ग्नेः। आऽप्रा॒
द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्ष॒ꣳ सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्चेति॒
स वा ए॒ष य॒ज्ञः स॒द्यः प्र॑तायते स॒द्यः सन्ति॑ष्ठते॒ तस्य॒ प्राक्
सा॒यम॑वभृ॒थो नमो॒ ब्रह्म॑ण॒ इति॑ परि॒धानी॑यां त्रि॒रन्वा॑हाप
उ॒पस्पृ॑श्य गृ॒हाने॑ति॒ ततो॒ यत्किं च॒ ददा॑ति॒ सा दक्षि॑णा॥१७॥

[१३]

तस्य॒ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॒ मेघो॑ हवि॒र्धानं॑ वि॒द्युद॒ग्निर॒वृष॑ꣳ
ह॒विः स्त॑नयि॒तुर्वष॑द्वा॒रो यद॑व॒स्फूर्ज॑ति॒ सोऽनु॑वषद्वा॒रो
वा॒युरा॒त्माऽमा॑वा॒स्यां स्वि॑ष्ट॒कृद्य॑ ए॒वं वि॒द्वान्मे॒घे व॒र्षति॑
वि॒द्योत॑माने स्त॒नय॑त्यव॒स्फूर्ज॑ति॒ पव॑माने वा॒याव॑मावा॒स्याया॑ꣳ
स्वा॒ध्याय॑मधी॒ते तप॑ ए॒व तत्त॑प्यते॒ तपो॑ हि स्वा॒ध्याय॑ इत्यु॒त्तमं॑
नाक॑ꣳ रो॒हत्यु॒त्तमः॑ संमा॒नानां॑ भवति॒ याव॑न्तꣳ ह॒ वा इ॒मां
वि॒त्तस्य॑ पूर्णां दद॑त्स्वर्गं लो॒कं ज॑यति॒ ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति॒
भूया॑ꣳसं चाक्ष॒य्यं चाप॑ पुनर्मृत्युं ज॑यति॒ ब्रह्म॑णः सायु॒ज्यं
गच्छ॑ति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 व्रजः॑ स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः
 स्वाध्यायमधीते सर्वाँल्लोकाञ्जयति सर्वाँल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिन्-
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाँघ्रन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं
 तृतीयं च हः॑ समिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदि
 ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे
 नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

रिच्यंत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति
वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं
वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो
दक्षिणा वरेणैव वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २० ॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृद्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं

माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोत
 मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
 प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वः सर्वतनुर्भूत्वा
 सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
 इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
 स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
 प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
 ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
 प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
 यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
 विष्णुरहृदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
 मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
 इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शक्रः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
 स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
 नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि

त्वां भूतान्युप॑ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ नम॑स्ते॒ नमः॑ सर्व॑ ते॒ नमो॑ नमः॑
शिशु॑कुमाराय॒ नमः॑ ॥ २३ ॥

[१९]

नमः॑ प्रा॒च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॑ नमो॑ दक्षि॑णायै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑
प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमः॑ प्र॒ती॒च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑
ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमः॑ उ॒दी॒च्यै दि॒शे याश्च॑
दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमः॑ ऊ॒र्ध्वायै॑ दि॒शे
याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑ नमो॑ऽध॒रायै॑
दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॑
नमो॑ऽवा॒न्त॒रायै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॑ नमो॑ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मध्ये॒ ये वस॑न्ति॒ ते मे प्र॑सन्नात्मानश्चिरं
जी॒वितं॑ वर्ध॑यन्ति॒ नमो॑ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमो॑ नमो॑
गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मुनि॒भ्यश्च॒ नमः॑ ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ नमो॑ ब्र॒ह्म॒णे नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्रये॑ नमः॑ पृथि॒व्यै नमः॑
ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॑ विष्ण॑वे बृ॒हते॑
क॑रोमि॥

॥ ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।
 दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु
 भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः
 शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः सुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः।
 केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।
 प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम
 ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
 आऽस्मासु नृम्यान्धाथ्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
 वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनार्यक्ष्यसे। यजमानाय
 वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
 जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥ [२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
 सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रातास्त
 इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ [३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवीं शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।
अच्छिद्रया जुह्वा। दिवि देवावृधुं होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥ ४॥

सूर्यं ते नवं॥ [४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा
अग्नीत्। अच्युतमना उपवृक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च
यज्ञस्याभिगुरौ। अयास्यं उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्।
विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः
सोममपात्। मा दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे।
नमः पृथिव्यै स्वाहा॥ ५॥

अपात्रीणि च॥ [५]

वाग्धोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगुरः। मनो
हविः। तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे
स्वयम्भुवे स्वाहा॥ ६॥

वाग्धोता नवं॥ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु
प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता।
स प्रतिष्ठा॥ ७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्।
अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं

यशः। विष्टाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सोऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णिचैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेधमेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसंव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः।
दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः।
मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापंचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः षट्॥

[९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्तोभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणायश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पृष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्द्भौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं
करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायाऽऽपः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रत्नथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥

[१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं
दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्।
ब्रह्मान्वविन्दद्दशहोतारमर्णे। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।
एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति।
सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति।
समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्रवि॑ष्टः शा॒स्ता जना॑नां॒ः सर्वा॑त्मा। सर्वाः
 प्र॒जा यत्रै॑कं भव॑न्ति। चतु॑र्होतारो॒ यत्र स॒म्पदं॑ गच्छ॑न्ति
 दे॒वैः। स॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम्। ब्रह्मेन्द्र॑म॒ग्निं
 जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। दि॒व आ॒त्मानं॑ सवि॒तारं॑ बृह॒स्पति॑म्।
 चतु॑र्होतारं प्र॒दिशोऽनु॑ क्लृप्तम्। वा॒चो वी॒र्यं॑ तप॒साऽन्व॑विन्दत्।
 अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। त्वष्टा॑रं॒ रूपा॑णि वि॒कुर्वन्तं॑
 विप॒श्चिम्॥२१॥

अमृ॑तस्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। दे॒वानां॑ बन्धु॒ निहि॑तं
 गुहा॑सु। अमृ॑तेन क्लृप्तं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑
 क॒वयो॑ निचि॑क्युः। श॒तं नि॒युतः॑ परि॒वेद॑ विश्वा॒ विश्व॑वारः।
 विश्व॑मिदं वृ॒णाति॑। इन्द्र॑स्याऽऽत्मा निहि॑तः पञ्च॑होता। अमृ॑तं
 दे॒वाना॑मायुः प्र॒जाना॑म्॥२२॥

इन्द्र॑ः राजा॑नं सवि॒तार॑मे॒तम्। वा॒योरा॑त्मानं क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। र॒श्मिं र॑श्मीनां मध्ये तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे
 क॒वयो॑ निपा॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बिभ॑र्ति। अ॒निर्भि॑ण्णः
 सन्न॑थं लो॒कान् वि॒चष्टे॑। यस्या॑ऽऽण्डको॒शं शुष्म॑मा॒हुः
 प्रा॒णमु॒ल्बम्। तेन॑ क्लृप्तोऽमृ॑तेना॒हम॑स्मि। सु॒वर्णं॑ को॒शं
 रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानी॑ वि॒राज॑म्॥२३॥

अमृ॑तस्य पूर्णा॑न्तामु॒ कलां॑ विचक्षते। पाद॑ः षड्भो॑तुर्न

किलाविविधसे। येन॒र्तवः॑ पञ्च॒धोत॑ क्लृ॒प्ताः। उ॒त वा॑ ष॒ड्धा
मन॒सोत॑ क्लृ॒प्ताः। त॒ ५ ष॒ड्धौ॑तारमृ॒तुभिः॑ कल्प॑मानम्।
ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मेतम्।
अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि॒ मन॑सा चर॑न्तम्। स॒हैव॑ सन्तं न वि॒जान॑न्ति
दे॒वाः। इन्द्र॑स्याऽऽत्मानं॑ शत॒धा चर॑न्तम्॥ २४॥

इन्द्रो॒ राजा॒ जग॑तो॒ य ई॒शे॑। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॑ वि॒क्लृप्तः॑।
परे॑ण॒ तन्तुं॑ परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये॒ मन॑सा चर॑न्तम्।
दे॒वानां॑ ५ हृद॑यं ब्रह्मा॒न्विन्द॑त्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कः
श्चोत॑न्तः॒ सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्स॒प्त पे॑रवः। मेह॑न्ति
बहु॒लाः॑ श्रियम्। ब॒ह्वश्वा॑मिन्द्र॒ गोम॑तीम्॥ २५॥

अच्यु॑तां बहु॒लाः॑ श्रियम्। स हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य
पि॒न्वते॑। ब॒ह्वश्वा॑मिन्द्र॒ गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒लाः॑ श्रियम्।
मह्य॑मिन्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒तः श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्।
अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ह॒माणो॑ बहु॒लाः॑
श्रियम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ सवि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥ २६॥

घृ॒तं तेजो॑ मधु॒मदिन्द्रि॑यम्। मय्य॒यमग्नि॑र्दधातु। हरिः॑ प॒तङ्गः॑
प॒टरी॑ सु॒पर्णः॑। दि॒वि॒क्षयो॑ नभ॑सा॒ य ए॒ति॑। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं
द॒दातु॑। पञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒रण्य॑ज्योतिः॒ सरि॑रस्य॒
मध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं
द॒दातु॑। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति॒ रथ॑मेकचक्रम्॥ २७॥

एको अश्वो बहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो
दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्चुः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतः सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा
बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्मे अन्तः। तां द्योतमानाः स्वयं
मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ताः अग्ने
प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय

सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ता९ अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजया संविदानः। इडाये सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा
 अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा९ सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
 रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपक्षिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकचक्रं व्योमन्मायया देव
 एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं
 विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम्। पुरुष एवेद९ सर्वम्।
 यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदत्रैनातिरोहति।
 एतावानस्य महिमा। अतो ज्याया९श्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
 उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
 साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
 पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासी-
 दाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः
 सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः। अबध्नन्पुरुषं
 पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयंजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।
 सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्याँ आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्याँ भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
 नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।

यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥—[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः
समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य
विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं
तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो
बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥—[१३]

भर्ता सन्प्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति।
तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स
भृतो प्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो

जा॒त॒मु॒त ज॑हात्येषः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्येकम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हू॒ने॒क॒म॒ह॑र्जहार। अ॒त॒न्द्रो दे॒वः स॒द॒मे॒व प्रा॑रथः।
य॒स्त॒द्वे॒द य॑त आ॒ब॒भू॒व। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्द॒धे ब्र॑ह्म॒णै॒षः। र॒म॒ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नै॒नं ज॑हात्यहः सु पू॒र्व्येषु॑। त्वा॒मा॒पो
अ॒नु स॒र्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒थ्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्निꣳ
ह॑व्य॒वाह॑ꣳ स॒मि॒न्ध॒से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रि॒श्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञ॒स्त्व॒मु॒वे॒वा॒सि॒ सोमः॑। तव॑ दे॒वा ह॒व॒मा॑य॒न्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हू॒न॒नु॒प्र॒वि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वा॒म॒स्तु शृ॑णु॒तꣳ ह॒व॑ मे। प्रा॒णा॑पा॒नाव॒जि॒रꣳ स॒श्चर॑न्तौ।
ह॒व्या॑मि वां ब्र॒ह्म॒णा तृ॑तमे॒तम्। यो मां द्वा॒ष्टि तं ज॑हि॒तं
यु॒वा॒ना। प्रा॒णा॑पा॒नौ सं॒वि॒दा॒नौ ज॑हि॒तम्। अ॒मु॒ष्या॑सु॒ना॒मा
सङ्ग॑सा॒थाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्र॒ह्म॒णा सं॒वि॒दा॒नौ। व॒धा॒य द॑त्तं तम॒हꣳ ह॑नामि।
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आ॒ब॒भू॒व। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तु॑म्। प॒रा॒स्य भा॑रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वै
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॑गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रि॒ष्य॒माणः॑।
यद्दे॒वान्प्रा॑ण॒यो न॑व॥४४॥

हरि॑ꣳ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्व॒स्ये॒शा॒नं वृष॑भं
म॑ती॒नाम्। ब्र॒ह्म स॑रू॒प॒मनु॑मे॒दमा॑गात्। अ॒य॒नं मा

विवंधीर्विक्रमस्व। मा छिंदो मृत्यो मा वंधीः। मा मे
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्र।
नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय
मृत्यवे॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामुदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजा
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्वं मनसा वन्दमानः। नार्धमानो
वृषभं चरषणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवे वीराश्चत्वारि च॥ [१५]

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भांसि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।

अ॒स्माभि॑रू॒ नु प्र॑ति॒क्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑
प॒श्यान्॑॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सादयामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योति॑र्विदं त्वा सादयामि भास्व॑तीं त्वा सादयामि ज्वल॑न्तीं
त्वा सादयामि मल्म॑ला॒भव॑न्तीं त्वा सादयामि दी॒प्य॑मानां
त्वा सादयामि रोच॑मानां त्वा सादयाम्यज॑स्रां त्वा सादयामि
बृ॒ह॒ज्यो॑तिषं त्वा सादयामि बो॒धय॑न्तीं त्वा सादयामि जाग्र॑तीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॑ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑
सं॒या॒साय॑ स्वाहो॑द्या॒साय॑ स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॑ स्वाहा॑ शु॒चे
स्वाहा॑ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॑त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्र॒ह्म॒ह॒त्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चि॒त्त॑ः स॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॑शुपति॑ः
स्थूल॑हृदयेना॒ग्निः हृद॑येन रु॒द्रं लोहि॑तेन श॒र्व म॑त॒स्त्राभ्यां॑
महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वेनौषिष्ठ॑हनः शिङ्गी॑निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑

स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये
सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तर॑णमुप॑स्तृण उप॑स्तर॑णं
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं
प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधु॑
मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ः शुश्रू॑षेण्यां मनु॑ष्येभ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु
शोभायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुवनं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र
 प्राशूर्भवा सचा। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता।
 अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवी
 द्यावापृथिवी अनु मे मसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
 शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्रं आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य

त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं

चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा
दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥१॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु
त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हविः। देव पुरश्चर सगध्यास त्वा॥१०॥

पृथिवी भव वाख्यद्॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि।
अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातर्विहर।
प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा
मखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय

स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑।
मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॒ क्रत॑वे
स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॒ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि
तपो॑ऽसि। स॒सी॒दस्व॒ महा॑ऽ अ॒सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
विधू॑मम॒ग्ने अरु॑षं मि॒येध्या॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्शत॑म्। अ॒ञ्जन्ति॑
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पु॒त्र उ॒प॑सि प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्मं॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पु॒त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां॑ हि॒सीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अन्त॑रा॒ऽ
अ॒मित्रा॑न्। तपा॒श॒संम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कितानो॑
अ॒चित्तान्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॒सि। प्र॒मा
अ॒सि। प्र॒ति॒मा अ॒सि॥१६॥

स॒म्मा अंसि। वि॒मा अंसि। उ॒न्मा अंसि। अ॒न्तरिक्षस्यान्त॒र्धि-
रंसि। दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॑स्व। आ॒भिर्गी॒र्भिर्य॑दतो॑ न ऊ॒नम्।
आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा
रु॒जासि॑। भू॒यिष्ठ॑भाजो॒ अथ॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अह॑नी द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अव॑सि
स्वधा॑वः। भ॒द्रा ते॑ पू॒षन्नि॑ह रा॒तिर॑स्तु। अ॒र्हन्बि॑भ॒र्षि
साय॑कानि॒ धन्व॑। अ॒र्हं नि॒ष्कं य॑ज॒तं वि॒श्वरू॑पम्। अ॒र्हं
नि॒दन्द॑यसे॒ विश्व॑म॒भुव॑म्। न वा ओ॒र्जीयो॑ रु॒द्र त्वद॑स्ति।
गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि। जा॒ग॒तम॑सि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

अ॒न॒क्त॒सा॒दी॒दु॒त्तर॑तः पा॒हि प्र॑ति॒मा अंसि॑ य॒ज॒तन्ते॑ अ॒न्य॒ज्ञाग॑त॒मस्ये॑कं च॥ [५]

द॒श प्रा॒चीर्द॒शं भा॑सि दक्षि॒णा। द॒शं प्र॒तीची॒र्द॒शं
भा॒स्युदी॑चीः। द॒शो॒र्ध्वा भा॑सि सु॒मन॑स्यमा॒नः। स नो॒
रुच॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः। अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु
गा॒य॒त्रेण॑ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रौ॑चय। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रेर्दक्षि॑णतो रौचयतु त्रैष्टु॑भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रौ॑चय। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रौ॑चयतु जा॒ग॒तेन॑ छन्द॑सा। स
मा॑ रुचि॒तो रौ॑चय॥१९॥

द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्त॒रतो॑ रौचय॒त्वाऽनु॑ष्टु॒भेन॑
छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रौ॑चय। बृ॒ह॒स्पति॑स्त्वा

विश्वेदे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॒न॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चय। रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं म॑नुष्येषु।
सम्रा॑ङ्घर्म रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चस्य॑सि।
रुचि॒तोऽहं म॑नुष्ये॒ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॑स्वी ब्र॒ह्मव॑र्चसी भूयासम्।
रुग॑सि। रुचं॒ मयि॑ धेहि॥२०॥

मयि॒ रुक्। दश॑ पुरस्ता॒द्रोच॑से। दश॑ दक्षि॒णा। दश॑ प्र॒त्यङ्।
दशो॑दङ्। दशो॒र्ध्वो भा॑सि सुमन॒स्यमा॑नः। स नः॑ सम्रा॒डिष॑मूर्जं
धेहि। वा॒जी वा॒जिनै॑ पवस्व। रो॒चि॒तो घ॑र्मो रु॒चीय॑॥२१॥

रोचय धेहि नवं च॥

[६]

अप॑श्यं गो॒पामनि॑पद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च
प॒थिभि॑श्चरन्तम्। स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसानः। आ
व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑
मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां दे॒ववी॑तये। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सं
दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण रोचते॥२२॥

स्वाहा॑ सम॒ग्निस्तप॑सा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒
सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थिव्या॑ ध॒र्ता।
उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः।
हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमिम॑म॒ध्वरं॑ कृधि। दि॒वि दे॒वेषु॑ होत्रा॑ यच्छ। विश्वा॑सां
भुवां पते। विश्व॑स्य भुवनस्पते। विश्व॑स्य मनसस्पते। विश्व॑स्य

वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स२ सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि
पिता नो बोध। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा
हि२सीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य२हंसः। समेद्वार२ शत२ हिमाः।
तन्द्राविण२ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तव सन्दृशि।
माऽह२ रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन

विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वंसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्म५ शि५ष। उस्म घर्म
पाहि॥२८॥

घर्माय शि५ष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ
पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै
पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सुहोर्जो
भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म पात
वसवो यजता वद। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये
जुहोमि। मधु हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां
त्वा परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः५ शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां
हि५सीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हि५सीः। पृथिविस्पृङ्गा मां
हि५सीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नव च॥

[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय
स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय

त्वा वाताय स्वाहा॥ अवस्यवे॑ त्वा वाताय स्वाहा॥ दुवस्वते॑
त्वा वाताय स्वाहा॥ शिमिद्वते॑ त्वा वाताय स्वाहा॥ अग्रये॑
त्वा वसुमते॑ स्वाहा॥ सोमाय॑ त्वा रुद्रवते॑ स्वाहा॥ वरुणाय॑
त्वाऽऽदित्यवते॑ स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये॑ त्वा विश्वदैव्यावते॑ स्वाहा॥ सवित्रे॑ त्वर्भुमते॑
विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाजवते॑ स्वाहा॥ यमाय॑ त्वाऽङ्गिरस्वते॑
पितृमते॑ स्वाहा॥ विश्वा॑ आशा॑ दक्षिणसत्। विश्वा॑
देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य॑ घर्मस्य॑। मधोः॑ पिबतमश्विना।
स्वाहाऽग्रये॑ यज्ञियाय॑। शं यजुर्भिः॑। अश्विना॑ घर्मं पात९
हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः॑। अनु॑ वां द्यावापृथिवी॑ म९साताम्।
स्वाहेन्द्राय॑। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना॑ हार्दिवानम्।
अहर्दिवाभिरूतिभिः॑। अनु॑ वां द्यावापृथिवी॑ अम९साताम्।
तं प्राव्य॑ यथा॑ वद्। नमो॑ दिवे। नमः॑ पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि॑ धा॑ इमं॑ यज्ञम्। यज्ञमिमं॑ दिवि॑ धाः॑। दिवं॑ गच्छ।
अन्तरिक्षं॑ गच्छ। पृथिवीं॑ गच्छ। पञ्च॑ प्रदिशो॑ गच्छ।
देवान्घर्मपान्गच्छ॑। पितृन्घर्मपान्गच्छ॑॥ ३५॥

आदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च॥

[९]

इषे॑ पीपिहि। ऊर्जे॑ पीपिहि। ब्रह्मणे॑ पीपिहि। क्षत्राय॑
पीपिहि। अद्भ्यः॑ पीपिहि। ओषधीभ्यः॑ पीपिहि। वनस्पतिभ्यः॑

पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि।
ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै
त्वा। द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा
मे न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय।
नेत्वा वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्य त्वा प्राणे सांदयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पृष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा।
रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषां स्वाहा।
अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने
समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतं हविः। मधु
हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म।

मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः।
अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य
रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥ ————— [१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे।
या हविर्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे
शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त
एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये।
या सदैसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः।
अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः
पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः।
क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम
सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः
पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे।
वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदा विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो
अप हारः। अन्यद्वृतस्य सश्चिमा। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्।

तेन वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ
चं प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविधानम्।
अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। स२ रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिंक्रददृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स२ सूर्येण रोचते। चिदंसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्त्सधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हि२सीः। विश्वावसु२ सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण
आसाम्। परि सूर्यस्य परिधी२ रपश्यत्। विश्वावंसुरभि तन्नो
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत
यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे
नदीनाम्। अपावृणोद्दुरो अश्मंत्रजानाम्। प्रासाङ्गन्धर्वो
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्यः
सनिम्। गायत्रं नवीयांसम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः व्यासिषीमहि पोषेण निषतो विद्म संन्वदौ॥—[११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि
वनस्पतीनामोषधीनां रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

—[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा
विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि।
आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

—[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा।
या दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

—[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे
स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै
स्वाहा॥५४॥

—[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शर॑से स्वाहा॑। पूष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पूष्णेऽङ्घ्रि॑णये॑ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रुणा॑य॑
स्वाहा॑। पूष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ विभ॑र्ति। भारं पृ॑थि॒वी न भू॑मः।
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी।
अर्च॑न्त॒ एके॑ महि॒ साम॑मन्वत। तेन॒ सूर्य॑मधारयन्। तेन॒
सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑दयम॒ग्निः। पु॒री॑षमसि॒ सं
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑नयो॒ याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑
अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॑ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॑ ऊ॒र्जो
नाम॑। ताभि॒स्त्वमु॑भयी॑भिः संविदा॒नः। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्र॑वि॒णेह॑
सीद॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सीद॑॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वैश्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑।
इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑।
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॑च्छ॒मः।

शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः
सीद॥५८॥

चितयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। ऊर्ध्वो नः
पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान९ सन्तं
पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार।
सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
सन्धाता सन्धिं मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो
घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा घविषा
परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने

स त्वं नो अग्रे। त्वमग्रे अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिपाता* सुपर्णाः॥

[२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।
यज्ञेन पर्यसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य
सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥

[२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्नुक्कानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्रामतिश्च। एतास्ते अग्रे
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहितिश्च स्निहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च

विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च
सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदी जयन्तु।
मासास्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र
पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य
प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते
नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिःसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपूर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
चोभयोः॥ ७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं
मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छेत्तु॥ ७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति
वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं
कृणुतं गृहेषु॥ ७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥ ७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छेन्तु।

अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्यं सुक्थ्यौ पतंसि। सुव्यमक्षिं निपेपि च। मेहकंस्य
चनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिर्हतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहुरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तथ्सत्यम्।
यदमुं यमस्य जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्।
खण्णमसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण
त्वा भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु

प्रवेशय। मरीचीरूपं सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे
समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने

व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छंकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छंकेयं तन्मे राध्यताम्।
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं
तन्मेऽराधि॥८८॥

सुमिधसमिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाद्यौ च॥—————[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः।

अहानि॑शं भ॑वन्तु नः॒ श॒ः रात्रिः॑ प्रति॑धीयताम्। शमु॑षा
 नो॒ व्यु॑च्छतु शमा॑दित्य उदे॑तु नः। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भव
 सुमृ॑डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑। इडा॑यै वास्त्व॑सि
 वास्तु॑मद्वा॑स्तुमन्तो॑ भूयास्म॒ मा वास्तो॑श्छि॒थ्स्मह्य॑वास्तुः
 स भू॑याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। प्र॒ति॒ष्ठासि॑
 प्र॒ति॒ष्ठाव॑न्तो भूयास्म॒ मा प्र॑ति॒ष्ठाया॑श्छि॒थ्स्मह्य॑प्रति॒ष्ठः स
 भू॑याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आ वा॑त वाहि॒ भेष॑जं
 वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्व॒ः हि वि॒श्वभै॑षजो दे॒वानां॑ दू॒त
 ई॒यंसे। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒त आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑ परा॒न्यो वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो
 वा॑तते॒ गृह॑ऽमृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो देहि जी॒वसे॑
 ततो॑ नो धेहि भेष॑जम्। ततो॑ नो मह॒ आव॑ह वा॒त आ॒वातु॑
 भेष॑जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे प्र॒ ण॒ आयू॑ःषि तारिषत्।
 इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तं त्वा॒ प्र॑प॒द्ये स॒गुः सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॑
 अ॒स्ति ते॒न। भूः प्र॑प॒द्ये भुवः॑ प्र॑प॒द्ये सुवः॑ प्र॑प॒द्ये भूर्भुवः॑
 सुवः॑ प्र॑प॒द्ये वा॒युं प्र॑प॒द्येऽनो॑र्ता दे॒वतां॑ प्र॑प॒द्येऽश्मा॑नमाख॒णं
 प्र॑प॒द्ये प्र॒जाप॑तेर्ब्रह्म॒कोशं॑ ब्रह्म॒ प्र॑प॒द्य ओं प्र॑प॒द्ये। अ॒न्तरि॑क्षं
 म उ॒र्वन्तरं॑ बृ॒हद॒ग्नयः॑ पर्व॑ताश्च॒ यया॑ वा॒तः स्व॑स्त्या
 स्व॑स्ति॒मान्त॑या॒ स्व॑स्त्या स्व॑स्ति॒मानं॑सानि। प्रा॒णापा॑नौ
 मृ॒त्योर्मा॑ पा॒तं प्रा॒णापा॑नौ मा मा॑ हासिष्टं मयि॑ मे॒धां मयि॑

प्र॒जां म॒य्य॒ग्निस्तेजो॑ दधातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॑ भ्राजो॑
दधातु॥ ९० ॥

द्युभि॑र॒क्तुभिः॑ परि॑पातम॒स्मानरि॑ष्टेभिर॒श्विना॒ सौभ॑गेभिः।
तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो माम॒हन्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः॑ पृथि॒वी
उ॒त द्यौः। कया॑ नश्चि॒त्र आ भु॑वदूती स॒दावृ॑धः सखी॑।
कया॑ शचि॑ष्ठया वृ॒ता। कस्त्वा॑ स॒त्यो मदा॑नां म॒हिष्ठो
म॒त्स॒दन्ध॑सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॒ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ सखी॑नामवि॒ता
ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वास्य॒तिभिः॑। वयः॑ सु॒पर्णा उप॑सेदुरिन्द्रं
प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पृ॒धि
चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥ ९१ ॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒रभि॒स्रव॑न्तु
नः। ईशा॑ना वा॒र्याणां॑ क्षय॑न्तीश्च॒रष॑णीनाम्। अ॒पो या॑चामि
भे॒षज॑म्। सु॒मित्रा॑ न आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा
म॒योभु॑वस्ता न ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णा॒य चक्ष॑से। यो वः
शि॒वत॑मो रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।
तस्मा॒ अरं॑ गमाम वो॒ यस्य॑ क्षया॒य जि॒न्वथ॑॥ ९२ ॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
शा॒न्ता सा मे॑ शा॒न्ता शुच॑ शमयतु। अ॒न्तरि॑क्ष॑

शान्तं तद्वायुनां शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माः श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पुर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृतां
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दांम शरदः शतं मोदांम
 शरदः शतं भवांम शरदः शतं शृणवांम शरदः शतं
 प्रब्रवांम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्
 सूर्यं दृशे। य उदगान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्याथ्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं

दिवं दाधार पृथिवी५ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशता५ समीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥ १३ ॥

परावर्तो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥

[४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास५ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यास५ शुश्रूषण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु

शोभायै पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

देवा वै सुत्रमांसता ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः । तैऽब्रुवन् ।
यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात् । सर्वेषां नस्तत्सहासदिति । तेषां
कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत् । तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्धं आसीत् ।
तूर्ध्वमुत्तरार्धः । परिणज्जघनार्धः । मरुव उत्करः ॥ १ ॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशं आर्च्छत् । तन्न्यकामयत् ।
तेनापाक्रामत् । तं देवा अन्वायन् । यशोऽवुरुत्समानाः ।
तस्यान्वागतस्य । सव्याद्धनुरजायत । दक्षिणादिषवः ।
तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म । यज्ञजन्मा हि ॥ २ ॥

तमेकं सन्तम् । बहवो नाभ्यधृष्णुवन् । तस्मादेकमिषुधन्वि-
नम् । बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति । सोऽस्मयत् । एकं
मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति । तस्य सिष्मियाणस्य
तेजोऽपाक्रामत् । तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः । ते श्यामाका
अभवन् । स्मयाका वै नामैते ॥ ३ ॥

तत्स्मयाकानां स्मयाकृत्वम् । तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्य
स्मेतव्यम् । तेजसो धृत्यै । स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत् । ता
उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहे । अथ व इमं रन्धयाम । यत्र
क्व च खनाम । तदपोऽभितृणदामेति । तस्मादुपदीका यत्र
क्व च खनन्ति । तदपोऽभितृन्दन्ति ॥ ४ ॥

वारैवृत्तं॑ ह्यासाम्। तस्य॑ ज्यामप्यादन्। तस्य॑
धनुर्विप्रव॑माणं॑ शिर॑ उदवर्तयत्। तद्वावापृथि॑वी
अनुप्राव॑र्तत। यत्प्राव॑र्तत। तत्प्रव॑र्ग्यस्य प्रव॑र्ग्यत्वम्।
यद्धौ॑(४)इत्यप॑तत्। तद्घ॑र्मस्य घ॑र्मत्वम्। म॒ह॒तो
वी॒र्य॑मप॑त्तदिति। तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तथ्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्वम्। तं॑ स्तु॒तं
दे॒वता॑स्त्रेधा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं
दि॒नं॑ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेनाप॑शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॒भ्यंज॑यन्।
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रति॑धत्तमि॒ति।
ताव॑ब्रूतां वरं॑ वृणाव॒है। ग्र॒हं ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्ण॒तामि॒ति।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रत्य॑धत्ताम्।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अ॒वाशि॒षोऽ
रु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॑वृणक्ति।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॑ प्रति॑दधाति। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानः। अ॒वाशि॒षो रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

सा॒वि॒त्रं जु॑होति प्र॒सू॒त्यै। च॒तु॒र्गृ॒ही॒तेन॑ जुहोति। चतु॑ष्पादः

प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति।
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॒यै
या॒ज्या॒यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय॑। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छन्दा॑ंस्ये॒व
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॑क्षितस्य॑ गृ॒हा(३)इ न
हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒ज्जु॑हुयात्। ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दधा॒ति। न य॑ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरे॑ति। गा॒य॒त्री
छन्दा॑ंस्यत्य॑मन्यत। तस्यै॑ वष॑ट्कारोऽभ्य॒य्य शिरो॑ऽच्छिनत्।
तस्यै॑ द्वे॒धा र॑सः प॒राप॑तत्। पृ॒थि॒वीम॑र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून॑र्धः।
यः पृ॑थि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दिरोऽभवत्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। यत्खा॑दिर्य॒भिर्भ॑-
व॑ति। छन्दा॑सामे॒व रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊ॒र्वा उ॑दुम्ब॒रः। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒णवी॑।
तेजो॑ वै वेणुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒कङ्क॑ती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॒मित्या॑ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। वज्रं॑ इ॒व वा ए॒षा।
यद॒भ्रिः। अ॒भ्रिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॒कृद्दे॒वेभ्य॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञकृ॑द्दे॒वेभ्य॒
इति॒ वावै॑तदा॒ह। उ॒त्तिष्ठ॑ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॒णैव
य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽच्छै॒ति। प्रै॒तु ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽच्छै॒ति। प्र दे॒व्यैतु॑ सू॒नृते॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै
सू॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑रा॒धस॑मित्या॒ह॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह।
दे॒वाने॒व य॑ज्ञ॒नियः॑ कुरु॒ते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॒नु मे
म॑सा॒थामि॒त्याह॑। आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑
स॒म्भर॑ति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य म॒खस्य॒ शिर॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै
म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॒ शिर॒ इति॑ वावै॒तदा॑ह। म॒खाय॑
त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒रह॑रति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॒
शिरः॑ स॒म्भर॑ति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व
य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑ स॒म्भर॑ति। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे ह॒रति। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः
के॒रु॒ण्य॑तरः। इ॒य॒त्यग्र॑ आसी॒रित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वाछ॑म्ब॒द्वारं
य॒ज्ञस्य॒ शिरः॑ स॒म्भर॑ति। ऊ॒र्जं वा ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति।
 ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव।
 श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।
 य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र
 पुराक्रमत॥१६॥

तत्राद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौऽद्धियत।
 सौऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
 यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
 प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।
 यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां
 पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।
 कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचार्षयति।
 तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
 सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
 रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
 उद्धते सिकंतोपोत्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
 सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।

ब्रह्मणै॒वास्मिन्ते॒जो॑ दधाति। यद्वा॒म्याणां॑ पात्रा॑णां क॒पालैः॑
 स॒सृ॑जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पालैः॑
 स॒सृ॑जति। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्पय॑ति। शर्करा॑भिः स॒सृ॑जति धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॑जति। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॑जति। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑
 लो॒म॑भिः स॒सृ॑जति। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णा॒जि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृ॑जति॥२०॥

याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाष्टौ

च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चा॒र्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तरा॒य्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्धय॑ति।
 म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥२२॥

तस्मादे॒वमा॑ह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करो॒मीत्या॑ह।

छन्दाभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दाभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दाभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा

साधवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा भू॒त्यै त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः।
अ॒न्तरि॑क्षः सा॒धु। अ॒सौ सु॒क्षितिः॑॥२७॥

दि॒शो भू॒तिः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्क॑ल्पयति। अथो॒
प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मु॒ष्याय॑णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑
पर्य॑हामीत्या॑ह। वि॒शैवे॑नं प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ पर्य॑हति। वि॒शेति॑
राज॒न्यस्य॑ ब्रूयात्। वि॒शैवे॑नं पर्य॑हति। प॒शुभि॒रिति॑ वैश्यस्य।
प॒शुभि॒रे॒वेनं॑ पर्य॑हति। अ॒सुर्यं॑ पात्र॒मना॑च्छृ॒ण्णम्॥२८॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒व॒त्राकः॑। अ॒ज॒क्षी॒रेणाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒र॒मं
वा ए॒तत्प॑र्यः। यद॒ज॒क्षी॒रम्। प॒र॒मे॒णैवे॑नं प॒यसाऽऽच्छृ॑णत्ति।
यजु॑षा व्यावृ॒त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति। छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष
क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भि॒रेव॑ छ॒न्दाऽ॒स्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि
वाच॑मित्या॑ह। वाच॑मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्ध्य॒र्ज॒मि॒त्याह॑।
ऊ॒र्ज॒मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॒त्याह॑। ह॒वि॒रे॒वाकः॑।
दे॒वं पु॒रश्च॑र स॒ध्यास॑न्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जुरे॒वैतत्॑॥२९॥

स्याद्यत्प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्तुणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणुञ्छन्दाऽस्याच्छृणत्त्यष्टौ च॥-[३]

ब्र॒ह्मन्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑ह्
बृ॒हस्प॑तिः। यद्व॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।
आ॒त्मनोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वेन॑ सम॑र्धयति। म॒द॒न्तीभिः॑
प्रोक्ष॑ति। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥ ३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥ ३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ङ्गुञ्जाः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्तित्याह॥ ३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वरहिरह्येषः॥ ३४॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेज एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं

दधाति। स॒सी॒दस्व॒ म॒हा॒ अ॒सी॒त्या॒ह। म॒हान् ह्ये॒षः।
 ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो॒ वद॑न्ति। ए॒ते वा॒व त ऋ॒त्विजः॑। ये
 द॒र्श॒पूर्ण॑मा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था हो॒ता य॒ज॑मा॒नाया॒ऽऽशि॒षो
 नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दा॒शीः खलु॑ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः।
 उ॒परि॑ष्ठादा॒शीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दि॒ति य॒दे॒तानि॒ यजू॑ऽप्या॒ह।
 शी॒र॒ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॑ य॒ज॑मान आ॒शि॒षोऽव॑रुन्धे। आ॒युः
 पु॒रस्ता॑दा॒ह। प्र॒जां द॑क्षिण॒तः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒र॒तः।
 वि॒धृ॒तिमु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्व॒रो वा
 ए॒ष दि॒शोऽनू॑न्म॒दितोः॑। यं दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

म॒नो॒र॒श्वा॒सि भू॒रि॑पु॒त्रेती॒माम॑भि॒मृ॒शति॑। इ॒यं वै म॒नो॒र॒श्वा
 भू॒रि॑पु॒त्रा। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒ति॒ष्ठत्यनु॑न्मा॒दाय॑। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या
 मा मा॑ हि॒सी॒रि॒त्या॒हाहि॑सा॒यै। चि॒तः स्थ॑ परि॒चित॒ इत्या॑ह।
 अ॒प॒चि॒तिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
 अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यः
 र॒श्मि॒भिः पर्यू॑हति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ र॒श्मि॒भिः
 पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्भ्राम॒णीः संजा॑तैः
 पर्यू॑ढः। अ॒ग्नेः सृ॑ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॒ङ्क॒तं भा॑ आ॒र्च्छ॑त्।
 यद्वै॑क॒ङ्क॒ताः परि॑धयो॒ भव॑न्ति। भा॑ ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒द॒श

भवन्ति॥३८॥

द्वा॒द॒श॒ मा॒साः॑ सं॒व॒त्स॒रः॑। सं॒व॒त्स॒र॒मे॒वाव॑रुन्धे। अस्ति॑
त्र॒यो॒द॒शो मा॒स इ॒त्याहुः॑। यत्र॑यो॒द॒शः प॑रिधिर्भवति।
तेनै॒व त्र॑यो॒द॒शं मा॒सम॑वरुन्धे। अन्त॑रि॒क्षस्यान्त॑र्धि॒रसी॒त्याहुः॑
व्यावृ॑त्त्यै। दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेत्यु॒परि॑ष्टा॒द्धिर॑ण्य॒मधि॑ नि॒दधा॑ति।
अ॒मुष्या॑ अ॒न॒ति॒दाहा॑य। अथो॑ आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः
परि॑गृह्णाति। अ॒र्हन् बिभ॑र्षि साय॑कानि॒ धन्वे॑त्याह॥३९॥

स्तौत्ये॒वैन॑मे॒तत्। गा॒य॒त्रम॑सि॒ त्रैष्टु॑भमसि॒ जाग॑तम॒सीति॑
ध॒वि॒त्रा॒ण्याद॑त्ते। छ॒न्दो॑भिरे॒वैनान्या॑द॑त्ते। मधु॑ म॒ध्विति॑ धू॒नोति॑।
प्रा॒णो वै मधु॑। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। त्रिः प॑रि॒यन्ति॑।
त्रि॒वृद्धि॑ प्रा॒णः। त्रिः प॑रि॒यन्ति॑। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑साम॒प॒हत्यै॑। त्रिः पु॒नः प॑रि॒यन्ति॑। षट्॒त्सम्प॑द्यन्ते।
षड्वा॑ ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति। यो वै घ॒र्मस्य॑ प्रि॒यां
त॒नुव॑मा॒क्राम॑ति। दु॒श्च॒र्मा वै स भ॑वति। ए॒ष ह॒ वा अ॑स्य प्रि॒यां
त॒नुव॑मा॒क्राम॑ति। यत्रिः प॑री॒त्य चतु॑र्थं प॑र्येति। ए॒तां ह॒ वा
अ॑स्यो॒ग्रदे॒वो रा॒ज॒नि॒राच॑क्राम॥४१॥

ततो॒ वै स दु॒श्च॒र्माऽभ॑वत्। तस्मा॒त्रिः प॑री॒त्य न च॑तुर्थं
प॑री॒यात्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। प्रा॒णा वै ध॒वि॒त्राणि॑।
अव्य॑तिषङ्गं धू॒न्वन्ति॑। प्रा॒णाना॒मव्य॑तिषङ्गाय कृ॒त्यै। वि॒नि॒षद्य॑
धू॒न्वन्ति॑। दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑न्ति। ऊ॒र्ध्वं धू॒न्वन्ति॑। सु॒व॒र्गस्य॑

लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै। स॒र्वतो॑ धू॒न्वन्ति॑। तस्मा॑द॒यः स॒र्वतः॑
पव॑ते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहुष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापयन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समष्ट्यै द्वे च॥[४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा व॑सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेत्याह।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ व॑सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स
मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयति त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेत्याह। वरु॑ण ए॒वैन॑मादि॒त्यैः
प॒श्चाद्रो॑चयति जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥४३॥

स मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
द्यु॒ता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒
छन्द॑सेत्याह। द्यु॒ता॒न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्तरतो
रो॑चय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। बृह॑स्पति॑स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॑परि॒ष्ठा-
द्रो॑चयतु पा॒ङ्केन॒ छन्द॑सेत्याह। बृह॑स्पति॑रे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वै-
रु॑परि॒ष्ठाद्रो॑चयति पा॒ङ्केन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चयेत्याह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते॥४४॥

रो॒चि॒तस्त्वं दे॑व घ॒र्म दे॒वेष्व॑सीत्याह। रो॒चि॒तो ह्ये॑ष दे॒वेषु॑।

रोचिषीयाहं मनुष्यैष्वित्याह। रोचत एवैष मनुष्येषु। सम्राड्वर्म
 रुचितस्त्वं देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह।
 रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं
 मनुष्यैष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह।
 रुचित एवैष मनुष्यैष्वायुष्माऽस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति।
 रुगसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवेतामा
 शास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररोचयित्वा। रुचितो घर्म इति
 प्रब्रूयात्। अरोचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरोचुको यजमानः।
 अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रोचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राहं।
 रोचुकोऽध्वर्युर्भवति। रोचुको यजमानः॥४५॥

पश्चाद्रोचयति जागतेन छन्दसा पाङ्क्तु छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवेतामाशास्ते शास्तेऽद्यौ च॥—[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः।
 पुरस्तादुपसदा प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः
 प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव
 लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा
 ऋतवः॥४६॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
 द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।
 चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।
 अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
 सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टो॒मे प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॒न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टो॒मः।
यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। नोक्थ्ये॑ प्रवृ॑ञ्च्यत्।
प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदु॒क्थ्ये॑ प्रवृ॑ञ्च्यत्। प्र॒जां प॒शून॑स्य॒
निर्द॑हेत्। वि॒श्वजि॒ति॒ सर्व॑पृ॒ष्ठे प्रवृ॑णक्ति॥४८॥

पृ॒ष्ठानि॒ वा अ॒च्युतं॑ च्यावयन्ति। पृ॒ष्ठैरे॒वास्मा॒ अ॒च्युतं॑
च्यावयि॒त्वाऽव॑रुन्धे। अप॑श्यं गो॒पामि॒त्याह॑। प्रा॒णो वै गो॒पाः।
प्रा॒णमे॒व प्र॒जासु॑ वि॒यात॑यति। अप॑श्यं गो॒पामि॒त्याह॑। अ॒सौ
वा आ॑दि॒त्यो गो॒पाः। स ही॒माः प्र॒जा गो॑पा॒यति॑। तमे॒व
प्र॒जानां॑ गो॒सारं॑ कुरुते। अ॒नि॒पद्य॑मा॒नमि॒त्याह॑॥४९॥

न ह्ये॑ष नि॒पद्य॑ते। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चरन्त॒मित्या॑ह।
आ च॒ ह्ये॑ष परां॑ च प॒थिभि॑श्चर॒ति। स स॒ध्रीचीः॑ स
विषू॑चीर्वसा॒न इत्या॑ह। स॒ध्रीचीं॑श्च ह्ये॑ष विषू॑चीश्च वसा॒नः
प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आ॒व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्याह॑। आ
ह्ये॑ष व॒रीव॑र्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॒
माधू॑चीभ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मा॑ ऋतू क॑ल्पयति।
सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मा॑ ऋतू क॑ल्पयति। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह।
अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषो॑ऽग्निना॑ स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा
ग॒तेत्या॑ह। पूर्॒वमे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि॒ रज॑सः पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒र॒दावे॒वास्मा॑ ऋतू

कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां भुवां पतु इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहीत्याह। शेशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ स५ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्य च स५शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्न्यै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।

ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति।
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते।
रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुरयन्ति। न पत्यवेक्षेत।
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुतन्नपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः

प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥

[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानां मध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि
सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।

ऋतुभिरेवैनानामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वृथ्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्रं घर्मः
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्माय शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोपं सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनान्मुपसीदति।
दानवः स्थ परंव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो
लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै
पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो
ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह।
इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि
त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभि-
रेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधातावब्रूताम्।
आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः
सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां वर्षद्वरोति। अथो

अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वडि॑त्या॒ह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्धयति। यद्व॑ष॒द्कुर्या॑त्। या॒तया॑माऽस्य वष॒द्धारः॑ स्या॑त्। यन्न
व॑ष॒द्कुर्या॑त्। रक्षा॑ँसि य॒ज्ञः ह॑न्युः। वडि॑त्या॒ह। प॒रोक्ष॑मे॒व
व॑ष॒द्दरो॑ति। नास्य॑ या॒तया॑मा वष॒द्धारो॑ भव॑ति। न य॒ज्ञः
रक्षा॑ँसि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॑ह। यो
वा अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। सूर्य॑स्य तप॑स्त॒पेत्या॑ह।
य॒थाय॑जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति।
न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒रह॑ति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॑मतो
भ॑र्तुः॑ श॒केय॑मित्या॑ह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॑मत आ॒दत्ते॑। वि
वा ए॑नमे॒तदर्ध॑यन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्य॑ पुरो जुह॑ति। तेजो॑ऽसि
तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॑त्या॑ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्गा
मां हि॑ँसीरन्तरि॒क्षस्पृ॑ङ्गा मां हि॑ँसीः पृथि॒विस्पृ॑ङ्गा मां
हि॑ँसीरि॒त्याहा॑हि॑ँसायै॥६५॥

सु॒व॑रसि॒ सु॒व॑र्मे यच्छ॒ दि॒वं यच्छ॑ दि॒वो मां पा॑हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।

आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॒ज्ञस्य॑
शिरः॑ प्र॒ति॒दधा॑ति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॑ꣳ स॒न्त॒त्यै।
पञ्चा॑ह॥६६॥

पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिरः॑ प्र॒ति॒दधा॑ति।
अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॑-
मा॒न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह।
च॒न्द्रमा॑ वै सोमो॑ रु॒द्रवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृह॒स्पत॑ये त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्याह। ब्रह्म॑ वै
दे॒वानां॑ बृह॒स्पतिः॑। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुम॑ते
वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्याह। स॒व॒त्स॒रो वै
स॒वित॑र्भु॒मान् वि॑भु॒मान्प्र॑भु॒मान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते॒ पितृ॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। प्रा॒णो
वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमा॑न्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो
जुहोति। द॒श स॒म्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।
वि॒राजै॑वा॒न्नाद्य॑मव॒रुन्धे॑। रौहि॑णाभ्यां॒ वै दे॒वाः सु॑व॒र्गं
लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भ॑वतः।
रौहि॑णाभ्यामे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑

के॒तुना॑ जुष॒ताः सु॒ज्यो॒ति॒र्ज्योति॑षाऽ॒ स्वाहा॑ रा॒त्रि॒र्ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुष॒ताः सु॒ज्यो॒ति॒र्ज्योति॑षाऽ॒ स्वाहे॒त्याह॑ । आ॒दि॒त्य-
 मे॒व तद॑मु॒ष्मि॑ल्लोकेऽ॒ह्ना पर॑स्ता॒द्वाधा॑र । रा॒त्रि॒या अ॒वस्ता॑त् ।
 तस्मा॑द्सा॒वादि॒त्योऽमु॒ष्मि॑ल्लोकेऽ॒होरा॒त्राभ्या॑ धृतः ॥ ६९ ॥

मनुष्यनामानि पशवः सोदत्त्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्ययति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसाये पञ्चांऽह्नादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि

च॥ ————— [७]

वि॒श्वा आ॒शा दक्षि॑ण॒सदि॒त्याह॑ । वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति ।
 अथो॒ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति । वि॒श्वा दे॒वान॑याडि॒हेत्या॑ह ।
 वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति । स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 म॒धोः पि॑बतमश्चि॒नेत्या॑ह । अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति ।
 स्वाहा॑ऽग्नये॒ यज्ञि॑याय॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑ । अ॒भ्यै॒वैनं॑ घारयति ।
 अथो॒ ह॒विरे॒वाकः॑ ॥ ७० ॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑तः॒ हार्दि॑वान॒मह॑र्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रि॒त्याह॑ ।
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति । अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑ । स्वाहे॒न्द्राय॑ स्वाहे॒न्द्राव॑डि॒त्याह॑ ।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑ । आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑ ।
 वर्ष॑द्वृ॒ते जु॒होति॑ । रक्ष॑साम॒पह॑त्यै । अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै ।
 घ॒र्मम॑पातमश्चि॒नेत्या॑ह ॥ ७१ ॥

पूर्वमेवोदितम् । उत्तरेणाभिगृणाति । अनु वां द्यावापृथिवी
 अमसातामित्याहानुमत्यै । तं प्राव्य यथावण्णमो दिवे

नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्यर्मपान्गच्छ पितृन्धर्म-
पान्गच्छेत्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते।
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।
यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
प्राञ्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु-
दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि-
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्यूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मने एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा
द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति
यद्यभिचरेत्। अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं

गृच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थं
गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः।
ताभ्यं एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह। या एवान्तरिक्षे
वाचः॥७६॥

ताभ्यं एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै
देवाः प्रतिराः। तेभ्यं एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहेत्याह। द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः।
तेभ्यं एवैनं जुहोति॥७७॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन
समर्धयति। सर्वतः समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते।
उदंश्च निरस्यति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि
रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत।
यदन्वीक्षेत॥७८॥

चक्षुरस्य प्रमायुकं स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा तै अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा तै अग्ने
समित्तया समिध्यस्वाऽऽयुर्मे दा वर्चसा माऽऽञ्जीरित्याह।
आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति। अग्निज्योतिर्ज्योतिरग्निः

स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न
होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न
जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्।
यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ
जुहोति। पिता नोऽसि मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै।
अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां
हिंसीरित्याहाहिंसायै। तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये
प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न मांसमश्जीयात्। न रामामुपेयात्। न
मृन्मयेन पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज
एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा
विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं
च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्। तस्मादेतद्वृतं
चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि यजूंषि विभ्राजः
सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः

स॑सा॒दयति॑। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्य॒ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॒॑ सम॑र्धयति॥८२॥

अ॒क॒र्श॒ने॒त्याह॑ प्र॒दि॒शां गु॒च्छे॒त्याह॑ पि॒तृणा॑म॒न्तःप॒रिधि॑ पि॒न्वय॑ति धा॒र॒ये॒त्याह॑ वा॒चां घ॑र्मपा॒स्तेभ्य॑ ए॒वेन॑ जु॒होत्य॑न्वी॒क्षेत॑

हो॒त॒व्या(३)मि॒त्य॒ग्रावि॒त्याह॑ द॒धते॑ऽगोपाय॒ध्मस॑ च॥—————[८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आ॒हु॒तीर्जु॑होति।
छ॒न्दो॑भि॒रेवा॒स्यैभ्यो॑ लो॒केभ्यः॑ शु॒च॒मव॑ यजते। इ॒य॒त्यग्रे॑
जु॒होति॑। अ॒थेय॒त्यथेय॑ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒नु नो॑ऽद्या॒नु॒म॒तिरि॒त्या॒हानु॑म॒त्यै। दि॒वस्त्वा॑ प॒र॒स्पाया॑ इ॒त्याह॑। दि॒व
ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्र॒ह्म॑णस्त्वा प॒र॒स्पाया॑ इ॒त्याह॑॥८३॥

ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा प॒र॒स्पाया॑
इ॒त्याह॑। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद्वा॑क्षि॒णा
प्र॒त्यश्च॑मुद॑श्चमुद्वा॒सये॑त्। जि॒ह्वं य॒ज्ञस्य॑ शि॒रो ह॑रेत्।
प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति॥८४॥

प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॑ति।
श॒फोप॑य॒मान्ध॒वित्रा॑णि धृ॒ष्टी इ॒त्यन्व॑व॒हर॑न्ति। सा॒त्मा॒नमे॒वैन॒॑
सत॑नुं करोति। सा॒त्माऽमु॑ष्मिँल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
औदु॑म्बराणि भवन्ति। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रु॒न्धे।
व॒र्त्मना॑ वा अ॒न्वित्य॑॥८५॥

य॒ज्ञ॑ र॒क्षा॑सि जिघा॑सन्ति। साम्ना॑ प्र॒स्तो॒ताऽन्व॑वैति।

साम॒ वै र॑क्षो॒हा। रक्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै। त्रि॒र्नि॒धन॒मुपै॑ति। त्रयं॑ इ॒मे
लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ रक्षा॒ऽस्यप॑ह॒न्ति। पुरु॑षः पुरु॒षो
नि॒धन॒मुपै॑ति। पुरु॑षः पुरु॒षो हि र॑क्ष॒स्वी। रक्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै॥८६॥

यत्पृ॑थि॒व्यामु॑द्वा॒सये॑त्। पृ॒थि॒वीः शु॒चाऽर्प॑येत्।
यद॒प्सु। अ॒पः शु॒चार॑प॒येत्। यदोष॑धीषु। ओष॑धीः
शु॒चाऽर्प॑येत्। यद्वन॒स्पति॑षु। वन॒स्पती॑ञ्छु॒चार॑प॒येत्। हि॒र॒ण्यं
नि॒धायो॑द्वा॒सय॑ति। अ॒मृतं॑ वै हि॒र॒ण्यम्॥८७॥

अ॒मृतं॑ ए॒वैनं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। व॒ल्गुर॑सि शं॒ युधा॑या
इति॒ त्रिः प॑रिषि॒ञ्चन्य॑ति। त्रि॒वृ॒द्धा अ॒ग्निः। यावा॑ने॒वाग्निः।
तस्य॒ शुच॑ः श॒मय॑ति। त्रिः पुनः॑ प॒र्येति॑। षट्थ॑सम्प॒द्यन्ते॑।
षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तुभि॑रे॒वास्य॒ शुच॑ः श॒मय॑ति। चतुः
स्र॒क्तिर्नाभि॑र्ऋ॒तस्ये॒त्याह॑॥८८॥

इ॒यं वा ऋ॒तम्। तस्या॑ ए॒ष ए॒व नाभिः॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
तस्मा॑दे॒वमा॑ह। स॒दो वि॒श्वायु॑रि॒त्याह॑। स॒दो ही॑यम्। अप॒ द्वेषो॑
अप॒ ह्र॒ इत्या॑ह॒ भ्रात॑र्व्याप॒नुत्यै॑। घ॒र्मे॒तत्तेऽन्न॑मे॒तत्पु॑री॒षमि॑ति
द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेण॑ पू॒रय॑ति। ऊ॒र्वा अ॒न्नाद्यं॑ दधि॑।
ऊ॒र्जै॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒ सम॑र्धयति॥८९॥

अन॑शनायु॒को भ॑वति। य ए॒वं वेद॑। रन्ति॒र्नामा॑सि दि॒व्यो
ग॑न्ध॒र्व इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्म॑हि॒मान्ः रन्ति॑ ब॒न्धुतां॑
व्याच॑ष्टे। स॒म॒हमा॑यु॒षा सं प्रा॑णेने॒त्याह॑। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा

शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
अभिचार एवास्येषः। अचिक्कदद्वषा हरिरित्याह। वृषा
ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह।
स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं
गमयति। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै।
विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्यं क्रियमाण-
स्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणात्वित्याह॥९१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो
धिय इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां
गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः।
प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपागा
इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो
मनुष्यानित्याह॥९२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै
प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं
पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव
पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै

भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह।
 अभिचार एवास्यैषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्चयवते। यः
 प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य
 गार्हपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गार्हपत्यः। अस्मिन्नेव
 लोके प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः।
 यथ्सौरी भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति॥१३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्याया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षंसामपहत्ये वै हिरण्यमाहार्थयति ह्येष गृणात्वित्याह

मनुष्यानित्याहास्येषोऽष्टौ च॥

[९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदेभ्यो न व्यभवत्।
 तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां
 यो रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूष्प्यभवन्। शुक्रियाणां
 वा एतानि शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्।
 देवानामन्यत्पयः। यद्भोः पयः॥१४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
 तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्य
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यतै। उत्तरवेद्यामुद्वास-
 येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥१५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
 दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।

मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यसते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदैति।
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥९८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं
नियच्छति। ता आपो नियता धन्वना यन्ति॥९९॥

गोः पर्य उत्तरवेदिं सते स्थापयति घर्मो यन्ति॥

[१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः। सम्राट्सम्भृतः। घर्मः प्रवृक्तः।

म॒हावी॒र उ॒द्वा॑सितः। अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दि॒त्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
स ए॒तानि॑ नामा॑न्यकुरुत। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑।
ब्र॒ह्मवा॑दिनो॒ वद॑न्ति॥१००॥

यो वै व॒सीया॑ सं य॒थाना॑ममु॒पच॑रति। पु॒ण्या॑र्ति॒ वै स तस्मै॑
का॒मय॑ते। पु॒ण्या॑र्तिमस्मै॒ काम॑यन्ते। य ए॒वं वेद॑। तस्मा॑दे॒वं
वि॒द्वान्। घ॒र्म इति॑ दि॒वाऽऽच॑क्षीत। स॒म्राडि॑ति॒ नक्त॑म्। ए॒ते
वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॑स्य प्रि॒ये ना॒मनी॑। प्रि॒ययै॒वेन॑
त॒नुवौ॑॥१०१॥

प्रि॒येण॒ नाम्ना॒ सम॑र्धयति। की॒र्तिर॑स्य॒ पूर्वा॑गच्छति
ज॒नता॑माय॒तः। गा॒य॒त्री दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तां दे॒वाः
प्र॑व॒र्ग्येणै॑वानु व्य॒भवन्। प्र॑व॒र्ग्येणा॑ऽऽप्नु॒वन्। यच्च॑तुर्वि॒ंशति॑कृ॒त्वं
प्र॑व॒र्ग्यं प्र॑वृ॒णक्ति॑। गा॒य॒त्रीमे॒व तद॑नु विभ॑वति। गा॒य॒त्रीमा॑प्नोति।
पूर्वा॑ऽस्य॒ जन॑ य॒तः की॒र्तिर्गच्छ॑ति। वै॒श्वदे॒वः स॑ सं॒न्नः॥१०२॥

वस॑वः प्रवृ॒क्तः। सोमो॑ऽभिकी॒र्यमा॑णः। आ॒श्विनः
पय॑स्यानी॒यमा॑ने। मा॒रुतः॑ कथ॒न्। पौ॒ष्ण उ॑द॒न्तः।
सा॒र॒स्वतो॑ वि॒ष्यन्द॑मानः। मै॒त्रः शरो॑ गृही॒तः। तेज॒ उ॑द्य॒तः।
वा॒युर्हि॒यमा॑णः। प्र॒जाप॑तिर॒हूय॑मानो॒ वाग्धु॑तः॥१०३॥

अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दि॒त्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑
नामा॑न्यकुरुत। य ए॒वं वेद॑। वि॒दुरे॑नं॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॑दिनो॒
वद॑न्ति। यन्मृ॒न्मय॑माहु॒तिं ना॑श्नु॒तेऽथ॑। कस्मा॑दे॒षोऽश्नु॑त

इति॑ वा॒गे॒ष इति॑ ब्रूयात्। वा॒च्ये॒व वाचं॑ दधाति॥१०४॥

तस्मा॑द॒श॒जुते। प्र॒जाप॑ति॒र्वा ए॒ष द्वा॑द॒श॒धा वि॑हि॒तः।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। यत्प्रा॑ग॒वका॒शेभ्यः॑। तेन॑ प्र॒जा अ॑सृजत।
अ॒वका॒शैर्दे॑वा॒सुरा॑न॒सृजत। यदूर्ध्व॑म॒वका॒शेभ्यः॑। तेना॒न्नम॑-
सृजत। अ॒न्नं प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ति॒र्वावि॑षः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स॑स॒न्नो हू॒यमा॑नो वा॒ग्धुतो॑ द॒धात्ये॒षः॥ [११]

स॒वि॒ता भू॒त्वा प्र॑थ॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते। तेन॑ का॒माः ए॒ति।
यद्वि॑ती॒येऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। अ॒ग्निर्भू॒त्वा दे॒वाने॑ति। यत्तृ॑ती॒येऽह॑न्प्र-
वृ॒ज्यते॑। वा॒युर्भू॒त्वा प्रा॒णाने॑ति। यच्च॑तु॒र्थेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑।
आ॒दि॒त्यो भू॒त्वा र॒श्मीने॑ति। यत्प॑ञ्च॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। च॒न्द्रमा॑
भू॒त्वा नक्ष॑त्राण्येति॥१०६॥

यत्ष॑ष्ठेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। ऋ॒तुर्भू॒त्वा सं॑व॒त्स॒रमे॑ति।
यथ्स॑प्त॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। धा॒ता भू॒त्वा श॑क्र॒रीमे॑ति।
यद॑ष्ट॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। बृ॒ह॒स्पति॑र्भू॒त्वा गा॑य॒त्रीमे॑ति।
यन्न॑व॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। मि॒त्रो भू॒त्वा त्रि॒वृत् इ॒माँल्लो॒काने॑ति।
यद॑श॒मेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। वरु॑णो भू॒त्वा वि॒राज॑मेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॑रस्ता॒दुप॑सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मू॒ल्लो॒काः-

स्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदां प्रवृज्यते। तस्मादमुतोऽर्वा-
डिमाँल्लोकांस्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव तपति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥

[१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॒भ्यः॒ पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒त॑सं स॒ङ्ग॒मनं॒ जना॑नां य॒म॑सं राजा॑न॒सं ह॒विषा॑
दुव॒स्य॒त। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॒ग॒न्नपै॑तदूह॒ यदि॒हा॒बि॒भः
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां॒ यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नीथा॑य वो॒ढवै॑।
या॒भ्यां य॒मस्य॒ साद॑न॒सं सु॒कृतां॑ चापि॒ गच्छ॑तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्च॑यावयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॒
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॒ऽग्निर्दे॒वेभ्यः॒ सुवि॑दत्रै॒भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॒ सो अ॒स्मा॑सं अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अघृ॑णिः॒ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॒ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे
पु॒रस्ता॑त्। यत्राऽऽस॑ते सु॒कृतो॒ यत्र॒ ते य॒युस्त॑त्र त्वा दे॒वः
सं॒वि॒ता द॑धातु। भु॒वन॑स्य पत इ॒द॑सं ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॒
स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑दघानि मृ॒ज्महे॑। यथा॑ नो अत्र
नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॒ आय॑ति। पुरु॑षस्य सयाव॒रि वि॒ तै
प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं
प्र॒जया॑ऽस्मानिहाव॑ह। मैव॑ मा॒ऽस्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती

पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
पर्यसाऽभ्याववृथस्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्य
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत
सोम्यानाम्। एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता
मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य
त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां

व॒श॒नी॒र्भ॒वा॒ति। सू॒र्यं ते॒ चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॒त॒मा॒त्मा द्यां च॒
गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं च॒ धर्म॑णा। अपो वा॑ गच्छ॒ यदि तत्र॑ ते
हि॒त॒मोष॑धीषु॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒जो भा॒ग॒स्त॒प॒सा तं
त॒प॒स्व तं ते॑ शोचि॒स्त॒प॒तु तं ते॑ अ॒र्चिः। यास्ते॑ शि॒वास्त॒नुवो॑
जा॒त॒वेद॒स्ताभि॑र्वहे॒म५ सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अ॒यं वै
त्व॒म॒स्मा॒दधि॒ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑रसि। वै॒श्वान॒रः पु॒त्रः
पि॒त्रे लो॒क॒कृ॒ज्जा॒त॒वेदो॑ वहे॒म५ सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः॥४॥

विद्वानभ्याववृध्स्वामिमांतीर्जयेम् शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो
र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑
स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽभिलाल॑पते
स्वाहा॑ऽपलाल॑पते स्वाहा॑ऽग्रये॑ कर्म॒कृते॒ स्वाहा॑ यमत्र॒
नाधी॒मस्त॑स्मै स्वाहा॑। यस्त॑ इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सिष्वि॒दानो॑ मूर्धा॒नं
वा॒त॒ तप॑ते त्वा॒या। दि॒वो वि॒श्व॑स्मा॒त्सीम॑घाय॒त उ॑रुष्यः।
अ॒स्मा॒त्त्व॒मधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां पुनः॑। अ॒ग्रये॑
वै॒श्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥५॥

य एतस्य त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्य॒ग्निरा॒विर्वि॑श्वानि वृष॒भो रो॑रवीति।
दि॒वश्चि॑दन्ता॒दुप॑ मामु॒दान॑ इ॒पामु॑पस्थे॒ महि॑षो व॒वर्ध॑। इ॒दं
त॒ एकं॑ प॒र उ॑त॒ एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा संवि॒शस्वा॑।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थैः।
 नाकैः सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथाऽपितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः
 अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।
 सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपांसते। येभ्यो मधु प्रधावति
 ताऽश्विदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताऽश्विदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताऽश्विदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा

स॑सृ॒जाथ। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॒ पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्त॑रम्।
दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑मग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॑मम्। धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता
पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥

धेद्युत्तरमाष्टौ च॥ [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे। इ॒मन्त॑
श॑मयाम॒सि क्षी॑रेण॑ चोद॒केन॑ च। यन्त्वम॑ग्ने॒ सम॑द॒हस्त्वम॑
निर्वा॑पया॒ पुनः॑। क॒याम्बू॒रत्र॑ जाय॒तां पा॑कदूर्वा॒ व्यल्क॑शा।
शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑
सु॒सङ्ग॑मये॒मः स्व॑ग्नि॑ श॒मय॑। शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑
सन्त्व॑नू॒क्याः। शं ते॑ समु॒द्रिया॒ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॑ व॒र्ष्याः।
शं ते॑ स्र॒वंती॑स्त॒नुवे॑ श॒मु ते॑ सन्तु॑ कू॒प्याः। शन्ते॑ नीहा॒रो
व॑र्षतु॒ शमु॑ पृष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अव॑ सृ॒ज पु॑नर॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्त॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑।
आयु॑र्वसा॒न उप॑ यातु॒ शेषः॑ सङ्ग॑च्छ॒तां त॒नुवा॑ जातवेदः।
सङ्ग॑च्छ॒स्व पि॒तृभिः॑ सः स्व॒धाभिः॑ समि॑ष्टापूर्ते॒न पर॑मे
व्यो॑मन्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृण॑से॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः
स॑वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः
स॒र्प उ॒त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्निष्ट॑द्वि॒श्वा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु॒ सोम॑श्च
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑। उत्ति॑ष्ठात॒स्तनु॑वः॒ सम्भ॑र॒स्व मे॒ह
गात्र॑मव॒हा मा॑ शरी॑रम्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृण॑से॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑

त्वा देवः संविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
 प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
 परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि
 रोहेमम्। अशमन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
 राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
 जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय
 लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता५ सधस्थे पञ्च च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।
 आसीदता५ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
 यमे इव यतमाने यदैतं प्रवांम्भरन्मानुषा देवयन्तः।
 आसीदतः५ स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
 नः। यमाय सोम५ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यम५
 ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
 प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
 यमाय मधुमत्तम५ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
 पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं
 भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो

यो राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः
 पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः
 शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो
 दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे
 यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
 यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्धहत्। गायत्री
 त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
 गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
 वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
 चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
 विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
 ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते
 यमः। अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्ध्यो विजानतेऽनु वेनति॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।
 तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।
 द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सश्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्यै।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।

अपैत॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातो॒ येऽत्र॒ स्थ पु॒राणा॒ ये च॒
नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तुभि॒र्व्यक्तं॑ य॒मो द॑दात्वव॒सानम॑स्मै।
स॒वितै॑तानि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे।
तेभि॑र्युज्यन्तामघ्नि॒याः॥१४॥

शुनं॑ वा॒हाः शुनं॑ ना॒राः शुनं॑ कृषतु लाङ्ग॑लम्। शुनं॑ व॒रत्रा
ब॑ध्यन्ता॒ शुन॑मष्टा॒मुदि॑ङ्गय॒ शुना॑सीरा शुन॒मस्मासु॑ धत्तम्।
शुना॑सीरावि॒मां वाचं॑ यद्वि॒वि च॑क्रथुः पयः॑। तेने॒मामुप॑
सिञ्च॑तम्। सीते॑ वन्दा॒महे त्वा॒र्वाचीं॑ सुभगे भव। यथा॑
नः सु॒भगा सं॑सि॒ यथा॑ नः सु॒फला सं॑सि। स॒वितै॑तानि॒
शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे। तेभि॑रदिते॒ शं भ॑वा।
विमु॑च्यध्वमघ्नि॒या दे॒व्याना॒ अता॑रिष्म॒ तम॑सस्पा॒रम॒स्य।
ज्योति॑रापाम॒ सुव॑रगन्म॥१५॥

प्र वा॒ता वा॒न्ति पु॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते पि॒न्वते॒
सुवः॑। इरा॑ विश्व॒स्मै भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वी॒
रेत॑साऽव॒ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॒प॒न्यञ्च॑ मान॒वाः। ए॒वं
व॑पामि हार्म्यं यथासा॒म जीव॑लो॒के भूर॑यः। चि॒तः स्थ परि॑चितं
ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॒ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः सादयतु॒ तया॑
दे॒वत॑या। आप्या॑यस्व॒ सन्तै॑॥१६॥

उत्ते॑ तन्नोमि पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒ह॒
रि॑ष्म। ए॒ता॒ स्थू॑णा॒ पि॒तरो॑ धारयन्तु॒ तेऽत्रा॑ य॒मः

सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं
 पृथिवीं सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा
 पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धञ्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उद्धञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवथ्सा
 ऊर्मस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम
 ते असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्यां संविदानः।
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
 हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्यै। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
 मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
 विराजसि। नळं प्लवमारोहेतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
 नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
 पृथिवि शं भव। षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्या
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां

यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्मृतवाञ्छुरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां घृतभागा इह स्था। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भपितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अपूपवाञ्छुतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाञ्छुरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा मधुभागा इह स्था। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। शताक्षरा सहस्राक्षराऽयुताक्षराऽच्युताक्षरा तां रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भपितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥२०॥

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः
 प॑रि॒किरा॒म्यत्र॑। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संविदा॒नोऽत्र॑ धे॒नूः
 का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वाम॑र्जुनौष॑धीनां॒ पयो॑ ब्र॒ह्माण॒ इद्वि॑दुः।
 तासां॑ त्वा॒ मध्या॑दाद॒दे च॒रुभ्यो॒ अपि॑धातवे। दूर्वा॑णां
 स्त॒म्बमा॑हर॒तां प्रि॒यत॑मां॒ मम॑। इ॒मां दि॒शं मनु॑ष्याणां
 भूयि॑ष्ठानु॒ वि रो॑हतु। काशा॑नां स्त॒म्बमा॑हर॒ रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॒ यथा॒ तेना॑भवा॒न्पुनः॑।
 दर्भा॑णां स्त॒म्बमा॑हर॒ पितॄ॑णामोष॑धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॒ मूलं॑
 जीवा॑दनु॒ काण्ड॑मथो॒ फल॑म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि
 ते घृ॑णिः श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॑न्तां ते दि॒शः सर्वाः॑।
 इ॒दमे॒व मेतो॑ऽप॒रा॒मा॒र्तिमा॑राम॒ काश्च॑न। तथा॒ तद॑श्चि॒भ्यां कृ॑तं
 मि॒त्रेण॒ वरु॑णेन च। व॒रणो वा॑रयादि॒दं दे॒वो वन॑स्पतिः। आ॒त्यै
 नि॒र्ऋत्यै॒ द्वेषा॑च्च॒ वन॑स्पतिः। विधृ॑तिरसि॒ विधा॑रया॒स्मद॑घा
 द्वेषा॑सि॒ शमि॑ श॒मया॑स्मद॒घा द्वेषा॑सि॒ यव॑ य॒वया॑स्मद॒घा
 द्वेषा॑सि। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं गच्छ॒ दिशो॑
 गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दिशो॑ गच्छ॒ दिवं गच्छा॑न्तरि॒क्षं
 गच्छ॒ पृथि॑वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॒ ते हि॑तमोष॑धीषु
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्म॒न्वती॒ रेवती॒र्यद्वै॑ दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑
 या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥

[८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ।
 इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
 गौरिवा अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुध्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्या
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधृवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नथस्योषधे पृथिव्या
 अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा

द्वेषाऽसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ [१]

अपं नः शोशुचदधमग्रे शशुध्या रयिम्। अपं नः
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अपं
नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्रेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्रे सूरयो जायेमहि
प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्व९ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं
नः शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेव
पारय। अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव
नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मथस्यन्दतामधम्। अपं नः
शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मथस्यन्दतामधम्। अपं
नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाऽः स्वान्गृहान्।
अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः
पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठ्यै।

मयै॒तां मा॒ऽस्तां भ्रि॒यमा॑णा दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि।
 वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा सं॒व्यय॑न्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ प॒यसा॑ऽऽवृ॑णीहि।
 रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमूर्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा प॒यसो॑प
 स॒संदे॑म। स॒ र॒य्या स॒मु वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
 ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ जन्त्याः॑। तेभ्यो॑ घृ॒तस्य॑
 धारयितुं मधु॑धारा व्यु॒न्दती॑। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता वसू॑नाऽ
 स्वसा॑ऽऽदि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य नाभिः॑। प्रणु॑वोच॑ चि॒कि॒तुषे॑
 जना॑य मा॒गाम॑ना॒गाम॑दि॒तिं वधि॑ष्ट। पिब॑तू॒दकं॑ तृणा॑न्यत्तु।
 ओमु॒त्सृज॑त॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च॥

[११]

सन्त्वा॑ सि॒श्रामि॑ यजु॒षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः
 शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्गली॑रि॒यं व॒धूरि॒मा॒समे॑त पश्य॑त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
 द॒त्त्वाया॑थास्तं वि॒ परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॒
 सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्रा॒ना धे॑हि पति॑मेकाद॒शं कृ॑धि॥
 आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॒रमा॑त्मनः॑। वासा॑सि॒ मम॑
 गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒यमा॑व॒ह।

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो
 बृहस्पतिः। शं नो विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो।
 त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं
 वदिष्यामि। सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु।
 अवतु माम्। अवतु वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः स्वरः। मात्रा बलम्। सामं
 सन्तानः। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॥ [२]

सह नो यशः। सह नो ब्रह्मवर्चसम्। अथातः
 संहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्चस्वधिकरणेषु।
 अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता
 महासंहिता इत्याचक्षते। अथाधिलोकम्। पृथिवी
 पूर्वरूपम्। द्यौरुत्तररूपम्। आकाशः सन्धिः॥३॥

वायुः सन्धानम्। इत्यधिलोकम्। अथाधिज्यौतिषम्।
 अग्निः पूर्वरूपम्। आदित्य उत्तररूपम्। आपः सन्धिः।
 वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्।
 आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं
 सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्। अथाधिप्रजम्। माता पूर्व-

रूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तर-
रूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेदा।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥

[३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।
शरीरं मे विचर्षणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा।
तं त्वां भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।

तस्मिँ॑न्सहस्र॑शाखे। निभ॑गा॒हं त्वयि॑ मृजे॒ स्वाहा॑। यथाऽऽप॒ः
प्रव॑ता॒ यन्ति॑। यथा॒ मासा॑ अह॑र्जरम्। एवं मां ब्र॑ह्मचा॒रिणः॑।
धात॑राय॒न्तु सर्व॑तः॒ स्वाहा॑। प्र॒तिवे॒शोऽसि॑ प्र मां भाहि॑ प्र मां
पद्य॑स्व॥ ९॥

[४]

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॒स्रो व्याह॑तयः। तासा॑मु॒हस्मै
तां च॑तु॒र्थीम्। माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑। तद्ब्र॑ह्म। स
आ॒त्मा। अङ्गा॑न्य॒न्या दे॒वताः॑। भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॑
इत्य॒न्तरि॑क्षम्। सुव॒रित्य॒सौ लो॒कः॥ १०॥

मह॒ इत्या॑दित्यः। आ॒दित्ये॒न वाव॑ सर्वे॒ लो॒का मही॑यन्ते।
भूरिति॑ वा अ॒ग्निः। भुव॑ इति॑ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दित्यः।
मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा॒ वाव॑ सर्वा॑णि ज्योती॑र॒पि
मही॑यन्ते। भूरिति॑ वा ऋचः॑। भुव॑ इति॑ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॑
यजू॑र॒पि॥ ११॥

मह॒ इति॑ ब्र॒ह्म। ब्र॒ह्मणा॑ वाव॑ सर्वे॒ वेदा॑ मही॑यन्ते। भूरिति॑
वै प्रा॒णः। भुव॑ इत्य॑पा॒नः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्।
अ॒न्नेन॑ वाव॑ सर्वे॒ प्रा॒णा मही॑यन्ते। ता वा ए॒ताश्चत॑स्रश्चतु॒र्धा।
चत॑स्रश्चत॒स्रो व्याह॑तयः। ता यो वेद॑। स वेद॑ ब्र॒ह्म। सर्वे॑ऽस्मै
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑॥ १२॥

स य ए॒षोऽन्तर॑हृदय आका॒शः। तस्मिन्त्रयं॑ पु॒रुषो
मनो॒मयः॑। अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष
स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सैन्द्रयो॒निः। यत्रा॒सौ कै॑शान्तो वि॒वर्त॑ते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भू॒रित्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॑ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॒ स्वरा॑ज्यम्।
आ॒प्नोति॒ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म॑।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॒मृत॑मेकं च॥ ————— [६]

पृ॒थि॒व्यन्तरि॑क्षं द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्तरदि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्य॒
श्चन्द्र॑मा नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो॒ वन॑स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं॒ मनो॒ वाक्क॑क्। चर्म॑ मा॒सः
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र॒षिर॑वाचत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं
सर्व॑म्। पाङ्क॑नैव पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥ ————— [७]

ओमि॑ति ब्रह्म॑। ओमि॑ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॑त्येतद॑नुकृति
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्वा॑व॒येत्या॑श्वावयन्ति। ओमि॑ति
सा॒मा॒नि गाय॑न्ति। ओ॒शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒सन्ति॑।

ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्नोति॥१६॥

ओन्दश॥ [८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं ९ षट्॥ [१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितुव्यम्। कुशलान्न प्रमदितुव्यम्। भूत्यै न प्रमदितुव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितुव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितुव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितुव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्यस्य च॥—————[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑
 ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
 प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
 तन्मा॑मा॒वीत्। तद्व॒त्कार॑मा॒वीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒त्कार॑म्।
 ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥

[१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
 तेज॑स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑
 शान्तिः॑॥

ब्रह्म॑विदा॑प्रोति॒ पर॑म्। तद॒ेषाभ्यु॑क्ता। स॒त्यं ज्ञा॑नम॒नन्तं॑
 ब्रह्म॑। यो वेद॒ निहि॑तं गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽ॑श्नुते
 सर्वा॑न्कामा॒न्सह॑। ब्रह्म॑णा विप॒श्चितेति॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑-
 दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः। वा॒यो र॒ग्निः।
 अ॒ग्ने रा॒पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः। ओष॑धी॒भ्योऽ-
 न्न॑म्। अ॒न्नात्पु॑रुषः। स वा ए॒ष पु॑रुषोऽन्न॑रस॒मयः॑। तस्ये॒दमे॒व
 शि॒रः। अ॒यं दक्षि॑णः प॒क्षः। अ॒यमु॑त्तरः प॒क्षः। अ॒यमा॑त्मा।
 इदं॑ पुच्छं॒ प्रति॑ष्ठा। तद॒प्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॑॥१॥

अ॒न्नाद्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीऽश्रि॑ताः।
 अथो॒ अन्नै॑नै॒व जी॒वन्ति॑। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ऽ

हि भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। सर्वं॑ वै
 तेऽन्न॑माप्नुवन्ति। येऽन्नं॑ ब्रह्मो॒पास॑ते। अन्न॑ꣳ हि भू॒तानां॑
 ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। अन्ना॑द्भू॒तानि॑ जायन्ते।
 जाता॒न्यन्नै॑न वर्धन्ते। अद्य॑तेऽ॒त्ति च॑ भू॒तानि॑। तस्मा॑दन्नं
 तदु॒च्य॑त इति। तस्मा॑द्वा ए॒तस्मा॑दन्न॑रस॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ प्राण॒मयः॑। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॒ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुषवि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरुषवि॒धः। तस्य॑ प्राणं॑ ए॒व
 शिरः॑। व्या॒नो दक्षि॑णः प॒क्षः। अपा॒न उत्त॑रः प॒क्षः। आका॑श
 आ॒त्मा। पृथि॒वी पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥२॥

प्रा॒णं दे॒वा अनु॑ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शव॑श्च॒ ये। प्रा॒णो
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यते। सर्वमे॒व त॒
 आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑ते। प्रा॒णो हि भू॒ताना॑मायुः।
 तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्य॑त इति। तस्यै॑ष ए॒व शा॒रीर॑ आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा ए॒तस्मा॑त् प्राण॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ मनो॒मयः॑। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॒ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुषवि॒धता॑म्। अन्वयं॑ पुरुषवि॒धः। तस्य॑ यजु॑रे॒व
 शिरः॑। ऋ॒ग्दक्षि॑णः प॒क्षः। सामो॑त्तरः प॒क्षः। आदेश॑ आ॒त्मा।
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥३॥

यतो॒ वाचो॑ निर्वर्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आ॒नन्दं
 ब्रह्म॑णो वि॒द्वान्। न बि॒भेति॑ कदा॒चने॒ति। तस्यै॑ष ए॒व
 शा॒रीर॑ आ॒त्मा। यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा ए॒तस्मा॑न्मनो॒मया॑त्।

अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः।
योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरं पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्धसमश्नुत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं
पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद
उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष
श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेदं चेत्। अस्ति
ब्रह्मेति चेद्वेदं। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव
शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता
विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सौऽकामयत। बहु
स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं

सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्।
तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं
चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते।
तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असृष्ट्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत।
तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै
तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी
भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश
आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां
विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष
एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव
भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा
भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो
बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको
मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको

देवगन्धर्वाणा॑मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणा॑मानु॒न्दाः। स एकः पितॄणां
चिरलोकलोकाना॑मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकाना॑मानु॒न्दाः। स एक
आजानजानां देवाना॑मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतमाजानजानां देवाना॑मानु॒न्दाः। स एकः
कर्मदेवानां देवाना॑मानु॒न्दः। ये कर्मणा देवान॑पिय॒न्ति।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवाना॑मानु॒न्दाः। स एको देवाना॑-
मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं देवाना॑मानु॒न्दाः। स एक इन्द्र॑स्याऽऽनु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतमिन्द्र॑स्याऽऽनु॒न्दाः। स एको बृहस्पते॑रानु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं बृहस्पते॑रानु॒न्दाः। स एकः प्रजापते॑रानु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं प्रजापते॑रानु॒न्दाः। स एको ब्रह्म॑ण आनु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासा॑वादित्ये। स एकः। स यं
एवंवित्। अस्माल्लो॑कात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुप॑सङ्क॒मति॑।

एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति। किमहं साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तं हौवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तप्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं

प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
 पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच।
 तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
 स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
 भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
 प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
 पुरमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतितिष्ठति।
 अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
 महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।
 शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः
 प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
 प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
 ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
 प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
 प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
 प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।

आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्वह्नेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्वह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं

प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अह॑ श्लोककृदह॑ श्लोककृदह॑ श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तुमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्।
 सुवर्नं ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो
महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति
गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा
अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरं परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरं
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूता तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्।
इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव
शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा

ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑ पु॒रुषा॑दधि॑। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑
सर्व॑शः॥ अ॒र्धमा॑सा मासा॑ ऋ॒तवः॑ सं॒वत्सर॑श्च॑ कल्पन्ताम्।
स आपः॑ प्रदु॒घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्षमथो॒ सुवः॑॥ नैन॑मूर्ध्वं न
तिर्य॑श्चं न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्। न तस्यै॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम
म॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैनम्।
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑सा॒ऽभिक्लृ॑तो॒ य ए॑नं वि॒दुरमृ॑ता॒स्ते भ॑वन्ति॥
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हिरण्यग॒र्भ इत्य॑ष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः
प्र॒दिशोऽनु॑ सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखो॑स्तिष्ठति
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्यां॑ नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्यावा॑पृथि॒वी
ज॒नय॑न्देव एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्विश्वा॒ भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑
वि॒श्वं भव॑त्येक॑नीलम्। यस्मि॑न्निदं॑ सं च वि॒चैकं॑ स ओतः॑
प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गन्ध॑र्वो
नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥ ३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वेदं सवि॒तुः
पि॒ताऽस॑त्। स नो बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि
वेद॑ भुव॑नानि वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये
धामा॑न्य॒भ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑
लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं

विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य
भूतानि पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावहू जीवनं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्र आगहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ ८ ॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन
पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छुग्धि॒ तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रिष्ट॑नेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
आपा॑न्तम॒न्युस्तृ॑पल॒प्रभ॑र्मा धुनिः शि॒मीवा॒ञ्छरु॑मा ५ ऋ॒जीषी॑।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्रं प्रति॒माना॑निदेभुः॥ ९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॒द्विसी॑म॒तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः।
सबु॑धिया॒ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑।
स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृ॒क्षरा॑ नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॒ सप्र॑थाः।
ग॒न्धद्वा॒रा दु॑राध॒रुषा॑ नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑ ५
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॒क्ष्मी॑र्मे
न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॒न्दोभि॑रि॒माँल्लो॑कान॒नप॑-
ज॒य्यम॒भ्यज॑यन्। म॒हा ५ इन्द्रो॑ वज्र॑बाहुः षोड॒शी शर्म॑
यच्छ॑तु॥ १०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मा॑न्
द्वेष्टि॑। सो॒मान॒ ५ स्वर॑णं कृणुहि ब्रह्म॑णस्पते। क॒क्षीव॑न्तं
य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञ॒शम॑लं कुसी॒दं तस्मि॑न्सीदतु॒
योऽस्मा॑न् द्वेष्टि॑। चर॑णं प॒वित्रं॒ वित॑तं पु॒राणं॒ येन॑ पू॒तस्तर॑ति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिं पाप्मानमरातिं
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता पर॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रिया॑
म॑रुद्वृ॒धे वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑की॒ये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः
स॒मुद्रो अ॑र्णवः॥१३॥

स॒मुद्राद॑र्ण॒वादि॑र्धे संव॒त्सरो अ॑जायत। अ॒होरा॒त्राणि॑
वि॒दध॒द्विश्व॑स्य मि॒षतो व॒शी। सूर्या॒चन्द्र॒मसौ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च पृ॒थि॒वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।
इ॒माꣳस्तदा॑पो व॑रुणः पु॒नात्व॑धम॒र्षणः। पु॒नन्तु वस॑वः
पु॒नातु व॑रुणः पु॒नात्व॑धम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भुव॑नस्य
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आर्द्रं॒ ज्वल॑ति॒ ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॑ति॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। योऽह॑म॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं मां जु॑होमि॒
स्वाहा॑। अ॒का॒र्यका॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रुत॒ल्पगः।
वरु॑णोऽपाम॑धम॒र्षणस्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मुच्यते। र॒जो
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रोद॑यस्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आक्रा॑न्त्समु॒द्रः
प्र॑थ॒मे वि॒धर्मं॑ ज॒नय॑न्म॒जा भुव॑नस्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे
अधि॑ सानो॒ अव्य॑ बृह॒त्सोमो॑ वावृ॒धे सु॒वा॒न इन्द्रुः॑॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒नवा॑म॒ सोम॑म॒राती॒यतो॑ निज॑हाति॒ वेदः॑ । स
नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॒ सिन्धुं॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः ।
ताम॒ग्निर्व॑णां॒ तप॑सा॒ ज्वल॑न्तीं॒ वैरोच॑नीं॒ कर्म॑फ॒लेषु॒ जुष्टा॑म् ।
दु॒र्गा दे॒वीः श॑रण॒महं॑ प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑ । अ॒ग्ने त्वं
पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्ध॒स्वस्ति॑भि॒रति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ । पू॒श्च
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं योः । विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः॒ सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर्षि ।
अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्म॑न॒सा गृ॒णानो॑ऽस्माकं॒ बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् ।
पृ॒तना॑जि॒तः स॑ह॒मान॑म॒ग्निमु॒ग्रः हु॑वेम॒ पर॑मा॒ध॒स्थोत् । स
नः॑ पर्ष॒दति॑ दु॒र्गाणि॒ विश्वा॑ क्षा॒मद्दे॒वो अ॒ति दु॑रि॒ताऽत्य॒ग्निः ।
प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ स॒धिसि॑ ।
स्वा॒श्चा॒ग्ने त॒नुव॑ पिप्रय॒स्वास्म॑भ्य॒ च सौ॑भ॒गमा॑य॒जस्व ।
गोभि॑र्जुष्ट॒मयु॑जो निषि॑क्तं तवे॑न्द्र विष्णो॒रनु॑स॒श्चरे॑म । नाक॑स्य
पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसानो॑ वैष्ण॒वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम् ॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्न॒म॒ग्रये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षा॒य
स्वा॒हा सु॒व॒र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सु॒व॒र॒न्नं
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑

सु॒व॒र॒न्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॑
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सु॒व॒र॒ग्न ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे
च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॑ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सुव॑र्म॒हरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वाहा॑। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से
स्वाहा॑। यज्ञं॑ पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॑। सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्रतो॑
स्वाहा॑॥२०॥

[६]

पाहि॑ नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑। पा॒ह्युत॑ द्वितीयया॑। पा॒ह्यूर्जं॑
तृतीयया॑। पाहि॑ गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो स्वाहा॑॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेश।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽर्वहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॑ही॒याना॒त्मा गु॒हायां॑ नि॒हि॒तोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्र॒तुं प॑श्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाश॑यां नि॒हि॒ताः स॒प्त सं॑स॒ता अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्य॒न्दन्ते॑ सि॒न्धवः॑ सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्ति॑ष्ठत्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वी॒नामृषि॑र्विप्रा॒णां म॒हिषो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ः स्व॒धिति॑र्वि॒नाना॑ः सोमः प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभन्।
अ॒जामे॑कां लो॒हित॑शुक्ल॒कृष्णां ब॒र्हीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीः
सरू॑पाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते॑ जहा॑त्येनां
भु॒क्तभो॑गाम॒जोऽन्यः॑ ॥ २६ ॥

ह॒ः सः शु॑चिष॒द्वसु॑रन्तरि॒क्षस॒द्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दुरो॒णस॒त्।
नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्व्योम॑सद॒ब्जा गो॒जा ऋ॒तजा॑ अ॒द्रिजा॑ ऋ॒तं
बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो घृ॒तमु॑वस्य॒
धाम॑। अ॒नुष्व॒धमा॑व॒ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं वृषभ
वक्षि॑ ह॒व्यम्। स॒मुद्रा॑दूर्मिर्मधु॒माः उ॒दार॑दुपाः शु॒ना
सम॑मृ॒तत्व॑मान॒द्। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति॒ जि॒ह्वा
दे॒वाना॑मृ॒तस्य॑ नाभिः। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्
य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छु॒स्यमा॑नं चतुः

शृङ्गोऽवमीद्गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया
निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्त्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दहं विपापं परमैश्वर्यभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्।
तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्तं च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिं लीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॒शीर्षं॑ दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं
ना॒राय॑णं दे॒वम॑क्षरं पर॒मं प॑दम्। वि॒श्वतः॑ पर॒मान्नि॒त्यं वि॒श्वं
ना॒राय॑णः हरि॒म्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।
पतिं॑ वि॒श्वस्या॒ऽऽत्मे॑श्वरः॒ शाश्व॑तः शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं
महा॑ज्ञेयं वि॒श्वात्मा॑नं प॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॒रो ज्यो॒तिरा॒त्मा
ना॒राय॑णः प॒रः। ना॒राय॑ण प॒रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः
प॒रः। ना॒राय॑णप॒रो ध्या॒ता ध्या॑नं ना॒राय॑णः प॒रः। यच्च॑
किञ्चि॒ज्जग॑त्सर्वं दृश्यते॑ श्रूय॒तेऽपि॑ वा॥ अन्त॑र्बहिश्च॒ तत्सर्वं॑
व्याप्य॑ ना॒राय॑णः स्थि॑तः॥ २९॥

अन॑न्तमव्ययं क॒विः स॑मु॒द्रेऽन्तं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्।
प॒द्म॒कोश॑ प्र॒तीका॑शः हृदयं॑ चाप्य॒धोमु॑खम्। अधो॑ नि॒ष्ट्या
वि॒तस्त्या॑न्ते ना॒भ्यामु॑परि तिष्ठ॑ति। ज्वा॒ल॒मा॒लाकु॑लं
भा॒ती वि॒श्वस्या॒ऽऽय॑तनं म॒हत्। सन्त॑तः शि॒लाभि॑स्तु॒-
ल॒म्ब॒त्याको॑शसन्निभम्। तस्यान्ते॑ सुषि॒रः सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्सर्वं
प्रति॑ष्ठितम्। तस्य॑ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।
सोऽग्र॑भुग्विभजन्तिष्ठन्नाहा॒रम॑ज॒रः क॒विः। ति॒र्यग्धू॑र्वम॒धः
शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य॒ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति स्वं दे॒हमा॑पोदतल॒-
मस्त॑कः। तस्य॑ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा अणीयो॑र्ध्वा व्य॒वस्थि॑तः।
नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव भास्व॑रा। नी॒वार॒शूक॑वत्तन्वी
पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥ ३० ॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥

[१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥ ३२ ॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये॒ नमः। निध॑नपतान्तिकाय॒ नमः। ऊ॒र्ध्वाय॒
नमः। ऊ॒र्ध्वलिङ्गाय॒ नमः। हिर॑ण्याय॒ नमः। हिर॑ण्यलिङ्गाय॒
नमः। सुव॑र्णाय॒ नमः। सुव॑र्णलिङ्गाय॒ नमः। दि॒व्याय॒ नमः।
दि॒व्यलिङ्गाय॒ नमः। भ॒वाय॒ नमः। भ॒वलिङ्गाय॒ नमः। श॒र्वाय॒
नमः। श॒र्वलिङ्गाय॒ नमः। शि॒वाय॒ नमः। शि॒वलिङ्गाय॒
नमः। ज्व॒लाय॒ नमः। ज्व॒ललिङ्गाय॒ नमः। आ॒त्माय॒ नमः।
आ॒त्मलिङ्गाय॒ नमः। प॒रमाय॒ नमः। प॒रमलिङ्गाय॒ नमः।
ए॒तत्सोम॑स्य॒ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गं॑ स्थाप॒यति॒ पाणि॑मन्त्रं॒
पवि॑त्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॒ नमः॑। भ॒वे भ॑वे॒
नाति॑ भवे॒ भव॑स्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॑॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒मदे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विक॒रणा॒य नमो॑ बल॑विक॒रणा॒य नमो॑
बला॑य॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदमनाय॒ नमो॑
म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॒घोर॑तरेभ्यः। सर्वे॑भ्यः
सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रुद्रः
प्रचो॑दयात्॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्या॒नामी॑श्वरः सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शिवो॒ मे अस्तु॑ सदाशिवो॒म्॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिरण्यबा॒हवे॑ हिरण्यवर्णा॒य हिरण्य॑रूपाय
हिरण्य॑पतयेऽम्बिका॒पतये॑ उमा॒पतये॑ पशु॒पतये॑ नमो॒
नमः॑॥ ३९ ॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॒रुषं॑ कृष्ण॒पिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं

विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः
सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं
जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तमं
हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां
सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री
जगत्पुर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा

स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसि॒ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा
आपः॑ प॒शव॒ आपोऽन्न॑मापोऽमृत॑मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑
स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॒ ज्योती॑ऽष्यापो॒ यजू॑ऽष्यापः॑
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॒ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॒ ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॒नातु॑ माम्। पुनन्तु
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॒पृता पु॒नातु॑ माम्। यदुच्छि॑ष्टमभौ॒ज्यं यद्वा
दुश्च॑रितं मम॑। सर्वं पुनन्तु मामापोऽस॒तां च॑ प्र॒तिग्रह॑ः
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्नि॑श्च मा मन्युश्च मन्युप॑तयश्च मन्यु॑कृतेभ्यः। पापेभ्यो॑
रक्ष॑न्ताम्। यद॒ह्मा पाप॑मका॒रिषम्। मनसा॑ वाचा॑ हस्ता॒भ्याम्।
प॒द्भ्यामुद॑रेण शि॒श्ना। अह॑स्तद॒वलुम्प॑तु। यत्किं च॑ दुरि॒तं
मयि॑। इदम॒हं माम॑मृतयो॒नौ। सत्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि
स्वाहा॑॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

---

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

---

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदहं त्कुरुते पापं तदहं त्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रिया त्कुरुते पापं तद्रात्रिया त्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं
महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

---

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामांसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
यामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया

गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्क्षुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओ३ सत्यम्।
 सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ३ सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमै शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
 ज्ञाता गुच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
 प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
 तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।
यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह।
यास्ते सोम प्राणांस्तान् जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभंगम्। परा दुःष्वप्रियं सुव।
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ
सुव। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो

गृध्राणां॑ स्वधितिर्वि॒नानां॒॑ सोमः॑ प॒वित्रमत्येति॑ रेभन्।
 ह॒सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गो॒जा ऋत॑जा अ॒द्रिजा ऋतं
 बृहत्। ऋचे॑ त्वा रु॒चे त्वा समि॒ध्रव॑न्ति सरितो॒ न
 धेनाः॑। अ॒न्तर्हृ॒दा मन॑सा पू॒यमा॑नाः। घृ॒तस्य॑ धारां
 अ॒भिचा॑कशीमि। हि॒र॒ण्ययो वेत॑सो म॒ध्य आ॑साम्।
 तस्मि॒न्सुप॑र्णो म॒धुकृ॑त्कुला॒यी भज॑न्नास्ते म॒धुदे॒वता॑भ्यः।
 तस्या॑सते ह॒रयः स॒प्तती॑रे स्व॒धां दुहा॑ना अ॒मृत॑स्य धारा॑म्।
 य इ॒दं त्रि॑सु॒पर्णम॑या॒चितं ब्रा॒ह्म॒णाय॑ दद्यात्। वी॒र॒ह॒त्यां वा
 ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रि॑सु॒पर्णं पठ॑न्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति।
 आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मे॒धा दे॒वी जु॒षमा॑णा न॒ आगा॑द्वि॒श्वार्ची॑ भ॒द्रा
 सु॒मन॑स्यमा॒ना। त्वया॑ जु॒ष्टा जु॒षमा॑णा दुरु॒क्ता॑न्बृ॒हद्व॑दे॒म
 वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑॥ त्वया॑ जु॒ष्टे ऋ॒षिर्भव॑ति दे॒वि त्वया॑
 ब्र॒ह्माऽऽग॑तश्रीरु॒त त्वया॑। त्वया॑ जु॒ष्टेऽश्वि॒त्रं वि॑न्दते वसु॒ सा
 नो॑ जु॒षस्व॒ द्रवि॑णो न मे॒धे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ ददातु मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑
 अ॒श्विना॑वु॒भावा॑र्धत्तां पुष्कर॑स्रजा। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवी मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या। ऊर्जस्वती पयसा पिबमाना सा मां मेधा
सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां
मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां
मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

---

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुंश्वः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानांमग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

---

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मंतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

---

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

---

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः।
प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

---

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा
न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा

नस्तनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो
अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो
नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता
बभूव। यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो
रयीणाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु
नः स्वस्तिदा अभयङ्करः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव
बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्॥७३॥

[५६]

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पा॒शा मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ ह॒न्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥७४॥

[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै॒नसो॑
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। पि॒तृकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑
स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै॒नसो॑
ऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यथ्स्व॒पन्त॑श्च जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यथ्सु॒षुप्त॑श्च जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒द्वा ऽस॒श्चावि॑द्वा ऽस॒श्चैन॑श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। ए॒नस॑ ए॒नसो॑ ऽव॒यज॑न॒मसि॑
स्वाहा॑॥७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वा गुरु॑म॒नसो॑ वा प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्।
अ॒रावा॑ यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॑ तस्मि॒न्तदे॒नो वस॑वो निधे॑तन्

स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या

तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

—[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

—[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं

वि॒रजां वि॒पाप्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑। अन्तरात्मा मे शुद्ध॒न्तां
 ज्योति॑र॒हं वि॒रजां वि॒पाप्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑। परमात्मा
 मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजां वि॒पाप्मा भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑।
 क्षु॒धे स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पासाय॒ स्वाहा॑। वि॒वि॒ट्यै स्वाहा॑।
 ऋ॒ग्वि॑धानाय॒ स्वाहा॑। क॒षौ॒त्काय॒ स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पा॒साम॑लं
 ज्ये॒ष्ठाम॑ल॒क्ष्मी॑र्नाशया॒म्यह॑म्। अभू॑तिमसंमृद्धिं च सर्वा॒न्निर्णु॑द
 मे पाप्मा॑नꣳ स्वाहा॑। अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-
 मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध॒न्तां ज्योति॑र॒हं वि॒रजां वि॒पाप्मा
 भू॒यास॒ꣳ स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
 स्वाहा॑। ध्रु॒व॒क्षित॑ये॒ स्वाहा॑। अ॒च्यु॒त॒क्षित॑ये॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑
 स्वि॒ष्ट॒कृ॒ते स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अध॑र्माय॒ स्वाहा॑। अ॒द्भ्यः
 स्वाहा॑। ओ॒ष॒धि॒व॒न॒स्प॒ति॒भ्यः॑ स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षो॒दे॒व॒ज॒ने॒भ्यः॑ स्वाहा॑। गृ॒ह्या॒भ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒व॒साने॑भ्यः
 स्वाहा॑। अ॒व॒सान॑पतिभ्यः॒ स्वाहा॑। स॒र्व॒भू॒तेभ्यः॑ स्वाहा॑।
 का॒माय॑ स्वाहा॑। अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑। यदे॒ज॒ति॒ जग॑ति
 यच्च॒ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॑। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑।
 अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑॥८५॥

दिवे स्वाहा॑। सूर्याय॑ स्वाहा॑। चन्द्रम॑से स्वाहा॑। नक्षत्रेभ्यः
स्वाहा॑। इन्द्राय॑ स्वाहा॑। बृहस्पत॑ये स्वाहा॑। प्रजाप॑तये स्वाहा॑।
ब्रह्म॑णे स्वाहा॑। स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुपत॑ये
स्वाहा॑॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः॑।
म॒नुष्ये॑भ्यो ह॒न्ता॑। प्रजाप॑तये स्वाहा॑। पर॒मेष्ठि॑ने स्वाहा॑। यथा
कूपः॑ श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षि॑तः। ए॒वा मे॑ अस्तु धा॒न्यः
स॒हस्र॑धारमक्षि॑तम्। धन॑धान्यै स्वाहा॑। ये भू॒ताः प्र॒चर॑न्ति
दिवा॒नक्तं॑ बलि॑मिच्छ॒न्तो वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः। तेभ्यो॑ बलि॑
पुष्टि॑कामो॑ हरामि॒ मयि॑ पुष्टिं॒ पुष्टि॑पतिर्दधातु स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॑ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॒त्यम्।
ओं तत्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अन्तश्चर॑ति भू॒तेषु॑ गुहा॒यां
वि॒श्वमृ॑र्तिषु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॒ट्कार॑स्त्वमिन्द्र॑स्त्व॒ रुद्र॑स्त्वं
विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजा॑पतिः। त्वं तंदा॒प॒ आपो॑ ज्योती॒
रसो॑ऽमृतं ब्रह्म भूर्भुव॑स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑मपा॒ने
निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं जुहोमि।

श्रद्धाया॑मुदा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ः समा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑॥
 अ॒मृतो॒पस्तर॑णमसि॥ श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
 शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मपा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॑
 स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑
 मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मुदा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॑
 स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ः समा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
 शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
 आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॒पि॒धान॑मसि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। प्रा॒णमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑मपा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। अ॒पान॑मन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। व्या॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑मुदा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। उ॒दा॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑ः समा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। स॒मा॒नमन्त्रे॑नाप्या-
 यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य
जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मा आसन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥१२॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयं सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः।
अप ध्वान्तमूर्णुहि पूरि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मां विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व॥१३॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि॥१४॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्युभि॑स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॑स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्प॒रि॑ । त्वं
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॑णां नृप॒ते जा॑यसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिव॑ने मे सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॒तेन॑
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्धिम॒नु
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॑ उप॑ ते नम॑ उप॑ ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ पर॑ स॒त्यं स॒त्येन॑ न सु॒वर्गाल्लो॒काच्च॑वन्ते
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॒ इति॑ तपो
नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तद्दुर्ध॑रं तद्दुरा॑धरं तस्मा॑त्तप॑सि
रमन्ते॑ । दम॒ इति॑ निय॑तं ब्रह्मचा॒रिण॑स्तस्मा॑द्दमे॑ रमन्ते॑ ।
शम॒ इत्य॑रण्ये मुनय॑स्तस्मा॑च्छमे॑ रमन्ते॑ । दान॑मिति॑ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॑न्नाति॑ दुष्करं॑ तस्मा॑द्दाने॑ रमन्ते॑
। ध॒र्म इति॑ धर्मे॑ण॒ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मान्नाति॑ दुष्करं॑
तस्मा॑द्धर्मे॑ रमन्ते॑ । प्र॒जन॒ इति॑ भूया॑स्तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः
प्रजा॑यन्ते॒ तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्ते॒ऽग्नय॑ । इत्या॑हुः

तस्मादग्रय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे
रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
। न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति । तपसा
देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दन् तपसा
सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं
दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति । शमेन
शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो
भूतानां दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं
सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन द्विषन्तो

मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितॄणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक्पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति । यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति । मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मानसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति । न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयम्भुः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा । याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्बलं

बलै॑न् तप॒स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
 म॑नी॒षया॑ मनो॒ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चित्तं चित्ते॒न् स्मृतिः॑
 स्मृत्या॑ स्मार॒ः स्मारे॑ण वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नाऽऽत्मानं॑ वेदयति
 तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्ना॑त् प्रा॒णा भ॑वन्ति ।
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्म॑नो॒ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयोनिः
 स वा ए॒ष पुरु॑षः पश्चा॒धा प॑श्चा॒त्मा ये॒न् सर्व॑मिदं प्रोतं
 पृथि॑वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑ दि॒शश्चा॑वान्तरदि॒शाश्च॑ स वै
 सर्व॑मिदं जग॒त्स च॑ भू॒तः स भ॒व्यं जि॑ज्ञासकृ॒त ऋ॑त॒जा
 रयि॑षा । श्र॒द्धा स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॑ वरि॑षाद्वा॒त्वा तमे॑वं
 मन॑सा हृ॒दा च॑ भू॒यो न मृ॒त्युमुप॑याहि वि॒द्वान्तस्मा॑न्त्र्या॒समे॑षां
 तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसु॒र॒ण्वो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि
 सन्धा॒ता । ब्र॒ह्मन् त्वम॑सि वि॒श्वधृ॑ते॒जोदा॑स्त्वम॒स्यग्नि॑र॒सि
 वर्चो॑दास्त्वम॒सि सूर्य॑स्य द्यु॒म्नोदा॑स्त्वम॒सि च॒न्द्रम॑स
 उप॒याम॑गृहीतोऽसि ब्र॒ह्मणे॑ त्वा । मह॑स॒ ओमि॒त्यात्मा॑न्
 यु॒ञ्जीतै॑तद्वै म॒होप॑निषदं दे॒वानां॑ गु॒ह्यं य ए॒वं वेद॑ ब्र॒ह्मणो॑
 महि॑मानमाप्नोति॒ तस्मा॑द्ब्र॒ह्मणो॑ महि॑मानमित्युपनिषत् ॥ ९८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यै॒वं वि॒दुषो॑ य॒ज्ञस्याऽऽ॒त्मा यज॑मानः श्र॒द्धा
 पत्नी॑ शरी॑रमि॒ध्ममुरो॑ वेदि॒र्लोमा॑नि ब॒र्हिर्वे॒दः शि॒खा

हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
 शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्जाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सश्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च
 तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।
 एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौ महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयति तस्माद्ब्राह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्राह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।
आभवंन्प्रभवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
सः स्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता
तपन्वितपन्त्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-
दयन्त्सः सादनः सः सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः

श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं॑ प॒वयि॑ष्यन्मृतो मे॒ध्यः॑। यशो॑
 यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो जी॑विष्यन्स्वर्गो लो॒कः।
 सह॑स्वान्त्सही॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। ज॒यन्त्र॑भि॒जय॑न्त्सु-
 द्र॒वि॒णो द्र॒वि॒णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः प्र॒मोदः॑॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्।
 आ॒र्द्रः पि॒न्व॒मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वो॒षधः॑ स॒म्भरो॑
 मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पि॒विष्ट॑काः।
 स॒रि॒स्र॒राः सु॑शेर॒वः। अ॒जि॒रासो॑ ग॒मि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं॑
 त॒दानी॑मे॒तर॑हि॒ क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो
 द्र॒व॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑स्त्वर॒माण॑ आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
 उ॒क्थ्यो॑ऽति॒रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तू॒रा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र॒ऋ॒तुः सूर्य॑
 ऋ॒तुश्च॒न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः स॒व॒त्सरो॑ म॒हान्कः॑॥ ४॥

—[१]

भूर॒ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑श्च लो॒कान्त्स॑व॒त्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।
 भुवो॑ वा॒युं चा॒न्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑श्च लो॒कान्त्स॑व॒त्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द।
 स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑श्च लो॒कान्त्स॑व॒त्स॒रं च॑।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। भूर्भुवः॑
 स्व॑श्च॒न्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॑श्च

लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॑ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः।
चि॒तश्चा॑सि॒ सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्रे।
यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। अ॒दि॒त्यास्तदङ्गि॑रस॒
श्चिन्व॑न्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु। चि॒तश्चा॑सि॒
सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्रे। मा ते॑ अ॒ग्रे
च॒ येन॑ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृक्षि। सर्वे॑षां ज्योति॑षां
ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति॑। तप॑सो जा॒तम॑निभृष्ट॒मोजः॑। तत्ते॑
ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दी॒दिहि॑।
याव॑द्दे॒वाः। याव॑दसा॒ति सूर्यः॑। याव॑दु॒तापि॑ ब्रह्म॥६॥

[३]

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॑त्स॒रोऽसी॑दुवत्स॒रो॒
ऽसि॑। इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः।
ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रु॒षाः पु॒च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑
मध्य॑म्। पूर्॒वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒प॒क्षाः पु॒रीष॑म्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः। यस्या॑
दि॒शि म॒हीय॑से। ततो॑ नो म॒ह आ॑वह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॑ दि॒श
आ॑वा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॒हि।

चित्त्वा चित्तिमापृण। अचित्त्वा चित्तिमापृण। चिदसि
समुद्रयौनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्ध्रसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारया रात्र्या समंच। रात्र्या
प्रसारया अह्ना समंच। कामं प्रसारया कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।
सत्यं तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः।
विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा
पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं दददभ्याववृथस्व॥१०॥

[५]

राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
मा सर्वे यशसा ससृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते

स्वाहा॥ अ॒भि॒भु॒वे स्वाहाऽधि॑पतये स्वाहा॥ दि॒वां पत॑ये
 स्वाहाऽह॑स्प॒त्याय॒ स्वाहा॥ चा॒क्षुष्म॒त्याय॒ स्वाहा॥
 ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॥ राज्ञे॑ स्वाहा॒ वि॒राज्ञे॑ स्वाहा॥
 स॒म्राज्ञे॑ स्वाहा॒ स्व॒राज्ञे॑ स्वाहा॥ शू॒षाय॒ स्वाहा॒ सूर्या॑य॒
 स्वाहा॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॒ ज्योति॑षे स्वाहा॥ स॒र्पाय॒ स्वाहा॑
 क॒ल्याणा॑य॒ स्वाहा॥ अ॒र्जुना॑य॒ स्वाहा॥॥१२॥

[७]

वि॒पु॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो
 अ॒र्षति॑। अ॒हिर्ह॑ जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न
 क्रीड॑न्न॒सर॒द्वषा॒ हरिः॑। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवै॑ त्वा जुष्टं
 गृ॒ह्णामि॑। ए॒ष ते यो॒निर्मृ॑त्यवै॒ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्।
 अपे॒तः श॑पथं॒ जहि॑। अधा॑ नो अ॒ग्र आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑
 सह॒स्त्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्याय॒ हन्त॑वे। तान्
 य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑न॒वय॑जामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।
 तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य॒ मधु॑मतः।
 उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः॒ केतु॑र्य॒ज्ञानां॑
 वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर॑ आ॒क्रन्द॑यितरपान।
 असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॑ मनः।

असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहि। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
इन्द्रो मे बले श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।
ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृतै।
अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि।

पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्।
 वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य
 गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
 तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
 तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः। वि च हैवास्य
 तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
 आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि
 विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च
 मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
 पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
 प्रजिघाया। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ
 सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
 मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
 होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
 इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
 एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं

तथ्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषा सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रेः॥२९॥

अथ यदाहं पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष

ऋतवः॥३०॥

ए॒ष सं॑वत्स॒रः। अथ॑ यदाह॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति॑। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॑व ते मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॑त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ ह्ये॑व चो॒चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒जह॑त्पा॒प्मान॑मेति॥३१॥

सर्व॑मायुरेति॑। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒के
ऽन्नं॑ क्षीय॑त॒ इति॑। वि॒जह॑द्ध॒ वै पा॒प्मान॑मेति॑। सर्व॑मायुरेति॑।
अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीय॑ते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॒ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स ह॑ ह॒ःसो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒ःसो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति॑। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॒गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ह्ये॑व
वा॒गदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति॑। स हो॑वाच। कैषा
वा॒गसी॑ति॑। अ॒यम॒हं सा॑वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह॒ गौत॑मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम् इति॑॥३४॥

स हो॑वाच। मा भै॒षीर्गौ॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो

ह॒ वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वे॒दः। श्रि॒या
है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॒ त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॑वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं
वे॒दः। श्रि॒या है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑
पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॒ विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं न वे॒द
कि॒मृ॒चा के॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॒ समा॑सत॒ इति॑। न
ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा॒ न साम्ना॑ऽर्थोऽस्ति। यः सा॑वि॒त्रं
वे॒दः॥३६॥

तदे॒तत्प॑रि॒ यद्वै॒वच॑क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॑मानः॒ स्वर्गे॑ लो॒क
ए॒ति। वि॒जह॑द्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यत्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॑मानः।
स्व॒र्गे लो॒क ए॒ति। वि॒जह॑न्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्। य
ए॒वं वे॒दः। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्णे॒यः। आ॒दि॒त्येन॑ स॒माज॑गाम।
त॒ ९ हो॑वाच। ए॒हि सा॑वि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑
पा॑रयि॒ष्णुर॒मृता॒थ्सम्भू॑त॒ इति॑। ए॒ष वा॒व स सा॑वि॒त्रः। य ए॒ष
तप॑ति। ए॒हि मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वैनं॒ तदु॑वाच॥३७॥

[९]

इ॒यं वा॒व स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं मधु॑। या ए॒ताः
पूर्व॑पक्षापरपक्षयो॒ रात्र॑यः। ता म॑धुकृतः। यान्यहा॑नि। ते
म॑धुवृषाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धुकृतश्च मधुवृषाः॒श्च वे॒दः।
कुर्व॑न्ति हास्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑। नास्ये॑ष्टापूर्तं ध॑यन्ति। अथ॒ यो

न वेद॥३८॥

न हा॑स्यै॒ता अ॒ग्नौ म॒धु॑ कुर्वन्ति। धय॑न्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह॒
वा अ॑होरा॒त्राणा॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति।
सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति॑। ए॒ताव॑नुवा॒कौ पूर्॒वप॒क्षस्या॑-
होरा॒त्राणा॑ नाम॒धेया॑नि। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता
सु॒न्वती॑ति। ए॒ताव॑नुवा॒काव॑परप॒क्षस्या॑होरा॒त्राणा॑ नाम॒-
धेया॑नि। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॑॥३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्ताना॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति।
चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता प्र॑दा॒ता स॑वि॒ता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑-
म॒न्तेति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का मु॑हूर्ताना॑ नाम॒धेया॑नि। न
मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॑। यो ह॒ वा
अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मा॒सानां॑ च॒ नाम॒धेया॑नि वेद॑।
ना॑र्धमा॒सेषु॑ न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वित्रं॑ पवयि॒ष्यन्त्सह॑-
स्वा॒न्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॒णर॑जा॒ इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का
अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मा॒सानां॑ च॒ नाम॒धेया॑नि॥४०॥

ना॑र्धमा॒सेषु॑ न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॑। यो ह॒
वै य॑ज्ञक्रतूनां च॒र्तूनां॑ च॒ संव॑त्सरस्य च॒ नाम॒धेया॑नि वेद॑।
न य॑ज्ञक्रतुषु न॒र्तुषु॑ न संव॑त्सर आ॒र्तिमा॑च्छति। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्योऽग्नि॑र॒क्षुः प्र॒जाप॑तिः संव॑त्सर इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का

यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति।
य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न
मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते
वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
य एवं वेद। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहम-
स्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो
हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं
वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तत्सावित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः
क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति।
तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं
हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं

वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः
शयानम्। इन्द्र उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन
चरेयमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा
वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं
वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं

वेदं। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनुन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य

जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अ॒ग्नि॒र॒सि पृ॒थि॒व्याऽं श्रि॒तः। अ॒न्त॒रि॒क्ष॒स्य प्र॒ति॒ष्ठा।
 त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
 भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा
 सी॑द॥७॥

अ॒न्त॒रि॒क्ष॒मस्य॑ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥८॥

वा॒युर॑स्य॒न्त॒रि॒क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥९॥

द्यौ॒र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥१०॥

आ॒दि॒त्यो॑ऽसि दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्र॒म॒सः प्र॒ति॒ष्ठा।
 त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
 भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे
कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व

उप॑दधे काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१५॥

मासाः॑ स्थ॒र्तषु॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१६॥

अ॒र्धमा॒साः स्थ॑ मा॒सु श्रि॒ताः। अ॒होरा॒त्रयोः॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒
उप॑दधे काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१७॥

अ॒होरा॒त्रे स्थो॑ऽर्धमा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॑तस्य॑ प्रति॒ष्ठे भव्य॑स्य
प्रति॒ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यो॑। ते
वा॒मुप॑दधे काम॒दुघे॒ अक्षि॑ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१८॥

पौ॒र्णमा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्थो॑ऽन्न॒दुघो॑ युष्मा॑सु।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।

विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं
भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां
त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा

न॒व॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। न॒व॒मा द॑श॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। द॒श॒मा ए॑काद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒द॒शा द्वा॑द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒द॒शास्त्र॑योद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒द॒शाश्च॑तुर्द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्द॒शाः प॑ञ्चद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒द॒शाः षोड॑शे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २३ ॥

षोड॒शाः स॑प्तद॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒द॒शा अ॑ष्टाद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒द॒शा ए॑कान्नवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्न॒वि॒ं॒शा
वि॒ं॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। वि॒ं॒शा ए॑कवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
ए॒क॒वि॒ं॒शा द्वा॑वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒वि॒ं॒शास्त्र॑योवि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒वि॒ं॒शाश्च॑तुर्वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्वि॒ं॒शाः
प॑ञ्चवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒वि॒ं॒शाः षड्वि॑ं॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २४ ॥

षड्वि॑ं॒शाः स॑प्तवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒वि॒ं॒शा
अ॑ष्टावि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒वि॒ं॒शा ए॑कान्नत्रि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्न॒त्रि॒ं॒शास्त्रि॑ं॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। त्रि॒ं॒शा
ए॑कत्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒क॒त्रि॒ं॒शा द्वा॑त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
द्वा॒त्रि॒ं॒शास्त्र॑यस्त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। दे॒वास्त्रि॑रेकाद॒शास्त्रि॑य-
स्त्रि॒ं॒शाः। उत्त॑रे भवत। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रसत्त्वानः। यत्का॑म
इ॒दं जु॒होमि॑। तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
र॒यी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः॒ स्वाहा॑॥ २५ ॥

[२]

अ॒ग्ना॒विष्णू॑ स॒जोष॑सा। इ॒मा वर्ध॑न्तु वां गि॒रः।
द्यु॒मैर्वा॑जेभिरा॒गत॑म्। रा॒ज्ञी वि॒रा॒ज्ञी। स॒म्रा॒ज्ञी स्व॒रा॒ज्ञी।

अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॒स्पतिः। वि॒श्वे
दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे प्राव॑ता वचः।
व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो देहि। अ॒न॒मी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑। प्र प्र॑दा॒तारं
तारि॑षः। ऊ॒र्जं नो धे॑हि द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे। अ॒ग्ने पृ॑थि॒वीप॑ते।
सोमं॑ वी॒रुधां॑ पते। त्वष्टः॑ स॒मिधां॑ पते। वि॒ष्णावा॑शानां पते।
मि॒त्रं स॒त्यानां॑ पते। वरु॑ण ध॒र्मणां॑ पते॥२७॥

म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः। रु॒द्रं प॑शूनां पते। इन्द्रो॑जसां पते।
बृह॑स्पते ब्र॒ह्मण॑स्पते। आ रु॒चा रो॑चेऽहं स्व॒यम्। रु॒चा
रु॒रुचे॑ रोच॑मानः। अ॒तीत्या॑दः स्व॒राभ॑रेह। तस्मिन् यो॒नौ
प्रज॑नौ प्रजा॒येय। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त
धा॒मं प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा अनु॑वि॒द्वान्। स॒प्त यो॒नीरा॑पृ॒णस्वा
घृ॒तेन॑। प्राची॒ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निं स॑ दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॑दास॒ति। द॒क्षि॒णा
दिक्। इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रं॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑

दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॒ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोम॒ः स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति।
उदी॑ची॒ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑तिः स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अदि॑तिर्दे॒वता॑। अदि॑तिः स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
असा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्यग्ने। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॒ग्नी त्वा॑
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑ः श्री॒णन्ति॒ पृ॒श्नयः॑। जन्म॑ दे॒वानां॒ विशः॑। त्रि॒ष्वा

रोच॑ने दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। अ॒ग्ने दे॒वाः
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि॒ होता॑ न॒ ईड्यः॑।
अ॒गन्म॑ म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॑ समि॒द्ध स्वे दुरो॑णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म्। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।
अ॒ग्निः होता॑रं परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वाम॑र्भस्य ह॒विषः॑
समा॑नमि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते नरो॒ नान्यं॑ त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑दङ्गि॒रः॥३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्निर्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। ददा॑ति
वि॒श्वच॑र्षणिः। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॑भुवम्। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्यम्।
इष॑ः स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भर॑। पृ॒ष्ठो दि॒वि पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्ठो वि॒श्वा ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॑रः स॒हसा॑ पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः।
स नो॑ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॥३६॥

[६]

अ॒यं वाव॑ यः पव॑ते। सौ॑ऽग्निर्ना॑चि॒केतः॑। स य॒त्प्राङ् प॑वते।
तद॑स्य॒ शिरः॑। अथ॒ यदक्षि॑णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒
यत्प्र॑त्यक्। तत्पु॒च्छम्। यदु॑दङ्ङि॒ः। स उत्त॑रः प॒क्षः॥३७॥

अथ॒ यत्सं॑वा॒ति। तद॑स्य स॒मश्च॑नं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑
स॒म्पदे॑वास्य॒ सा। स॒ ह वा अ॑स्मै स का॒र्मः प॑द्यते। यत्का॑मो
यज॑ते। यो॑ऽग्निं ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒ वा

अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॒स्याऽऽय॑तनं प्रति॒ष्ठां वेद॑। आ॒यत॑नवान्भवति।
गच्छ॑ति प्रति॒ष्ठाम्॥३८॥

हिर॑ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॒स्याऽऽय॑तनं प्रति॒ष्ठा। य ए॒वं वेद॑। आ॒यत॑नवान्भवति। गच्छ॑ति प्रति॒ष्ठाम्। यो ह॒ वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॒स्य शरी॑रं वेद॑। सश॑रीर ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
हिर॑ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चि॒केत॒स्य शरी॑रम्। य ए॒वं वेद॑। सश॑रीर ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो॒ यथा॑ रु॒क्म उत्त॑प्तो भा॒य्यात्॥३९॥

ए॒वमे॒व स तेज॑सा॒ यश॑सा। अ॒स्मि॒श्च लो॒केऽमु॑ष्मि॒श्च भा॑ति। उ॒रवो॑ ह॒ वै ना॑मै॒ते लो॒काः। येऽव॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अथ॑ है॒ते वरी॑या॒सो लो॒काः। ये प॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अन्त॑वन्त॒ ह॒ वा ए॒ष क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽव॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अथ॑ है॒षोऽन॒न्तम॑पा॒रम॑क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। यः प॑रेणाऽऽदि॒त्यम्॥४०॥

अ॒न॒न्त॒ ह॒ वा अ॑पा॒रम॑क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॑चि॒केतं॑ चि॒नुते॑। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। अथो॒ यथा॒ रथे॒ तिष्ठ॑न्पक्ष॑सी पर्या॒वर्त॑माने प्र॒त्यपै॑क्षते। ए॒वम॑हो॒रात्रे॑ प्र॒त्यपै॑क्षते। नास्या॑हो॒रात्रे॑ लो॒कमा॑प्नुतः। योऽग्निं॑ ना॑चि॒केतं॑ चि॒नुते॑। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑॥४१॥

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॒सः स॑र्ववे॒द॒सं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ हं कु॑मा॒र॒ सन्त॑म्। दक्षि॑णासु
नी॒यमा॑नासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत् कस्मै॒ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒ हं परी॑त उवाच। मृत्य॑वे
त्वा ददा॒मीति॑। त॒ हं स्मोत्थि॑तं वा॒ग॒भि॒व॑दति॥४२॥

गौत॑म कु॒मा॒रमि॑ति। स हो॑वाच। परे॑हि मृत्योर्गृ॒हान्।
मृत्य॑वे॒ वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच।
तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीर॑ना॒श्वान्गृ॑हे व॑सतात्। स यदि
त्वा पृ॒च्छेत्। कु॑मा॒र कति॑ रा॒त्रीर॑वा॒त्सीरि॑ति। ति॒स्र इति॑
प्रति॑ब्रूतात्। किं प्र॑थ॒मा॒ रा॒त्रि॒मा॒श्रा इति॑॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मि॒ति। प॒शू॒स्त॒ इति॑। किं
तृतीया॑मि॒ति। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीर॑ना॒श्वान्गृ॑ह उ॒वास। तमा॑गत्य॑ पप्रच्छ।
कु॑मा॒र कति॑ रा॒त्रीर॑वा॒त्सीरि॑ति। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॑वाच॥४४॥

किं प्र॑थ॒मा॒ रा॒त्रि॒मा॒श्रा इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मि॒ति। प॒शू॒स्त॒ इति॑। किं तृतीया॑मि॒ति। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। नम॑स्ते अस्तु भगव॒ इति॑ होवाच। वरं॑ वृणी॒ष्वेति॑।
पि॒तर॑मे॒व जी॒वन्न॑या॒नीति॑। द्वितीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टा॒पूर्त॑यो॒र्मेऽक्षि॑तिं ब्रू॒हीति॑ होवाच। तस्मै॑ है॒तम॒ग्निं
ना॑चिके॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्ये॑ष्टापूर्ते॒ ना क्षी॑येते।

नास्येष्टापूरुते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य
उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजं हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां
प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

त९ हैतमेकै पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते।
 उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा
 कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः।
 कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा
 भूर्येष्टा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स
 एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव
 सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अग्निं स्वर्गं
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युप्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं
 वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो
 वार्ष्णाः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्यै।
 ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशून्प्राप्नोति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव
 चिक्ये॥५३॥

स॒प्त पु॒रस्ता॑त्। ति॒स्रो दक्षि॑णतः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र
उत्तर॑तः। एकां॒ मध्ये॑। ततो॒ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्।
ए॒तां प्रजा॑तिं प्राजायत। यामि॒दं प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रिवृ॒द्वै
ज्यैष्ठ्य॑म्। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रिवृ॒त्प्र॒जन॑नम्। उ॒पस्थो॑ योनि॒र्मध्य॑मा। प्र यशो॑
ज्यैष्ठ्य॑माप्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजायते। यामि॒दं प्र॒जाः
प्र॒जाय॑न्ते। योऽग्निं॑ नाचिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑।
अथ॑ है॒नमिन्द्रो॑ ज्यैष्ठ्य॑कामः। ऊ॒र्ध्वा ए॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स
ज्यैष्ठ्य॑मगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं॑ गच्छति। योऽग्निं॑ नाचिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं
वेद॑। अथ॑ है॒नमसा॒वादि॒त्यः स्व॒र्गका॑मः। प्राची॑रे॒वोप॑दधे।
ततो॒ वै सोऽभि॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑जयत्। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽग्निं॑ नाचिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स
यदी॒च्छेत्॥५६॥

ते॒ज॒स्वी य॑श॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी स्या॑मिति। प्रा॒डाहो॑तुर्धि॒ष्ण्या-
दु॒त्स॑र्पेत्। येयं प्रा॒गाद्य॑श॒स्वती॑। सा मा॒ प्रोर्णो॑तु। तेज॑सा
यश॑सा ब्रह्मवर्च॒सेने॑ति। ते॒ज॒स्व्ये॒व य॑श॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
भ॑वति। अथ॑ यदी॒च्छेत्। भूयि॑ष्ठं मे॒ श्रद्ध॑धीरन्। भूयि॑ष्ठा
दक्षि॑णा नयेयुरिति। दक्षि॑णासु नी॒यमा॑नासु प्रा॒च्येहि॑
प्रा॒च्येही॑ति प्राचीं जुषा॒णा वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहे॑ति
सु॒वे॒णोप॑हत्याऽऽहव॒नीये॑ जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
 पुरीषमुपधाय। चितिकृतिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
 समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
 शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः।
 अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
 विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलो-
 कं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा

वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति।
एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्रे। आशानां त्वा
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
 त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।
 परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहम्
 वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्याऽऽशा भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै
 स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहम्
 वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु

स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
 वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑
य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पते॒ऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रिताः।
व॒यमु॒ वा आपः॑ स्मः। अ॒स्मान्नु य॑जस्व। अथ॒ त्वयि॑
सर्वे॑ कामाः॑ श्रयिष्यन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑।
स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
अ॒द्ध्यश्च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्सर्वे॑
कामा॑ अश्रयन्त। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा
अ॑स्मिन्कामाः॑ श्रयन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽद्ध्यः स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒
स्वाहेति॑॥७॥

तम॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ऽग्नये॒ वै ब॑लि॒मते॒ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ ब॒लिः५ ह॑रन्ति। अ॒हमु॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॒ ते सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः५ ह॑रिष्यन्ति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒ग्नये॑ ब॒लि॒मते॒ च॒रुम्।

अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मै॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिम॑हरन्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वा॑णि ह॒ वा अ॑स्मै भू॒तानि॑
 ब॒लिः ह॑रन्ति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑
 कामा॑य स्वाहाऽग्नये॑ बलि॑मते स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑
 प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑
 स्वाहेति॑॥८॥

तमनु॑वित्तिरब्रवीत्। प्रजा॑पते स्व॒र्गं वै लो॒कमनु॑विविध॑सि।
 अ॒हमु॒ वा अनु॑वित्तिरस्मि। मां नु॒ यज॑स्व। अथ॑ ते
 स॒त्याऽनु॑वित्तिर्भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स
 ए॒तम॒ग्नये॑ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। अनु॑वित्त्यै
 च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्य॑ स॒त्याऽनु॑वित्तिरभवत्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह॒ वा अ॒स्यानु॑वित्तिर्भवति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
 चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॑ कामा॑य स्वाहाऽनु॑वित्त्यै
 स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
 लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः।
 दि॒वःश्ये॑नयोऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आशा॑ प्रथ॒मा र॑क्षति।
 कामो॑ द्वि॒तीया॑म्। ब्रह्म॑ तृ॒तीया॑म्। यु॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आपः॑
 पञ्च॒मीम्। अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्ध॒ष्ठीम्। अनु॑वित्तिः सप्त॒मीम्। अनु॑

ह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एव वेद। तास्वन्विष्टि। पष्ठौहीवरां दद्यात्क२सं च। स्त्रियै चाऽऽभार२ समृद्धौ॥१०॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्विन्दन्। तपसा सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देव२ हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता स माता। तपो ह यक्षं प्रथम२ सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमंश्रुते। श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी॥११॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। ता२ श्रद्धा२ हविषा यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपत्नी। आगात्सत्य२ हविरिदं जुषाणम्। यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वैः। तस्मै विधेम हविषा घृतेन॥१२॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च सर्वैः। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं न आगात्। ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे

सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्। आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः। उपहवेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्। येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः। अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्। ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तः सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं

लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैन॒देवं वेद॑ ।
 सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ । स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑
 स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहेति॑ ॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॑ वै
 मनो॑ऽस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति ।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑ । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत् । मन॑से च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्यै
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यः ह॒ वा
 अ॒स्य मनो॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैन॒देवं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ मन॑से स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ ।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहेति॑ ॥१९॥

तं चरण॑मब्रवीत् । प्रजा॑पते॒ चरणे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि । अ॒हमु॑ वै
 चरण॑मस्मि । मां नु यज॑स्व । अथ॑ ते स॒त्यं चरणं॑ भविष्यति ।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑ । स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत् । चरण॑ाय च॒रुम् । अनु॑मत्यै च॒रुम् । ततो॑ वै तस्यै
 स॒त्यं चरण॑मभवत् । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत् । स॒त्यः ह॒ वा
 अ॒स्य चरणं॑ भवति । अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑ । य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते । य उ॑ चैन॒देवं वेद॑ । सोऽ॒त्र जु॒होति॑ । अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ चरण॑ाय स्वाहा॑ । अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑ ।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥ २० ॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒
अनु॑वित्तयो॒ नाम। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा द्वितीया॑म्।
स॒त्यं तृतीया॑म्। मन॑श्चतुर्थी॑म्। च॒रणं पञ्च॑मी॑म्। अनु॑ ह॒ वै
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति।
य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।
प॒ष्ठौही॒वरां॑ दद्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र स॑मृद्धौ॥ २१ ॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑यज्ञो निर्मितः।
नैन॑ र॒ शप्त॑म्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒
वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता दश॑होतृणाम्।
पृथि॒वी होता॑ चतु॑र्होतृणाम्॥ २२ ॥

अ॒ग्निर्होता॑ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्घोता॑ षड्द्वो॑तृणाम्।
म॒हाह॑विर्होता सप्त॑होतृणाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृणां
चतु॑र्होतृत्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः॑
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा
प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्मृतिः॥ २३ ॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्यच्छ॑दिर्द॒र्शे याव॑त्तरस॑म्। स्व॑रेति।
अ॒न॒प॒ब्र॒वः स॑र्व॒मायु॑रेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑

गोपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्युश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहलोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदैवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।
वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः

स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि
वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमप्नोति। वासो
ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृनुसवनं तर्पयितुव्यान्
वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैतं सोमपीथो नमति। एते
वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य
वृक्षीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा
अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते।
अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा
एष व्युध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॒ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता
इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॑ ब्रह्म॑णा।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। सर्वाः॒ स्त्रियः॒ सर्वान्पु॑ंसः।
सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशू॒नाम्।
पृथि॒व्यां पु॑ष्टि॒रहि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै॑।
अ॒स्यां पृथि॒व्याम॑धि॥ ३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
 प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसु९ सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसु९ सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्व९ सीस९ सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्व९ हिरण्य९ रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्व९ सुवर्ण९ हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च

केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वान्ध्वंसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्त्स्तनयिबून्। ह्यादुनीर्यच्च
शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च
यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्।
मित्रं वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यः श्रद्धां तपो दमम्। नाम
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुधा
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा
सीद॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः॑ सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्।
 सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
 सर्वाः॑। वि॒तता॑ रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑षि
 सा॒मानि॑॥४६॥

अथ॑र्वाङ्गि॒रसं॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। इति॑हा॒सपु॒राणं॑ च।
 सर्प॑दे॒वज॒नाश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।
 अन्त॑र्भू॒तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्। सर्वा॑स्ताः। यच्च॑ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्रह्म।
 अन्त॑र्ब्रह्मन्प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्॥४७॥

सर्वा॑स्ताः। अ॒होरा॒त्राणि॑ सर्वा॑णि। अ॒र्धमा॒साश्च॑
 के॒वलान्। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॑रं
 च॒ के॒वलम्। सर्वा॑स्ताः। सर्वं॑ भू॒तः॑ सर्वं॑ भ॒व्यम्।
 यच्चा॒तोऽधि॑भविष्यति॑। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा।
 उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्राची॑ मह॒ती दि॒गुच्य॑ते। दक्षि॑णामा॒हुर्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्वणा॒मङ्गि॒रसां॑ प्र॒तीची॑। साम्ना॒मुदी॑ची मह॒ती दि॒गुच्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्वह्नि॑ दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठति॑ मध्ये

अहः॑। सा॒म॒वे॒देना॑ऽस्तम॒ये मही॑यते। वेदै॒रशू॑न्यस्त्रिभि॒रेति॑
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒ताः सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी
हैव॑ शश्वत्॥४९॥

सर्व॑ तेजः॑ सा॒मरूप्य॑ः हं शश्वत्। सर्व॑ः हे॒दं ब्रह्म॑णा
हैव॑ सृष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒म॒वे॒दो ब्रा॑ह्म॒णानां॑ प्रसू॑तिः।
पूर्वे॑ पूर्वे॒भ्यो वच॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒द॒र्शम॒ग्निं चि॑न्वा॒नाः।
पूर्वे॑ वि॒श्वसृ॒जोऽमृ॑ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तप॑ आसीद्ब्र॒ह्मप॑तिः। ब्रह्म॑ ब्र॒ह्माऽभ॑वत्स्वयम्। स॒त्यः ह
होत॑ैषामासीत्। यद्वि॑श्वसृ॒ज आ॑सत। अ॒मृत॑मेभ्य॒ उद॑गायत्।
स॒हस्रं॑ परि॒वत्स॑रान्। भू॒तः हं प्र॑स्तो॒तैषा॑मासीत्।
भ॒विष्य॑त्प्रति॑ चाहरत्। प्रा॒णो अध्व॑र्युर॒भवत्। इ॒दः सर्व॑ः
सिषा॑सताम्॥५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒तिप्रा॑तिष्ठदध्व॒रे। आ॒र्त॒वा
उ॒पगा॑तारः। स॒द॒स्यां ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्धमा॑साश्च
मासा॑श्च। च॒मसा॑ध्व॒र्यवो॑ऽभवन्। अ॒शः स॒द्वह्म॑ण॒स्तेजः॑।
अ॒च्छा॒वा॒कोऽभ॑वद्यशः। ऋ॒तमै॑षां प्र॒शा॒स्ताऽऽसी॑त्।
यद्वि॑श्वसृ॒ज आ॑सत॥५२॥

ऊ॒र्गाजा॑नमुद॒वह॑त्। ध्रु॒वगो॑पः स॒होऽभ॑वत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ-

द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसन्त। अपचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्धाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाः
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन
यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते
नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
पापकेन। पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं
एकविंशाः। विश्वसृजाः सहस्रसंवत्सरम्। एतेन
वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यः

सलो॒कतां॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ः॒ समानलो॒कतां॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

---

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥